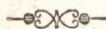

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

EGYHÁZ ÉS NEVELÉS, TUDOMÁNY ÉS IRODALOM KÖRÉBEN.

KIADJÁK:

A SÁROSPATAKI EV. REF. FŐISKOLA TANÁRAI.

SZERKESZTI:

ANTALFI JÁNOS,

hites ügyvéd s jogtánár.

~~~~~  
**HATODIK ÉVFOLYAM.**

1862.  
~~~~~

SÁROSPATAK.

NYOMTATTA FORSTER R. A REF. FŐISKOLA BETŪIVEL.

SAROSPATAKI FÜZETEK

ESZÉNY VÁROS Könyvtára

PROTESTANSZ ESZ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

REGYHÁZ ES NEVELÉS TUDOMÁNY ES IRADALOM KÖRÉBEN

—○○○—

KLIVIA

A SAROSPATAKI EV. REF. FŐISKOLA TANÁRAI

NYIRHÁZA

VI. ÉVFOLYAM

1862. ÉVI KÖNYV

NYIRHÁZA

1862.

SAROSPATAK

NYIRHÁZA FŐISKOLA TANÁRAI

TARTALOM

A Sárospataki Füzetek hatodik évfolyamához.

1862.

Egyház, hittan és egyháztörténet.

	Lap.
A magyar prot. egyház szabadságának védelme, némely tekintélyes német tudósok megtámadásai ellen. Révész Imre 1.	101
Vallásügyi tárgyalások az 1840. évi országgyűlésen. Bodon Ábrahám 51.	201
A h. m. vásárhelyi ref. ó templom építése. Szél Farkas	85
Elmélkedés 1862. év elején. Kentron	96
A h. m. vásárhelyi ref. egyház és iskola története. Futó Mihály	178
Blasek Mihály két levele. Vasváry Károly	196
Kun Sándor levele. Vasvári Benjaminhoz. Vasvári Károly	200
Vezéreszmék Jézus halálának jelentőségéről. Peti József 330.	393
Géresi egyház folyamodványa sat. Dienes Balázs	340
Történelmi apróságok. Lévai József	346
Elvek harca a keresztyén egyház terén. Nagy József	400
	518. 607
Protestatio ecclesiae helv. confessionis B. Kereszturiensis.	
Barna József	441
Az 1648-iki tanrendszer. Hegedűs László	445
Bethlen Gábor fejedelem néhány levele. Lichner Pál	449
Közlemények a heidelbergi egyetem és könyvtára történetéből.	
Szeremlei József 452.	556
Egyháztörténelmi források a debreceni egyházmegye levéltárából. Révész Imre	537
Adalék a Tolnai per történetéhez. Szilágyi Sándor	540
Néhány levél a XVII. századból. Dienes Balázs	542
Pro memoria följegyzések. Erdélyi János	567

	Lap.
Kassai helvét seminarium examenére hívó levél 1667-ből. Szentpétery Sámuel	635
Vezérelvek a bibliai történetek, mint az isteni kijelentés törté- nelmének tanításában. Fábián Mihály	689
Zánchi Jeromós. Pápay Imre.	711. 883
H. m vásárhelyi anyakönyvi följegyzések. Szél Farkas .	756
Küzdelem az angol prot. egyházban. Lévai József. . .	785
Egy francia szocialista bölcész nézete az evangyéliomokról. Kovács János	797
Néhány okmány a XVII. és XVIII. századból. Dienes B.	820
A keresztyén kijelentés. Nagy József.	873
A magyarhoni h. h. egyházra vonatkozó egyes adatok a genfi papi testület jegyzőkönyvéből. Szél Kálmán	922

**Nevelés, tanügy, bölcészlet, történelem, művészet, egyházi költészet,
irodalom, könyvismertetés, bíralat.**

Az oktatási mód lényegesebb alapelvei. Batizfalvi István.	40
Jézus és a világ lelke. Filep Mihály	49
A sárospataki főiskola beligazgatása	86
A sárospataki jogakadémia terve	89
Magyarország története. Népiskolák és algimnázium számára. Bírálta Baló Bénéjámín	93
Szokrates jellem s életrajza. Fábián Mihály	1. 51
Somosi István tanár emlékezete. Fínkei Pál.	2. 66
Zsindely István mértana. $X^2 = 2X$	277
Dr. Csécsi Imre természetrajza Baló Bénéjámín.	280
Kérelem sz költészeti írónkhoz. Ivánka Sámuel.	282
Iskolai hírek. Poroszország. Bajorország. Lipese. Gotha. Hes- sen-Darmstadt. Olaszország. Svédország. Bécs. Francia- ország. Oroszország. Hannover. Gera. Zürich. Würtem- berg. Mannheim. Sz. L.	285 594 782
A sárospataki főiskola tanterve	289
Kant élete, szokásai, tanári pályája és környezete. Zombori Gedő.	321
Jézus és a két lator. Farkas Ferenc	339
Szász Károly. A nyomoruságok árvizei. K. D.	387
A magántanítás ügye a sárospataki reform főiskolában.	390
Dálnoki Sámuel hatyuéneke. Filep Mihály.	440
Feleletek néhány fel nem tett kérdésre a szatmárnémetii ref. középtanoda ügyében. Bartók Gábor	471
Rapport sur l' Eglise de Hongrie sat par Louis Filó.	480
Lelkészi vizsga rendje és módja, a tiszáninneni reform. egy- házkerületben.	864
Rövid átnézése az összes irodalom hatásának a politikai állam. élet átalakulására a XVIII. század utófelében. Pál- kövi Antal.	489

	Lap.
Macaulay beszéde. Bihari Imre	528
Ének. Szülésben elhalt ifju nő felett. Átányi Titusz	536
Kölcsey-ünnepély Szatmárt. Bartók Gábor.	568
Sárospataki görög, latin nyelvtan. Latin-magyar és magyar-latin fordítási példák.	581
Zombori Gedő. Uti rajzok.	587
Árvai J. Ó és uj testamentomi szent történetek; és vezérkönyv az ó és uj testamentomi szent történetek előadásában. <i>αβ</i>	592
Szeberényi. Gyámintézeti évkönyv.	593
Jakobi Frigyes Henrik. Zombori Gedő.	597
Ének. Kettős gyermeke után hirtelen elhalt nő felett. Átányi Titusz	634
A sárospataki evang. reform főiskola kormányzata; tanulókat illető rendszabályok és fegyelmi törvények.	637
Közigazgatói előadás a sárospataki ref. főiskoláról 186 ¹ / ₂ iskolai évben. Szeremlei Gábor.	668
Évzáró beszéd, mely elmondott jul. 30-án 1862. Szatmárt. Bartók Gábor.	677
Árvai J. Beszéd- és értelemgyakorlatok a szemléltetés alapján. <i>αβ</i>	684
Értesítés Baló „Keresztyéntan“ bevezetéséről.	685
Halotti énekek. Finkei J. Orbán J. Szivos M. Komjáthi F. Váradi G.	751. 753
Emlékbeszéd Ragályi Károly gyászünnepélyén. Heiszler József.	759
Evangelische Pädagogik von Palmer. Bihari Imre.	769
Szózat a Beleznay-növelde ügyében. Báró Vay Miklós.	779
Gyászének.	819
Nagy László. Beszéd- és értelemgyakorlatok.	866
Tűró ember éneke. Filep Mihály.	921
Révész. Dévai Biró Mátyás életrajza. Orbán József.	945
A reform. egyetemes tanügyi bizottmány értekezlete 1862. év novemb. 25. 26.	948

Vegyes.

Vegyes hírek.	287. 483. 687. 784
Hirdetmény a Glósius Sámuel és Dániel alapítványbeli ösztöndíjakra.	391
A chinai vallásrendszerek. Tomori Sándor	355
Két kérés a prot. hivekhez. Bartók Gábor.	380
Figyelmeztetésül az énektár ügyében. Ivánka Sámuel.	596
A bramán vagy hindu vallásrendszer. Tomori Sándor.	832
Előfizetési felhívás Arany János Koszoru című lapjára.	867
Előfizetési felhívás a Sárospataki Füzetek hetedik évfolyamára.	871

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

HATODIK ÉVFOLYAM.

Január 27. 1862.

A MAGYAR PROT. EGYHÁZ SZABADSÁGÁ- NAK VÉDELME.

NÉMELY TEKINTÉLYES NÉMET TUDÓSOK MEGTÁMADÁSAI
ELLEN IRTA RÉVÉSZ IMRE.

„Tanitsatok meg engem, és veszteségben lések: és ha valamit vétettem, adjátok énnékem megértenem. Óh bezzeg hathatók az igaz beszédek! de mit használ ez a ti mód nélkül való feddés? Nemde az én mondásimat akarjátok-e kárhóztatni? és ilyen nyomorult elvetetett ember beszédét hánytatni? Mint ha egy árva ellen támadnátok, mikoron árkot ástok én ellenem, ti barátotok ellen! De mostan légyetek hozzám csendességben és tekintsetek reám, és megítélhetitek, hogy ha én hazudom. Térjete, kérlek az igazságra, ne legyen hamisság közöttünk: térjete meg ismét azt mondom, és az én igazságom maradjon helyén“.

Jób VI. 24—29.

Értesítés e munka sorsáról.

Azon többrendbeli terjedelmes művek közül, melyeket én, az egyházunkat szervezni akaró 1859-dik évi szeptemberi császári pá-
tens és miniszteri rendelet ellen irtam volt, egyedül ez vala, me-
lyet egyenesen sajtó alá szántam. A többinek az idő és körülmé-
nyek szerént más, de nem csekélyebb rendeltetése volt. Ezen rö-
gtöni kiadásra szánt művemnek is azonban kedvezőtlen sorssal kel-
lett küzdenie. Elkészülte után tüstént kiküldetvén külföldre s a ki-
adási költség is felajánlatván, vártam annak rövid időn való meg-

jelenését. Ámde hetek, sőt hónapok teltek el, s a mű mégis nem csak hogy meg nem jelent, sőt már valamit tudni is sorsáról, több rendbeli leveleim után is alig sikerült. Valóban, aligha tiszta érdekek lehetnek azok, melyek miatt a kézirat oly sokáig letartóztatva lön. Végre, egy formaszerinti felhatalmazási okmányt küldöttem Berlinbe, a „Protestantische Kirchenzeitung“ szerkesztőjének s a szabadelvű theologia s az egyházi autonomia kitünő derék, határozott s tudós bajnokának Krause urnak kezébe, azon megbizással, hogy kéziratomat ezen meghatalmazási okmány erejével általvén, tegye be azt mint ajándékot a berlini porosz királyi könyvtárba, vagy ha lehet, napfényre jutására nézve tegyen valamit, s legalább létezését a műnek lapjában említse fel. Krause urnak csakugyan sikerült kezéhez venni a művet, a melyet midőn megolvastott, így irt hozzám: „Most már megolvastam az ön művét, s nyilvánítom, hogy a legnagyobb gyönyörűséggel. Én abban nem csak az önök egyházi álláspontjának rendkívül ügyes védelmét találom, hanem annak minden alapelveivel, mint ön gondolhatja, csaknem átalában, nagy egyetértésben vagyok, és azt tartom, hogy a mi tudós német theologusaink, az egyházalkotmány ügyében és alapelveire nézve ezen műből igen sokat tanulhatnak... A mi német evangélikus egyházunknak épen az a nagy baja, hogy tudósaink minden egyházi jellemet elvesztettek, s már nem is tudják, hogy mit jelent az isteni igazság nevében valamely államkormányval szembeállni. Épen jelességénél fogva az ön művének felettébb sajnálom, hogy az, oly megbocsáthatlanul sokáig elrejtve hevert s oly későn jutott kezembe. Bizvást álítom, hogy annak idejében vagy kiadót találtam volna, vagy az egész művet, kezdettől végig, a Protestantische Kirchenzeitungban kiadtam volna“ stb. Ekkor egyszersmind megígérte Krause ur, hogy ha beleegyezem, a műnek legnagyobb s a legfőbb német tudósok ellen intézett részét az általa szerkesztett egyházi lapban ki fogja adni. Én ebbe beleegyeztem, s Krause ur a maga ígését beváltva, lapjának folyó évi október 12-diki 41-dik számában el is kezdé művem közlését, következő tartalmu szerkesztői bevezetéssel: „A következő apologia, melynek szerzője Révész Imre debreceni református predikátor, eredetileg arra volt rendelve, hogy mint önálló mű, napvilágot lásson, de ellenkező külső körülmények miatt ezen célhoz el nem juthatott. Ezen körülmények okozták azt, a szerző hibája nélkül, hogy az ő, magyar protestáns egyházi ügy melletti védírata, több mint egy évig elrejtve hevert, mielőtt az én kezemhez jutott volna. A mű, fő tartalmánál fogva, a magyar protestánsok védelme az 1859-dik évi szeptemberi császári

pátens ellen: de az olvasó, velem együtt meg fog győződni arról, hogy a sajátlagos alkalom s az idők színezete mellett is, a mű tartalma, egyáltalában nincs elévülve. Nem csak az, hogy a mi német tudomásunk a magyar egyházi ügyekről általában igen mérsékelt, úgy hogy a szélesebb látkör ártani nem fog; nem csak az, hogy a mi német theologusainknak a magyar protestánsok feletti nyilvános ítéletei csaknem általában oly felületesekek s néha oly könnyelműek, hogy az utbaigazítás reájok nézve üdvös lehet, az pedig egyszersmind becsületbeli kötelesség, hogy a megtámadottaknak szót engedjünk önvédelmükre: de mindezek mellett ezen műben sok maradandó becsü is van, a mennyiben ez, nekünk német protestánsoknak, a protestáns egyházalkotmány leglényegesebb alapfeltételeit, melyek felett mi meglehetősen könnyedén beszélgetünk még ide s tova, mivelhogy még csak az elmélet pontján állunk, oly hathatós s gyakorlati komoly valósággyal terjeszti előnkbe, mely az őshagyomány s sok szenvedések és küzdelmek közt megőrzött élő birtoklásból veszi eredetét. Ezen mű valóban alkalmas arra, hogy nekünk német protestánsoknak, magyar hitfeleink legjobbjainak nézeteit és érzelmeit hiven elibünk terjeszse. Ennél fogva, iközölni fogjuk e művet olvasóinkkal, a mennyire csak a tér engedi; azaz nem fogjuk ezt tetszésünk szerint megkurtitni és elszabdálni, hanem a legfontosabb értekezéseket abból egész teljességökben közöljük, a kevésbé érdekesekekből pedig a tartalmat fogjuk röviden felmutatni."

Én pedig ime, az eredeti magyar fogalmazványt ezennel a „Sárospataki Füzetek“ szárnyai alá bocsátom, reménylén, hogy ezen folyóirat, melyet én, miként mások is, a magyar protestáns tudományosság és egyházi szabadság kitünő hirnökének és bajnokának tartok, kebelére veendi e művet, melynek hazánkban nyilvános életet adni, korlátolt anyagi helyzetem miatt, én magam képtelen vagyok.

Ha van valami e műnek tartalmában és röviden előadott sorában, a mely némi önérzetet, vagy talán nemes dicsőséget szülhet: háruljon az mindenestől egészen magára a magyar protestáns egyházra, a melynek jóllétéért, szabadságaért és dicsősegeért, mig az Isten életemet és erőmet megtartja, mind e szegény hazában, mind ennek határain kívül tehetségem szerint vivni ezenül is kész vagyok.

Irtam Debreczenben, 1861. október 21.

Révész Imre.

B e v e z e t é s.

Ismét elkövetkeztek a gyászos idők, a multak folyamán oly sokat szenvedett magyar protestáns egyházra. Nem célozom az elmúlt időknek még folyvást fájdalmas sebeit felmutogatni. „Animus meminisse horret; luctuque refugit.“ Nem rajzolom magát azon fájdalmas meglepetést, aggodalmat és félelmet sem, mely az 1859. szeptember 1-ső napján kiadott s külföldön is eléggé ismeretes császári nyiltparancs, s az azt életbe léptető miniszteri rendelet által idéztetett elő a magyar protestáns egyház kebelében. Csak azt említem fel, hogy most a midőn a kerületek már határozottan és ünnepélyesen kijelentették, hogy a pátens és miniszteri rendelet által célzott új egyházalkotmányt el nem fogadhatják s annak életbeléptetésére semmi szín alatt segédkezeket nem nyújthatnak; midőn ismételve esedeztek azért, hogy az egyház a maga törvényeinek s történeti fejlődésének autonomikus alapján megmaradhasson; most a midőn már az új szervezet feltétlen életbe léptetésére a f. évi január 10 ki miniszteri rendelet által kitűzött véghatáridő elteltével is, a mintegy másfél ezer református gyülekezetek közül egyetlen egy sem, s az ágostai hitvallásuak közül is alig egy harmadrész szervezte magát: az autonómia mellett híven megmaradt egyesek és gyülekezetek, a mai időkben lehető legnagyobb sujtoltatásnak és szenvedéseknek vannak kitétvé. Az örökérvényű békekötések és fejedelmi ünnepélyes eskük által nyilvános szabad vallásgyakorlatában biztosított egyház, az államkormány rendelete szerint, testületi jogait elvesztette, s tekintetik tiltott társulatnak, törvényes hivatalnokainak működése betiltatott, törvényes gyakorlat szerinti gyűléseinek megtartásában vérontásra kész fegyveres seregek által gátoltatik, s míg a törvényszékek megtagadnak az egyháztól még a vagyoni kérdésekben is minden igazság kiszolgáltatást, addig másfelől az egyháznak azon hű fiai, kik a lelkiösmeret szabadsága s az egyház törvényes jogai mellett szavokat fel-emelik, mint közcsendháborító gonosztevők, vizsgáltatnak, elítéltetnek, s ha a státuskormány, az általa eddig követett utról le nem tér: ma holnap megnyilnak a sötét fogházak,

készen állanak a bilincsek, a Krisztushoz, mint az anyaszentegyház egyetlenegy fejéhez hiven ragaszkodó magyar protestánsok számára. Es imé nem halljuk, talán mert nem hallhatjuk, hogy Európa mivelt és boldog protestáns országaiban, valaki az Isten ártatlanul szenvedő népe mellett felemelné szavát; de halljuk, mert ezt már hallanunk szabad, hogy tekintélyes német tudósok gyanúsító véleményt, kárhóztató ítéletet mondanak a szegény szenvedő, de hiven harcoló egyház felett. Lehetetlen, hogy ezek ellen, kiket most az Isten büntetésül bocsátott reánk, szorongattatásaink között is sikra ne szálljon, s tévedéseiket és ítéletek alaptalan voltát ki ne mutassuk. Im ez a fő célja ezen művecskének is, melytől azonban valami kimerítő és minden tekintetben szabatos tájékozást ne várjon a tisztelt olvasó, mert néhány nap alatt és folytonos félelem s zaklattatások közt készült ez; mindemellett is képes lesz talán arra, hogy Németország tisztelt tudósait, az általok hiányosan ösmert ügyben gyökeresebb tanulmányra s elfogulatlan ítélettételre indítsa.

Iratott Magyarhonban 1860. az Ur feltámadásának ünnepén.

I.

Egy megnevezetlen a „Neue evangelische Kirchenzeitung“-ban.

A Berlinben megjelenő „Neue evangelische Kirchenzeitung“ 1859. november 12-diki 46-dik számában egy megnevezetlen külföldi tudós, oly szakismerettel s történelmi avatottsággal szól a magyar protestáns egyházalkotmány ügyéhez, mely a magyar protestáns tudósoknak is becsületökre válnék.

Nagyon felesleges lenne ezen egész cikket, mely „Die Protestanten in Ungarn“ címet visel, minden pontjában közelebbről figyelembe venni, annyivalinkább itt, egész terjedelemben ismét közleni. Feladatunkhoz képest, csak az oly pontokat vesszük lelkiösmeretesen figyelembe és vizsgálat alá, melyekben a megnevezetlen tudós, az eléggé ösmertes szeptember 1-sői császári pátenset s az azt követő szept-

tember 2-diki miniszteri rendeletet védelmezi, s a magyarországi protestáns kerületeknek azok ellen támasztott ellenvetéseit megcáfolni törekszik. Ezen ellenvetéseket pedig, maga a megnevezetlen tudós két osztályra sorozza, t. i. olyanokra, melyek a rendeleteknek forrására, és olyanokra, melyek azoknak tartalmára vonatkoznak.

1) A rendeletek forrására vonatkozó ellenvetéseket következőleg formulázza: „mindkét rendelet elvetendő, mert nem az egyházból származtak, mert kívülről adattak, mert az egyház autonómiáját sértik, minthogy csak oly szerkezet egyezik az autonóm magyar egyház jogaival, mely az egyetemes zsinatból, mint az egyház képviselétől vette eredetét.“

Ezen ellenvetésre nézve beismeri, hogy „mindenesetre igazságuk van azoknak, kik a magyarországi protestáns egyház számára az autonómiát követelik, s az ausztriai császárt mint magyar királyt, egyházkormányzati jogosultsággal felruházni nem akarják.“ Bevallja továbbá, hogy „az lett volna a hibátlan eljárás, ha a zsinat által hozott határozatok és szervezeti megállapodások terjesztettek volna megerősítés végett a király eleibe.“

Mindemellett is azonban, a pátenset és miniszteri rendeletet elfogadhatóknak, törvényszerűeknek, s a kerületeknek azok forrása ellen felhozott ellenvetéseit tarthatlanoknak nyilvánítja következő okokon:

„A kormány csak javallatot tett, s meghagyta az egyház saját ítélletét Mi nem látjuk által, hogy a kormány miként hágná által a maga jogosultságának határait az által, ha az egyháznak javallatokat tesz, véleményét ezek felett meghallgatja, figyelembe veszi, és azután egy tervezetet ad, melynek végleges életbeléptetését azonban az egyház további tanakodásaitól teszi függővé. Még kevésbé fedezhetünk fel ily áthágást azon életben, midőn az egyház maga voltaképen szervezve sincs, s képtelen arra, hogy saját erejével bizonyos önálló szervezetre jusson A császári pátens és miniszteri rendelet, nem nyilvánítja magukat végleges törvényeknek; sőt inkább a pátens LV-dik §-ban ez mondatik: Mind a két hitvallású evangélikusok egyházi rendtartása, melyre az 1791. évi 26. törv. cikk vonatkozik, véglegesen az egyházi törvényhozás útján fog megalakíttatni; ezen végleges szabályozás megtörténteig,

ideiglenes határozatok fognak életbe lépni, melyeknek kibocsátására vallás és oktatásügyi miniszterünket egyuttal felhatalmazzuk; továbbá az LVI-dik §-ban ez mondatik: Mi, ugy az egyik mint a másik hitvallásnak legközelebb tartandó zsinatai teendőjének nyilvánítjuk azt, miszerént az előlegesen tett intézkedés iránt időközben szerzett tapasztalatok használása, s ezen nyiltparancsunk rendeleteinek figyelembe vétele mellett, az egyházi rendtartás megállapítása és további kifejlődése végett szükségeseknek vélt indítványokat előnkbe terjeszszék.“

Ezek szerint a nevezetlen tudós eddigi érveinek vejeje ez:

a) A pátens és miniszteri rendelet nem végleges törvény, hanem csak javaslat, tervezet, s ilyennek kibocsátására a kormány jogosítva volt; annyival is inkább mert

b) Az egyház saját erejével magát szervezni képtelen.

Nagyon hiányos ösmeretei lehetnek a megnevezetlen tudósnak, a magyar protestáns egyházalkotmány ügyének mostani állásáról ha azt hiszi, hogy a kerületek, a pátens és miniszteri rendelet forrása vagy jogi alapja ellen nem tettek más kifogást, csupán azt, melyet ő felállit és cáfolni törekszik. Valamint ugyanis a cs. pátens, a maga létrejvetelének jogi alapjául az 1791. XXVI. t. c. 4. §-át, s a pesti és budai zsinatok munkálatainak elintézését, vagyis elintézni akarását nyilvánítja: épen ugy a kerületek is, s ezek között különösen a tiszántúli reformált egyházkerület, ezen bevallott jogi alapokat támadták meg határozottan; s részletesen és pozitív érvekkel kimutatták, hogy a pátenset és miniszteri rendeletet, sem az említett törvénycikk kifolyásának, sem ama zsinati munkálatok elintézésének tekinteni egyáltalában nem lehet, s ezek szerint azoknak semmi pozitív törvényes alapjuk nincs. S mind ezt a tiszántúli egyházkerület, a maga 1859. okt. 8. kelt feliratában oly döntetlenül kimutatta, hogy az ellenkezőt csak kis részben is bebizonyítani, mind ez ideig sem a kormánynak, sem egyes íróknak nem sikerült. A nevezetlen tudósnak tehát, ha a pátens és miniszteri rendelet számára valami pozitív jogi alapot akart kivívni, az említett ellenvetéseket kellett volna gyökeresen megcáfolnia, de a mit elmulasztott, s e szerint

természetes, hogy okoskodásának egész menetele és tartalma, már alapjában hibás és hiányos.

Nagy tévedésben van a nevezetlen tudós annyiban is, a mennyiben a pátenset, szintűgy mint a miniszteri rendeletet, csupán javaslatoknak, terveknek, vagy oly ideiglenes törvényeknek tekinti, a melyek a zsinat által annak idejében elvethetők, vagy autonomice megváltoztathatók lennének. Az bizonyos igenis a pátens LV. és LVI. §§-ból, hogy az egyházi rendtartásra, vagy koordinációra vonatkozólag, a leendő zsinat alázatos előterjesztéseket, javaslatokat tehet, de hogy magát a pátenset, csak tanácskozás alá is vehesse s annak az egyház beléletére is vonatkozó számos sérelmes vagy aggodalmas pontjait eltörölhesse vagy módosíthassa, arra sem maga a pátens és miniszteri rendelet, sem azólta köztudomásra jutott kormánynyilatkozatok szerint semmi legkisebb kilátás nincs. Valóban a kerületek és azon egyetemes küldöttség is, mely folyó évi január végén a felség eleibe akart járulni, de oda nem bocsátatott, vóltaképen nem egyebet kértek, mint azt, hogy zsinatra egybe gyűlve, ott a pátenset és miniszteri rendeletet indítványoknak tekinthessék, s azoknak figyelembe vétele mellett, egyházi törvényeket alkothassanak, s azokat a felség legfőbb felügyeleti jogának tiszteletben tartása mellett, megerősítés végett felterjeszthessék. Biztosan lehet állítani, hogy a magyar protestáns egyház a mai napon is meg lenne elégedve ennyivel. De ezen kérelmének teljesüléséhez, fájdalom! mindezideig legkisebb remény sincs; sőt tények mutatják, hogy mind a pátens, mind a miniszteri rendelet, már tényleg életbe lépett törvénynek tekintetik, s a szigorú keresztülvitelre külső kényszerítés is nagy mértékben használta tik; ugyanis: az 1859. okt. 8. kelt miniszteri rendelet, csak egyedül a pátens és miniszteri rendelet értelmében tartott kerületi gyűléseket engedi meg; az egyháznak saját törvényei és törvényes gyakorlata szerinti gyűléseket pedig határozottan eltiltja; s azok, kik ilyeneket tartanak, vagy tartani akarnak, fegyveres erővel gátoltatnak, bűnvádi vizsgálat alá vétetnek, s mint közcsendháborító gonosztevők elítéltetnek; az 1859. okt. 22. kelt miniszteri rendelet határozottan kimondja, hogy mind azon kérvények, melyek az egyház törvényes állapotjának visszaállításáért, tehát a pátens és miniszteri rendelet felfüggesztéséért, vagy megszün-

tetésért esedeznek, figyelembe legkevésbé sem vétetnek, továbbá az 1860. január 10-diki rendelet már határidőt szab, a melyig az egyes gyülekezeteknek, megyéknek, kerületeknek, magukat szigoruan a pátens és miniszteri rendelet szerint szervezni kell; mit ha elmulasztanak, testületi jogaikat elvesztik, hivatalnokaik funkciója megszűnik, a kormányhatóságoknál s törvényszékeknél beadványaik el nem fogadtatnak és így a státus védelme alól kiteszittatnak. Ki ne látná mindezekből azt, hogy a magyar protestáns egyháznak saját belügyeire nézve nincs többé autonómiája, nincs szabad választása a kormány indítványa?! s a maga törvényes állása között, hanem a mai korban lehető legerősebb pozitív és negatív eszközökkel hajtatik, kényszerítetik arra, hogy a patenset és miniszteri rendeletet elfogadja. S vajjon lehet-e már most, ezen tényekkel szemben oly javaslatról, tervről, vagy ideiglenes alkotmányról szólni, a mely feletti végleges határozat az egyháznak hatalmában áll?

De ha már feltehetnők is azt, hogy mind a pátens mind a miniszteri rendelet csak javaslatok, tervezetek vagy oly ideiglenes intézkedések, melyeket egy közellező zsinat megváltoztathat, vagy módosíthat: az a fő kérdés, hogy vajjon a u t o n o m zsinat fog-e ez lenni, s lehet-e ebbe azon reményt helyezni: hogy nagy feladatát az egyház javára fogja megoldani? Fájdalom! ezen remény egészen elesik, mert azon zsinat, mely állítólag az egyházalkotmányt véglegesen meghatározni fogná, egy oly tanácskozó testület lesz, melynek megalakulása és működése nem az egyház, hanem egyenesen az államkormány akarattól függene, a mennyiben a pátens és miniszteri rendelet a jövő zsinat egész szerkezetéről, tanácskozási szabályairól stb. már pozitív és részletesen intézkedik; oly zsinat lenne ez, mely a pátens és miniszteri rendelet ide vonatkozó §§. szerint, csak tervezési vagy indítványozási, tehát nem törvényhozási joggal fogna bírni; oly zsinat lenne ez, mely tagjainak akár választási módját, akár számát, akár hivatalos állását tekintjük: semmi esetre sem fogna bírni azon erkölcsi erővel, függetlenséggel és más tulajdonokkal, melyekkel bármily szabad társadalom, annyival inkább az autonom protestáns egyház törvényhozó testületének bírnia mulhatatlanul kellene. Ne csudálja tehát senki, ha a magyar pro-

testáns egyháznak egy ily zsinat iránt semmi legkisebb bizodalma nincs ; mert lehetetlen azt be nem látni bármely józan elmének, hogy az egyházi társadalom autonomiájára nézve igen sok függ attól, hogy ki által és miként határozatik meg a törvényhozó testület alakulása és működése s tényleg is aztán miként működik és működhetik az ; lehetetlen be nem látnia, hogy azon protestáns egyház, melynek számára egy róm. katolikus és absolut államkormány határozza meg, hogy kik által és miként alkottassanak törvényei, csakugyan nem bir autonomiával s egyenesen az állam gyámsága alá taszittatik. Hogy az egyház belügyeibe való mindezen beavatkozásokra, miként és mi alapon véli a megnevezetlen tudós ur az ausztriai államkormányt jogosítottnak : tudni nem lehet ; mert ide vonatkozó nézetét sem elméleti, sem pozitív törvényekre támaszkodó érvekkel nem erősíti. Annyit azonban bátran emlékezetébe hozhatunk s kérdehetünk tőle, hogy ha az őskeresztyénség korában a pogány, vagy a reformáció korában a róm. katolikus fejedelmeknek s kormányoknak oly befolyások lett volna, a keresztyén s illetőleg protestáns keresztyén egyház belügyeibe s különösen alkotmányára, mint a melyet ő, a magyar protestáns egyházra nézve az ausztriai róm. katolikus absolut fejedelemnek és államkormányának vindikálni akar : vajjon képzele-e, hogy az őskeresztyén vagy protestáns egyház alkotmánya szabadon s önnön elveihez és szükségéihez hiven és azokkal következetesen fejlődhetett volna ? Azt sem hallgathatjuk el, hogy ha a megnevezetlen tudós, mint emliti is, az 1791: XXVI. t. c. 4-dik §-ára akarja alapítani az ausztriai kormány kérdéses befolyási jogát : önnön magával sajátos ellenkezésbe jő ; mert ő javallásról, tervezetről, ideiglenes törvényről beszél ; a törvény pedig az egyházi coordinációnak stabilitását tartja fen, bizonyos határozott feltételek alatt a fejedelemnek ; „stabilire“ pedig valamint másutt, úgy itt is bizonyosan nem azt teszi, hogy javasoljunk, tervezzünk, ideiglenes rendeletet adjunk, hanem azt, hogy a meglevőt vagy létrehozandót akkor, midőn már létrejött, minden ingadozás ellen biztosítsuk, állandóvá tegyük. A megnevezetlen tudós nézetei és felfogása szerint, az államkormány tervez és hoz törvényt, s az egyház stabilial : holott a törvény világos értelme szerint egészen megfordítva áll a dolog ; t. i. az egyház tervez és alkot tör-

vényeket, az uralkodó felség pedig, a maga legfőbb felügyelői hatalmánál fogva, megvizsgálja, sanctionálja s stabilizálja azokat.

A nevezetlen tudós ur, a maga azon véleményés illetőleg érvét, hogy a magyar protestáns egyház kelleleg szervezve nincs, s ön erejével egységes coordinatiohoz jutni nem képes, semmivel nem támogatja, nem is támogathatja, mert az merőben alaptalan, egyszersmind lealázó és sértő a magyar protestáns egyházra nézve. Igaz, hogy a két magyar protestáns egyháznak mai napig sincs oly törvény-kodexe, mely az egyházi életre nézve alaphatól omegáig egyetemes kötelező erővel mindent meghatározzon; igaz, hogy a két egyház alkotmányának eddigi törvényes organizaciosa nem egyező és nem következetes minden kicsinységekben; de vajjon azt mutatja-e ez, hogy az egyház nincs kelleleg szervezve a végre, hogy önmaga erejével, saját alkotmányát tökélyesbitse ott, hol jónak látja? S vajjon abból, hogy ez előtt több mint félszázaddal, a pesti és budai zsinatok vizsgálkodással és elhamarkodással folytak le, s azoknak kánonai az államkormány által nem sanctionáltak, következik-e józanul az, hogy egy autonom zsinat most is így fogna lefolyni? Egy oly egyház, mely az öntörvényhozást, a reformációtól kezdve a legujabb időkig, tehát akkor is gyakorolta, a midőn a német protestáns egyházak legnagyobb része az államhatalom territoriális jogának súlyos járma alatt nyögve vagy az annak asztaláról lehulló morzsalékokkal magát testileg hizlalva az autonomiának küszöbére sem léphetett; egy oly egyház, mely a maga autonomiáját, annyi temérdek szenvedések és küzdelmek között is fen tudta tartani, s melynek legközelebbi törvényes szervezete is, tisztán öntörvényhozás eredménye, bizonynyal képes lenne most is az öntörvényhozásra, még pedig a nélkül, hogy a westphaleni és rheinprovinci Kirchenordnungot venné mintául, csak engedtessek neki kellező szabad tér az öntörvényhozás gyakorlására az államkormány által. Ne higgye azt senki, hogy a magyar protestáns egyház valami oly desorganizált tömeg volna, melyben ez előtt és most semmi határozott rend nem létezik. A ki kételkedik, tessék megtekinteni az ágostai hitvallásuakra vonatkozólag: Klein, Tentamen juris ecclesiastici evangelicorum augustanae conf. addictorum in Hungaria. Lipsiae 1844. és Coordinatio rei religionalis ecclesiasticae etc. Leuthschoviae 1815; a reformá-

tusokra nézve pedig a dunai kerületekben érvényes 1642-dik évi komjátii, s az 1649-dik évi ugynevezett Gelei Katona-féle kánonokokat, melyek először az erdélyországi és tiszavidéki, majd későbbben minden magyar reformált egyházakra nézve érvényesekké lettek, s az illetékes kerületi gyűlések által tett módosításokkal, mai napig érvényben állanak, végre az 1821-dik generál konvent határozatait, melyek a magyar reformált egyház törvényes alkotmányának az újabb idők-ből legfőbb alapjai.

Mindezekből láthatja a tisztelt olvasó, hogy a megnevezetlen tudós ur azon érvei, melyekkel a patens és miniszteri rendelet számára némi jogi alapot akar vindikálni, korántsem bírnak az erőnek azon mértékével, hogy bennünket meggyőzhessenek. Alig mondhatunk mást azon erősségeiről is, melyekkel a pátens és miniszteri rendelet tartalmát védelmezni törekszik.

A két magyar protestáns s különösen a reformált egyház, meg lévén arról győződve, mit a felséghez intézett alázatos felterjesztéseiben indokoltan és ünnepélyesen ki is jelentett, hogy t. i. a pátensnek és miniszteri rendeletnek semmi tartható törvényes alapja nincs; érezvén másfelől a maga öntörvényhozási jogát és képességét, s ennek érzetében, autonomikus alkotmányozó zsinatért esedezvén a felség előtt: a pátens és miniszteri rendelet egyes §§-ainak részletes taglalatába s bírálatába nem bocsátkozott, és zsinaton kívül, józanul és okszerűen nem is bocsátkozhatott. Azon meggyőződésben volt és van t. i. a magyar reformált egyház, hogy ha valamely szándék, terv, vagy rendelet már alapjában s forrásában törvénytelen: nem lehet azt önvészélyeztetése, s autonomiájának megtagadása nélkül a legrövidebb időre sem elfogadnia. Nem valami csekély és közönyös formalitás, hanem lényeges életelv forog itt szóban. Elösmerni azt, hogy az államkormányznak joga van az egyház belügyeibe rendelkezőleg és törvényhozólag avatkozni; elfogadni vakon, ha bár kevés időre is a kormány által parancsolva kiszabott szervezetet, s egy a kormány által már előre felállított szűk korlátok között mozogható quasi zsinattól várni s reményleni a törvénytelen eredetű szervezet megváltoztatását: nem egyéb lenne mint a törvény és autonomia biztos teréről a fejedelmi tetszés vagy kegyelem terére lépni, s a lehető legkedvezőbb esetben is, oly sebet vágni az egyház testén,

melyet évtizedek, vagy talán századok sem fognának begyógyíthatni. Nem oly olcsó áru a magyar protestáns egyház vérrel szerzett autonómiája, hogy a felett alkuba bacsátkozni, vagy azt egy napra is haszonbérbe adni lehetne. Ily meggyőződésben lévén, nem nagy hiba lenne egészen mellőzni azon érveket, melyeket a megnevezetlen tudós, a pátens és miniszteri rendelet védelmére felhoz: azonban, hogy minden illetők megláthassák, hogy az említett tartalom sem áll minden kifogáson felül, s hogy e szerint ezen szempontból is kellő alappal és jogosultsággal bír a magyar protestáns egyház oppositioja: bele bocsátkozom röviden a megnevezetlen tudós ide vonatkozó nézeteinek taglalatába is.

2. A megnevezetlen tudós azon véleményben van, hogy a magyar protestáns egyházkerületek által a pátens és miniszteri rendelet ellen tett s nyilvánosságra jutott kifogások legnagyobb része épen oly tartalmu és szellemű, mint a posonyvárosi esperességnek, 1856-ban, az akkor megjelent miniszteri Entwurf ellen intézett votuma; s ennél fogva ő, miután az egyházkerületek némelyikének a pátensre és miniszteri rendeletre vonatkozó előterjesztéseit csak kivonatossan ismeri: ezeket figyelemre sem méltatja, kellőleg nem is méltathatja, hanem csak a posonyi votumot cáfolgatja.

E szerint az igen tisztelt nevezetlen tudós maga bevallja, hogy ő az ügynek általa vizsgált és elítélt stadiumát kellőleg egyáltalában nem ismeri. Ha vizsgálásba és ítéletbe bocsátkozni akart, kötelessége lett volna nem csak kivonatossan de egész terjedelemben megszerezni s figyelembe venni mindazon feliratokat, melyeket az egyházkerületek a pátens és miniszteri rendeletre vonatkozólag tettek; mert ne vélje azt, hogy ezeknek szülője s mintája a posonyi votum lett volna; sőt biztosíthatom felőle, hogy a kerületek ha el nem feledték is egészen azt, hogy mit irt a posonyi esperesség 1856-ban, az akkori miniszteri Entwurf ellen: a pátens és miniszteri rendelet ellenében mégis teljesen önállóak, és a posonyi votumtól függetlenek valának. Egészen más volt az ügy stadiuma 1856-ban, midőn csak tervezet, és pedig feltétlen szabad vélemény nyilvánítás végett adatott ki a miniszterium által, más pedig 1859-ben, midőn kötelező erejű császári nyiltparancs és miniszteri rendelet adatott ki: épen így más alapnak, tartalmunak és szelleműnek kellett lenni a kerületek határozatainak és felterjesztéseinek is. És

ezt a megnevezetlen tudósnak, már a priori be kellett volna látni; mi az oka mégis, hogy a kerületek nyilatkozatait be sem várta, figyelembe sem vette, hanem vizsgálásba és ítélésbe bocsátkozik, s az 1856-dik évi posonyi votum cáfolgatásával akar győzelmet venni a magyar protestáns egyház 1859-ben nyilvánított s ő általa nem ösmeri elvein és határozatain?

a) A posonyi votum, az 1856-ik évi miniszteri tervben hierarchische-aristokratisch elemeket látván: megnevezetlen tudós ezen aggodalom ellenében azt nyilvánítja, hogy „a két protestáns egyház alkotmánya Magyarországbán a reformációtól fogva püspöki volt, a mennyiben csak a lelkészeket illette a kormányzat, a mit azok az államfői legfelsőbb felügyelet alatt gyakorlottak.“ Oly történelmi nézet ez, a melyet gyakorta, még magyarországi tekintélyes protestáns tudósok is nyilvánítottak; állította és vitatta ezt, de főként a tiszántúli ref. egyházkerületre vonatkozólag, különösen Sinay Miklós debreceni tanár és elválasztott szuperintendens a múlt század végén. Hogy azonban ezen nézet, a megnevezetlen tudós által gondolt s felállított szigorúságban teljességgel hamis, kétségtelen tények mutatják. Tekintsük meg az ágostai hitvallásu egyház legnevezetesebb zsinatait (Szeberényi Corpus synodorum evangelicarum auc. conf. in Hungaria. Pestini 1848.) látni fogjuk, hogy azokban a papok mellett vagy is azokkal együtt a nemesség is folyvást tényezőrészt vett a törvényhozásban. A reformált egyházban, a Geleji Katona kánonok keletkezésének története világosan mutatja, hogy azoknak alkotásában a fő nemességnek tényező része volt, s a XII-ik kánon minden fontosabb változtatásokhoz mulhatlanul megkívánja a status evangelikus consensusát; ugyanazon elvet még határozottabban kimondja az erdély-országi törvénykönyv: *Approbatæ constitutiones, Pars I. Titulus I. Artic. II.*, s a lelkipásztoroknak meghagyja, hogy az egyedül őket illető s kisebb érdekű dolgokban saját magok is határozhatnak és intézkedhetnek, generális gyűlésekben; de a hallgatókra és külső rendekre is tartozó dolgokban mindenkor azoknak közegyetértésével. Érdekes példákat hozhatunk fel magának azon egyházkerületnek kebeléből is, melyben az *episcopale regiment* a legnagyobb mértékben kifejlődöttnek gondolták. Értem a tiszántúli ref. egyházkerületet. Ime ennek kebelében Sza-

bolcs megye rendei, 1607. Kárászon tartott gyűlésökben a papságnak minden befolyása nélkül egyházi ügyekben intézkednek; Szathmár, Szabolcs, Bereg és Ugocsa megye rendei 1642-ben a lekipásztorokból álló váradi generális zsinatnak határozottan kijelentik s megkívánják attól, hogy az egyházi dolgokban minden újítás, a nemesség tudtával és beleegyezésével történjék. Mindezekből s több ide vonatkozó más adatokból kétségen kívül világos, hogy miután Magyar- és Erdélyországban a reformációt tényleg a nemesség vitte keresztül, s miután századokon keresztül az ő patronátusa tartotta fenn az egyházakat és iskolákat, s miután ő vivta ki véres harcokkal a bécsi és linci békekötést, s ő küzdött az egyház jogaiért az országgyűléseken is: a magyar protestáns egyházalkotmány ősi alapja nem episcopalismus, hanem a földbirtokos nemesség jus territorii és patronatusa volt. Szépen világosítja ezen nézetet a Bocskay Istvánnal egyesült s a vallásszabadságért harcoló magyar nemzetnek 1605. dec. 10-dikéről, a korpónai országgyűlésből a németországi választó fejedelmekhez intézett emlékirata, s annak különösen ezen pontja: „*Inter praecipuas Regni Hungariae libertates, etiam illa una est, ut quilibet Dominorum et Nobilium, bonis suis libere dominetur, et ut invitis Dominis, Rex aut Praelati in nullorum bona parochos substituant; in quorum pacifico dominio tam Magnates quam Nobiles et Civitates liberae semper extiterunt*“ etc. Nem vagyunk hijjával oly történeti adatoknak sem, melyek azt bizonyítják, hogy a magyar protestáns nemesség, maga az egyházi tan s hitágazatok feletti döntő s választó ítéletben is tényező részt vett. A nemesség az egyházi ügyekbe való befolyási jogáról, ha azt a folytonos vész és harcok között nem mindenkor gyakorolhatta is, soha le nem mondott, és az episcopale vagy hierarchicum regimen a magyar protestáns egyházban sohasem kanonizáltatott. De bármiként lett legyen is a dolog az elmúlt időkben: annyi tul van minden kétségen, hogy a jelen századi magyar protestáns egyházalkotmány szerint a helytelenül ugynevezett „világi“ résznek, az egyházi minden ügyeknek lekipásztorokkal együtti intézéséhez határozatokon alapított s gyakorlat által szentesített pozitív joga van. Legyen elég ezuttal csak ennyi azon külföldi tudósok számára, a kik ugy látszik, hogy némely

hierarchiai álmódosásokba merült magyar protestáns papok felületes értesítései által félrevezettettek.

b) A posonyi votum, minden egyházi gyűlésekre nézve teljes nyilvánosságot kíván. A páten^s és miniszteri rendelet mint tudva van, szinte eltörli a gyűlések nyilvánosságát, s csak papoknak, segédpapoknak, tanároknak s presbytereknek engedi meg, hogy némely gyűlésekben, néma hallgatóként jelen lehessenek. A megnevezetlen tudós ezen intézkedést azzal védelmezi, hogy „a teljes nyilvánosságnak inkább a nemzeti, mint a vallási s egyházi mezőkön lehet helye; ennél fogva a rendeletben bátran meg lehetett volna nyugodni.“ Sajnálni lehet, hogy ezen nézet bővebben nem indokoltatik; mert felettébb csudálkozni lehet rajta, hogy lehet protestáns és pedig tudós ember, ki az egyházi gyűlések nyilvánosságának korlátoztatását célszerűnek és szükségesnek látja. Vajjon az evangyéliomból s a tiszta keresztyén egyházi élet szelleméből, magának a reformációnak és protestantizmusnak fogalmából és az egyetemes papság hitelvéből nem önként és szükségesképen következik-e az, hogy az egyházi gyűlésekből semmiképen ki nem zárattathatnak azok, kiktől a gyűlés a maga hatalmát vette és a kiknek nevében és érdekében tanácskozik és intézkedik, s a kiknek felelősséggel is tartozik. Ha nincs nyilvánosság: mi óvja meg a gyűléseknek bureaukrat testületté fajulását, mi tartja fen a közvéleménynek a gyűlések iránti bizodalját és az egyházi közügyek iránti buzgó részvétét; hol és miképen képeztetik a gyűlések nyilvánossága nélkül az ifju nemzedék arra, hogy egykor ne csak a rendeleteket pontosan és vakon végrehajtani kész egyházi hivatalnok, de bölcsen és ügyesen tanácskozni képes gyűlési tag is lehessen. A magyar protestáns egyház soha a gyűlések zártkörű voltát ki nem mondotta, sőt hajdan rendszerént, későbben is és legujabban több helyeken, templomokban, s az egész nép jelenlétében tartattak a megyei és kerületi közgyűlések. Nem ellenzette, sőt 1820. július 13-kán kelt kibocsátványában a statuskormány is helybenhagyta a magyar ref. egyház gyűléseinek nyilvánosságát s az abban jelenlevők szólásszabadságát. Ha voltak is egyes bureaukriatiára vágyó esperesek és szuperintendensek, kik a gyűléstermek ajtaját egészen vagy félig, de mindig titokban behajtani, s a hallgatóságot elzárni próbálták: ezeket mindenkor a közvélemény meg-

vetése és kárhoztatása sujtotta. Most pedig bátran lehet mondani, hogy a gyűlések bezárt ajtaját be fogná törni a magyar protestáns nép, mert nincs még ez s különösen ennek műveltebb része, s talán sohasem is fog lenni a viszonyok által oda abrichtólva, hogy az egyházi gyűlésekből való kizáratást birka türelemmel eltűrje. De minden helyi viszonyoktól és időszerű körülményektől eltekintve is bátran lehet teljes átalánosságban és feltétlenül állítani, hogy ha van e földön társadalom, melynek a nyilvánosság éltető levegője; a zsinat-presbyteri egyház alkotmányával bíró magyar protestáns egyház bizonynyal mindenek felett ilyen. „Valaki gonoszul cselekeszik, gyűlöli a világosságot és nem megyen a világosságra, hogy az ő cselekedetei meg ne feddettessenek. A ki pedig igazán cselekeszik, a világosságra megyen, hogy az ő cselekedetei nyilvánvalók legyenek, hogy azok Isten szerint valók.“ János ev. III. 20. 21.

c) A pozsonyi votum az egyházi gyűlésekben megjelenő követek számára utasítást kíván adni, a mit mind az 1856-dik évi miniszteri terv, mind a pátens és miniszteri rendelet megtagad, eltöröl. A nevezetlen tudós, az utasítást több okoknál fogva szükségteleneknek látja. Minden kétkezés nélkül és nyugodtan mellé állanánk mi is, ha az egyházi gyűlések nyilvánosak és a sajtó szabad volna; mert ekkor a közönség biztosan választhatná a maga követeit s folytonos ellenörködéssel kísérhetné azoknak magaviseletét; ámde oly nép, mely a gyűlésekből ki levén zárva, nem ösmerheti kellőleg a felsőbb gyűlésekbe küldendő követek elveit és lelkületét; oly nép, mely a szabad sajtó jótékonyosságát nem élvezheti, s az egyház legdrágább érdekeinek s legszentebb jogainak veszélyeztetése nélkül, miképen küldhetné el teljhatalommal pl. zsinatba, az általa kellőleg nem ösmert s nem is ösmerhetett követeket? Ily szigorú és kedvezőtlen körülmények közt is azonban, nem a részletekre is gyanakodva és bizalmatlankodva kiterjeszkedő, hanem csupán a főbb elveket kitűző utasítás látszik szükségesnek; s ily utasítás adhatásának jogáról, a mint ezt legujabb adatok is mutatják, az egyes gyülekezetek, megyék és kerületek mostanában lemondani bizonynyal nem fognak.

d) A pozsonyi votum roszszalja az egyházkerületek azon uj felosztását, melyet a pátens csakugyan keresztül

vinni akar, s mely szerént az eddigi határok felforgatásával, mindegyik felekezetre nézve az eddigi négy kerület helyett hat hat állittatik. A megnevezetlen tudós ebben nem lát okot az aggodalomra; mert ő a kerületek felosztását vegyes ügynek tekinti, s a jövőre nézve teljes biztosítást lát a pápens XXVI-dik §-ában. A kerületek mikénti felosztását a magyar protestánsok sem tekintik valami nagyfontosságú s első rangú egyházjogi kérdésnek, vegyesnek azonban, azaz olyannak, melynek eldöntésébe és meghatározásába az államkormányoknak is tényező befolyása volna, egyáltalában el nem ösmerhetik; még kevésbé türhetik pedig nyugodtan azt el, hogy az államkormány önhatalmulag, az egyház minden legkisebb befolyása nélkül jelölhesse ki a kerületek határait. Ha a magyar protestáns egyház ugynevezett státusegyház volna, vagy az állammal patronátusi vagy más eféle viszonyban állana: indokolva lehetne némi részben az államnak az egyház felosztására való befolyása. Ámde a magyar protestáns egyház az ausztriai államkormányval semmi eféle szorosabb viszonyban sohasem állott, sőt a maga önállóságát folyvást híven megőrzötte; az egyház mikénti felosztását tehát tisztán és egyedül belügynek tekinti, s ehezvaló jogáról azért sem mondhat le, mert a kerületek mostani törvényes felosztása, a mely szinte nem az államkormánynak, hanem magának az egyháznak autonomikus műve, nagyfontosságú egyházi és főiskolai, erkölcsi és anyagi érdekeknek lett fentartó alapjává, a mely alapot megbolygatni vagy feldőlni, az egyház közbékéjének megzavarása nélkül egyáltalában nem lehetne. Az ausztriai konkordatum XVIII-dik cikke szerint: „A szent szék, az őt illető jognál fogva, új egyházmegyéket állítand, vagy azoknak új határokat jelölend ki, ha a hivek lelki java úgy kívánja. Ily esetben azonban magát a császári kormányval egyetértésbe tendi.“ E szerint tehát a felosztás joga egyenesen a szent-széket illeti, s maga a felosztás a hivek lelki javától, tehát nem az államkormány polgári vagy katonai érdekeitől tétetik függővé; s a szent szék a felosztásra nézve, a császári kormányval csak egyetértésbe teszi magát. Ha megadta az államkormány ezen jogot a római katholika egyháznak, a melylyel pedig oly szoros egybeköttetésben állott és áll, s mely iránt mint a többi egyházak felett

uralkodásra emelt státusegyház iránt, a maga patronátusát oly bőkezűleg szokta mutogatni, és a mely ennél fogva, inkább alárendelhetné magát, a felosztásra nézve is a státuskormány akaratjának és érdekeinek: ugyan miért veheti el ezen jogot, a magára hagyatott szegény protestáns egyháztól. Kevés vizsgálat van e részben, a jövőre nézve a pápens idézett XXVII. §-ában is, mert e szerint, a kerületek határainak változtatása, vagyis valamely szeniorátusnak más egyházkerületbe való kebeleztetése felett a generál konferencia csak tanácskozik, de a határozás ez ügyben is, miként sok másban a minisztériumot s a felséget illeti. Tehát egészen megfordítva, mint a konkordatum idézeti cikkében van. Mindezek felett még azt is állithatjuk, hogy a pápens által oktroyált új felosztás, magának az államkormány-nak érdekei szerint is kevésbé célszerű mint az eddigi törvényes felosztás.

e) A megnevezetlen tudós a pápens és miniszteri rendelet által elismerve látja az iskoláknak egyházzal való összefüggését, s az 1791. XXVI. t. c. 5-dik §-ának tartalmát, mely a protestánsok iskolai jogait szabályozza, az új §§-ban feltalálja. Ez is mutatja, még pedig kétségtelenül, hogy a megnevezetlen tudós nem ismeri azon roppant fontosságú egybeköttetést, a melyben a magyar protestáns egyház az általa alapított, ápolta s kivált az újabb időkben roppant erőfeszítéssel és áldozatokkal fentartott iskolákkal áll; nem ismeri, tehát tisztelni és méltányolni sem képes, azon több mint egy század oltá tartó küzdelmet, melyet a magyar protestáns egyház, a maga iskolai autonómiájáért folyvást a legnagyobb kitartással és elkeseredettséggel vív, és vívja e harcot bizonynyal nem felekezeti szűkkeblű önzésből, nem is csupán magyar nemzetiséggeli egybeköttetése miatt, hanem főként az emberiség s a protestantizmus nemesebb érdekei iránti tiszta és önzéstelen szeretetből. Azonban e tárgyról alább, alkalmasabb helyen teendünk szót.

A megnevezetlen tudós azon észrevételei s nézetei, melyeket taglalás alá nem vettem, vagy olyanok melyek a pozsonyi votum némely tévedéseit alaposan helyreigazítják s szerintem is teljesen igazak és helyesek, vagy olyanok, melyeknek, a magyar protestáns egyházalkotmány ügyének jelen stadiumán semmi élő értékek és érdekek nem lévén, általunk könnyen s célunk sérelme nélkül mellőzhetők.

II.

**Dr. Lechler G. V. szuperintendens és tanár
Lipcsében.**

Dr. Lechler ur, egy a darmstadti „Allgemeine Kirchen-Zeitungban“ közlött s onnan a Pesten megjelenő „Evangelisches Wochenblatt“ folyó évi 5-ik számába által vett cikkében, a legnagyobb helyesléssel nyilatkozik a pátens és miniszteri rendelet mellett, s az azokat el nem fogadó egyházkerületeket határozottan elkárhóztatja. Dr. Lechler szerint a császári pátens „egy oly tény, mely a legőszintébb és leghálásabb elismerésre érdemes,“ s mely által „a magyar lutherán és reformált egyház számára egy oly széles alapu s oly szabad alkotmány van biztosítva, milyennel Európában egyetlenegy protestáns egyház sem bír;“ „ha megfontolom ugymond ő, azon rendkívül szabadelvű szellemet, mely ezen egyházszervezetet, t. i, a pátensét és miniszteri rendeletét, a zsinat-presbyteri autonomia értelmében kitünteti: valóban azon ellenszegülést, mely némely gyűlések részéről a pátens ellen feltámadt, mint oktalant és igazolhatlant el kell ítélnem.“

Dr. Lechler a magyar protestáns egyház kebelében a pátens ellen felmerült és ünnepélyesen nyilvánított ellenvetések és nyilatkozatok közül, egyedül a tiszai ágostai hitvallásu egyházkerületnek Kézsmárkon szeptember 27-én tartott gyűléséből kelt feliratát látszik ösmerni s e mellett még a Deutsche Allg. Zeitung mult évi egy pár számában a pátens ellen s a magyar prot. egyház autonomiája érdekében megjelent magán levelezést veszi figyelembe. — Mindenek előtt figyelmeztetnünk kell Dr. Lechler urat, hogy a cs. pátens és miniszteri rendelet ügyében, a magyarországi protestáns egyházkerületek közül nem csak a tiszai, hanem ezenkívül az ágostai hitvallásuak részéről a dunántuli és bányakerületi, a reformált egyház részéről pedig mind a négy kerület, s ez utóbbiak közül a tiszántuli, az úgy különböző stadiumához képest két ízben nyilatkozott. A reformált egyházkerületek nyilatkoztak nem csak külön külön, hanem az ágostai bányakerülettel egyesülve, egyetemlegesen is.

Nyilatkoztak mind ezeken kívül még igen számos egyházmegyék és tekintélyesebb gyülekezetek is. Arról is teljesen biztosítva lehet Dr. Lechler ur, hogy ezen nyilatkozatoknak igen nagy része, teljesen önálló, s így az ügy felfogásában s az a feletti argumentációban egymástól független volt. Ezen nyilatkozatoknak legnagyobb része létrejött már akkor, midőn Dr. Lechler ur a maga kérdéses cikkét közrebo-csátotta; miért nem vette tehát mindezeket kellő figyelembe, s ha nem üsmerte őket, honnan vette azon jogosultságot, hogy nem csupán a kézsmárki felirat, s a Deutsche Allg. Zeitung levelezője, hanem a pátenset el nem fogadó minden kerületek, s különösen az egész magyar reformált egyház ellen intézze a maga szenvedélyes megtámadásait?

De lássuk tehát pontonként ezen megtámadásokat!

1) Dr. Lechler szerint azon nézet, mintha a magyar protestáns egyházalkotmány rendezésére a státus kormányának semmi befolyási joga nem volna, egészen hamis, mert a kormány és az egyház által egyiránt alapul és szabályzóul vett 1791. XXVI. t. c. 4. §-a ezt mondja: „*reservat sibi sua Majestas sacratissima, tam relate ad coordinationem praedictae superioritatis, quam ad reliquas disciplinae partes, intacta ceteroquin religionis libertate eum stabilire ordinem, qui communi virorum ejusdem religionis, tam saecularium quam religionis ministrorum consensione maxime congruus reputabitur. Hinc sua Majestas caesareo-regia pro suprema inspectionis sibi competentis potestate, evangelicos utriusque confessionis ulterius audiet, atque una curabit, ut hac in recertis principiisque ipsorum religionis accommodatus ordo constabiliatur.*“ Ebből ugymond, dönthetlenül következik, hogy a magyar prot. egyház „az egyházalkotmány jogérvényes megállapítására, egyedül magában nincs jogosítva. Sőt ama törvény szerint hatalmában áll a császárnak az, hogy a magyar evangélikus egyházi hatóságok egymáshoz való kölcsönös viszonyát, egyszóval: az egyházszervezetet megállapítsa, természetesen nem önkény és tetszés szerint, hanem egyfelől az evangélikus elvekkel összhangzólag, másfelől magoknak a protestánsoknak képviselőivel egyetértve. Azon vallás férfainak közmegegyezése, igaz, hogy ez időszerint még nem jött létre, zsinat utján

pedig a legkevesbé van elérve, mert 1791. óta nem volt Magyarországon egyetemes zsinat. Azonban, és ez döntőtény, maga a császári pátenis is, egyáltalában nem igényli azt, hogy a magyar protestánsok egyházalkotmányát állami teljhatalommal egyoldalulag s végérvényesen rendezze. Sőt inkább az LV-dik § ban, az egyházi rendtartás végleges megalakítása, világosan az egyházi törvényhozás útjára van fenhagyva, s a kormány a legközelebbi zsinatok teendőjének nyilvánítja azt, hogy az egyházi rendtartás megállapítása és további kifejlődése végett szükséges indítványokat megtegyék. Eszerint tökéletesen el van ősmerve, a két evangélikus egyház azon joga, hogy az alkotmány végleges megállapítása, csak az ő szabad beleegyezésökkel vétethetik munkába. Önként érthető, hogy az állam részéről az egyházalkotmány létrehozására nézve tett lépések csak előlegesek és ideiglenes tartamúak lehetnek. Ezek így lévén, az egyház joga teljes mértékben biztosított. És ha ezt a protestánsok figyelembe vennék, s jogaik ismétleni megóvása mellett hozzáfognának a szervezés munkájához, s végre az egyetemes zsinaton végzéseket hoznának: akkor, legszigorubbán vett jogaikból is csak egy jóta sem lenne veszélyeztetve.“

Előre is nyilvánítjuk, hogy mi is egészen hamisnak tartjuk azon nézetet, mely a státushatalomnak, a magyar prot. egyházalkotmány végleges megállapításánál semmi szerepet nem enged; sőt egyezőleg a kerületekkel nyíltan bevalljuk és hirdetjük, hogy ő felsége mindazon jogokkal bir e tárgyra nézve, melyeket a suprema inspectióból s az idézett törvény szavaiból és szelleméből szükségesképen és józánul következtetni lehet. Az tehát itt az első és fő kérdés, hogy vajjon a pátenis és miniszteri rendelet nem hágtá-e által a suprema inspectió korlátait s nem sértette-e meg ama törvényben kiszabott feltételeket? E kérdésre Dr. Lechler mint láttuk „nem“-mel; a magyar protestáns egyház pedig „igen“-nél felel; s im itt van az első nagy eltérés, sőt lényeges ellenkezés közöttünk.

Dr. Lechler is felületesen fogta fel az ügyet és lényegesen hibázik akkor, midőn a páteniset a miniszteri rendelettől meg nem különbözteti, s mindkettőt egy jogi értékűnek s ideiglenesnek s a zsinat általmegváltoztathatóinak véli. Ha ennyire egy értékűek, mi szükség van akkor mind a

kettőre; s miért nem lehetett volna a pátens tételeit is az ideiglenes miniszteri rendeletbe foglalni be. A pátens, az ausztriai státusélet mostani elvei és rendszere szerint oly törvény, a melynek feltétlenül engedelmessé kell, s melyet csak az változtathat meg, a ki által kiadatott, s melyre nézve a protestáns egyháznak és leendő zsinatnak is nem változtatási joga van és lesz, hanem csupán indítványai, előterjesztései, és kérelmei lehetnek; s vajjon Dr Lechler vagy bár ki szerént is, ezekben nyilatkozik-e a zsinat-presbyteri egyházalkotmány nyal bíró autonóm egyház törvényhozási joga? De mellőzzük e tárgyat, melyet az előbbi cikkben már különben is bőven érintünk.

Dr. Lechler beösméri, hogy az egyházalkotmány megállapításának egyik feltétele, a *communis consensio* még létre nem jött; de azzal vigasztal, hogy majd létre jöhet a következő zsinaton, a mely az ideiglenes alkotmányt, az 1791. XXVI. t. c. feltételei szerint megbírálhatja, megváltoztathatja; véglegesen megállapíthatja; s e szerint az egyház jogai tökéletesen biztosítva vannak, és az ideiglenes koordinációt bevehetjük a nélkül, hogy jogainkból egy jóta elveszne. A mennyiben már Dr. Lechler ezen nézetet az 1791. XXVI. t. c. idézett pontjával egyezőnek, abból következőnek s az által igazoltnak állítja: biztosítva lehet arról, hogy azon hetven év alatt, a mióta a nevezett törvény fenáll, azt senki sem magyarázta még úgy mint ő.

Reményelem, hogy azon elvet, miszerint bármely törvényt azok érthetnek és magyarázhatnak leghelyesebben, a kik azt alkották, maga Dr. Lechler is elfogadja. És imé, a magyarországi evangélikus rendek, kik a magyarázat alatti törvény hozásában tényleges részt vettek, mindjárt az országgyűlés bevégződése s a törvények fejedelmi sanctionáltatása után 1791. február 10. s több napjain Pozsonyban értekezletet tartván és abban a felett tanakodván, hogy a vallásügyi törvénycikk egyes pontjainak foganatba vételére micsoda lépéseket kellene tenniök: a törvény kérdés alatti 4. §-ára vonatkozólag, jegyzőkönyvileg így határoznak:

„Ad §. 4-um, *coordinationem nempe directionis ecclesiasticae, sermones erant de synodo generali ambarum confessionum celebranda. Circa quae objecta, respectu praesertim helveticae confessioni addictorum (quoad augustanae confessioni addictos, quaestionibus praevis, in eorundem pecu-*

liari conventu, ex parte superatis) post multos hinc inde sermones, sollicitamque rei hujus pro ejus gravitate discussionem, in eo coalitum est:

Ut suae Majestati sacratissimae, suplici libello nostro utrique confessioni addictorum nomine proponatur, nos eo esse proposito, ut novae hujus legis tenori conformiter, objectorum hac lege memoratorum causa vide licet, hoc adhuc anno, 15-a futuri mensis augusti, Budae et Pesthini utrique confessioni addictorum synodi celebrentur.“

Lássuk magának az evangélikus rendek zsinatérti folyamodványának ide vonatkozó pontjait is!

Sacratissima Caesarea et Regio Apostolica Majestas,
Domine, Domine Clementissime!

„Agnosimus, et intima quidem gratitudine agnosci mus, tum regiam sacratissimae Majestatis Vestrae aequanimi tatem, tum paternam quoque erga nos sollicitudinem in eo, quod eadem sacratissima Majestas Vestra, dum jura et libertates religionis nostrae per benignam suam decisionem dd-o 18-a januarii anni currentis ad status et Ordines regni dimissam, in sensu pacificationum wiennensis et linciensis, uberius declarare dignetur, una etiam internae nostrae quieti, et felicitati prospectum iri cupiat. Certe enim non alio tendit, nec tendere potest benignum illud sacratissimae Majestatis Vestrae propositum, quo intrinsecam etiam superioritatum nostrarum coordinationem, et reliquas disciplinae partes, intacta religionis libertate, in eum certum, principiisque religionis nostrae accommodatum ordinem redigi clementer desiderat, qui communi virorum religionis nostrae, tam saecularium, quam religionis ministrorum consensione maxime congruus videbitur . . . Omnia haec objecta, tam gravia sunt, ut maturam et communem omnium evangelicorum utriusque confessionis deliberationem indispensabiliter deposcant, adeoque synodi utriusque confessionis convocationem necessariam prorsus efficiant.“

Hát az akkori státuskormány, vajjon hogy gondolkozott és mit cselekedett ez ügyben?

Az udvari kancellária 1791. jun. 3-káról intézett kéréseket a magyar helytartó tanácshoz, a kérelmezett zsi-

nat miként alakulására és tarthatására nézve; a honnan oly tartalmu válasz adatott, hogy „mindazon ügyek, melyekre nézve, a törvény szavai szerint, ő felsége fentartja magának oly rendet állapítani meg, mely azon vallás mind világi tagjainak, mind vallási szolgálóinak közhelyeslésével leginkább egyezőnek fog tartatni, a zsinati tárgyalásra utalandók; mert a communis consensio egyetemes zsinatokon kívül ki nem tudható, ki nem ösmerhető.“ Az akkor uralkodott fejedelem és az ő kormánya, elfogadta ezen egyedül helyes és törvényes nézetet, s a testvér protestáns egyházak számára 1791-dik szeptember 12-dikére nemzeti zsinatot engedélyezett, a mely zsinatok, mint kánonaik előszavából kitetszik, nem csak a communis consensio nyilvánítására, nem csak vélemények és előterjesztések vagy indítványok tételére, hanem egyenesen a törvényhozásra, kánonok alkotására, egy szóval: az akkor szükségelt és célszerű egyházalkotmány létrehozására is hivatottaknak s jogositottaknak tartották magokat, s az általok alkotott kánonokat, csupán a felség legfőbb felügyelői jogára való tekintetből, approbáció és konfirmáció végett terjesztették fel.

Mindezekből bár ki is kétségen kívül láthatja, hogy a kérdéses törvény alkotásában tényező részt vett fejedelemnek és evangélikus rendeknek, midőn a törvényt fogantatni akarták, legtávolabbról sem jutott eszökbe az, hogy mielőtt a communis consensio zsinatilag nyilvánulni fogna, császári pátens és ideiglenes miniszteri rendelet által egy oly új alkotmány hozattassék létre, a mely az utolsó pontig mindent kötelezőleg rendezzen, megszabja a leendő zsinat működésének törvényeit is, s ezen leendő zsinat stabilizálja aztán az egyházalkotmányt. Ha venni fogná magának Dr. Lechler azon fáradságot, hogy a kérdéses vallásügyi törvények létrejövetelének, életbeléptetésének s a budai és pesti zsinatok folyamának történetét alaposan tanulmányozza, bizonyynyal meg fogna győződni felőle, hogy ha 1791-ben ama törvénypontot az államkormány akként magyarázta s léptette volna életbe, mint a hogy azt Dr. Lechler véli: ezt az akkori evangélikus rendek, a legmélyebb jogsérelemnek, és igen nevetséges szatyrának tartották volna.

De a Dr. Lechler törvénymagyarázata, egyenesen ellenkezik, a mostani státuskormány magyarázatával és tet-

teivel is. Dr. Lechler szerint ugyanis, a *communis consensio* még létre nem jött, hanem majd a következő zsinaton fog létre jöni; a törvény feltételeinek még végérvényesen nincs elég téve s általában ama törvényt pont még nincs egészen foganatosítva, hanem majd a következő zsinatnak a státuskormánynyali közreműködése által lesz. Az ausztriai vallás és oktatásügyi miniszterium pedig, 1859. november 2-dikán kelt rendeletében, melyet alább egész terjedelemben közlendünk és taglalás alá veendünk, nyilván azt vallja és hirdeti, hogy az 1791. XXVI. t. c. 4. §-ában foglalt feltételeknek már teljesen elégtételt; az evangélikusok ki vannak hallgatva, a *communis consensio* minden lehető uton s módon létrehozott, s már tényleg tudva van az is, hogy az új alkotmány a magyar protestánsok vallási elveit nem sérti. De tekintse meg bárki, magának a császári nyiltparancsnak előbeszédét: kimondva látja ebben azon nézetet, hogy az evangélikusok kihallgatása már tényleg bevégezettnek s ennél fogva a pápens az 1791. XXVI. 4-ik § a foganatosításának tekintetik, és hogy általában a pápens fő célja nem más, mint az, hogy „a két hitvallású evangélikus egyház, további halasztás nélkül, egy általános érvényes szerkezet élvezetébe léptessék, s ezen szerkezet további képezése a rendesen öszveüelendő zsinatok útján lehetővé tétessék.“ Látnivaló e pontból az is, a mit fentebb már az unalomig emlegettünk, de a német tudósok előtt mégis soha eléggé nem emlegethetünk, hogy t. i. nem javaslatról, vagy tervezetről stb, hanem általános érvényű szerkezetről van a pápensben szó, a melyet a következő zsinatnak nem megváltoztatni, annyival inkább egészen elvetni, nem is stabilizálni megállapítani, hanem a már meghatározott változhatatlan alapon csupán tovább fejleszteni állandó hatalmában, a mennyiben tudniillik *inditványai* és előterjesztései a státuskormány által elfogadtatnának.

Lássuk már most, miként értelmezik jelenleg a magyarországi protestáns egyházkerületek ama nagy fontosságú törvényt pontot.

Elösmerik a magyar protestánsok, hogy azon törvény pont szerint fentartotta magának az akkor uralkodott felség, hogy a koordinációra s az egyházi rendtartás egyéb részeire nézve határozott rendet fog megszilárdítani, *reservat sibi sua Majestas, tam relate ad coördinationem supe-*

rioritatis, quam et reliquas disciplinae partes, ordinem stabilire. Ezen jogot azonban a felség, a törvény értelmében csak a következő határozott feltételek sértetlenül megtartása mellett gyakorolhatja:

a) hogy ez által a vallásszabadság sérelmet ne szenvedjen; intacta religionis libertate;

b) hogy az a rend vagy koordináció, az evangélikus világi és egyházi férfiak közmegegyezése szerint a legalkalmasabbnak ítéltessék; eum stabilire ordinem, qui communi virorum ejusdem religionis, tam secularium quam religionis ministrorum consensione, maxime congruus reputabitur;

c) hogy ezen koordináció vallásunk elveivel egyező legyen; principiis ipsorum religionis accomodatus ordo constabiliatur,

d) hogy e végre ő felsége az evangélikusokat bővebben meghallgatandja; sua Mtas evangélicos ulterius audiet;

e) hogy mind ezt a felség, az őt illető felügyelésnek legfőbb hatalmánál fogva teszi; pro suprema inspectionis sibi competentis potestate; végre

f) hogy addig is mig t. i. ezen koordináció a kitűzött feltételek szerint létrejönne, az evangélikusok gyakorlatban levő kánonai sem hatósági parancsok, sem királyi kibocsátványok által meg nem változtathatók; interea tamen statutur ut canones, in quorum nempe actuali usu consistunt, nec per dicasterialia mandata, nec per regias resolutiones possint alterari.

És ime, a magyarországi protestáns egyház a pátens és miniszteri rendelet, s az ezeknek életbe léptetésére vonatkozó későbbi kibocsátványok által, mind ezen feltételeket kisebb nagyobb mértékben sértve találja.

De lássuk egyenkint.

Megsértetett a vallásszabadság, melyet a magyar protestánsok számára a bécsi és linci békekötések örök időkre és feltétlenül biztosítanak, s melynek bármi szín alatti háborítását határozottan megtiltják, s melynek pedig a dolog természete szerint, egyik lényeges alkotórésze, az egyházi belügyekben való öntörvényhozás. A pátenset és miniszteri rendeletet pedig, noha a kormány törvénynek tekinti és parancsolja tekintetni, az egyház a maga mű-

vének semmi legkisebb részben is el nem ösmerheti, mert annak létrehozásában épen semmi része nem volt.

Nem jött létre azon communis consensio, melylyel az új szervezetnek egyezőnek kellene lenni; mert a pátens és miniszteri rendelet soha a magyar protestáns egyházzal előlegesen nem közöltetett, a feletti vélemény ki nem kéretett; hanem mindkettő, tüstént kiadatása után kötelező törvénynek tekintetett, s tetteges elfogadásuk és életbeléptetésük különböző parancsokkal sürgettetett. Egy communis consensio azonban mégis jött létre, s ezt a kerületek mind az 1856-dik évi miniszteri törvénytervre, mind a pátensre és miniszteri rendeletre vonatkozólag határozottan, ünnepelesen és ismételve kijelentették; s ezen communis consensio nem más mint az, hogy a koordináció egyedül az autonómikus zsinat jogkörébe tartozik, s ennek műve aztán, a felügyelés legfőbb hatalmára való tekintetből, konfirmáció és stabilizálás végett a felség eleibe fog terjesztetni.

Sértve találja a pátens és miniszteri rendelet által a magyar protestáns egyház vallásunk elveit is. Ugy hiszszük ugyanis, hogy mind az új testamentomi szent irások, mind az apostoli kor s az őskeresztyén egyház példája, mind hitvallásaink szerint, az egyházi és polgári hatalomnak mind céljára s rendeltetésére, mind hatósági körére nézve egymástól külön választva lennie, s az egymás jogkörébe való avatkozástól kölcsönösen óvakodniok kell. Ugy hiszszük továbbá, hogy vallásunk egyik legfőbb hitelvénél az egyetemes papságnál fogva, az egyházi hatalom egész teljessége, magának az egyháznak birtokában van; ezen egyházi hatalomnak egyik alkatrésze pedig az önnön kebelünkben való reformálás és beldolgainkban való törvényhozás joga. Vajjon tiszteletben tartatik-e bár hol is akkor az egyház saját életköre, s az egyetemes papság elve, midőn az államhatalom, az egyház számára, annak beleegyezése nélkül sőt határozott ellentmondása mellett, habár ideiglenesen is törvényt hoz, és azt parancsokkal s rettentésekkel akarja életbeléptetni?

Nem hallgattatott ki az egyház, úgy a mint az ügy természete mulhatlanul kívánta volna. Ezen kihallgatásnak legfőbb célja ugyanis, a communis consensio eszközlése és létrehozása lett volna; ez pedig egyetemes zsinat nélkül lehetetlen. Mert ugyan miképen jöhetne úgy létre bármely

társadalomban *communis consensio*, ha a társadalmat alkotó tagok, kiktől a *communis consensio* váratik, egymással nem érülközhetnek, egymást az eltérő nézetekre nézve fel nem világosíthatják, s a kölcsönös vitatkozás útján kifejtett többséget ünnepelesen, szabatosan és biztosan ki nem mondhatják? Nem egészen lehetetlen ugyan, hogy *communis consensio* még ily körülmények között is jöhet létre; mert hiszen az 1856-dik évi miniszteri törvénytervre, s a pátensre és miniszteri rendeletre tett határozatok és válaszok épen ily körülmények közt született *communis consensio*nak nevezhetők. Azonban nem csudálatos, sőt igen természetes, hogy a magyar protestáns egyházat alkotó kerületek, az autonómiának reájok nézve oly nagy fontosságú s életbevágó elvében, s az ezt pozitíve megállapító törvények magyarázatában, egymással nem érülközve is egyetértettek s *communis consensio*ban találkoztak; de lehetett-e azt józanul várni, az egymással élőlőszóval nem érülközhető nyolc protestáns kerülettől, hogy azok az 1856-ban kiadott, s 192. §-ból álló miniszteri törvényterv minden egyes pontjai felett, egy hónapi idő alatt, mert csak ennyi volt engedve, alapos és biztos *communis consensio*ra jussanak? A magyar protestáns egyház, sohasem vonogatta magát a kihallgattatástól; hanem csupán azt kérte, hogy ezen kihallgattatás a dolog természete s az 1791-dik évi példa szerint, zsinaton történjék. S vajjon miért nem engedte ezt meg az ausztriai státuskormány?

A törvény egyik pontja világosan mondja, hogy a felségnek azon joga, miszerint az evangélikusokat kihallgatja s az egyházi rendet stabilizálja, az ő felügyelői legfőbb hatalmán alapul. S ime a német tudósok, nem látszanak figyelembe venni azon igen egyszerű igazságot, hogy a felügyelés, már fogalmánál fogva másnak cselekvését, működését teszi fel, s hogy e szerint az indokolt veto és placetum köréből, a cselekvés és törvényhozás körébe nem léphet; mert ez által az öncselekvésre jogosított egyént vagy társadalmat, egyenesen a vak engedelmesség körébe taszítaná, a midőn már nem felügyelés, hanem absolut törvényhozás fogna lenni. Az alkalmazás nagyon könnyű. Ha az ausztriai státuskormány, azon meggyőződésben volt, hogy a magyar protestáns egyház nincs kellőleg rendezve: akkor

igy kellett volna szólnia: én nem tűrök semmi rendezetlen társulatot a státus kebelében, annál fogva saját elveitek és általatok legjobban érzett szükségéitek szerint rendeztétek magatokat; e végre gyűljetek össze zsinatra, s ott alkotandó kánonaitokban nyilvánítsátok communis consensio-tokat, s én akkor titeket ekként meghallgatván, művetöket helybehagyom, vagy kiigazítás végett hozzátok vissza utasítom, hogy így a rend konstabiálíthatassék. De ezt az ausztriai kormány nem tette, s vajjon miért nem? Először tervet adott; s midőn azt a kerületek egyedül zsinaton látták tárgyalandónak: három évig mélyen hallgatott, tartván az egyházat folytonosan az 1854-dik évi sérelmes és megszorító rendelet jármái alatt. Három év múlva megszólal, de nem mint felügyelő, nem mint felvilágosító, intő vagy kapacitáló, hanem egyenesen mint törvényhozó!

Gyökeresen meg van sértve a törvény utolsó feltétele is, mert kánonaink a melyekre megesküdtünk s melyeken törvényes alkotmányunk áll, a pátens és miniszteri rendelet s a későbbi parancsok következtében, legnagyobb részben eltöröltetnek s hatályon kívül tétetnek; törvényes gyűléseink betiltatnak, s kik azokat, az egyház sérthetlen jogaira támaszkodva mindemellett is megtartják vagy megtartani akarják, fegyverrel szétkergettetnek és bűnvádi kereset alá fogatnak. Az egyes lelkészek és gyülekezetek, törvényes előjáróiktól, esperestjeiktől és szuperintendenseiktől, s a megyei és kerületi organikus, kanonikus kapcsolatból mintegy kiszakasztva, fenyegetések közt kényszerítettnek arra, hogy előjáróik ellenére, s testvéreiktől elszakasztva, azoktól függetlenül, azokkal nem értekezve, az új koordinációt vakon s feltétlenül fogadják el. Ezekből láthatja Dr. Lechler ur, nem csak azt, hogy ő, a maga alaptalan törvény magyarázatával mindezideig egyedül áll, hanem azt is, hogy a magyar protestáns konventeknek, és egyeseknek a pátens és miniszteri rendelet elleni nyilatkozatai, még sem voltak oly alaptalanok, hogy azokról Dr. Lechler urral így lehessen szólni: „Midőn halljuk, hogy micsoda hangon, s minő felizgatottsággal tárgyalják az egyházi gyűlések a pátenset, s miként protestálnak az ellen: szemünket kell dörzsölnünk, s azt kérdezni magunktól hogy vajjon nem álmodunk-e? Most már valóban bátran dörzsölheti szemeit, és pedig ugyan

erősen Dr. Lechler ur, mert meg kell győződnie, hogy igazán álmodozott.

Miután tehát a magyar protestáns egyház, a pátenset és miniszteri rendeletet az alaptörvényekkel, s a maga törvényes szabadságával ellenkezőknek találja; miután az államkormányának nem ösmerheti el azon jogát sem, hogy a következő zsinat működésének szabályait egyoldalulag meghatározza; s miután a pátens és miniszteri rendelet értelmében tartandó zsinatot autonomikus, s az egyház érdekei szerint működhetőnek teljességgel el nem ösmerheti; látni való, hogy az új szervezetet el nem fogadhatja másként, mint csupán úgy hogy százados jogairól lemondva, meggyőződését megtagadva, magát v a k e n g e d e l m e s s é g r e szánja el. Ezt pedig nem tehetjük, akár az egyház szabadságáért mindhalálig híven küzdött és elvérzett őseinkre, akár maradékainkra, akár a mi egyedüli pártfogóinkra és védelmezőinkre a nagy Istenre tekintünk. Nem tehetjük, hogy az Isten harcoló anyaszentegyháza e szegény hazában hanykódó hajócskájának kormányát kezünkben kibocsássuk, mert az elmúlt idők történetéből meggyőződünk, hogy ha atyáink is e kormányt csendben és viharban mind végig kezökben nem tartották volna: a hajócska már régen bizonyynyal elsűjdedett volna; nem tehetjük, hogy az anyaszentegyház egyetlen feje az Ur Jézus iránti hűségünket megtagadjuk, és az ő koronáját, a földi hatalmasság által elragadtatni engedjük; nem tehetjük, hogy az Ur öröksége iránti hűségünket és lelkiösmeretes meggyőződésünket megtagadjuk. Ha az Ur tanácsa úgy akarja: elszenvedjük örömmel a fogságot és azt, hogy emberek kezébe essünk, mintsem hogy lelkiösmeretes meggyőződésünk megtagadásával a nagy Istennek büntető kezébe; mert „rettenetes dolog az élő Istennek kezébe esni.“ Zsid. X. 31.

Semmi vigasztalást és megnyugvást nem ád e nagyfontosságú ügy feletti kétségeinkben és fájdalunkban, azon különben is alaptalan nézet sem, hogy t. i. az általunk gyökeresen sérelmesnek tartott koordináció csak ideiglenes, s az elkövetkezendő zsinat megváltoztathatja azt. Ha szabad hasonlítást használni: mit mondana pl. Dr. Lechler ur, vagy bármely protestáns szuperintendens a német földön, ha az illető státuskormánytól ily tartalmu rendelet bocsáttatnék ki; az urvacsoráját ezentúl csak egy szin

alatt szabad kiszolgáltatni; ezen rendelkezés azonban nem definitív, hanem csak ideiglenes; s a státuskormány által kiszabott módon nem sokára össze fog ülni és tanakodni e tárgy felett egy zsinat, mely ez ügyben előterjesztéseket tehet; addig is azonban, az urvacsorájának két szin alatti kiszolgáltatása határozottan megtiltatik. Vajjon elfognák-e túrni e rendeletet ellentmondás nélkül a németországi protestáns lelkészek és szuperintendensek, s vajjon fognának-e ennek vakon engedelmeskedni? Távol legyen tőlem, hogy én, a magyar protestáns egyház autonómiájának kérdését, egy vonalba állítsam a legelső rangú dogmatikai és liturgiai kérdésekkel; de annyit mégis figyelemökbe kell ajánlanom a német tudósoknak, hogy a magyar protestáns egyházra nézve, helyzetének s viszonyainak sajátzerűségénél fogva, az autonómia kérdése, egyáltalában nem oly közönyös és csekély értékű, mint sok más egyházakra nézve, hanem oly fontos és nagy horderejű, mely sok tekintetben magokkal a legfőbb dogmatikai és liturgiai kérdésekkel vetekedik.

2. Dr. Lechler a Deutche Allg. Zeitung levelezőjének azon ellenvetését is felemlíti, hogy a pápens és miniszteri rendelet, a magyar protestáns egyház törvényesen fenálló egyházszervezetét ignorálja, mellőzi, és a helyett egészen újat tesz; melyre Dr. Lechler ur megjegyzi, hogy ő a pápensben épen ellenkezőt talál „nevezetesen célzatos és tervszerű csatlakozást, a Magyarországon tényleg fenállóhoz, felvételét és megerősítését a sajátlagos és kizárólag magyar intézményeknek,“ bizonyítására nem hivatkozik egyébre; mint egyedül azon §§-okra, melyek a gyülekezeti, megyei és kerületi kurátorokról, s azoknak a gyűléseken való társelnökségi jogáról szólnak. Valóban igen kevés és csekély értékű bizonyíték ily állitmány mellett; s Dr. Lechler mégis utána meri vetni: „ennélfogva ezen egyházszervezet, egyáltalában nem elvontan valami eszmény után van alkotva, hanem lényegesen a Magyarországon eddig fenállottból meritve.“

Meg lehet felőle győződve Dr. Lechler ur, hogy ama levelezőnek még is igaza volt, mert a pápens és miniszteri rendelet által parancsolt Kirchenordnungban, igen nagy számmal vannak oly szabályok és intézmények, a melyeknek a magyar protestáns egyházban eddigelé s különö-

sen 1848 előtt nyomuk sem volt. Ilyenek nevezetesen: a gyülekezetekben önálló lokál konvent állítása, ennek s a presbyteriumnak restauráció alá vetése; mindkettőnek tanácskozási modora, presbyterek beigtatása, a papok és segédpapok választásának egész folyama; az elválasztott papok és tanítók politikai hatósághoz való felterjesztése; az esperesti hivatal restaurációja; társesperesti és helyettes szuperintendensi hivatal állítása; esperességi és kerületi gyűlések alkotó tagjai, tanácskozási modora; jegyzőkönyveknek kihirdetés előtti felterjesztése; a konzisztóriumoknak konventektől való szoros elkülönítése; a szuperintendens sajtóságaos mivolta, miszerint ő egy ekklezsiának sem papja, sőt voltaképen nem is pap, mert nem végezhet minden papi teendőket; s állandó székhelyhez köttetése; a gyűlések nyilvánosságának eltörlése vagy igen nagy megszorítása; szuperintendensek s kerületi gondnokok választásának megerősítés alá felterjesztése; a szuperintendenciák új felosztása; az alsóbb és felsőbb iskolákról való egész intézkedés, mely szerint azok az egyház autonom törvényhozása alól kivételnek, s nagy mértékben államintézetekké tételnek; mind ezek s még több igen számosak, oly dolgok, melyeknek a magyar protestáns egyházban 1848 előtt nyomuk sem vala, s a mi kevés közülök azolta behozatott, az is mind az állam egyoldalú rendelkezésének eredménye, s épen nem az egyház autonom szülötte. Még a kurátori hivatal is, melyet Dr. Lechler idéz, nagy mértékben le van taszítva a maga törvényes gyakorlat szerénti fokáról. Ha a pápens, és miniszteri rendelet szerénti új Kirchenordnungnak mintáját vagy alapját keresi Dr. Lechler ur: azt a magyar protestáns egyház törvényes szervezetében soha fel nem találhatja, de feltalálhatja igenis a westphaleni és rheinprovinci ösmeretes Kirchenordnungban, a melyből a szeptember 2-diki miniszteri rendeletbe több pontok szóról szóra át vannak írva; és valóban sajnálni lehet, hogy ama miniszteri rendeletnek különben dicséretre méltó szerzője, vagy inkább szerkesztője, a westphaleni és rheinprovinci Kirchenordnungnak csak első, vagy legfelebb a Bluhma által eszközölt 1854-diki, nem pedig a Hagens által kibocsátott s a későbbi javításokkal és toldásokkal is ellátott 1856-diki kiadását látszik ösmerni.

3) Dr. Lechler ur hibául rövja fel a magyar protes-

tánsoknak, hogy a pátens és miniszteri rendelet ügyében csupán a kezdeményezéshez való jogot vizsgálják, bírálják; magát a tartalmat pedig figyelembe sem veszik, s azt is a mi kétségtelen jó és bizonyos előhaladás, elhallgatják vagy kisebbitik. Ilyen pl. hogy ezentul zsinatokat királyi biztos nélkül lehet tartani, s hogy a protestáns egyház számára Magyarország melléktartományaiban, Horvát-, Tótországbán s a katonai határőrvidéken is szabad vallás gyakorlat leend.

El kell ösmernünk hogy mind ezek, ha a magyar protestáns egyháznak a közelebbi egy pár vagy másfél század alatti jogi állapotját tekintjük: kétségtelen előhaladások és a felségnek s a státuskormánynak a magyar protestáns egyház iránti jó akaratáról tesznek bizonyosságot; sőt nem csak ezen pontokra, de az egész ügyre nézve is sohasem hozták kétségbe ok nélkül a magyar protestáns konventek, a kormány jóakarátát és szándékának tiszta voltát. Azonban a magyar protestáns egyháznak, az általa nyert előnyöket vagy szenvedett hátrányokat, nem csupán a legközelebbi múlt idők tényállásához, hanem magához az egyház eredeti és örök értékű positiv jogi alapjához kell mérnie. Ily positiv jogi alapok pedig, a bécsi és linci békekötések, melyek a magyar protestáns egyház számára, a magyar koronához tartozó minden tartományokban feltétlen szabad vallásgyakorlatot sőt egyenjogúságot biztosítanak. A magyar protestáns egyház néhány évtizedig valóban állott is ezen jogalapon; későbbben azonban leginkább a klérus s főként a jezsuiták titkos és nyilvános működései, megtámadásai és üldözései következtében, ezen jogi alapról leszorított, sőt csaknem végképen kiirtott. A magyar protestánsok azonban, soha meg nem szüntek, mind az uralkodó felséghez intézett előterjesztéseikben, mind az országgyűléseken folyvást azt sürgetni, azt követelni, hogy ők a bécsi és linci békekötések alapjára tétessenek vissza. Ez volt határozott céljuk az 1790°/₁-dik évi epochalis országgyűlés evangélikus rendeinek, s elvileg elősmerte ezen törekvés jogosságát az egész országgyűlés és a fejedelem is; a mint ezt a XXVI. t. c. előszava ki is mondja. Azonban nem lehet leírni azon elfogultságot, ármányt és fanatismust, a melylyel ezen törvény s általában az evangélikusok törekvései ellen a klérus működött; és pedig sikeresen, mert a

protestáns egyház csakugyan e törvény által sem lett egészen visszatéve a békekötések jogi alapjára, s ennél fogva későbbben is mind e mai napig, folyvást sürgette és sürgeti az egyház, ezen eredeti jogi alapra való visszahelyeztetését. Így például az 1844 dik évi 3-dik törvénycikk is, mely az áttérést szabályozza, igen helyesen, a bécsi és linci békekötéseket vallja a maga alapjának, midőn a legelső pontban így szól: „A bécsi és linci békekötések alapján, az 1791: 26. törvény, következőkben bővítették s illetőleg módosították“ stb. Ha már most a páténsból kiemelt ama két előnyt vagy kedvezményt a békekötésekhez mérjük: nem láthatunk azokban egyebet, mint az eredeti törvényes alaphoz való közeledést, s megadását annak, a mivel az egyháznak az államhatalom positive tartozik. Igenis, mert a nyilvános és szabad vallásgyakorlat fogalmával nem lehet megegyeztetni az államkormány azon bizalmatlanságát, hogy a megyei, kerületi vagy egyetemes zsinatokba biztosokat küldjön; a minthogy ez az 1848 előtti időkben, az egy pesti és budai zsinat esetét kivéve, valóban sohasem történt, s magába az 1791. XXVI. t. cikkbe is az erről szóló pont, a klérus gyarló féltékenysége miatt ment be; 1849 után pedig a legujabb időkig a megyei, kerületi, sőt a gyülekezeti nagyobb gyűléseken is, mindenkor ott ült az országfejedelmi biztos. Ezt azonban valami nagy sérelemnek, s megszüntetését valami nagy jótékonyáságnak még sem tartjuk, mert gyűléseink teljes nyilvánosságának elvéhez ragaszkodunk; s ha egyszer a gyűléstermek ajtaja mindenki előtt nyitva áll: miért lenne az bezárva azon egyén előtt, kit a kormány a suprema inspectió jogának alapján beküldhet a végre, hogy tudomást vegyen. A mi továbbá azon pontot illeti, miszerint a protestáns szabad vallásgyakorlat Horvát- és Tótországra s a katonai határörvidékre is kiterjesztetik: ennek is szükségképen így kellett volna eleitől fogva, s most is így kell lennie; mert az ország törvényei közzé is becikkelyezett s a protestánsoknak szabad vallásgyakorlatot engedő bécsi és linci békekötések, érvényesek és kötelezők mind azon országokra, melyek ama békekötések és törvénycikkek idején a magyar koronához tartoztak, ilyenek pedig a megnevezett országok is.

4) Dr. Lechler ur semmi törvényes, semmi józan és tartható alapját nem találván a magyar protestáns egyház

pátens elleni fellépésének világosan kimondja, hogy az egész ellenszegülés forrása nem más, mint politikai és magyar nemzetiségi érdek. „Az egyházi érdekekkel, ugymond ő, politikai pártszellem vegyül, és a felekezeti jogkérdéshez, nemzeti érzület szövődik. Nevezetesen a magyar nemzeti érzület, nagy súlylyal vettetik fontba a császári pátens mérlegelésénél Ezen fellépés oka, mindenesetre a nemzeti érzületben van Mit mondjunk ahoz, hogy a pátens elleni tüntetésekben, még a római katolikus magyarok is örömeiket találták, sőt tényleges részt is vettek azokban. Ezek valóban kiáltó bizonyosságai annak, hogy nemzeti és politikai érdekek fojtották el a felekezeti és egyházi érzületet“ stb.

Fell kell tennünk Dr. Lechler urról, hogy ha az eddigi közleményeket átolvasta, annyivalinkább, ha a magyar protestáns gyűlések határozatait és ünnepélyes előterjesztéseit megösmերendi: meg fog győződni arról, hogy a magyar protestáns egyháznak bizonynyal voltak és vannak tisztán konfesszionális, egyházi és egyházjogi positiv törvényes okai arra, hogy a pátenset s az új szervezetet el nem fogadta; s ennél fogva igaz ügyének védelme és győzelemre juttatása végett egyáltalában, nincs szorulva arra hogy politikai pártszellemhez s nemzeti érzülethez folyamodjék. Biztosítva lehet Dr. Lechler ur, hogy ettől még magok a legtisztább magyar reformált egyházi gyűlések, s a legbuzgóbb magyar protestáns hazafiak is határozottan ovakodtak; sőt több ízben ünnepélyesen kimondották, hogy midőn egyházuk törvényes jogaiért állhatatosan küzdenek: a polgári törvényes felsőség iránti tiszteletet, legtávolabbról sincs szándékukban megsérteni. Ime a többek közül egy példa! A tisztán magyarokból álló, négy reformált egyházkerületnek folyó évi január végén a felséghez intézett, de az által el nem fogadott előterjesztésében ezen pont áll: „Sértve találjuk a célbavett s már foganatosítani is megkezdett intézkedések által hitelveinket is; mert mind az új testamentomi szentírások, mind hitvallásaink, mind a romlatlan őskerestyén egyház példája és bizonyítása szerint, a polgári és egyházi hatalomnak, mind céljára s rendeltetésére, mind hótósági körére nézve különválasztva lennie, s az egymás jogkörébe való avatkozástól ovakodniok kell; azon hitelv ez felséges ur, mely mig egyfelől „minden polgári dolgokban feltétlen

engedelmességet parancsol“ nekünk : másfelől arra indit és kényszerit, hogy a hitre és egyházunk beléletére vonatkozó dolgokban, a szentírások alapján, egyedül saját meggyőződésünket kövessük ; azon hitelv ez melyet megváltónk ezen szavakban fejezett ki : „adjátok meg a császárnak a mi a császáré, és Istennek a mi az Istené.“ Biztositva lehet Dr. Lechler ur a felől, hogy a kerületek határozataiban vagy folyamodványaiban, egyetlenegy eszme, egyetlen egy ige sem fordul elő, mely a magyar alkotmányra és magyar nemzetiségre, mint törekvéseink egyedüli forrására, alapjára vagy támaszára hivatkoznék. Ismét arról is biztositva lehet, hogy nem csak a magyar és református, de német és szláv ajku igen tekintélyes ágostai hitvallásu gyűlések és egyházak is egyenesen a pátens ellen nyilatkoztak ; a melyekre a magyar reformált egyháznak s a magyar nemzetiség érdekeinek sem terrorizáló, sem kecségtető befolyása nem volt.

Azt azonban nem tagadhatjuk, a mi a magyar protestáns egyház történeteinek és viszonyainak minden alapos ösmerője előtt kétségtelen tény, hogy t. i. Magyarországbán, a protestáns egyház státuszjogi helyzetének, az ország alkotmányos életével sok tekintetben öszvekött, sőt gyakorta azonos sorsa volt. Ha erőben s tiszteletben állott az alkotmány : ez volt sorsa a magyar protestáns egyház státuszjogi helyzetének is, a mint ezt a történetek folyamán évről évre ki lehet mutatni. Az is kétségtelen tény, hogy a nemzeti nyelvnek és irodalomnak miként más népeknél : ugy a magyarnál is, a reformáció volt tulajdonképeni megalapítója s különösen a XVI. és XVII-dik századok folyamán a protestáns egyház csak nem egyedüli fentartója és ápolója, s azolta is folyvást kétségtelen érdemei vannak a protestáns egyháznak és az ő iskoláinak a magyar tudományos műveltség és nemzetiség védelme és előmozdítása körül. Az sem szenved végre kétséget, hogy a magyar protestáns egyház, a maga zsinat-presbyteri szerkezetével, jelenleg az alkotmányos eszméknek mintegy végső asyluma, menedékhelye Magyar és Erdélyországban. Mindezen körülményeknél fogva, valamint az 1790°/₁-dik évi országgyűlés folyamán : ugy most is felébredt, némely műveltebb római katolikus világi, sőt egyházi férfiakban is a magyar protestáns egyház ügyei iránti figyelem és részvét. Mindezen körülményeket azonban, a melyekről hajlandók vagyunk azt hinni, hogy

az egyháznak mint Krisztus jegyesének is, nem gyalázatjára, de sőt inkább némi ideig való, de nemes dicsőségére vannak, a magyar protestáns egyház, a maga ügye mellett fegyverül, mind e mai napig fel nem használta. Nincs oly nemes ügy, amely felett ha egyszer az eszmék és indulatok forrongásnak eredtek: a forrongó hullámoknak előbb utóbb némi salakja is ne támadna; és ha ez valaha a magyar protestáns egyházalkotmány ügyén is megesnék: vajjon el kellene-e ezért magát az ügyet kárhoytatnunk?

5) Dr. Lechler ur, a magyar protestáns egyháznak a pátenstől és miniszteri rendelettől való idegenkedését politikai és nemzetiségi forrásokból származottnak vélvén; e miatt leginkább a magyar reformátusokat mint tisztán magyarokat teszi felelősökké, s így inti őket: „Nem vagyunk azon véleményben, hogy a református nézlet, önmagában jogositna annyivalinkább kötelezne oly eljárásra, mint a melyet a magyar reformátusok, s velök együtt némely lutheránusok követnek. Sem Kalvin egyházalkotmányi nézetei, sem a francia reformátusok XVI. és XVII. századi példái, sem a maga autonómiájára oly igen féltékeny skót egyház nem nyujtanak ehez támaszt és bátoritást.“

Mi is úgy véljük, hogy az egyház ügyének politikai és nemzetiségi érdekekkel való összevegyítése; vagy vallási s egyházi dolgoknak politikai s nemzetiségi demonstrációkra való felhasználása, sem a Kálvin nézeteivel, sem a francia és skót reformátusok példájával nem igazolható. De másfelől azt is hisszük, sőt meg vagyunk felőle győződve, hogy sem Dr. Lechler, sem más teremtett állat, sohasem lesz képes a Kálvin irataiból, tetteiből s a francia és skót reformátusok példájából csak távolról is bebizonyítani azon nézet tartható voltát, hogy római katolikus fejedelemnek joga lenne a reformált egyház belügyeibe, rendelkezőleg és törvényhozólag avatkozni, s az egyházi hatalom birtokát az egyháztól elvenni, vagy abban azzal osztozni. Valóban ezen nézet vagy elv, pedig erről van most szó, a „magyar protestáns egyházra“ nézve, nemesak Kálvin s a skót és francia reformátusok, hanem általában a reformátorok és reformáció szelleme és példája szerint merő képtelenség. „Sohasem állították azt a reformátorok, a mi későbbben megkisértve lön, hogy az államfelsőségnek, már fogalmánál fogva joga lenn

az egyházkormányzathoz. Sőt elismerik elvben, hogy az egyházi társadalom bir a szabad önelhatározás jogával, s e szerint azon joggal, hogy saját bel és külügyeit korlátlanul önmaga kormányozhassa. A reformáció mezején s ő reá nézve csak keresztyén reformált és az evangyéliumot mint emberi és isteni dolgokban maga feletti legfelsőbb tekintélyt elösmérő államhatalmak léteztek. Az, hogy evangélikus fejedelmeknek, uraknak, városoknak, rendeknek még csak eszközbe is juthatott volna, hogy az egyházat nem evangyéliomszerű, hanem más valami szabályok szerint akarnák kormányozni, még csak mint lehető eset sem lebegett a reformátorok előtt. A hol az államhatalom azaz különösen a fejedelem, nem az evangélikus egyházhoz tartozik, ott lehetetlen az egyházi ügyek saját vezetését reá bizni, hanem csak az általános felügyeleti jogot lehet neki megengedni, s az egyetemes védelmi tiszt gyakorlását lehet tőle elfogadni.“ Schenkel, Die Reformatoren und die Reformation. Wiesbaden. 1856. 259, 265. lap. „Hogy róm. katolikus fejedelem protestáns egyházat igazgatni fogna: az, a reformátoroknak még csak eszközbe sem jutott.“ Schenkel, Die Erneuerung der deutschen evang. Kirche. Gotha. 1860. 32. „A későbbi idők azon költeményét, mely katolikus fejedelmeknek is hatalmat adott az evangélikus egyház felett, a reformáció idejében bizonynyal nem fogták volna érteni.“ Richter Ludv. Geschichte der evang. Kirchenverfassung in Deutschland, Leipzig 1851. 103. „Püspöki tisztet és jogokat valamely protestáns egyház felett, római katolikus fejedelem már csak azért sem gyakorolhat, mert ő nem tagja azon társaságnak. Miként lehetne azt gondolni, hogy egy nem épen esztelen társaság, a maga jogai és alkotmánya, s általában a maga jólléte feletti vezérlő gondoskodást egy oly személyre bizhatná, a ki magát egy ellenséges társasághoz tartozónak lenni vallja.“ Paulus, Privatgutachten über die aufgegebenen Frage, kann ein deutscher Regent, wenn er römisch-katholisch wird, eine Pflicht oder ein Recht haben, auf eine evangelisch-protestantische Landeskirche unmittelbar und persönlich als Souverain oder als oberster Bischof zu wirken? Dessau, 1827. 50.

Ime, nem a magam, hanem a lehető legtekintélyesebb német tudósok nézeteit közlöttem azon kérdés felett, hogy a reformátorok és reformáció elvei szerint, mi jogviszonya lehet egy római katolikus fejedelemnek, a protestáns egyház

belügyeihez. Vegyük figyelembe még mindezekhez azt, hogy a magyar protestáns egyház egyáltalában nem olyan társulat, melynek státuszjogi létezése és autonómiája a fejedelem vagy az országrendeinek kegyelmén, türelmén, vagy arbitriumán állana mint bázison; nem tolerata, nem is recepta, hanem publica auctoritate perpetuo stabilita, a két magyar hazában a protestáns egyház, mert élethalálharcban, és ünnepélyes békekötések által vivatott ki és állapított meg ennek örök létezési joga és nyilvános szabadsága. Vegyük már most mindezek után figyelembe azt is, hogy Ausztria mostani császára és Magyarország királya absolut fejedelem, kit sem zsinat, sem parlament a maga arbitriumában nem korlátoz, és a ki azt, a mit ma adott, holnap visszaveheti, a nélkül hogy valaki meggátolhatná. Az Isten népének örök jogait, melyeket a Megváltó, az anyaszentegyház feje tulajdon vérével keresett, s melyeket a Megváltó nyomain keresztjüket felvevő s vérüket vígan és bátran kiontó magyar protestáns ősök emberi törvények szerint is örök időkre megállapítottak, az Isten népének ily drága vérrel szerzett jogait fejedelmi vagy bármely más emberi önkény hatalma és rendelkezése alá helyezni józanul sohasem lehet.

(Folytatjuk).

AZ OKTATÁSI MÓD LÉNYEGESEBB ALAPELVEI.

NEVELÉSTANI ÉRTEKEZÉS.

A nevelés és oktatásügy minden kornak égető kérdése vala, s az marad ezután is, azért soha sem felesleges ezt, kivált mélyebb neveléstani szempontból fejtegetni.

A komoly, szent ügy érdekében kívántunk ez alkalommal mi is az oktatási mód lényegesebb alapelveiről néhány szót elejteni.

S ekkép kitüdvén, vagy helyesebben felfogván a minden idők elévülhetlen nagyszerű kérdését, reá a tanulmány és tapasztalás köréből e következőkép vélünk megfelelhetni.

Az oktatási vagy tanmódnak alapelvei kétségtelen lélektani ismereteken nyugodjanak.

Mi a tanmódszernek három főalapelvét ismerjük, s ezek kifogás nélkül érvényesek s oly általánosak, hogy a különleges alapelvek mind ezen három osztályzat alá esnek, vagy amazokból, mint természetes következmények folynak.

Az első tanmódszeri alepelv: „általában minden módon, de különösen az oktatásnak módszere által igyekezzék az oktató tanítványaiban a tantárgy iránt vonzalmat, érdeket, örömet ébreszteni, s azt benne folytonosan táplálni.“

Ez elv kivitele kétségkívül igen nehéz, s mégis minden körülmények között kell, hogy a tanító főcélja legyen. Nagyon meg fogja közelíteni azt, ha a tanítás mellett tekintettel leend arra; hogy a szellemi táp a szellemi emésztőerőnek megfeleljen, hogy tehát a tantárgyaknak emelkedő lépcsőzete a növendéknek — csupán a gyermeki természet lélektani alapos vizsgálatából megismerhető — szellemi fejlettségéhez helyesen alkalmazott legyen. Oktatás, melyhez a tanulási kedv hiányzik, mind a tanítóra, mind a tanítványra nézve céltalan kinzás, kivált az utolsóra nézve épen olyan, mintha valaki valamely legjobb éték élvezésére minden étvágy nélkül kényszerítették, mert meg nem emésztetik, át nem hasonittatik, nem válik testté és vérré.

Mindez olyan világos, hogy e tárgynak további vitatása szintén feleslegesnek látszik. Mégis, ha végig tekintünk iskoláinkon, tisztelet a kivételeknek, e pontra csekély figyelmet látszanak fordítani tanáraink.

Van ugyan eset arra is, hogy a növendékekben okvetlenül felélesztendő és megkivántatandó tanulási kedv hiányának, nem magok atanárok, hanem talán az idő előtti iskoláztatás, a tanrendszer következtében a gyermek elméjének tantárgyakkal teltömése, s egyéb talán a szülői környezetben felmerülő behatás az oka: de mindazáltal nem lehet tagadni, hogy sok esetben az oktatók részéről történnek olyan a neveléstan elveivel tökéletesen meg nem egyeztethető visszaélések, melyek a növendékek tanulási vágyát hűtik, csökkentik.

Ez utóbbiak közül szabadjon e helyt, mint igen lényeges s elterjedt, és sok iskolákban a fegyelem eszközeül használt egy rossz szokást felhoznunk. S ez: „hogy tanítási tárgyak egyszersmind büntető eszközül is használtatnak.“ Hogyan lehet a gyermektől azt kívánni, hogy ő azon vesztőt, melylyel fenyítik benső vonzalmából csókolja? Ho-

gyan lehet tőle kívánni, hogy azon tantárgyat, melyhez a büntetés keserű emléke tapad, megkedvelje s abban örömet találja? Ez lélektani lehetetlenség. A munkának ezen kényszerített neme sok időre, vagy talán örökre elidegenítendi őt a tanulástól.

Ezen eljárásnak még azon szomorú és káros következménye is van, hogy mintegy hivatalos, komoly uton azon ferde fogalom oltatik a növendék keblébe, hogy mind az, a mi az érzéki életélvezet körén kívül esik, főképp a hivatás munkája, büntetésnek vagy legalább tehernek tekintendő. Ha a tanító az iskolai munkát büntetéssé alacsonyítja le és bélyegzi meg, nem természetes következménye-e annak az, hogy a tanítvány is minden belső vonzalmát elveszítendi az iránt. „A munkát örömmel végezze a tanuló, s hol nincs ez eset, a tanító minden igyekezete az legyen, hogy növendékét oda vigye, hogy az a munkát örömmel tegye meg.“ Tehát bármily más büntetést alkalmazzon a tanító, csak azt ne, melyet imént említünk! Bezáratások alkalmával, mely szokásos büntetés helyes, alkalmazása ellen kifogást tenni épen nem akarunk, hogy az időt hivalkodással ne töltse a növendék, valami közömbös, gépies munkát adjunk neki. Elhanyagolt s kipótlandó munkák végeztetése nem büntetés, hanem csak a tanítás folyama által megkívánt kiegyenlítése az elmulasztottaknak. A büntetés fogalma merően különböztesse meg a kötelesség teljesítésének fogalmától.

Fődolog a tanítványban a munka és tanulás iránt nemmes ingert s kötelességének teljesítéséből előálló önmegelégedést ébresztetni, mi talán legcélszerűbben akként leendő eszközhető, ha a növendékekkel visszatekintetünk mind arra, a mit már szorgalma és tevékenysége által kivitt, ha a további siker reményét tápláljuk benne s a tanultaknak gyakorlati alkalmazására és hasznára figyelmeztetjük őt.

Ez alkalommal, a midőn vizsgálódásaim az iskolai fenytékre is egy pillantást tennem sürgetnek, szabad legyen még egy másik, eléggé gyakori s lélektanilag nem helyeslehető fegyelmi eljárást felemlitenem. S ez abban áll: hogy sok tanító a tanulótársak egymásközi vadaszkodását az iskolai vétségek felfedezésére szabályszerű eszközre tekintti, e vadaszkodást kívánja, vagy ha e kívánsága a tanulók macakosságán megtörik, a vétség tel nem fedezése miatt az egész osztályt, tehát a növendékek ártatlan többségét bünteti meg.

Ezen eljárás első része gyűlölség magvát hinti el a tanuló-társak, a második része pedig a növendékek és tanító között. Sőt a tanító ilyen eljárás által csak azt eszközli, hogy a növendékek a büntetés iránti tekintet és tiszteletről végkép megfeledkeznek. E baj elhárítása végett a tanító oda irányozza minden működését, hogy a tanuló jó szántából, önmagától mondja be vétségét. A gyermekvilágnál az erkölcsi romlottságnak azon foka még nem található fel, hogy a növendék érzéketlen tudna lenni a gyávaság szégyenérzetét illetőleg. Már ha a tanulóban, ki társai előtt gyávának soha sem kíván tartatni, ez érzés oda fejlesztetik, hogy ő bizonytalanság eseteiben maga vallja be vétségét, (mely esetben a büntetésnek természetesen kevésbé kell szigorúnak lenni,) a tanító a jellem, szilárdság és erkölcsiség képzésére annyit tön, a mennyinél többet már tennie nem is lehet. Az alávaló gyávaságnak szégyenérzete a vétségek eltilkolását és a hazugságot végkép ki fogja ölni a tanodából.

A helyes tanmódszer második alapelve : „a z é r z é k e l t e t ő , n é z l e t t e t ő o k t a t á s . “ Annak szüksége, hogy minden oktatás a mennyire csak történhet a szemléletesség alapjáról s a gyakorlati életrevaló tekintetből fejlődjek ki, s hogy az oktatás mellett az érzéki szervek s az észlelő tehetség erősítése kellő tekintetbe vétessenek — újabb időkben átalánosan el van ugyan ismerve, de minden egyes részletekre nézve még koránt sincs alkalmazva. A szemléltető tanmód még sokban tökélyesíthető, s a folyton haladó neveléstan e tekintetben bizonyára legfontosabb megoldandó feladatait ismerendi fel. Így példának okáért a jelviszme (Symbolik), mint a puszta természet és érzéki behatások feldolgozásának és nemesítésének eszköze, továbbá a növendékeknek a természetbe való tanuságos bevezetése, valamint a minden napi élet közel és távol fekvő pontjainak s a gyakorlati mesterségek, művészetek megismertetése stb. mind megannyi még le nem tarolt mezőkül kínálkoznak a gyakorlati életre hasznos egyéniségeket képező nézleltető tanmódnak. 'Az érzékek és észlelő tehetség élesztésének s ezáltal a gyakorlati szellemi ügyesség és ítélő erő szilárdításának fontossága legszembeötlőbb módon nyilatkozik akkor, midőn az életben keveset forgott, e szerint az életnek kevéssé kiképzett s idejét csak a tanteremben töltött s az életet csupán annak négy falai között megismerő fiatal embert összehasonlítunk a természete

valamely vidor gyermekével. Mig amaz a legtöbb gyakorlati tárgyokban a lényegest vagy észre sem veszi, vagy átlátni és megérteni nem képes, e tekintetben tehát magán segíteni nem tud, — emez az első pillantásra ösztönszerű biztosággal eltalálja a helyest. S az életnek hány nemes élvezetét, a mivelődésnek hány célszerű eszközét nélkülözi az, ki nem tanult észlelni, ki nem tanulta a tárgyakat vizsgálódva szemügyre venni, mig a kifejlett érzéseknek örvendő észlelő minden körülmények között, minden lépten és nyomon találand szellemi táplálékra, lelkesedésre s tökéletesedés eszközeire, és a szellemi tompultság, érzéketlenség s az élet hasonló árnyékoldalai ellenében mind örökre meg van óva.

A nézlettetésnek, szemléltetésnek ezen elevenítő, képző, lelket termékenyítő hiánya leginkább gimnáziumainkban érezhető. A humanizmus és realizmus harcában egyoldalulag majd ennek, majd amannak fogták pártját egymás rovására az ugynevezett mivelte külföldön. S e harcnak befolyása meglátszik hazai tanügyünkön is. Mint ottan tehát, ugy minálunk is szükséges e két ellentétet egymással összeegyeztetni, kibékíteni. A hajdan klasszikai miveltség kincseit nem szabad megvetnünk, nem azokat az ifjuságtól megvonnunk, ellenkezőleg annak nemes magvát ugy kell elhintenünk a miveltségre igényt tartó keblekbe, hogy az ott jelen korunk miveltségei kincseivel összeolvadva, a célszerűen kiszámított egészet fejtsék ki. A tudósok képzése hasonlítson a gyümölcstermő fához, melynek gyökerei az ó-klasszikai, gyümölcstermő koronája pedig az új klasszikai miveltségből nőtt ki. A kettő egymástól elválaszthatlan, elcsavarthatlan. Szóval még a gimnáziumoknak is ugy kell szervezve lenniök, hogy növendékeiket a gyakorlati életre képeseknek neveljék, hogy ne jöjjenek azon szomorú helyzetbe, melybe a mostan élő tudós osztály idősebbjei érezték magukat a tanodából kilépés után, hogy akkor, a midőn pedig már nehezebben esett, kellett nekik újra nézni, hallani, megfigyelni mindent, hogy a gyakorlati életet felfoghassák s megérthessék, abba magokat betalálják. Elérkezett már az idő, hogy a tanuló ifjuságnak az iskolából az életbe történendő kilépésén könnyítsünk. E helyt a gimnáziumokat illetőleg csak az elvet kívántam felállítani, a modalitásokba ez uttal nem ereszkedvén.

Mint olyan tanító és nevelő, ki a neveléstudományt embertani ismeretekre iparkodtam építeni, az emberi életkort véve tekintetbe, úgy hiszem nem tévedek, ha azt állítom, hogy a gyermek természetes kifejlődésével legjobban meg-egyez az olyan oktatási módszer, mely a szemléleti tanítást a mennyire lehet kizárólagosan és általánosan körülbelől az élet 12-ik éveig terjeszti ki. Habár e kortól a főkifejlési idő még távol van, mindamellett e korban a kifejlődésnek ha nem is feltűnő, de lényeges fordulópontja áll be. Ezt fel lehet ismernünk először a test erőinek többféle nyilatkozataiban; még pedig e korban a test győzedelmes ellenhatást visz végbe némely az előtt az egészségre nézve káros befolyásokra, e koron túl már a szorosabb értelemben tett gyermek-betegségek közönségesen ritkábbak vagy elmaradnak, a légzés erőteljesebb lesz s így tovább. De e korban a szellemi kifejlés fordulópontja is világosan kivehető. Ekkor veszi kezdetét az emlékerő virágzása, azért annak módszerü s fokozott gyakorlása egészen időszerinti. Azután a gondolatok észrevehetően egyszerre mélyebben kezdenek hatni, az érzékeltető oktatás által gyűjtött anyagot a gyermek alaposabban kezdi szétbontani s feldolgozni, s a felsőbb elvonó tehetőség fejlik. Csak most lehet tehát azon oktatási anyagot, mely a nézleltetési alaphoz legközelebb áll, vagy a mit eddig megkedvelni a gyermek nem tudott az elvont tárgyat, az érzékenküvit valódi sikeres tanulmányi tárgyává tenni. Igaz ugyan, hogy addig is nem lehetséges minden elvont tárgyat a tanítás köréből eltávolítani, de azért a gyermek tizenkét éves koráig semminémü, még a legelvontabb tárgyat sem lehet és szabad a nézleti alakból egészen kivetköztetni, ha csak a gyermek értelmi fejlődésének természetes menetén erőszakot nem akarunk tenni. Méltó volna az elemi tanodák és a gimnázium alsóbb osztályainak tanterve mellett e természetes nézetre figyelmet fordítani.

A tanítási módszernek harmadik alapelve: „az önműködő gondolkodó erőnek fejlesztése, vagy a gerjesztő, fejlesztő, korszerű oktatás.“ A tudás eleven tudás legyen, ha gyümölcsozni, vagyis az életcélokra alkalmazható vagy használható kíván lenni. Az értelmiség kiképzésének legközelebbi célja főképen a helyes, önálló ítélet, szellemi ügyesség, gyors, alapos és beható gondolkozási képesség, alkotás. Az értelmes ember az igaz-

ságróli meggyőződést keresi. De meggyőződést nem szül a tekintélybeni szenvedőleges hit, hanem lassan képződik az igazságnak szellemi öntevékenység következtében felfedezése vagyis öngondolkozás által. Miután tehát az igazság véghetlen sok körülmény és viszony között nem áll készen rendelkezésünkre, hanem többnyire véleményharcnak szüleménye, azért minden gyermek saját körében az igazság érdemes bajnokává neveltessék, mire nézve benne a mély alapu, önálló ítélőtehetség különösen kifejtendő. Hanem természetes, hogy a koraeszsűség, okosdiság netaláni kinövéseit a tanító helyes tapintatának gondosan kell nyesegetni. A tevőleges ismeretek közlése alkalmával sokkal nagyobb gondot kell erre fordítani, mint eddigelő közönségesen szokás. Az ismereteknek a növendék fejébe gépszerűleg történő betömése, a tárgynak világos és átható megértése nélkül, nem egyéb, mint pusztá idomitgatás, a léleknek emészthetetlen anyaggali tultömése, tehát szellemölés, mi által a lélek műhelyének eleven erői (az öngondolkozás) elfojtatik.

Lélektani igazság, hogy csak az önteremtő szellemi működés szüli ama nemes és édes tevékenységi s munkálkodási kedvet, mely egyedül valódi emeltyűje a szellemmivéldésnek, s a mi legfontosabb a haladási, előbbretörekvésí, tehát tökéletesedési ösztönnek.

A mit tehát a tanító növendékével közöl, legyen az fejlesztőleg úgy előadva, hogy a mondottakból öngondolkodás által képes legyen feltalálni és levonni azt is, a mi nem érintetett. A közlő oktatás a fejlesztővel mindég karöltve járjon, sohasem külön-külön. Ily módon a szabad, öngondolkodás szülte tevékenység, létesítés, előállítás, teremtés képes a gyermekben a további haladásra bátorságot és önbizalmat ébreszteni. Az ilyen oktatás fog önálló jellemeket képezni. Ennélfogva a szóbeli oktatás mellett, a helyesen felfogott és alkalmazott kérdés és feleletek általi (katechetikai) tanítási mód, mely az öngondolkodásra ösztönző eszmecserét, az eleven gondolatokat szüli, a pusztán elbeszélő és leckéztető modornál, mely csak az emléktehetséget tömi az ítélő, gondolkodó tehetség rovására, minden bizonynyal ajánlatosabb, hasznosabb.

Átalános a panasz, hogy jelenkorunkban az iskolák tultömik a tantárgyakkal a növendékek lelkét. Az újabb tan mozgalmak hazánkban, legkivált protestans egyházunk

körében figyelemre méltatták e panaszt, méltó, hogy ez uttal mi is vizsgálódjunk kissé e tekintetben.

Az oktatásnak nem az a főcélja, hogy a növendékekkel csupán a tanítási anyagot közölje magában véve, tehát az sem, hogy az iskolában mentől több tanitassék, hanem az, hogy a tanultak szellemileg megemésztessenek, hogy így az önálló, ítélő és gondolkodó tehetség, az öntevékenységre képes szellemi erő kifejtessék, s az így elvetett mag az élet céljaira hasznos gyümölcsöket teremjen. De ez csak úgy vihető ki, ha a tanítási anyag töme teljes összhangzásban van a lélek emésztő erejével. Tökéletesen meg vagyok arról győződve, hogy az, ki a tananyag 'nagy töméből csak mértékletes mérvben nyerte tevőleges ismereteit, de azokat helyesen dolgozta fel s tette sajátjaivá, hivatáskörében ügyesebb s a hazának használhatóbb polgára leend, sőt a későbbi élet magasabb igényei között is könnyebben feltalálандja magát, mint az, ki ismeretek halmazával tultömvén lelkét, e miatt gondolkodó, ítélő tehetségének teljes kifejlését s lelkének alkotó erejét elnyomta. Még azon ritka kivételes eset is, midőn a tanulási anyag tultömése által a tanulási kedv és ösztön folytonos izgatottságban tartatik, s mintegy erősödik, az illetőnek nagyobb ártalmára, mint hasznára van, mert a gondolkodási lomhaságot neveli.

Ha tehát azt akarjuk, hogy a végcél, az élet célja ne szenvedjen, a tananyag mértékét egyénileg szabatosan szükség meghatároznunk. Ezen mértéket az iskolák növendékeire nézve átlag a természeti adományok közepszerű, vagy talán kevésbé még a közepszerűség alatt álló fokára kell helyoznunk.

S ezek után önkénytelen merül fel ezen kérdés előttünk: hogy iskoláinkban jelenleg a tantárgyak mennyiségének mértéke nem mulja-e felül a növendékek tevékenységi képességét?

Ha azt vesszük tekintetbe, hogy a jelen nemzedék nagy részének tanulási és gondolkodó ereje tömve van hibás és hiányos házi nevelés, kora, időelőtti iskoláztatás és az által, hogy mind a szülők, mind az iskola a test kellő kifejlésére kívánatos gondot eddigelő nem fordított, így viszonylagosan véve a dolgot, a fentebbi kérdésre igenlőleg kell felelnünk.

De ha a gyermek első s későbbi nevelése a józan s a testi egészség méltányos szempontjainak is megfelelő neve-

léstan okszerű szabályai szerint eszközöltetett, a fölállított kérdésre általában nemmel kell válaszolnunk.

Abban a meggyőződésben vagyok, hogy az egyes tantárgyak száma az ifjú egészségének kockáztatása nélkül még mindig szaporíthatatik, ha az egyes tantárgyak tanítási körét nagyon ki nem szélesítjük, ha azokból a kevésbé lényegesebbeket kiküszöböljük, ha a tantárgyakat fejlesztő és szemléleti oktatásmód által teszszük a növendék sajátjává, ha növendékeinket hasznos öntevékenységre szoktatjuk, ha a szellemi erők által feldolgozandó tárgyakat a tanuló korához s szellemi erőihez mérjük. Kellőleg vezetve és kezelve az oktatást az ifjú sokat megbirhat (multum sed non multa).

Igaz, hogy az ifju kellően legyen elfoglalva, mert: „Otium est pulvinar satanis.“ De a mi a naponkénti munkaidőt illeti, erre nézve mégis azt állítjuk, hogy a növendéknek 8—12 éves koráig a tanulási s munkálkodási idő közben naponként legalább négy, a 12 éven túli ifjúnak három órát kell szórakozási időközül engedni, ha azt akarjuk, hogy a szellemi és testi kifejlődés között összhangzatos egyensúly létezzék.

S ezek azok, a miket jelen alkalommal a tanítási mód-ról neveléstani szempontból elmondandóknak véltem. Meglehet, hogy az itt felhozott eszmék érdeket költenek s a mi azokban jó, az életre is utat fog magának törni; ha pedig egyéb nem, annyi hasznuk bizonyosan lesz, hogy e sorok is megerősítik ama megdönthetlen igazságot, hogy a nevelés és oktatás ügyében a nézetek tisztázása soha sem fölösleges.

Batizfalvi István.

EGYHÁZI KÖLTÉSNET.

Jézus és a világ lelke.

Máté, V. 4—11.

„Boldog az a ki sír, mond Jézus igéje,
Mert öröme fordul annak bánat-éje
Isten közelében“ . . .

„Boldogabb ám sokkal, szól erre a világ,
Kinek itt az élet tölt örömkelyhet át,
Szenvedés fejében.“

„Boldog ki, mint Jézus, alázatos szelid;
Mert Istent, s dicsőült égi szellemeit
Meglátja egykoron!“

„Boldogabb, mond a nép, ki büszke orcával
Méltóság s hatalom közt, fénylő pompával
Jár e földi poron.“

„Ki az igazságért, égő lánggal eped
Boldog! mert teljesen megelégtetett,
S nem lesz éhe, szomja.“

„Boldogabb, szól a nép, s dicső úton halad
Az, ki az igazság s törvény színe alatt
A szegényt elnyomja.“

„Boldog az irgalmas, kit jótét vesz körül,
S ki áldott kezével titkos könyet törül;
Mert az irgalmat nyer!“

„Boldogabb, így szólnak a világ fiai
S azt lehet valóban nagy bölcsnek tartani,
Ki a Mammonnak él.“

„Boldog, kinek keble tiszta szivtől dobog;
Mert az megdicsőül, s menny hajlékiban fog
Már e földön élni.“

És zúg a sokaság: „Boldogabb örökké
A kinek szíve sincs! hogy ne tudjon többé
Hinni és remélni.“

„Boldog az, s mondatik Isten gyermekének,
Ki békés kezet nyujt háborgó felének,
S sérelmét felejtí“ . . .

„Fogat fogért! ordit erre a néptömeg,
Boldogabb, ki hetvenhétszer bosszulva meg
Társát, törbe ejti.“

„Boldog, kit zsarnokok üldöznek szent jogért;
Mert minden kiomló ártatlan nemes vér
Felkiált az égre.“

„Boldogabb leszek ám, így mosolyg az önkény
Ha bitor hatalmam vértől ázott tönkjén
Jutok dicsőségre!“ . . .

„Boldog, kinek könyvelt bús napjai vannak
Jézus szent tanáért, s a hitért; mert annak
Üdv nyilik elébe!“ . . .

„Boldogabb, kinek nincs túlvilágra gondja;
Éljen kiki vígan!“ . . . így nevet, s ezt mondja,
Antikrisztus népe.

De én elszakadva vaknépek! tőletek,
A hit szent zászlója alá elsietek
E siralom völgyén.
S bár kísérőim: bú és bánat legyenek,
Jól tudom, hogy egykor édesen pihenek
Az ígéret földén.

Fussatok! . . . úzzétek e mulandóságot.
Tőletek az ígyen festett boldogságot
Nem irigylem soha!

„Bolondság Istennél, világ bölcsesége!“
Mint tűnő fuvalom, minden dicsősége
Elmulik, elsuhan.

Filep Mihály.

T Á R C A.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRT. KÚTFÓK.

VALLÁSÜGYI TÁRGYALÁSOK.

AZ 1840-DIKI ORSZÁGGYÜLÉSEN, JANUÁR 4-ÉN FŐRENDI
ORSZÁGOS ÜLÉS*).

Napirend: 1) az allectiót tárgyzó pont. 2) Kath. ifjaknak protestáns iskolába járhatásuk, és kath. szülőknek protestáns nevelők tarthatása.

Lonovics: Nekem az ellen, a mit e részben a nm. fő RK. a mult országgyűlésen elfogadtak s a mi az előttünk levő törvényjavaslatban foglaltatik, nincs kifogásom, noha tulajdonképen a panasza nem abban állott, a protestáns lelkipásztorok nem azért vonattak kérdésre, hogy valamely katolikust templomukba bocsátottak, mert ezt sem nekik nem tilthatja senki, sem ők nem akadályozhatják; hanem azért, mert valamely kérdés alatt levő személyt nem csak a templomba, hanem az úrvacsorájához is bocsátottak, a mi által az 179°/₁: 26-ik t. cikk kétszeresen sérült, mert ez a felsőség által magában allectióvá magyarázott, egyszersmind pedig felvétetett a protestáns egyház kebelébe egy oly személy, kinek átmenetbeli szabadsága még legfelsőbb elhatározástól függ. — Azonban a mint ezen kívánat most felirási javaslatban áll, az túlmegegy azon a miben a mlgos fő RR. a mult országgyűlésen megegyeztek, túlmegegy a törvényjavallaton, ajtót kaput nyit a csábitásnak, védelem nélkül hagyja a katolikus egyházat s oly elvet mond ki, a milylyet egy európai legislatióban sem találunk. Tudniillik, azt kívánják a t. Kk. és RR. hogy az 179°/₁: 26. t. cikkben a csábitásról szóló 13. §. eltöröltesék s egyszersmind azt jelentik, hogy a 2-ik §. szerint meg levén már

*) L. 1860. és 1861-dik évi Sárospataki Füzeteket.

egyébként is a szabad átmenetel engedve, a csábitásnak még csak említése is felesleges lesz. Ha a kath. egyház s hiszem azt az evangélika is útalattal vet vissza minden oly térítő módot s eszközt, mely a meggyőződésre közvetlen nem hat, meg fogják a nmlgú fő RR. azt engedni, a mit a religió s az erkölcsi érzés fennen kárhoztat s ki fogják-e tenni a kath. egyházat azon veszélynek, hogy bárki is, akár nyilvános toborzás, akár titkos csalogatás, ámitás, ígéret, fenyegetés s alattomos fondorkodás által ellene ostromot fusson s tőle híveit talán a közcsend veszélyeztetésével is elcsalja? Azért ha a méltóságos fő Rendek a felirási javallat iránt is most kívánnának tanácskozni, az volna alázatos véleményem, izentetnék vissza a t. KK. és RR.-nek, hogy a mlgos fő RR. mult országgyűlési megállapodásukon túl nem mehetnek, hogy azt ily értelemben soha sem vették s hogy ekként az érdeklött kívánathoz annál kevésbé járulhatnak, mert az a tek. KK. és RR. már feljebb kijelentett kívánságával is ellenkezik, mert egyrészt a t. KK. és RR. azt sürgetik, hogy a gyermekek 18 éves korukig apjuk vallását kövessék, más részről pedig ebbeli kívánatuk által, kitennék az ily gyermekeket azon veszélynek, hogy a legelső vakmerő csábitásnak martalékjai legyenek.

Elevenebb volt a vitakozás 2) a kath. ifjakkak protestáns iskolákba járhatásukat és protestáns nevelőknek róm. kath. szülék általi fel fogadásukat tárgyzó pontok felett.

Gróf Szapáry Antal több eseteket hozott fel, midőn kath. ifjúnak azért mert protestáns nevelője volt, az iskolai bizonyítvány megtagadtatott, másoknak a már egyszer kiadva volt, erőnélkülinek nyilvánított; végre olyat is midőn elébb megtagadtatott, aztán 8 hét mulva, a nélkül, hogy kérte volna, kiadatott. Mind ezt nagy önkénynek és sérelemnek tartja. Nem osztozik azokkal kik e részben a h. tanácsra teendő folyamodást tartják szükségesnek: mert vagy tiltja a törvény vagy nem; ha igen: akkor a h. tanács sem adhat engedelmet; ha pedig nem tiltja, akkor a h. t. sem tilthatja. Itt tehát kir. felügyelési jogot el nem ösmervén: a Rk. üzetét pártolja.

Főherceg Nádor: az előtte szólónak mind két állítását, hogy t. i. a h. tanács önkényt gyakorol e részben és hogy ő felségének felügyelési joga nincs, tagadja; mert a növelési felügyelés ő felségének fentartott joga, mely semmi törvény által korlátozva nincs; a h. tanács pedig ő felségének ezen jussából folyó parancsolatit teljesíti; lehet hiba a végrehajtókban, de nincs a rendszerben.

Gróf Majláth János: Azt hiszem senki sincs, ki felőlem feltehetné, hogy én a tudományokat nem pártolnám, holott egész

életemben tudományokkal foglalkoztam: örömmel járulnék tehát a KK. és RK. kívánatához, ha a háznak evangélikus tagjai, kiket ezennel felszólítok, aggodalmamat megszüntetnék; mely következő: 1) igaz-e, hogy az evangélikusok iskoláiban a hittan, nem mint a katolikusoknál külön választva, hanem a többi tudományokkal összekapcsolva tanítatik? mert az ily rendszer mellett az evangélikus iskolában járó katolikus ifjúból sem katolikus, sem evangélikus jó nem lesz, én pedig azt akarom, hogy mind katolikus, mind evangélikus szigorú legyen a maga vallásában. 2) Több tudományokban, p. o. a filozófiában és a historiában, melyről már csak szólhatok, több helyeken az evangélikusoknak különböző nézeteik vannak a katolikusokétól; ezért a külföldön p. o. Poroszországban az egyetemekben mind a katholika mind az evangélika filozófiának és historiának külön professzorai vannak. Ha ezen aggodalmaim nem állnak, kívánom is, hogy ne álljanak és ha a kath. hit az általam felhozottak által nem veszélyeztetik: akkor a RKet szívesen pártolom.

Gróf Teleky József: Felhiva érezvén magamat s már régtől fogva szerencsém lévén közbizodalomból az iskolák kormányát viselni (felkiáltás éljen!) azon felvilágosítást nyújthatom, hogy mind alsó mind felső iskoláinkban a hittan egészen elkülönözve külön órákban és a mennyire lehet, külön tanítók által adatik elő. Hogy a filozófiában és historiában különböző nézeteik vannak az evangélikusoknak a katolikusokétól, nem tagadom, de bátran kimondom, hogy azokban a felvilágosodott katolikus nézetei a felvilágosodott evangélikus nézeteivel összejőnek (helyeslés). A mi a tárgyat illeti: ezt a fő Rk. a mult országgyűlésen a literáriumra halasztották; pedig ha nem esal okoskodásom, a kormány e részbeni rendeletei nem tudományi, hanem vallási szempontból jelesen a kath. ifjakkal az allectió elleni biztosítása céljából indulnak ki; mert hogy egyszersmind a m. fő Rk. multkori azon erősségére, miszerint e részben felsőbb rendeletek nem létezhetnek, felvilágosítást adjak, kijelentem miképen vannak felsőbb parancsolatok; jelesen az alsóbb iskolákra nézve az, hogy a mely helységben csak prot. iskola van, katolikus gyermekek is járhatnak a plebános engedelmével, kivéven azon órákat, melyekben a vallás tanítatik; s ezeknek a kath. hitbeni oktatásáról az illető plebános tartozik gondoskodni; és e részbeni rendelettel meg van szüntetve az aggodalom. A felsőbb iskolákra nézve az rendeltetik, hogy abba katolikusnak járni felsőbb engedelem nélkül, nem szabad; hosszas tapasztalás után mondhatom azonban, hogy jóllehet ezt több katolikus szülék pró-

bálták, még sem tudok csak egy példát is, hogy ez nékik megengedettetett volna; noha ezt csak Magyarországra mondhatom, mert Erdélyben több példát tudok.

A nevelőket illető 2-dik pontot sokan inkább katolikusok sérelmének tartják, mert protestánsnak szabad akármely vallásu nevelőt tartani; ha az így volna, kedvező alkalmam lenne megmutatni, hogy nem vallásom mellett szólok, hanem hogy azon lelkes katolikusok sérelmét is forrón pártolom, kik e napokban hatalmas szavukat emelik mellettünk (felkiáltás éljenek!) de fájdalommal kell megvallanom, hogy én itt is minden vallásra egyformán kiható országos sérelmet látok. Mert a gyermekek nevelése, a család kormányása valamint a felelőség is Isten és a természet törvénye szerint a szüléket illeti, és abba egy külhatalomnak csak akkor lehet befolyása, ha arra a szülék alkalmatlanok volnának; arra tehát, hogy ez vagy amaz nevelőt válasszák: az értelmes szüléket kényszeríteni annyit tenne, mint meggyőződésüket erőtetni. Én tehát ezen sérelmeket úgy kívánnám orvosoltatni, hogy szabadságukra bizassék a szüléknek, gyermekeiket meggyőződésük szerint neveltetni; úgy is ők fognak arról majd egykor az örökkévaló előtt számot adni. Pártolom a Rk. üzenetét.

Gróf Zichy Ferenc (fő ajtónálló mester és bihari főispán) bár mennyire hajlandó vagyok hitelt adni a koronaőr előadásának, de mint katolikus kötelesnek érzem magamat, ellenkező faktumot felhozni; mely abból áll, hogy miután itt Posonban 1831-ben árvákintézete alakult s azt az Isten úgy megáldotta, hogy 1832-ben egy nevezetes fundussal szaporodott: az 1832-dik év október 19-én tartatott közgyűlekezetekben azt terjesztettem elő, hogy jó lenne az evangélikus árvák részére is egy vallástanítót alkalmazni, hogy ne kellessék nekik az intézetből kijárni: mely indítványom elfogadtatván, felszólították e végett helybeli evangélikus lelkész és szuperintendens Szromszky urat, de a tisztelt ur azt felelte, hogy az nem lehet, mert náluk a tudományok úgy vannak elrendezve, hogy a vallás elveit már a gyenge gyermekbe azokkal együtt kell be-csepegtetni; arra mi azt mondtuk: „jól van, járjanak tehát a magok iskolájába;“ azóta oda is járnak. Én ebből azt következtetem, hogy az evangélikusok különös kézi könyvekkel birnak, és hogy ők nem is akarják gyermekeiket a mi iskoláinkba járatni, hogyan járatnánk hát mi az övékbe? Én tehát mind a két pontra nézve a m. fő Rk. mult országgyűlési határozatához ragaszkodom, (t. i. halasztást a litteráriumra).

Gróf Pálffy József véleményét a koronaőréhez csatolta,

egszersmind az elnök főhercegnek válaszolja, miként az 1790: 26. t. cikkben sem a protestáns iskolák és nevelők tilalmazását, sem ő felségének nem csak határozatlan de határozott felügyelési jogát sem olvasta; de általában alkotmányos országban határozatlan jogot sem nem ösmer, sem soha pártolni nem fog.

Főherceg Nádor viszonozza, hogy valaha a jus publikumot másképen tanulta, meglehet, hogy változott azóta, de hogy az országgyűléseken eddig hasonló elv nem létezett, hosszas tapasztalása után mondhatja, mert vannak ő felségének, mint minden fejedelemnek, fentartott és törvény által meghatározott jogai; a mi különösen a nevelés dolgát illeti az 1790. 15. t. cikkben, hol ez országos biztosság által rendbe hozatni rendeltetik, ő felségének felügyelési joga világosan felhagyatik.

Palugyay (nyitrai püspök) a királyi felügyelésre nézve az 1790. 15. t. c. ezen szavait hívta fel: „salvis interdum juri-bus regüs;“ felhozta az e tárgyban legrégebbi resolúciót, és a koronaőr által említett későbbi resolúciókat, melyek mind tiltják a kat-holikusoknak a protestáns iskolákat; jelesen jött egy b. e. Ferenc király alatt, mely a kassai és a sárospataki oskolába való járást tiltja, és hogy azt magok a protestánsok 1802-ben köszönettel elfogadták; felhozta azt is, hogy midőn az 1790. 26. t. c. után az evangélikusok Pesten felállítandó egy filozófiai katedrára engedelemért folyamodtak, s az nekik azon okon tagadtatott meg, mert az ott úgy is tanítatik, azt felelték, hogy az egészen más filozófia, mint az övék. A nevelőket tárgyazó kívánatot pedig már csak ezért sem pártolhatja, mert azt szeretné, hogy minden ifjú közönséges iskolában neveltessék; szükséges a gyermeket nem csak világi tudományokban, hanem a vallásban is tanítani, a mi prot. nevelő által nem történhetik, és ezt az evangélikusok is úgy tartják, mert nincs is rá példa hogy ők katolikus nevelőt felfogadtak volna! Pártolja a fő Rk. mult országgyűlési határozatát.

Góf Erdődy Sándor azt hiszi: hogy ha ezen tárgy a litte-ráriumban már előjött volna, azok kik ezt oda kívánják halasztani, azt mondanák hogy a vallási tárgyhoz tartozik, a szóló minden ha-lasztásnak ellensége, ugy is már sok tárgy örökre el van halasztva. Dologra: azt tapasztalta, hogy sok protestáns ifjak járnak katoli-kus iskolákban, pedig az hiszi, hogy az evangélikus szülék is meg-kívánják gyermekeiktől, hogy szigorú evangélikusok legyenek; mi-ért ne történhetnék tehát ez a katolikusokra nézve? Sőt én minden monopoliumnak ellensége levén, azt szeretném, hogy a profeszszorok

is minden valláskülönbség nélkül választatnának, így most két héttel ezelőtt Lipcsében egy zsidó nyerte el az aesthetikai katedrát. A nevelőkre nézve divatozó tiltó rendszert mind törvénytelennek mind céltalannak tartja; mert célszerű-é oly tilalom mely nem mindent egyformán érdekel? Ugy van pedig itt; miután más garanciája nincs, mint az, hogy az ily növendéktől az iskolai bizonyítvány megtagadtatik; de kell-é nálunk minden karban és hivatalban iskolai bizonyítvány? ez csak egyházi, kamarai és dikasteriális hivataloknál szükséges, hanem katonai és megyei hivataloknál sohasem kéri elő, úgy hogy még főispánságra is felmehet valaki, a nélkül, hogy iskoláit végezte volna, (egyrésről kacaj, másrésről zúgás a szóló ismétli szavait); aztán a leányok nevelésére szinte csak oly gondjának kell lenni a státusnak, pedig a szóló soha sem hallotta, hogy leánytól tesztimóniumot kértek volna! (kacaj). Mind ezekből és a gróf Szapáry Antal által felhozottakból céltalan és önkényes rendszert látván, a KK. és RK. javaslatát pártolja.

Gróf Szapáry Miklós: az 1. pontra nézve az előtte szólóval, a 2-dikra nézve a nyitrai püspökkel tart, jobban szeretvén a a közönséges oktatást a házi nevelésnél.

Gróf Károlyi György: katolikus sérelmet lát felforogni; mert ha mind a két részen levőknek különösen elemi iskoláit összehasonlitja, sajnosan tapasztalja, hogy a katolikusok e részben hátrább vannak, de kívánni sem lehet, hogy egy kántor a ki orgonál és harangoz, jó iskolát tarthasson; nem eshetik-e tehát keservesen a katolikus szülének, midőn látja, hogy akatholikus szomszédjának gyermeke rövid időn megtanul írni, olvasni a prot. iskolában; ő pedig a magáét oda nem jártathatja. A bihari főispán urnak azt feleli, hgyy nem hiheti miként az a- b- c-be és a 2-szer 2-be bele volna szöve a vallás tudománya. Nem akarja a felség felügyelési jogát kétségbe hozni, de azt a magánházi körökre kiterjesztetni még sem kívánja. Szükségét látja hazánkban nevelőket képező intézeteknek, s mig ezek létesülhetnének is: mind a két pontra nézve pártolja a Rendek üzenetét.

Gróf Andrássy Károly: protestánsok közt lakván s több exámenjeiken megjelenvén, a dolgot szintén úgy találta mint az előtte szóló gróf, sőt még azt is tapasztalta, hogy ők kevesebb költséggel és kevesebb idő alatt többre viszik ifjaikat mint a katolikusok. Nem pártolhatja a nyitrai püspököt, hogy csupán közintézetekben legyen szabad nevelni, mert ezen eszmével összekötve azon határtalan szuperinspekciót, melyet az elnök főherceg említett, könnyen azon régi török rendszer állhatna elő, mely szerint a gyermekek rakásra fogdosztatván, jan-

csárokat csináltak belőlök (kacaj). Nem is félti a protestánsoktól a katolikus ifjakat, mert bennök proselitismusra való hajlandóságot sohasem tapasztalt; türelmetlenséget, igen, úgy hogy ha ők volnának, ugymond, helyünkön rosszabbul volna dolgunk, mint nekik mellettünk! 2-dik pontra: jó nevelőket most is nehéz találni, ha pedig egy vallásra szorítottak, még kevesebbet; nem akar nevezni senkit, hanem több püspök urakat felszólított oly célból, hogy adnának fia mellé egy nevelőt, de maguk elösmerték, hogy diaecézisökben nem találhatik; nem is csuda, hol semmi nevelő intézet nincs! mert azért, hogy valaki theológiát abszolválta, nem következik, hogy jó nevelő legyen. Így tehát más mód nincs, mint pártolni a rendek javaslatát. A királyi fentartott jussokat a mi illeti, minthogy azokat, úgy mond, nem ösmerem, sem jót, sem roszt nem mondhatok rólok; (kacaj) de még eddig azt tartottam, hogy a mely jogokat a nemzet által nem adott, azt magának tartotta fel; ha él vele a kormány, csak addig élhet, míg a nemzet el nem veszi.

Báró Eötvös Ignác (főtárnok) hogy felsőbb rendeletek mind a protestáns iskolákba való járást, mind evangélikus nevelők felfogadását némüleg tiltják a katolikusoknak nem tagadhatja; de, hogy ez általában minden egyes esetekre nézve tiltatnék, maga a KK. és RK. panasza sem terjed annyira ki, a mint azt megérthette, a mit egyébiránt bebizonyítani igen is nehéz volna; mert számos évektől fogva oly hivatalt visel, melyben az ily dolgok iránt elég tapasztalása volt, még sem tud egy esetenél többet, hogy kath. apa fíjainak evangélikus iskolákban neveltetése iránt engedelemért folyamodott volna; annak is sem nem tiltatott, sem meg nem engedtetett, hanem más úton bíratott rá, hogy kívánatától elálljon. Vélekedése szerint mind addig, míg az a cél, hogy mind a vallásban, mind egyéb tudományokban a kath. ifjú, a maga hitének elvei szerint neveltethessék, el nem éretik, ezen felsőbb rendelkezések célosak s ellenök alapos sérelemnek helye nincs; ezt pedig csak akkor lehet célirányosan elintézni, ha majd az egész nevelési rendszer felvétetik; mert erre nézve tudni kell mind a tanítási módjokat, mind pedig a kézikönyveiket az evangélikusoknak. A mi a nevelőket illeti: ez is oda való kérdés; a melyre nézve szinte nem mondhatja senki, hogy ez is egyes esetekben tiltatnék, mert maga el tudna számlálni 10—12 kath. házat, melyeknél protestáns nevelők tartatnak; de ha úgy volna sem látna ebben vallási sérelmet; mert igen következetesnek tartja, hogy midőn a szülék gyakorolják a magok jogaikat, akkor ő felsége is élhessen felügyelési jogával, és a szerint, a mint az általuk választott nevelőre nézve ki-

fogást tehet vagy nem, azt megengedhesse vagy eltilthassa. Szavaz a fő RK. mult országgyűlési határozatára.

Báró Majthényi Antal (liptói főispán) a nyitrai püspök azon elvéből, hogy a szülék tartoznak gyermekeiket nem csak magoknak hanem a státusnak és a religiónak nevelni, nem azt következteti a mit ő, hogy t. i. csak közönséges iskolákban kelljen taníttatni; mert részéről több nevelésről írott munkákat megolvastott, de belőlök azt tanulta, hogy a nevelésről nem lehet általános szabályt adni, hanem az mégis bizonyos előtte, e tárgyban e kettő érdemel fő tekintetet, u. m. 1-ször a szülék jó példája, 2-szor hogy a nevelő ösmerje tanítványának individuálitását, ez pedig csak házi nevelés által érethetik el; minthogy továbbá a szülék tudhatják legjobban gyermekeiknek természetét, következik, hogy ők választ-hatják meg leginkább a nevelőket. Eszébe jut itt a magán és nyilvános oktatás közti különbségre nézve ama tanárnak mondása: *fecistis me doctorem sed non doctiorem.*“

Lonovics József (csanádi püspök) egyes esetekben eddig sem volt az tiltva, hogy katolikus ifjak, ha vallásbeli oktatásuk iránt illően volt gondoskodva, protestáns iskolákba járhassanak: azonban ezen kívánatot ily általánosan törvénybe ígatni nem egyéb volna, mint a katolikus apákat azon kötelesség alól felszabadítani, hogy gyermekeiket a katolikus religióban neveljék. Nem tagadom én azt, hogy a protestáns iskolák szinte célszerűen el vannak rendezve, valamint azt is elősmerem, hogy a protestáns iskolákból szintén oly tudományos, erényes és jeles férfiak kerülhetnek ki, mint a katolikus iskolákból: azonban itt a kérdés csak az lehet, nem fogná-e ezen általános kívánat veszélyeztetni a katolikus ifjaknak katolika nevelését és kath. religióját? a mire is igennel kell felelnem. Tudjuk, hogy az evangélikus iskolákban, a mit rosszallani teljességgel nem lehet, a religió szinte minden iskolai tanulmányokkal legszorosabb kapcsolatban van, s azokba, a mint azt nagy méltóságú főajtónálló mester ő excellenciája, a felhozott példa által tagadhatlanul bebizonyította, mintegy be van szöve. Nem úgy van az nálunk, hol a mit inkább lehet rosszallani mint védelmezni, a religió tudománya a többi iskolai tanulmányoktól egészen külön van választva, úgy hogy a katolikus iskolákat bátran járhatják a protestáns ifjak a nélkül, hogy vallásbeli meggyőződésüket veszélyeztetnék; ellenben mivel kívánni teljességgel nem lehet, hogy a protestáns tanító, egy két katolikus hallgató miatt, akár az eleibe szabott rendszertől elálljon, akár pedig azt a mit protestáns tanítványinak vallásbani megerősítésére jónak s célszerűnek vél elhall-

gassa; igen természetes, hogy az ily kath. ifjú, hozzá járulván prot. tanuló társaivali állandó társalkodása s azon körülmény is, hogy a protestáns tanítótól várni nem lehet, hogy a kath. ifjakat, talán ön vallásbeli meggyőződése ellenére, az oly vallásbeli gyakorlatokra s kötelességek teljesítésére intse, a minőket az egyház az ő hiveitől szoroson kíván; igen természetes, mondám, hogy az ily ifju lassankint vallása iránt meghidegszik, végre se katolikus, se protestáns nem levén, minden vallásbeli meggyőződés nélkül fogja keresztül futni az életet.

Vannak egyébként is, a mint azt méltóságos gróf Majláth ur igen helyesen megjegyezte, az iskolai tanulmányok közt oly tárgyak, melyekben a konfesszionális nézetek szükségképen ki szoktak tűnni, ilyen p. o. a história, mely a mint a különböző vallások prismáján keresztül tekintetik, különböző alakban szokott előtűnni. Így tudok hazánkban egy jeles hirű s nagy tudományu prot. tanítót ki egyik históriai munkájában (Péczely) nem átalja még a 19-dik században is a katolikusokat arról vádolni, hogy a szenteket imádják; ugy tudjuk, hogy a középkornak a keresztes s vallásbeli háboruknak a pápáknak s a reformációnak históriáját egészen más alakban adja elő a katolikus, másban a protestáns író; így Pálma vagy Kazi néha olyanokat is védnek, miket nehéz menteni; midőn ellenben az Engel honi históriáját, minden belső silánysága mellett, alig lehet egyébként tartani, mint a magyar klérus rovására irt pasquilusnak. Már ha a kath. ifjú a históriát ily alakban hallja, ha naponként fogja hallani prot. tanítójától, ugy oktatójától az oly ősmereket, melyek egy evangélikus ajkán igen menthetők, de a kath. nézetekkel meg nem egyeztethetők, szükségképen következni fog, hogy egyházának tanítását lassanként gyanuba vegye s hite iránt megtántorodjék. Ez oly igazság, hogy még a szomszéd Burkus prot. kormány is, ugyancsak mélt. gróf Majláth János urnak észrevétele szerint, vegyes unverszításáiban, minők a bonni és a boroszlói, a históriára két külön profeszszort fizet, hogy az egyik a kat. másik a prot. hallgatói számára, tulajdon vallásbeli nézetei szerint adhassa elő a történetírást.

A jelen századnak főképen két első tizedeiben egyik főtörekvés volt a konfesszionális különbség eltörlése, azaz úgynevezett különböző vallásbeli felekezeteknek egymáshoz közeleltése. Innen származott a külföldön a protestáns kormányzéseknek azon igyekezete, hogy mindenfelé közös úgynevezett cerimóniál iskolákat s vegyes unverszításokat állítsanak. De csak hamar átlátták minden vallásbeli felekezetek, különösen pedig a katolikusok az ily iskolákból követ-

kező károkat s azért azoktól minden áron igyekeztek menekedni. Ezen kárt, ezen veszélyt lehet várni a katolikus gyermekekre is, ha valaha az üzenetbeli kívánat főképen pedig az elementáris iskolákra nézve teljesednék. Tagadhatatlan, hogy a protestánsok elemi iskolái jobb karban vannak; nekem a nemzet közjava annyira szíven fekszik, hogy örömmel látom akármely felekezetűek iskoláiban a tudományoknak virágzását (felk. éljen!); egyébiránt dicsekedés nélkül legyen mondva, állithatom, hogy püspöki megyémben az én iskoláim is mind jó karban vannak; kívánom, hogy legyen ez mindég egy nemes vetélkedés tárgya a katolikusok és protestánsok közt, nem fog ez által veszíteni egyik fél sem, a hazának pedig nagy nyeresége lesz belőle. Hanem megvallom, noha nem ösmeretesek előttem a prot. iskolabeli könyvek, de legyen, hogy ezekből a religió tökéletesen ki van zárva, a tanítóktól azonban alig lehet azt várni sőt kívánni sem lehet, hogy szóvali oktatásukban az iskolai tanulmányok egyes tárgyainál alkalmaztatólag a religióbeli nézetek is elé ne kerüljenek. E részben egy főtekintetű urnak hiteles állítása után tudok egy példát, mely szerint egy dunántuli prot. iskolába a helybeli kath. lelkipásztor exámenre meghivatván, a magyar történet-írásból egy tanuló gyermeknek tett azon kérdéssel örvendeztetett meg, „kik voltak az egyházi főrendből azok kik hazánkban mindjárt kezdetén, a reformációra áttértek.“ Miután tehát maguk a tekintetes KK. és RK. is azt kívánják, hogy a katolikus apának gyermekei az ő vallásában neveltessenek; én ezen kívánat teljesítésében a kath. gyermekek kath. nevelésére a prot. iskoláknak legjobb elrendezése, a protestáns tanítók legjobb szándéka mellett is bizonyos veszélyt látván, én lélekismeretes kötelességemből annak elfogadása ellen szavazok.

Báró Jeszenák: a tárgyat ide tartozónak hiszi, ő felsége felügyelési joga mellett, a szülők jogait is sértetlenül feltartatni kívánja, annál fogva az üzenetre szavaz.

Gróf Széchenyi István: ha felséges urunk egyedül Magyarországnak, vagy mind alkotmányos népeknek volna is fejedelme, még akkor sem ösmerhetném el a törvények felett oly magas állását; miután azonban, mint tudjuk, tisztelt fejedelmünk nem mind alkotmányos népeknek fejedelme, így természet szerint sokaknak, kik közel állnak trónjához, kötelességök inkább absolutismust, mint alkotmányos elveket terjeszteni; annál kevésbé ösmerhetek el egy oly felügyelési jogot, mely a törvényeken túl és a szülők hatalmán felülemelkedjék a nevelésben. Ezen szempontból véve a dolgot, a Rendekkel kezet fogok.

Báró Eötvös József: felállított elvemnél fogva én itt is

egyenlőséget kívánok. A koronaőr ő excellenciája nyilatkozata által, ki e részben legtöbb felvilágosítást adhat, a gróf Majláth János aggodalmát egészen megszüntetve látom. Hallottam itt azt is, hogy ez ugyan tiltva van, de ő felsége rá engedelmet adhat: ha így van, akkor én a kath. hitnek ebből legkisebb kárát sem látom, mert nem teszem fel, hogy kath. fejedelmünk, a kath. hit kárára engedelmet adna. Hogy Poroszországban kath. és prot. história létezik, nagy érdekléssel tanultam meg ma; de nem tehetem fel sem egyik sem másikról, hogy csupán egyes felekezet ellen törve, hazugságot foglalna magában. A másik pontra nézve kezdet fogok a nyitrai püspök uralmában, hogy a nyilvános iskolákat elibe tette a házi nevelésnek; mert már maga az a nyilvánosság, az a több évi együttlét, a köztük létező egyenlőség oly nagy haszon, hogy azt semmi magán nevelés ki nem pótolhatja. De ha ő felségének valamint általában, úgy egyes esetekben a nevelésre nézve felügyelési joga van, mit én is feltartani kívánok, azt nem csupán protestáns, hanem kath. nevelőkre is egyiránt kívánom kiterjeszteni. Pártolom a RK. üzenetét.

Sztankovics (győri püspök). Hogy a katolikusok és protestánsok iskolái közt lényeges a különbség, meg van mutatva. Ennek oka főképen ott van, hogy az 1790. 26. t. c. által az ő iskoláik elrendezése magukra van bízva; a katolikusok iskolái pedig felsőbb rendeletek által systematice vannak elrendelve. Már ha addig, míg az ő iskoláik is eként rendezve nem lesznek, megengedtetik kath. ifjaknak azokba járni, bizonyosan, mind oda tódul az ifjuság; mert a mely tudományokat nálunk 5—6 esztendeig tanítanak, náluk 3—4 év alatt be lehet végezni; és épen e volt oka miért ezt a fő Rk. a mult országgyűlésen a literáriumra halasztották. — Ő felsége felügyelési jogát, úgy a köz, mint magán nevelésre nézve elősmerem. Az üzenet ellen szavazok.

Gyürky Pál (krassói főispán) itt csak azt a kérdést látja, hogy egy jobb iskolába való járást megtilthat-e a kormány? mint-hogy pedig ez a 26. t. cikkbe vág, sérelemnek tartja. A mi az elvet illeti: hódolva tiszteli ő felségének felügyelési jogát az evangélikusokra nézve is, de csak annyiban, a mennyiben azt a 26. t. c. meghatározta; hanem ha az oda terjesztetik ki, hogy a szülék gyermekeiket akármely jó iskolába szabadon ne küldhessék, sőt még nevelőket se választhassanak: már akkor ezt a törvény oly magyarázásának tartja, melyről tisztelettel kell megvallania, hogy ez ő felségét csak az ország rendivel együtt illetheti. A felhordott ellenvetések nem alaposak, mert meg van mutatva, hogy a vallás az evangélikusoknál is

külön tanítatik; hogy a filozófiában és históriában némely elvekre és adatokra nézve különbség van, ez sem elegendő ok, mert ha ebből a kath. hitre veszedelem hárul, ugy el kellene tiltani minden nem kath. által írott könyvet a katolikusoktól; a mit — ugy hiszi — senki sem akar, de ki sem vihető. A Kk. és Rk. mellett szavaz.

Gróf Andrássy György: az első pontot tanítási, másodikat nevelési tárgynak tartja; miután azonban itt mind arra, hogy az evangélikusok iskolai rendszerében is a vallás elkülönözve van, mind az ellenkezőre példák hozatvák fel: a szóló azon regula szerint: „in dubiis tutiora sunt sequenda,“ a rendek üzenetének I-ső pontját nem pártolhatja; a másikat azonban, minthogy a jó nevelők igen ritkák — elfogadja.

Gróf Amade Viktor, Gróf Czebrián, az üzenetre; az utóbbi némelyeknek aggodalmára nézve kijelenti, miként nem tud rá példát, hogy prot. iskolákban tanult kath. kitérítettett volna, és hogy ha a kormány felügyelési joga a magán nevelésre is kiterjesztetének: igen szomorú volna hazánk állapotja.

Gróf Nádasdy Ferenc. Hogy a katolikusoknak nem engedtetik meg a prot. iskolákba való járás, ennek oka azoknak elrendezésükben van; mihelyt az másképen lesz: megszűnván az ok, ez is meg fog engedtetni. A házi nevelést én leginkább vallás és erköles tanításra nézve tartom szükségesnek, itt is áll az, a mi a közönséges iskolákra, hogy e részben is csak a maga vallásu nevelők által lehet célt érni. Maradok a fő Rk. multkori határozata mellett.

Scitovszky (pécsi püspök) igaz, hogy különbséget kell tenni a tanítás és nevelés közt; de azt kívánni a szüléktől, hogy külön embert tartsanak arra, a ki gyermekeiket nevelje, mást ismét arra, hogy tanítsa, igen sok. A jó tanító nevelő is lehet, és így a mi iskoláink nem csak tanító, hanem nevelő intézetek is; nevelni kell pedig a gyermeket nem csak külsőképen, hanem a jó erkölesökben és a religióban! Nem lehet tehát elválasztani a kath. ifjút iskoláinktól, mert ha nem mondhatjuk is, hogy nálunk a hit bele volna szöve más tudományokba; de az még is igaz, hogy a religio szertartásai össze vannak kötve rendszerünkkel, ugy hogy azokat a tanúlónak rendszeren gyakorolni kell p. o. a templomba való járást és a szentségben való részesülést; nem lehet tehát ezt sem kikerülni, sem akadályozni, hogy a tanító, egyszersmind vallást is csepegtessen tanítványába. Átlátták ezt a külföldi prot. országok — ugyan azért dicséretekre legyen mondva — ezen dolgot nagy költséggel igyekeztek kiegyenliteni. A mi a protestánsok alsóbb iskoláit illeti: magam is sok jót találtam köztük, különösen azon megyében, hol 10 évig voltam, megjelentem examen-

jeiken és járattam is oda kath. gyermekeket; de azt még is egész általánosságban állítani nem lehet, mert ennek oka a tanító individuálításában van; úgy hogy ellenkezőleg nekem is volt jobb kath. tanítóm, kinek iskolájába szinte jártak prot. gyermekek. Valamint tehát egy részről dicsérnem kell e részben a protestánsokat, úgy másrésztől az sem egészen alaptalan a mit iskoláink emelkedéséről a közhirlapokban olvashatni. Azon állításnak, hogy nincsenek a katolikusoknak oly intézeteik, honnan nevelőiket választani lehetne, ellene mondok; mert csak most voltam a pécsi examenen és mondhatom, hogy 28 tagból igen jó nevelő fog válni. Az is mondatott, hogy a ki theológiát abszolvált még nem lehet jó nevelő; de minden papnak tudni kell a paedagógiát, magam is 18 évig voltam ennek professzora a bécsi Pázmanacumban. A harangozó és orgonáló kántor s tanítóra nézve csak azt, hogy ezek mind oly foglalatosságok, melyek a tanítást nem akadályoztatják; legnagyobb akadály itt az, hogy a falusi tanítók egyszersmind notáriusok szoktak lenni. Maradok a fő Rendek mult országgyűlési határozata mellett.

B. P e r é n y i G á b o r. Hogy itt világos sérelem forog fel, senki nem tagadhatja; mert a polgárok jogai törvényen kívül korlátoltatnak; az ő felségét illető felügyelés arra nézve, hogy a nevelés el ne hanyagoltassék, nem vonja maga után azon jogot, melynél fogva akárkit egy jobb iskolából eltilthasson. Viszonosságot kíván itt is. Ideje volna már — ugymond — valaha, hogy az elválasztó fal ledöntessék és a polgárok szívei egymáshoz mind jobban simuljanak; — nem pártolhatván az egyenlenséget: a Rk. üzenetére szavaz. A mi a fentartott fenségi jogokat illeti, azokra nézve az 1811-diki országgyűlés ki mondta, hogy azok a nemzetet illetik.

Ifj. g r. E s z t e r h á z y M i h á l y. Rövid akárván lenni a tárgyra nézve a Kk. és Rkkel szavazok. Feleletül azoknak, kik ebből a kath. hitre nézve veszedelmet látnak, azt adom, hogy én a kényszerítést vallás dolgában célszerű eszköznek nem tartom. Nézzük Angliát, Hollandiát, hol megtanultuk, mikép a protestánsok is tudnak türelmetlenek lenni; továbbá Törökországot sőt Chinát, mennyire terjed ott a ker. vallás! de nem erőszak, hanem szabad tanítás és türelem által. A mi a nevelők választása feletti felsőbb felügyelést illeti: kivihetetlennek tartom oly bíróság felállítását, mely megítélhesse, ki alkalmas a nevelésre, ki nem? de más részről könnyen kijátszható, mert más név alatt adja ki magát; kijátszható törvénnyel pedig célt érni nem lehet. — Én is elibe teszem a közönséges iskolákat a házi nevelésnek, de nem kényszerítő törvény által kívánom azokat e felett megkedveltetni hanem közvélemény által.

Gr. Viczay Adolf: felsőbb felügyelést a nevelők választására nézve el nem ösmer, a Rk. üzenetére szavaz.

Gr. Szapáry József hasonlóul.

Haulik, zágrábi püspök a m. fő Rk. mult országgyűlési határozatára.

Gr. Battyányi Imre, fő lovászmester és zalai főisp. szinte.

Gr. Eszterházy Kázmér. Én a miveltséget kellő fokára hágni addig nem is képzelhetem, míg a vallási viszonyokra nézve tökéletes egyenlőség nem lesz. Ezen véleményemhez éltem fogytáig híven ragaszkodva, a Kk. és Rk. üzenetének első pontját pártolom, a másakra nézve gr. Szapáry Antallal egyetértek és azt mondom hogy a gyermekek nevelésére nézve az atyai hatalmon kívül még egy külső hatalom felállítása a legnagyobb önkény lenne, melynek példáját a legnagyobb absolutismusban sem találhatni.

B. Orczy Lőrinc. Sérelmet csak ott lát, hol világos törvény van megsértve. Az elemi iskolákra nézve meg van elégedve a resolútiókkal s kivátnak helyét nem látja. A gr. Majláth János által előgördített nehézséget még elhárítva nem látja, annálfogva a fő. mult o. gy. határozatra szavaz.

Pyrker. Hogy az evangélikusok és katolikusok tanítási rendszerében lényeges különbség van, meg van mutatva. Mit e részben a koronaőr ő excja felhozott, azt hiszem hogy csak a felsőbb iskolákra értette, mert hogy az alsóbbakban nem úgy van, a pozsonyi példa mutatja. Nálunk erre nézve teljes nyilvánosság divatozik és minden legkisebről tudósítás tétetik. Mig tehát a nevelési rendszer egészen el nem intéztetik, halasztásra szavazok.

Kopácsy (ország primása). Távol legyen tőlem kétségbe hozni, a mit a nm. koronaőr ő excellentiája által erősíteni hallottunk, hogy t. i. a behozott rendeletek a religiói oktatást és tudományt egyéb tanulmányoktól a prot. iskolákban is elválasztják; elhiszem azt této-vázás nélkül: de más részről, hogy a protestánsoknál gyakorlatilag a vallásos tanítás más tanulmányokkal már a legalsóbb osztályoktól kezdve és így a kisebb iskolákban szorososan össze van fűzve, ezt azon bizonyágtétel, melyet a pozsonyi ágostai vallást követőknek iskolájáról nm. fő ajtónálló ur ő excellentiája méltóztatott előadni, igen hitelessé teszi; felsőbb iskolákra nézve pedig, hogy azokban a tudományok, kivéven talán a mathesist, fizikát, khemiát és hasonlókat, más szellemmel vagy lélekkel miveltetnek és adatnak elő, mint a katolikusoknál, ezt magok a protestánsok legfelsőbb helyekre tett felterjesztéseikben többször és ünnepélyesen elismerték. A kath. tanulókat tehát az ily iskolákban menten nem maradnak a veszedelemtől,

hogy hitőkben elhidegedjenek s ingadozókká tétessenek. Eképen a katolikusoknak érdeke biztosítva általában nem lévén, a szükség esetére pedig, a hol t. i. kath. iskolák nem volnának, felsőbb rendeletek által elégséges intézkedés tétetvén, épen nincs ok arra, hogy a törvény az evangélikusoknak kívánságára, de a katolikusok érdekének ellenére tovább terjeszkedjék. — A kath. növendékek mellé felvétetni kívánt prot. nevelőkről folytatott tanácskozásban igen gyakran hallom az atyai jussokra tett hivatkozást. Én úgy vélem, hogy itt a jussoknál elébb való a kötelesség. A szülők azonnal, hogy gyermekeket hoznak a világra, terhes kötelesség alá esnek azoknak nevelésére nézve; ezen kötelességből keletkezik a nevelési jog, mely tehát mind irányát, mind mértékét a kötelességtől veszi. De itt egyszersmind tekintetbe kell venni, hogy a szülők a polgári és religiói társaságok iránt is, melybe beléptek, s melyeknek javaikkal éltek s élnek, bizonyos kötelességekkel tartoznak. Ezeket szemeik előtt kell tartaniok, akkor is, midőn gyermekeiknek nevelőket választanak; s hogy mindezen kötelességeiknek teljesítésére fels. királyunk is ügyelhessen s a szükséges befolyástól e pontban elzárva ne legyen, erre mind a törvény, mind a gyakorlat világos joggal felruházta őtet; — oly mérsékléssel is élt e joggal, hogy itt sérelmet igazsággal keresni nem lehet.

Id. gr. Eszterházy Mihály: több példát tud arra hogy Békés vármegyében Szarvason lévő evang. iskolába való járhatás katolikusoknak meg nem engedtetett. Pártolja a Rendeket.

Almásy József (főispán) a tárnokhoz csatlakozik.

B. Beémer (püspök). B. Pongrácz József a fő Rk. mult országgyűlési határozatára.

Gr. Zichy János: a protestánsok iskoláit mind jobbaknak tapasztalta, mind pedig köztük alkalmasabb nevelőket tud; a ki pedig a kath. hitben is akarja taníttatni gyermekét, ne kimélje a költséget és tartson mellette kath. nevelőt is.

Gr. Szécsen (pozsegai főispán) továbbá a pannonhalmi apát és B. Orczy Lőrinc: halasztásra; gr. Festetics Vince, a Rk. üzenetére szavaztak. — Mire az:

Elnök Főherceg: a többséget a RK. e részbeni javaslata mellett kimondván: az ülés „éljen!“ kiáltozások közt eloszlott.

A szavazat volt 20: 28-ra.

Január 7-ki főrendi országos ülés, a vallás tárgyában. Az e napi rendből említésre méltók:

1-ör a recopulatio kérdése; melyre nézve gr. Teleky lehető

kiegyenlítés céljából előterjesztette javaslatát, mely b. Ö t v ö s tárnok, továbbá gróf P á l f y J ó z s e f által pártoltatván s a csanádi püspökön kívül senkinek reá észrevétele nem levén, elfogadtatott.

2-or a vegyes házasságból eredő válópereket tárgyzó pont.
 Majláth György (országbíró). A tárgyhoz azon szempontból kívánok szólni, melyből azt a Rendek veszik, t. i. az egyenlőség és kölesönösség elvéből; előre látom azonban, hogy a krizist a Rendek ezen javaslata így ki nem állja, sőt azt tartom, hogy akkor lenne igazán egyenetlenség, ha az törvénynyé válnék. Itt két oldalú szerződés (contractus bilateralis) forog fen; melynek természet szerint mind a két félt egyiránt kell kötelezni; már kérdem, hol volna ott viszonyosság, ha az ily vegyes házások a sz. szék előtt ágytól, asztaltól örökre elvásztatván, az egyik fél új házasságra léphetne, a másik pedig nem? az ily elvásztás különben is mindig úgy értetik, hogy ha magukat még egyszer rá gondolják, szabad nekik újra öszvekelni, azt sem a törvények nem tiltják, sem az anyaszentegyház nem ellenzi, úgy hogy tudok esetet, midőn 20 év mulva az elvásztás után ismét öszvekeltek a házaselek és holtok napjáig együtt éltek; lehet-é csak képzelni is azon keserves állapotot, melybe tétetnék a kath. fél, midőn látná, hogy az, kivel ő örökös szerződésre lépett attól elállhatott, ő pedig nem? lenne-é itt egyenlőség? Jól tudom, hogy az evangélikusoknál a házasság nem felbonthatlan és hogy az ő elvökkel ellenkezik oly házasságban élni, mely a célnak meg nem felel; ezt nekünk tünnünk kell ő nálunk; de épen azért azt a viszonyosságot tőlök megkivánhatjuk, hogy türrék ők is nálunk. Abból, hogy az ő elveikkel a házasság felbonthatatlansága ellenkezik, igazságosan nem az következik, hogy a mi hitünk szubordináltassék az övéknek; hanem az, hogy vegyes házasságok ne engedessenek meg; mit, azt hiszem, senki sem akar, és hogy tőle sem evangélikusok sem katolikusok nem idegenkednek, a mindennapi tapasztalás bizonyítja; de ha a Rendek ezen elve felállítatnék, annál hathatósbab akadály a vegyes házasságoknak nem lehetne. Én tehát az egyenlőséget inkább az eddigi rendszerben látván, felszólítandóknak vélném a rendeket, hogy ezen kívánatoktól álljanak el; s reményilem egyenes lelkűségöktől és igazságszeretetöktől, hogy ezen kívánságunkra hajlandók lesznek.

Gróf Teleky József: A mint többször kijelentém, nem akarok elvek feszegetésébe ereszkedni, hanem csak azt említém, hogy a protestánsoknál a házasság célja az együttélés, a gyermekek nemzése és felnevelése; a mely házasság ezen célnak meg nem felel, az nálunk felbontható; oly házasság melyben a felek együtt ne

éljenek és mégis öszvekötvé legyenek, a mi elveinkkel ellenkezik; van ugyan nálunk is ágytól és asztaltóli elválasztás, de az csak a felek megpróbálására használtatik, azonban örökös nem lehet; nem ellenkezik tehát a természeti igazsággal, hogy a mely szövetség a szerződőnek sem céljával sem elvével meg nem egyezik, annak megtartására ne kényszeritessék; nem kívánják a protestánsok szubordinálni a kath. hit elveit, maradjon az sértetlen, de a magokét is menten hagyatni kívánják; az egyenetlenség alapja itt nem a házasság fel- vagy nem-olozhatóságában, hanem a két vallás különböző elvében van. Egyébiránt elösmérem, hogy a polgári életben ennek kedvetlen következményei lehetnek; elösmérem, hogy a hol a két vallás öszveütközik, ott azokat nem egymással ellentétben állítani, hanem, valamint a társas életben, úgy itt, egymás kedvéért még azon jogokból is, melyeknek igazságos voltáról tisztán meggyőzetve vagyunk, mindenik félnek engedni kell, különben status in statu állittatnék fel; remélvén továbbá, hogy csak kölcsönös türelem és engedékenység által létesülhetend azon egy akol és egy pásztor, melyről e napokban egy tisztelt szónok emlékezett, noha megvallom, hogy azt azon tárgyban, melyben említette el nem fogadhatnám, hajlandó vagyok tehát rá, miként a KK. és Rk. szölyitassanak fel, hogy ezen kívánatuktól most ez úttal álljanak el. Ugyan azon szónok, ki az „egy akol“-ról emlékezett, bennünket türelmetlenséggel vádolt. Elég legyen erre azt felelnem, hogy az nem a vallásban, hanem az emberi gyarlóságban rejtezik, melynek természetében áll, nem örömet engedni ki a hatalmat kezéből. Egy másik tisztelt szónok hasonlólul azt emlité, hogy mi protestánsok is megmutattuk, hogy a hol honosak vagyunk, tudunk szinte türelmetlenek lenni; említette végre a no-popery kiáltozások hazáját; mindezekre röviden csak azt válaszolom, hogy ott is protestánsok kezdtek és vívták ki a katolikusok emancipációjának dicső munkáját; hasonlót tapasztalok én a magyar hazában, honunk lelkes kath. férfaitól, kiktől biztosan reménylem, hogy ezen szent ügyet, honunk és századunk diszére dicsőségesen ki fogják vinni (felk. „éljenek“).

A határozat e pontra nézve e két szónok értelmében hozatott. Végre felelevenité még egyszer a tanácskozásokat az 1790: 26. t. e. 14-dik szakaszának eltörlését és az evang. vallás szabad gyakorlatának Horvát, Dalmát és Tótországokra leendő kiterjesztését tárgyazó kívánata a Rendeknek.

Gróf Szécsen Miklós (posegai főispán) Haulik (zagrábi püspök) és báró Kulmer (horv. mágnás) emelék fel szavaikat a társországok mellett; erősségeik ezek voltak: 1) hogy ezen kiváltság nem csak az 1790. 26. közös törvényen, hanem municipális rend-

szerükben alapul, mely utóbbira nézve a közös diéták hatalmát el nem ösmerik, különben ennek egyéb municipális jogaikra káros következése lenne. 2-or hogy ezen kívánat maga útján, magok által rövid időn ugy is ki fog már vivatni, miután már legutóbbi gyűlésökben is alig tudta azt a régi mellett maradni kívánó fél megtartani. Mindezeknél fogva ezen dolgot a maga útján kifejlődésre halasztatni kívánták.

Mindamellett a RK. kívánatát többen pártolták, azonban gróf Z a y, T i h a n y i és gróf T e l e k y kijelenték, hogy inkább kívánják ezen tárgyat önkénti kifejlődésre és a győző igazságra bízni, mint kényszerítő törvény által eszközöltetni, mivel magok a horvátok e részben biztató reményt nyújtanak: az egyetértés kedvéért még ez úttali elhalasztását nem ellenzik. gróf Teleky egyszersmind azt is kijelenté, hogy azért el nem ösmeri, miként a társországok municipális jogaiba az országgyűlés be ne folyhatna, különben ők több joggal birnának mint maga az anyaország; és ha ők itt befolyhatnak, mint most is befolytak, ugy vallási, mint egyéb törvényeink alkotásába: hanc veniam damus petimusque vicissim. Mondhatnák ugyan, hogy ez ugy is csak 3—4 vox; de ugy tapasztaltatott, hogy itt ezen kevés is igen nagy fontosságu, sőt elhatározó szavazat volt. Végre gróf B a t t y á n y i L a j o s reménylven, hogy ezután a Horvát és Tótországok nem fognak avatkozni a mi vallási dolgainkba: most ez uttal halasztásra szavaz. Mire a határozat, mint közölve van, kimondatott. Végezetül az e l n ö k f ő h e r c e g N á d o r: teljes megelégedését jelenté ki az iránt, hogy a fő RK. ezen csiklandós és az emberi indulatokra nagyhatásu tárgyat, oly malatiával, méltósággal és türelemmel folytatták és fejezték be, hogy az nemzetünknek a jelen időszakban egész Európa előtt diszére válik.

V á l a s z a a m. főrendeknek a vallásbeli nehézségek iránt.

Ő cs. kir. Főhgsége és a m. fő Rk. a ttes Kk. és Rk. által a mult országgyűléséről fentartott, s mostani izenetjükben ujlag előadott vallásbeli nehézségeket és kívánatokat a tárgynak fontosságához illő komolysággal pontonként tanácskozás alá vóvén, nézeteiket a következőkben nyilvánítják jelesen:

Az 1-ső pontban érdeklött reversalisok, vagyis a vegyes házasságokból születendő gyermekek vallásos neveltetésük iránt tett kötésekre nézve: noha Ő cs. kir. Főhgsége és a m. fő Rk. ezen kötesek, melyek már az 1791. törvény előtt is gyakorlatban voltak, az imént érintett t. c. által pedig sem el nem törültetvén, sem ki nem záratván, folyvást gyakorlatban maradtak, törvényteleneknek s olyanoknak,

melyek a semmisség vétkét már magokban foglalják, továbbá sem tekinthetnék; mégis a közelítés kedvéért, e részben törvény által akadályoztatva magokat nem látván, abban ezáltal is megegyeznek, „hogy az ezentul kiadandó mindenféle reversalisok kötelező erő nélkülieknek nyilváníttassanak“ ellenben abban nem, hogy az eddig kiadott ily reversalisok is ha különben teljes szabadsággal, s annak rende szerint szolgálattak ki, s e részben kérdés alatt nem forognak, teljesen megszűntessenek. Ő cs. k. Főhgsége, és a m. f. Rk. az utolsó országgyűlésen tett nyilatkozásokhoz képest most sem kívánhatván, hogy az annakelőtti magános személyek között jó lélekkel minden erőltetés nélkül szabadon kötött egységek, melyeket a törvény nem tiltott, a szakadatlan szokás pedig pártolt, már most egy a törvény természetével ellenkező visszaható végzés által megsemmisítettén, számos nemzetiségek és háznépek csendessége felzavartassék, és midőn a kath. válást követő fél ily feltétel alatt már házasságra lépven, a kötött egységnek voltaképp eleget tett, ugyanazon egységben kikötött és kötelezővé vált feltétel alól a másik feloldoztassék, továbbá sem hajolhatnak ezeket magok erejükben feltartani; ohajtják, oly célból mindazonáltal, hogy a ttes Kk. és Rknek az ilyen reversalisokból eredhető vizsgálódások iránti aggodalmuk megszüntessék, annak kijelentésétől nem idegenek, hogy az oly gyermekek, kikre nézve az illetén bár különben szabadon keletkezett reversalisok a vallásos nevelés tekintetében fogamatba nem mentek, ha egyszer a 18 évet meghaladták, a leányok pedig ha 18. évök előtt mentek volna férjhez, ezen időponton tul a reversalisoknál fogva vallásos kérdés alá többé ne vétessenek; azaz a mult országgyűlésen tett javallathoz pedig, hogy az ezen koron alól lévő gyermekek vegyes házassága esetére a szülői megegyezés különösen kiköttesék, ezuttal nem ragaszkodnak.

Ellenben az ezután kötendő vegyesházasságból származó gyermekek, minő vallásban neveltetésükre nézve a mult országgyűlésen kifejtett okoknál fogva e tárgyban a fenálló törvényhez kívánnak ragaszkodni.

A törvénytelen gyermekekre nézve Ő cs. k. Főhgsége és a m. fő Rk. valamint egyrészt a kellemetlen nyomozódások eltávoztatása okáért abban, hogy ezek anyjak vallásában neveltessenek, e jelen alkalommal is megegyeznek, ugy másrészt azon nézetök mellett, hogy ily gyermekeknek későbbi vegyes házasság általi törvényesítésök esetében azok, a mennyiben még 7 esztendőn alól volnának, az egyéb vegyes házasságokból származott gyermekek vallását elhatározó közönséges törvény rendelete alá essenek, továbbá is megmaradnak főleg

azért, mivel az ily gyermekek a törvényesítés által a törvényes ágyból született gyermekekkel minden más tekintetben egyenlő lábra tétetvén oly intézkedésre, mely által reájok nézve a vallásos nevelés tárgyában, valami törvény alóli kivétel vagy különböztetés tétetnék, semmi nyomos okot fenforogni nem látnak.

A mi továbbá a talált gyermekek vallásos nevelését illeti, miután a jelen vallásbeli sérelmekben, és kívánatokban egyedül a r. kath. és evang. vallások körül forogna a kérdés, az iránt pedig, hogy a talált gyermek gondviselőjének az országban törvényesen gyakorlott keresztény vallásában nevelthessék, Ő cs. k. Főhgségénél és a m. fő Rk. észrevételök nem volna, a Kk. és Rk. által javallatba hozott további rendelkezést ide tartozónak nem vélik.

A 2-ik pontra nézve, hogy a felhívott bécsi és linci békekötések-ből, ugy az 1608. kor. előtti 1-ső és 1647. 5. t. cikkből a római kath. hitről való korlátlan általmenetel szabadságát következtetni nem lehet, az a felhívott békekötéseken alapuló, sőt azoknak és az oda tartozó törvényeknek valódi értelmét tulajdon bevezető szavai szerint is megállapított 1791. évi 26. t. c. azon világos szavaiból, melyek a kath. hitből való átmenetel annak elveivel ellenkezőnek állítván, ennél fogva a vakmerő átmenetel gátlása végett minden előforduló eseteket Ő Főhgségének bejelentetni rendeli tagadhatlanul kiviláglik, mi szabad azt elegendőképen bebizonyítja, hogy ezen bejelentést a törvény nem pusztá tudomás végett, hanem oly célból kötötte ki, hogy a végrehajtó hatalom azt, vajjon nem történik-e az általmenetel vakmerően? megbírálhassa.

Miután azonban a m. fő Rknek mult országgyűlési nyilatkozásuk folytatában indítványozott javallatban a tekintetes Kk. és Rk. az általmenetelt bizonyos ünnepélyes szertartáshoz kívánnák kötni, magok is megegyezni látszanak, hogy a vakmerő általmenetelnek egyáltalában szabad ut ne nyitassék, Ő cs. k. Főhgsége és a m. fő Rk. is az említett békekötések bővebbi fejtegetésébe ereszkedni nem kívánván, észrevételeiket egyenesen a ttes Kk. és Rk. által előadott javallatra szorítják, s erre nézve noha bár ezuttal is őszintén meg kell vallaniok, hogy a jól elrendezett oktatásnál célszerűbb és szelidebb módot az általmenetel vakmerőségének elhárítására nem ismernek, ahhoz mégis az annyira óhajtott egyesülés előmozdítása tekintetéből tovább nem ragaszkodnak, tekintvén mindazonáltal, hogy a ttes Kk. és Rk. által indítványozott mód a vakmerő általmenetelt elegendőkép nem gátolná, a feljelentésnek módja iránt pedig az 1790—1. 26. t. c. világos rendelkezéssel ellenkeznék, e mellett a szabad általmenetel, bizonyítvány kiadásának a törvényhatóságokra való bizásával, az ily elhatározás-

ban kívánatos egyformaság helyett, azok megannyi különböző szempontbóli eldöntésére nyujtana alkalmat, az említett javallatot csak oly módosításokkal fogadhatják el, melyek az 1791. 26. t. c. célzásának megfelelően, ő Felségének ezáltal is fentartott főfelügyelési jussát, melyet a Kk. és fő Rk. maga épségében megóvni kívánnak nem csonkitják. Azt kívánják tehát elhatároztatni, hogy az általmenni szándékozó magát az illető polgári törvényhatóságnál jelentvén, az ennek meghallgatása végett vegyes küldöttséget rendeljen, mely is 15 napok mulva a folyamodót meghallgatni köteleztetvén, lépése megfontolására szólítsa fel, és neki a meggondolásra négy heti határidőt engedve, ennek eltelével azt ismét hallgassa ki, s ha az általmenni kívánó ebbeli szándéka mellett ekkor is megmarad, a küldöttség ezt jelentésbe foglalja, e jelentést nyujtsa be első alkalommal a kiküldő törvényhatóságnak, ezáltal mielőtt a szabad általmenetel iránt a bizonyítvány kiadatnék ő Flsgének a fenálló törvény értelmében felterjesztendő, s hogy egyszerűs mind az illető felek ügyök hová előbbi elhatároztatása felől, törvény által biztosítva legyenek; ő cs. k. Főhgsége és a m. f. Rk. ő Felségének az iránti megkéretésére is hajlandók volnának, hogy az ilyenén általmeneti kérdések iránt, a kir. határozatnak a felterjesztés napjától számítandó három hónapok alatt leendő kiadásának törvénybe igtatását megengedni méltóztassék.

Egyébiránt a 18 évet meghaladók, oly személyekre nézve, kik gyermekségöktől fogva evang. vallásban neveltettek, ámbár törvény szerint kath. vallást tartoztak volna követni, valamint már feljebb az első pontnál, úgy itt is megegyeznek, hogy oly személyek, ha egyszer a 18 évet meghaladták, a nőnemre nézve a 18 év előtti férjhez menetel esetében a házassági kötés vétetvén fel határpontul, vallásos kérdés alá ne vétessenek.

Mivel végre a szülők valamelyikének más vallásra való általmenetelével, vagy tisztából vegyessé, vagy vegyesből tisztává vált házasságból született gyermekek vallásbeli állapotjára nézve is, törvényes rendelkezés szükségesnek látszanék, ő cs. k. Főhgsége és a m. fő Rk. a Kkat Rket e részbeni javallat tételére felszólítani kívánták s egyszerűs mind megjegyzi, hogy véleményök szerint azon 18 esztendő meghaladott, illetőleg, ha nőnemhez tartoznának férjhez ment személyek, kik netalán a kath. hitről valamely evang. hitre általmenni kívánnának a feljebb kifejtett rendelkezésekben foglalt szabályokhoz tartoznának magokat e tekintetben alkalmazni.

A III-ik pontra, a csábítás azon magyarázatából, miszerint az evang. lelkipásztorok más vallásuaknak az evang. templomba való járásukért büntetés alá vétettek, úgy :

A IV. pontra a kath. gyermekeknek az evang. iskolákba való járása és a kath. szülők gyermekei mellé evang. vallásu nevelő felfogadásának meg nem engedéséből következtetett sérelmek felterjesztésében megegyeznek. Azt világosan kimondatni kívánják, hogy az evang. iskolákat látogató kath. ifjak az evangélikusok vallásos oktatásában és tudományában részt nem vehetvén, ön religiojuk tudománya és szabályaibani oktatásuk, valamint a magánnevelés ily esetében is, a növendékeknek a kath. religióban való tanításuk és gyakoroltatásuk mindenkor biztositassék.

Az V-ik pontban foglalt nehézségnek felterjesztéséhez ő cs. k. Főhge és a m. fő Rk. hozzájárulván, a mi

A VI. pont alatt körülírt recopulatiot illeti, valamint ő cs. k. Fhgsége és a m. fő Rk. ennek azokra nézve leendő megszüntetésében, kik kisdedségüktől fogva az evangélika vallást követvén, azon egyház lelkipásztora által jó lélekkel és csalárdság nélkül adattak össze, továbbá azon rendelkezésre nézve is, hogy a házastársak összeesketését, tudva az 1791. 26. t. c. 15. szakasza ellenére végrehajtó lelkipásztor felelet terhe alá vonattassék, megegyeznek, hogy másrésről a mi a vallásos kérdés alatt lévő személyek érdeklött recopulatióját illeti, miután a ttes Kk. és Rk. abbeli aggodalma nem épen magában a recopulatióban, mint inkább annak eddigi alkalmazásában látszik feködni, e részbeni aggodalom elosztatására nézve a m. fő Rk. e tárgyat oda irányoznák, leginkább célra vezetőnek látnák, hogyaz illetén esetekben a recopulatio soha elébb, mintsem a vallásos kérdés eldöntése után történjék meg.

A VII. pontra a kisebb és gramatikalís iskolák felállítása, ugy

A VIII. pontra a konzisztoriumok elrendezése, és a synodalis végzések helybenhagyása tárgyában teendő felírásban ő cs. k. Főhgsége és a m. fő Rk. továbbá is megegyeznek, valamint a

IX. pontra a vegyes vallásu házastársak válópereire nézve is attól nem idegenek, hogy az 1790—1. 26. t. c. rendelete, miszerint az ily válópereknél a bíraskodás a szentszéknél nem hagyatott, oly esetekre midőn mind a két házastársak a kötés alkalmával evang. vallást követvén, valamelyik, vagy a válóper lefolyta alatt vagy pedig épen az örök elválasztás után menne kath. vallásra által, ide ne terjesztessék; arra azonban hogy ebbeli vegyes házasságban lévő házasságok az ágytól és asztaltóli örökös elválasztása esetében az evang. félre nézve a kötés felbontottnak tekintessék, és annak a más házasságra való lépés megengedtessek, ő cs. k. Főhg. és a m. fő Rk. ezuttal sem hajolhatnak, mert azonkívül, hogy az ilyen vegyes házasságokból eredett perekben törvény szerint eljáró szentszéki bíróságot önnön elvei

ellen való ítéllethezásra kényszerithetnék, és a rendesen hozott birói ítéletnek a biró értelmén tul való kiterjesztését elválalhatónak nem tartják, a Kk. és Rk. kivánságát egyéb fontos okokon felül még azon nehézség is ellenzi, hogy miután a házassági kötésnek rendeltetésénél és öntermészeténél fogva egyenlőnek kellene lenni, az a felhozott javallat által egyenetlenné, és a kath. részre minden tekintetben terhessé válván, a házassági életben megkivántató egyetértés és békeség fogna veszedelmeztetni, a vegyes házasságokra nézve pedig ez a kivánság egy lényeges akadályt foglalna magában, mindezeknél fogva ő cs. k. Főhgsége és m. fő Rk. mult országgyűlési nézetők mellett e részben megmaradván, a t. Kk. és Rktől bizton reménylik, hogy okaiakat osztván, előadott kívánatoktól elállani fognak.

A X. pontra miután a patronatusi kötelességek megemlítéséből semmi aggodalom nem támadhatna, az ebbeli jog és kötelesség biztosítása tekintetében pedig ezen kérdéses megemlítés e helyen is szükségesnek látszanék, a javallatnak egyéb részeiben egyébíránt megnyugodván, a kérdéses megemlítés megtartását továbbá is kívánják a m. fő Rk. valamint

A XI. pontra a hivataloknak vallás tekintet nélkül való betöltésének a városokra is leendő kiterjesztését. Ugy

a XII. és XIII. pontoknál a kölcsönösségnek és dézsmabeli jusnak kívánt megemlítése és óvás gyanánti feltartása mellett, az előadott javallatokat egyéb részeiben elfogadván, ezáltal is megmaradnak a m. fő Rk. mivel az ezen pontok alatt foglalt biztosításokhoz a kath. lakosoknak is egyenlő joguk lévén, a m. fő Rk. ezen rendelkezést a jelen tárgyalatás körén tul feküdni, hivatkozván annak egész tartalmára, nem tartják a dézsmabeli jusnak és kötelességeknek megemlítését tenni, a fentebbiekhez képest itt is szükségesnek itélik.

A XIV. pontra nem ellenzik a m. fő Rk. hogy a hol elválasztott temetők nincsenek, a temetők közös használatára nézve törvény alkottassék.

Ugy az iránti felterjesztésben is, hogy az ezredeknél evang. lelkipásztorok alkalmaztassanak. Végre

A mi az evangélikusokat Horvátországból kizáró törvények kívánt eltörlését illeti, e részben ő cs. k. Fhgsége és a m. fő Rk. nézeteiket a mult or. gyűlés alatt már bőven kifejtván, azokból ez által is kiindulva oda kívánták a ttes Kk. és Rket felszólítani, hogy miután bizton hihető volna, hogy maga a társországok kivánsága is nemsokára a törvényen alapuló ezen régibb rendelkezés megszüntetésére fogna hajolni, ezen tárgyat a társországok tanácskozásukból kifejlendő eredménytől felfüggesztván, az előadott kívánattól elállani sziveskedjenek.

Ezek lévén ő cs. k. Főhgsége és a fő Rknek a ttes Kk. és Rk. izenete iránti észrevételei, midőn azokat a ttes Kk. és Rkkel bizodalmasan közölnék semmit sem kételkednek, hogy a ttes Kk. és Rk. ő cs. k. Főhgsége és a m. fő Rk. közkivánsága és egyetértés eszközésére irányzott igyekezetöket méltányolván, részökről is a m. fő Rk. javallati elfogadásával ezen fontos tárgyban a végső egyesülést eszközzeni fogják.

Többnyire mindezek csupán a ttes Kk. és Rk. izenetét illetvén, a közlött felírásra és törvényjavallatra észrevételeiket azon időpontra tartják fel ő cs. k. Főhgsége és a m. fő Rk. mikor magára a tárgyra nézve a tökéletes egyesülés a két tábla közt megleend.

1840. január 23. 24. 25-dik napjain tartatott kerületi ülésekben, a m. fő Rknek a vallás tárgyábani válaszuk volt szönyege n.

Ezen tanácskozások eredménye: 1) a reverszálisokra nézve 32 szavazattal 17 ellenében (3 nem volt jelen az ülésben) maradtak a Kk. és Rk. előbbi üzenetük mellett s a főr. módosítását el nem fogadták. 2) a vegyes házasságokból született gyermekekre nézve szinte. Hanem 3) a törvénytelen és 4) a talált gyermekek vallását tárgyzó főrendi javaslatok egyhangulag elfogadtattak 5) az átmenetelt és 6 heti oktatást illető pontra nézve Zala s vele együtt 10 vm. az átmenetelre nézve semmi korlátot nem kívánván, az előbbi országgyűlés azon határozatára szavazott, hogy a 26. t. c. 13. §-a, mely szerint az átmenetel, nehogy vakmerőn történjék ő Fgének feljelentetni rendeltetik, törültsék el; 9 szavazat a főrendi javaslatához állott; 4 megye külön szavazatot adott; végre a többség, 29 szavazattal az előbbi üzenet és törvényjavaslat mellett szorosán megmaradt. Ugyan e pont alatti azon felszólítására a m. fő Rknek, hogy azon esetre, ha a szülék vallásukat változtatják, gyermekeik melyik vallást kövessék? a t. Kk. és Rk. javaslatot adjanak: M a r c i b á n y i A n t a l, Trencsin vm. követének azon javaslata fogadtatott el, hogy ha az apa változtatja vallását, 7 éven alól levő gyermekei utánna menjenek, a 7 és 18 év közt levők hagyassanak meg abban a vallásban, melyben már neveltetni kezdetek, a 18 éven felül levők különben is meggyőződésük szerint választhatnak. 6) hogy a megürült telkekre költözött evang. és kath. jobbágyokra nézve a dézmajog megemlittessék, a Kk. és Rk. szükségesnek nem látják. 7) a recopulatiót és végre Horvátországot érdeklő pontokat kivéve, melyekre nézve a Kk. és Rk. előbbi nézeteik mellett maradtak, a többi pontokban a főrendi módosítások elfogadtattak. Ez utóbbi pontra nézve, B e ö t h y Ö d ö n bihari k. azon indítványa, hogy miután Verőce, Szerém, Posega megyék Slavonia névvel nem is neveztethek, de egyébiránt is Magyar- nem pedig Horváthország-

nak kiegészítő részeit teszik : ezekre ezen kívánat ne is értessék, hanem ezek e részben is már Magyarország törvényei alatt levőknek tekintessenek; elfogadtatott. Verőce és Szerém megyék követei kijelenték, mikép küldöik ohajtják, hogy az 1790—1. 26. t. c. 14. §-nak a jelen századhoz nem illő azon rendelete, miszerint az evangélikusoknak, a Horváth-, Dalmát- és Tótországokbani lakás és hivatalviselés megtiltatik, eltörültsessék. Jozipovich Antal, turopolyai gróf szinte oda nyilatkozott, mikép reményli hogy rövid időn kedvező utasítást fog kapni e tárgyban. — Horvátország és Posega vm. követei azonban a fő Rk. válasza mellett nyilatkoztak.

A vegyes házasságokból eredő elválásokra nézve Bernáth Zsigmond Ungh, és Pázmándy Dénes Komárom vmk. k. azon nyilatkozatai, hogy a katolikusok iránti tiszteletből, készek állani attól, hogy az ily házasság a protestánsra nézve felbontható legyen, közhelyeslést nyertek, Palócy László (Borsod) azon módosításával azonban, hogy attól nem örökösen, hanem csak „ez uttal“ állnak el.

Az e napokon tartatott nevezetesebb beszédek : Bezerédy István, Tolna vm. k. jan. 23-án a reversalisok pontja felett. Szent-Iványi Károly Gömör vm. k. ugyanazon pontra. Bezerédy István, jan. 25-én a transitus kérdésében. Szentiványi Károly, szintazon kérdésben. Bezerédy István, jan. 27-én a Horváthország iránti pont felett.

Ezeket itt egész terjedelmökben közöljük.

Bezerédy István a reverszalisok pontja felett, Január 23-dikán, osztja Esztergam követének célját, óhajtását az egyesség és békességre nézve. De ha ezt akarjuk, alkalmas módokhoz is kell nyulnunk. Alig hiszi azonban a szóló, hogy ily alkalmas móddal legyen felfogva a fő Rk. válaszában ezen ügy; most szintén, midőn másodszer jelenik meg a törvényhozás előtt, és szerény szóval követeli a hazafiak lélekismereti és istentiszteleti szabadságukat, függetlenségüket és ebben megnyugvásukat. Nem méltányolják azt a fő Rk. most sem. Ohajtja a követ: hogy a magyar törvényhozást ne érje e dologban ugyanaz, mit a Sybilla könyveiről tanultunk.

Nem bántanának ezen bajok, ha a religio egészben vizás helyzetbe nem állítottatott volna a polgári hatalomhoz. Ugyanis a szentnek, az isteninek keresünk oltalmat az emberi intézetekben, melyeket inkább a religiónak kellene védeni, éltetni. Bizony a religio, ha isteni voltában, győző igazságában és az emberi természetnek elfojthatlan sympatiájában nem talál erősséget, az emberi intézetek rendeletében, de bármely kemény fenytékeiben is azt feltalálni nem fogja. És hasznát

se veszi azon lealacsonyításnak, melyet szenved, midőn azt mondja a polgári hatalom nékie : „oltalmazlak, de te kliensem leszesz.“

Azonban, folytatá a szóló, mi a mult időnek ezen hibáját, és annak következéseit nem tehetjük nem létezőkké, csak azoknak orvoslásán, és rozsz befolyásuk gátlásán iparkodhatunk.

Igy van, fájdalom! a jelen esetben is. Néznünk kell tehát : hogy áll most a reversalisokra nézve a dolog? A jövendőre nézve a fő Rk. a reversalisok megszüntetésében megegyeznek. De megegyeznek a multra nézve is abban : hogy a 18 esztendő meghaladott személyekre nézve, kik vegyes házasságokból származnak, a reversalisoknak semmi erejük ne legyen, és ezeknél fogva semmi kutatást, annál inkább erőtetést ne lehessen következtetni, és így ama generatiókra ható nyugtalanítás, zavarás, sértés, szinte ki volna már zárva a multra nézve. De fenmarad a gyermeknek vegyes házasságban születésétől annak 18 éves koráig a nehézség ; mert ezekre nézve a fő Rk. a reversalisok erejét fen akarják tartani, azon szépen hangzó indító okoknál fogva, hogy a pápista anyának, ki a reversalisban találta megnyugvását, lelkiismeretét megkiméljük ; a magán személyek közötti szerződéseket ne sértsük, és ezekre nézve a törvénynek visszahatást ne adjunk.

Azonban mindezen indító okokból vont következmény a szorosb vizsgálatot ki nem állja. Mert ha nem gondolják a fő Rk. sértve a pápista anyának lelkiismeretét a 18 évét meghaladó gyermekekre nézve a reversalisok erejét megszüntetvén, miért sértetnék az inkább gyermekeinek 18 esztendő korukig? Egészen egy a dolog. Ha feltenni lehetne is : hogy a nő, ki férjének, kivel egy test és egy lélek, válásában a keresztényi hit és tan idvezítő elveit feltalálván, azzal egybekél az attól született gyermekeire nézve másképp nézné a dolgot. Sőt ha ezt tennénk fel, magára a transitusra nézve furcsa következés jönne elő. — Ha lélekisméret sértés és nyugtalanítás forog fen, inkább okozza ezt, ha a szülőknek meggyőződése, szabadsága gyermekeik nevelésében, és ennek főelvében s tárgyában egy oly hatalomtól függesztetik fel, mely a reábizott itélethozásra kivántató ismereteket, belátást a családi körre, körülményekre nézve magának meg se szerezheti.

De magánszerződésről nincsen is itt szó, mert nem a felek követelései felett itél itt a bíró, hanem ex nobili officio, mint mondják, melyre azonban amaz epitheton nem igen illik, avatkozik a dologba. A feleknek szerződése magánosnak mondatik ugyan, de a szerződőknek befolyásuk alól kivéttetik, s az a közhatalomnak követeltetik, tulajdonságot adják.

A visszaható erőt sem lehet ellenvetésül felhozni, mert azonki-

vül, hogy ezen ellenvetés a 18 esztendőn túl élt gyermekekre nézve és a fő Rk. ön szándékuk ellenére is állana, némileg az egész transitus kérdését érdekelné, sőt majdnem minden nevelésbeli rendszer változtatását kizárná; mert azt mondhatná a szülő: hogy ő csak az előbbiben találván lelki nyugalját, és ha tudta volna, hogy ez vagy amaz változás történik, ő gyermekeket nemzeni sem kívánt volna. Ezeken kívül — mondá a szóló — itt nem a szülők jussait, de a közhatalom beavatkozását érdekléné csak a törvény, a szülők egyezését az erőltetésnek ezen igenis visszaható módjától szabadítja fel, melyet egész rendszerünk hosszas folyamatban gyakorlott e tárgyban a vegyes házasságot kötő felek felett.

Igy egyik ellenvetés sem áll, és miután senkinek sincs eszében: hogy a hozandó törvény által a szülők nevelési jussait sértjük, és a hozandó törvénynek nem talán az evangélikus részről indítandó reactio, de az volna csak a következménye: hogy azon állapot, melyben a vegyes házasságokból eredett gyermekeknek vallásbeli neveltetésüket találná a törvény, tartatnék fen, melyre nézve talán az első áldozás legcélszerűbben vétethetnék fel elválasztó időhatáruul. Ezt némelyek által izenetünk ellen felhozott gáncsolásra feleletül mondván, a szóló teljes megnyugvással marad meg az előbbi izenetnél, mely szerint az alkotandó törvény semmit nem sértene, és mindent nyugtatna.

Egyébiránt — mondá a szóló — ezen kérdésnek kulcsa a szabad átmenetelben vagyon, mely ha meg lesz, a reversalisok iránt minden nehézség önként elenyészik, azért azon pontra tartja fen ő is ezen tárgy bővebb megvitatását, mert ott kell kivívni azon sérelem megszüntetését, melyet a reversalisok iránti gyakorlat az evangélikusoknak és az egész hazának okozott.

Szentiványi Károly, Gömör vm. k. A m. fő Rendek azt mondják, hogy a kiadott reversálisokat eltörölni nem lehet, mert azokat a törvény nem tiltja, itt azt az elvet állítják fel a m. fő Rk., hogy mindaz mit törvény nem tilt, szabad, s magában igaz, s igen szeretném ha más tárgyakban, példának okáért a sajtó szabadsága kérdésében ezen önmagok által igaznak elősmért elvet követnék a fő Rk. ide azonban egyáltalában nem alkalmaztató ezen elv, mert az ember minden jogainak alapja a természeti jog; ezen jogoknak nagy részétől elállott az ember azon kedvezésekért melyeket a státus nyújt, s feltartotta magának mindazt, mi világos törvény által nincs általadva; mindaz tehát, mi világos törvény által nincs eltiltva s a természeti jog kifolyása, meg van engedve, de vajjon van-e az embernek erősebb joga, mint az, hogy szabad akaratját főképen Istene imádásának módjára nézve követtesse; a reversalisok pedig a szabad akaratot nem

csak korlátozzák hanem megsemmisítik, épen azért törvénytelenek, s igazságtalanok. A teljes szabadsággal kiadott reversalisokat kívánja a főrendi válasz megtartatni; teljes szabadsággal kívánt reversalis nem létezhet, mert fel sem lehet azt tenni, hogy az ki gyermekét oly valamire kötelezi, mit maga jónak nem lát, s azt nem is követi, teljes szabadságában legyen. Különös a főrendi válaszban foglalt azon kifejezés, hogy a maga rendi szerint kiadott reversalisok tartassanak meg, ezen kifejezésnek a maga rende szerint mi a grammatikus értelme, ez alatt vagy azt értjük, hogy a törvény által megszabott mód és forma, vagy pedig a közönségesen bevett szokás szerint; az elsőt nem érthetik a m. fő Rende, mert magok is megösmérik, hogy a törvény a reversalisokról semmit sem tud, értik tehát a második módot, e pedig minő mód? azt tudjuk; az evangélikus fél kíván egy katolikus nőt elvenni, elmennek a paphoz, eskettetést kérendők, ez azt mondja, hogy meg nem esketheti őket mindaddig míg legalább a születendő gyermekek vallásáról reversalist nem adnak, s mennél több szeretetet több hajlandóságot vesz észre a pap, annál több akadályokat tesz, a felek elunván a sok fáradságot s a temérdek akadályokat, kiadják a reversalist, s ez a maga rendi szerint kiadott reversalis, már most lehet-e ily módon törvényt építeni, én azt hiszem, hogy nem! Nem a reversalisok eltörlésével, mint a m. fő Rk. mondják, hanem a reversalisok megerősítésével zavartatik fel számos családok nyugalma! Azt is mondják a m. fő Rende, hogy a katolikus fél akkor midőn férjhez ment, a feltételnek eleget tett; igazságos, hogy a protestáns fél is tegyen eleget s tartsa meg a reversalist. Nem a házaselek, nem a szülék hozták a reversalisokat dívatba; hagyattassanak a házaselek magokra, ne unszolják, ne kényszerítsék őket a reversalisok kiadására, s nem csak maguktól fognak megszűnni a reversalisok, hanem a kiadottak ereje is meg fog szűnni! Azt állítják a m. fő Rk. hogy a törvénynek visszaható erőt adni nem lehet, a törvénynek, mely a kiadott reversalisokat eltörlené, nem visszaható erő adatnék, csak az a rossz szokás, melyet önkény és erőszak, törvény ellenére behozott, szüntetnék meg. Hazánkban egy apa, ősi jószágát örökösen el nem adhatja, s ha azt eladja gyermeke a kötött egyességet ex praejudicio megsemmisítheti, s a vallásáról kiadott sokkal praejudiciosusabb kötést meg ne semmisíthesse? ez valóban az igazsággal meg nem egyeztethető.

Egyébiránt azt mondják a m. fő Rende, hogy ha valaki reversalis alatt van, s a római kath. vallást nem követte, s ha a 18 esztendőskor elérte, a reversalis fogamatlan legyen, s ellene kereset ne formáltassék! Min alapítják tehát a m. fő Rk. a reversalisok erejét?

törvényen nem, mert magok azt mondják, hogy a reversalisokról a törvény nem rendelkezik; az igazságon nem, mert a különben azoknak jövődre nézve leendő eltörlésébe meg nem egyeznének, és így min alapítják? Usuroboratió. Az, ki reversalis alatt van s a római katolikus hitet követi s jövődre is követni akarja, arra nézve a reversalis ereje megszűnt, mert az nem a kötelezvény-nél, hanem meggyőződésnél fogva követi az általa jobbnak látott valást, ellenben az, ki reversalis következtében van a katolikus valláson, s attól az evangélikus vallásra át akar menni, s ezt a reversalis miatt nem teheti, arra nézve a reversalis abban a szempillantásban melyben vallását változtatni kívánta, egy erőszakos eszközzé vált, már most azt kérдем, vajjon egy az igazsággal, az emberiséggel ellenkező s így már magában is immoralis erőszakos tetten lehet-e egy törvényhozó testületnek törvényt építeni? én azt hiszem, hogy nem; mindezeknél fogva a reversalisokat úgy a multa mint a jövődre nézve eltörltetni kívánom.

Bezerédy István (Tolna.) január 25-én 1840. a transitusra nézve: Ezen fő érdekű állapotot, a szabad átmenetelt t. i. mely a kulcsa jóformán minden egyéb vallási sérelmeknek, bizonyosan nagyobb élénkséggel fognák fel a t. karok, ha már morális lehetetlenségnek nem néznék mindenféle véleményűek, hogy a jelen rendszer e tárgyban folytathassék. A szóló magában ezen alakjában a vitatásnak, mely szerint a közvélemény midőn nem is tartja szükségesnek sokat szólni, talán leginkább nyilatkozik, igen fontos indító okot lát, és az izenet ellenzőinek valóban figyelmére méltót, hogy ne vitassák továbbra azon védelmezhetlen rendszert, mely szerint a lelkiismeret, a személy szerinti meggyőződés, a felett melyik keresztyén felekezettel akarja tisztelni, imádni istenünket? nemcsak korlátoztatik, de külső e dologba be sem látható hatalomnak ítéletétől és engedelmetől függesztetik fel.

Ezen rendszert maga azon felekezet a katolikus t. i. melynek pártolására állítottatott fel, magától eligazítja. Sőt ezen rendszerben a fő sérelmet a katolikus felekezetre nézve látja nemcsak azért, mivel ennek szorítja meg lelkiismereti szabadságát, de azért is mivel éppen a katolikus felekezetet kissebbíti. Azon elvből indult t. i. ki eme rendszer, mintha a katolikus hitvallásnak szüksége volna külső korlátokra, tilalomra, hogy a hívek attól el ne pártoljanak, és csak a világi hatalom őrállása tarthatná fen a katolikus anyaszentegyházat és tartthatná meg abban a híveket az evangélikusok ellenében. Nem sérti-e ez meg kérdi a szóló, a katolikus önértését? nem látszik-e félni az evangélikusok nagyobb erejüktől, kiknek az ily külső erősségre a

katholikusok ellenében nincs szükségök? és nem árt-e inkább mint akármi az e dolgot gondolóra vevők előtt, a katolikus hitvallás tekintetének?

De még egy gyengédebb tekintet is forog itt fen. A protestáns principium, mint nevezik, az t. i. hogy kiki a tökéletesedés elve szerint más nékie jobbnak látszó hitvallásra átaltérhet, mi által magát az evangélika hitvallás sértve nem látja, ezen principiumot kizsákmányolja a jelen rendszer a katolikusok számára; az evangélikusok ellen fegyverül fordítván azon méltánylatot, melylyel a katolikus hitvallást felfogják és tisztelik. Ha ezt két idegen ország egymás lakosira nézve is a ki- és beköltözés tárgyában becsülettel nem teheti, és gyakorlatilag is a kölcsönös viszonyosságot mindenütt megtartják; kérdi a szóló, lehet-e üdvösségesen a testvér keresztyén felekezetek közt ily rendszernek helyt adni? mely méltánylást megvetéssel viszonz, és mely másoknak irántunk rokon érzését, cselekvését, mint ürügyet használtatja velünk, hogy ugyanazok iránt a legsértőbb elzárkodást, annál inkább plausibilisebb szín alatt gyakorolhassunk.

A szóló ezen cselekvésmódot, ezen rendszert éppen a katolikus annyaszentegyházra legsérelmesebbnek és kisebbitőnek tartja és az ellen, mint az ő hitvallásának szentségével, méltóságával meg nem férő ellen protestál.

Amint a transitus szabadsága keresztyén szereteten, méltánylaton, alázatosságon alapszik, és ezen szent erényeket táplálja, az ellenkező rendszer és a világi hatalom erejének e tárgyban használása az ellenkező lelkiületre mutat, és az abból folyó gonoszokat szüli; és amint a népek példája világszerte mutatja, hogy a keresztyén istenesség, vallásosság ott virágzik és gyümölcsöz legszebben, a hol a különböző egyházak kölcsönös elismeréssel egymás mellett fenállanak, és a polgári hatalmat egymás ellen uralkodólag és elnyomólag nem fordítják, ugy a kath. hivek érdekében kívánja követeli a lelkiismeretnek, az isteni tiszteletnek szabadságát.

Nem akarván pedig mutogatni, min senki sem kételkedik, hogy a polgári hatalom természetével ellenkezik, ha megbírálásátul, engedelmetől akarja felfüggeszteni: melyiket a keresztyén hitvallások közül legyen legjobb és szabad nekem vagy másnak követni? Miután ezen táblának a mult országgyűlési megálapodása szerint készült a jelen izenet, ez pedig az érintett tekintetnek megfelel, ő erre szavaz; és a főrendek válaszában javaltakat el nem fogadja; és általán semmi olyan törvényt, mely bármely formában vagy szín alatt egyik keresztyén vallásról a másikra áttérést felsőbb engedelem vagy hatalom alá szoríthatná, mint alkotmányunkkal, az igazsággal, a keresztyén el-

vekkal, és a katolikus anyaszentegyház méltóságával, érdekével ellenkezőt, el nem fogad.

Szentiványi Károly: Zala érdemes követe, megcáfolhatatlanul bebizonyította, hogy a státus s az egyes polgárok leglényesebb jogai, világos megsértése nélkül, a fejedelemre sem lehet azt bízni, hogy ő adhasson arra engedelmet, vajjon változtathatja-e valaki vallását vagy nem; az általa előadott okokon felül még egy, a mindennapi tapasztalásból vett egyszerű gyakorlati okkal kívánom a m. fő Rnek azon állításokat, hogy a vallás változtatásának megengedése vagy megtagadása a fejedelem jogai közé tartozik, megcáfolni. Az evangélikus minden szempillantásban minden bejelentés, minden engedelem kérés nélkül, akár mikor szabadon átmehet a római katolikus vallásra; ha tehát a vallás változtatásának megengedése vagy megtagadása a fejedelem jogai közé tartoznék, akkor az evangélikusnak sem lenne szabad vallását a fejedelem engedelme nélkül változtatni; a tapasztalás azonban ellenkezőt bizonyít, s épen azért bizonyítja azt is, hogy a fejedelemnek nincs az ilyenekhez semmi szólása.

Azt állítják a m. fő Rendek, hogy a bécsi és a linci pacificatióból a szabad átmenetel nem világos. Kérem a m. fő Rket tekintsék meg ezen békekötéseket, de részrehajlás nélkül, s hiszem, hogy az ellenkezőről lesznek meggyőződve; jelesül az 1608: K. előtti 1-ső t.c. azt mondja: „ut religionis exercitium oppidis, et villis, eam sponte ac libere acceptare volentibus, ubique liberum relinquatur“ ez a szó acceptare nem világosan azt fejezi-e ki, hogy az, a ki által akar menni, szabadon mehessen; de a nikolsburgi pacificatióknak, mely az 1622-dik erdélyi törvények közé a 2-ik artikulus alatt van igtatva, 12. §-a még világosabban szól: „item in confiniis regni Hungariae nec non oppidis et villis, illud sponte et libere acceptare volentibus ubique liberum relinquatur, nec quisquam e juscuque status et conditionis existens, in libero ejusdem usu ac exercitio religionis impediatur: ezen törvény tehát különbséget tesz azok közt, kik egy általok nem követett vallást el akarnak fogadni s azok közt, kik az evangélikus valláson születvén azt megtartani akarják, s úgy az átmenetelt mint a szabad gyakorlatot világosan biztosítja, ezeknél fogva az előbbeni izenetet pártolom.

Bezerédy István, (Tolna) január 27. Horváthország iránti pont felett a vallás tárgyában: A fő Rendek javaslata, hogy „csak hagyjunk időt tovább is, míg a társországok önmaguk kívánni fogják, hogy az evangélikus hitvallás a polgáriságnak akadályá náluk se le-

gyen,“ igen szép színű okokra támaszkodik. „A társországok meggyőződését ne erőltessük, megnyugvásukat ne zavarjuk, ne idegenítsük el őket, hadd ériék meg a jó gyümölcs,“ és ilyesek, miket ők határozatukra nézve nyilván tekintetbe vevének.

Ezen indító okok kétségkívül minálunk is elismerést, helyeslést találnának, ha csak Horvátország lakosiról volna itt szó, és csak az ő kivánságukat, és habár nem valódi, de önmaguk által valódinak tartott érdeküket kellene elkülönözve tekintetbe venni, és csak a társországok megnyugtatásuk volna e részben a köztörvényhozás egyedüli feladata.

De máskép áll a dolog, mert Magyarország evangélikus polgárai is követelnek részt e kérdés elhatározásában, mely a felett forog: vajjon őnékiek, a magyar evangélikusoknak t. i. a magyar korona alatt lévő tartományokban, melyeknek megtartásaért, visszaszerzéseért ők is ontának vért, legyen-e szabad helyet keresni, s polgárikép élni? A 3 milliót meghaladó magyar evangélikusoknak érdekük és pedig oly igazat követelő érdekük, melynek megtagadása nemcsak anyagi tekintetben, de még kényesebb érdeketre nézve is valóban sérelmes, áll ellenébe Horváthország alig négyszázezer lakosai kivánságának, még pedig oly kivánságnak, melyet közönségesnek feltenni alig lehet, az elfogulatlan vizsgáló pedig magára Horváthországra nézve jótékonynak nehezen fog ismerni.

Bizonyára, ha a magyar evangélikus millióknak imez érdeküket, polgári jussaikat vetjük latba Horváthország néhány százezer lakosinak kivánságával, bár fel sem véve, hogy ezen utóbbiak kívánsága sem igazságon nem alapul, sem önmagukra nézve nem jótékony; nem lehet kérdés, melyik részre fog hajlani a törvényhozó igazságos mérlege, melyik részre kell annak hajlania.

Egyébiránt a mult országgyűlésén megmutatott böven, világosan: hogy az evangélikusok polgári jussaik életbehozása ellen Horváthország részéről az ugy mondott municipális jussokra, melyeket a magyar országgyűlésen változtatni ne lehessen, történt hivatkozás maga magát cáfolja. Ezen jussok t. i. csak olyak lehetnének, melyek Horváthországnak Magyarhonnali összekapcsoltatásakor biztosíthatóknak, mert később sem Horvátország önmaga Magyarország ellen bármily szín és cím alatt egyoldalú törvényeket nem hozhata, sem ha a magyar diétán hozattak, azokat [a magyar diétának hatalma alól el nem vonhatja, annál inkább, mivel a magyar diétán Horváthország követői is részt vesznek a törvényhozásban, amint is a görög nemegyesült vallásuakra nézve fenállott épen olyan rendszere Horváthország-

nak, mint most az evangélikusok ellen létez, az 1790. esztendei magyar országgyűlésén töröltetett el.

Megmutattatott továbbá a mult országgyűlésén bőven, világosan, hogy minden horváth lakosnak széles e magyar földön teljes polgári jussa vagyon, ellenben ama rendszer által, melyet ezen tábla most eltöröltetni kíván, a magyar népességnek s majdnem egy harmadrésze Horváthországból a polgári jussokra nézve kizáratik. Mi már ezt illeti, vannak ugyan példák, hogy anyaországok kolóniáiknak, vagy hozzájuk kapcsolt kisebb tartományoknak tagadának meg némely jussokat, hasznokat, bár ez csak önkárukra fordult mindég, melyekkel az anyaország népe emezekre nézve élt vala, de az ellenkezőt nem találjuk fel a világ történetében, és példátlan dolog; hogy Horváthország a magyar anyahonnak, azon országnak, mely nem ő hozzá, de melyhez ő vagyon kötve, ugyanazon jussokat megtagadja, melyeket a horváth lakosok Magyarorszáiban gátlanúl, nyilván élveznek.

Ezek — mondá a szóló — a mult országgyűlésen bőven világosan megmutatva lévén, valóban megfoghatatlan hogyan lehet mégis a municipális jussok színe alatt, ily példátlan és sérelmes rendszert, mely az oroszláni osztozás nemével bélyegzett szerződésekkel rokon, Horváthország részéről Magyarország ellen védelmezni; és gunyhoz hasonlít azon okoskodás, melylyel Magyarország kívánata e részben elneveztetik. A bihari indítványt, a dolog jelen fekvésére nézve igen célirányosnak tartja a szóló, és ő is megkülönböztetvén Horváthországtól Verőce, Szerém és Posega vmegyéket, melyeket t. i. jogszerint, de tetteleg is legkivált a mult országgyűlés óta, nem mint Magyarországhoz kapcsolt tartomány, de mint annak egészítő részei állanak: ezen három vmegyére nézve az evangélikus felekezeteket a polgári teljes jussokba, nem a hozandó, de a fenálló törvényeknél fogva úgy mint Magyarország többi vmegyéiben behelyeztetetni kívánja. Horváthországra nézve pedig el nem fogadván a mélt. fő Rk. javaslatát, tovább is e tábla izenetéhez, mint az igazsággal, az országos tekintetekkel, a történeti állapotokkal egyezőhez, és melyre nézve a bár nem igazolható kívánság és álérdek is csak egy pár százezer részéről áll, több millióknak igaz sérelmének ellenébe, tovább is ragaszkodik.

1840. január 27. és 28-dik napjain a nem egyesült görögök sérelmei és kívánatai vétettek fel, úgy a mint azok Temes, Krassó és Bács megyék által beadattak. Ezek is főleg az átmenetelt, reversalikokat és a csábítást tárgyazván, határozatott, hogy az evangélikusok hasonló sérelmei elenyésztetése és kívánatai teljesítése végett javasolt törvény a n. e. görögökre is, egy külön cikkelyben kiterjesztesenek.

Másodrendű kívánataik voltak : 1) hogy az egyházi fő személyek beigtatása s hátramaradt vagyonaik kezelése, ne katonai, hanem polgári hatóság által történjék.

2) Érsekeiknek és püspökeiknek országgyűlési ülést és szavazatot rendelő törvény a miatt, hogy ülési helyök kimutatva nincsen, foganatba nem vétethetvén, azt foganatba vétetni kívánják. (Ezen országgyűlés elején a karlovici érsek, budai, pakraci és verseci püspökök egy ideig jelenlétvén, a fő Rk. teremében mellékpadokon ültek).

3-ik pontban egyházi rendüknek a vallás szentségéhez illő elrendezését, nehogy mint eddig, hozzájok nem illő élelem mód kereséséhez folyamodni kénytelenitessenek. 4-dik pontban : szent székeiknek rendszeresítését. 5-dikben : alapítványaiknak más közpénztárak példája szerinti kezelését, 6-dikban : a két kalendárium közti különbség megszüntetését, 7-dikben : miután vallásos könyveiket sajtó nemléte miatt Orosz- és Oláhországokban kell nyomtatniok, az országban leendő nyomtatását kívánták.

Ezen pontok közzül a 2-ik az országgyűlés elrendezésére utasítván, a többi felterjesztetni rendeltetett.

Ugyan e tárgyban még következő pontok állapítottak meg :

- 1) A n. e. görög és protestáns vegyes házasságokban az esketést mindig a menyasszony papja teljesítse.
- 2) Elválás esetében, a felperes az alperes biráját kövesse.
- 3) A prot. félre a házasság örökre felbontható legyen.

Végre azon gyakran előforduló esetekre nézve, midőn seregestől átmennek az egyesültekhez, s a hitők mellett megmaradt kisebb számu egyesültektől a templomot minden kárpótlás nélkül elveszik.

Beöthy Ödön bihari k. azt indítványozta, hogy mivel az ily átterések többnyire csábítás által történnek, a templom maradjon mindig azoké, kik hivek maradtak vallásukhoz. Több e részben tett indítványok közt ez nyert többséget.

Ezeknek befejezése után : Dubravicky Simon Pest vm. k. az unitária vallás bevétele kérdését sürgette. De ez a visszakapcsolt részek iránti kérdésekre utasított.

Bodon Ábrahám.

A H. M. VÁSÁRHELYI REF. Ó TEMPLOM ÉPÍTÉSE *).

A milyen arányban növekedett H. M. Vásárhely lakóinak száma (ez időben még mindnyájan reformátusok voltak) azon arányban kibebbedett azon hely, melyben eddig hirdették a lelkipásztorok és hallgatták az Isten igéjét a hivek.

Eleinte vályog templom volt az, mely az ájtatoskodókat magába befogadá; de elhatározván uj és tágasb templom építését az egyház, először kőtornyot állított, mely hogy külön építettett a mostani hozzá tartozó kőtemplomtól, oka az, miszerint még jó volt a vályog imaház, és lerontása károsnak ítéltetett.

Az ó templomnak tornya egészen téglából a torony homlokzatán levő felirat éveiben építettett:

TURRIS ROBUSTA NN. (nomen) IEHOVAE QVO ACCVRRENS
IVSTVS IN EDITO COLLOCATVR.

AN	(város cimerének	NIS
AERAE	helye).	XI. (Christi) A.
1713.	E. T.	1714.

Verbi Divini Ministro Cl. Dno Paulo Lentii — Judicibus Prim: Generosis D. Joh. Szüts et Joh. Hódi — Juratis G. D. Geor. Pap. Ste. Kincses et Steph. Pápai. Mi. Litterati. Fran. Dezső. Mar. Kenéz. Ste. Bálint. Joh. Juhász. St. Szabó. Mi. Zsarkó. Jo. Barta. Bene. Kotorman. Ste. Kardos. Ste. Pap. Et Jurato Notario Mathia N. Szalkai. Ludi Magistro Huma. Dno Daniele Losonci.

A hely, melyet őseink e szent célra épen nem az előtte fekvő piac szabad terén, sőt nem az utca rendes sorában s mintegy a több épületek háta megett választottak, maga az építés külseje, a falakon ablakok helyett keskeny magas nyílások és a harangok körül is ama magasabb, keskeny lyukak, melyeket hasonlólag keskeny kő fal oszt közepén kétfelé: mind az akkori idő sokféle szorongatásainak, viszontagságainak mai napig tanulságos emléke.

Melyekre tekintve az akkor megkivántatott elővigyázat allegorikus képének mondhatjuk e torony tetején maig is látható érc-kakast. De hogy ez a vigyázat még 1768-ban is szükségesnek tartatott, bizo-

*) Mutatvány egy nagyobb munkából.

nyitja az egyháztanácsnak ezen év november 2-kán kelt eme határozata : „Hol volt a régi vásárhelyi templom a mig még a reformátusok ezen helyére építették investigáltassék a régi helyéről, melynek fundamentoma, még a nagy temető helyén meglátszik, hogy a ne mondassék valaha, hogy a mostani templom pápista templom fundusán építettett, és hogy ez így legyen a tek. n. vármegyétől revideáltassék, pro futura cautione és bizonyság levél extrahaltassék.“

Maga a templom ugyancsak téglából épült 1720 és 1721. esztendőben.

Mind a templom, mind a torony az egyház tagjai közkölségén állítottatott fel, mint azt a templom belső falába illesztett felirat mutatja.

A templom telkét, valamint a lelkészi lakokéit is gróf Károly Sándor szabadította fel a földesuri hatóság alól 1743-ban, melyr nézve kiadott levelét, az akkor külföldi akadémiákra menő Szőnyi Beniamin vitte fel Szilágyi bécsi agensnek.

Szél Farkas.

A SÁROSPATAKI FŐISKOLA BELIGAZGATÁSA.

Többek által felhivattunk, hogy a sárospataki főiskola belkormányzatát, az egyes testületek működési körét folyóiratunk olvasóival ismertessük meg. E kívánatot legcélszerűbben véljük teljesíteni azáltal, ha az egyházkerületnek 1852-ben hozott határozatát, a felterjesztett küldöttségi jegyzőkönyvből ide iktatjuk; mely is következő:

„A sárospataki főiskola oktatói kara az új szervezet következtében két tudományos körben u. m. akadémiában és gimnáziumban működvén, mindenik saját fő alatt, e miatt mind az egyes tanárok, mind különösen a rektor és direktor viszonyainak tisztába hozatala s kiegyenlítése, továbbá az egységnek a két testületre oszlás után is épségben tartása is szükségeltetvén: ezekre a kiküldöttség, egyetértésben az oktatói karral, következőkben öszpontosítja véleményét s nézeteit.

A sárospataki főiskolában a közvetlen kormányzat alkatrészei s organumai, s jelenleg közösis k o l a i t a n á c s, akadémiai és gimnáziumi tanácskozmány.

A) **Köziskolai tanács.** Áll az összes tanári személyzetből

elnöke a rektor. Jegyző évenként az összes tanári kar által s annak kebeléből választatik szavazat többséggel. A jegyző ezen hivatalát egy évnél tovább vinni nem köteles. Közgyűlések tartatnak havonként egyszer, szükség esetében többször is. A tanárok ezen közgyűlésből helyes okok nélkül el nem maradhatnak. Teljes és törvényes határozat hozatalra az elnökkel együtt kilenc egyén jelenléte kívántatik.

Tárgyai : Mind az akadémiai, mind a gimnáziumi gyűlés jegyzőkönyvének felolvasása tudomás végett, akképen hogy a határozatok a multa nézve meg nem változtathatnak ugyan, de a jövőre nézve indítványok és intézkedések tétethetnek. Az egyházkerületi gyűlések határozatainak felolvasása. Hivatalos irományok közlése. A fegyelmiekből a magok után iskolából kirekesztést vonható büntények feletti ítézés. Új tanárok választásába ajánlólag befoly. A megürült tanszékeknek ideiglenesen alkalmas egyénekkeli betöltéséről gondoskodik. Szükség esetében az egyházkerületi gyűlésre képviselőket küld. A számvévőszék üléseiben részes. A közvizsgálatok felől intézkedik, azoknak idejét, módját meghatározza, különösen az érettségi vizsgálatot rendezi az egyházkerületi küldöttséggel együtt, s az erre vonatkozó minden indítványok ide terjesztetnek. A gimnáziumot végzett érettségi vizsgálatot kiállott ifjakat az egyházkerületi küldöttséggel együtt egyetértőleg az akadémiai pályára előmozditja. Az egyházkerületi küldöttséggel közös működése még az alumnumok kiosztása. Az ünnepekre szuplikációkra egyházi s iskola tanítói hivatalokra kibocsátja az ifjakat s minden ide vonatkozó kérdések felett határoz. A szünnapok idejét meghatározza. A pénz és gazdasági ügyek vitelét a gazdasági választmány, a nyomdai ügyeket pedig a nyomdai választmány által gyakorolja, s mindkét választmány működéséről a közgyűlésnek felelős. A tandíjak rendes befizetésére felügyel s annak behajtását az akadémiaán a rektor, a gimnáziumban a direktor eszközli. Iskolai kézikönyvek készítéséről gondoskodik. Küldöttségeket nevez ki oly móddal, hogy a hol a rektor elnököl, ott egyenlő számmal választ hozzá tagokat, mind az akadémiai, mind a gimnáziumi testületből, egyéb esetekben pedig a tagok számának páratlanságára ügyel. Felügyel a zene, rajz és írászat tanítókra; mind az akadémiai, mind a gimnáziumi klaszifikációk élje terjesztendő. Ide tartozik végre az egész iskolai ifjuság egészségi állapotjáróli felügyelet s e tekintetben az orvos erről időnként ide tesz hivatalos jelentést.

B) Akadémiai tanári gyűlés. Áll az összes akadémiai tanári személyzetből. Elnöke a rektor, ki az akadémiai tanárok közzül hivatalok szerint évenként, az egyházkerületi kormány által nevezte-

tik ki. Jegyzője az iskola széniora. Hatásköre : Felügyel az akadémiai ifjuság tudományos és erkölcsi képezésére. Az akadémikus ifjakat illető törvényeket végrehajtja, vétségeik fölött itél, magok után iskolai halált vonhatandó bűntények elitélése azonban a köziskolai tanács jogkörébe tartozván. Az akadémiát illető felsőbb rendeleteket s hivatalos leveleket előterjeszti. Az akadémiai pályaműveket bírálja s jutalmazza. Idegen tanintézetekből jöttek bizonyítványait vizsgálja, azokat az akadémikusok sorába beveszi, s az ebből kilépőknek iskolai bizonyítványt ad. Felsőbb helyre küldendő jelentéseket az akadémiai ifjuságról készített.

Rektor jogai s kötelességei. A köziskolai tanácsnak, akadémiai gyűlésnek és gazdasági választmánynak elnöke. Mindezen testületeket illető rendeletek az egyházkerülettől hozzá jönnek, s azokról vételkönyvet vezet. Az ezen testületeket illető hivatalos levelezéseket az iskolai főkormányval teljesíti, saját rektori pecsété alatt. Az idetartozó iratok, folyamodások, jelentések, panaszok sat. ő hozzá vitetnek. A pénztárnoki kiadásokat a gazdasági választmánynyal együtt szabályai szerint utalványozza, a pénztárt és pénztárnoki naplót h a v o n k é n t megnézi, láttamozza. A díjleveleket (khártákat) az ifjak közt körözteti, s az akadémikusok által elvetettek megerősíti. Az ünnepi nyiltleveleket készíti s maga neve alatt kiadja. Az aratási szuplikánsokat a köziskolai tanácssal választja s fölesketi, az általok gyűjtött jótéteményeket összeszámítja, a széniorhoz befizetés végett utasítja. Az idegen helyről jött akadémikus ifjakat az anyakönyvbe beírja. Az akadémiai tandíjak behajtását eszközli. Az akadémiai pályáról elmenők iskolai bizonyítványait kiadja, melyeket azonban a rektor az illető tanárok közt köröztetvén, ezek által is aláíratnak. Minden hivatalos eljárásairól az akadémiai s illetőleg a köziskolai tanácsnak felelős.

C) **Gimnáziumi tanárigylés.** Alkotják a gimnáziumi rendes, segéd és melléktanárok. A segéd és melléktanítók csak a saját szakmájokat illető ügyekben birnak szavazattal. Elnöke a direktor, ki évenként a rendes gimnáziumi tanárok közzül hivatalkor szerint az egyházkerület által neveztetik ki. Jegyzőjét a rendes gimnáziumi tanárok közzül általános szótöbbséggel választja egy évre. Intézkedik a gimnázium minden ügyei, tanítása, fegyelem, tankönyvek, s taneszközök s több effélék fölött. Itél a gimnáziumi növendékek vétségei felett, a magok után iskolai halált vonhatandók azonban köziskolai tanács elébe vitetnek. Egyes tanároknak a tanítás modora és fegyelmi eljárásra nézve utasítást ad. Minden gimnáziumot illető egyházkerületi rendeleteket s irományokat tudomásul vesz, végrehajtásukról gon-

doskodik. Minden szorgalomszak végén előterjesztést kíván minden tanároktól az osztályoknak tudományos és erkölcsi állásáról, s e végett előkéri az osztálykönyveket is. Valamely tanár által dolgozott gimnáziumi kézikönyvnek megvizsgálására a maga kebeléből választmányt küld ki, annak munkálatát számon kéri, s az egyházkerületi gyűlésnek fölterjeszti. A direktor által bemutatott bizonyítványokat vizsgálja, s határoz azok érdekében. A direktor és az illető osztálytanárok előtt tartandó magánvizsgálatok eredményét előkéri. A direktor minden egyes végrehajtási tényeit, ülésenkint fölterjeszti.

Direktor jogai s kötelességei. A gimnáziumi gyűlés elnöke, s mint ilyen gyűléseket hirdettet. Az ülés kezdetén a tárgyalandókat fölterjeszti. A többség véleményét határozott alakban kimondja. A határozatok végrehajtását eszközli. A gazdasági választmánynak hivatalánál fogva tagja. A szuperintendenciális gyűléseken a gimnázium képviselője. A gimnázium ügyeiben a szuperintendenssel levelez, s a vett levelek és rendeletekről vételkönyvet vezet. A gimnáziumba jövő tanulókat a gimnáziumi anyakönyvbe beírja. A végkép elmenőknek bizonyítványt ad, melyet az illető osztály és szaktanítók közt aláírás végett köröztet. A gimnáziumi tanuló ifjak által elfogadott díjlevelet megerősíti. A magánnevelői, vagy segédtanítói hivatalból visszajötteket beírja. A magánvizsgálatokon elnököl. A tandíjak rendes időbeni befizetését a gimnáziumban eszközli. Egyik üléstől a másikig tett hivatalos eljárásairól a legközelebbi ülésben jelentést tesz.

A képezde 1857-ben mint harmadik testület felállítván, önállóan működik; a magok után kirekesztést vonható büntények fellett nem a köziskolai szék, hanem az akadémiai és képezdei tanárok közös gyűlése határoz.

A SÁROSPATAKI JOGAKADÉMIA TERVE.

A sárospataki főiskolában megkezdett jogakadémia terve, úgy mint a tiszáninneri ev. ref. egyházkerületi közgyűlés által Szántón szept. 29. következő napjain 1861-ben megállapított:

A jogakadémia önálló intézet, a világi pályára készülő ifjak számára, úgy beillesztve mindazáltal, hogy az egyházi tudományokból azokat, melyeknek tudása minden protestáns embernek szükséges, mint különösen az egyháztörténetet hallgathassák a joghallgatók;

nekülönben az egyházi pályára készülő ifjaknak mód nyujtassék az állam és jogtanokból azoknak hallgatására, melyeknek tudása minden mivelten embernek és honpolgárnak elkerülhetetlen.

Mint hogy a jogakadémiában az ügyvédi-, megyei-, kormány- s általában még a legfőbb állam hivatalokra is kell az ifjaknak előkészítettetniök, benne a jogtudósnak és államférfiúnak szükséges minden tudományokat előadni kell, még pedig oly terjedelemben és kimerítőleg, hogy jogakadémiánkban végzett ifjaink államérvényes bizonyítványokat nyerhessenek, s mintegy az állam- és jogtudományok befejezéséül, egyetemi tanulásra többé ne kényszeríttessenek.

E végett a különben is minden jogakadémiákban előadatni szokott következő tudományok kimerítő tanítása állapított meg:

- 1) Az állam- és jogtudományok encyklopédiája.
- 2) Természetjog.
- 3) Nemzeti- vagy nemzetközijog, még pedig nem csak elvileg, minnek a természeti jogban van helye, hanem a tételes nemzetközi jog is.
- 4) Az államtudományok jelesül:
 - a) Statisztika, egyetemes és különösen az ausztriai birodalomé s kiemelve Magyarország s a kapcsoltrészek.
 - b) a politikai tudományok, u. m.:
 - α) politikai vagy alkotmány- és kormánytan.
 - β) nemzet-gazdaszat és pénzügytan.
 - γ) policica (rendészettan).
- 5) Római jog.
- 6) A magyar törvényhozás és jog története.
- 7) Magyar közjog.
- 8) Magyar polgári jog.
- 9) Büntetőjog és büntetőjogi elmélet.
- 10) Váltójog.
- 11) Kereskedelmijog.
- 12) Bányajog.
- 13) Diplomatika t. i. okmány, pecsét-, cimer, ó-írástan.
- 14) Törvényes és közigazgatási irály és iráspéldák gyakorlati dolgoztatása.
- 15) Egyházijog; még pedig a) róm. kath. egyházjog a kánonijog alapján; b) prot. általános egyházjog; és különösen magyar protestáns egyházijog.

Ezek közzül az 1. és 2. mint annakelötte, ugy jelenleg is már a bölcsellettanára által adatik elő; valamint jelenleg az egyházijog is, de mivel ez így is a filozófia rovására történik, 2 órával kevesbedvén a

filozófia órái, és 2 órán oly terjedelemben, mint a jogakadémiában szükséges elő sem adathatik, jövődre ez is a rendes jogi székhez kell hogy csatoltassék.

A 4 és 7 szám alatti tudományok egy rendes tanár által adatnak elő.

A 13. szám alatti pedig mint régebben, a magyar történet tanításával vala egybekötve, ez jelenleg is a bölcséleti tanfolyamban beállítandó történettanár által fog előadatni.

A többi tantárgyak azonban oly számmal vannak még, hogy azokat egy tanár kezébe egyesíteni terjedelmök miatt nem lehet, mert a legjobb akarat mellett sem lehetne azokat egy egyénnek csak kivonatosan is elvégezni; a kívánatos tanítás pedig életpályára készületnél, és így ugynevezett kenyér-tudományoknál, mind az egyénre nézve a hivatali készség rovására, mind pedig magoknak a hivataloknak csekélyítésére szolgálna.

Azért azok két tanárra lesznek bizandók annyival inkább, hogy már két évi tanfolyamra lévén határozva a jogi tanszak, az így 3 tanár által adandó 36 óra és mellé a bölcsélet és történelem tanárai által adatni kellő 4 óra teszen annyi tanórát, mely legalább is kell a két évre, és a mennyi alatt ezen tudományokat sikeresen bevégezni lehet. Ideiglenesen azonban még e folyó évben ezek egy tanár által adatnak elő.

Ezek szerint a jogakadémiában tanítani fognak:

1. A bölcsélet tanára 2 órán a jog s államtudományok encyklopédiáját, és a természet jogot.

Jelenleg még: az egyházi jogot is kivételesen.

2) A történelem tanára 2 órán: a diplomatikát vagy is okmány-, címer-, pecsét-, és ó-írástant.

3) Az államtudományok tanára 12 órán: az államtudományokat, jelesen:

1) Statisztikát, még pedig egyetemet t. i. az európai államok és északamerikai státusokét, valamint kiemelve Ausztria s különösen Magyar- Erdélyországét s a kapcsolt részekét, összesen 4 órán.

2) Politikát, t. i. alkotmány- és kormánytant 2 órán.

3) Nemzetgazdaszatot és pénzügytant (státus és aconomia és financ Wissenschaft 2 órán.

4) Politikát (rendészettan) 2 órán.

5) Magyarország közjogát 2 órán.

4) A magyar polgári jog tanára előadja:

1) A magyarországi törvényhozás és jogtörténetet 2 órán.

2) Magyar polgári jogot a telekkönyvvel együtt; valamint
 3) A törvénykezési és közigazgatási irályt s gyakorlatot; e
 két tárgyat öszvesen 8 órán.

4) Bányajog 2 órán.

5) A büntetőjog tanára:

1) Büntetőjogi elméleteket, s a büntetőjogi, mezei rendőri törvényeket, és büntető törvényhozási eljárást, ezekre vonatkozó írásbeli gyakorlatokat 6 órán.

2) Római jogot 2 órán.

3) Váltójogot s

4) Kereskedelmi jogot } 4 órán.

Az egyházi jog is idecsatoltatván, azt a két utóbbi tanár között egyik tanítja egészen, s a másik ennek tantárgyaiból veszen át.

Ezen tárgyak a két évi tanfolyamba következőkép vannak besztva:

Első évi tanfolyam.

- 1) Az állam- és jogtudományok encyklopédiája és természetjog 2 órán.
- 2) Diplomatika 2 órán.
- 3) Statisztika 4 órán.
- 4) Magyarország közjoga 2 órán.
- 5) A magyar törvényhozás jogtörténete 2 órán.
- 6) Római jog 2 órán.
- 7) Büntetőjogi elméletek 2 órán.
- 8) Bányajog 2 órán. — Ezeken kívül köteleztetnek az egyháztörténet tanulására 6 órán.

Öszvesen 24 óra.

Második évi tanfolyam.

- 1) A magyar polgári jog a telekkönyvvel, } 8 órán.
- 2) Törvénykezési s közigazgatási ügy, } 8 órán.
- 3) Büntetőjog és mezei rendőrségi törvények 4 órán.
- 4) Váltó-, kereskedelmijog 4 órán.
- 5) A politikai tudományok 6 órán.
- 6) Egyházi jog 2 órán.

Öszvesen 24 óra.

Az egyházi pályára készülő ifjak, a böleseleti tanfolyam bevégezése után az 1-ső évi theológiai folyamban az egyháztörténet és zsidó

nyelv mellett ezen világi tudományokból, a részökre kijelöltek u. m. a statisztikát, Magyarország közjogát, a politikai tudományokat, a polgári jogból a szükségesebb részeket hallgatják. Az egyházi jogot pedig a 3-dik éves theológusok tanulják.

IRODALMI SZEMLE.

Magyarország története. Népiskolák számára. Népiskolai könyvtár V. kötet. Ötödik kiadás. Sárospatak. Nyomtatta Jäger Károly a ref. főisk. betűivel. 1861. Lap 72. Ára 18 kr.

Magyarok története. Algimnáziumok számára. Összeállítá Finkei József tanár. Nyomtatás helye és éve mint az előbbi. Lap. 122. Ára 35 kr.

Ámbár ezen két tankönyv, véleményem szerint, nem egyenlően tölti be helyét, de tartalombeli hasonlóságuk miatt, legyenek itt egybefoglalva. Népiskolai hazai történelmet írni, sokkal nehezebb a gimnáziumok számára való történelemnél, miután a rövidségért kénytelen az író sokat hallgatással mellőzni az események célszerű kiválasztása s egybevonása miatt. Ezen két könyv közzül is az első, kivitel és célszerűsége nézve a másodiknak mögötte áll. — Ha népiskolai hontörténelmet írni annyit teszen, hogy a történelemből néhány eseményt válogatva kivonatilag könyv nélkül megtanulásra megírjunk, úgy ezen népiskolai könyvet is megilleti a koszoru, mert ez valóban mesterileg röviden egybevonva adja a haza 800 éves történelmét 72 lapon, még pedig kétféle külön dolgozatban rímekben és prózában, megírva lévén mindenütt a §§-ok előtt azok tartalma versekben is. De ha a népiskolai hazai történelemnek írója a gyermekeknek magasabb célt nem tűz ki annál, minthogy azok némely királyok hadjárata, és a királyiszek birtoklása fölötti viadalainak egymás után következő sorzatát könyv nélkül, rímekben vagy anélkül, megtanulják, akkor jobb, ha a népiskolai történelem meg sem iratik, mert a gyermekek úgy is csak a feledésnek tanulnának belőle. Legyen a népiskolai hontörténelem a hazaszeretnek, a polgári erények példányainak, a mult eseményeknek kedélyes, vonzó magával ragadó leírása, a haza hűtelen fiainak, az önérdektől rútított hazaárulóknak visszarettentő ismertetője, a hazai történelem-

ben szerepelt személyiségeknek lerajzolója. Ez aztán kitörülhetlen képeket rak a gyermekek fogékony lelkébe. Így a népiskolai hon-történelem a hazafiúi erényeknek, a lángoló hazaszeretetnek katekizmusá leendő, a mi annak főcélja. A történeti adatok tudása csak másodrendű cél, sőt csak eszköz a népiskolákban. A kezünk alatti népiskolai hon-történelem eme magasb célnak meg nem felelhet, mert nem egyéb az mint az eseményeknek rövid kivonata. Nincsenek benne leírások, korrajzok, hiányoznak benne a magyar népállapotnak a koronként idomuló hazai művelődésnek ismertetései; sőt hiányzik a kronologiai egymásból folyás is, mert nemcsak, hogy itt ott egész generációk hallgatással mellőzvék mint pl. a 18. lapon, ahol Kálmán királytól egész III. Béláig terjedő igen nevezetes korszak, hanem ritkán van a történelemnek két szeme az idő és hely is kijelölve. Az ismeretlen t. szerző igen jó, bár rövid utasítást ad a 6-ik lapon egy jegyzésben a történelem, népiskolai tanmódszéről, hogy t. i. a tanulók a történelmi darabokat az iskolában fölolvassák s az olvasottat elbeszéljék, vagy abból írásbeli feladatot szerkeszsenek, de ezen tanmódszerhez ez a könyv nem alkalmas, mert tudományos rendszerű, és maga is csak kivonat. Ez a könyv arra alkalmas: hogy az iskolások könyv nélkülözzenek belőle az az exámen számára, mert rövidsége dacára nem merőben élvezhetlen záraz előadású, de az exámen nem célja az iskolának, és népiskolákban a honitörténelemnek könyv nélkülözés végett való tanultatása nincsen helyén. Történeti elbeszéléseket életrajzokat kell itt az említett tanmódszer szerint felolvasztatás után a tanulókkal elbeszéltetni, és írásbeli feladatokban dolgoztatni. Ilyen kidolgozásra egy nemzetnek sincs alkalmasabb történelme mint a miénk. Egy Hunyadi János például olyan tünemény, olyan nagyszerű példánya az önzéstelen hazaszeretetnek, melynél fönségesb alakot egy nemzet sem tud fölmutatni. A történelmi rövid kivonatokban az ilyen nagyszerű alakok is csak futólag említettethetnek, a mi a gyermek lelkén hatás nélkül surran keresztül mint a golyó a márványon. A népiskolákba adandó hon-történelmi könyvekben nem a királyok, s azok hadakozásai, egymás elleni torzalkodásai legyenek a sarkok, hanem ismételve mondom, a hazai erények, és vétkek példái ismertessenek, ezeknek aztán leszen hatása. A főn címzett népiskolai történelemben ez nincsen így, azért bár szerkesztése szorgalmat mutat, de a népiskoláknak eddig e szakban érzet hiányát ki nem pótolhatja. Nem ápolja a hazaszeretetet, nem ismerteti a haza nagy fiait, leányait, nem jelöli ki a magyar népnek idő koronkénti állapotját, művelődési fejlődését. Milyen nagy horderejű világesemény a XVI századi reformáció? ! milyen nagy

befolyása lett ennek a magyar népnél egész korunkig?! és mégis e könyv ennek mikor és kik által lett bejövételét szóval sem említi. Az egész műnek szellemi iránya szorosan királyias, benne kezdettől végig a királyok, mint napok körül, halvány bujdosókul forognak a legnevezeteseb nagy honfiak, és a magyar nép. Lefolyatja egyébiránt ezen könyvecske Magyarország történelmét, egy egy korszakot föld alá rejtve, s odább megszakadottan ismét fölbuktatva, a legujabb időkig. A cikkek előtt is mindenütt több vagy kevesebb verssorban vagyon foglalva a cikkek tartalma. Ezen versek azért foglalják el a 72. lapnak nagy részét mert, mint a névtelen szerző egy jegyzésében vallja, tartósan megmaradnak az emlékezetben, de az ilyen gépszerű tanulás, valamint a költészetet merőben nélkülöző verselések, milyenek ezek is, inkább kárt mint hasznot tesznek a tanulók lelkében, főleg ha mint ezen versek is ellipsissel teljesek; melyeket a gyermek gondolatban ki nem pótolhatván, értelmetlenül tanul, és kínozza magát velök. Ha vers, legyen benne költészet, különben festett virág illat nélkül.

A másik „Magyarok történetéhez“ jövünk, melyet Fínkei József tanár ur irt, mely az elébbi népiskolai „Magyarország történetétől“ valamint címénél ugy belértékénél fogva is nagyon különbözik s algimnáziumi rendeltetésének teljesen megfelel. Ebből a magyarok történetét, egy lelkes tanárnak élőszóvali előadása után, igen jól megtanulhatják az algimnáziumi tanulók. Ámbár a történeti elbeszéléseket, és életrajzok olvastatását az algimnáziumi osztályokban sem szabad mellőzni, de itt már a könyvnélkülözés vagy emléző tanulás is szükséges, és t. Fínkei úr e célra igen jelesen szerkesztette e könyvet. Az egymásután itt, semmi meg nem szakítja, a legfontosabb s érdekesebb hazai élmények, történetek, kivált a mint kell is, melyek a későbbi korokra sőt korunkra is befolyással voltak, mind a legcélszerűbb világításban vannak itt e könyvben előadva, lelkesen és olyan nemes szellemben, és sehol nem untató előadással, a mint csak kívánni kell. A t. szerző legelől, igen szükséges bevezetésben Magyarország legrégebb történetét, földét, a hunnok at, a varokat, a magyarok ősvallását, bejövételét, s akkori alap-alkotmányát ismertetvén, mint előlépcsőzetten vezeti be a tanulót, a magyar történelemnek jól és szépen rendezett eseményekben és élményekben gazdag bányájába. A tanuló ki ezeket jól végig tanulmányozza, dacára a könyv nem igen hosszú voltának, olyan szép magyartörténelmi tudalommal fog birni, melyet némely vastag kötetekből is alig meríthet, mert a t. szerző igen ügyes és jó tollal jegyezte be ezen 122 kisnyolcadrétű lapon a magyartör-

ténelem kiválogatott legfontosabb eseményeit. Valóban ily szűk téren ilyen sokat, és mégis ily vonzó alakban igen ritkán olvashatunk! Történelmet senki nem írhat önméltóságából, más forrásokból mérítés nélkül. A t. szerző művén is, és ez dicséret, meglátszik hogy olvasta használta a legjobb hazai kútfőket, látszik több helyütt a Rajcsányi m. történetének használata, de jeles eredetisége és a magyartörténelemben otthonossága is meglátszik, tárgyával való könnyű elbánásában. A mű említett bevezetése után így oszlik: Első rész: A magyarok vezérek alatt. Második rész: A magyarok királyok alatt. Első szakasz: Árpád házából királyok. Második szakasz. Vegyes házakból királyok. Harmadik szakasz: Osztrákházból királyok. Ezen szakaszokban az 1848-ki nagy évig hozza le a magyarok történelmét, és itt bevégezi. Vajha a könyv minél inkább elterjedne; hanem használat előtt, a sajtóhibákat, melyek a t. szerzőnek, mint megjegyzi, a nyomtatás alatti sajnos betegsége miatt esusztak be, mellőzhetlenül ki kell igazítani, mert igen számosak, s értelem sőt történetadat ferdítők. Nagy kár hogy valamely baráti kéz ezeket nyomtatáskor ki nem javította, vagy hogy nem várhattak nyomtatásával, a t. szerző fölgyógyultáig.

Baló Bénéjámín.

A Sárospataki Füzetek 1859. 1860 és 1861. évi folyamából néhány teljes példány a szerkesztőségénél még kapható. Kik mind a három évi folyómat együtt megrendelik, összes áruk folyó év május első napjáig tíz uj forint. Azontúl, valamint addig is külön egyes folyamok, csak a rendes áron kaphatók. —

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

HATODIK ÉVFOLYAM.

Március 3. 1862.

ELMÉLKEDÉS 1862. ELEJÉN.

Ez év ismét közelebb hozott bennünket azon boldog időhöz, melyben örömeink sokasodni, panaszaink mindinkább fogyatkozni, elszűnni fognak. A mult hátunk mögé huzódva az előtérrel, zavartalan magányunkban mintegy fölhív arról elmélkednünk: mi jóra éltük le drága napjait? egyszersmind alkalmat ad, arra gondolnunk: milyen jövőre tarthatunk igényt? Ez nekünk a végetlen időfolyamból épen a jelen, tisztán elvonva észlelhető határvonal tegnapi és holnap között. Egyének s népmilliók életében csakugy, mint a nagy természet háztartásában, minden utókövetkezmény a megelőző okokból származik. És ezen alaptétel átértése, fontosságának voltaképen érzése magasztos tényező a szellemerkölcsi világban. Ünnepelebb alakban, bárha gyász-, azonban szintugy diszöltözékben áll most alkalmilag lelkeim elé egy fölséges kép, egy testbe öltözött eszme: Képed ó hon! és azon különösebben ama vonások, miket arcádra kedves hitfeleim, a protestáns magyarok iskolai s egyházi életnyilatkozata jellemrajzol.

Iskolai állapotaink, mint általában reménybeliség, alkalmasint nem a legroszabb helyzetben vannak. A politikai világot felvillanyozott, —quasi—alkotmányosság éltető szikrája itt ugyan jó gyúanyagra lelt. Sajnos lenne arra gondolnunk, hogy az ohajtott egyöntetűségre, tanodáink szervezésében, el nem juthattunk. Hanem szintén kielégítő okada-

tolás lesz erre nézve abban, miszerint a közelebb mult évek folytán oly halálos csendnek morgásával lezajlott uniformizálási törekvések a közélet minden rétegeiben csakugyan népszerűtlenné teheték e baljóslatu csillagot. Elég nekünk azt tudni, hogy ébredés korát élünk itten. Kinos erőszakolt álom után mintha csak szemeinket dörzsölni látszanánk, a jobban lehető öntájékozás végett. Benső szoliditást, aljra ülepedést csakis az évek próbaviszontagságai után vagyunk nyerendők. Számban és terjedelmileg gyarapodott iskoláink bizonyára mindnyájunk legszentebb ohajtásával egy kézre dolgoznak: szaporítani az értelmes emberfő-számot, ezen legbiztosabb alaptökét, mely üdvet kamatozandó hazánk és nemzetünk jövőjére. Vadon tüske és bozót verte fel a régi jó ösvényt; alig találjuk azt többé a sűrűben; s midőn bajjal fellődözve volna: belátjuk, hogy jelen korigényeinkhez képest már szűk, s e szerint a jó munkában nincs, a mint soha nem is lehet, dologtalan veszteglés. Még most is ott lebeg a sötét szemfedél, mely alá, meghalni, leleplezteténk vala; de már kevésbé gyászos a szín, foszladozik a ködfátyol, avult rétegein átsugárzik a kor lelkének kitüzött jelvénye: előre! Isten segélyével, emberi nemes buzgalom teremtette s jól berendezte szép kis világban vagyunk itt. Hitünk éled, tápot nyer a remény, szeretetünk, ápoló melegével karoljuk, ó karoljuk! az iskolaügyet. De jaj nekünk: egy lépéssel tovább jutnunk! Midőn valódiságnak kedvetlen színezetében fölismerünk, borzadva esünk vissza a jelenbe, iszonyodunk tőled.

Ó élet! Te vagy-e ama kora őszi vagy inkább késő tavaszi fagy? mely elsanyarítandó a mi kedves ültetvényeinket. Lássátok és szörnyűküdjetek: ez is életkép! Meghalni nem birnak? vagy jobblétre viradni nem képesek többé? ezen közpolgárzati viszonyok. Viharzó tengeren vagyunk, mely a felszínen képmutatva erőszakolja a szélcsendet; alant és bent háborgás van, s viz alá merült vulkánok kitörése készül. Mélységes gondolatok örvénye sülyed lelkünk sajkája megett: ki ment meg a végveszélytől? . . . Tudcmányos szép elméleteinkre kiáltó guny, keserű rágalom a közélet. Ugy látszik, mindenki csak tanitaná, a nélkül, hogy kövesse az igazságot. Ugy rémlik, hogy mindörökre már csak az erőé lesz az igazság; nem pedig a mint lenni kellene: igazságé az erő?! . . .

Idők ura! a meddig? nálad biztosan körvonalozva áll. Mi, a legszomorubb jelenből el-széttekintve a multra és jövőre, csak ennyit tudunk kérdezni: Ugyan mi sem vagyunk-e még azon nemzedék, mely az Igéretföldét be-érje, új kovászbán szentelni föltámadási üdvnapot? . . . A mi borongó tekintetünk, a mi nyomoruságunk szemlélése netalán az utánunk következő embornyomnak is szent hitét megtörendi, hogy az is agyaghoz tapadó, szolgajáromba görbedő, csupán ösztöne által fentartott tengéltre kárhozott legyen . . . ugyan, ha lészen-e? O magyar, o keresztyén testvér!! az evangyéliom óta már 19-dik században élünk; de nézd csak ezen világításban a jelen évfordulatot!.. Értem a sohajt, mely kebleinkből felszakad: bár ez ostor, a történelemnek csattogása ne hallanék ily közelben hozzánk! bár elváltozhatnék egészen tiszta üressé emlékezetünk lapja, hogy beirjuk majd a jövődőségnek azon betűivel, melyekben éltető lélek a messiási eszmék teste fog lenni. Félő hogy nagyon is sokan rokonérzünk és gondolkodunk a római bölcsesél, ama szavaiban: „Casu nescio quo, in ea tempora nostra aetas incidit, ut cum maxime nos florere oporteret, tum vivere etiam puderet.“ (Cicero Select. Epist. Lib. II. ep. 17.)

De, ha jól veszem észre, immár nem is gyöngé tollrajzhoz illő eszmekörbe jutottunk ezen úton. Ényhit a keserven, úgy mondják, ha többen ugyanazont egymásközt felpanaszolva emlegetjük, hogy mennyire fáj. Azonban itt nagyobb szükség van az oly vigasztalásra, mely a legvalódibb segélyre nyujthatna kellően biztos kilátást. Zaklatott lelkeink az élet viharai elöl menhelyet találni ohajtanak, és az öskornak szent költői ihletével eme szókra fakadunk:

„Szívem, miért kesergned ennyire?

S dobogni nyugtalan, keservesen!?

Bizzál az Urban! Ő hálára kelt még,

Én üdvöm, Istenem, ki megsegél.“ (Zsolt. 42—3.)

Immár elérkezünk a derültebb láthatárra, hol tisztább légkörben szabadabb (lélegzéssel) a gondolat is; itt vagyunk egyházi állapotaink szemlézése gyönyörű feladatánál. Ha nem hittük volna a mult idők tanuságtételére azt, hogy midőn legnagyobb a veszély, akkor legközelebb hozzánk az isteni segély: ezennel alkalmunk volt a legközelebbmult nehány évfolyamán öntapasztalásunk szerint meggyőződni a

felől. A nemes harcot jól megharcolt magyarhoni prot. testvéregyház önjerejének és evangyéliomi szent hivatásának tiszta érzetere, felmagasztaló tudatára jött. Már most nem kétséges többé előttünk amaz életirány-elv: miszerint, ha a világon javítani akarunk, előbb multhatlanul önmagunknak kell javulnunk. Épenis ezen tétel megfejtésének jó munkájával foglalkozunk most, az egyházalkotmányozási kísérletek még egyelőre igen szűk terén. Az ige hatalmának szíveink tavában zajgó lendülése gyógyerővel élteti a hülámokat. Ide siessetek ti, a világ nyomorai közben sérült lelkek! ki legelső merülhet vallási buzgalommal forrongó habjaiba, felgyógyul bizonyosan. Hiába áll egész világegyetem a legjobb rendben, ha belvilágunk zavarban van. És ha ezzel tisztába jöttünk, nincs oly zűrzavar, melyben föltalálni nem bírnök a nyugpontot. Vallási szent kegyelettel ölelt egyházi és iskolai létalap elegendő biztosíték minekünk arról, hogy az ezek körébe magasztosult legkedvesebb hon, nemzet és emberiség ügye is ohajtandó legjobb rendbe jönek, sem később sem korábban, mint épen az alkalmas időben. Nem úgy jó el az Istennek országa, hogy ember azt eszébe vehetné, hogy azt mondanák fölöle: imé itt vagy amott van!.. mert Istennek országa miben nünk vagy on — — így tanít a biblia. Ennek hú tolmácsa legyen mindenkor az egyház, ennek hive minden keresztyén; akkor beáll a [mostan háborgó világelemek rég ohajtott békeüdvé: élet és igazság! E célra hassunk tehát minden anyagi és szellemerkölcsi tehetségeinkkel; úgy nem üres hang, nem csak szokásos jókívánat leend, ha ezzel köszöntjük egymást: boldog évet! jobb jövődöt adjon; bizonynyal adni fog Isten. . . .

Kentron.

A MAGYAR PROT. EGYHÁZ SZABADSÁGÁ- NAK VÉDELME.

NÉMELY TEKINTÉLYES NÉMET TUDÓSOK MEGTÁMADÁSAI
ELLEN IRTA RÉVÉSZ IMRE *).

III.

**Dr. Schenkel Dániel, egyházi tanácsos és tanár
Heidelbergben.**

Professzor Schenkel ur „Die Erneuerung der deutschen evang. Kirche“ című, s már idézett jeles művében, 91—95. lapokon, ösmerteti az osztrák császári nyiltparancsot és miniszteri rendeletet is, s az azokban foglalt egyházalkotmányról igen nagy dicsérettel nyilatkozik.

„Hogy a magyarországi protestánsok számára, az egyházbeléltre nézve, a császári pátens által oly állapot biztosított, melynél szabadabbat már kívánni sem lehet: ezt nyiltan, s ő felsége az osztrák császár iránti hálával elösmerni, kötelességünk..... A protestáns egyházalkotmány azon elidegeníthetlen alaptételei, melyeket mi ezen irat első részében kifejtettünk, a császári pátensben el vannak ösmerve, s életbeléptetésök, a mellékelt rendeletben, határozottan kilátásba van helyezve. Ha a magyar protestánsok a felett aggódnak, hogy ezen alkotmány nem az ő saját művök, hanem a császári királyi kegyelem eredménye: ugy siessenek ezt egyhangu elfogadás által saját művökké tenni. Ne felejtsek el, hogy nem akarják ezt reájok kényszeríteni, s még azon esetben is, hogy ha ez saját teremtményök volna, csak a császári elfogadás pecsété adná meg ennek a jogérvényesség alakját..... A pátens ellen Magyarországbán feltámadt ellenmondást a protestántizmus érdekében mélyen sajnálnunk kell. Az itt a földolog, hogy az alak hiányossága miatt, nem kell a jó ügyet eljátszani.... A községi képviselet alapelve, oly következetességgel és határozottsággal van ezen alkotmányban keresztül vive, a mint az, a reformáció olta, egyetlenegy német egyházalkotmányban sincs. Nem nyomhatjuk el egészen a megszégyenülés érzetét annak elgondolásánál,

*) L. Hatodik évfolyam 1—40. lapjait.

hogy egy katolikus fejedelem adott legelőször a maga protestáns alattvalóinak egy oly egyházalkotmányt, mely a protestántizmus alapelveinek, s különösen az egyetemes papság eszméjének valóban megfelel.“

Első tekintetre látni lehet, hogy prof. Schenkel ur ezen ügyet, a melyről ítéletet mond, nagyon egyoldalulag vette figyelembe. Ő nevezetesen semmit nem tekint a magyar protestáns egyház autonomiáját biztosító státushozvi viszonyát szabályozó pozitív törvényekre, az egyház multjára, jelen helyzetére és érdekeire, a melyeknek figyelembe vétele, az ügy teljes méltatása végett multhatatlan szükséges lett volna; hanem tekinti a magyar protestáns egyház jogi állapotját tabula rasának s magát az egyházat, valami oly tehetetlen testületnek, melyet célszerű alkotmányra, nem saját autonomikus ereje, hanem a császári „k egy e l e m“ segíthet. Sőt elfelejtkezni látszik ez ügyben prof. Schenkel ur, azon saját tételeiről is, a melyekben mint az imént láttuk, valamely római katolikus fejedelemnek a birodalma alatti protestáns egyházhoz való jogviszonyát formulázza. Mert ha római katolikus fejedelemnek, a protestáns egyház irányában a felügyelés jogánál és védelem tiszténél többet engedni nem lehet, mint Schenkel ur állítja és mi is állítjuk: akkor tul van minden kétségen, hogy a pátens és miniszteri rendelet már eredetében megsértette ezen elvet, a mennyiben áthágva a felügyelés és védelem korlátait, egyenesen törvényhozásba bocsátkozott.

Professzor Schenkel ur e szerint, csak tartalmát tekinti a nyiltparancsnak és miniszteri rendeletnek, s az abban adott alkotmányt a protestántizmus s különösen az egyetemes papság elveivel tökéletesen egyezőnek találja. Be kell val-lanunk, hogy ezen alkotmányban a választások, s különösen a gyülekezeti presbyteriumok és lokalkonventek előállítá-sának s restaurálásának szabályai, oly széles demokrat alapon nyugosznak, hogy e tekintetben semmi kívánni való nem marad. Nagy valószínűséggel lehet állítani, hogy ezen vagy az eféle választási és restaurálási szabályokat a magyar protestáns egyház autonomikus zsinatja is, épen ugy tulzó demokratoknak s az egyház jelen szükségeivel és érdekeivel nem mindenben egyezőknek fogta volna találni, mint ezt a bádeni zsinatról prof. Schenkel ur említi.

Azonban a végre, hogy valamely protestáns egyházal-

kotmány, a protestántizmus s különösen az egyetemes papság elvének s kívánalmainak minden tekintetben kellőleg megfeleljen, nem csak arra van szükség, hogy az egyházi tisztviselők s a gyűlések tagjai a lehető legszélesebb demokrat alapon választassanak, hanem arra is, hogy az egyházi gyűlések s általában az egyház belélete, egyfelől az egyházi hivatalok bürokratikus súlyától, másfelől az államkormány tényleges beavatkozásától a lehető legnagyobb mértékben szabadok és függetlenek legyenek. Mit érnek akkor a lehető legszabadabb választások is, ha az egyház a maga beléletének mezején az államhatalom által féltékenyen és bizalmatlansággal kiszabott vaskorlátok között kénytelen mozogni? S ime ezen szempont az, a melyből a magyar protestáns egyháznak a pátens és miniszteri rendelet tartalma ellen nagy aggodalma és alapos kifogásai vannak. Ugyanis

A miniszteri rendelet 39. §-a szerint a szuperintendensnek hatalmában áll a gyülekezeti lokálkonventet feloszlatni, új konvent választását rendelni, a bűnösöket a választhatóságból bizonyos időre, vagy örökre kizárni; s mindezeknél nincs egyébre kötelezve, csupán arra, hogy a szuperintendenciális konzisztoriumot előbb „meghallgassa.“ Ki ne látná, hogy e pont által, a nagy fontosságú lokálkonventek, egyenesen a szuperintendensi bürokratia gyámsága és önkénye alá vannak helyezve. Mert avagy nem azt hozná-e magával a dolog természete s a zsinat presbyteri egyházalkotmány alapelve, hogy ha a lokálkonvent csakugyan rendetlenséget követett el: ítéljen ügyében s büntesse annak vétkes tagjait ne egyes hivatalnok, hanem az egyház fokozatos törvényszékeinek, minden bürokratikus befolyástól szabad, független igazság-kiszolgáltatása?

Nincsenek-e viszont, az egyházmegyei gyűlések is a szuperintendens gyámsága alá taszítva, midőn a M. Rend. 48. §-a szerint, mindennemű határozataikat, nem a szuperintendenciális gyűlés, hanem egyedül a szuperintendens megerősítése alá kénytelenek terjeszteni s ennek megtörténte előtt semmiféle határozatok sem közölhetők az egyes gyülekezetekkel és papokkal, még csak megtekintés és tudomás végett sem.

Nem esnek-e az egyes gyülekezetek a papválasztás nagy fontosságú jogára nézve az esperest, szuperintendens és szuperintendenciális konzisztorium gyámsága és önkénye alá,

midőn szükség esetében, a gyülekezet papválasztási szabadságának elvesztését ők mondják ki, s az ily gyülekezetek számára, az esperest egy s a szuperintendens két jelöltje közül, a szuperintendenciális konzisztorium papot önkényesen nevez ki. Ha csakugyan rendetlenségek s bűnök támadnak a papválasztásnál: miért ne szolgáltatathatna e részben igazságot előbb az egyházmegyei, majd a kerületi konzisztorium, és ha csakugyan képtelenné lett valamely gyülekezet arra, hogy papválasztási jogát gyakorolhassa: mi szükség annak számára oly statariális s bürokratikus eljárással rendes papot nevezni ki; nem elég lenne-e, ha az egyházmegyei közgyűlés, a törvényszékek ítéletmondása után, legfeljebb két vagy három évre, ideiglenes lelkészt rendelne oda?

Nincsen-e az egész kerület, a szuperintendens illetőleg már az államhatalom gyámsága és önkénye alá taszítva, a Min. Rend. 144. §-ának 2-ik pontja által, mely szerint a szuperintendensnek legelső kötelességeül is az van említve, hogy a szuperintendenciához kibocsátott felsőbb rendeletek foganatosítását eszközölni tartozik, és pedig úgy látszik egészen önkényesen, mert sehol sincs nyoma, hogy a szuperintendens ezen jogát, vagyis hatalmát az egyház sikeresen gátolhatná, a mi annyival sérelmesebb, mert az itt szóban levő felsőbb rendeleteken, legnagyobb részben a polgári kormányhatóságok parancsait kell érteni.

Nincsen-e végre az egész egyház, a gyűlések irányában kiskoruságba taszítva, midőn ezek közül némelyek teljesen zártkörűek, másokba ha be mehetnek is, a kiknek meg van engedve, ott egy szót sem szólhatnak, hanem némán ülni tartoznak. Mely kiskoruság az által még súlyosabbá leszen, hogy a gyűlések tagjai utasításokhoz sincsenek kötve.

Mindezen s több eféle bürokratikus szabályokat, a magyar protestáns egyház nem csak az egyetemes papság s a zsinatpresbyteri autonóm egyházalkotmány elveivel, de a maga törvényes gyakorlataival és történelmével is ellenkezőknek találja; mert a magyar protestáns egyház kebelében, eféle bürokratikus intézményeknek semmi törvényes alapjuk nem volt és nincs.

De mindezeknél sokkal aggodalmasabbak és sérelmesebbek a pátens és miniszteri rendelet azon pontjai, melyek az egyházat a maga benső életében is, az állam gyámsága

és rendelkezési hatalma alá taszítják. Lássunk ezek közül csak némelyeket és pedig röviden.

Az egyházkerületi gyűlések és egyetemes konferenciák semminemű határozatai addig végre nem hajthatnak, sőt még csak tudomás végett is szét sem küldethetnek, míg a minisztériumtól jóváhagyva vissza nem érkeznek; és e tekintetben semmi határidő a minisztérium számára kitűzve nincs. Ezen intézkedés, egy felől botránnyosan fenakasztja az egyház-kormányzat szabad folyását, késlelteti a legsürgetősebb határozatok gyakorta multhatlan szükséges gyors végrehajtását; mert példák mutatják, hogy a kerületek felterjesztett jegyzőkönyvei hónapok sőt évek mulva küldetnek vissza a minisztériumtól; másfelől az egyházat, a legkorlátozottabb s a legbosszantóbb kiskorúságba taszítja. Mi lehet az oka, hogy a kormány nem tesz fel a protestáns egyházkerületekről annyi érettséget, hogy azok, a magok határozataival s intézkedéseivel az egyház beléletének határait át nem hágnák? mi az oka, hogy azoknak mindennemű, tehát az állammal legkevésbé sem érülköző határozatait, még csak közleni sem engedi, míg azokat meg nem erősítette? Ha minden művelt államban s Ausztriában is bírnak az egyes teljeskoru személyek, sőt egyletek is azon joggal, hogy saját belügyeik mezején és korlátaik között szabadon cselekedhetnek, s büntetés alá csak akkor esnek, ha cselekményökkel mások jogait tényleg megsértették: mi az oka, hogy ezen szabadságot meg nem engedi az állam a magyar protestáns egyház kerületi gyűléseinek és értekezleteinek? A kerületek jegyzőkönyvei régebben sohasem, a közelebbi évtizedek alatt pedig, a kormány kívánata következtében, tudomás végett rendszerint felterjesztettek az illető államhatóságokhoz, de egyszersmind kihirdetettek és végrehajtottak. Ha volt bennök valami olyan, mi a pozitív törvényeket megsértette, s az egyházi élet határain tulment: szabadságában állott a kormánynak, azt rögtön megsemmíteni és a vétkeket a törvények értelmében megbüntetni. De ily esetek tudtunkkal vagy épen nem, vagy igen ritkán fordultak elő; mert a magyar protestáns egyház ösmerni és tisztelni tudta a korlátokat, melyeken tul józanul nem léphetett. Hol van tehát mégis az oka, hogy azon jogot, melylyel e részben eddig birt, s azon gyakorlatot, melyet ez ügyben eddig követett a magyar

protestáns egyház, most a kormány tőle megtagadja? Ha már csakugyan elszánta magát a kormány arra, hogy a magyar protestáns egyház iránt ily gyökeres bizalmatlansággal legyen: sokkal célszerűbb lett volna a gyűlésekbe egy teljhatalmu és egészen gutgesinnt biztost kinevezni, ki a határozatok hozatalánál a maga mindenesetre indokolt vétőjával előállott, s talán magát kapacitáltatni is engedte volna. Tekintse meg kérem prof. Schenkel ur, az ausztriai konkordátumnak a róm. kath. egyház vagyis klérus gyűléseire vonatkozó pontjait s meg fogja látni, hogy a kormány ezek iránt oly feltétlen bizalommal viseltetik, hogy azokról sem utólagosan, sem előlegesen, még csak tudomást szerezni sem kíván, nem hogy kiskorúságba taszitaná, vagy gyámság alá helyezné azokat.

Az elválasztott papokat, tanítókat, szuperintendenseket, kerületi főgondnokokat, a polgári kormányzésekhez kell felterjeszteni, s hivatalokba csak akkor léphetnek, ha ellenök innen kifogás nem tétetik. 1830. óta, a kormány rendelete következtében, tisztán és egyedül tudomás végett, bejelentett igenis az elválasztott szuperintendens neve és lakhelye; de a többi választások bejelentésének stb. 1848 előtt nyoma sem volt. Az 1854-dik évi provisorische Verordnung, az ily bejelentéseket egyedül politikai érdekből kívánta meg; későbbben azonban parancsolat jött, hogy az elválasztott egyének, nem csak politikai, hanem minden egyéb bizonyítványa, sőt egész életének folyása, curriculum vitae, a kormányhatóságokhoz terjesztessék. Az ilyen eljárást a magyar protestáns egyház nem csak az egyházi kormányzat folyamát feltartóztatónak, az egyházi tisztviselőket temérdek haszontalan munkával terhelőnek, de egyszersmind sértőnek és lealázónak is tekinti. Nem lehet ugyanis ezen eljárásnak a kormány részéről más alapja és indoka mint az, hogy a protestáns egyházi és iskolai hivatalokba csak oly egyének léphessenek, kik a kormány politikai nézeteivel és elveivel egyeznek; és a kormánynak azon hite, hogy a protestáns egyház és annak hatóságai, nem képesek megítélni saját papjaik, tanítóik, tisztviselőik tudományos és hivatali képességét sem. Mindkét indok egyiránt sérelmes és lealázó; az első az egyházat és iskolákat politikai pártérdekeknek rendeli alája, s a vélemény szabadságot megtámadja és gyökeresen veszélyezteti; a második az egyház önállóságát,

nagykorúságát, s az egyetemes papságot határozottan megsemmisíti.

Nagy aggodalmat költöttek a magyar protestáns egyházban, a pápensnek iskolákra vonatkozó pontjai is. A magyar protestáns egyház, saját önfeltartása és védelme érdekében, mindjárt a reformáció hajnalán, számos iskolákat alapított és tartott fenn, mindenkor saját erejével. Az egyház az ilyen iskoláknak osztatlan birtokosa és autonóm törvényhozója és kormányzója volt s akar is lenni mind végig. Ezen jogát azonban a múlt század közepe táján elkezdette háborgatni, sőt gyökeresen veszélyeztetni az államkormány; a mennyiben az egyház, felsőbb és alsóbb iskolák újból felállításában, a meglevők tanerejének szaporításában határozottan gátoltatott; általános tanrendszer adatott ki, mely az utolsó pontig mindent pozitíve kiszabott, s mely a protestáns iskolákra is kötelezőnek tekintetett; a kormány által iskola-felügyelők állítottak, kiknek a protestáns iskolák is alájok vettek. Mindezen intézkedéseknek, a magyar protestáns egyház épen oly egyetemlegesen és nemesen, mint most a pápensnek határozottan ellene állott, azokat soha el nem fogadta. Nagyszerű felterjesztésekben számtalanszor esedezett a fejedelem előtt iskoláink autonomiájáért; sőt megrendelte, hogy a nép közönséges isteni tiszteletken is ünnepléses könyörgésekben buzgón kérje a nagy Istent, hogy az iskolákat az egyház karjai közül kiszakasztatnina engedje. Meg is hallgatta a nagy Isten az ő szegény népének könyörgését, mert elhozta az 1790/1-ik évi országgyűlést, a melynek XXVI. t. cikke az 5. §-ban örök időkre megadja a protestáns egyháznak azon szabadságot, hogy iskolákat állithasson, a tanítás és tanulás módját, alakját és rendszerét meghatározhassa stb. Ezen törvény biztosított szabadság következtében nagyszerű virágzásnak indult a magyar protestáns iskolaügy; elannyira, hogy a magyar protestáns iskolák, akár számukat s népségüket, akár tanítóikat s tanáraikat, akár az általok tanított tudományokat tekintsük: a világi javakkal gazdagon ellátott római katolikus iskolákat messze felülmúlták, s általánosan elismert tény volt az, hogy a józan közértelemiség s az alaposabb tudományos műveltség Magyarhonban legnagyobb mértékben a protestáns iskolák szüleménye volt.

Megfordult, és pedig gyászosan fordult meg a dolog

1849 után. Elszámolni mindazon igen számos és sérelmes rendeleteket, melyek ez időtől fogva a pátensig és miniszteri rendeletig, vagy a mai napig a protestáns iskolákra nézve a kormány által kiadottak, s melyeknek elve és végcélja nem más mint az, hogy a protestáns iskolák az egyház birtokából és törvényhozási hatalma alól egészen kivételve, állami intézetekké tétessenek, és a protestáns egyház számára, saját iskoláinak ügyében ne maradjon egyéb szabadság mint az, hogy a tanítókat s tanárokat fizesse, az iskolák anyagi szükségéit fedezze, s a kormány által fent hagyott hetenkénti egy pár órán, szigorú ellenőrködés mellett, a vallást taníttathassa.

Jól tudják a magyar protestánsok, hogy az állam nem csupán rendőri intézet, hanem magasabb rendeltetésénél fogva hivatva van arra is, hogy a nevelés és tanítás ügyére felügyeljen s azt előmozdítsa, ugyanazért sohasem akarták kivonni saját iskoláikat az állam legfőbb felügyelésének törvényes hatalma alól; és ha az államkormány kellő indokolással ezt mondotta volna vagy mondaná: én magasabb, alaposabb, szabadabb és a haza s nemzet érdekeit hathatósabban előmozdító nevelést és oktatást akarok, mint a melyet a protestáns iskolák adnak: meghallgatták volna ezen intést a protestánsok, elhozták volna örömmel filléereiket az iskolaügy emelésére és lankadatlan buzgósággal törekedtek volna a nemes cél felé. Ámde a dolog egészen megfordítva áll. A magyar protestáns egyház ohajt és akar az emberiség, a protestantizmus s magyarhaza és nemzet érdekeihez mindenben hű lenni; az ausztriai római katolikus és absolut államkormány pedig akar és parancsol csak oly szellemű és irányu nevelést és oktatást, mint a melyet a római katolikus, absolut és egységes Ausztriának érdekei megengednek. Im ebben áll a dolog veleje Uraim! s a vallás, nemzet és emberiség szent érdekeinek és örök jogainak melyik igaz barátja kárhoztathatná méltán a magyar protestáns egyházat, ha a maga iskolai autonomiájának ismét elkövetkezett korlátoztatása, vagy szorongattatása által, veszélyeztetve látja nem csak saját autonomiáját és elveihez hű fejlődését, de sok tekintetben életét is. Oly mélyen érzi a magyar protestáns egyház, a maga saját iskoláival való szoros egybeköttetésének roppant fontosságát, hogy azokat még akkor sem

bocsátná ki karjai közül, ha a hazában alkotmányos és felelős kormány lépne életbe; a mint ezt tényleg megmutatta 1848-ban, az akkori magyar felelős minisztérium irányában, mely a protestáns iskolák fentartását és kormányát átvenni kívánta.

Vajjon hát azt, miképen véli prof. Schenkel ur az egyetemes papság elvével s az egyházi autonómiával meg-egyeztethetőnek, a mit a páteus V. §-a mond, hogy t. i. az egyházi legfőbb törvényszék szerkezetét egyenesen a felség határozza meg, s ez ügyben a kerületeket csak meghallgatja; tekinthetjük-e gyámság alól felszabadultnak s autonómnak az olyan társadalmat, a melynek számára egy kívülötte álló hatalom tényleg beavatkozik a törvényszékek szerkezetének s ez által az igazságkiszolgáltatás rendének és módjának meghatározásába?

De mellőzzük a többi eféle pontokat; vegyük figyelembe csak magát a páteus és miniszteri rendelet szerinti zsinatot; és lássuk meg, hogy e nagyfontosságú ponton, a törvényhozás stadiumán, miképen van biztosítva az egyetemes papság elve s az egyház autonómiája?

A miniszteri rendelet szerint, a zsinat állani fogna 48 tagból. Tehát 48 egyén fogná képviselni a reformált egyházban majdnem két millió lelket s mintegy másfél ezer gyülekezetet. Lehet-e gondolni, hogy ezen negyvennyolc egyén minden tekintetben kielégítőleg ismerhesse ama gyülekezetek állapotját, érdekeit és kívánatait, a mi pedig a bölcs törvényhozásnak egyik fő alapja. 48 tagból álló zsinat, mily különös ez 1860-ban, holott 1791-ben 100 tag alkotta a budai zsinatot és azolta nemcsak a népesség nevedett, hanem az egyházi törvényhozó testület méltósága és rendeltetése felőli fogalmak is emelkedtek. 48 tagból álló zsinat! mily anomalia ez, ha látjuk, hogy a miniszteri rendelet szerint, a tiszáninneri egyházkerület közgyűlése legalább 55 tagból, tehát héttel többől fogna állani mint az egyetemes zsinat

És vajjon hol s kik által választatik ezen 48 zsinati tag? Az egyházkerületi közgyűlésen, annak konstitutív tagjai által. Vajjon nem lett volna-e sokkal helyesebb és józannabb dolog, ezen választást is széles demokrat alapra fektetni, s ha nem az egyes gyülekezetekre, legalább az egyházmegyékre bizoni. Csak ott lehet a törvényhozó s különö-

sen az alkotmányozó testület iránt teljes megnyugvás és bizodalom, a hol annak tagjai a társadalom organizmusát alkotó ősz elemek által a lehető legközvetlenebbül választatnak. Ilyenek pedig az autonom protestáns egyházban az egyes gyülekezetek.

És vajjon kikből választathatnak ezen zsinati követek? Egyházi részről csupán és egyedül a kerületi gyűlés jelenlevő tagjaiból. A zsinaton jelenlevő lelkészek e szerint mind olyanok, a kik csupa szuperintendensek, helyettes szuperintendensek, esperesek és társesperesek lévén, a kormánynak fizetésében vagy annak igen közel reményében állanak. Vajjon nem veszélyezteteti-e az ily körülmény bármely törvényhozó testület függetlenségét?

És vajjon végre, miben áll ezen quasi-zsinat törvényhozói hatalma? Megmondja a pápens XLIII. LVI. és a miniszteri rendelet 112. és 114. §-a; melyek szerint a zsinat az egyházi törvényeket csak tervez, indítványozza; az egyházalkotmány megállapítására és tovább fejlesztésére nézve is csak „Vorlagokat tesz; s minden „Gesetzentwurf“-jai és protokolljai, a miniszteriumhoz terjesztetnek, és pedig mi végre? épen nem superinspectio vagy tudomás végett, hanem „zur landesfürstlichen Bestätigung, und allerhöchsten Schlussfassung.“

Ki ne látná, hogy a mely testület csak tervez, indítványoz s előterjesztéseket tesz, neveztessek bár az fictioból vagy satyrából törvényhozónak: az a törvényhozás valódi hatalmával épen úgy nem bír, mint a hogy az indítvány, a határozat vagy törvény erejével nem. Ki ne látná, hogy azon egyház, a melynek tervei és indítványai felett, nem csupán a superinspectiót vagy approbiatiót, hanem magát a Schlussfassungot, az elhatározást és eldöntést, egy az egyházon kívül álló világi hatalom gyakorolja: az sem az egyetemes papság eszméjének megvalósulásával, sem az egyházi hatalom teljességével nem bír; és hogy annak egész úgy nevezett autonómiája nem egyéb csillogó buboréknál, mely a világi hatalom egy fuvallatára semmivé lesz. Gondoljon kérem prof. Schenkel ur e ponton is az ausztriai concordatumra, s a római katolikus egyház számára abban biztosított teljesen független egyházi törvényhozásra.

Mind a protestáns egyházi autonómia helyes fogalma, mind a magyar protestáns egyház történeti multja, mind az

1791. XXVI. t. c. szavai és szelleme, mind az 1791-dik évi budai és pesti zsinatok példája szerint, a törvényhozási teljes hatalom magánál az egyháznál van, és semmiképen nincs megosztva egyház és fejedelem közt, még oly mértékben sem, mint a polgári törvényhozás a szabad államokban status és fejedelem közt megosztva van. A magyar protestáns egyháznak e szerint elidegeníthetlen joga van arra, hogy a maga belügyeiben való törvényhozást függetlenül és teljes önállósággal gyakorolja; bevégezvén azonban a törvényhozás munkáját, a megalkotott kánonokat és határozatokat, *canones et statuta condita*, tehát nem terveket vagy indítványokat, mielőtt életbeléptetné, a státusfő legfőbb felügyelői jogának tekintetéből felterjeszti ahhoz, részint tudomás, részint a végre, hogy az a státus törvényes érdekeit veszélyeztető kánonokat vagy határozatokat vetojával felfüggeszse, s az ilyenek felett, az egyházi törvényhozó testülettel a kölcsönös felvilágosítás és megnyugtató végett jóakaratu és bölcs tárgyalásokba bocsátkozzék. Vajjon nem eléggé meg lenne-e ekkor s ez által óva a státus érdeke? Sőt ha a birodalom valódi javával nem ellenkezőnek, hanem azzal nagyon egyezőnek találtatott az, hogy egy külföldön levő független főnöknek, a római pápának feltétlen parancsaitól függő római kath. klerus zárt körű gyűlései és törvényhozása irányában, az államfő semmi *placetumot* és semmi *vetot* ne birjon: a nyilvánosság szabad és világos mezején mozgó, s magát senki elől el nem rejtő s a hazán kívül semmi idegen főnöktől nem függő magyar protestáns egyház önálló törvényhozási joga, mit ártott volna a státus józan érdekeinek?

Mit mondjunk már most prof. Schenkel urnak azon beszédére, melyben ő nyilvánítja, hogy az általa magasztalt egyházalkotmány cs. k. kegyelemnek eredménye ugyan, de azért int bennünket, hogy egyhangu elfogadás által tegyük saját művünké azt, mert hiszen különben sem akarják azt reánk erőszakolni, s ha saját teremtményünk lenne is az: csakugyan császári elfogadás fogná érvényre emelni.

A hol határozott és örök értékű elvek, s döntő erejű pozitív törvények vannak: ott a császári, vagy bármiféle földi kegyelemnek semmi helye nincs. Valóban akkor hiábavalóság volt a reformációnak kivívni az egyetemes papság elvét, s nevetséges dolog volt, a magyar protestánsoknak élet-halál harcban vérüket ontani egyházuk szabadságáért: ha

ezeknek birtoka és szabad használata császári kegyelemtől függene. Ámde egészen másként áll a dolog, s a magyar protestáns egyház nagy szenvedései között sem jutott s hiszszük az Istent hogy nem is fog oda jutni soha, hogy sorsát császári kegyelemre bizza. És a mi nem tőlünk eredt, s a mit saját művünknek legkevésbé sem mondhatunk, s a minek eredete és tartalma ellen oly alapos kifogásaink vannak, miként fogadhatnók azt el s tehetnók bármi értelemben is saját műveinkké? Nincs jól értesülve prof. Schenkel ur az ügyek állásáról, ha azt hiszi, hogy az új alkotmány elfogadására nem kényszerítettünk. Eléggé kimutattuk fentebb az ellenkezőt. Oly együgyűeknek se tartsa prof. Schenkel ur a magyar protestánsokat, hogy be ne látnák a törvény hozása és elfogadása közötti lényeges különbséget ez ügyben, s az egyházi törvényhozásnak nagyfontosságú jogáról akár most, akár máskor lemondanának és pedig a r. katolikus fejedelem részére, csak azért, mert hiszen autonom egyház által alkotandó törvények érvénye is, csakugyan ennek helybenhagyásától függene. Látnivaló, hogy az ily eljárás nem egyéb, mint a szerepek és jogok kicserélése lenne, s hogy prof. Schenkel ur elvetett nézete szerint, törvényhozó gyűlésekre, voltaképen az alkotmányos országokban sem fogna szükség lenni, a mi már első tekintetre képtelenség.

Egyre vagyok még bátor ezuttal kérni prof. Schenkel urat, s ő vele együtt a többi német tudósokat is. Arra t. i. hogy ha valami intézménynek pl. egyházalkotmánynak célszerű és hasznos voltáról meg akarnak győzni bennünket, magyar protestánsokat, ne okoskodjanak s ne szóljanak hozzánk így: ezt a német protestánsok örömmel fogadnák; tehát fogadják így a magyar protestánsok is. Csudálni lehet hogy észre nem veszik s figyelemre nem méltatják azon kétségtelen tény, hogy a magyar protestáns egyház történeti múltja, státushozói viszonya, jelen helyzete, szükségei és érdekei lényegesen különbözők a német protestáns egyházakétól. A német protestáns egyházak nagy része protestáns fejedelmek alatt él, s a többieknek nyilvános vallásszabadságát is, a nagyszerű westpháliai béke minden háborítás ellen sikeresen biztosította; ők egymás mellett élnek; egy nyelv, egy irodalom s több tekintetben erős szolidaritás köti őket öszve. Igaz, hogy reájok néhol a fejedelmi jus territorii nehezedett s ez a gyülekezetek benső

egyházi életének autonomikus fejlődését gátolta; de e miatt maga az egész egyház még sem lehetett s nem is volt valami nagy veszélynek kitéve. Másként áll a magyar protestáns egyház sorsa, mely testvérek nélkül egyedül és elkülönözve áll a művelt Európa délkeleti véghatárain; valahányszor ennek a státushozói viszonyait akarjuk figyelembe venni: tüstént háromszázados szenvedésnek keserves emlékezte, s az ebből multhatlanul származó s még most egészen le nem győzhető bizalmatlanságnak vagy legalább kétkedésnek indulata támad fel bennünk; a mi egyházunk a polgári alkotmányokkal összehasonlított békekötésekre támaszkodó magyar és protestáns, a státushatalom pedig, melylyel szemben áll: abszolút, német és római katolikus, és pedig mindenik kitünő mértékben. Valóban aligha volt, vagy van Európában protestáns egyház, mely az államhatalommal ennyi és ily lényeges szempontból állana ellentétben. Valamint minden más kereszt alatt nyögő protestáns egyházakra, úgy a magyar protestáns egyházra nézve is, az idők folyása és viszonyok hatalma tette és teszi multhatlanul szükségessé, sőt életfeltétellé az állam tényleges befolyásától minél függetlenebb zsinat-presbyteri egyházalkotmányt. Azért Uraim! ha jól megfontoljátok a dolgot, nem fogjátok mérni a mi viszonyainkat a tieitekhez, s meg fogtok felöle győződni, hogy nem kárhoztatástokra s keserítő megtámadástokra, hanem inkább vigasztalástokra s pártfogástokra méltó a szegény magyar protestáns egyház, mely egykor a török barbaries, most pedig egyfelől az ó hitű egyház lomha holt tömege, másfelől római katolikus országok által környeztetve, s folytonosan annyi ellenséges elemekkel küzdve, és oly sokat szenvedve, fen tudta tartani e hazában az Isten tiszta igéjét, midőn az a szomszéd lengyel, cseh, morva és más ausztriai országokban az üldözések vihara által csaknem végképen kioltatott. Meg kell győződnetek, hogy a nagy Isten, az ő földiektől elhagyatott, hatalmas testvéreitől távol szakasztott kised seregében, maga erejét megdicsőítette, és hiszszük, mert bizunk ő benne, hogy megdicsőítendi szentül is.

IV.

Dr. Hoffmann egyházi tanácsos és a Gusztáv-Adolf egyesület elnöke Lipcsében.

A Pesten megjelenő „Evangelisches Wochenblatt“ f. évi február 9-kén kiadott 6 dik száma, egy levelet közöl Dr. Hoffmann Kirchenrath urtól, melyet ő nevezett lap szerkesztőjéhez f. évi január 9-dikén irt, a kérdés alatti pátens és miniszteri rendelet ügyében.

Dr. Hoffmann ur bevallja, hogy neki, ki Magyarhon politikai és nemzetiségi érdekeit nem üsmeri, felette nehéz a pátens ellen feltámadt szózatokat megítélni, annál fogva ő, csak egyházi, itt különben is egyedül szabályozó álláspontból veszi ítélet alá az ügyet; bátran kimondja, hogy ő „a pátens el nem fogadásának sem alaki, sem tárgyi okait kielégítőknak nem üsmerheti.“ Ő maga bevallja, hogy miután a pozitív törvényeket nem üsmeri, nincs hivatva arra, hogy az alaki okokat vizsgálja; azonban idevonatkozólag mégis következő ellenvetésekkel lép fel:

„... ha egy valódi vagy állítólagos jogigény dolgában való tisztán negatív magaviselet semmit sem javít, hanem csak oly állapotot tesz tartósabbá, a melyből az egyházzra nézve bizonynyal a legnagyobb veszélyek és károk származhatnak; ha semmi tárgyi jog elvéve nincs, hanem talán az út, a melyen annak biztosításához el kellene jutni, nem felel meg az alapos kívánatoknak és várakozásoknak: akkor valóban, nehéz megfogni, hogy azok, a kik hó érzellemmel viseltetnek az egyház és annak szükségei iránt, miért vetnek el minden ajánlottat inkább, mintsem hogy, habár megóvásával is a kezdeményezés kétségbe vont jogának, megragadnák az alkalmat: segédkezet nyújtani az egyház kijavításához és felépítéséhez.“

„Az oktroyrozást csak akkor lehetne ellenvetésül alaposan felhozni, ha az egyházzal egy császári sic volo sic jubeo lépett volna szembe. Ámde ez az eset egyáltalában nem forog fen. A pátens csak tervezetnek nyilvánítja magát, s végleges törvényes erőt csak akkor fog nyerni, ha felette az egyház nyilatkozni fog.“

Látják és pedig fájdalommal látják a magyar protestánsok azon gyászos és veszélyes helyzetet, a melybe egyházuk a pátenz és miniszteri rendelet által taszított. Nagyon meggyengült, sőt úgy látszik évtizedekre felbomlott az egyház és státuskormány közötti bizodalom, gyanakodás és hidegség lépett a két felekezet közé a testvéri egyetértés helyett; az ágostai hitv. egyház pártokra látszik szakadni, s mindkét egyház tagjainak kebelét, falukban szintugy mint városokban, gazdagoknál szintugy mint szegényeknél, bus kétség, aggodalom és fájdalom foglalta el. Ily gyászos körülmények közt természetes, hogy az egyház beléletének, irodalomnak és tudománynak ápolása és fejlesztése nagy mértékben lehetetlenné lön. De e gyászos helyzet miatti felelősséget, a magyar protestánsok sem Isten, sem emberek előtt magukra nem vehetik, hanem háritják azon kormányférfiakra, a kik nem mondjuk, hogy szántsándékos rossz akaratból, de mindenesetre vétkes tudatlanságból s balvéleményből, az egyház autonómiáját tíz év olta folytonosan ostromolják, s legujabban a pátenz és miniszteri rendelet s azt követő több parancsok által gyökeresen megtámadták. És miután a magyar protestáns egyház azon meggyőződésben van, hogy itt nem valami csekély és mulandó jogigényről, hanem örök értékű hitelvekről, sérthetlen pozitív törvényekről s az egyháznak ezeken nyugvó törvényes szabadságáról van szó: s ezen szabadságról le nem mondhat, s az államkormány irányában, az egyház belügyeire nézve, magát feltétlen engedelmességnek alá nem vetheti, ha még kétszerte nagyobb zavarok és vészek támadnának is fel ellenében. Juthatott volna-e akkor valaha győzelemre az örök igazságok és a sérthetlen jogok ügye, ha azok, kik annak védelmére hivatva és kötelezve voltak, bárminemű veszélyektől félelem miatt megnémultak és a szent ügyet feláldozták volna? Egy utolsó féreg feltámad s ereje szerint védelmezi magát, midőn veszélyben van; hát a magyar protestáns egyház némán hallgasson, s vakon engedelmeskedjék-e, midőn életbevágó örök jogait megtámadtatni látja?! E ponton, bárminemű veszélyekkel szemben, ezt kell mondanunk Sallustiussal: *malo perniciosam libertatem, quam quietam servitutum.*

Mindezekből és a fentebb ismételve előadottakból arról is meggyőződhetik Dr. Hoffmann ur, hogy itt nem csu-

pán a jogok biztosságához vezető útról van szó, mint ő véli, hanem magokról az alapjogokról, és azoknak nemcsak mostanra, de örök időkre való veszélyeztetéséről. Azt is elhiheti, hogy a pátens épen nem tervezet, mely a maga érvényét az egyház nyilatkozatától várná és akarná megnyerni. Ha ezen nézet állana: akkor a pátensnek tüstént el kellett volna esni s enyészetre szállani, mielőtt az ellen, az egyház hasonlíthatatlan nagy többsége oly határozottan nyilatkozott. És ha mindezek mellett figyelembe veszi bár kicsoda, azon közönségesen tudva levő tény, hogy az ausztriai s különösen a magyar sajtónak határozottan el van tiltva, a pátens ellen csak egy ígét is szólani, sőt az autonómia mellett nyilatkozó gyűlések határozatait a legszárazabban is közleni: míg ellenben a pátens mellett mindenki szabadon írhat: az meg fog győződni, hogy ez ügyre vonatkozólag, a magyar protestáns egyház vélemény szabadsága gyökeresen meg van támadva, s hogy itt a kényszerítés, minden most lehető módon ugyancsak szerepel.

A pátens tartalmára vonatkozólag azon ellenvetéssel lép fel ellenünkben Dr. Hoffmann ur, hogy ha egyházunk szabadságát és önálló fejlődését, az abban foglalt alkotmány mellett sem látjuk biztosítva: akkor nekünk semmi gondolható alkotmány sem lesz alkalmas; továbbá a német protestáns egyház példájából arra is figyelmeztet bennünket, hogy az evangyéliomi hit és egyházi élet kifejlődése, nem függ oly nagy mértékben az egyház-alkotmány formáitól; végre azt is felemlíti, hogy a pátens szabad menetet ad az evangyéliomnak több oly tartományokban, melyek eddig attól elzárva valának.

Előadtuk fentebb, különösen prof. Schenkel urnak válaszulva, a pátens és miniszteri rendelet tartalmára vonatkozólag azon több rendbeli okokat, melyek a magyar protestáns egyházban azon meggyőződést szülték, hogy a célba vett egyházalkotmány mellett, sem szabadsága, sem önálló fejlődése biztosítva nincs. Arról is meg lehet győződve Dr. Hoffmann ur, hogy a magyar protestáns egyház, valamint a reformációtól kezdve folyvást birt oly alkotmány nyal, mely saját kebeléből kifejlődve, érdekeinek és szükségeinek a viszonyokhoz képest mindenkor megfelelt: most is meg fogná mutatni autonómikus zsinaton, hogy mily alkotmány az, melyet ő célszerűnek tart; meg fogná különösen mutatni,

hogy a büles törvényhozásnak miképen kell a történelmi alapok és létező pozitív viszonyok kellő figyelembe vételével célszerűen javítani, idomítani és tökélyesíteni a fenálló és életrevaló intézményeket, vagy a meglévőkhöz organiceujakat kapcsolni, a helyett, hogy tabula rasát csinálna, és azon §§. káriyavárát állítana. Mindezeket mondom, tetileg meg fogja mutatni a magyar protestáns egyház, csak engedtesék meg neki autonómikus zsinatra összevgyülni.

Elhiszszük, hogy a német ágostai hitvallásu egyházakban, a hitélet és kegyesség virágzása, nem nagy mértékben függ az alkotmányformáktól; sőt azt is tudjuk, hogy az első keresztyének, majd néhol a protestánsok között is, a legnagyobb üldözések s a látható egyház alkotmányának teljes feldulatása idején is élt és virágzott a hívek kegyessége. De ha ez csakugyan valódi s igaz hitélet és kegyesség volt, a min nem kételkedünk: nem virágzott volna-e még jobban a szabad és tökéletes alkotmány csendes levegőjében. A vihar vagy nyomás, csak bizonyos időpontig lehet emelő és tenyészto hatással az erényre; ha pedig sokáig, vagy mindvégig tart, bizonyosan pusztítani, szaggatni és ölni fog. Egyébiránt, hogy a magyar protestáns s különösen a reformált egyháznak a benső egyházi élet fejlődésére és virágzására nézve is, mulhatlanul szabad zsinat-presbiteri egyházalkotmányra van szüksége, az nem csak abból következik, mert a reformált egyház saját jelleme és hitelvei csakugyan szorosabban megkívánják a zsinat-presbyteri egyházalkotmányt, mint a lutherán egyházéi, hanem abból is, mert ő oly viszonyok között él, a melyeknél fogva az egyházi élet egész mezejének ápolására és virágoztatására nézve egészen magára van hagyatva. Sőt, hogy az országfejedelmi egyházkormányzatnak magára a német protestáns egyházak kebelére nézve is mily nyommasztó hatása volt: azt, a többek között igen érdekesen rajzolja prof. Schenkel, s nem titkolja, hogy az országfejedelmi egyházkormányzat következtében, „az egyház a XVI-dik században államintézzetté, a XVII-ben pedig, némi részben még policáj intézzetté is lett. Az igaz tan uralma alatt loyális vallástétért, a rationalismus uralma alatt loyális felvilágosodásért aggódott. A lelkész azon önérettel hízeltt magának, hogy egyenlő rangban van az országos orvossal, a gyülekezetek pedig azzal vigasztalták magukat, hogy államilag elősmert lelkészi hivataluk van.“ Die

Erneuerung etc. 33. l. A legnagyobb valószínűséggel lehet állítani, hogy a magyar protestáns egyház, az egyházi élet megromlásának mindezen phasisain által fogna menni, ha a pátenset és miniszteri rendeletet elfogadná.

Megemlítettük már fentebb azt is, hogy a protestáns egyház szabadságának, Magyarország mellék-tartományaira való kiterjesztése, nem valami ajándék, hanem a pozitív törvény határozott követelésének teljesítése.

V.

Dr. Jakobson, H. Fr. a jogi tudományok rendezés tanára Königsbergben.

Professzor Jakobson a Dr. W. Hollenberg által Berlinben kiadott „Deutsche Zeitschrift für christliche Wissenschaft und christliches Leben“ című folyóirat 1859. 49—52. számaiban, terjedelmes cikket közöl „az ausztriai evangélikusok jelen helyzetéről s különösen a magyarországi egyházalkotmányról a pátens és miniszteri rendelet szerint.“ Ezen cikk aztán a Hornyánszky Viktor által Pesten kiadott „Protestantische Jahrbücher für Oesterreich“ 1860. 2-dik füzetében szóról szóra újra lenyomatott.

Professzor Jakobson ur, előbb az ausztriai birodalom-beli protestánsok státuszjogi helyzetéről s római katolikusokhoz viszonyáról értekezik, s azután tér a pátens és miniszteri rendelet ügyére. Mindjárt előlegesen határozottan kimondja, hogy ő „a két kibocsátvány ellen nyilvánított nehézségek legnagyobb részét, sem a jog, sem az evangéliumi presbyteri egyházalkotmány szempontjából alaposoknak nem tarthatja.“ Ugy látszik azonban, hogy prof. Jakobson is azon hibába esett, a melybe társai, t. i. ítéletet mond az ügy felett, a nélkül, hogy a tényállást egészen és hiven ösmerné. Ő ugyanis csak a kézsmárki feliratban kifejezett sérelmeket veszi cáfolat alá, a többi számos feliratokat pedig azzal mindenben egyezőknek gondolja, sőt nyilvánítja, s így azokat figyelembe sem veszi. Nem lehet egészen kárhozzátunk prof. Jakobson urat ezen

hibájáért, mert valóban vettük észre mi is, hogy nem csak északi, de déli Németországban is, mindjárt kezdetben azon balvélemény terjedt el, hogy ha a kézsmárki gyűlés fel nem támadt volna a pátens ellen, a többi kerületek bizonyosan elfogadták volna azt. Azonban ne gondolja senki a magyar protestáns egyházkerületeket oly kiskorúaknak, hogy azokat, bármiféle közvélemény orruknál fogva vezethetné. Megtanította a százados szenvedés és küzdelem a magyar protestáns kerületeket arra, hogy az egyház jogait alaposan ismerjék s egymástól függetlenül is, védelmezni képesek legyenek. Nem tagadjuk, hogy voltak olyan kerületek, melyek a kézsmárki felterjesztés felett helyeslésüket nyilvánították, mert azt saját meggyőződésök szerint az egyház alaptörvényeivel és érdekeivel egyezőnek tartották; de viszont voltak olyan kerületek is, melyekre a kézsmárki felterjesztésnek semmi befolyása nem volt *), s azzal a lényegre nézve mégis egyezőleg nyilatkoztak, mert a dolog természete szerint ennek szükségességépen így kellett lenni. Ugyan mit gondol prof. Jakobson ur, hogy ha a magyar protestáns egyházkerületek, 1849. óta számtalan felterjesztéseikben folyvást és egyezőleg azt nyilvánították és kérték, hogy az egyházrendezés illetékes helye egyedül autonomikus zsinat lehet és legyen, s ha ezen nézetöket, az 1856-dik évi miniszteri törvényterv irányában is határozottan kijelentették: miként fogadhatták volna most el, nagy következetlenség és jogaik sérelme nélkül az oktroyált alkotmányt, habár csak egy évre, vagy egy hónapra is, midőn folyvást azon meggyőződésben voltak, hogy az 1848. előtti törvényes állapotból, a legkönnyebben s a legcélszerűbben léphetnek az autonomikus zsinat törvényhozás me-

*) Legalább a történetíró számára nem lesz érdektelen megjegyezni, hogy nem egy, két, hanem több nappal a kézsmárki gyűlés előtt, s a Prot. Egyh. és Isk. Lap pátens feletti legelső szava előtt Debrecenben, egy értekezleten, melyen szuperintendens, több esperek, egy segédgondnok s mások valának jelen, már felolvastatott általam a pátens ellen intézett azon terjedelmes dolgozat, melynek a tiszántuli ref. egyházkerület október 8-diki felirata kivonatossal, rövid de hű vázlatos. Egyszóval: mi fel valánk fegyverkezve már a kézsmárki gyűlés előtt.

zejére, s épen ezért ama törvényes állapot visszaállításáért, mint a zsinathoz vezető nélkülözhetlen lépcsőért, folyvást esedeztek? Valóban a tényeket és viszonyokat kellőleg ismerő s elfogulatlan vizsgálónak, multhatatlanul azon meggyőződésre kell jutnia, hogy a magyar protestáns egyházkerületek pátens elleni fellépés nem valami kicsinált dolog, vagy szolgálai utánzás, hanem a dolgok természetének s az előzményeknek szükségesképeni következése volt. Vettük észre, hogy a kassai országos törvényszék, midőn Zsedényi és társai ügyét vizsgálta, rendőri kutatások s privát levelek motozása által is törekedett kideríteni azt, hogy a kézsmárki után következett gyűlések szereplői, Zsedényivel öszveköttetésben állottak. De a kutatás egyáltalában nem szülte, nem is szülhette a vélt és kívánt eredményt.

Professzor Jakobson ur, a pátens jogi alapjára vonatkozólag így nyilatkozik: „A főkérdés voltaképen itt az, ha vajjon nem követett-e el törvényteleniséget a kormány az által, hogy a kezdeményezést megragadta a végre, hogy az egyházat rendezett állapotra segítse? A mi meggyőződésünk szerint nem; mert az 1791. XXVI. 4. §-a azt rendeli, hogy ő felsége fentartja magának azon jogot, hogy oly rendet állapítson meg, mely azon vallás világi tagjainak s lelkészeinek közmegegyezése szerint a legalkalmasabbnak fog találatni.“ Törvényteleniséget akkor követne el a kormány, ha az ily rendtartást az egyháznak mint törvényt akarná oktroyálni. De a dolog nem így áll; mert a bizalmi férfiak meghallgatása után egy tervezet készítettett, e felett az egyházi hatóságok meghallgattattak, s ezeknek nézetei a mennyire csak lehetett figyelembe vétettek, s a kiigazított tervezet nem mint kész törvény, hanem mint ideiglenes rendelet adatott által az egyháznak a végre, hogy vele egyesülten valami véglegest lehessen létrehozni. Ezen felfogás helyességét igazolja a pátens LV. és LVI. §-a, és a miniszteri rendelet, mely címében azt nyilvánítja, hogy ideiglenes rendszabályokat tartalmaz.“

Tagadjuk, hogy az ausztriai róm. kath. abszolút államkormányoknak, akár a dolog természete, akár a történelem, akár a pozitív törvények szerint indítványozó vagy kezdeményezési joga lehetne a magyar protestáns egyház irányában. A dolog természete szerint nem lehet, mert fel sem lehet tenni, hogy a róm. kath. német államkormány jobban

ösmerje a magyar protest. egyház szükségéit, s hivebb barátja és jóakarója legyen annak, mint maga az egyház, mely legjobban tudhatja azt, hogy mi a szükséges és célszerű óreá nézve. A mult idők története szerint ismét nem lehet, mert sehol sincs reá példa, hogy a magyar protestáns egyház ügyében, a fejedelem vagy államkormány az iniciativa jogát gyakorlotta volna. A pozitív törvények szerint ismét nincs s nem lehet, mert amaz idézett törvénytponban, épen nem iniciativa, hanem annak ellenkezője t. i. a stabilitálás tartatik fen, még pedig határozott feltételek alatt a felségnek. A stabilitálásról pedig azt hiszszük, hogy annak csak akkor van és lehet helye, midőn az iniciativa és a törvényhozás a maga munkáját már bevégezte. Így értették ezt, mind ama törvény alkotói, mind az azt foganatosítani akaró budai és pesti zsinatok, sőt így értette azt, maga az akkori államkormány is, melynek eszébe sem jutott oly forma iniciatívát gyakorolni, mint a melyet prof. Jakobson ur gondol. Azon jog gyakorlásában, melyet ama törvény a felségnek fentart, a törvény világos értelme szerint első stadium az, hogy a felség az evangélikusokat kihallgatja, audiet, a kihallgatás pedig bizonyynyal nem tettleges kezdeményezés, hanem egészen negativ valami. Továbbá a felség gondoskodik, curabit, ut ordo constabliatur, nem mondja, hogy sua Majestas ordinem constabliet, hanem csak curabit, s ezen gondoskodásnak is oly határozott feltételeket szab a törvény, melyek az egyház önceselekvési szabadságát, vagy is autonomiáját teljesen biztosítják. Egyébiránt, ne vélje azt, prof. Jakobson ur, hogy az ausztriai státuskormány, a pátens és miniszteri rendelet által, csak iniciatívát gyakorolna, mert ezen véleményét a tények igen gyökeresen és tragice megcáfolják. Ugyan nevezzen kérem prof. Jakobson ur a földszinéről valamely alkotmányos országot, melyben, az iniciatíván ezt értenék: ime itt van egy törvényterv: ha el nem fogadod: adok ideiglenes törvény t, melynek elfogadására már pénzbüntetéssel, fogsággal és fegyveres erővel kényszeritelek. Vagy állítsa fel kérem, prof. Jakobson ur, azon jogtani theoriát, mely szerint az iniciativa joga, a másik fél minden jogát meg-emmisithetné, s azt habár csak egy percre is feltétlen és tettleges engedelmességre kényszerithetné. Mert így áll ám voltaképen a dolog a magyar prot. egyházra nézve!

Lássuk már most azon egyes ellenvetéseket, melyeket

prof. Jakobson ur, a kézsmárki felterjesztésben foglalt sérelmek ellen felállit.

a) „Az iskolák az államnak épen ugy tulajdonai mint az egyháznak,“ mondja Jakobson ur a magyar prot. iskolákra vonatkozólag, melyeknek helyzetét s jogviszonyait bővebben nem ösmervén, azok vizsgálatába nem is bocsátkozik. Tudják a magyar protestánsok, hogy vannak egyes tudósok, kik Jakobson urral együtt azt hirdetik, hogy az iskolák az államnak épen ugy tulajdonai mint az egyháznak, azt is tudják hogy ezen elv, tettelesen és törvényesen keresztül van vive több művelt államokban. De vajjon ebből következik-e az, hogy azon iskolák, melyeket a magyar protestáns egyház az államnak minden legkisebb segítsége nélkül, sőt annak nyomása alatt és üldözései között, saját filléreiből alapított és tartott fen; azon iskolák, melyeknek autonomiáját, háromszázados törvényes gyakorlat és pozitív törvények biztosítják, most bármi részben is kiessenek az egyház törvényhozási és rendelkezési hatalma alól? Azokból, miket fentebb e tárgyra vonatkozólag említettünk, meggyőződhetik prof. Jakobson ur, hogy a magyar protestáns egyháznak, nagy okai vannak arra, hogy iskolai autonomiájához mindvégig hiven ragaszkodjék.

b) Prof. Jakobson ur nem lát abban semmi sérelmet, hogy a legfőbb egyházi törvényszék szerkezete felett ő felisége fog határozni, mert hiszen ugy mond, a szuperintendenciák kihallgattatnak, ezek pedig csak nem tanácsolnak olyat, mi az egyháznak kárára lenne. Elhiszszük, de nem ez itt a kérdés, hanem az, hogy mi okon vétetik ki az egyház kezéből saját törvényszékeinek szerkezete feletti határozás joga, s hogy vajjon miképen és mi által lehetünk pozitíve biztosítva arról, hogy a kerületek tanácsát a felség bizonyosan követni fogja? Azon viszonyok közt, melyekben a magyar protestáns egyház él és küzd, a jogoknak pozitív törvények által való biztosítása, többet ér mint bármiféle földi kegyelem, vagy tetszés és jó akarat.

c) Nincs sérelem a gyűlések korlátozott nyilvánosságában sem, ugy mond prof. Jakobson ur, mert a legjobb zsinat-presbyteri alkotmányok, eleitől fogva kizárták a nyilvánosságot. Kénytelenek vagyunk határozottan tagadni prof. Jakobson ezen történelmi állítását, mert mi, hogy egyebeket mellőzzünk, a skót reformátusokról, Gemberg ös-

meretes munkájából pag. 213. egészen ellenkezőt olvasunk, egyébiránt lett legyen vagy legyen bármiként ez ügy állása külföldön: reánk nézve az a kérdés, hogy miután a magyar protestánsoknál, a gyűlések nyilvánossága törvényes gyakorlat, s miután ennek az egyházra semmi káros befolyása nem tapasztaltatott: jogos és tanácsos dolog-e azt most megszorítani, vagy egészen semmivé tenni.

d) Az egyházi és iskolai hivatalnokok szabad választásának a kormányhatóságok általi megerősítettéssel általi korlátoztatását nem látja prof. Jakobson nagyon sérelmesnek; mert az iskolákhoz joga és érdeke van a státusnak is, s mert a kath. püspököket is a kormány erősíti meg. Emlékeztünk fentebb az iskolák jogviszonyairól, a melyeket ha a történelem, a pozitív törvények, s a magyar prot. egyház érdekei szerint józanul fogunk fel: lehetetlen belőlök a kormány által követelt jogot helyesen következtetni. A római kath. egyház egészen más viszonyban van a státussal mint a protestáns. A római kath. egyháznak hajdan alapítója volt, s mindvégig igen nagy patronusa a státus; egészen ellenkezőleg áll a dolog a magyar protestáns egyházra nézve.

e) Nem lát nagy sérelmet prof. Jakobson ur abban sem, hogy az egyházi határozatok végrehajtása, a kormány helybenhagyásától tétetik függővé, mert úgy mond, a placetirung nem ellenkezik az evang. egyház szellemével; azonban ohajtaná mégis, hogy miután a róm. kath. egyházra nézve nincs: a protestáns egyházra nézve se legyen placet. Valóban nem ellenzi a magyar protestáns egyház, hogy az oly egyházi határozatok, melyek lényeges újításokat tartalmaznak, végrehajtásuk előtt közöltessenek a kormánynyal; de hogy egyetlen egy, tehát az oly végzést se lehessen végrehajtani, mely legkisebb újítást sem tartalmaz: ez már a lehető legnagyobb megszorítás. Az utolsó egyetlennek is megvan azon joga, hogy saját beléletére vonatkozó s alapszabályokat nem sértő végzéseit rögtön végrehajthassa: hát a magyar prot. egyháztól mért tagadtatik meg ezen jog?

f) Hogy a követeknek utasítás ne adassék, azt prof. Jakobson bölcs intézkedésnek tartja; mert a megbizók nem tudhatják azt előre, hogy valami esetben mit kíván az egyház java; ezt csak a tanácskozások folyamán lehet

meglátni. Teljes igazság! Nem is kívánunk minden részletekre kiterjedő utasítást; mert ez képtelenség; de jelen viszonyaink közt, mint fentebb is érintém, a főbb elvek feletti kötelező utasítást szükségesnek tartjuk.

g) A kerületek felosztását Dr. Jakobson, nem csupán egyházi, hanem politikai dolognak is tartja. Mi pedig éppen ellenkezőleg, tisztán az egyház beléletére tartozónak, és így a státus tényezési jogának körén kívül esőnek tartjuk azt; és e részben mellettünk áll a történelem is.

h) A szuperintendensek pátens szerinti hivatalos állásában, minőségében, semmi sérelmet nem talál prof. Jakobson ur. Mi pedig úgy látjuk, hogy a szuperintendens ezen-
tul inkább hivatalnok, még pedig kormányhivatalnok fogna lenni, mint lelkipásztor, a mi pedig a szó teljes értelmében tartozik lenni mindvégig. Valamint eddig, úgy ezután is megmaradhatna a szuperintendens teljes lelkipásztori minősége, ha a státuskormány, az egyház autonómiáját éppen hagyva, nem terhelné a szuperintendensi hivatalt, tisztán a politikai kormány saját érdekéből folyó teendővel.

Többi ellenvetései prof. Jakobsonnak részint olyanok, melyekben teljes igazsága van; részint olyanok, melyekre e közlemények folyamán már megfelelve van.

VI.

Az ausztriai vallás és közoktatásügyi miniszter 1859. november 2-kán kelt kibocsátványa.

Miolta a cs. pátens és miniszteri rendelet kiadatott, a magyar protestáns egyházalkotmány ügyének felzavart és forrongva hullámzó folyamán, nem merült fel mind e mai napig nagyobb figyelemre méltó és fontosabb tény, mint a címzett miniszteri kibocsátvány. Nem egyéb ez, mint válasz a pátens ellen nyilatkozott egyházkerületi gyűlések felterjesztéseire, és pedig oly válasz, a mely míg egyfelől azt igyekszik kimutatni, hogy a kerületek nem helyes szempontból fogták fel az ügyet: másfelől a pátens és miniszteri rendelet kiadását minden oldalról indokolni és védelmezni törekszik: s e végre a törvény magyarázá-

sába is bocsátkozik. Lehetetlen eltitkolnunk ezen jelenség feletti örömünket, s nem nyilvánítanunk elismerésünket a felett, hogy a kormány ez alkalommal lelépett a feltétlen parancsolás sérthetetlen pontjáról; elismerte a kölcsönös felvilágosítás szükségének elvét, s ünnepélyesen bevallotta mintegy azon igazságot, hogy a magyar protestáns egyházalkotmány ügyében, nem az abszolút parancsnál, önkénynél vagy fejedelmi kegyelemnél, hanem a törvény helyes értelménél van a döntő erő. Ezen okoknál fogva, a kérdés alatti kibocsátványnak, sokkal nagyobb fontosságot kell tulajdonítanunk, mint bármely hazai vagy külföldi német tudós pátens melletti védelmének; mert azt már a dolog természete szerint a priori fel kell tennünk, hogy a kormány a maga saját tényét, t. i. a cs. pátenset, és miniszteri rendeletet, sokkal nyomatékosabb okokkal képes védelmezni, és a kerületek részéről felmerült ellenkező vélemények megcáfolására sokkal inkább van hivatva és képesítve, mint bármely külföldi tudós. Ily nagy fontosságú lévén e kibocsátvány: szükség, hogy ezt egész terjedelmében hiven megismerjük. Im itt következik:

„Azon legalázatosabb előterjesztést, mely a folyó év szept. 27-én Késmárkon tartott szuperintendenciális konventből Ő cs. k. Apostoli Felsőségéhez intéztetett, ő felsége azon meghagyással méltóztatott nekem átadni, adjam tudtul föltisztelendőségednek, hogy e felterjesztésnek eleget tenni nem lehet, s a legfelsőbb határozatoni változtatások csak a folyó évi szept. 1-sői legfelsőbb nyiltparancs 55. és 56. §§-ban kijelölt, a folyó évi szept. 2-ki miniszteri rendelet 102—115. §-ai szerint egybehivandó zsinat útján engedhetők meg.

Nem titkolhatom el ez alkalommal megütközésemet azon tökéletesen igazolatlan magyarázat felett, mely a fentemlített legalázatosabb előterjesztésben a legfelsőbb nyiltparancsnak és miniszteri rendeletnek adatott. Midőn 1856-ban a „Magyarország-, Szerbvajdaság- és Temesi bánáságbeli mindkét hitvallású evangélikusok képviselőit s egyházügyi kezelését tárgyazó új törvényterv“ feltétlen szabad véleménynyilvánítás végett az összes szuperintendenciák egyházmegyei konventjei elé terjesztetett: azok igenis oda nyilatkoztak, hogy egyházi törvényhozásra csak a zsinatok hivatvák. Azonban a zsinatok alakítása és hatásköréről a f. évi szept. 1-sői legfelsőbb nyiltparancs, és a f. évi

szept. 2-ki miniszteri rendelet előtt határozott szabály nem létezett, annyira, mikép az ágostai evangélikusok összes szuperintendenciája által 1791. szeptember és október hónapjaiban Pesten tartott egyetlen zsinat megtarthatása végett, a zsinat megalakításának és azon felveendő tárgyaknak elhatározását az 1791. 26. törvénycikk 4-ik §-ban a legfőbb országfejedelemre kelle bízni. Ezenfelül, hogy egy, választásokból eredt zsinat eljárása és tekintélyének kezességét birja magában, és így az általa képviselt községek, széniorátusok és szuperintendenciák megnyugtatóra szolgáljon: mindenekelőtt maguk e testületek szervezetének hasonlóan mint a zsinatokénak szilárdnak, határozottnak, minden kétely, kifogás és ingadozás ellen tökéletesen biztosított-nak kell lennie. Épen azért ő felségének arra, hogy időszakonként összeülő zsinatok által rendes egyházi törvényhozáshoz lehessen jutni, az egyetlen lehetséges utnak kelle elismernie legelőbb is azon egyházkormányzati szervezet megállapítását, mely az 1791. 26. t. cikk 4-ik §-sában e szavakkal:

„Reservat sibi Sua Majestas Sacratissima tam relate ad coordinationem praedictae superioritatis, quam et reliquas disciplinae partes, intacta caeteroquin religionis libertate, eum stabilire ordinem.“ (Ő felsége fentartja magának mind azon említett egyházkormány rendezésére, mind a fegyelem egyéb részeire vonatkozólag, a vallásszabadság sérelme nélkül, azon rend megalapítását) és tovább: „Sua Majestas Caesareo Regia, pro suprema inspectionis sibi competentis potestate Evangelicos utriusque Confessionis ulterius audiet, atque una curabit, ut hac in re certus principiisque ipsorum religionis accomodatus ordo constabliatur.“ (Ő cs. kir. felsége az őt illető legfelsőbb felügyeleti jog erejénél fogva, a mindkét hitvallásu evangélikusokat meghallgatandja s egyszersmind gondoskodni fog, hogy ez ügyben határozott, vallásuk elveinek megfelelő rend állapittassék meg) a legfőbb véghatározat számára tartatott fenn.

Midőn ő felsége e végett a f. évi szept. 1-sői legfelsőbb nyiltparancsot kibocsátá, és abban (55. és 56. §§.) a további kifejtést világosan a zsinatokra bízta, az ágostai hitvallásu evangélikusok vallási elvei, mire nézve a protestáns külföld legkitünőbb theológiai tekintélyeinek már tudva levő ítéletei is teljes megnyugtatót adnak, semmiképen sincsenek

sértve. Ezenfelül az 1791-ki 26. t. c. 4. §-ban felállított azon kívánathoz képest, hogy az ő felsége által megállapítandó certus ordo (bizonyos rend) az legyen „qui communi viro-
rum ejusdem religionis tam saecularium quam religionis ministrorum consensione maxime congruus reputabitur,“ mely azon vallás világi és papi tagjai által öszhangzólag legmegfelelőbbnek fog elismertetni) e consensióra (öszhangzás) minden, a mi jelenleg lehetséges, megtétetett, midőn az 1791-ki zsinati előterjesztvények, a Magyarországbán azóta tényleg foganatba vett intézmények, az ágost. hitv. evang. generális konventje által 1845-ben egy egyházi rendezet kidolgozására kiküldött bizottmány véleménye, végre az egyházmegyei konventek által a kezdetben említett törvénytervre tett észrevételek annyira tekintetbe vétettek, a mennyire csak a certus ordo lehetetlenné tétele nélkül lehetséges volt. De a legfelsőbb felségi jogok, melyek az 1791. 26. t. cikk 4. §-ában e szavakkal biztosítvák: „salvis item reliquis juribus regis Altesatae Suae Majestatis circa sacra evangelicae Ecclesiae utriusque Confessionis competentibus, quibus summefata Sua Majestas praejudicium aliquod inferri nullo unquam tempore patietur“ (valamint a többi királyi jogok is megóva maradnak, melyek ő felségét mindkét hitv. evangélikusok jogai körül illetik, s melyeknek csak legkisebb megsértését is ő felsége sohasem fogja megengedni) a f. év szept. 1-sői legfelsőbb nyiltparancsban csak határozott kifejezést nyertek, mely az iskola- valamint egyházügyekre vonatkozólag semmitsem tartalmaz, a mi az államérdekek megóvására feltétlenül nem szükséges. Sőt inkább ő felsége szabad elhatározásából indittatva érezé magát az ágostai hitv. evangélikusoknak több tekintetben oly jogokat adni, melyek őket eddig törvényesen nem illették. Távol attól, az ágostai hitv. evangélikusok törvényes autonomiáját csorbitani, ő felsége gonddal volt rá, hogy az 1791. 26. §. t. cikk többször említett 4. § ának lelkiismeretes teljesítéseül annak mielőbbi szabályozott gyakorlása az egyházi igazgatás, valamint az egyházi törvényhozás terén lehetővé tétessék, és ő felsége ebben a legjóakaróbb szándékkal járt el.

A ki eunnélfogva a helyett, hogy a legfelsőbb szándék foganatosításához készséggel kezet nyujtana, annak nyiltan vagy titkon ellenszegül, az felelős lesz mindazon hátrá-

nyokért, melyek abból az evangélikus iskola- és egyházügyre elkerülhetlenül származni fognak.

Legfelsőbb meghagyásnál fogva végül értesítenem kell főtisztelendőségedet, hogy e kibocsátvány egyházkerülete minden községei és szeniorátusaival egész terjedelmében közlendő. — Bécs, nov. 2-kán 1859. **Thun sk.**

Ezen kibocsátvány megküldetett ugyan több kerületekhez, sőt az Evang. Wochenblatt háromizben is közölte azt: azonban, a fenálló kemény tilalom miatt, az irodalom mezején ellene egy szót sem lehetett szólni: az egyházkerületek közül is november olta ez ideig egyedül a tiszántuli reformált egyházkerület tartott gyűlést, s így csak ez válaszolhatott és válaszolt a kérdéses nagyfontosságú kibocsátványra. Én is a magam következő taglalásában nagy részben a tiszántuli kerület válaszának különben is tőlem származott rendszerét és érveit követem; nemcsak azért, mert azokat most is helyeseknek és igazoltaknak tartom, hanem azért is, hogy vizsgálatom és cáfolatom eredményei, ne csupán egyéni nézetként, hanem olyanokul tűnjenek fel a külföld előtt, melyeket a magyar protestáns egyházkerületek sok tekintetben legjelesbiké, a maga hivatalos tekintélyével is támogat.

Ezen kibocsátvány szerint tehát, nem tartatik lehetetlennek a pátensben és miniszteri rendeletben nyilvánult legfelsőbb határozaton való változtatás, s ez némi megnyugtatóra szolgálna a magyar protestáns egyháznak, ha nyomban mellette nem állana azon feltétel, hogy a változtatás csak egyedül a pátens és miniszteri rendelet szerinti zsinaton történhetik, a mely zsinatról már tudjuk, hogy az nem egyéb lesz indítványozó és kérelmező testületnél, maga a legfelsőbb elhatározás s a megváltoztatás pozitív hatalma pedig ismét a státus hatalom kezében lesz. Egy ily zsinattal való biztatás tehát, nem csak megnyugtató és vigasztaló nem lehet, de sőt inkább szomorító és bosszantó hatással van a magyar protestáns egyházra.

De lássuk már, magokat a kibocsátványban foglalt érveket!

I. A zsinatok megalakulására és működésére nézve, a magyar protestáns egyházban semmi határozott szabály nem létezett, elannyira, hogy az egyetlen budai, vagy pesti zsinat megtarthatása végett is, a zsinat megalakulása és tár-

gyai feletti határozást, az 1791. XXVI. t. c. 4. §-a szerint egyenesen a felségre kellett bízni.

A kibocsátvány ezen első és fő állítása merőben hibás és egészen tarthatlan.

Az 1791. XXVI. t. c. 4. §-ában, azon pont, melyre a miniszter ur hivatkozik, más nem lehet mint ez: „*liberam fore evangelicis synodorum celebrationem praevis tamen, tam quoad numerum personarum ad illas concurrentium, quam etiam objecta ibidem pertractanda, per suam Majestatem regio apostolicam de casu ad casum determinandam convocationem.*“

Ezen törvényt pontban a zsinati tagok számának a zsinaton tárgyalandó ügyeknek determinálása van a felségre bízva, de nem a zsinat megalakulása vagy megalakotása, mint a miniszter ur véli, még kevésbé a zsinat egész működése feletti rendelkezés, mint ezt a szept. 2-diki miniszteri rendelet cselekszi. Most is bele nyugodnának a magyar protestánsok abba, hogy ő felsége, természetesen az egyházkerületek, vagy az ezek által kinevezett konferencia előleges meghallgatása után, determinálja a zsinati tagok számát s a tárgyalandó ügyeket; de hogy ő felsége, az említett törvényt pont értelmében joggal bírna arra, hogy a zsinat egész mivolta felett oly határozatokat bocsáthasson ki, mint a milyenek a miniszteri rendeletben s pátenstben vannak: azt minden józan embernek határozottan tagadnia kell. De ezt tekintsük csak előleges vagy mellékes megjegyzésnek; sokkal érdekesebb és döntőbb itt azon tény, miszerint a miniszter urnak azon állítása, hogy az idézett törvényt pont az ő általa vélt okon ment volna be a törvénybe, vagyis hogy akár az evangélikusok magok, akár az országgyűlési rendek bizták volna meg a felséget azzal, hogy a budai és pesti zsinat tárgyát s tagjainak számát meghatározza, a miniszter urnak ezen nézete mondom merőben alaptalan. Ugyanis

1) Azon több rendbeli vallásügyi törvénytervekben, melyeket az 1790°/₁-dik évi országgyűlés folyamán, a különböző kerületek követői, az országos vegyes bizottmány, s a római katolikus és evangélikus rendek készítettek, s végre azon vallásügyi törvénytervben, melyet a felségnek 1790. nov. 7-kén kelt válasza vagy is rezolúciója foglal magában, mindezekben mondom, semmi legkisebb nyoma nem találta-

tik, nemcsak a miniszter ur által vélt indoknak, de általában a zsinati tagokról és tárgyakról szóló egész pontnak sem; mert ezen törvénytervek közül némelyik teljesen korlátlan zsinat tarthatási szabadságot javasol, mások pedig, s ezek között az említett fejedelmi terv vagy rezolúció is, csak egyedül a zsinat előleges bejelentését, és az azon netalán megjelenő királybiztosnak eltüretését kívánják meg, s a zsinattarthatási szabadságot semmi egyébben nem korlátozzák. Az említett fejedelmi rezolúció 4-dik pontja nevezetesen így szól e részben: *liberam evangelicis futuram, non modo consistoriorum quorumvis celebrationem, sed etiam synodorum generalium sive nationalium, ad locum quem ipsi delegerint, convocationem, ita tamen, ut generales has quatuor superintendentiarum ad synodum convocationes Nobis praevis insinuare, ac si Nobis ita visum fuerit, regium quoque hominem, sine religionis discrimine, non quidem pro directione, aut praesidio, sed solum pro inspectione admittere teneantur.*“ A felségnek a zsinati tárgyak és tagok számának determinálására vonatkozó joga sehol még csak említve sincs egyetlen egy országgyűlési beszédben, indítványban, tervben vagy okmányban sem, hanem előfordul az legelőször magában azon törvényszövegben, melyet a fejedelem 1791. január 18. kelt kibocsátványa mellett már mint végérvényes törvényt adott ki. Látnivaló tehát, hogy a kérdésalatti jogot sem az evangélikusok, sem az országrendei, sőt senki, de senki sem bizta a fejedelemre, hanem ő vette azt magának; s vajjon oly forma okon-e, mint a miniszter ur véli? Teljességgel nem. Ugyanis

2. A kérdéses pont törvénybe való bemenetelének oka nem más mint ez: a római katolikus rendek s különösen a szűkkeblű s minden áron a protestánsok elnyomására törekvő klérus, látván azt, hogy nemcsak az országgyűlésnek tekintélyes róm. katolikus tagjai, hanem maga a fejedelem is, hajlandó a magyar protestánsok vallásszabadságát a bécsi és linci békekötések értelmében biztosítani, látván különösen, hogy a fejedelem nov. 7-diki törvényterve, előttök váratlan, liberális szellemben nyilatkozik: 1790. november 20-káról, egy ünnepélyes feliratot intéztek a fejedelemhez, a melyben tanácsolják neki, hogy a protestánsoknak oly nagy vallásszabadságot ne engedjen. Ezen felirاتبan, a fejedelmi törvényterv azon idézett pontja ellen, mely

a protestánsoknak nemzeti zsinatok szabad tartását s az azokon alkotott kánonoknak királyi rezolúciók s hatósági parancsok általi meg nem változtathatóságát biztosítja, ezen pont ellen mondom, a római katolikusok így okoskodnak: „non aliud nobis hoc esse videtur, quam statum in statu, cum summo dignitatis regiae et totius constitutionis nostrae damno ac praejudicio introducere, et talem quidem statum, qui legislativam potestatem absque concursu regio et quatuor regni statuum exercet, et cujus inproprie dicti canones, quin vel per regnum aut dicasteria praevie discutiantur, nec per dicasterialia mandata, nec per benignas resolutiones regias alterari possunt“ etc. A római katolikusok ellenvetéseire megfeleltek az evangélikusok 1790. dec. 12-kén kelt felterjesztésökben, az idézett pontra nevezetesen így: Synodi nostrae, pure rem religionis et disciplinam ecclesiasticam tangentes tractaturae, nunquam statum in statu formabunt, semper enim cum praescitu regio, et per cives, nulli extra regnum seu saeculari seu ecclesiastico principi, quocunque multominus vinculo juramenti sacramento firmato obnoxios celebrabuntur, regium Majestatis Vestrae hominem, pro inspectione admittent, canonesque et statuta, in iisdem noviter condenda non nisi postquam inspectionem regiam transiverint robur sortientur firmitatis.“ Az országgyűlés rendei már korábban belátván azt, hogy egymásközött a vallás dolgában végmegállapodásra jutni képtelenek: a linci békekötés 4-dik pontjára támaszkodva, felkérték a felséget, hogy legyen döntő békebíró, s a felterjesztett vallásügyi törvénytervek közül valamelyiket, kellő módosításokkal, erősítse meg s szentesített törvény gyanánt adja ki. Így jött létre az 1791. XXVI. t. c. a melybe a vizsgálatunk alatti pontot betétette a fejedelem maga, nem azért, mintha a zsinat szerkezetéről kívánt volna határozni, hanem azért, mert engedett a római katolikusok alaptalan ellenvetéseinek. Nem első példa ez arra, hogy a türelmetlenségben oly kitűnő római katolikus klérus határozottan tagadta a magyar protestáns egyház zsinattarthatási, és öntörvényhozási jogát. Így nevezetesen már az 1610-dik évi zolnai zsinat ellen, mely a magyarországi ágostai hitvallásuaknak első nagyobbszerű zsinatjok volt, Forgács Ferenc akkori esztergomi érsek és kardinális, a legszenvedélyesebben protestált, s hogy lehessen és élhessen más keresztyén

egyház a római katolika egyházon kívül, azt legtávolabbról sem akarta elősmerni. De a magyar klérust, nemcsak ezen indok vezette a protestánsok zsinati törvényhozási szabadságának ostromlására, hanem az is, mert teljességgel nem akarta, hogy a protestáns egyház egyetemes nemzeti zsinatok által consolidáltassék, s irigylette az üldözettek számára, az államtól független törvényhozásnak szabadságát, a melylyel ő az apostoli magyar király jus placeti és patronátusánál fogva nem egészen birt. Most már egészen megfordítva áll a dolog, s midőn a klérusra nézve, a konkordatum következtében, elenyészett a placetum és patronátus joga, s felállítottatott a lehető legfüggetlenebb autonomia: miként türhetné nyugodtan a magyar protestáns egyház, az őt sokkal inkább megillető, s reá nézve sokkal szükségesebb független zsinati törvényhozás szabadságának korlátoztatását. De menjünk tovább!

3. Ha a kérdésalatti törvénypont, a miniszter ur által vélt okon ment volna be a törvénybe, azaz, ha a zsinat szerkezete s megalakulása felett csakugyan az államkormánynak lett volna, vagy volna joga határozni: akkor ezen jognak, vagy az ehez való igénynek napfényre kellett volna jönni, s foganatba vétetni, a törvény szentesítése után nem sokkal tartott budai és pesti nemzeti zsinatok megalakulásánál. És imé, az események egészen mást bizonyítanak, mert a budai és pesti zsinatok egész megalakulása, tisztán és egyedül az egyház autonomikus műve volt. Az evangélikusok 1791. február 10. Pozsonyban tartott konventjökben, s ugyanazon hó 16-kán a felséghez intézett folyamodásukban kijelentik, hogy ők azon szándékkal vannak, eo esse proposito, hogy a törvényben említett tárgyak végett zsinatok tartassanak, s úgy akarják, volumus, hogy költségkiméleésből mindegyik zsinat 100 tagból álljon. S valóban, nemcsak a zsinati tagok választási módjának, vagy a zsinat megalakulásának s tanácskozási modorának meghatározásába semmi módon nem avatkozott az államkormány, hanem még magokra azon tárgyakra nézve is, melyek feletti determinálást a törvény a felségnek tartotta fen, csak helybenhagyási jogot gyakorolt.

4. Egyébiránt, hogy a törvénynek vizsgálatunk alatti pontja, a miniszter ur által vélt okon jött volna létre, azt már azon tény is is gyökeresen megdőnti, hogy a törvény, nem

csupán a budai és pesti zsinat egyetlen esetére tartja fenn a felségnek a zsinati tárgyaknak és tagok számának determinálását, hanem „de casu ad casum,” azaz minden jövődőben előjövő egyes esetekre; a mi viszont már magában elég világosan mutatja, hogy itt nem a zsinat egész megalakulásának determinálásáról van szó; mert az már magában első tekintetre képtelennek látszik, hogy az egyházi törvényhozó testület egész megalakulására nézve, sohasem az autonóm egyház, hanem mindenkor az államhatalom adjon szabályokat.

Mindezekből dönthetetlenül következik, hogy a törvények általunk értelmezett pontján, soha és semmi esetre nem lehet alapítani a státusfőnök azon jogát, hogy ő, a magyar protestáns egyház számára, a zsinat megalakulására vonatkozólag, bárminemű, annyivalinkább oly kimerítő, s minden részletekre nagy féltékenységgel és uralomvágygyal kiterjeszkedő szabályokat adhasson, mint a milyenek a pátensben és miniszteri rendeletben vannak.

II. A végre hogy minden tekintetben biztos, megnyugtató, tekintélyes és célszerű zsinathoz lehessen jutni, előbb magokat a zsinat által képviselt egyes gyülekezeteket, megyéket és kerületeket, vagyis az egész egyházi igazgatást kellett rendezni. Ez a miniszter ur másik erőssége, melylyel a pátenset és miniszteri rendeletet indokolni és védelmezni törekszik, s melyre nézve a következő észrevételek és ellenvetések merülnek fel:

1. Lehetetlen, hogy legelőször is ki ne jelentsük azt, miszerint a pátens és miniszteri rendelet ezen indokolása előttünk egészen új, hallatlan és épen azért meglepő. Sem az 1854-dik évi provisorische Verordnungban, melyben az elkövetkező szervezésről tüzetesen legelőször tétetik ígéret, sem az 1856-dik évi miniszteri törvénytervet kísérő hivatalos levélben, sem végre a pátens és miniszteri rendelet előszavában, sem másutt, soha egy igével sem mondatik az, hogy itt a főcél nem más, mint zsinatra készíteni és képesíteni az egyházat; sőt kétségenkívül van, hogy az egyház és annak minden hatóságai, a felmerült világos tényekből úgy fogták-, s másként nem is foghatták fel a dolgot, miszerint a kormány célja nem más, mint az egyházalkotmány gyökeres újból rendezése, s az még bizonyosabb, hogy a kerületek, midőn ismételve kifejezték is azt, hogy zsinatra

van szükség, soha egy igével is a kormánytól nem kérték és józanul nem is kérheték azt, hogy az rendezze és képesítse az egyházat a zsinatra. Egyébiránt

2. Egy tekintet a pátens és miniszteri rendelet tartalmára és irányára, bárkit meggyőzhet arról, hogy azoknak célja valóban nem csupán a zsinatra készítés volt, mert mi szükség e célból az iskolákról, egyházi és iskolai alapítványokról, alapítvány levelekről, szuperintendenciák új felosztásáról, szuperintendensek sajátságos hivatali állásáról, gyűlések nyilvánosságáról, tanácskozási módjáról, jegyzőkönyveiről, szuperintendensek, esperesek állami díjazásáról, az egész egyházi igazság kiszolgáltatásáról s törvényszékekről, papok választásairól, kötelelességeiről s több oly nagy fontosságú ügyekről intézkedni, melyeknek a zsinat megalakulásával és tekintélyével semmi közük nincs.

3. Ha akár az államkormánynak akár az egyháznak öszintén és igazán az a célja volt vagy van, hogy a leendő alkotmányozó zsinat, minden kifogás ellen teljesen biztosítsák: akkor koránt sem lett volna szükség a pátensre és miniszteri rendeletre, hanem csupán zsinati követválasztási szabályokra, olyanokra, milyeneket 1849-ben az osztrák protestánsok, a kiknek pedig valóban nem volt azelőtt zsinatjuk, sem távolról is, a magyar protestáns egyházéhoz hasonló autonómiával és koordinációval nem bírtak, 17 rövid §§-ban terveztek, s melyeket nálunk a négy kerület konventje igen igen célszerűen megalkotott volna. Sőt, ha mint 1791-ben történt, most is minden kerületre magára bízott volna, követei miként választása, s magára a zsinatra a tanácskozási szabályok feletti határozás: ki bizonyíthatja azt be hogy a zsinat tekintélye a közvélemény előtt ingadozott volna? A budai zsinat sok oldalról megtámadtatott, de azon okon, hogy azt megelőzőleg az egyház alaphától omegáig koordinálva nem volt, bizonynyal senki által nem ostromoltatott; miként is ostromoltatott volna, midőn, hogy úgy mondjuk, az utolsó gyermek is tudta, hogy a koordináció már sua natura zsinati tárgy. Akkor az egyház és státuskormány egyezőleg így gondolkodott, s az egyház most is így gondolkodik: „zsinat kell azért, hogy koordináció lehessen,“ most a kormány így gondolkozik: „koordináció kell hogy zsinat lehessen.“ Minő felfordult világ ez! Egyébiránt

4. A böles törvényhozás, bárhol és bármikor is, mindig

a létező viszonyok, s a történeti fejlődés kellő figyelembe vételével, sőt azoknak alapján indul el, soha sem lép ok nélkül tabula rasára, hanem a meglevő intézményeket, ha azoknak hibás voltáról alaposan meggyőződött, bölcsen javíthatja, s a múlt és jelen józan analógiája szerint készíti és alkotja a jövőndőt. A pátens és miniszteri rendelet pedig, nemcsak legnagyobb részben feldulja az egyház törvényes státusquo-ját, és alkotmánya s intézményei egész történelmi fejlődését; hanem egészen új és idegen intézményeket hoz létre. Ebből látni lehet nem csak azt, hogy a pátens és miniszteri rendelet túlhágta a zsinatrakészítés korlátait, hanem azt is, hogy itt koránt sincs oly mértékben szó az ideigle-nességről mint azt a német tudósok vélik. Romba dönteni a multat és jelent, s felépíteni, mégpedig az utolsó részletig a legközelebbi jövőt, és az ezen heroikus operatiótól idegenkedő, sőt ellene álló egyháznak ezt mondani: ezt most tartoztok feltétlenül elfogadni, de egy pár hónap múlva le-ronthatjátok egészen, ha nektek tetszik: micsoda bölcsesség ez? pedig ime a német tudósok okoskodása ide megy ki. Azonban ama változtatási szabadság mellé, a pátens és miniszteri rendelet szerint, ezt is oda teszi a kormány: gyakorolhatjátok a szabadságot, de csak úgy, a mint nekem tetszik.

5. A pátens és miniszteri rendelet, a helyett, hogy biztosítaná a zsinat tekintélyét az egyházi törvényes közvélemény előtt, inkább gyökeresen veszélyezteti azt; mert igazi bizodalom csak az oly törvényhozó testület iránt lehet, melynek megalakulása, szerkezete sat. egyenesen azoknak akaratjából folyt ki, a kiknek számára a törvény hozatik. Ellenkező esetben, ha t. i. valamely idegen, még pedig az illető társadalom kebelébe nem is tartozó hatalom határozza el, hogy milyen legyen a törvényhozó test szerkezete, már gyökerében meg van sértve az autonomia, vagyis az öntörvényhozás joga, mert vajmi sok, nagyon sok függ attól, hogy miként és micsoda jogi alapon alakul meg és működik a törvényhozó testület. Egyik legnagyobb fontosságú kérdés ez, bármely szabad vagy öntudattal bíró társadalomban. Nem kell hozzá prófétai lélek, hogy bizvást állithassuk, miszerint ha összeülne pl. mostanában az a 48 férfiú, hogy a pátens és miniszteri rendelet szerinti zsinaton a másfél ezer református gyülekezet számára azt a mit csináljon: művöket az egyház, csak külső kényszerítés és erő-

szak következtében fogná elfogadni, s mihelyest alkalom nyílnék reá, azt és az egész új szervezetet, mindenestől el fogná vetni.

Hogy a miniszter ur, a maga azon érveit, melyekkel a pátenset és miniszteri rendeletet indokolja és védelmezi, az 1791. XXVI. t. c. 4. §-ára alapítja, vagy is törekszik alapítani, azt csak sajnálni lehet. Oly nézetek számára, a melyek, mint kimutattuk, már lényegökben képtelenek és tarthatlanok, nincs e földön más pozitív alap és támasz, mint ez: sic volo, sic jubeo, stat pro ratione voluntas. Egyébiránt, hogy a pátens és miniszteri rendelet sem jogi alapjára sem tartalmára nézve az 1791. XXVI. t. c. 4. §-ával egyáltalában meg nem egyeztethető, sőt hogy a törvényben foglalt feltételekkel igen sérelmesen ellenkezik: azt fentebb Dr. Lechlernek válaszulva elég bőven kimutattuk. Itten tehát ismétlésekbe nem bocsátkozunk, hanem sietünk munkánk utolsó pontjára.

VII.

Az 1791. XXVI. t. c. 4. §-ában említett felségi jogok eredetének története.

Miután az 1854. jul. 11. dikén kelt, s a magyar protestáns egyház számára kibocsátott, ugy nevezett Provisorische Verordnung, mely az egyházszerzés közelgetéséről határozottan legelőször emlékezik, maga a 11. dik §-ában ezt mondja: „Legfelsőbb határozat következtében a magyarországi mindkét evangélikus hitvallásuak az 1791. XXVI. t. c. 4. §-a szerint, egyházi ügyeiket illető legfelsőbb végleges határozat végett, még ez 1854. év folyamán fognak kihallgatni;“ s miután az 1856. dik évi miniszteri tervet kísérő hivatalos kibocsátvány is, a tervet ugy tekinti mint eszközt azon feladat megoldására, melyet az 1791. XXVI. t. c. 4. §-a ezen szavakban tűz ki: „eum stabilire ordinem“ etc. miután továbbá a császári nyiltparancs is, magát ezen törvény foganatosítójának nyilvánítja; s miután végre mindazon külföldi tudósok, kik a magyar protestáns egyház-alkotmány ügyéhez némi figyelemmel s gonddal szólottak, az említett törvénypontból igyekeztek venni érveiket: igen érdekesnek, sőt szükségesnek látszik, magokból a törvényhozás ok-

mányaiból előadni ama nagyfontosságú törvénytörvénypontnak s az abban foglalt felségi jogoknak eredetét és szülő okait; annyival is inkább, mert áldott emlékű Irinyi Józsefnek, az egész XXVI. t. c. történetéről írott s német fordításban a külföldön is eléggé ismeretes munkája, magára e tárgyra részletesen ki nem terjeszkedik, s az okmányok ide vonatkozó pontjait, nem eredeti latin nyelven, hanem csak fordításban közli.

Az tehát a főkérdés, hogy mi okon és miként jött létre törvényünk 4-dik §-ának ezen pontja:

„Evangelici utriusque confessionis, in iis, quae ad religionem pertinent, unice a religionis suae superioribus dependeant, ut autem haec gradualis in re religionis superioritas suo certo ordine consistat, reservat sibi sua Majestas Sacratissima, tam relata ad coordinationem praedictae superioritatis, quam et reliquas disciplinae partes, intacta caeteroquin religionis libertate eum stabilire ordinem, qui communi virorum ejusdem religionis, tam secularium quam religionis ministrorum consensione maxime congruus reputabitur. Hinc sua Majestas Caesareo Regia pro suprema inspectionis sibi competentis potestate, evangelicos utriusque confessionis ulterius audiet, atque una curabit, ut hac in re certus, principiisque ipsorum religionis accomodatus ordo constabiliatur; interea vero statuitur, ut canones circa religionem per synodos suarum confessionum suo modo conditi, in quorum nempe actuali usu consistunt, et deinceps ratione per hanc legem definita condendi, neque per dicasterialia mandata, nec per regias resolutiones possint alterari.“

Lássuk már most, hogy azon különböző törvénytervek, melyeket az 1790°/1-dik évi magyar országgyűlés folyamán, az országgyűlést alkotó különböző testületek vagy pártok készítettek s egymással közlöttek, miként nyilatkoznak a törvény 4-dik §-ában foglalt tárgyak felett. Lássuk hiven, magokat az okmányokat, létrejvetelök idő rendi szerint.

a.

Projectum, juxta quod status evangelici, jura libertatesque religionis Aug. et Helv. Confessionis addictorum declarari, et diplomati

regio inseri postulant. Intézve a római kath. rendekhez. Budae 22. Junii 1790.

„4. Libertas religionis exigit, ut aug. et helv. conf. ad dicti in iis, quae ad religionem pertinent, ut in dogmate, in omnibus iis, quae ad cultum divinum spectant, in ritibus ceremoniis, in regimine ecclesiastico, in disciplina ecclesiastica, in quosvis scandalosos, fidei suae consortes, secundum principia suae religionis libere exercenda, quae omnia, cum dogmate ipso arctissimo nexu conjuncta sunt, per neminem impediuntur, nec pendeant seu a consistoriis romano catholicis, seu a dicasteriis quibuscunque, seu a decisionibus, seu a resolutionibus regiis, sed juxta pacificationem viennensem, unice a suis tantum superioribus seu superintendentibus, hoc est: localibus presbyteriis, consistoriis tractualibus, superintendentialibus atque synodis; horumque presbyteriorum, consistoriorum atque synodorum dispositiones atque decisiones sententiaeque, canones item ecclesiastici, per synodos suarum confessionum conditi, aut in posterum condendi, nec per revisiones et mandata dicasteriorum, nec per regias resolutiones possint alterari; sunt enim haec omnia, non civilia vel politica sed nude ecclesiam et religionem ejusque regimen concernentia negotia, in quibus jurisdictio plena ipsi religioni et ecclesiae competit, et per pacificationem delata est; nec posset per alios exerceri aut gubernari salva religionis atque conscientiarum libertate. Libera proinde erit illis, non modo consistoriorum quorumvis celebratio, sed etiam synodorum generalium omnium superintendentiarum, ad locum quem ipsi delegerint convocatio, ita tamen, ut generales omnium superintendentiarum synodos Regiae Majestati in antecessum insinuare teneantur, sed facultas, generalem omnium superintendentiarum synodum celebrandi, per Regiam Majestatem iisdem non denegetur, nec celebrationi synodi ulla seu directe seu indirecte impedimenta ponantur, et in synodis illorum, praeter illos, quos ipsi sibi praesides constituerint, nec praesidium, nec directio ulla, alteri cuicunque tribuatur.“

b.

Observationes pro parte DD. Catholicorum circa projectum in negotio religionis ex parte DD. evangelicorum deputationi per circulos tibiscanos pro elaborando diplomate constitutae, ac 22. et 24-a praesentis junii porrectum. Jun. 27. 1790.

Articulus de negotio religionis.

„9-us. Evangelici utriusque confessionis, in iis, quae ad religionem pertinent unice a suis superioribus, seu superintendentibus, idest: localibus presbyteriis, consistoriis tractualibus et superintendentialibus atque synodis dependeant, horumque presbyteriorum, consistoriorum atque synodorum decisiones, canones item ecclesiastici per synodos suarum confessionum conditi aut condendi, nec per regias resolutiones possint alterari. Libera proinde illis erit, non modo consistoriorum quorumvis celebratio, sed etiam synodorum generalium, ad locum quem ipsi elegerint convocatio, ita tamen, ut generales has omnium superintendentiarum ad synodum convocationes Regiae Majestati praevis insinuare, ac si Suae Majestati ita visum fuerit, regium quoque commissarium non quidem pro directione sed velut testem eorum quae aguntur ad synodum admittere teneantur.“

c.

Responsum ad observationes DD. catholicorum circa projectum evangelicorum in religionis negotio die 28-a junii deputationi per circulos tibiscanos pro elaborando diplomate ordinatae porrectas. Jun. 30. 1790.

Articulus de negotio religionis.

„§. 8. et 9. stant per totum.

d.

Puncta DD. catholicorum utriusque circuli tibiscani circa negotium religionis con-

vocata eatenus die 4-ta julii 1790. congregatione sua conclusa.

„Punctum 4-tum idem est, quod in projectati per Dominos catholicos a. c. articuli §. 9. exprimitur. Punctum hoc, demptis superfluis ministrorum denominationibus, retentaque legali expressione „superiores ac superintendentes“ totum subsistere potest, adjecto eo, ut in synodis, regium quoque commissarium non quidem pro directione sed velut testem eorum quae aguntur, admittere, sint obligati.“ (A miniszteri nevezet használatára vonatkozó szavak nem a mi vizsgálatunk alatti törvénypontra, hanem egy azzal némely okmányokban szomszédos és öszvekapcsolt másik pontra céloznak).

e.

Projectum puncti diplomatici, nec non articuli antecoronationalis in negotio religionis per dominos catholicos in conformitate reflexionum suarum dd. 4. julii 1790. conceptum.

Articulus de negotio religionis.

§. 8. „Ministri quoque utriusque confessionis, in iis, quae ad religionem pertinent, unice a suis Superioribus ac Superintendentibus dependeant, illorumque synodales decisiones, canones item ecclesiastici pure circa religionem conditi, nec per dicasterialia mandata, nec per regias resolutiones possunt alterari. Libera proinde illis erit, non modo consistoriorum quorumvis celebratio, sed etiam synodorum generalium, ad locum quem ipsi elegerint, convocatio, ita tamen, ut harum synodorum convocationes Regiae Majestati praevis insinuare, ac si suae Majestati ita visum fuerit, regium quoque Commissarium, non quidem pro directione, sed velut testem eorum quae aguntur ad synodum admittere teneantur.“

f.

Articulus de negotio religionis, per deputationem circuli tibiscani elaboratus.

„7. Evangelici utriusque confessionis, in iis quae ad religionem pertinent, unice a suis superioribus, seu superin-

tendentibus, idest localibus presbyteriis, consistoriis tractualibus ac superintendentialibus atque synodis dependeant, horumque presbyteriorum, consistoriorum atque synodorum decisiones, canones item ecclesiastici, per synodos suarum confessionum conditi aut condendi, nec per dicasterialia mandata, nec per regias resolutiones possint alterari. Libera proinde illis erit, non modo consistoriorum quorumvis celebratio, sed etiam synodorum generalium ad locum quem ipsi elegerint convocatio, ita tamen, ut generales has omnium quatuor superintendentiarum ad synodum convocationes Regiae Majestati praevis insinuare, ac si suae Majestati ita visum fuerit, regium quoque commissarium non quidem pro directione aut praesidio, sed velut testem eorum, quae aguntur, ad synodum admittere teneantur.“

g.

Articulus de negotio religionis, prout in circulo tibiscano modificatus est.

§. 8-us. Evangelici utriusque confessionis, in iis quae ad religionem pertinent, unice a suis superioribus seu superintendentibus, idest localibus presbyteriis, consistoriis tractualibus, et superintendentialibus atque synodis dependeant; horumque presbyteriorum, consistoriorum atque synodorum decisiones, canones item ecclesiastici, circa religionem et ejus accessoria conditi et condendi per synodos suarum confessionum, nec per dicasterialia mandata nec per regias resolutiones possint alterari. Libera proinde illis erit, non modo consistoriorum quorumvis celebratio, sed etiam synodorum generalium, ad locum quem ipsi elegerint convocatio, ita tamen, ut generales suas, omnium quatuor superintendentiarum ad synodum convocationes Regiae Majestati praevis insinuare ac si suae Majestati ita visum fuerit, regium quoque hominem, non quidem pro directione aut praesidio, sed velut testem eorum quae aguntur, ad synodum admittere teneantur.“

h.

Articulus antecoronationalis in negotio religionis per circulum cis- et transdanubianum elaboratus.

„6-o. Augustanae ut helveticae confessioni addicti, in iis, quae ad religionem pure pertinent, unice a suis superioribus ac superintendentibus debeant, libera proinde illis erit, non modo particularium quarumvis sed etiam generalium synodorum, ad locum quem ipsi elegerint convocatio, ita tamen ut posteriorum synodorum convocationes, Regiae Majestati praevis insinuare, ac si suae Majestati ita visum fuerit, regium quoque commissarium, pro eorum testimonio, quae ibidem aguntur, ad synodum admittere teneantur.“

i.

Articulus de negotio religionis; per deputationem mixtam elaboratus.

„§. 8-us. Evangelici utriusque confessionis, in iis quae ad religionem pertinent, unice a suis superioribus, seu superintendentibus, idest localibus presbyteriis, consistoriis tractualibus et superintendentialibus atque synodis debeant, horumque presbyteriorum, consistoriorum atque synodorum decisiones, canones item ecclesiastici, circa religionem et ejus accessoria, per synodos suarum confessionum suo modo conditi et condendi, nec per dicasterialia mandata, nec per regias resolutiones possint alterari, libera proinde illis erit, non modo consistoriorum quorumvis celebratio, sed etiam synodorum generalium ad locum quem ipsi elegerint convocatio, ita tamen, ut generales has omnium quatuor superintendentiarum ad synodum convocationes, Regiae Majestati praevis insinuare, ac si suae Majestati ita visum fuerit, regium quoque hominem, non quidem pro directione aut praesidio, sed solum pro inspectione admittere teneantur, canonesque et statuta taliter condita, nonnisi postquam superinspectionem regiam transiverint robur sortiantur firmitatis, salva alioquin in omnibus, supremae inspectionis potestate.“

k.

Midőn mindezen törvénytervek közöl, az országgyűlés tagjainál egy sem nyerhetett általános többséget, s miután, a különböző pártok közeledéséhez igen kevés remény volt:

az egész országgyűlés, 1790. szeptember 5-kén kelt repraesentatiojában a vallásügyre vonatkozólag többek közt ezt írja a Felsőház:

„Ne tempus trahatur, et per id inauguratio et diploma differatur, et inter posteriores disceptationes animi exulcerentur, partes omnes ad intermediationem Majestatis vestrae, in sensu etiam conditionis 4. Pacificationis Linciensis, consensu unanimi confugiunt, orantque Majestatem vestram, ut cum diversarum partium mens, ex articulis tribus, his demisse acclusis, quorum unum circulus cis et transdanubianus, alterum cis et transtibiscanus, tertiam mixta regnicolaris deputatio, non quidem communibus, sed potioribus votis concinnavit, adpareat: Majestas Vestra pro sua justitia, aequitate, sapientia, et publici boni tranquillitatis studio, Statibus et Ordinibus articulum, qui pro satisfactione partium accomodus videretur, proponere, et ita altissima mediatione sua decisionem huius negotii animorumque conciliationem adjuvare dignaretur.“

I.

Felküldetvén a kijelölt célből ama három törvényterv a Felsőházhoz, a pártok sem az országgyűlés kebelében, sem azonkívül nem nyugodtak, hanem több rendbeli felterjesztéseket intéztek a Felsőházhoz, a törvénytervek ellen, nem csak a római katolikusok, de a helvét hitvallású papok egy része is. Paxi Szathmári István tiszántuli reform. szuperintendens nevezetesen, a felügyelete alatt álló 13 esperest nevében is, 1790. Október 1-ső napján, következő tartalmu folyamodványt adatott be Sinay Miklós debreceni tanár és két társa, mint követek által a Felsőházhoz:

„Sacratissima Regio Apostolica Majestas! Pervenerunt ad meam notitiam articuli illi, quos de religione ejusque accessoriis, circulus cis et transtibiscanus, in diaeta budensi eo consilio concinnavit, ut eosdem Sacratissimae Majestati Vestrae discutiendos et post discussionem approbandos offerret. Eorum articulorum exemplum nactus, cum illud in et cum collegio Seniorum legissemus, occurrerunt nobis in iis, discrepantiae considerabiles, ratione regiminis ecclesiarum helveticae confessioni addictarum, in quantum illud, conformiter diplomatibus, per legitimos terrae principes, ante-

cessoribus nostris elargitis, ac canonibus, cum consensu ecclesiarum helveticae confessionis, inde a seculis sancitis, et iis etiam per legitimos terrae principes confirmatio exerceri hucusque consuevit; quique articuli ideo innovationes notabiles, absque praevio nostro scitu ac consensu invehere in ecclesias etiam nostrae inspectioni subjectas vellent ac conarentur. Antequam proinde eosdem, discussioni Suae Regia Majestas Vestra Sacratissima subjiceret, iudiciumque suum super illis ferret, fiduciam sumimus ad clementissimum iudicium Majestatis Vestrae Sacratissimae confugiendi, atque demisso animo petendi, dignetur reflexiones et considerationes nostras, ad cor suum clementissimum adsumere, atque in possessione iurium nostrorum legaliter ac cum possibili industria vigilantia ac fide exercitorum, nos benigne conservare.

Proinde ad memoratorum discordantiarum, inter articulorum circularium, et stantis hujusque regiminis nostri ecclesiastici dispositiones occurrentium specificationem descendimus, ac quibus in capitibus inmorationis inducendae conatus fiat: certis numeris consignabimus.

I-o. In opere circuli cis et transtibiscani §. VIII-o dicitur, quod „evangelici in iis, quae ad religionem pertinent, unice a suis superioribus seu superintendentibus, idest localibus presbyteriis, consistoriis tractualibus et superintendentialibus, atque synodis dependeant.“ Ratione horum, sequentes nobis considerationes occurrunt: quod superiores, seu superintendentes articulo I-ro diaetae posoniensis, anno 1608. ante coronationem condito memorati, interpretatione confusa designantur ac explicantur in praemisso articulo, cum illi per localia presbyteria, consistoria tractualia atque superintendentialia et denique per synodos redduntur. Namque in praemissa lege memorati superiores, seu superintendentes, respectu etiam helveticae confessionis ecclesiarum superiorem duntaxat ecclesiasticum, seu superintendentem ecclesiasticum, qui alias Episcopus seu Püspök hungaris vocatur, significant. Jam hi superintendentes, ecclesias sibi subjectas, duplici ratione regunt. Primum per Seniores tractuales, sibi subordinatos, qui certis particulis ac portionibus diaeceseos superintendentis praesunt, ecclesiisque illarum inspiciunt, easdem regunt; quando jam seniores tra-

etuales, cum suis assessoribus, e numero pastorum delectis conveniunt, synodum particularem celebrare dicuntur. Quando vero superintendentens, seniores nunc statim memoratos convocat, ad causas ex tractibus senioralibus appellatas ac transmissas superrevidendas ac discutiendas, tunc synodum generalem celebrare idem superintendentens per receptos canones prohibetur. Atquae hae duae jurisdictiones synodales sunt, quae in ecclesiis reformatis obedientiam et obsequium exposcunt, nec hucusque particularis alicujus ecclesiae presbyterium decidendi causas ecclesiasticas, decisionesque suas canonisandi habuit auctoritatem. Primae enim instantiae forum in rebus religiosis et ecclesiasticis, est forum senioris tractualis una cum confratribus assessoribus simul constituti. Unde per appellatam aut transmissionem, ad forum superintendentis, in et cum collegio seniorum et assessorum causae appellatae ac transmissae, finaliter ac decretorie deciduntur et terminantur, nec nationalis aliqua synodus aliter convocatur, quam si causae quaedam graves per universam gentem, ecclesias helveticae confessioni addictas spectantes sese obtulerint. Atque ex his liquescit, superius memorato §-o VIII-o quibus in rebus innovatio in regimine et quoad religionem videatur induci.“

Eddig van a folyamodványnak felvett tárgyunkra vonatkozó pontja; a többi pontjaiban is, az iskolák kormányzatára, a tanítók választására, az alapítványok kezelésére, s a házassági törvényszékekre vonatkozólag, nem csak a tiszai, de minden egyéb törvénytervekkel is ellenkezőleg a világi férfiaknak s egyes gyülekezeteknek legkisebb befolyást és jogot sem kíván engedtetni, hanem minden hatalmat a papoknak, espereseknek, és különösen a szuperintendenseknek kíván adatni; egy szóval: leplezetlenül hierarchiát és episcopalismust kíván fentartani, illetőleg létrehozni. Nem tartozik feladatink körébe, cáfolgatni a tiszántuli szuperintendens és esperesek folyamodványában foglalt tételeket; annyit azonban bátran nyilvánithatunk, hogy azok, nem csak az országgyűlésen oly nemes elszántsággal küzdött a magyar protestáns nemesség közvéleményével, nem csak a magyar protestáns egyház történeti multjával és érdekeivel, de általában a tiszta keresztyénség és protestantismus elveivel is igen nagy mértékben ellenkeznek. Szük látkör és nyomorult egyoldalúság, uralkodásvágy s a ne-

messég iránti gyanakodás, féltékenység és irigység indíthatták a tiszántuli szuperintendenst és espereseket, ezen soha eléggé nem kárhoztatható s megmérhetlen vészes következtű hierarchiai törekvésre, a melyben, hogy titkon a r. kath. klérus által is buzdítottak és gyámolítottak, biztos történeti nyomok mutatják; a klérusnak tudniillik érdekében állott, minden eszközöket felhasználni, hogy a törvényterveket, s a magyar protestáns egyháznak azok által biztosítani kívánt szabadságát és consolidáltatását vagy egészen, vagy részben meghiúsítsa.

m.

Benigna resolutio regia in negotio religionis dd. 7-ae Novembris 1790. emanata.

„4-o, Evangelici utriusque confessionis in iis, quae ad religionem pertinent, unice a religionis suae superioribus dependeant; cum tamen medio tempore, nomine Superintendentiae tibiscanae, ac seniorum tractualium, tam quo ad gradualem hanc ejusdem religionis superioritatem, quam etiam desideratum nunc per saeculares curatores in negotia illa, quae hucusque non nisi per ecclesiasticos ejusdem confessionis ac respective professores tractabantur, majorem influxum, diversae reflexiones exhibitae forent; nos autem sincere cupiamus, intacta caeteroquin religionis libertate, tam in coordinatione praedictae superioritatis, quam et reliquis disciplinae partibus, eum ordinem stabilitum videre, qui communi virorum ejusdem religionis, tam saecularium, quam ecclesiasticorum consensione, maxime congruus reputabitur: hinc Nos, pro suprema inspectionis, Nobis competentis potestate eosdem ulterius audituri, atque una curaturi sumus, ut hac in re certus, principiisque ipsorum religionis accommodatus ordo constabiliatur, interea vero constituendum venire, ut canones ecclesiastici, circa religionem per synodos suarum confessionum suo modo conditi et condendi, neque per dicasterialia mandata, nec per regias resolutiones possint alterari, liberam proinde illis futuram non modo consistoriorum quorum vis celebrationem sed etiam synodorum generalium, sive nationalium ad locum, quem ipsi delegerint, convocationem, ita tamen, ut generales has, quatuor superintendentiarum ad synodos convocationes Nobis praevis insi-

nuare, ac si Nobis ita visum fuerit, regium quoque hominem, sine religionis discrimine, non quidem pro directione at praesidio, sed solum pro inspectione admittere teneantur; canones et statuta taliter condita, non nisi postquam superinspectionem regiam transiverint, robur sortiantur firmitatis, salva alioquin in omnibus nostra supremae inspectionis protestate, salvisque reliquis juribus nostris, Nobis ut supremo capiti ecclesiae evangelicae utriusque confessionis, circa sacra competentibus, quibus praejudicium aliquod inferri, nullo unquam tempore patiemur.“

Ezen királyi resolutio vagyis törvényterv ellen a római katolikus klérus ismét szenvedélyesen feltámadt. Látván tehát az ország rendei, hogy egymás között közmegegyezésre jutni képtelenek: most már végeldöntés végett ismét felterjesztették az ügyet a Felséghez, a ki is 1791. Január 18-án leküldötte beigtatás végett a törvénycikket, úgy, amint annak szövege, közönségesen ismeretes, és általunk is idézve vala.

Nem lesz érdek és tanuság nélküli, ha a tisztelt olvasó az itt közlött törvényterveket, minél részletesebben összehasonlítja. Nekünk, kitüzött feladatunkhoz képest, elég legyen csak annyit megjegyezni, hogy mind azon törvénytervek között, a melyek az evangélikusok, a római katolikusok, s a különböző kerületek által készítették, csak egyetlen egy sincs, mely a Felségnek a magyar protestáns egyházalkotmány létrehozása, vagy tökélyesbítése ügyében, legkisebb tényező befolyást is adna s még a római katolikusok törvénytervei is teljes mértékben biztosítani kívánták e részben a protestáns egyház autonomiáját; és valóban biztosítva is lett volna az, ha a tiszántúli szuperintendens végzetszerű folyamodványa be nem adatik, s ha már ekkor a világiak és lelkészek közötti kölcsönös bizalmatlanság és gyanúsítás vihara nem pusztította volna az egyházat. A vizsgálatunk alatti törvénypontban foglalt feladatnak megoldására, vagyis a magyar protestáns egyházalkotmány elveinek törvényes tisztába hozására és megállapítására, a Felség legfőbb felügyeleti jogának épen tartása mellett, a budai és pesti zsinatok valának hivatva. Ezek a feladatot magok részéről meg is

oldották, és pedig a közlött országgyűlési törvénytervek szellemében. Azonban e zsinatok kánonai ellen egyfelől a protestáns hierarchia, másfelől a római katolikus klérus, — tehát épen azon érdekek, melyek az országgyűlés folyamán a törvénytervek ellen, — erélyesen küzdöttek és ki is vitték azt, hogy a zsinati kánonok a felség által nem sanctionáltak. Itt önkényt egy kérdés merül fel, az t. i. hogy igazságos és törvényes dolog volt a felség részéről, a tiszántúli szuperintendens folyamodványának nagyobb súlyt adni, mint az országgyűlési rendek akaratának, s a budai és pesti zsinatnak, szótöbbséggel és a törvényes formaságok megtartásával alkotott kánonait nem sanctionálni azért, mert azok ellen egyes papok folyamodtak. Ha egy pártnak vagy töredéknek bármely társadalomban s bármely törvényhozásnál ily nagy súly tulajdonittatik: akkor minden rend és minden törvényhozás merőben képtelenség fogna lenni. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy mind azon pártok és töredékek, melyek az országos törvénytervek s a budai és pesti zsinatok kánonai ellen folyamodtak, sohasem kérték azt, egyetlen egy ígével sem, hogy maga a felség adjon habár csak ideiglenesen is egyház alkotmányt, hanem egyedül az ő felfogások szerinti törvényes állapot fentartásáért, s az ezzel ellenkező újítások meg nem engedéséért esedeztek.

Látván a magyar protestáns egyház tekintélyes világi tagjai, hogy a budai és pesti zsinatok kánonainak sanctionálásához remény nem lehet: 1818 táján ama kánonokban foglalt egyház alkotmányi intézményeket, s illetőleg magukat a kánonokat, az egyes egyházkerületi közgyűlések útján és által törekedtek életbe léptetni, és pedig sikeresen. Ekkor némely papok ismét a felséghez folyamodtak. A viszálykodás, valamint kezdetben a reformált egyház kebelében támadt: úgy most is annak kebelében pusztított leginkább. A felség tehát a magyar királyi helytartótanácsnak 1821 Január 16-án 1525. sz. a. kelt leirata szerint, a viszálykodások elintézését, a négy reformált egyházkerület köz konventjére bizta. Ezen konvent, egészen autonomice meg is alakult és működött; a budai zsinat kánonai szerinti újításokat, helyben hagyta, kanonizálta, s a magyar reformált egyház mostani törvényes alkotmányának főbb intézményeit megállapította. A konvent határozatait a felség a magyar királyi helytartó tanácsnak 1821 július 31-én, 20263

sz. alatt kelt intézménye által helybenhagyta, sanctionálta. Ezek szerint voltaképen az 1821-ik évi general konvent oldotta meg az 1791 XXVI. t. c. 4. §-ában foglalt feladatot, ez állapította meg az egyházi fokozatos felsőséget s a helytelenül ugynevezett egyházi és világi elemek egymáshozí jogviszonyát és egyensúlyát az egyházalkotmányban, ezen konvent szüntette meg a papok és világi férfiak között évtizedek folytán dult viszálykodást, a mint hogy ezen időtől fogva soha ama viszálykodás fel nem támadt többé a magyar protestáns egyház kebelében; eszébe sem jutott többé senkinek, hogy ad coordinationem gradualis superioritatis kihallgatásra, vagy zsinatra szükség volna, hanem kért az egyház a közelebbi időkben zsinatot azért, hogy ez legyen törvényes összekötő kapca a négy kerületnek s hogy ez gyakorolja összhangzatosan és egyetemlegesen, minden felmerülő főbb dolgokban a törvényhozás hatalmát.

A közölt okmányokból és kétségtelem történeti tényekből önkényt és szükségképen következik, hogy a., az 1791: XXVI t. c. 4-ik §-ában foglalt felségi jogot: „reservat Sibi Sua Majestas eum stabilire ordinem” etc. sem az országrendei, sem a protestáns egyház nem adta a a felségnek, hanem maga vette magának, nem örök időkre és feltétlenül, hanem csupán a végre hogy

β., a papok és világi férfiak közt akkor fenforgott viszálykodás, a törvényben foglalt feltételek szerint, s az egyház autonomiájának sérelme nélkül zsinatilag megszüntettség; s miután

γ., ezen feladatot részint a budai és pesti zsinat, részint és főként az 1821-ik évi general konvent, az ágostai hitvallásuakra nézve pedig az egyes kerületek végzései a felség tudtával és beleegyezésével már megoldották, s miután

δ., az 1822 óta 1849-ig, volt a magyar protestáns egyháznak s törvényesen még ma is van oly alkotmánya, mely az egyház által a communis consensio szerént maxime congruusnak s viszonyainkhoz és vallásos elveinkhez alkalmazottnak ítéltetik; s miután végre

ε., ezen törvényes alkotmány hiányait, egy autonomikus zsinat képes lett volna a legcélszerűbben megorvosolni: az a kérdés hogy:

Megszűnván azon ok, mely a kérdéses törvényt pontot

egyedül szülte: nem szünt-e tényleg meg a felségnek abban foglalt joga is; s így értvén a dolgokat

miképen lehet a pátenset és miniszteri rendeletet, ama törvénypontra bármi szempontból is alapítani?

U t ó i r a t.

Midőn ezen Apologia már egészen bevégezve és épen sajtó alá adandó volt, akkor jelent meg ő felségének Ausztria császáranak egy Bécsben 1860. Május 15-én kelt legmagasabb kézírata, mely az ösmeretes császári nyiltparancs ellen nyilatkozott gyülekezetek, megyék és kerületek ismételve kifejezett aggodalmait alaptalanoknak nyilvánítja ugyan, mindemellett is azonban, tökéletesen megadja azoknak minden kérelmeit. Azokat pedig, kik a cs. nyiltparancs és miniszteri rendelet szerinti organisa-tiót elfogadták, annak szigorú megtartására utasítja.

Dicsőség legyen a nagy Istennek, ki most sem hagyta el az ő harcoló egyházát, s a nehéz próbáltatás napjaiból győzelmesen kiszabadította. Őszinte hála és köszönet ő felségének Ausztria császáranak, hogy alapos aggodalmainkat figyelembe vette, s törvényes kérelmeinket teljesítette. A magyar protestáns egyháznak az autonomia mellett hiven megmaradt része, használni fogja a visszanyert törvényes szabadságot, és Isten segélyével megbizonyítani azt a világ előtt, hogy az öntörvényhozás jogaira és méltóságára nem méltatlan.

Az ügy e kedvező fordulata által azonban Németország tisztelt tudósai teljességgel nincsenek s nem is lehetnek megcáfolva. Ők a tudomány fegyvereivel harcoltak ellenünk, nekünk is ugyanazon fegyverekkel kell tehát a támadást visszavernünk; hogy így ügyünk mostani győzelme ne a császári kegyelem, vagy személyes jóindulat, vagy talán politikai constellációk eredményének, hanem az igazság a törvény és a jog tiszta vívmányának tekintessék; s az egyházi ügyeink által érdekelt külföldi tudósok a netalán előforduló újabb küzdelem idején ügyünkhöz igazságosabban és méltányosabban szólhassanak; jelenleg pedig, minden buzgósággal oda munkálkodjanak, hogy azon ágostai hitval-

lásu gyülekezetek, melyek az oktroiált organizációt, bármilyen okból, de minden esetre az egyház törvényei és érdekei ellenére elfogadták, ennek sulya alól szabadittassanak fel, s visszatérve az autonomia alapján hiven megmaradt testvéreikhez, minden szakadás ellentét és visszavonás nélkül szép egyetértéssel munkálhassák az Isten országának jóllétét.

1860. május 20.

SZOKRATES ÉLET- S JELLEMRAJZA.

Szokrates Sophroniskos szobrász- és Phänezette születésnek fia, a görögök közt a legbölcsebb és legerényesebb ember a 77-ik olimpiásnak 4-dik évében (vagyis Krisztus előtt 469.) Athenben született. Atyja kora ifjúságában szobrászatra fogta, melyben eléggé ki kellett magát képeznie, ha azon mezes gráciák, melyek Minerva szobra megett Athen falain állottak, mint sokan állítják az ő művei voltak; mert azon időben, midőn Phidias, Zeuxis, és Myron éltek, valami közepszerű mű ily nevezetes helyiségen föl nem állitathatott.

Körülbelöl 30 éves korában, midőn atyja már rég elhalt és minden különös hajlam nélkül inkább csak szükségből űzte a szobrászatot, jött ismeretségbe egy előkelő atheni emberrel, Kritonnal, ki kitünő észtehetséget észrevevén, úgy gondolkodott, hogy ő az emberiségre nézve sokkal hasznosabb lehet ésműveletei, mint kézimunkái által: kivette tehát a művészi iskolából és az akkori bölcsekhez vitte, hogy önképzését eszközlendő magasabb rangu szépség álljon mintegy tükör gyanánt előtte. Szokrates a művészetek s tudományok minden ágaiban leghiresebb férfiak tanítását s társalgását élvezé, kik közül tanítványai Archelaust, Anaxagorast, Prodikust, Evenust, Isimachust, Theodorust említik a többek közt.

Élte szükségéről való gondoskodást Kriton vállalta magára és Szokrates nagy szorgalommal az azon időben virágzásban volt természettudomány tanulásához fogott. De csakhamar azon észrevétel tette: itt lenne már az ideje a természet vizsgálatról az emberről vizsgálódásra átvinni a bölcselke-

dést. Ezen ut az, melyet a világbölcséletnek mindenkor követni kellene. A kultárgyak szemléletén s vizsgálatán kell kezdenie, de minden lépésnél egyszersmind az emberre viszapillantania, mint a kinek valódi boldogságára kell irányozva lenni minden törekvésének. Ha a plánéták mozgása, az égi testek állapotja, az elemek tulajdonsága stb. épen semmi befolyással sincsenek boldogságunkra: akkor nem lehet az ember feladata, hogy azokat vizsgálhassa. „Szokrates volt az első, mint Ciceró mondja, ki a bölcsészetet az égből aláhivta, a városokba bezállásolta, az emberek lakaiba bevitte és ezt tényeik és mulasztásaik felett való elmékedésrészükségesnek tartotta.“ Azonban, mint az ujitók legtöbbször szoktak, másrésről igen messze ment: néha a legjelesebb tudományokról is oly ócsárlólag szólt, mely egy, a dolgok bölcs megítélőjéhez épen nem illik.

Görögországban ekkor a tudósoknak azon faja tartatott nagy tiszteletben, mint minden időben a nép előtt, kik a meggyökerezett előítéleteket és elévült babonákat mindenféle ál-erősségek és elménckedések által pártfogolták, sőt tovább tenyészni elősegítették. Ezen tiszteletes nevet vették fel: Sophisták (eredeti jelentés szerint bölcsészettanítók), mely önviselőtök miatt gúnynévvé változott. Ők voltak az ifjuságnak nevelői s általános megelegedéssel sőt tetszéssel tanították nyilvános iskolákban mint magánházaknál a művészeteket, tudományokat, erkölcs és vallástant. Tudván, miszerint a népuralmi igazgatási alkotmányban a szónoklat mindennél feljebb becsültetik; a szabad ember örömezt hallgatja, ha a politikáról beszélnek és a ficamodott elméjü fők tudomány-vágya leginkább mesék által elégítettik ki: azért sohasem mulaszták el előadásaikban a tüzes elragadó szónoklatot, hamis politikát és képtelen meséket oly művészi-zen egybefűzni, hogy a nép álmélkodással hallgatta és pazarul jutalmazta. A papsággal jó egyetértésben voltak, mert kölcsönösen, világ szerint ezen bölcs elvet vallották: élni s mást élni engedni. Ha a képmutatók zsarnoksága az emberek szabad szellemét már járom alatt nem tarthatta: akkor az igazság emez ál-barátai arra voltak hivatva, hogy azt tévutra tántorítsák, a természetes fogalmakat összevissza zavarják, az erény és véték-, jog és jogtalanság-, jó és rossz közti minden különbséget szemfényvesztő ál-okoskodásaik által elenyésztessenek. Elméleti alapelvök volt: „Mindent

meg lehet bizonyítani és cáfolni,“ és a gyakorlati: „Mások tudatlansága és saját fölényéből az embernek annyi hasznot kell hajtani, mennyit csak lehet.“ Ezen utóbbi maximát, mint gondolhatni is, a nép előtt titokban tartották ugyan, s csak azon avatottaikkal közölték, kiknek üzletökben részt kellett venni: mindazonáltal az erkölcstan, melyet nyilvánosan tanítottak, épen oly rontó hatással volt az emberi szivre, mint politikájok az emberiség jogai, szabadsága és boldogságára nézve.

Miután elég eszélyesek voltak az uralkodó vallási rendszert saját érdekükkel egybefűzni, nemcsak határozottság és bátorság kivántatott csalásaik tovább folytatásának megakadályoztatására, hanem valódi erénybarát is ezt tenni a legéberebb ovatosság nélkül nem merészelhette. Mert nincs vallásrendszer, mely az emberiségnek Istenhezi viszonya eszméjéből folyó legalább néhány kötelességeket ne szentesítsen, melyeket az emberbarát tisztelni, és az erkölcstanító, ha csak saját célja ellen nem akar dolgozni, érintetlen hagyni kénytelen. Vallási tekintetben a kétségeskedésről könnyelműségre, a külső isteni szolgálat elhanyagolásáról a valódi Isten szolgálat értéknélküliségére való átmenetel igen könnyű szokott lenni, különösen a kedélyzet változásaitól függőknél, kik nem az ész uralma alatt állnak, hanem az anyagiság- dics-, vagy kéjvágy által kormányoztatnak. A babonáság papjai erre mindig mintegy végerődre számítottak és mint megvíthatlan helybe vonultak ide, valahányszor ellenök támadás intéztetett.

Ily nehézségek és akadályok álltak Szokratesnek útjában, midőn azon határozott szándékkal lépett fel, hogy az erényt és bölcseséget embertársai közt terjeszti. Egyrésről a neveltetés eredményét, saját előítéleteit leküzdeni, tudatlan embertársait felvilágosítani, az ál-okoskodások ellen harcolni, ellenei részéről gyűlölséget, rágalmazást és gyaláztatást szenvedni, szegénységben sinleni, tekintélyes erőhatalom ellen vivni és a mi legnehezebb volt, a babona sötét rémeit elűzni; másrésről polgártársai gyenge kedélyzetét kimélni, a boszantásokat kerülni és a babonás vallásnak az együgyűek erkölcsiségére jó hatású befolyását ki nem gunyolni volt a ráváró munka. És ő mind ezen nehézségeket valódi filozófusi bölcseséggel, szenthez illő türelemmel, emberbaráti önzetlen tisztaszívűséggel, hő-

sies elszántsággal hordozta el minden világi javaknak és élvezeknek feláldozásával. Egészségét, erejét, kényelmét, jó hírnevét, nyugalmát, sőt életét is, szíves készséggel áldozta fel embertársai jólétének eszközlésére. Ily hatályosan működött ő benne az erény és jog iránti szeretet, és a kötelességek mulaszthatlan teljesítésének érzete a minden dolgok teremtője és fentartója iránt, kit az értelem meg nem hamisított világa által oly elevenítőleg megismert.

Azonban ezen világpolgári magasabb nézet, felfogás nem tartá őt vissza a hona iránti közönséges kötelességek teljesítésétől. 36-ik éves korában részt vett a potidaeusok elleni hadjáratban, Trácia egy városa azon lakosai ellen, kik az atheneiek, mint adót követelőik ellen fellázadtak. Itt nem mulasztá el az alkalmat felhasználni, hogy testét a hadjárat nehézségei s az évszak zordonsága ellen megedze, és lelkét a veszélyekkel rettenthetetlenségben gyakorolja. A vitézség jutalmát versenytársai általános meg egyezése szerint itt ő nyerte el, de átengedte ezt Alcibiadesnek, kit szeretett és ez által a hazájától való ily megtiszteltetésre jövendőben saját tettei általi kiérdemlésre felsekíteneni akart. Egy viadalban életét mentette meg neki. Potidaea városát a legkeményebb hidegben szállták meg. Mások a hideg ellen oltalmazták magukat, melegebb ruhákat öltvén: ő közönséges rendes ruházatát nem váltotta fel és a jégen mezetlen lábbal ment át. Epemirigy dühöngött a táborban, sőt Athenben is. Csaknem hihetetlen, mit Diogenes Laertius és Aelian állitnak: Szokrates volt az egyetlen, kit e nyavalya meg nem támadt. A nélkül, hogy ezen körülményből, mely mindenestre csupa esetlegesség lehetett, következtetnénk egész biztonsággal mondhatni, miszerint egy volt a legerősebb és kitartóbb testalkatúak közül, melyet a mértékletesség, folytonos gyakorlás és mindenféle nőiességek eltávoztatása által úgy tett tulajdonává, hogy az élet minden esetei és küzdelmei ellen megedzve volt. A csatamezőn is nemcsak gyakorolta lelki erejét, hanem a legnagyobb mértékben meg is feszítette. Néha láták őt 24 óráig azon egyhelyen elfordíthatlan szemekkel gondolataiba mélyedve úgy állani, „mintha lelke testéből kiköltözött volna“ azt mondja Gellius Aulus. Nem tagadhatni, hogy ezen elragadtatások rajoskodásrai hajlamról tanuskodnak és életében több

nyomaira találunk annak, hogy ő attól teljesen meg nem szabadulhatott. Azonban, ártalmatlan rajongás volt ez, távol a kevélység és embergyűlölségtől, sőt azon szerkezetben, melyben élt, ránézve igen hasznos lehetett. A természetnek közönséges erői, meglehetősen elégségesek arra, hogy az embert oly nagy gondolatra és állhatatos elhatározásra magasztosítsák.

A bevégzett hadjárat után visszatérve szülővárosába, elkezdett az álbölcselet és babona hatályos volta ellen küzdeni a polgártársait az erényre és bölcseségre tanítani. A zajos utcákon, sétányokon, fürdők és magánházakban, művészek műhelyeiben, a hol csak embereket talált, kiket jobbithatni reményelt, megállapodott, velök beszédbe elegyedett*), világosította őket: mi legyen a jogos és jogtalan, a jó és rossz, a szent és szentségtelen; beszélt előtök az isteni gondviselés és igazgatásról, azon eszközökről, melyek által Istennek tetszését megnyerhetni; az emberek boldogságáról; az embernek mint polgárnak, családfőnek, házas-társnak stb. kötelességeiről. De mindezeket sohasem rátukmáló tanítói modorban tette, hanem mint barátunk, ki az igazságot velünk együtt óhajta felkeresni. És ezt egyszerű gyermekies kérdések által úgy eszközölte, hogy kérdésszerű kérdésre minden figyelemfeszítés nélkül követhette őt az ember, míg nem végre egyszer magát a célhoz eljutottnak látá és az igazságot nem megtanultnak, hanem saját maga által felfedezettnek ismeré fel. „Anyámat utánzom ebben, szokta tréfásan mondani; ő nem szül többé, hanem oly mesterség tulajdonosa, mely által másoknak szülötseit világra jönni segíti: én barátaimnál hasonlóképen a szülétséget képviselem, kérdezősdöm és nyomozom mind addig, míg értelmiségök elrejtett gyümölcse napvilágra nem jő.“

*) Xenophonnal következő módon jött ismeretességbe. Találkozott vele egy szűk átjáráson. Az ifju ember szép és nemes magatartása oly annyira megtetszett neki, hogy botját elébe tartotta és nem akarta tovább eresztetni. Ifjú, kiálta rá, tudod-e hol tölthetők be az életnek szükségéi? Oh igen! válaszola Xenophon. Tudod azt is, hol szerezhetni meg az erényt és becsületességet? Az ifju meghökken és szeméit rámereszté. Kövess engemet, folytatá tovább Szokrates, és én meg fogom neked mutatni. És követé őt s leghivebb tanítványává lőn, és köztudomásu, mily sokat köszönhet ő Szokratesnek.

Ezen modor az igazság után tudakolódni, a legszerencsésebb is volt arra nézve, hogy a sophistákat megcáfolja. Ha részletes, körülményes előterjesztésbe bocsátkozott, a sophistával nem mérközhetett. Mert oly sok kitérések, regek, színlett okok és figurák álltak készen parancsára, hogy a hallgatók elámulva legyőzöttek gyanánt megadták magukat. Általános tapsolást ritkán szokott előidézni. És képzeljük magunknak a győzelmes pillantást, melyet ily tanítók ekkor tanítványaikra és még inkább ellenfeleikre vetettek. Mit tett Szokrates ily alkalommal? Együtt tapsolt velök; de néhány igen könnyű, a tárgygyal semmi kapcsolatban nem levő kérdéseket tett fel, melyeket a nagy tudományu férfiú csak bolondságnak tartta, és szájalomból rá megfelelt. Lassan lassan közeledett tárgyhöz, folytonosan és folytonosan kérdezetve, miáltal ellenei előtt az útát elzárta, hogy a hosszadalmas beszédekbe ne csapongjanak, s oda kényszerültek, hogy a fogalmakat kitisztazzák, helyes értelmezésre jussanak és hamis előtételeikből képtelen következményeket vonjanak. Utoljára annyira megszorulva érezték magokat, hogy türelmetlenekké lőnek. Ő azonban sohasem lett az, sőt a legnagyobb szelidséggel tűrte el gombaságait, és folytatá a fogalmak fejtegetését, míg végre a képtelenségek, melyek a sophisták alapelveiből következtek a legeggyűgyűbb hallgató előtt is kézzelfoghatók lőnek. Ekképen lettek saját tanítványaiknak nevetség tárgyává.

A vallásra vonatkozólag úgy látszik következő elvet tartott szeme előtt. Bármely hamis tanítmányt, mely tetteleg az erkölctelenségre vezet és ennélfogva az emberiség boldogságának ellene munkál, épen nem kimélt, hanem nyilvánosan a képmutatók, álbölcsek és a nép jelenlétében ostorozta, nevetségessé tette és képtelen s iszonyatos-következményeiket felmutatta. E nemből valók voltak a gyarlóságok, igazságtalanságok erkölcsiség ellenes kívánságok és szenvedélyek meseköltőinek tanítványai, melyeket isteneiknek ajánlta. Efféle tételek, mint szinte az isteni gondviselés és igazgatóról helytelen fogalmak, a jók megjutalmaztatása s a gonoszok megbüntetésére vonatkozó tanokat illetőleg sohasem volt tartózkodó, nem volt soha csak látszólagosan is kétséges vagy ingatag, hanem mindenkor határozottan elszánt, az igaz ügy mellett a legnagyobb rettenthetetlenséggel küz-

deni és mint a következmény megmutatta, tudományát életével is megpecsételni. Oly tant pedig, mely csupán elméletileg levén hamis, az erkölcsiségre károsítólag nem hathatott, mint a ki az ujitástól oly igen félt, érintetlen hagyott, sőt nyilvánosan az uralkodó véleményt vallotta, az azon alapuló vallási szokásokat, szertartásokat teljesítette, ellenben kerülte az eltérő nyilatkozatra szolgálható alkalmakat és ha már ki nem kerülhetett, kimenekülhetési eszközül tudatlanságát hozta fel.

Hogy így cselekedjék, kedvező volt ránézve különösen a tanmodor, melyet ő, mint láttuk, egészen más célból választott. Mert midőn tanait sohasem valamely mindent tudni akaró kevélységével hirdette, midőn maga semmit nem állított, hanem az igazságot mindenkor kérdések által csalta mintegy ki hallgatóiból; neki elnézték, azt nem tudni, a mit nem tudhatott, vagy tudni nem bátorkodott. A hiúság, minden kérdésére megfélelni tudni, sok nagy lelket félrevezetett, olyat állítván, melyet más szájából halva megvetett volna. Szokrates e hiúságtól távol volt. Oly tárgyban, mely tudalma körén kívül esett, egész őszinteséggel bevallotta: ezt nem tudom; és ha észrevette, hogy kelepcebe kerített s bizonyos vallástételt akarnak belőle kicsalni, a játék-ból kivonta magát, mondván: semmit sem tudok. A delphii jóstanács őt minden halandók közt a legbölcsebbnek nyilatkoztatta. Mint látszik a papnőnek azon alattomos célja volt, hogy, ezen, rá nézve oly veszélyes embert e hizelkedés által megnyerje és azon kényszerűségbe helyezze, hogy a jóstanács mondását csalhatlannak nyilvánítsa, ha legbölcsebb halandónak akar tartatni. Szokrates azonban a dolognak egy különös fordulatot adott. „Tudjátok, ugymond, miért nyilvánított Apolló engemet a legnagyobb bölcsnek a földön? Minthogy mások nagyobb részint azt hiszik, hogy tudják azt is mit nem tudnak; én pedig valójában belátom és bevallom, hogy minden a mit tudok oda megy ki: hogy semmit sem tudok.

Szokratesnek híre elterjedt egész Görögországban és különböző vidékekről a legelőkelőbb, legtanultabb emberek jöttek hozzá, hogy az ő barátságos társalgását és tanítását élvezzék. A vágy, őt hallgatni, oly nagy volt barátai közt, hogy némelyik életét kockáztatta, csak naponként vele lehessen. Az atheneiek életvesztés terhe alatt megtiltották a

megaraiaknak a tartományukba való menetelt. A megarai Euklidesz, Szokrates barátját és tanítványát ez nem tartóztathatta vissza, hogy tanítóját meglátogassa. Éjjel tarka nőruhába burkolódzva ment Megarából Athenébe és másnap, mielőtt megvilágosodott visszatért, 20,000 lépésnyi távokra fekvő hazájába. Szokrates mindemellett a legnagyobb szegénység- és szükségben élt; tanításáért nem akarta magát fizettetni, jóllehet az átheneiek annyira tanvágyók voltak, hogy nagy összegeket sem kíméltek volna, ha őket díjazásra szoritja. A sophisták ezen készségüket már jobban tudták saját hasznukra fordítani.

Annál nagyobb lelki erejébe került ezen szükséget tünni, minthogy nője a híres Xantippe épen nem a legtakarékosabb háziasszony volt és gyermekei tápláltatásáról is kizárólag magának kellett gondoskodni. Azonban ez még sem azt teszi, hogy Xantippe oly rosz természetű asszony volt, mint közönségesen hiszik. Az ő ócsárlására vonatkozó ismeretes mesék későbbi íróktól származnak, kik ezeket csak hallomás útján hagyomány gyanánt tudhatták. Plátó és Xenophon, kik róla legtöbb tudomással birhattak, ugy látszik közönszerű nőnek ismerik, kiről sem sok jót sem sok roszat nem mondhatni. Plátónak Pháidon című beszélgetésében azt olvassuk, hogy Szokrates életének utolsó napján gyermekével együtt a börtönben nála volt, és halála miatt szerfelett elkomorodott. Minden, mit ezen hitelre méltó írónknál az ő hátrányára találhatni, Xenophonnak asztal feletti beszédében azon hely, hol valaki Szokratestől ezt kérdezi: „miért vett magának ily nőt, ki oly kevéssé nyájas!“ és erre közönséges hangnyomatókkal feleli: „Ki lovakkal bánni akar megtanulni, gyakorlás végett nem türelmes teher hordó állatot választ, hanem szilaj lovat, melyet nehéz fékezni: én, ki emberekkel bánni akarok megtanulni, épen ezen okból választék oly nőt, ki férhetetlen, hogy az emberek különböző szeszélyeit eltünni annál jobban megtanuljam.“

Egy más helyen pedig ugyanazon írónál Szokrates fia Lamproklus, anyja kemény bánásmódja, durcás természete és türehtelen szeszélyessége miatt panaszkodik atyjának. De Szokrates válaszából kiviláglik az ő dicséretére, hogy civakodó természete mellett családanyai kötelességeit csakugyan gondosan teljesítette, gyermekeit szerette s illendően

ápolta. Házastársának ezen tanuságtétele megcáfol minden gyalázó történetecskét, melyet az ő rovására gondoltak ki és az által őt az utóvilág előtt mint rossz nők példányképét tüntették fel. Egész alaposággal állíthatni, hogy Szokrates az emberekkel való bánásmód tanulását házastársán nem hiában gyakorolta, sőt inkább hogy fáradhatlan türelme, szivélyessége, jámborsága és ellenállhatlan nógatásai által annak természeti durvaságát legyőzte, szeretetét megnyerte, hogy átváltozva annyira megjavult, miszerint kiállhatlan nőből jó családanyává és mint az ő kimulása előtti önviselete tanusítja, gyengéd házastársá lön. Egyébiránt akármit legyen is a dolog, a házi családi körülmények rá nézve a szegénységet még terhesebbé tették: midőn nem csak magának, hanem egész családjának, és tán elégedetlen, az ő szigorú mértékletessége miatt panaszkodó családjának tettei s mulasztásairól számadással tartozott. A családai kötelességeket senki jobban nem tudta, mint Szokrates. Tudta jól, hogy neki kötelessége annyit munkálni és szerezni, mennyi családja tisztességes fentartására megkívántatik, ezen természeti kötelességet barátainak is gyakran fejébe verte: mindazáltal, a mi őt illeti, egy fensőbb kötelesség annyira szíven feküdt, hogy ezt mint alárendeltet betöltenie nem lehetett. A kornak romlottsága, mely mident nyereségre való kilátásból tett, és különösen a sophisták alávaló bírvágya; kik rontó tanaikat készpénzért árulták s a leggyalázatosabb eszközöket használák, csak hogy a megcsalott nép kárával meggazdagodhassanak: ezek tették kötelességévé, hogy az aljas nyervágnak a legnagyobb önzéstelenséget helyezze ellenebe, hogy így az ő tiszta, mocsoktalan célját senki félre vagy rosszra magyarázni képes ne lehessen. Készebb volt szükséggel küzdeni, és ha a nyomor oly igen sujtotta — könyöradományból élni, mint példája által az álbölcséletanítók szennyos pénzsomját csak némileg is menteni.

Félbeszakasztá ezen jótékony munkálkodást, 424-ben az által, hogy a boioriaiak elleni hadjáratban ismét részt vett. Az atheneiek Delion-nál csatát vesztek és tönkre tétettek. Szokrates kitüntette bátorságát, úgy az ütközetben, mint a visszavonulásban. „Ha mindenki úgy teljesítette volna kötelességét, mint Szokrates, így szól Laches hadvezér Plátonnál: úgy a nap ránknézve bizonyosan nem lett volna szeren-

csétlen.“ Midőn már mindenki futásnak eredt, még ekkor is visszament, hanem csak lépésről lépésre, és amint gyakran visszafordult, egy ellent, ki már már nyakára jött, leküzdendő: Xenophonra talált, ki lováról leesve sebesülten az utban feküdt, felvéve őt vállaira és biztos helyre vivé.

A papok, sophisták, szónokok és más egyéb emberek, kiknek szemében Szokrates tövis volt, távollétét felhasználták saját érdekekben a kedélyeket ellene izgatván. Haza érkezével egy szövetkezett pártot talált, mely előtt semmi eszköz nem volt nemtelen, a mi őket kitűzött céljokhoz vezette, t. i. hogy neki ártsanak. Megnyerték, vagy mint inkább hiszik, kibérlették ezek a komoedia író Aristophanest, hogy egy meglehetősen erkölcstelen bohózat által Szokratest gyűlöletessé és nevetségessé tenni kíséreténé meg, a közönségnek részint kipuhatolása, részint előkészítése szempontjából és ha e fogás sikerülne, majd többet is tegyen. E bohózat „Felhők“ cím alatt jelent meg, Szokrates volt benne a főszereplő; és ezen szerep alakja őt élethűn akarta előtűntetni: ruházata, járása, mozdulata, hangja, minden igen természetűn volt utánozva. A darab az üldözött világ-bölcsnek tiszteletére korunkig fenmaradt. Szokrates a színházat látogatni nem szokta, soha azonkívül ha Euripides darabjai adattak elő, (melyekben mint némelyek állítják, ő is részt vett) azon napon, midőn e gunyirat adatott elő, mindazáltal elment. Hallván, hogy az idegenek közül sokan tudakozódnak: ki legyen eredetileg ezen Szokrates, ki a szinpadon így kigúnyoltatik? oda lépett a szinpad elé, és a darab végéig azon egy helyen állt, hol mindenki láthatta és a másolattal egybe-hasonlithatta. Ezen fogás a költőre és költeményre nézve egyiránt halálos dőfés volt. A legleleményesebb ötletek többé nem birtak hatást előidézni: mert Szokrates tekintete tiszteletet költött és rettenthetetlensége az ámulat bizonyos nemét ébresztette fel. A darabot, miután nem talált tetszésre, írója megváltoztatván, a következő évben ismét adatta, de épen oly rosz eredménynyel. És a világbölcnek ellenségei kényszerülve látták magokat, hogy a célba vett üldözést kedvezőbb időre halaszszák el.

Alig végződött be a boriaiak elleni hadjárat, két év múlva az átheneieknek ismét új sereget kelle toborzani, hogy a lacedemoni hadvezért Brasidást feltartóztassák,

ki Tráciában több városokat, ezek közt a legfontosabb várost Amphipolist is uralmok alól kivonta. Szokratest azon veszély melybe utóbbi távolléte ejtette, nem tartóztathatta vissza, hogy hazájának ujlag szolgáljon. Ez volt az utolsó eset, hogy hazáját elhagyta. Ezen idő után egész haláláig Athene vidékéről nem mozdult ki, nem mulasztá el az őt kereső ifjuságnak barátságos társalgását felajánlani, s tanítás és jó példaadás által az erényrei szeretetet beléjük csepegtetni. Mint mindenben nagy barátja, kedvelője volt a szépségnek: ugy barátjai választásában is a testi szépségre sokat adott. A szép test, szokta mondani, szép lelket ígérő, és ha a várakozásnak meg nem felel, elhanyagoltott. A miért is, igen nagy fontosságot fordított arra, hogy az ily személyek bensőjét szép idomu külsejökkel öszhangzóvá tegye. De senkisésem érdekelte őt annyira mint Alcibiades, egy rendkívüli szépségű és nagy tehetségű ifju, a ki e mellett nagyravágyó, könnyelmű és felette tüzes véralkatu volt. Ezt szakadatlanul kísérte, minden alkalommal beszélgetésbe eredt vele, hogy barátságos intései és szeretetteljes utasításai által őtet a hirszomj és kéj kicsapongásaitól megoltalmazza. Plátó ezen beszélgetésekben oly kifejezéseket is ad Szokrates szájába, melyek csaknem szerelmeseknek látszanak: a honnan későbbi időben némelyek arra vete-medtek, hogy őt ez ifjúvali bűnös társalgás vádjával terhelték. Azonban erről Szokratesnek ellenei: Aristophanes bohózatában és Melitus vádlevelében legkisebb említést sem tesznek. Melitus vádolta ugyan őt azzal, hogy az ifjuságot elrontja: hanem, mint Szokratesnek feleletéből elég világosan kiderül, ez csak a vallási és politikai rendszabályokra vonatkozik, melyek irányában az ifjuságot könnyössé tenni szándékozott volna. De feltéve azt is, hogy az erkölcsiségben alásülyedés már akkor oly széles körű volt, hogy ezen természetellenes bünt csaknem természetinek tartották légyen: ugy sem hallgatták volna el ellenei ezen körülményt, ha valójában lehető lett volna a szüzesség, önmegtartóztatás e példányképét ily állatias fajtalansággal vádolni. Ellenségeinek és rágalmazóinak hallgatása és barátaik részéről az ellenkezőnek bizonyítása után semmi kétség nem maradhat fen, hogy ezen vád alaptalan és csak vétkes rágalmazás. Plátónak kifejezései bár visszatetszőleg hangozzanak is füleinkbe, nem bizonyítanak többet, minthogy ezen

természetellenes udvariasság azon időben szokásos nyelv volt, mint időnkben tán a legkomolyabb férfi sem tartóztatná vissza magát, ha hölgyhöz ír, hogy egy pár szerelmes frázist bele ne szőjön.

A geniust illetőleg, melyet ő birtokolni mond és a mely őt, mint állítja, mindenkor visszatartá, ha valami erkölcostelent akart elkövetni, a tudósok különböző véleményben vannak. Némelyek azt hiszik, hogy ez Szokrates részéről csak koholmány, hogy a babonás nép által meghallgatassék; azonban ezt szokott őszinteségével látszik ostorozni. Mások ezen geniuson a jó és rossz élénk érzetét értik, az elmélkedés, hosszas tapasztalás és huzamos gyakorlat által mintegy ösztönné vált erkölcsi ítélő tehetséget, a melynél fogva minden szabad cselekvényt gyanítható következményei és műveletei szerint tekintett, a nélkül, hogy ezen ítéletről számot adhatott volna. Hanem Xenophon- és Plátónál találni különböző eseteket, hol ezen szellem Szokratesnek oly tárgyakat mond meg előre, melyeket a lélek természeti erőiből kimagyarázni lehetetlen. Valószínű, hogy ezeket tanítványai irántai jó indulatból költötték; vagy meglehet, hogy Szokrates ki, mint láttuk elragadtatásokba is merült, elég gyengeséggel vagy rajongó képzelő tehetséggel birt, ez élénk erkölcsi érzetet, melyet kimagyarázni nem tudott, oly hiszékeny szellemmé képezni, miszerint azon sejdítményeket is, melyek egészen más forrásból eredtek, annak tulajdonítson. Mert vajjon szükségképen kell-e, hogy a nagy jeles ember minden gyengeség és elfogultágtól ment legyen?! . . . Valószínűleg Szokrates korában a lángész erőlködése azokra való volt, melyeket hasznosabban alkalmazhatott. A nélkül is, mint már fentebb említettett, megszokott ő már minden babonát eltűrni, mely közvetlen az erkölcostelenségre nem tárt kaput.

Az emberiség boldogítása volt egyedüli törekvése. Mihelyt az elfogultság vagy babona, nyilvános erőszakoskodásra, az emberi jogok megsértésére, az erkölcsiség rontására szolgáltatott okot: nem bírta őt a világon senki bármi fenyegetés- és üldözéssel sem visszatartani, hogy az ellen ne nyilatkozzék. A görögök közt őseiktől leszármazott babonás hit volt, hogy a temetetlen halottak árnyai a Styx partjain egy századon át szünet nélkül ide s tova bolyongnak, mielőtt megnyugodnának. E tévelygő vélemény a nyers

nép közé a társaság első alapítói által nemes célból hozatott be; azonban már Szokrates idejében gyalázatos visszaélésnél fogva, ez sok bátor honfinak életébe került. Arginus szigetknél az átheneiek a lacedemoniak felett nagyszerű győzelmet vivnak ki, a győzelmes hajóhad parancsnokai azonban a szélvész által meggátoltattak azon kötelesség teljesítésében, hogy az elesetteket eltakarítsák. Athenébe megérkezésükkor ezen mulasztásért a leghálátlanabb módon nyilvánosan bevádoltattak. Szokrates volt ezen napon elnöke a prytaneusi gyűlésnek, melynek kötelességében állt a hivatalos ügyeket tárgyalni. Néhány hatalmasoknak rossz indulata, s a papoknak képmutatása, a megvásárlott népszónokok és daemogoknak aljasságával egyesült az állam eme védői ellen a nép vakbuzgalmát felizgatni. A nép erőszakkal kárhoztatásukat sürgette. A gyűlésnek egy része ezen pórnépies balhiedelem által elámitatott; a másik résznek pedig nem volt elég bátorsága, hogy ezen általános böszültségnek ellentmondjon. Mindnyájan beleegyeztek e szerencsétlen honfiak halálra ítéltetésében. Csak Szokrates volt elég bátor ártatlanságuk mellett felszólalni. Fel sem véve a hatalmasoknak fenyegetéseit, és a felizgatott nép dühösségét, egyedül kelt fel az üldözött ártatlanság védelmére, és később volt magát a legnagyobb veszélynek tenni ki, mint ily szentségtelen igazságtalanságba beleegyezni, azonban minden erő megfeszítése, azoknak javára eredménytelen lett. Elszomorodva nézte, hogy a vakbuzgalom kerekedett felül, és hogy a köztársaság oly gyalázatos tényt követett el, miszerint legbátrabb védőit roszulértett elfogultságból feláldozza. Ez történt 405-ik évben. Az erre következett évben, 404 az átheneiket a lacedemóniak győzték le, hajóhadukat tönkretették, fővárosukat körültáborozták és ez által azon végső szükségbe hozták, hogy kénytelenek voltak, a győzők kegyelmére számítva, magukat megadni. Igen valószínű, hogy az atheneiek részéről, tapasztalt vezérekbeni hiány nem kis mértékben volt oka ezen megveretésnek.

Lysander a lacedemonok vezére, miután a várost bevette, az abban támadt zendülést előmozdította, a demokratiai alkotmányformát oligarchiaivá változtatta és egy 30 tagból álló tanácsot nevezett ki, mely a harminc zsarnokok neve alatt ismeretes. A legböszőbb ellenség nem pusztíthatott volna jobban a városban, mint e szörnyetegek

pusztítanak. Felségsértési és pártütési büntény ürügye alatt a legbecsületesebb emberek életök vagy vagyonuktól fosztattak meg. Fosztogatás, rablás, száműzés, ennek nyilvánosan, amannak orozva kivégeztetése azon tények, melyek által uralkodásukat nevezetessé tették. Mint vérezhetett Szokratesnek szíve, midőn Kritias, egykori tanítványát ezen rémképeknek élén látta! Igen! mert eme Kritias, az ő egykori barátja és hallgatója, most már nyilvános ellenségének mutatta ki magát és kereste az alkalmat, hogy őt üldözhesse.

A bölcs egyszer őt baromi természetellenes bujaságáért megfeddette és ezen időtől fogva a szörny titkos boszut forralt ellene, melyet most kitölteni csak alkalomra várt.

Midőn ő és Kharikles a törvényhozók közé kinevezettek, hogy Szokratesbe beleköthessenek, azon törvényt hozták, miszerint a szónoklatot senkinek sem szabad tanítani. Csak hamar tapasztalták, hogy Szokrates vétett ellenök, több ízben mondván: Csudálatos volna, ha azon pásztorok kik a rájok bizott nyáját kevesebbé és soványabbá tették, rossz pásztoroknak még sem tartathatnának; de sokkal csulálatosabb volna az, ha az állam vezetői, kik a polgárokat kevesebbé és rosszabbá tették, mégis rossz kormányzók nem lennének. Meghivatták; feltárták elébe a törvényt és megtiltották neki az ifju emberekkel való társalgást. — „Szabad-é, monda Szokrates, ezt és azt, mi előttem e tilalomban nem eléggé világos, megkérdezni. Oh igen válaszolának. Én kész vagyok, viszonzá ő, a törvénynek engedelmeskedni, de féltő hogy tudatlanságból vétek az ellen: azért világos magyarázatot kérek a felől, hogy önök a szónoklattan alatt a jogos, igaz-, vagy a jogtalan, igazságtalan beszélés mesteriségét értik-é? Ha amazt, ugy nekem tartózkodnom kell, hogy valakinek azt ne mondjam, miszerint igazat beszéljen; ha emezt, ugy én senkit sem fogok arra oktatni, hogy igazságtalant beszéljen. Kharikles erre megboszankodott s mondá: ha nem érted, megfoghatóbbá teszszük; általában megtiltjuk az ifju emberekkel való beszélgetést. De hogy ebben is tudjam magamat mihez tartani, mondá Szokrates, határozzátok meg az időt, meddig az embereket ifjaknak tartjátok. Mindaddig mig tanácsbeliek nem lehetnek, felele Kharikles, azaz mig valódi értelmiségre nem jutnak, mig a 30 évet be nem töltik. Hátha nekem valami olyan venni valóm van, válaszola Szokrates, melyet 30 éven alóli ifju ember árul, nem

szabad megkérdezni: mi az ára? Ez nincs megtiltva, monda Kharikles, hanem, te oly dolgokat kérdesz, melyeket igen jól tudsz; ily kérdések feltevésétől ovakodj! Hát felelni? mondá tovább Szokrates; pl. ha egy ifju ember azt kérdi tőlem, Kharikles vagy Kritias hol lakik, szabad nekem erre felelni? Igen, igen, válaszolá Kritias, de ovakodj ily szíjgyártós, ácsos vagy kovácsos elkoptatott példák és hasonlatok felhordásától. Hihetőleg, válaszolá Szokrates azon fogalmakról is, melyeket ezen példák által világosítani szoktam: a jogosság, szentség, kegyesség stb. Egész bátorsággal felelé Kharikles, és mindenek felett a barompásztorságról is. De vigyázz, mert én attól tartok, hogy a nyáját kisebbé fogod tenni.“

Szokrates oly kevésbe vette fenyegetéseiket mint képtelen törvényeiket, melyeket a józan értelem és természet törvényeivel homlokegyenest ellenkezőleg hozni a legkevésbé sem voltak feljogosítva; folytatta tovább is fáradozó buzgalommal az erény és igazság terjesztésébeni munkásságát, és a zsarnokok nem merészelték egyenesen megtámadni. Tekervényes utakat kerestek és ugy akarták bekeríteni: megbízták más 4 polgárral együtt Leon-nak Salamisból Athenébe hozatalával, hogy így elveszítsék. A többiek elfogadták a megbízatást, de Szokrates kinyilatkoztatta, hogy ily igazságtalan dologban segédkezet nem nyujt soha. Hát akarod azt, monda Kharikles, hogy a szabadságot élvezd, beszélhess a mit akarsz, és érte meg semmit sem akarsz elviselni? „Minden lehető roszat, válaszolá, kész vagyok érte elhozni, csak azt nem, hogy valaki irányában jogtalanságot kövessen el.“ Kharikles elhallgatott, és a többiek egymásra néztek. E szabad beszédűség még Szokratesnek életébe kerülendett, ha a nép a zsarnokok kegyetlenségeibe belefáradva, fel nem lázad, a főbb szerepvivőket le nem gyilkolja és a többieket a városból ki nem űzi.

Azonban a visszaállított demokratiai alkotmány alatt sem volt jobban Szokratesnek sorsa. Régi ellenei, a sophisták, papok és népszónokok most már elérkezettnek látták a rég ohajtott alkalmat, hogy őt üldözzék és végre lábálól el is tegyék; Anytus, Melitus, és Lykon amaz örök gyalázatot érdemlett nevek, kik az aljas bűnös tervnek kivitelére magukat eszközül felhasználtni engedték. A nép előtt azzal vádolták el: Kritiaszt Szokrates tanította a zsarnokság alapé-

teleire, melyek folytán csak nem rég oly kegyetlenségeket követett el. Ki a nép könnyenhivőségét és változékonyságát ismeri, nem fog csudálkozni, hogy az athéneiek oly nyilvános hazugságnak hitelt adtak, habár mindenki tudta a viszonyt, melyben egymással Szokrates és a zsarnokok voltak. Nehány évvel előbb Alcibiades, egy nagy tehetségű, de igen vad jellemű ifjú, több pajkos barátai társaságában Merkur szobrát széttörte, az eleusiai titkokat nyilvánosan kicsúfolta, és ezen negédességért hazája elhagyására kényszerítetett. Most ezen történet újra előfordult és Szokrates ellenei azon hamis hirt terjesztették, hogy ő tanította legyen az ifjakat a vallásnak megvetésére. Szokrates önvelele és tanaival semmi sem volt ellenkezőbb mint ily vétség. A nyilvános istentiszteletet, lett legyen bár oly babonás is, ő mindenkor tiszteletben tartotta; és a mi az eleusiai titkokat illeti: minden barátainak ajánlá, sőt tanácsoló is, hogy magukat avattassák be azokba, neki azonban lehettek okai, hogy ezt ne cselekedje. Igen valószínűleg hihető, hogy az eleusiai titkok nem voltak mások, mint az igaz természeti vallásnak tanítmányai és a meséknek értelemszerű megmagyarázása. Ha Szokrates vonakodott magát beavatni, ezt valószínűleg azért tette, miszerint ne fosztassék meg a szabadságtól, hogy ezen titkokat büntetés nélkül elárulhassa, melyet a papok a beavatás által tőle elvonni törekedtek.

Midőn a rágalmozók, hasonló rosz indulatból származott álhírek által a népet eléggé előkészítettnek gondolták: Melitus formaszerinti vádat nyújtott be Szokrates ellen a városi hatóságnál, mely a népet azonnal tudósítá. A gyűlés összehivatott, sors által határozatott el a száma azon polgároknak, kik a bevádolt felett ítéletet hoznának. A vád ez volt: „Szokrates a törvények ellenére cselekszik, midőn a város isteneit nem hiszi, hanem uj isteneket akar behozni, és az ifjakat megvesztegeti, a mi mindennek, a mi szent, megvetetését szüli. Halál reá.“ A vádat Diog. Laërtius szerint Favorinus még látta az athenei levéltárban, mely Kübelele anyaisten egyházában (*μητροῶν*) őriztetett.

Diogenes Laërtius beszéli, hogy Lüsias szónok készítet neki védbeszédet, melyet Szokrates megolvastván, így szólt: „igen szép a beszéd, de nem nekem való.“ Hát nem akarsz védelmedre valamit írásba tenni? kérdék őt barátai.

„A legalaposabb védelmem, melyet felhozhatok, monda, az hogy életemben senki irányában sem követtem el igazságtalanságot. „Már több ízben gondoltam védbeszédemre, de Isten mindannyiszor megakadályozott. Valószínűleg az az ő akaratja, hogy mielőtt tehetetlen, betegséghez hasonló öregségem elérkeznék, még ez évben muljak ki csendes halállal és ne legyek sem barátaimnak sem önmagamnak terhére.“ E szavakban némelyek arra való bizonyítványt akarnak lelteni, hogy Szokrates gyáva szívű volt, ki az öregség kellemetlenségeit inkább félte, mint a halált. Nem kevés mérészség kívántatik meg arra nézve, hogy bárki is ilyen valamit az olvasóval elhitessen.

A törvényszéki vizsgálatra kitűzött napon megjelent Melitus, Anitus és Lykon; az első a költők, a második a nép, az utolsó a szónokok nevében; egyik a másik után lépett a szónokszékbe és a legegésebb, legrágalmazóbb beszédek tartották Szokrates ellen. Utánok ő lépett fel minden remegés vagy csüggedés, és a törvényszékek azon akkori szokása nélkül, hogy bírait mély bánatos tekintete által részvétre akarná indítani, hanem teljes nyugodtsággal és határozottsággal, mely épen bölcseségéhez illő vala. Művésziesség nélküli, nem előre készített, de férfias és igen nyomós beszédet tartott, a melyben mindazon rágalmakat és rossz indulatu híreket, melyeket az ő ócsárlására terjesztettek, epesség nélkül megcáfolta, vádlóit megszegyenitette, kimutatván a saját vádolásaikban foglalt ellenmondásokat és képtelenségeket. Birái részéről a megkívántató tisztelet kimutatásban részesült ugyan, de oly kemény, fölényét teljes tudattal érző hangon beszélt, miszerint az elégtelenséget bizonyító mormolás által több ízben félbeszakított. Következő szókkal zárta be beszédét:

„Nem nehezteltek atheneiek! hogy én a bevádlottak szokása ellenére nem könyekben szólok hozzátok, vagy hogy gyermekeim, rokonaim, és barátaimat siránkozó csoportban nem bocsátom elötökbe, benneteket részvétre indítandók. Ezt nem kevélység vagy daczból mulasztottam el, hanem, minthogy illedelmetlennek tartom a bíró előtt rimánkodni és őt más, mint az ügy igazságossága által megnyerni. A bíró esküvel kötelezte magát, hogy a törvény és érdem szerint hoz ítéletet, a részvétnek ép oly kevéssé enged befolyást, mint a haragnak annak kimondásában. Mi vádlottak tehát

a törvény és méltányosság ellenére cselekszünk, midőn titeket siránkozásunk által esküszegőkké tenni akarunk; és egyszermind a nektek tartozó tisztelet ellenére, midőn benneteket képesnek gondolunk azzá lenni. Ily eszközök által, ilyen módon szabadításomat nem akarom elfogadni, mint a melyet sem jogosnak, sem igazságosnak, sem kegyesnek nem tarthatok, kivált most, midőn Melitus által istentagadással vádoltatom. Ha könyeim által óhajtanálak benneteket esküszegőkké tenni, ugy ez lenne a legdöntőbb bizonyosága, hogy isteneket nem hiszek, e védelmezés maga az atheisták sorába igtatna. De nem! Én jobban meg vagyok győződve az Isten létéről mint vádlóim összesen: azért Istenre bízom magamat és titeket is, hogy igazság szerint ítéljete, felettem ugy határozatok, mint az nekem és nektek legjobb leend.“

A bírák oly igen elégedetlenek voltak ezen nyugodtság-, és rendületlenséggel, hogy Plátót, ki ő utána fellépett és beszélni kezdett, félbeszakasztván, lekiabálták. „Legifjabb levén azok közt, atneneiek! kezdé Plátó, kik a szószekekre felléptek“ „kik leléptek“ kiabálták és nem engedték, hogy beszédét folytassa. Szokrates 33 szavazat többséggel vétkesnek nyilvánítatott.

Szokásban volt Athenében, miszerint az elítélteknek bizonyos büntetés nemet: pénzbírságot, fogságot, vagy száműzetést stb. kellett magukra kiszabni, hogy ez által az ítéletnek helyességét megerősítsék, vagyis inkább vétkes voltukat bevallják. Szokratesnek is választani kellett; azonban semmi tekintetben sem akart önmaga irányában oly igazságtalan lenni, hogy magát vétkesnek elismerje, és mondá: „Ha nyíltan szólhatok hogy mire gondolom magamat érdemesnek, tudjátok meg Atheneiek! azon szolgálatok által, melyeket a köztársaságnak tettem, ugy hiszem teljesen megérdemlem azt, hogy a Prütaneion-ban közközltségen tápláltassam.“ Barátainak rábeszélésére megegyezett mégis 30 min a összeg pénzbírságban, de azt meg nem engedte, hogy ezek magok közt nagyobb összeget tegyenek össze.

A bírák tanácskoztak, hogy micsoda büntetést kellene rászabni, és ellenségeinek rosiz indulata annyira vitte a dolgot, hogy halálra ítéltetett.

„Ítéletekkel Atheneiek! igen hamarkodtatok, monda Szokrates, és ez által kész anyagot szolgáltatottok azoknak,

kik a várost gyalázní fogják, hogy nektek szemrehányásokat tegyenek, hogy Szokratest a bölcs embert megöltétek: mert azok bölcsnek fognak engem nevezni, ha nem vagyok is az, csak hogy benneteket annál inkább gyalázhassanak, szidalmazhassanak. Nem sokáig kellett volna várnotok, magától jutott volna nektek halálom: hisz látjátok koromat, hogy mily közel vagyok a halálhoz (70 éves volt). Ezt azonban csak azoknak mondom, kik halálomra szavaztak. Azt hiszitek talán athenei férfiak! hogy olyan okok hiánya miatt veszttem el, melyekkel megtudtalak volna győzni, ha mindent tenni és mondani akarok vala, hogy az elítéltetést kikerüljem? Épen nem! Ha valaminek hiánya miatt veszek, nem az okok, hanem a szemtelenség, orcátlanság és annak hiánya miatt, hogy nem akartam felhozni oly dolgokat, melyeket ti legjobban szerettetek volna hallani tőlem, de a melyek becsületes emberhez épen nem illenek. Könyezés, jajveszéklés és több más ilyen csúszó-mászó rávevési eszközök, melyeket ti másoktól megszoktatok, hozzám nem illenek. Előre feltettem magamban inkább elveszteni, mint ily alávaló módon menteni meg életemet. Mert azt tartom, a törvényszék előtt épen oly kevésbé jogos, hogy mindent, akármit tegyünk a halál elkerülésére, mint az ütközetben. Ütközet alkalmával gyakran megtörténik, hogy valaki az által menti meg életét, ha fegyvereit elhányja, és az őt üldözőkhöz kegyelemért könyörög: ugy vannak az emberi életben sok esetek, hol a halál könnyen kikerülhető, ha az ember elég orcátlan, mindent mondani és tenni, mi erre nézve megkivántatik. Mert a halált kikerülni athenei férfiak! (néha) nem oly nehéz, a bünből kimenekülni sokkal nehezebb, mely a halálnál sebesebben halad. Innen van azért most is, hogy én lassu, öreg ember létemre, a lassubb által érettem utol: ellenben vádlóim, kik élénkek és gyorsak, a sebesebb, a bün által érettek utól. Én általatok elítéltetve a halálra megyek: ők pedig a gyalázat és becsstelenségre, melyre az igazság és jogosság által itéltetnek el. Én megnyugszom elítéltetésemre, valószínűleg ők is: ennek talán így kellett lenni, én részemre a végzet utját ebben is igazságosnak és tiszteletre méltónak találom.“

Miután a bírának, kik elítélték, nyíltan, de epéskedés nélkül az igazságot ekkép megmondotta; azokhoz fordult, kik felmentésére szavaztak és az élet-, halál- és halha-

tatlanságra vonatkozólag beszélt hozzájuk oly modorban, mely az akkori köznép felfogási tehetségéhez mért volt. De midőn tanítványaival és bizalmas barátaival volt együtt, ugyanezen tárgyakról bővebben s nagyobb alapossággal szólott, melyet Plátó után Phaidon című beszélgetésekben olvashatni, benne ezen világbölcsek érett gondolataival is megismerkedhetvén.

A fogházba vitték, mely mint Szeneka mondja, e férfunak benneléte által gyalázatos lenni megszűnt, mert nem lehet börtön az, hol egy Szokrates van. Útközben találkoztak vele tanítványai közül néhányan, kik a vele törtétek miatt egészen vigasztalhatlanok voltak. „Miért sirtok?“ kérdé őket. „Nemde még születésemmel halálra ítelt a természet.“ Ha a halál valódi használatos javaktól fosztana meg, úgy önmagának és azoknak, kik szeretnek, volna okuk sorsom felett sajnálkozni: de midőn csak bajt és nyomort hagyok hátra itt alatt, úgy barátaim, jóakaróim, útamra inkább csak szerencsét kívánhatnak.“

Apollodorus, ki mint írják róla, igen jószívű, de nagyon gyenge fejű ember volt, épen nem tudott megnyugodni, hogy tanítója és barátjának oly ártatlanul kell meghalni; jó Apollodorus! mondá mosolyogva Szokrates, míg kezét fejére tette: hát inkább szeretnéd azt látni, hogy bűnösen haljak meg?

Az ítélet Szokratésen nem hajatott végre mindjárt, hanem jó hosszú ideig 30 napon át volt a börtönben, mi esetleg történt úgy. Mert az ítélet előtti napon koszorúzták meg a hajó orrát, melyet az atheneiek Deloszba szoktak küldeni. Ez azon hajó volt, melyen Theseus egykor a hét ifjút és hét leányt Krétébe vitte, s onnan vissza is hozta, magát és őket megmentvén. Akkor az atheneiek azt fogadták vala Apollónak, hogy évenként szent követséget fognak Deloszba küldeni, ha azok megmentetnek; s azóta küldének is az istennek minden évben. Törvény volt pedig Athenében, hogy mihelyt a követség kezdődik, tiszta legyen a város és nem szabad halálbüntetést végrehajtani, valameddig a hajó Deloszba megyen s onnan visszatér. Az néha sokáig tartott, ha a szelek a hajót tartóztatták. A követség pedig akkor kezdődék, midőn Apolló papja megkoszorúzá a hajót; ezért volt Szokratés annyi ideig a börtönben ítélete és halála közt.

A fogságban vele történtek közt különösen figyelemre méltó Kritonnali beszélgetése, melyet Plátó szintén egy külön párbeszéddé dolgozott ki. Kimulása előtt néhány nappal egyszer korán reggel még napfelkelte előtt jövéen hozzá Kriton s őt édes álomban lévén, csendesen ment ágya mellé, hogy meg ne háborítsa. A mint Szokrates felébredt kérdé őt: „Miért jössz ma ily korán Kriton barátom!“ Midőn elmondá neki, hogy tudósítás szerint ma bizonyosan megérkezik a hajó és holnap végre fog hajtatni a halálos ítélet. Szokrates egész nyugodtsággal így válaszola: „Ha az az Istenek akarata, legyen úgy. Azonban nem gondolom, hogy holnap végrehajtatnék. Epen azon időben, mikor hozzám jöttél, egy kellemes álmom volt. Szép alaku nőt láttam felém jönni hosszú fehér öltözékben s nevémről szólítván, mondá: harmadnapra jutandsz termőföldére Phthiának.“ Finom célzás! melylyel azt akarta megértetni, hogy ő ez életből, mint Homérnál a boszús, megharagított Akhilles a táborból el-, és Phthiába hazájába kívánkozik. De Kriton, kinek egészen más célja volt, felfedezte barátjának, miszerint az örök megvesztegetvék és minden szükséges előkészületek meg vannak téve, hogy a jövő éjjel a börtönből kiszabaduljon, és hogy most már egyedül önmagán áll, hogy a gyalázatos haláltól megmeneküljön. Igyekezett őt e mellett a legfontosabb okok előterjesztése által meggyőzni, hogy ez neki kötelessége, tartozása. Ismervén hona iránti meleg szeretetét, elmondá neki, miszerint kötelessége eltávoztatni, hogy az átheneiek ártatlan vért ontsanak, elmondá neki, miszerint barátaierit meg kell tennie, kik a veszteség miatti fájdalomon kívül azon gyalázatos megszólásnak is kitétetnek, hogy az ő kiszabadítását elhanyagolták; végre nem mulasztá el nevetlen gyermekei szerencsétlenségének megható képét felmutatni, kik az atyai tanítás, példa és oltalomtól megfosztatnak.

Szokrates erre így felelt:

„Kedves Kriton! baráti gondoskodásod dicséretes és köszönettel fogadandó, ha a józan észszel megegyező; de ha azzal ellenkező, annyival inkább el kell azt távoztatnunk. Azért vizsgáljuk meg, vajjon ajánlatod jogos és az észszel egyező-e vagy nem? Mert én mindig úgy voltam, hogy engemet csak azon ok, melyet komoly meggondolás után legjobbnak talállok, bir meggyőzni: s azon elveket miket ez

előtt állítottam, nem tagadhatom meg most sem, habár e bajba kerültem is, mert nekem még ugyanazoknak látszanak, s most is úgy tisztelem és vallom, mint azelőtt.“ Miután Kritonnak hamis indító okait megeáfolta és felfejtette előtte az észszerű ember mivel tartozik a törvényeknek és hazájának, tovább így folytatá :

„Ha midőn innen szökni akarnánk, a törvények és az állam hozzánk lépven, azt kérdeznék: „Szokrates! mondsza, mit szándékozol tenni! Gondolod-e, hogy azzal, mit tenni szándékozol, mást vesztesz el, mint minket, a törvényeket s az államot, mennyiben az tőled telik? Vagy véled-e, hogy még fennállhat s fel nem fordul fenekestől az állam; melyben a kimondott ítéletek fogamatlanok lesznek, mert magán emberek érvénytelenítik?“ Kriton! mit válaszolnánk erre? Ezt válaszolnók-e: az állam igazságtalan volt irántunk, igaztalanul ítelt ügyünkben? Kriton. Jupiterre! bizony ezt Szokrates. De hátha ezt válaszolnák a törvények; „Szokrates! hát nem kötelezted-e magadat irányunkban arra, hogy megnyugodj abban, mit az állam ítél. Mindha csudálkoznám, méltán folytatnák így: Ne csodálkozzál beszédünkön Szokrates! hanem felelj, hiszen szokásod kérdések és feleletekben beszélni. Mondd meg hát, mi kifogásod van ellenünk és az állam ellen, hogy el akarsz bennünket veszteni. Talán kifogásod van a házassági törvények ellen, mely szerint atyád anyádat nőül vette, és téged a világra hozott? Legkevésbé sem! mondanám én. Hát azok ellen van tán, kik a gyermek nevelést és oktatást rendezik? Talán nem jól rendelkeztek azok közülünk, kik arra nézve intézkedtek, meghagyván atyádnak, hogy képeztesse a zene és gimnasztikában.“ (A lélek tehetségei képzése zene, a test ügyesítése gimnasztikának neveztetett; tehát lelkedet és testedet). Igen jól! kellene mondanom. Elismered tehát, miszerint születésed, neveltetésed és képeztetésedet nekünk köszönöd, és következképpen mi tégedet, valamint őseidet szülötteink és alattvalóinknak tekintünk. És ha ez áll, tovább kérdezzük: hiszed e, hogy nekünk és neked egyenlő jogunk van? s valamit veled akarunk tenni, azt jogos volna nekünk viszonznod? Avagy atyád ellenében, ha volna, nem tartanád egyenlő jognak viszonznod, a mit tőlök szenvednél, szidással felelned, ha megszidnak; visszaverned, ha megvernek: de irányunkban, honod és a törvények irányában szabad-e

neked, hogy mikor meg akarunk ölni, azt jogosnak itélvén viszont megöld honodat és minket, mennyiben rajtad áll s azt tevén, jogosan gondolsz cselekedni te, ki az erényt igazán gyakorlod? Avagy annyira megyen bölcseséged, miszerint nem látod azt be, hogy atyád, anyád és őseidnél tiszteltebb, méltóbb és szentebb, az istenek és minden értelmes emberek előtt nagyobb becsben álló a hon? Így folytatnák alkalmasint s tennék hozzá végre: Szokrates! gondold meg azért, hogy jogtalanul szándékozol azt tenni ellenünk, a mit ki akarsz vinni. Mert mi, kik nemzettünk, tápláltunk és felneveltünk s minden jóban, melyben csak lehetett, egyaránt részeltettünk a többi hazafiakkal, még szabadságot isadtunk minden atheneinek, hogy miután a hazafiak közzé iratott s az állam ügyeit s bennünket, a törvényeket megismert, ha kinek nem tetszünk, elmeheessen a hová kíván, magával vivén minden vagyonát. Athene kapui nyitva állanak mindenki előtt, kinek a városban létel nem tetszik, és legkisebb akadályozás nélkül elmehet minden vagyonostól. De a ki megmarad, látván, mint teszünk igazságot s mint intézzük az állam ügyeit, az már tetteleg beleegyezett abba, hogy tenni fogja, a mit parancsolunk, s ha nem engedelmeskedik, háromszorosan vétkesnek mondjuk. Engedetlen nemzői-, engedetlen nevelői s tanítói iránt, s utóljára, mert engedelmességet fogadván, sem nem engedelmeskedett, sem, ha mit rosszul rendeltünk volna, nem győzött meg a jobbról.“

„ Kedves barátom Kriton! úgy tetszik nekem, mintha ezen beszédek hallanám, mikép a Korübanatoskodók*) siphangokat vélnek hallani; ezen beszédek viszhangja zeng füleimben, úgy, hogy nem is hallhatok egyebet attól.“

Kriton kénytelen volt odahagyni, fájdalmasan tapasztalván, hogy javaslatát az értelem elkárhoztatta.

Nem állithatni pedig azt sem, hogy Szokrates honfiai igazságtalansága miatt elkeseredve levén, csak tettettet nyu-

*) A korübantok Kübele a nagy anyaistennek papjai voltak Frygiában, kik zajos zene mellett fegyverekben szökdösvén, vad lelkesedéssel ülték meg annak tiszteletét. Korübanatoskodni pedig tesz, olyan betegségben szenvedni, melyben sipok hangja zúg az ember fülébe; mely betegséget azaz a fülzúgást a régiek a korübandoktól származtattak.

godtsággal nézett volna szembe bekövetkező halálával, az élet-től megválás fájó érzetét eltitkolandó, mert az utolsó napon hozzá ment barátaihoz*) legelsőben e szavakat intézé: „Mi különös az barátaim; mit az emberek kedves érzésnek neveznek! Mi csodálatos viszonyban van látszó ellenkezőjével a fájdalommal. De ki egyik után jár s eléri, az szinte kénytelen a másikat is elfogadni, mintha ketten egy tövön függnének... Ez esetben vagyok én is most. Miután előbb a bilincstől fájdalmat éreztem, most a kedves érzés következik reá.“

Ha figyelemmel végig olvassuk Fäidont, mely utolsó napi beszédét tartalmazza, láthatjuk benne, miszerint Szokrates, mint valódi böleselő a kimulás-, a halálról sokat gondolkodott, s tiszta öntudattá fejlett ki benne a léleknek, mint a testtől egészen különböző elemű, s ennél fogva a természet törvényein felülállónak el nem enyészhetéséről, halhatatlanságáról való nézete, vagy keresztyéni nyelven szólva hite.

Halála előtti órában mondá: „azon ember, ki igazán böleselkedve töltötte életét, méltán jó kedvű lehet, mikor halni készül. Mert kik a böleselemhez amugy helyesen hozzá látnak, azok mit ugyan mások nem is tudnak, egyébre aligha gondolnak, mint kimulásra és halálra. Ez igaz levén, balgaság volna, ha ők egész életökben csak arra s nem egyébre vágytak volna, s midőn elérkezik, a mi után rég vágyakodtak s mire folyvást gondoltak, sajnálkoznak.“

Barátait léleknyugodtsága felől meggyőzendő, bebizonyítá előttök, hogy a lélek a testiektől minél inkább elkülönítésben, önmagába szálva képes vizsgálódásai által a valóságot, annyira, mennyire e létben lehető kifejtteni, mert a testiség csak háborítja, zavarja: a halál, mely különválása a testnek és léleknek, tehát a tökéletes való föllelésére vezérlő út, azért félhet-e attól az, ki az igazságot szomjuhozza?

A halhatatlanságróli beszélgetés közben a barátai által minden oldalról felhozott ellenvetéseket s kételyeket megcáfolván s egyszersmind a léleknek a testtől különválva

*) Apollodorus, Kritobulos, s ennek atyja Kriton, Hermogenes, Epigenes, Aiskhines, Antisthenes, a paianabeli Ktesippos, Menexenos; Thébéből Simmias, Kebes és Fäidon; Megarából Eüklides és Terpsion.

is létezését az akkori vallásos felfogások alapján s filozofiai okokkal (az összetett változandósága ellenében az egyszerű, változatlan halhatatlan; az ellenkezők egymást szülik: az ébrenlét az alvást s viszont, az élet a halált s viszont.) természetből vett hasonlatokkal a lehetőségig bizonyítván, midőn barátait a testtől különvált lelkek helyisége felől meg nem győzhetné, végre mint egy hívő keresztyén öntudatára hivatkozott, mondván: „Hogy ez valóban úgy van-e, mint előadtam, azt erősen állítani, okos emberhez nem illik: de hogy lelkünkre és lakására nézve valaminek lenni kell, miután lelkünk halhatatlansága kitünt, ezt már úgy vagyok meggyőződve, illő hinni, sőt veszélylyel is bátorkodva kell hinni, hogy úgy van. Annálfogva jó reménynyel legyen lelke iránt azon ember, ki életében mellőzte a másféle gyönyöröket, ugymint a test gyönyöreit és díszét, mint hozzá nem tartozókat, tudván hogy ezek inkább ártanak: de okulásában keresett gyönyört s lelkét nem idegen, hanem saját díszszel, a józanság, jogosság, bátorság, szabadság és igazság díszével felékesítvén várja elköltözését a Hádesbe, hogy kész lehessen elindulni, mikor a végzet kiszólítja. Ti más időben fogtok külön elindulni: engem most szólít el már a végzet. S már szinte ideje fürdéshez fognom: mert mégis jobbnak vélem fürdötten inni a mérget, s nem hagyni bajt az asszonyoknak, hogy mossák holt testemet.“

Azonban mielőtt távozott volna Kriton, övéi felől rendelkezésre felszólítván: „Szokrates! mit hagysz meg ezeknek vagy nekem akár gyermekeidre akár egyébre nézve, a minek teljesítését leginkább köszönnéd nekünk? erre valódi bölshöz illőleg válaszolt: „Semmit mást nem Kriton, mint a mit mindig mondok, hogyha magatokra gonddal lesztek, nekem, az enyéimnek s tenmagatoknak javukra fogjátok tenni, bármit tesztek is, jóllehet most nem ígértek is. Hogyha pedig elhanyagoljátok magatokat s nem akartok járni azok nyomain, miket most s annak előtte beszélgettünk: nem lesz köszönet benne, bár sokat és erősen ígérnétek is most.“ Ugyanekkor megbizta Kritont eltemettetésével, de hogy az miképen történjék, azt teljesen tetszésére hagyta.

Ezután felkelt Szokrates s egy szobába ment fürdeni. Kriton ment be vele csupán, a többieket kívülmaradásra szólította. Miután megfürdött, elhozák fiait, volt neki két kisebb és egy nagyobb fia, s eljövének házának némberei:

azokkal Kriton jelenlétében beszélgetett, meghagyván nekik a mit akart, s azután elküldte őket, maga pedig visszatért ismét barátaihoz. A nap már közel vala lementéhez, mert sokáig időzött ben. Eljövén tehát leült fürdőtten. De nem sokat beszélt még, midőn a tizenegyek szolgája belépe s megállván előtte monda: „Szokrates! ellened nem lesz panaszom, mint mások ellen szokott lenni, hogy reám haragusznak és káromkodnak, mikor a tisztviselők parancsából jelentem nekik, hogy már ideje meginni a mérget. Téged különben is ezen idő alatt legnemesebb, legszelidebb és legderekabbb embernek tanultalak ismerni: most is jól tudom, nem rám fogsz neheztelni, mert ismered azokat, kik ennek okai, hanem azokra. Tehát, mert jól tudod, mit jövők jelenteni, Isten hozzád! türd a kénytelenséget a mint legjobban bírod.“ Ezzel könyezvén megfordult és kiment: Szokrates utána nézvé, monda: „Isten hozzád is! megteszszük a mit mondtál,“ barátaihoz pedig: „Mi emberséges ember! Az egész idő alatt meglátogatott s néha beszélgetett velem s legjobb ember volt; most is mily őszintén sirat.“

Kriton erre így válaszolt: „még a hegyekre sűt a nap s nem szállott le; mások igen későn iszzák meg a mérget s miután bejelentették nekik, még előbb jól esznek, isznak sőt némelyek még azokkal is mulatnak, kik után vágyalódnak, ne siess hát te se, van még idő. De monda Szokrates, azok, kikről beszélsz Kriton, méltán teszik ezt, mert nyerni gondolnak valamit, ha ezt teszik: én meg méltán nem teszem ezt, mert nem gondolok nyerhetni egyebet, ha valamivel később innám meg a mérget, mint azt, hogy nevetségessé válnék magam előtt, hogy ragaszkodom az élethez és fukarkodom vele, mikor már elfogyott. Eredj hát, fogadj szót s ne tégy máskép.“

Ekkor Kriton intvén a közelálló fiúnak, ez elment, s kevés idő múlva jöve azon emberrel, ki a mérget vala nyújtandó, ki is azt készen hozá kehelyben. Szokrates a mint meglátta ezt mondta neki: Ugyan jó ember te tudod azt, mit kell hát csinálni? Semmit mást, felele az, mintha megittad járkálni, mig lábaid elnehezednek s azután lefeküdni: ugy majd hat ez, s oda nyujtá Szokratesnek a kelyhet. Ő derülten fogadá el kérdvén: „Mit gondolsz az italról, lehet-e zsengezni belőle? Annyit készítünk, felele, mennyit elégnek tartunk. Értem, viszonzá Szokrates; de imádkozni

szabad és kell is az istenekhez, hogy szerencsés legyen az elköltözés oda, s imádkozom is azért, hogy legyen úgy.“ Ezt mondván szájához vevé a kelyhet s vonakodás nélkül és nyugodtan kiívá.

Midőn barátai látták, hogy iszik s ivott, nem birták magokat tartóztatni a könyezéstől; Apollodorus pedig, ki már előbb is sirt, ekkor még inkább sirásnak indult és halhatólag zokogott. Szokrates ekkor mondá: Mit csináltok különös emberek! Leginkább azért küldtem el az asszonyokat, hogy ilyet ne tegyenek, mert azt is hallottam mindig, hogy csendességben kell meghalni. Legyetek hát csendesen és békével.“ Mire barátai elfojtották a sirást. Járkálása közben utóbb érezvén, hogy lábai nehezednek, hátára feküdt, a mint parancsolta az ember, ki a mérget adta vala. Ugyan ez időként megtapogadta lábfejeit és szárait s egyszer erősen megnyomván lábát kérdé: ha érzi-é? Szokrates felelé: nem. Azután megtapintván térdeit s felebb menvén a testen, mutatá ott levő barátainak, hogy hül és merevül. Szokrates maga is megtapogatván tagjait mondá, hogy mikor szívéét érendi oda lesz. Midőn a köldökön alól majd egészen meghidegült, kitakaródván, mert be vala takarva, monda, ez vala utolsó szava: „Kriton! kakással tartozunk Aisklepiosnak, *) adjátok meg neki, ne mulasszátok el!“ Kriton erre válaszolá: „Meglesz az, de tán még más mondani való is van?“ Erre már nem felelt, hanem kevés idő múlva megmozdult, a mikor az ember kitakará s már szemei meg voltak törve. Ezt látván Kriton befogá szemeit és száját.

Ez volt vége, mint Plátó Phaidonjában mondja, a mi társunknak, azon embernek, kit, úgy állítjuk mind halálában legjobbnak, mind máskor legbülesebbnek s legigazságosabbnak ismertünk.

*) A betegek fellábadván Aisklepiosnak, ki a gyógyítók és így a betegségből felgyógyulóknak is védistene volt, kakast áldoztak. Szokrates halála által valódi életre vagy egészségre gondolván jutni, ezért ő is áldozni kíván A . . . nak.

Leginkább Mendelssohn M. után.

Fábián Mihály ref. lelkész.

Maros közötti föld ugyanis akkor Erdélynek kiegészítő része volt; a Maros kötő össze a testvérhazát e tájékkal, ezen szállították le Erdély főurai a sőt egész Szegedig. Csakhamar népes, virágzó egyház-községek keletkeztek ennek partjain; Lippa, Csanád, Makó, egész hévvel karolták fel az új tudományt, s különösen ez utóbbi helyen a történeti nevű Szegedi Kis István vezetése alatt felsőbb tanintézet is keletkezett, melyben 20—30 tógás növendék nyert a hittanban és bölcséletben oktatást. Ezek közül kapták aztán a szomszéd egyházak tanítóikat.

Erdély lelkes fiai mindig is éber figyelemmel kísérték az itteni vallásos mozgalmakat, kötelességöknek ismerték gondoskodni az új tudomány megerősödéséről, anyagilag is pártolván az egyházi hivatalnokokat. Így említi Szőnyi egyik hallgatójának elbeszélése nyomán, kinek atyja a szegedi ref. egyházban harangozó volt, hogy az ot-tani lelkész és iskolatanító az erdélyi sószállító társaságtól fizetést huztak. Sőt egyházunk is részesült az erdélyiek pártfogásában, a mennyiben gr. Keresztesi Sámuel Fejérmegye főispánja az urvacso-rához egy kehelylyel ajándékozta meg, neje pedig Kassai Borbála a szent asztalhoz két terítéket, az ajándékozók neveinek felírásával.

Fölvehetjük azért bátran, hogy Holdmezővásárhely Szeged és Makó szomszédságában, mindjárt a XVI-dik század első felében áttért az új tudományra, és pedig elsőben nagy hihetően Luther elvei szerint, de csakhamar Zwingli és Kálvin értelmével cserélte azt fel. E vidék reformátora Szegedi Kis István volt. E halhatatlan emlékü férfiú, egyik életirója szerint méltó az apostoli időkre, Szegedi nevét azon kor szokása szerint szülő helyétől vette, valóban apostoli buzgalom-mal fáradozott a reformáció, illetőleg Kálvin értelme terjesztésében. Ezen vidék főurainak pártfogása alatt több helyen működött mint lel-kész és iskolaigazgató, de majd Petrovics Péter meghívására a temes-vári akkor virágzó iskola vezetését vette át, s azonfelül mint lelkész is apostolkodott. Tevékeny munkássága, szervező képessége azonban nemcsak Temesvárt, hanem a széles vidéken is tágas térre talált mintegy 35 egyház állott gondjai alatt. Ezeknek számában kellett Holdmezővásárhelynek is lennie, mint a mely szülőföldének tőszom-szédságában feküdt.

De majd jöttek gyászos napok. A török pusztítás rombolásai fel-zavarták e vidék nyugalmát. Mindjárt a mohácsi szerencsétlen csata után elhagyta a lakosság ősi lakhelyét, mely a Holdtó délkeleti olda-lán terült el, és csak kisebbszerű város lehetett. Omladékok, egy templom és torony romjai tanuskodnak a régi város helyéről, melyek Szőnyi kortársainak emlékezése szerint a XVIII-dik század elején

1710 körül döltek a tó hajjai közé nagy robajjal, de maradványai még korunkban is láthatók voltak. Ekkor telepedtek meg a város jelenlegi helyén, mely akkoron tavak és mocsárok által levén födevezve, a török rablások ellenében biztosabb menedéket ígért. Ide gyűltek a vidék falvainak lakói is, így közösen nagyobb erővel állhattak ellent a megtámadásnak; mert meg kell jegyeznünk, hogy városunk jelen határa mintegy 17 község tejedelmét foglalja magában, ezeknek menekülteji képezték a város régibb lakosságát.

Az így összeállott nép között terjedt hát el a reformáció világa, és csakhamar tekintélyes egyházközséggé lőn, lelkésze Egri Benedek már 1569-ben Nagyváradon aláirt a református egyház hitelveinek, Blandrata György szakadása ellenében (Lampe 249. l.). Azonban a város, és vele természetesen az egyház is, ama zavaros korban folytonos hányatásoknak volt kitéve. Végre a lakosság a sok nyomort megúnván, különösen midőn 1690 táján a fölkelők javaiktól, barmaiktól megfoszták, a város biráját kéménybe kötözték, alája tüzet gyujtván akartak tőle pénzt kizsarolni, főleg nem állhatva tovább a dulongó szerbek kegyetlenségeit, elhagyta lakhelyét. A legtöbben Halas, számosan Zsolt, némelyek Szeged és Algyő lakóihoz menekültek. A virágzó egyház így megoszlott, a hívek a szolgaság keserű kenyerével tengeték sanyaru életüket.

De sokban nagyobb volt mégis a szülőföld szerelme, mintsem, hogy a nyomor kiolthatta volna, ezek vissza maradtak s 1691-ben Bercsényi Miklós földesurokhoz folyamodtak jobbágyi tartozásuk alább szállításáért, A gróf „nem akarván szomoru arcával jámbor jobbágyait elbocsátani“ ez évi aug. 12-én kelt levelében adójuk egy részét elengedte. Az elköltözöttek kezdenek ujjalog visszaszállongani, az egyház régi fényét visszanyeri. 1710-ből már Szalontai István nevű lelkésztől és esperesről emlékezik Lampe.

Majd az utolsó Rákóczi fölkelésének lecsilapulta után, a város, mely gr. Bercsényi Miklós birtoka volt, elsőben Schlich, majd azután a gr. Károlyi család kezébe került. 1722. aug. 5. Szőnyi kézírata elismeréssel emlékezik e család türelméről a más vallásuak illetőleg a protestánsok iránt. Ennek oltalma alatt csaknem teljes békét élvezett felekezetünk, sőt az első birtokos gr. Károlyi Sándor nemesak a templomot, hanem a többi egyházi épületeket is fölmenté a földesuri kötelezettségek alól, és e tárgyban az ekkori ágenshez Szilágyihoz 1743-ban Szőnyi által, ki ekkor indult német és belga egyetemekre, levelet is küldött. Azonban Szilágyi, kit későbbben báróságra emeltek, nem járt el ez ügyben azon buzgalommal, melyet érdemlett volna.

Ilyen kedvező körülmények között virulásnak indult az egyház,

növekedett különösen a bevándorlások által. A földesuraság emberies bánásmódja, a máshol keményen folyt vallásos üldöztetések, a lakhely kínálkozó előnye mindmegannyi csábszerek valának a megtelepülésre. 1713-ban a vályog imaház mellé egy magas tornyot emeltek téglából, 1720-ban pedig a vályog imaház helyett, mint a mely a hívők seregét már be nem fogadhatá, a téгла torony mellé annak megfelelő templom építéséhez kezdenek.

1730-ban Vecsei György lelkész, hallgatóinak megszaporodása következtében azon kéressel járult az egyházi előljárósághoz, hogy mellé még egy más lelkészt hívjanak. Hívei beleegyeztek és felállították a második lelkészi állomást.

Holdmezővásárhely lakóinak eleitől fogva egyik dicséretes jellemvonásuk volt az adakozóság, szives részvét a szerencsétlenek iránt, és pedig valláskülönbség nélkül. 1742-ben a máramarosi szükölködők számára mintegy 200 köbül búzát adtak a lakosok, kik ekkor még majdnem kizárólag reformátusok voltak. Mintegy 9 évvel később hitrokonok vették igénybe keresztyén szeretetöket. A szomszéd Algyó tisztán református lakói költöztek át ide 1751-ben. E helységben szinte hihetőleg kezdettől fogva erős gyökeret vert a reformáció, gyülekezetök diszllett, s midőn a mult század végén 1690-körül a mieink városukat nagy részben elhagyták, sokan találtak náluk szives fogadtatást. Ez időben Algyó az Erdődi család birtoka volt; a tiszt Beczur Ferencz erősen háborgatta lakóit vallásuk gyakorlatában s erővel a kathólikus hitre akarta áttérlni. De ezek hőbb ragaszkodással csügöttek vallásos meggyöződésükön, mint apáik tűzhelyein, Pünköst harmadnapján sirás és éneklés között eveztek át városunkba. Holdmezővásárhelynek alkalma nyilt az utódok irányában leróni a keresztyén tartozást és nem is volt hálátlan.

De nemcsak hitrokonaiik részesültek keresztyén jóindulatukban, hanem a kathólikus testvérek is. Valóban ritka esemény ama gyászos korban, midőn a honfiakat vallásos elveik szemközt állíták egymással. A kathólikusok 1754-ben templomépítéshez kezdtek; a mieink azon kívül, hogy a munka kezdetétől fogva egész bevégezteig folytonos közremüködésökkal segédkeztek, három év alatt mintegy 4000 rhénes forinttal is járultak a szent czélhoz. Gr. Károlyi Ferencz, ez idő szerinti földesur, hálául maga és utódai nevében a reformátusokat vallásuk szabad gyakorlatáról biztosítja, egyházukat egy toronyórával, melyet az ecesdi várból hozatott, és maig is használatban van, megajándékozta. De elismerte ezen kegyeletet gr. Eszterházi Károly a váci püspök is, midőn 1761. junius 20—22. tett főpásztori körutja alkalmával jegyzökönyvileg emlékezik meg e testvéries jóindulatról.

Hasonló alkalom kínálkozott 1763-ban ujlag. A csongrádi katolikusok szinte templomot építettek, a mieink önként száz fogatot állítottak ki, hogy a szükséges anyagokat mintegy két mértföldnyi távorról hozzájok szállítani segítsenek. Mindezeket pedig mint mondák csak azért tevék, hogy vallásuk gyakorlatában háborítlanul maradhassanak.

Nemis találunk egyházunk jegyzőkönyveiben említést arról, hogy kathólikustestvéreink, vagy a földesuraság részéről háborgatást szenvedtek volna, sőt eleinte a plebánusok is oszták hiveik testvéries indulatát. De jöttek más idők. 1753-ban Posztós János nevű reformátust a megye halálra ítélte. A szerencsétlen kivégeztetése előtt három nappal a vallás vigasztalásaival akart élni, de a hozzámenetelt, mely eddig mindig szabad volt, most egy szegedi szerzetes eltiltá lelkészeinknek. A barát minden módon kathólizálni akarta az elítéltet, de ez buzgón ragaszkodott vallásához. Midőn a kivégeztetés napja eljött, a lelkes Szőnyi Bénéámin a börtönhöz ment, hogy boldogtalan hívét legalább a vesztőhelyre kikísérhesse. A fogoly lelki atyját meglátva keservesen felzokogott, s kérte, hogy üljön mellé a szekérre. De a szerzetes dacára szerény kérelmének, még kigunyolta a jámbor férfit és gőgösen veté szemére, hogy ő csak predikátor és nem áldozár. Most az elítélt kérte egész szelidséggel a barátot, de miután ez nem használt: „szálj le . . . barátja! tört ki nem kellesz nekem, az én papom üljön mellém, az imádkozzék velem!“ Majd midőn a barát ekkor sem akarna tágitani: a bűnös kísértőihez fordult: „édes lelkeim ne hagyjatok halálom óráján, szakaszszátok ketté az ilyen adtát! Ehol nem imádkozhatom miatta!“ A kísértők nagy részt barátok és rokonok, zugva kiabálták: „szálj le barát! szálj le barát!“ A szerzetes most rögtön leugrott s Szőnyi köpenye alatt keresett menedéket, kinek is engesztelő szavaira a zaj lecsöndesült, a kivégeztetés véghez ment. De a szerzetes nem hagyta a dolgot, a megyén úgy tüntette föl a lakosokat, mint kik élete ellen leselkedtek. A szegedi társak mindent elkövettek a tény nagyítására, a megyénél elégtételt szorgoltak. Végre a földesuraság úgy intézte el az ügyet, hogy Holdmezővásárhelyt illetőleg azon szokást akarja érvényesíteni, mely Kecskemétre áll, nevezetesen: hogy a katolikus papnak, ha tetszik, joga van elsőben az elítélthez közeledni, de rövid idő alatt kísértse meg az áttérítést, ha ez nem sikerül: adjon helyet illető lelkészének. E szokás fent is maradt egész 1761—ig, midőn a váci püspök, mint kinek kerületéhez tartozik az itteni katolikus egyház, úgy rendelkezett, hogy a kikísérés ugyan a plebánus joga, de addig lelkészeink szolgálhatnak az elítéltek mellett. A katolikus lelkész azonban püspöke rendeletét kénye szerint értelmezte s egy más elítélthez Szőnyiekét éppen nem ereszté, a bűnöst át is térítette.

Ujlag hasonló eset adván elő magát, Szőnyi Bénéjámín és tisztársa Füredi Mihály a megyei gyűléshez folymodtak sérelmök orvoslása végett, így maradt aztán a püspök rendelete továbbra is érvényben.

A váci püspök ezen körlátogatásáról nem lesz épen fölösleges némelyeket megjegyeznünk. Nem utaljuk a vallásunk történelmében jártas olvasót új dologra, midőn emlékezetbe hozzuk a pécsi püspökség azon feliratát, melyet 1742-ben, a végett terjesztett a kormány elé, hogy az ő megyéjében levő református lelkészek (mintha bizony ez új s elsőben csak akkor hallott dolog volt volna! jegyzi meg Szőnyi) még a sürgető szükségben sem engedik meg a világiaknak és nőknek a keresztelést. Erre jött le még azon év 15-dik szeptemberében a helytartó tanács amaz ismeretes rendelete, mely a megyei hivatalnokoknak köteleességévé teszi, a ref. papokat erővel is kényszeríteni, hogy ezek a sürgős szükség idején a laikusoknak és bábáknak ne tiltsák meg a keresztelést. Innen formáltak aztán a püspökök jogot, a megyéjökbeli református egyházak megvizsgálására, bár a leirat szóval sem említi. Így vizsgálta meg már 1744ben Althan váci püspök egyházunkat, a a templomban majdnem másfél órát töltött, s a keresztség tárgyában némely kérdéseket tett, különösen a keresztelési edények egyszerűsége és tisztátalansága tünt fel neki. Csak ennyit találunk erről följegyezve, Szőnyi még külföldön járt, de részletesebb jegyzeteket hagyott 1761-ről.

A püspök Eszterházi Szentés felől jött, a városon kívül Füredi Mihály egyik ref. lelkész magyarul üdvözlé, bent az alispán Kárász Miklós latinul. A vallásos szertartások bevégzése után lelkészeinket egy küldötte által értesíté, hogy d. u. négy órára a templomba várják, de majd az eső miatt magához rendelte a katolikus paplakra, és elég illedelmesen fogadta. A helytartóság rendeletének felolvasása után elébb a félegyházi plebánus, majd a püspök tettek kérdéseket a keresztséget illetőleg. Mielőtt a püspök lelkészeinket eleresztette volna, meghagyta, hogy szükség esetében a bábák is kereszteljenek, s azokat a szertartásokra tanítsák be. Ezután kísérei behivatták a bábákat is. Szőnyi körülményesen írja le, a mint egyik bába nem theologiai, de asszonyos módon kifogásokat s elmés megjegyzéseket tett a kisdeknek bábák általi megkereszteltetése ellen.

Ugyanezen körutja alkalmával a püspök ágostai testvéreinket, kik még ekkor egyházat nem képeztek, arra kötelezte, hogy a stólat, akár máshol lakó lelkészeik, akár a mieink szolgálatát vegyék igénybe, a katolikus papoknak fizessék. Végre elmenetele előtt lelkészeink nevét, hazáját, végzett iskoláit, élet és hivatalkorukat, fizetésöket kikérdezte, a paplakot, templomot, könyveiket s az egyes iskolákat

szorgalmasan megvizsgálta. Elmenetele hasonlóan fényes volt. Heu vanitas! oh vanitas! kiált fel a jámbor Szőnyi.

Eszterházi eltávozása után alig telt el egy hónap, midőn Pozsonyból azon év júliusának 27-kén a helytartóságtól dörgő leirat érkezik Csongrád megyéhez, melynél fogva a megye a holdmezővásárhelyi és szentesi predikátorokat kényszerítse, hogy a keresztség tárgyában kiadott rendelethez alkalmazkodjanak. Az alispán lelkészeinket a megyegyülés eleibe hivatá s egész illedelemmel szólította fel az engedelmességre, majd miután azt nyilváníták, hogy az intimátumnak nem engedelmességeknek, irásos nyilatkozatra hivat fel, melyet elkészítvén, a megye a helytartótanácsnak kézbesített. Mi következménye lett e nyilatkozatnak, nem talállok rá semmi adatot, hihetőleg abba maradt.

Az egyház háborgatása e szerint inkább szellemi téren történt, inkább hivatalnokaiban, mint a tömegben; a hivek száma gyarapodott is szembetünőleg. Már a föntebb említett püspök megjegyzi látogatási jegyzőkönyvében, hogy: „a kálvinisták száma felülhaladja a 10,000-et.“ De maga a jókora nagyságú templom is tanuskodott a hívők örvendetes szaporodásáról. Már 1766. január 22-edikéről illetén jegyzetet találunk: „A templom szűk levén befogadására csak a templomhoz szokott jó lelkeknek is, mennyivel inkább az abban járásra ösztönöztetendőknek: rendeltetett, hogy vagy a porticusok igen megbővítésenek, vagy a kerítésbe egy tágas szin csináltassék, melybe kivált a sátoros ünnepeken a templomból kiszorultak beférjenek, és hogy a kathedrának jobb oldala felől napkeletre egy karocska készitessék.“ 1768. november 2-kai végzés szerint elhatározzák, hogy a felséghez folyamodást intéznek a templom nagyítása végett, ha előbb a megyei és földes uri engedélyt megnyerendették. Az égető szükség minden nap intette az előljárókat, de a szent ügy tán az akkori szigorú körülmények miatt, csak maradt; csaknem három év telt el bele, míg folyamodásukat csak a megyére is beadhaták. 1771-ben március 26. ez is megtörtént, bár a megyei küldöttség még április 19-én kiadta bizonyítványát: a dolog mégis alig maradt több kegyes ohajtásnál. Az idő azonban folytonosan haladt, a népesség növekedett, az előljáróság végtére belátta, hogy a tornácok nagyobbítása által a baj legfőlebb pár évvel tolatnék hátrább, azért új imaház épittetését határozták el. De e határozat is csak papíron maradt, a szent ól még sokáig várt valósulás után.

Elvégre 1790-ben, hála a felvilágosodás szellemének! kedvezőbb körülmények között egész buzgalommal fognak a sürgető szükség kielégítéséhez. Felszólítják a buzgó hiveket, hogy kiki tehetsége szerint jószántából hozzon áldozatot a szent ügy oltárára. A felszólítás nem is

maradt sükertelen, az utódok, kiknek apáik a katolikus atyafiak iránt oly bőkezűek voltak, most sem maradtak részvétlenek saját templomuk építésénél. Csakhamar 9296 ft. 89 db. marha, 111 db. juh, 2 ló, 103 köböl buza, 6 akó bor ajánlásában, buza és árpavetésekben nyilvánult a vallásos áldozatkészség. Eközben megjött a megyei, meg a királyi engedély is, melyek az építést még akadályozhaták. A lelkes buzgalom előtt nincs gát, nincs akadály, és az egyház buzgó volt kicsinyjeiben, nagyjaiban. 1792-dik év májusának urnapját követő pénteken tették le a pompás épület alapkövét. A tisztos ősz Szőnyi Bénéjámint már nyugalmazott lelkész, buzgó könyörgés és predikáció után tette le az első téglát. Holdmezővásárhely Nehémiásának keblét égi öröm illethette, midőn reszketeg kezeivel tette le az alapot az épülethez, „melynek dicsősége nagyobb legyen, hogy nem mint az elsőnek dicsősége,“ hogy megérhette teljesültét annak, melyet oly forrón óhajtott. Utána tisztársai, ugy az egyházi személyek.

Az építkezés serényen folyt, a nép buzgalma nem lankadt, szegény ugy, mint gazdag örömet közreműködött kézi és szekeres segélyével, mert mint meg van jegyezve, híre sem volt még ekkor, hogy az egyház pénztárából napszámot fizettek volna. Ennek köszönhető, hogy már 1796-ban vasárnapokon, s néha köznapokon is imádkozhatá benne Istenét a kegyes lélek. A fölszentelés 1799. május 19-én épen országos vásár alkalmával történt, roppant néptömeg, számos egyházi és világi ur jelenlétében. Az építési költség, az ingyen munkát s a városi segélyt leszámítva 45,000 ftra hágott.

Az új templom építése önként vonta maga után a lelkészek számának szaporítását is. 1796-ban lett meghiva a harmadik állomásra Bereck Péter nagykőrösi liceumi tanár, a negyedekre pedig 1804-ben Nagy Sámuel.

Ezek volnának a megjegyzendők, melyeket egyházunkról a meglevő adatok nyomán felhozhattunk. 1763. előtt nincs irat, mely az egyház multjára fényt deríthetne, ekkor kezdte Szőnyi Bénéjámint összeszedni, összegyűjteni mit még lehetett, de ugy látszik, ő sem említ meg mindent, legalább a néphagyomány emlékezik oly eseményekről is, melyekről a jeles férfiú írásai között mélyen hallgat. Álljanak itt folytatásul és kiegészítéscül ez egyház történetéhez a lelkipásztorok nevei, kiknek emlékét az idő megörzötte. Az őskorból összefüggő névsort hasztalan keresünk, a matrikulák csak 1747-tel kezdődnek. Lampe emliti nehánynak nevét, világos bizonyosságaul annak, hogy ez egyház mindig a tekintélyesebbek egyike volt, és lelkészei igen gyakran viseltek esperesi hivatalt.

Ki volt itt első lelkész? nem tudjuk. Lampe historiájának 249-edik

lapján Egrői vagy Egriben edekről emlékezik, mint ki 1569-ben a nagyváradai zsinaton a Dávid Ferenc és Blandrata György szociánisták ellenében megállapított hitelveket maga és egyháza nevében sajátkezüleg aláírta. Mikor kezdette, és meddig viselte hivatalát? nincs tudomásunk, valamint utódjáról sem, a mennyiben csaknem egy század foly le ismét minden történeti nyom nélkül. Lampe a 422 lapon

Losonci Istvánt tünteti fel 1646-ban, ki mint a makói egyházvidék széniora vett részt a szatmári zsinatban, melyet I. Rákóczi György tartott.

Tyukodi János nyitja meg a teljesebb névsort 1669. körül, mint itteni lelkész, az akkori felosztás szerint makóvidéki szénior. Hihetőleg (?) utódja Ujlaskói Lőrinc szinte szénior 1686 táján.

V. Szalontai István hasonlólag szénior 1701-től.

1710 körül Margitai János helybeli születésű, hivatott meg a lelképásztorságra, ki már azelőtt a Nyirben valamelyik helységben viselte e hivatalát. Utána nem nagy időközrel kellett

Lenthi Pálnak következnie, mert idejében épült az ótorony és templom, melynek elseje pedig, mint föntebb megjegyzők, 1713-ban, a templom pedig 1720-ban kezdetett meg. Halála éve bizonytalan, annyit tudhatunk, hogy 1726-ban már

Vecsei György elébb szoboszlói lelkész hivataloskodott. E fedhetetlen jellemű s általában szeretett férfiú idejében állították fel a második lelkészi állomást, melyre a tudós, különösen a keleti nyelvekben jártas Füre di Mihályt, elébb berekböszörményi lelkészt hívták meg. A két tisztárs teljes mértékben birta hallgatóinak szeretetét, az utóbbi különösen nagy hangjáért. Vecsei György 1742-ben hunyt el, az egyház a férj és apa iránti kegyeletből tisztességesen gondoskodott özvegyéről és árváiról.

Ugyancsak ily kegyeletet tanusított az egyház Füre di Mihály iránt is, mert mindkettő mellőzték jövedelmesebb egyházba lett meghívásukat. Füredi tudományos érdemeit egyébiránt az egyházmegye, sőt az egyházkerület is méltányolta, a mennyiben a békési traktus esperesének választá, és ezen hivatalát 22 évig viselte, az egyházkerület pedig élte utolsó éveiben a főjegyzőséggel tisztelte meg. Meghalt a 72 éves ősz 1768-ban.

Vecsei utóda a lelkes és nagy tudományú Szőnyi Bénjámin volt. Az egyház e derék férfit már mint ünnepi legátust, szemelte ki lelkészeül, és saját költségén útaztatta be vele a külföldi egyetemeket. Hivatalát visszajöttével 1744-ben kezdette el. Az általában tisztelt lelkész közbecsülés tárgya volt, maga a földesur gr. Károlyi Ferenc valahányszor ide jött, mindig megkereste, sőt hozzá szállott. Ő nemcsak

hivatalának, hanem az irodalomnak is élt, több versezete, különösen vallásos énekei szerzék meg neki azon érdemet, hogy Wallaszki, *Conspetus reipublicae literariae*“ című munkájában így emlékezzék róla: „Clarissimus Bénéjám Szőnyi adaequat, si non superat eum (Georgium Verestói), cujus Szentek hegedűje, Imádságok imádsága, nemo sine, voluptate legit.“ De különösebben érdemesíté magát egyházunk iránt jegyzőkönyvével, melyben ennek történetét megírja. Első írott emlék ez, melyet felmutathatunk; ha ő nincs, ki tudja, kinek jutott volna eszébe, hogy a még megmenthető adatokat megőrizze a feledésig s megtartsa az utódoknak. Saját kézirata az első egyházi jegyzőkönyv. Hivataloskodása alatt sok kellemetlenség érdekelte gyülekezetét, ő mint lelki atya nemcsak osztozott hívei bujában, de sőt fáradhatlanul iparkodott azt enyhíteni. És mi természetesebb mint hogy az egyházmegye is méltányolta az érdemet, a békésbánáti egyházmegye esperességre emelte s mint ilyen vett részt az 1791-ediki budai zsinatban. Közhasznú pályáját 77 éves korában 1794-ben végezte be.

Füredi Mihály utóda, fia Sándor lett. A szelid férfiú adakozósága s bőkezűsége által érdemesíté magát, nevét a gimnáziumnál egy alapítvány örökíti. 1795-ben hunyt el.

Szőnyit követte Kis András előbb Madarason iskolatanító, majd 1788-ban akadémiai utját bevégezve, Szőnyi segédeül hívták meg, de már a következő évben rendes lelkészszé lőn. A tevékeny férfiút csak hamar egyházmegyei tanácsnokká, 1810-ben esperessé választották. Ezen minőségben működött 1816-ig.

Füredi Sándor helyére Lendvai János lépett, elsőben ugyan mint ideiglenes, de majd a közszeretetet megnyerve mint rendes lelkész töltötte be hivatalát. Volt egyházmegyei tanácsnok, 1813-ban 48 éves korában halt el.

A harmadik lelkészi állomáson első hivatalnok Bereck Péter volt. Ez előbb nagyigmándi tanító, majd a jénai egyetemről visszajövetén, a kőrösi liceumban tanár volt. De hajlama a lelkészség felé vonta, s így fogadta el egyházunk meghívását, bár előbb csak ideiglenes minőségben. Azonban megnyerő szónoklata csakhamar a hívek kedvencévé tette s dacára az egyházmegye, sőt az egyházkerület hatalmas ellenzésének is, megtartotta állását. A fáradhatlan tevékenységű férfiú ékes szónok, heves természetű volt. Könyörgéseit kinyomatta. Halála véletlen szélhűdés következtében történt, épen midőn reggeli imára a szószékbe volt indulandó. 1811. április 10.

A negyedik állomást először Nagy Sámuel tölté be 1804-ben, midőn Jénából visszatért. Hivatalát közkedvességgel viselte 1818-ig, ekkor vette a meghívást hazájába Madarasra, itt hunyt el 1841-ben.

Bereck Pétert Polgár Mihály az ismeretes egyházi férfi helyettesíté. Iskoláit 1808-ban Debrecenben végezte, miközben sok megtisztelő iskolai állomást töltött be, melyekkel a jobb reményű ifjakat kitüntetni szokás. De lelke még tudomány után szomjazott, és a francia forradalom miatt külföldre nem mehetvén, elsőben a pesti egyetemen, később a német és belga egyetemeken szaporítá ismeretkinccseit. 1812-ben visszatérvén kezdette el hivatalát az itteni egyházban s folytatta oly általános szeretet és tisztelettel környezve, hogy midőn 1816-ban a Podmaniczky család kecsegtető ajánlatok mellett hívná Tiszaföldvárra: hivei a lelkészi fizetést 450 ftról 800-ra emelték, csak hogy megtarthassák. És Polgár engedett a ragaszkodásnak, egymás után köszönte meg a gyomai és békési egyházak meghívását. Végre Kecskemét lett a szerencsés, 1819. apr. 20. bucsúzott el szerető hiveitől. A későbbi esperes, majd a dunamelléki egyházkerület főjegyzőjének és szuperintendensnek élete s tettei ismeretesek.

Kis András utódául Igmándi Mihályt találjuk, ki eleinte segéde, később utóda lett 1817-ben. Hivatalát nem sokáig folytathatá, mert már következő évben itt kelle hagyni az egyházat.

Nagy Sámuel helyettese Kolláth Mihály. Külföldi utját bevégezve vésztői, aztán gyomai lelkész volt. 1817-ben már mint a békésbányai egyházmegye jegyzője jött Holdmezővásárhelyre. Egyházunk kebelében ekkor sajnálatos viszály és egyenetlenség dulongott, a legjelesebb lelkészek hagyták el e miatt állomásaikat. Így lőn a derék békeszerető Kolláthtal is, 1824-ben Körösladány meghívását elfogadta s ott végezte be is életét.

Tóth Ferenc most is élő egyik lelkészünk; előbb Makón iskolaigazgató volt. Itt bár szép sükerrel működött, hajlama mégis a papi hivatal után vágyott, ezért nem is maradt meg tanári állomásán, melyre pedig újlag felhivatott, hanem Modorba ment a német nyelv elsajátítására s onnan visszatérve Makón foglalt el egy nevelői állomást. Innen hívták meg 1817-ben az itteni gimnáziumi tanárságra, melyet, szándéka a lelkészség levén, csak ideiglenesen vállalt el. Szándéka valósult is, mert még ez évben elválaszták, és azolta folytatja hivatalát. Érdemei méltánylataul az egyházmegye elébb tanácsbíróvá, később jegyzővé végre esperessé nevezte. Folytatta is darab ideig e terhes hivatalt, mig nem aggsága és gyöngélgedése miatt ifjabb erőnek nyitott tért a működésre.

Polgár Mihály következője Dorka Ilyés lett 1820-ban. Hivatalát általános megelegedéssel viselte, hivei ragaszkodással is voltak iránta: de az egyházi zavarok miatt szabadulni akart, így ment el Kisujszálásra, hallgatói sajnálatától kísértetve.

1824-ben febr. 25. választották meg általános szavazattöbbséggel Vajda Sámuelt, jelen lelkészeink egyikét. Külföldi utjától az akkori szigorú körülmények üték el, csak Bécsben mulatott darab ideig. Majd letevén a papi vizsgát, Báthori Gábor szuperintendens mellett segédkedett. Hivatalos teendőin kívül, mint egyházmegyei papi ülnök használ a közügynek.

Dorka Ilyés elmenetelével megürült állomást Gál Danielfoglalta el. Iskoláit s a rektoriát bevégezve Bécsbe ment; onnan kapta a meghívást Csernovics Pál gyermeke Péter mellé. Az országszerte ismeretes férfiú nevelésével két évig foglalkozott, 1826. apr. 9. kezdte el hivatalát. Mint egyházmegyei ülnök is bírja a bizalmat, ezenkívül nem vonja meg hathatós működését a polgári ügyektől sem, ha azok elveivel szemközt nem állanak. Nyomatott munkái s fordított kéziratai magán szorgalmát tanusítják.

Ugyanez évben hivatott meg a negyedik állomásra Juhász Antal, de majd visszalépvén Szikszai Bénéiamin helyettesége után 1827-ben apr. 5. hozatott ki Debrecenből Szél Sámuel. Mint e főiskola egyik jeles növendéke a költészet tanításával két évig volt megbizva, de viselt egyéb iskolai hivatalt is. Külföldi utját nem valószínűsítvén, tapasztalatait hazánk különböző vidékein gazdagítá. Mint Budai Ézsaiás segéde jött Holdmezővásárhelyre. És azolta itt él mint lelkész hivatalos teendőinek, mint egyházmegyei ülnök a közügynek. Több dolgozata közt megírta egyházunk történetét, s igénytelen előadásunk folytán kéziratának nem kis köszönettel tartozunk.

Szóljunk most a gimnáziumról.

A reformáció egyik áldásos hatása volt a népnevelés előmozdítása.

Hol egyház alakult, ott, ha csak lehető volt, iskolát is szerveztek még pedig, hol több tanerő állott rendelkezésre, egyszerre felsőbbet. Így kellett lenni, volt is hihetőleg népiskola mindjárt az első időkben, de a felsőbb tanintézet mikor vette kezdetét, egész bizonyosan nem tudhatjuk. Szőnyi jegyzeteiben inkább az egyházra szorítkozik, talán mert protestáns szempontból nem akart az anya és gyermeke között különbséget tenni. Minden szorosabb idő meghatározás nélkül Mócsai Pál városi jegyzőt, és Ceglédi Istvánt említi, mint kik először hoztak tógás tanulókat az iskolába.

Mikor élt legyen Mócsai Pál? egy városunk levéltárában levő szerződés, mely 1722. okt. 23-kán kelt, igazít el, ennek ő mint a város jegyzője alá van írva. Már most, ha még azon adatot tudjuk, hogy a gimnázium anyakönyve 1724. kezdődik: megközelíthetjük gimnáziumunk keletkezésének idejét; mindenesetre 1724 körül kell állania,

midőn az egyház is, a béke helyreállván virágzásnak indult. Sajnos, hogy ezen kor oly hanyag volt (iskolánkat értem) saját eseményeinek megírásában. De tisztelet a régiek iránt, kik ilyenmü jegyzeteknek, még tán szükségét sem érezték, hanem annál nagyobb a jelenkor hibája, mely belátja, meg van győződve azok hasznosságáról, mégis elmulasztja. Valóban ma sem tudnánk, csak a legközelebbi időkről sem rendszeres jegyzettel előállani. És ha mi sajnálattal érezzük az adatok hiányát, midőn a multban tapogatódzunk: az utódok megrovása méltán sujthat bennünket, hogy kényelemből, vagy gondatlanságból resten jegyezzetünk.

A gimnázium anyakönyve tehát 1724-ben kezdődik, mindjárt elől az iskolai törvényt hozza. Nem célunk itt az iskolai szigorú merev törvények elsorolásával olvasóinkat untatni, csak egyet más jegyzünk meg. Ezekből tudjuk meg, hogy az iskolának saját széniora van, a tanulók az iskolai törvényeknek aláírnak, és pedig évenként mintegy 6—15-ig, a felsőbb növendékek száma 16—30 közt ingadoz; 1724-1824-ig, tehát egy századig, kivéve az 1744 és 1754 közötti időt, mert erről nincs adat, aláírtak összesen 815-en. De osztályi és tudományi különbségről, vagy tantárgyról említést sem találunk, ebben hihetőleg a debreceni kollégium volt mintául, annyival is inkább, mert találunk messze vidékek ifjait, Komárom,- Fejér,- Heves,- Szatmár,- Baranya megyékből bejegyezve, kik nagyrészt Debrecenből jöttek ki ezen intézet jótéteményeinek élvezésére. Divatos volt a bentlakás, még pedig oly szigoruan, hogy csak szerdán, szombaton és vásári alkalommal lehet az iskolát elhagyni, ekkor is csak két óráig, ünnepeken pedig éppen nem.

1797-diki iskolai törvények már magyarul hangzanak, de saját-ságos, a beszéd még egy poltra büntetés alatt tilos. Merev szigorúságuk marad a régi, sőt csak nem ily modorúak az 1832-diek is, míg nem az 1843ban hozottak már több tapintat bélyegét viselik magukon. Legutoljára a mult évben történt e tárgyban ismét ujítás, most a debreceni fegyelmi szabályok alapján, módosítva a helyi viszonyokhoz, körülményekhez.

Ha a főntebbiekhez még a tanférfiak névsorát hozzáadjuk: mindent megtettünk gimnáziumunknak ismertetésére a mult században, sőt a jelennek is három első tizedében. A névsort is csak 1777-től bírjuk folytonosan, kik majd rektor, majd professzor név alatt jönnek elő. Az ó torony feliratán 1713—14. Losonci Dániel nevét olvassuk, ki még ludi magister volt, 1758-ról Pásztohai Jánosét. A szakadatlan névsort megkezdi:

Tóth Pál	1777—79	rektor
Osgyáni Pál	1779—81	„
Ecsedi Miklós	1781—83	„
Fazekas András	1783—85	„
Halmi Pál	1785—87	„
Segesvári István	1787—89	„
Halmi Pál	1789—90	professzor
Dávidházi János	1790—94	„
Szilágyi István	1794—97	„

Ennek idejében emelkedett az iskola, a mennyiben már három alsóbb tanítói állomás lőn rendesítve:

Komáromi József	1797—99	rektor
Sipos József	1799—1800	„
Berei István	1800—808	professzor
Nagy István	1808—10	rektor
Győri Ferenc	1810—12	„
Capfalvi István	1812—15	professzor
Vekardi József	1815—17	rektor
Szabó Mihály	1817—19	„
Pordán János	1819—21	„
Kovács József	1821—23	„
Szikszai Bénéámin	1823—25	„
Nagy Imre	1825—27	„

Szikszai Bénéámin 1827-től professzor, másodizben 1850-ig vezette ez intézet ügyeit. Most már állandósíták állomását, mint az első évi bölcsélet és költészeti osztály tanáraét. Hosszas hivataloskodása alatt tanusított ügyessége és buzgalmaért számos növendék táplál neve iránt kegyeletes emlékezetet, nem csak városunkban, de a meszsze vidéken is, nem csak hitfeleinknél, de szerb testvéreinknél is.

Az 1826-dik év nemcsak Szikszai tanszékének megalapításánál fogva képezi intézetünk életének egyik fordulópontját, hanem azért is mert a szónoklati és szófüzeti osztályok tanszéke szinte állandósítva lőn. Első töltte be ez állomást T a r c a l i S á m u e l, és vitte hivatalát 1833 őszig, midőn Krassóra ment lelkésznek, s később a nagybányai egyházmegye esperesévé lett. Az 1829-diki vizsgálati mutatóványok egy félévről Margitai Istvánra is emlékeztetnek, ki azonban tanári pályáját az orvosival cserélte föl.

Tarcali elmenetelével egyházunk a sok teher elviselésére munkabíró ifjakat akart nyerni, azért megváltoztatta a címet s korrektor név alatt ideiglenes hivatalnokokat hozatott Debrecenből. Ilyekül működtek:

Karika Pál 1833—35.

Hőke Lajos 1835—37.

Darányi Sándor 1837 őszén foglalta el tanszékét, de meghalt s helyét Póka Sándor 1838—39 között előbb ideiglenesen majd mint rendes tölté be.

Szoboszlai Pál 1839—1841

Szatmári György 1841—43

Imre Sándor 1843—47

Vince Sándor 1847—49

A harmadik állomáson működő férfi hivatása volt az első gimnáziumi, vagy grammatikai osztály vezetése, összefogva a nemzeti osztály vezetésével. Soós János lépett e helyre, s mint ilyen jelenben is működik a gimnáziumban, türelemmel sükert párosítva.

A tanerő nevekedésével célszerű módosítások történtek, a tantárgyak jobban meghatározottak; az intézet mindinkább szélesebb körnek örvendett, különösen a szerb ifjak törekedtek ide zengzetes nyelvünk elsajátítására, gimnáziumunk mindinkább igazolni látszott, hogy életre való. De még nagy hija volt: nem volt nyilvános. Ez is teljesült; az akkori helytartótanács 1846-ban magántanodánkat a nyilvánosok közé sorozta, mint melynek nemzeti és vallásos szempontból fontos missziója jutott.

Jöttek az 1849-ki események, habár nem folytak is be nagy mértékben ez iskola ügyeire, érdekelte ezt maga az év. Szikszai Bénéámin ki eddig a dolgokat oly tapintatosan vitte, hajlott kora miatt leköszön, a jeles férfiú tért nyitott egy kitünőnek, ki ifjusága teljében erős vállakkal ment a teher alá, mely most még tán nagyobb lett, mint eddig volt. Ez volt Imre Sándor. Mielőtt az Entwurf korára átmennénk, lássuk az addigi dolgokat.

Vince Sándort Komáromi Dániel helyettesíté 1851 tavaszáig, kinek helyére félévre Tatár János lépett. A gimnázium már csak 6 osztályu marad, bár Kalica Ferenc és Szücs János elválasztásával a tanerő növekedett, míg az 1852—53 év kezdetén Szikszai Károly, Kiss Gusztáv, Deák Sándor csak félévig, utána Oláh Károly elválasztásával továbbá az igazgató, Szücs János, és Soós János meglevőkkel hat egyén talált foglalkozást a négy osztályu tanodában.

Most jött az Entwurf, vele uj, váratlan rendszer, hogy a régibb épület össze ne roskadjon, gyökeres változtatásra volt szükség. A változtatás fajunknál többnyire hideg bizalmatlansággal találkozik, így volt nálunk is. Az emberek eleinte féltek az ismeretlen vendégtől, de az idegenkedésen csakhamar erőt vett a gondolat: „itt gimnáziumnak kell lenni!“ Holdmezővásárhely büszke volt derék iskolájára, fájt

volna azt nélkülöznie, anya gyermekét, melyet szivvérével táplált. Az intézet megtartása közohajtássá lőn, de a fentartás áldozatba került. Azonban a közönség, mely a legyent kimondá, tudott áldozni is. Önkéntes adakozásra lőn mindenki felszólítva, és a felhívás meghozta gyümölcsét; közönség és egyesek, vallás és nemzeti különbség nélkül szép összeggel tanusíták, hogy az ügy közös vala. A gimnázium tehát meg vala mentve, de csak négy osztály, és a közönség megszokta már, hogy gyermekei helyben végezzék el az első évi diákságot. Ez nyomasztó volt; az intézet megtörpülése miatti fájdalmat a nyilvánosság, mely 1854, Marc. 12. jött meg, nem kárpótolhatta. Örvendett jólkészült, kiképzett növendékeinek, de örömének hija volt, ha a négy osztály jutott eszébe. A följobb emelés mindinkább hangosabb szavakban lelt kifejezést, úgy, hogy csak a nagy többség kívánsága ment teljesezésbe, midőn 1859-ben az ötödik, 1860-ban a hatodik és 1861-ben a hetedik osztály tantermei megnyiltak, és a mint reményljük jövőre a nyolcadik is beáll. Valóban Holdmezővásárhelynek egygyel több oka van, mint má segyháznak, hogy ereje megfeszítésével is teljes jól ellátott gimnáziuma legyen. Alantabb mindinkább gyérül a reformált protestantizmus, s vele természetesen a magyar elem. Mig Szeged, és más helyek a katholicizmusnak erős bástyául szolgálnak, kell, hogy a protestantizmusnak is legyen ilyen védőfala, és itt a szem már önként Vásárhely tekintélyes egyháza felé fordul. Ha szabad ez egyház öntudatra ébredt fiaiban biznunk: fel is fogják hivatásukat. De ha Holdmezővásárhelynek helyzete, fekvése nagy terhet ró nyakába egy felől: a teher egy része a békésbánáti egyházmegyét illetné, s ebben különösebben a szomszéd tekintélyes egyházakat. Egyházunk nem fukarkodik áldozatával; valamint iskolájából a legnagyobb előny és fény rásugárzik: úgy a tehernek is legsúlyosabb részét veszi át. Hiszszük is, hogy mind az egyházmegye egyetemben, mind azon egyházak, melyek iskolánk áldásait nem kevésbé élvezik, nemes versenynyel vesznek részt, mihelyt arra föllesznek szólítva.

De majd messze is elhagyók tárgyunkat. Az intézet tehát szerényebb korlátok közzé lépett vissza, de teljesen ellátva s az erő már ekkor benne rejlett, hogy megerősödve előbbi terjedelmét foglalja el. Az igazgatóság folytonosan Imre Sándor kezében állott, csak a tanerőben történt némi változás. Szücs János helyét 1855-ben Vitéz Lajos következő évben pedig Oláh Károlyét Komáromi Dániel foglalta el.

1860 tavaszán nagy veszteség érte az intézetet, igazgatója Imre Sándor Debrecenbe távozott. Nem célunk itt az eltávozott férfiú magasztalásába bocsátkozni, legyen elég annyit kijelentenünk, hogy tanodánk az ő vezetése alatt emelkedett oda, hogy épen nem szólva a

dicsekedés hangján, a hasonlók között a legelsőkkel léphetett sorompóba. Most Fejes István lőn az elválasztott, kihez még ez év szeptemberében Futó Mihály csatlakozott. Az 186 $\frac{1}{2}$ iskolai év is meghozta a növekedést osztályban és tanárban, Magyar Antal volt most, kiben a választók bizalma öszpontosult. Még Deák Sándorról kell megemlékeznem, ki távol betegeskedő tisztársunkat Szikszai Károlyt, már másod évre helyettesíti. Ezek jelenben szerény munkásai a megifjodott iskolának.

A növendékek száma is, dacára hogy mindenfelől versenytársak által vagyunk környezve örvendetesen gyarapodik. Mig a nyilvánosság elsőbb éveiben az általános szám 50 körül forgott, ez iskolai évben a hét osztály tanulóinak száma meghaladja a 130-at.

A tanintézet kiegészítő részei a segédeszközök, a könyvtár és természettaniak gyűjteménye.

Szokás levén nálunk a szegényebb tanulókat kézikönyvekkel is ellátni, könyvtárunk kezdeteiben nagyon magán viseli ennek nyomát. 1839 előtről mintegy 140 darab jól eltépett, ma már nagy részben hasznavehetlen könyv fekszik a polcokon. A nevezett évben városunk keblében levő olvasótársulat ajándékozott mintegy 694 kötetet; majd 1847-ben Nagy Ferenc ügyvéd örökösei ajándékoztak 375 kötetből álló becses gyűjteményt, nem különben érdemesíté magát Szabó László özvegye 150 darabot tevő ajándokával. Ezek voltak a nagyobb-szerű adományozások; még számos ügybarátot s jóltevő adakozót kellene megemlítenem, de vegyék jutalmukat öntudatukban. Különösebb gond 1849-től lőn gyűjteményünkre fordítva. 1854-ben 400 ftot utalványozott az előljáróság e célra s azolta évenként 100 ftot és mintegy 20—25 ftnyi mellékjövedelmet fordítunk a gyarapításra. Jelenben a szám meghaladja a 2100-at, 1861-től kezdve már szakosztályozva áll rendelkezés alatt.

A természettaniak gyűjteményére nézve is a nyilvánosság éve hozta meg a gyarapodást, ekkor lőnek kisebb, de teljes készlet gyűjtemények megszerezve 114 ft. értékig. Ezután is fordítottak még kisebb nagyobb összegeket a teljesebbé tételre. Azonban itt, kivált még a természettani gyűjteménynél sok kiegészítendő van. Itt van a helye hogy méltó elismeréssel nyilatkozzam Bartha Sándor ügyvédről, ki madárgyűjteményünket valóban jeles példányokkal alapítá meg.

Ezeket jegyeztük meg Holdmezővásárhely református egyházáról s gimnáziumáról. Midőn történetét bevégeztük nem lesz fölösleges visszatekintenuünk. A reformáció hányatásai minden nagyobb baj nélkül vonultak el felette, küzdelmei alig említhetők más egyházéi mellett. Nem csoda hát, ha szerencsés körülményeinél fogva naponként gyarapodott. Fentebb a váci püspök látogatási jegyzőkönyve egész általánosságban teszi 10,000-re egyházunk akkori hiveit, 1826-ban már 19,078 lelket, tehát majdnem kétannyt, 1861-ben pedig 28,455 tagot számláltak. Mindenesetre örvendetes szaporulat, midőn egy század sincs, s az első adat csaknem megháromszorozza magát. Ily szám felé méltán tekinthet reményteljes várakozással a magyar ref. protestantizmus. És ha tekintetbe vesszük, hogy a négy rendes lelkészi állomáson, 17 városi elemi iskolán kívül ugyanannyi állandó tanítóval, a tanyai iskolákat ide nem tudva, melyeket szintén segélyez, jelenben hét osztályu s még feljebb emelendő gimnáziumot tart a város segélyével: nem is minden ok nélkül. Ha jönnek jótékony célu felhívások: egyházunk mindenkor tisztos helyet foglal el, ugy saját pénztára mint némely hiveinek buzgalma folytán. És mindez majdnem az egyházi adóból telik ki, mert a város segélyét és nem gazdag alapítványait leszámítva, saját erejére van hagyva, miután a kedvező alkalmat, melyen jövőjét megalapíthatá, elszalasztá. Egyébiránt hiszszük, hogy Holdmezővásárhely öntudatában, a teher dacára csak előre tör; mert hisz a protestantizmus életereje, szívóssága hazánkban abban állott, hogy korán kikerülve a gyámság vezetése alól, magának kelle kivivnia lételét. Ezért csüggött mindig oly melegen vallásán, intézetein a magyar protestáns, mert vérével s verejtekével táplálta, ezért érezte magát, hogy ugy szóljunk, egy fejjel magasabbnak másnál, mert az önfentartási képesség önérzetet szül.

Futó Mihály.

BLASEK MIHÁLY KÉT LEVELE.

Küldte Csehországból Debrecenbe *)

Nuszlau 10-a 8-bris 1782.

I.

Tekintetes Domokos Lajos Ur! Mind a tartozó kötelességem, mind a tett ígéretem azt hozta volna magával, hogy eddig is állapotom, s dolgaim felől, tudositottam volna a Tttes Urat, de könnyen méltóztatik elgondolni a Tttes Ur, mely sok dologgal és bajjal környül vétettem, magam egyedül lévén mind ekkoráig egész Morva s Cseh Országban a Rfrmata részünkről. Ezért a mennyiben mostanában az idő megengedi kívántam rövideden ezekben alázatosan a Tttes Urat tudositani, bizodalمام lévén, hogy másokkal is fogja közleni, a kiket a publicum interessaltat. Én még 26-dik Augusti Szenitzéről ide érkeztem Nuszlauba, és jóllehet meg volt téve a rendelés hogy nem szükség magamnak Brünben megjelenem, de csak ugyan személyemben megjelentem a Cancellarián is, a Circulus kapitánya Mságs Gróf Zoller ő Excellentiája előtt, ki is igen esmeretes lévén a hazámban, sok ideig discourált velem az oda való dolgokról, s ex tempore is akarta volna expediáltatni a confirmatiomat, de kérdés támadott az Oratoriumnak való hely eránt, azért is az egész dolgot fel kellett küldeni Bécsbe. Akkor én észrehevén, hogy még az sok ideig folyhat, azon instáltam, hogy legalább szóval méltóztatnék engedelmet adni, hogy Sz. hivatalomat folytathassam. Adott is ő Excellentiája hogy mindeneket véghez vihetek valami csak a háznál véghez vihető. Más nap mindjárt is hozzá fogtam, kereszteltem és az embereket lassanként készítettem az Uri Sz. vaesorához (minthogy mind egyik csak azt ohajtotta) s azután következő vasárnap 1-ső Septebr. azokat a kiket alkalmasoknak ítéltem és leginkább az ide valókat hozzá is botsátottam Predicatio után (a melynek Textusa volt. Solt. 42. 16:) a Sz Communiohoz és akkor elsőben Communicáltak 280-non. Más Vasárnap érkeztek a külföldiek is, de akkor sem admittáltam minden meggondolás nélkül mindeneket az Ur asztalához, még is volt communicans személy 497, azolta is minden vasárnap érkeznek 7. 8. mértföldnyiről, nevezetesen pedig a Morvai, s Cseh országgal határos Granitzokról, minthogy ott

*) Nt. Kis Lajos gyömrői lelkész s pesti főesperes, általa nt. Kun Vilmós morvaországi ref. esperes urakat és mindazokat kik ilyenmü történelmi emlékek birtokában lehetnek, tisztelettel kérem: méltóztassanak a morva- és csehországi reformáció történetére vonatkozó s minket magyarokat is érdeklő bővebb adatok beküldésével megörvendeztetni.

legerősebbek is lehetnénk, csak éppen Tanítókat parancsolna az Ur Isten. Majd minden héten hoznak hozzám e tájról való conventiókat, nevezetesen 6 igen jó Ekkla váraozik e héten Tanítók után; Proszetyniek hogy ide érkeztem felküldötték, mind a Conventiót, mind az utra valót. Ingrovitziek részéről Gróf Bellerédi Ur Directora fel küldötte a Conventiót és nomine viatici 42 Rft Neustadtiak ez előtt két héttel 2 suferinből álló uti költséggel együtt, magam expediáltam Bécsbe az ő fizetések valamint az Ingrovitsiaké 300 Rf. kész pénz minden stolán és accessoriumon kívül. Tegnap előtt promoveáltam az Vanoviátziakat, és ők resolváltak 268 Rf. 24 öl fát etc. Veszelieké és Rovenitzieké talán a jövő héten érkezik, ugy szintén a Cseh országból a Teletzieké mely ezekkel határos, mind ezek oly nagy Ekklesiák hogy mind egyikből még kettő kitelnék. De adná az Isten hogy csak ezekhez szerezhetnénk mennél hamarább mostanában munkásokat. Én nem tudom hogy még T. Sallaj Sámuel uram sem érkezett Debreczenből, bár ne késnék ő kegyelme, jobb lesz ha itt a mely Ekklesiát választ be írjuk a Testimonialissába, hanem jó ha a Testimonialissába fel lesz téve ex Consistorio egy vagy két Tisztelendő Esperest Uraimék subscriptiojával együtt, mert minthogy az enyim a nélkül volt sok mentség, és magyarázat kívántatott hozzá, annyival is inkább, hogy az ide való Dicasterium a mig én ide nem érkeztem azt gondolta, hogy Magyarországon nincs több Consistorium az egy Modrin kívül. T. Osgyáni Uram látom már hogy hijába menti magát, mert a mely T. férfiú érkezett Miskolczról Jabornikkba, tized résznyitől sem tud ugy tótul mint ő kegyelme, még is örülnek nékie: azért a mig Hejdelbergába hijába tölti az időt; jobb volna ha itt nálam magát addig gyakorlaná, egy hónap mulva bizonyosan alkalmas lehetne kivált hogy németül is tud. Elég bajok van szegény embereinknek, egy részről a Lutheránusok kínálják őket, ellenben a miolta én itt vagyok, az ő tulajdon hallgatóik is bucsuznak tőlök, más részről a Papista Urak, magok is a Papok tsak a Lutheránusokat recommendálják nékik; sőt azzal is biztatják, hogy nem fognak ugy haragudni rájuk ha Lutheránusokká lesznek; mert ugy mond atyafiasok velünk, nekik is vagynak Patronusaik mint nekünk; de annak a ti vallástoknak az egy Istenen kívül semmi Patronusa nincs, mind azonáltal minden efféle beszédeknél többet hisznek az én beszédemnek és biztatásomnak. De hogy vissza térjek tovább egy holnapnál minden írásbeli confirmatio nélkül voltam, mégis arra vetettem fejemet hogy abban az időben elmentem Jabornichba a hol a T. Collegám is még confirmatio nélkül lévén, legkisebb dologhoz sem mér nyulni, a mint hogy nagyobb Lutheránusok közzé estek, féltvén őket publice predical-

lottam és a T. Predikátor Uram házánál mintegy 20 személynek kiszolgáltattam az Uri Sz. vatsorát. 30-a Septemb. érkezett Brünből ex Gubernio Moraviae et Silesiae Confirmationis decretum, melylyel immár legitimálhatom magamat. Most is jóllehet jó helyünk vagyion a Parochiára nézve, ugy hogy akarmely Magyar Országai Superintendentialis helylyel is competálhat, de minthogy a beadóknak Instantiájokra resolutionk jött hogy a Cartusianus Barátokról ő Felsége szállott épület iránt miénk az elsőség, azért mostan ez eránt alkuba vagyunk az ő Felsége jószáginak adminisztrátorával Báró Kasnitz Urral. Ekkép-pen hálá Istennek minden dolgaink mindeddig szerencsésen folytanak. Még az egy Rector dolga nincsen superalva azon ő Felsége intimatuma mellett; hogy a hol Papista Rector vagyion ott nincsen másra szükség, nékünk nem akartak volna engedni Mestert, de a mely okokat én feltettem, hogy mi el nem lehetünk Mester nélkül, reménlem hogy minden órán el fog érkezni a Confirmation, még pedig olyan Rectorunk lesz a ki két esztendeig Papista normalis oskolában dicséretesen tanított. Azoknak számokra való Agendát a kik először akarnak élni az Uri Sz. Vacsorával Magyarból Tothra fordítottam, és itt Brünben kinyomtattattam, ezt fogja követni a kis Catechesis azaz ugy neveztetett fundamentom, azután a Hejdelbergai Catechesis, melyet is már nyomtatásban találtam, 1618-ba jött ki és a Prágai Papoknak van dedicalva. Várok még Cseh Országból két ifjut, mihelyt elérkeznek az ide való három vagy négy ifjuval együtt, azonnal expediálni, és a T. Urnak és T. Professor Uraiméknak recomendálni fogok, s tisztelem etc.

II.

Tekintetes Ur! Ámbár sok nevezetes dolgokról mostanában még semmi bizonynyost nem irhatok, mindazáltal ugy reménlem nem lészen unalmára a Ttetes Urnak ezen mostani tudósításom. A mult hetekben requiraltattam a Kunstadti Dominiumban lévő Sz. Vallásunkat ampletalt hit szerént való atyánkfiaitól, hogy mivel ők oly szép számmal vagynak ugy hogy csak magában abban a Dniumban hetvenezer lélekre fel mégyen a számok, azonban hét nyolcz mértföldnyire távol vagynak tőlem, azért látogatnám meg őket. Én a fő Guberniumra igazítottam őket az engedelemkérésért, melyet meg is nyertek oly formán hogy nyolczad napig az egész Dniumban devotiot és isteni tiszteletet gyakorolhatok köztök; a mellett Director Urtól is ki ment a parancsolat minden birákra, hogy semmiben legkisebb akadályunk ne lehessen. Én kívánságom szerént 26-a 8bris Oleznora érkeztem és az oda való T. Plébanus Urtól oly emberségesen és becsülettel

excipialtattam Uri Asztalánál, hogy méltán dicsekedhetem véle. Csak azon kért ő kegyelme, hogy a Piac közepén ne predikáljak: de valaminthogy gondolatomban sem volt hogy azt cselekedjem; úgy más nap 27-a egy arra rendeltetett házban tettem Isteni szolgálatot, és az Uri Sz. Vacsorával élt 517. személy. Dél után praedikáción sok R. Catholicusok könyvező szemekkel végig hallgatták a tanítást. Más nap Proszetyinben mely egy mértföldnyire vagyon Oleznohoz, volt Isteni tiszteletünk a mostan elkészült új kő Templomban, melynek felszenteléséhez is némelly részben volt alkalmaztatva mind a könyörgés mind a tanítás és az Ur Vacsorájával élőknek száma volt 782. Onnan mentem által Rovetsinbe és 28-a egy közönséges házban volt Devotionk. Communicalt 282 lélek. Negyedik stationom volt ebben a Dominában Veszeliben, ugyan csak ott is elkészült tisztességes új kő Templomban 29-a voltak 580. 30-a pedig 379-en az Ur Asztalánál jelen. Ingrovitzi Uraimék még Oleznoig előmbe jöttek és mint-hogy Grófjoktól engedelmet hoztak hozzám, hogy egy egész nap mulathatok ő kegyelmeknél oda is által mentem. S Isteni szolgálat után ott is Communicált 406 lélek, és így in summa hat nap alatt kiszolgáltattam az Uri Sz. Vacsorát 2954 Személynek. Ingrovitzban éppen ez előtt való estve érkezett T. Sz. Martonyi Uram, s a Gróf Belleredi Urnál tévén kötelességemet, más nap mind a kettőnket ebédjére méltóztatott ő Nsága, és a mint T. Kovács Uramnak Norabinba megizentem mely időre leszek Ingrovitzban, a szerént szerencsésen concurraltunk! Panaszolkodik ő kegyelme hogy sok dolga vagyon, nevezetesen a betegekkel, minthogy szüntelen széjjel kell járni, soha hétköznap könyörgést sem tehet. Migvanovitz és Proszetyin leginkább ohajtja látni ama Lelki Tanítóját, s kivált Németül is értő subiectumot szívesen kíván, az igaz hogy az olyan Conditio, a melyért akármely Magyar Országi Ekklesiát respectu proventus bátran el lehet hagyni. Több Ekklesiák várakozna ezek után. T. Breznai Uram Jabornichba, nem különben T. Slakta Pál Uram is Klolukba, a magok Confirmationis Decretumait a F. Guberniumtól már kezekhez vették. Ellenben a Rectorokkal igen nagy bajunk vagyon, mert a fő Gubernium, azon intimatuma szerént ő Felségének, hogy a hol R. Catholicus mester vagyon, ott nem szükség más mestert introducalni, minden mesterünket eligazított, úgy hogy Klolukból 24 ora alatt ki kellett menni a mesternek. Ugy a miénknek egy hétig való terminust adtak. Én ebben a dologban irtam mind a Bétsi, mind a Psoni Agens Urainak, az igaz hogy Jabornichba, Proszetyinben, Vanovitzba és Veszeliben nincsen R. Catholicus Mester, de mi sem lehetünk el Mester vagy legalább Kántor nélkül, a mint hogy ez a privatum exertitium

nál is kisebb volna. Brűn városa mind ekkoráig titokba vagy on valására nézve, az igaz hogy már az egész Brűni Circulusban nem tudok Evang. Lutheranust, ha azért némely Catholicus Tisztek, vagy idegen országi kereskedők lehetnek az ő részeken, azt tartom hogy a többi részünkről való lészen. Iglevi Circulusból is jelentette magát nálam egynehány familia, ki is lett volna számszerént .. De a Lutheranus Praedikátor a ki Sálban vagy on némelyeket magához hódított; mint egyébbel ugy azzal hogy ajánlotta magát, hogy ugy akar nekik szolgálni valamint kívánják. A kis Agenda immár az emberek közt forog. Minden órában kijönek a Habernaumi könyörgései és a Berliui K. könyv. ezzel magamat etc. etc.

Tek. Fő Biró uramnak Nuszlauban d. 6-a 9-bris 1782. Mindenkori kész köteleességű szolgálja Nuszlai R. Praedikátor Blasek Mihály mpria.

KUN SÁNDOR LEVELE VASVÁRI BÉN- JÁMINHOZ.

1785-dik Esztendőben 22-a Aprilis. Morvából, Ingrovitz városából Kun Sándor Feleségem testvér öcsének leveléből szóról szóra leiratott Morvai Reformationnak kezdeti, a többek közt így ír:

Miben legyen az idevaló Ekklesiáknak állapotja rövideden leírom. A kezdete az idevaló Reformationnak ez: Nuszlauban egy Sámson nevű gazdának volt egy Lutheranus Imádságos könyve, s azt a Templomba vivén, a Plebánus elvette tőle, és a házat felhányván, valamely darab szent Írást is kapott, s azt is elvette tőle. Kérdezte osztán a Plebánustól Sámson ha jó könyv volna-é az? melyre azt felelte, az jó könyv, de nem vette bé az Ekklésia, melyre az ezt monddta; azt nem vette hát bé a ti Ekklésiátok a mi jó. Ez után alattomban öszve verekedtek egynehányan, és olyan Ekklésiát kerestek Magyar Országon, a hol a Sakramentomok ugy administráltak a mint a szent Írás mondja; elmentek a Director Urhoz passusért, de nem nyertek, sőt tömlőccel fenyegették őket, azután elindultak passus nélkül, és az uton azt mondták hogy Maria Czelbe mennek. Mikor értek volna Reformatus helyre Rétére, mindjárt Urvacsorájával éltek. Haza jövéni ijesztették őket, sőt tömlőbe is tették, de csak ezt

mondották; ha mindent el kell is hagyniok, készek mindentől örömmel megválni, de szándékjokat nem változtatják. Mikor már jó számmal voltak egy Bartusek nevű elment közzülök Bécsbe, és maga vitte az Instantiát Felsőes Császár Második Jósefnek; már ő akkor esmeretes volt egész Bécsben, úgy hogy ő felsége is nevéen szállította. Ezután a resolutiot vették két hét mulva, és öszve hivatván a Reformátusokat Conseribálták, és számok superárván a Normaleban feljegyzett Familák számát, nyertek Templomot, Parochiát, azolta már Istennek hálá naponként szaporodnak, úgy hogy már itten Morvában vagyunk Praedikatorok mindöszve tizenhárman, de kellene most mindjárt is, kettő vagy három. Az igaz hogy valakik tsak reformálódtak, azoknak mind ki kellett, és ki kell állani a hat héti exament, és ennek alkalmatosságával nagyon vexáltatnak, de a szent Irást olvasván mind szépen vissza tudják ütni magok. Az Isten szaporitsa tovább is, mind a juhoknak, mind a Pásztoroknak számát. etc. etc. Ingrovitzban die 22-a April. 1785. Kun Sándor mpr.

Közli **Vasváry Károly**.

VALLÁSÜGYI TÁRGYALÁSOK.

AZ 1839—1840. ORSZAGGYÜLÉSEEN *).

(Vége).

Napirend: január 20-án, 1840. a vegyes házasságok akadályozását tárgyzó sérelem.

A nagyváradi püspöknek, egyházmegyéjében köröztetett pásztori levele, úgy szinte a rozsnyói püspöknek Gömörmegye Rendeivel folytatott levelezése, Bihar és Gömör vármegyék által úgy terjesztetvén, előbb ő felsége, majd az országgyűlés elibe, mint a vegyes házasságok akadályozását célzó és így az 1790°/₁: 26. t. cikkbe ütköző tények: 1840. január 20. 21. és 22-dik napjain tartatott kerületi ülésekben folytak az e feletti tanácskozások, Hertelendy Károly Zala, és Beöthy Lajos Heves vmk. követei elnöklete alatt.

Előadó megyéken kívül: Békés, Szathmár, Honth, Veszprém, Csanád megyék, az illető püspököket, az 1790°/₁: 26. t. c. sértése miatt, az 1507. 8. t. c. értelmében püspökségek elvesztésével kívánták fenytíteni; Esztergom vm. a Bihar és Gömör vmk által már úgy is meg-

*) L. Sárospataki Füzetek 1862. 51—84. lapjait.

tett fölterjesztésre kiadandó k. kir. választ bevárni! Nyitra vm. és a Jászkun kerület, reménylve, hogy a vallási ügynek ezen országgyűléseni szerencsés elintézése által, ezen panasz is meg fog szüntettetni, ezt egyelőre feledés fátyolával fedeztetni kívánták; a nagy többség azonban az előterjesztő megyék kívánatát, mint országos sérelmet, Zala vm követe Deák Ferenc által módosított azon szellemben kívánta fölterjesztetni, miszerint ő felsége az országos Rendek által kértessék meg az iránt, hogy az 1790. 26. t. c. azon rendeletét, mely szerint a vegyes házasságokat akadályozni semmi szin alatt nem szabad, minden tekintetben szorosán megtartatni, következképpen az illető főpásztoroknak ezen törvény elleni rendeleteit mint apostoli fejedelem, megsemmisíteni és nekik azt, hogy a törvénynek egyoldalú magyarázatától okodjanak, szigorún meghagyni méltóztassék.

Az e tárgybani tanácskozásokat, jan 20-diki kerületi ülésben, Beöthy Ödön Bihar vm. követe, következő beszéddel kezdte meg. (Főlkeltével nagy figyelem és várakozás).

Az emberi nem szerencsétlenségei közt nem legutolsó helyen áll az, hogy a legüdvösebb intézkedéseket azon korszakban, melyben létrehozattak, élvezni alig lehet. Leginkább beteljesedett ez a vallás tárgyánál; mely eredetére oly mennyei, az emberiségre oly jótékony! mégis, noha már a 19-dik század irjuk, nem éldelhetjük ennek jóltevő áldásait. Azon vallásbeli rázkódtatás, mely kelettől nyugotig az egész világot keresztül futotta, Magyarországon is tapasztaltatott, hol mintegy második keresztséggel váltattott meg a vallás gyakorlatának szabadsága. Midőn küldöm a mult országgyűlésen, azon vallásbeli sérelmeket, melyek az 1790. 26. t. c. alkotása óta történtek, és a melyeknek orvosoltatásaért oly sokszor tétettek folyamodások a felséghez, általam itt előadatni parancsolák, azon édes reménnyel voltak, hogy azoknak felterjesztésében mind a két tábla megegyezend, ő felsége pedig az ország lakosainak aggodalmát megszüntetni fogja. Azonban másképp vala ez a végzet által elrendelve; vigasztalás nem érkezik; de még sem csüggedénk, mert azt hívők, hogy nem sokára ismét eljön azon időszak, melyben azok orvosoltatni fognak. Ily sérelmek közepette alig valánk képesek csak gondolni is, mi a lefolyt évben történt, midőn nagyváradi püspök Laicsák Ferenc ur marc. 15-kéről egy pásztori körlevelet bocsátott ki egyházmegyéjében, mely külső szinét tekintve oly szelid szavakba van öntve, hogy alig lehet szelidebbet képzeln; mert hiszen lehet-e valami természetesebb, mint hogy az, ki hiveire felügyelni tartozik, azokat a vallásban mint az erény legbiztosb ösvényén megkívánja tartani! de sajnosan tapasztalánk, miképen ez csak egy rövid ideig tartó csalódás volt, mert lehe-

tetlen reá nem találni ezen körlevélben azon célra, miszerint az a vegyes házasságok tökéletes megszorítására van intézve. Átaljában a házasságról szólni nem feladásom; én theologiai s dogmatikai kérdéseket e helyen vitatni nem szándékozom, de legyen szabad nekem azt azon viszonyban felvenni mint az a polgári társaságban áll. A házasság azon gyöngéd kötés, mely férj és nő, szülék és gyermekek kölcsönös boldogságának elérhetése végett köttetik, mint megannyi kis társaságok, melyeknek boldogságán az egész nagy álladalom, mint nyugvó ponton fekszik. A sziveknek kölcsönös szeretetén alapuló ezen kapcsolat a mennyben köttetik, s így nem emberi ész szüleménye: ha a polgári társaság azon tekintetéből vesszük is azt, miszerint alig lehet nagyobb bünt elkövetni, mint ezen kölcsönös szereteten épült házi életet megzavarni. És ime tek. Rk. ezen pásztori levélben nyilván kimondatik, hogy a főpásztor azon örökösénél fogva, melylyel a hivekre felügyelni tartozik, inti és figyelmezteti őket, hogy a vegyes házasságtól óvják magokat, a lelkipásztoroknak pedig meghagyja, hogy ha reverszálisok nem adhatnak, az áldást tagadják meg hiveiktől. Megvallom erkölcsi szempontból indulva is ki, nem képzelhetem mennyire legyen az áldás megtagadása a vallás elveivel egybekapcsolva, minekutána a mindenható ur Isten, fija által, bennünket azon vallásra tanított, hogy ne átkozunk, hanem áldjunk, ne üldözzünk, hanem tűrjük el minden ember-társunkat magunk mellett. Nem foghatom meg miként lehet idvezítőnknek ezen tanítását arra magyarázni, hogy a vegyes házasságoktól az áldás megtagadtassék. Alig szülhetett valami nagyobb ingerültséget, mint ezen pásztori levél, mert midőn egy álladalomban hol mindenki a törvény oltalma alatt lépett ily házasságra: egyszerre a legnagyobb béke közepette egy ily pásztori levél felkél: lehetséges-e hogy fel ne riaszsa a legszentebb érzéseket, szélyel ne szaggassa a családi kötelekeket? nem lehetnek-e leggyászosabb következései az ily felszólításoknak?! Nyujtott ugyan később a püspök ur egy felvilágosítást a megyéhez, de ez a botrányt még tetézte, mert a többek közt ezt mondja: most midőn már húzamos évek óta békesség uralodik hazánkban, midőn kölcsönös bizodalom és egyesség létez a külön felekezetű polgárok közt: most van ideje megtudnunk mit adhatunk és mit várhatunk egymástól. — Tek. Rendek! mikor béke közepette egy fő pap, az Istennek felkent szolgája felhatalmazottnak érzi magát, hogy a tüzes üszköt közinkbe lökje, a békességet és egyetértést tőlünk száműzze, lehet-e ezt elhallgatnunk? Ha mindezeket nyugodt lélekkel tekintem, lehetetlen, hogy ezen pásztori levélben a vallás iránti buzgalom legyen a fő cél, mert a mi Istentől ren-

deltetett, nincs annak szüksége emberi támaszra; ha pedig mélyebben bele tekintek s különösen figyelembe veszem, miképen ily tünetmények nemesak hazánkban, hanem a külföldön is mutatkoztak, akaratlanul azon gondolat jön eszembe, hogy itt újra az ultra-montanizmus és a hierarchia akarja borzasztó hatalmát éreztetni. Tudom azt, hogy a Torquemadák és Albák ideje megszűnt, az inquizicio börtönei többé meg nem népesednek, és azon máglyák lángjai melyek az Isten tiszteletére nyújtattak, az ég felé csapkodni nem fognak, mert a jelenkor szelid szellemének jelszava a haladás és emberiség, ez tanít arra, hogy az embernek egymás mellett élni sokkal szebb és üdvösebb, mint egymás ellenében, és hogy hazánkban valamint Luther és Kálvin követői úgy az erősen álló Péter szikla hivei együtt megférnek; mert az Isten egyaránt éleszti napjának jótékony sugarai által mindenki kalászeit, egyiránt növeszti éltető esője veteményeit, szerető karokkal öleli azokat, kiket maga képére teremtetett, és áldásával élteti, hogy cicsőségére fényljenek és virágozzanak. Ha most midőn a vallási kérdések már szinte fél századig nyugodtak, ismét felelevenitetnek; a törvényhozás bölcsességétől függ tehát ezen kérdéseket ketté vágni, különben a fanatizmus szomoru példáit kikerülni nem lehet. — Most már átmegyek arra, hogy ezen p. levél mennyire ellenkezik honunk törvényeivel. Ezek szerint hazánkban a vallás szabadság oly időben vette származását, midőn azzal Európában még egy ország sem dicsekedhetett, mégis egy nemzet sem vette oly kevés hasznát a csendes nyugalomnak, mint nálunk a két protestáns vallásu felekezet. Vallásbeli egyenlőség van kifejtve törvényeinkben, mégis azt kell tapasztalunk, hogy a türelmetlenség még ma sem akar megszűnni; újra egy erkölcsi megtámadás céloztatik, miszerint a vegyes házasságból születendő gyermekekre nézve a p. levélben az parancsoltatik, hogy mind kath. vallásban neveltessenek, és ha ezt a szülék tenni nem akarják, akkor a pap, ki a feleket öszveadja, csak mint tanu legyen jelen a szerződésen, s tagadja meg attól áldását. — T. Rk. 1790. óta a törvény rendelete szerint minden vegyes házasságok kath. papok előtt köttetnek és nem jutott egy papnak is eszébe az ily házasságokra azt mondani, hogy azok a kath. anyaszentegyházra nézve veszélyesek, vagy hogy ezekből a hazának jó polgárai ne válhassanak; és imé a p. levélben hasonló elvek foglaltatnak; ezeket tehát a törvényhozásnak elhallgatni nem lehet. — Miután küldöm háromszor tettek felírást e tárgyban, figyelmeztetvén ő felségét, hogy az ily áldástól megfosztott házasságból születendő gyermekek egy új nemzedékét fogják tenni a hazának, mely eddig törvényeink előtt ösme-

retlen volt; mert eddig a vegyes házasságból született gyermekek, mindazon jogokkal éltek, melyekkel a többi polgárok: azonban ő felségétől válasz nem érkezett, kötelességünkké tették e tárgyat a Rendek elibe terjeszteni; nem tekinthetik pedig különben ezt más-képen, mint nyilvános attentatumot és erectio-t contra statum publicum, annál fogva azt kívánják, hogy azon püspök ur, illetén merész tetteért megbüntettessék, pásztori levelét visszahúzni köteleztessék, és hogy az ezen levél kihirdetése óta kötött vegyes házasságokra a papi áldás kiadassék, ha pedig az egyházi rend ezen átalkodottságban tovább is megmaradna, akkor küldöimnek az a szándéka, hogy az 1790. 26. t. c. akképen módosíttassék, hogy a vegyes házasságokban evangélikus papok köthessék össze a házaspárokat, az ezekből születendő gyermekek pedig törvényesek legyenek (Hosszu éljen!).

Szentmiklósy (Gömör vm. köv.). Mi gyászos és polgártársaink nyugalmas életét nyommasztó következményei legyenek a különböző vallásbeli viszálykodásoknak? Bihar érdemes követe terjedten előadta, midőn Laicsák Ferenc püspök ur megyéjében közrebocsátott törvénytelen pásztori levele által elkövetett sérelmet rajzoló. Megyém részéről előadását egész kiterjedésében pártolom s ohajtom, hogy virágzó törvényeink ellen cselekvő azon püspök ur büntettessék. Egszersmind bátorkodom utasításomnál fogva, volt rozsnói püspök Scitovszky János ur által megyémben elkövetett hasonló sérelmet a t. Kk. és Rk. elibe terjeszteni, s annak sükeres orvosoltatását eszközöltetni kérti. Megyémben a vegyes házasságok akadályozása iránti panaszok naponkint szaporodván, kötelességüknek ösmerték Gömör rendei a panaszok orvosoltatása és megszüntetése tekintetéből, akkori megyés püspök Scitovszky János urat 1836-dik év Szentmihály havában levél által felszólítatni, tenne a kormánya alatt levő plebánusok közt célszerű rendelést s parancsolná meg a kormánya alatt levő papoknak, hogy törvényeink világos rendelete ellenére a vegyes házasságokra nézve akadályt tenni ne merészljenek; azonban megyémnek ezen felszólítása süker nélkül vala, mert a panaszok nem hogy fogytak volna, sőt egyre halmozottak. Ily helyzetben az 1837-ki sz. György havában tartott közgyűlés fiskális akció alá vétetni határozá mind azon plebánusokat, kik az 1790: 26 t. c. világos rendelete ellenére a vegyes házasságokat akadályozák; ezen határozat a tisztelt püspök ural is közöltetni rendeltetett; mire ugyan azon év sz. Iván hava 10-én a püspök ur megyémhez egy több árkusokból álló hosszu levelet intézett. Ennek felolvasásával s részletes taglalásával a t. Rk. figyelmét unatni nem kívánom, csupán rövid észrevételeimet fogom előadni (hall-

juk!). Ezen levél tartalma világosan mutatja, miképen a római cath. papság hierarchiája a polgári álladalmon felülemelkedik, bizonyítja mi hatalmasan kész a polgári törvényeket letapodni. Állításom támogatása végett csupán egy rövid cikket fogok közleni. Azt mondja a többek közt a levelező püspök: „minden papi hatalom a püspökben, mint ez vagy amaz apostoltól küldöttsége által származott successorában gyökerezik, senkinek másnak nincs hatalmában pásztori hivatalra szükséges hatalommal valakit felruházni és így mivel a papok minden papi hatalmukat a püspököktől veszik, tőle függőleg kormányozzák az egész községeket és parochiáikat; nekie tehát mint minden hatalmok kútfejének teljes engedelmességgel tartoznak mindazokban, melyeket lelkiesméletük meggyőződésével ellenkezőknek nem ítélnék; azért mondhatja, parancsolhatja bárki: te pap! keresztelj, gyóntass eskess, ez üres hang“ sat. Ebből tek. Rk természetesen következik, hogy az 1790. 26. t. c. 15. §-a, mely világosan rendeli, hogy a vegyes házasságok semmi szín alatt ne akadályoztassanak, és így az ily felek a kath. pap által öszveeskettessenek, a levelező püspök ur állítása szerint üres hang. Bölcs ítéletökre bizom a t. Rkk. mi hatalmasan tűzi ki ezen elvben a rozsnói püspök ur hierarchiai fényes zászlóját törvényeink ellenére, melyeknek fels. koronás fejedelmünk is hódolni tartozik, annyival inkább egy püspök, ki ha magyarországi püspök ohajt maradni s annak dús gazdag jövedelmeit húzni s éldelni akarja, tartozik polgári szent törvényeinket tiszteletben tartani, annak hódolni és minden pontjait teljesíteni. Ezen tetteit a többször nevezett püspök urnak megyém mint sérelmet 1837-dik év karácson hava 11-dikén kelt egy alázatos felírásban ő felsége elibe terjesztette, panaszát számtalan meghitelesített tanuvallomásokkal igazolván; előadta egyszersmind, miképen azon püspök ur, jóllehet ugyan azon egy országban minden bár különböző törvényhatóságnak a bevett ker. vallást a lélek szabadságát s nyugalalmát pártolni, a fejedelem és alkotmány célját előmozdítani, hazánk boldog jólétén munkálkodni törvényes kötelessége, mégis mind ezekre nem figyelmezve, az egyházi hatóságnak más irányt tulajdonítva, Szkalnik Xav Ferenc pleb. és tiszt. kanonoknak a vegyes házasságokról írott munkáját különösen kiemelve ezen szavakkal rendelte kinyomatni; „opus sub titulo de mixtis matrimoniis parenesis ad catholicos, sollicite revisum velut fidei cath. et doctrinae sensum exprimens, mea qua ordinarii facultate admittitur“ etc. Mit mondjak ezen munkáról egyebet, mint azt, hogy ennek egész foglalatja, minden periodusa, sőt minden egyes szavai protestáns atyánkfiai gúnyára

vannak intézve s melyek törvényink s fejedelmünk rendelete és a szelid Jézus tanításával ellenkeznek. Jelesül a 115-ik s több lapjain, hol a róm. kath. férjnek evangélika hitvesét az Acháb bálványozó Jesabel feleségéhez hasonlítja (kacaj) így okoskodik: „Si quis valet calculum inire immensi numeri, computet quot seductiones, idololatriae, impietates, caedes, injustitiae, peccata, intestinae turbae, miseriae et mala diversi generis in uno mixto matrimonio Achabi cum Jesabele per spacium circiter 40 annorum, duo regna inundaverint?!“ (álmélködés) s így végzi tanítását: „certe facies ecclesiae cath. prior pulchrior, sanctior foret, et multos bonae voluntatis homines alliceret si catholici separatis a moribus et exemplis acatholicorum matri suae ecclesiae se cingerent etc. Si sola conversatio corruptit, quantam stragem inferre debet continua, intima, interrupta et indissolubilis conjunctio et amicitia in matrimonio.“ Nem különben a 137-dik lapon ily értelemben mondja: „haereticum hominem post unam et secundam correptionem devita, sciens quoniam subversus est qui ejusmodi est et delinquit, cum sit proprio judicio condemnatus,“ a 161-dik lapon kérdi, quid est devitare? felel: „cum hujusmodi nec cibum sumere, si quis venit ad vos et hanc doctrinam non affert, nolite eum recipere in domum, nec ave ei dixeritis, qui enim dicit illi ave communicat operibus ejus malignis“ (mind ezen felidézéseknél álmélködés jelenségei mutatkoztak). Ily piszkolódásokat és valóban oly veszedelmes elveket foglal e munka magában, hogy ha azok létre kapnának, egyszerre szélyel pattantanának minden polgári kapesokat a katolikusok és protestánsok közt; meg vagyok győződve, hogy ha visszatorlás szándékából egy protestánsatyánkfia a kath. vallás ellen hasonló elvű munkát bocsátana közre, az a censura által nem csak sajtótul tiltatnék el, sőt a szerző négy fal közé záratnék. A sokszor említett püspök ur kárhozatos merénye és intézkedései bizonyosságaul említést teve megyém felírásában nagy bőjti egyházi beszédeiről, melyeket szinte kinyomatni rendelt, hol a többek közt, a rozsnyói székes egyházban azon kérdést teszi fel: „idevezülhet-e a protestáns?“ mire hidegen ezt feleli: „nem“ (kacaj). Ily tetemes kihágásait, a polgári csendet, lelki testi nyugalmat felzavaró tetteit kérte megyém megbüntettetni, az 1507. 8. t. c. értelmében kívánván azon püspök urat beneficiumától megfosztatni. De fájdalom! a helyett hogy a mai napig feleletre méltatta volna a kormány megyémet, azon bevádolt püspök urat pécsi háromszorta jövedelmesebb és diszesebb püspökséggel jutalmazá meg! Már ha törvénykönyveinket megtekintem és benne jelesül a diplomákban azt olvasom: **leges tam nos ipsi observabimus, quam per alios fide-**

les subditos nostros cujuscunque status et conditionis existant obseruari faciemus“ mindamellett szomoruan kell tapasztalnom, hogy törvényeink büntetlen áthágnak, sőt a mi hallatlan, az áthágók jutalmaztatnak, lehetetlen hogy fájdalmas érzés és méltó aggodalom ne lepje meg keblemet! E nagy tekintetű sérelmet ajánlom én küldőim nevében a tek. Rk. pártfogásába, kérvén, méltóztassanak azt a bihari hasonló érdekű sérelemmel öszvekapcsolva ő felsége elibe felterjeszteni, a törvényeket sértő püspök urak megbüntetését és ezen sérelmek teljes orvoslását eszközölni (a szóló előadását éljen kiáltás követte).

B. W e n k h e i m Béla (Békés) megyém is a nagyváradi püspökség körébe esvén: kötelességembe tette azon sérelem előterjesztését, mely a szönyegen levő főpapi körlevél által egyik alaptörvényünkön ejtetett. Ugyanis ha tekintjük ezen körlevél tartalmát, melyben világosan kimondatik, hogy a kath. anyaszentegyház csak ugy egyezhet meg a vegyes házasságokban, ha minden gyermekek kath. hitben neveltetnek, és mind az, mi ezen szabály ellen történik, csak kivétel és visszaélés: kiviláglik abból az 1790. 26. t. c. elleni izgatás, és a vegyes házasságoknak szántszándékos akadályozása, holott azon törvény által a vegyes házasságok nemesak megengedtetnek, hanem világosan parancsoltatik, hogy azokat semmi szín alatt akadályozni nem szabad; ugyanazon törvény erejénél fogva tehát köteles a katholikus pap mindazon funkciók teljesítésére, melyek a vegyes házasságoknak törvényességére megkivántatnak. Ez által lelkiösméretének szabadsága legkisebbet sem szenved; mert nemesak szabadságában áll neki ön belsejében meggyőződése szerint az ilyen házasságokat egy házilag tiltottaknak tekinteni, sőt privative azt nem tanácsolni, minthogy a javaslat még magában kötelezést nem foglal, és különben a lelkiösméret szabadságából foly; egyébiránt ezen tilalomnak fogalma is csak emberi vagy anyaszentegyházi parancsolaton disciplináris törvényen alapul, de ily disciplina a polgári törvényhozás jussába bele nem vághat. A státus köteles minden polgár tettét, melyet lelkiösmérete szerint szabadnak tart, ha törvény által tiltva nincsen, minden megszorítás ellen védeni, és épen ezen elvnel fogva köteles felügyelni, hogy a kath. pap a vegyes házasságok kötésekor hozzájárulását meg ne tagadhassa, vagy azoknak teljesítését oly kondíciókhoz ne kösse, mely által polgári jussai vagy egyik vagy másik félnek csorbulást szenvednének; ily értelembeni felügyelést vártam a végrehajtó hatalomtól, ily intézkedést az ország főpapjaitól és bizonyára mind a közönségre mind egyesekre hasznos sükere lett volna, holott ily körlevél által a tisz-

telt püspök nem csak azon célt, hogy a vallásosság előmozdittassék, el nem érte, hanem azonkívül, hogy számtalan családok lelki nyugalma felháborított, a vallás újabb megtámadásoknak tétetett ki. Bátran állítom, hogy ha a vallás mindenütt és mindenkor szabad útjára hagyatott, csak tiszteletnek és szeretetnek lett volna tárgya és soha az ember azon vak fanatizmussal meg nem ösmerkedett volna, mely a vallásosságot annyiszor gyűlöletnek és üldözésnek tette ki! Tekintsük a történeteket, mi káros hatásuk volt mindig ily hierarchiai befolyásoknak az emberiségre! honnan van, hogy a vallás annyiszor megtámadtatott s annak megtámadói éppen a legfelvilágosodottabb, legfüggetlenebb klasszishoz tartoztak? onnan, mert a vallás természetéből kivetkeztették a meggyőződést, ezen utolsó legszentebb menedékhelyen is üldözték; a vallás egy fenyegetődző intézménynyé vált, mely miután az emberekben a legkeserűbb érzéseket gerjesztette, utóljára még azon hatalmat is magának akará tulajdonítani, hogy a vigasztalási eszközöket is maga szabja ki. Innen veszi eredetét, hogy az emberiség morális függetlenségének visszanyerése mellett oly elszánással vívott, innen azon ellentállás, mely ugyan a legszentebb érzések ellen látszott irányozva lenni, de tulajdonképen csak a zsarnokságok legkeményebbike ellen vala célozva. Az üldözés csak ellentállást szül, és így hatalom, ha bármily vélemény ellen törekszik csak a kebleket fásítja meg az iránt; mert létez az emberi természetben minden gondolkozásbeli megszorítás ellenére egy revolucionális elv; mely a legnagyobb dühösséggé fajulhat, mely sok rossz tettekre adhat alkalmat, pedig onnan származik, mely lelkünk mélyében legnemesebb. Az embernek gondolatja legszentebb tulajdona, mely bár hibán vagy igazságon alapul, egyformán vétkes a ki azt megtámadja. Csak úgy kárhoztatom azokat, kik a filozófia nevében ki akarják irtani a vallásosságot, mint a vallásosság színe alatt a filozófiát. Ismétlem, hogy mindaddig míg bármily hatalom a vallásokat függetleneknek hagyja, senkinek nem lesz érdekében azt megtámadni, de mihelyt annak védelmét magának tulajdonítja, sőt szövetséges tárgyává teszi, az ész függetlensége meg fogja támadni. Bármilyen módon foly be valamely kormány a vallás ügyébe, rosszat tesz; repressivus eszközei ha gyengék, azokon túl teszi magát a közönség, keserít a nélkül, hogy intimidálna, ha pedig kemények az eszközök, megvan az üldözés; mely pályán visszalépni többé nem lehet, és a melyek káros következtései tudva vannak. Ha tehát a végrehajtó hatalom kötelességét ily hibásan teljesíti, a törvényhozó testnek kötelessége a megsértett törvények mellett felszólalni; mi a jelen körülményekben annál inkább szükséges, minthogy nemcsak a külföldön, de hazánkban is történtek már a ve-

gyes házasságok ügyében váratlan esetek, melyek a törvényt és szabadságot bántják, és így egész nemzet érdekét illetik. Mindezeknél fogva ezen sérelem felterjesztését én is kívánom, oly formán, hogy azon pásztori levél káros következéseit ő felsége megszüntetni, sőt azt legfelsőbb hatalmánál fogva megsemmisíteni méltóztassék.

Deák Ferenc (Zala.) Azon panaszok, melyeket Bihar és Gömör megyék érd. követei a nagyváradi és rozsnyói megyés püspökök ellen most előnkbe adtak, fontosak és a törvényhozás figyelmét méltán magokra vonják. Nem pártnak, nem vallási felekezetnek kérdése ez, hanem a nemzeté, melynek kötelessége mind azt, a mi a törvények iránti tiszteletet, a polgárok békés nyugalmát s a népek erkölcsiségét tárgyazza komoly figyelemmel kísérni; s nekünk, a nemzet képviselőinek indulat és keserűség nélkül, de azon komoly méltósággal kell e tárgy felett tanácskoznunk, melyet annak gyöngédsége és fontossága megkíván. Feszült figyelemmel olvastam én is azon irományokat, melyeket e tárgyra nézve a panaszló megyék követei körirat útján velünk közlöttek; nem mondhatom, hogy hidegen, mert ezt meleg érzés nélkül tenni nem lehet, de Istenemre mondom, hogy keserűség és elfogultság nélkül vizsgáltam meg minden sort, jót és rosszat hasonló figyelemre méltatva; mert céлом a volt hogy véleményem a tárgy felett részrehajlás nélküli lehessen; s nyíltan megvalómlom fájdalommal hatott reám annak tartalma. Körleveleikben s nyilvános oktatásaikban arra tanítják hiveiket az említett főpásztorok, hogy a vegyes házasságok a lélekre nézve veszedelmesek, hogy azokat a római kath. anyaszentegyház soha helybe nem hagyta s azoktól mindig idegenkedett, most is idegenkedik, azokat ellenzi, kárhoztatja; hogy a vegyes házasságokat római kath. papnak megáldani sem szabad, ha csak a gyermekek neveléséről reverszálisok nem adatnak, és az ilyen megáldások eddig is egyenesen visszaélések valának. Nem akarok én ezen tanítás felett theologiai fessegetésekbe bocsátkozni, mert azok tisztem, hivatásom köréhez nem tartoznak, s jelen tanácskozásunk tárgyai nem lehetnek; de ha polgári törvényhozás szempontjából tekintem is, melynek jussa, sőt kötelessége a törvényt és az erkölcsiséget fentartani, olyannak találok azt, mit a vallásosságnak és erkölcsiségnek megrázkodtatása, a polgárok nyugodalmának megzavarása s a törvények szentségének veszélyeztetése nélkül, a státus némán el nem nézhet. Minden politikai súlyosabb hiba gyakran száradok mulva boszulja meg magát iszonyu következéseiben. Ilyen politikai hibának tartom én, mint már másszor is említém, azt, hogy a polgári törvényhozások legnagyobb része a vallások közt polgári különböztetéseket is állított fel, s egyiknek a másik felett kedvezve,

gyakran egyiket a másikért üldözve, s hol tiltva, hol parancsolva, sokkal mélyebben avatkozott a vallások feletti rendelkezésbe, mint ezt a polgári társaság közérdeke megkívánta. Alig van nemzet a világon, mely ezen hibának súlyos és többnyire véres következéseit, sok viszontagságok hosszú során keresztül ne érezte volna. De miért nem fogták ezt fel így eleitől fogva az emberek, holott ezen eszme oly természetes? hihetőleg azért, mert a legtöbb polgári társaságoknál többet kevesebbet theocratiai volt kezdetben az uralkodás formája. Azonban a hiba már megtörtént s nincs egyéb hátra, mint annak fájdalmas következéseit enyhíteni s a rosztat, károsat javítani. Nem a vallást kell a státusnak védelmezni, az isteni vallás emberi védelemre nem szorult, hanem a tiszta vallásosságot kell emelni s terjeszteni, mert ez a nép erkölcsösségének s ez által a nemzet boldogságának legerősebb támasza. A vallást tekintve két súlyos csapás sújthatja a polgári társaságot, egyik a fanatizmus, másik a vallástalanság. A fanatizmus borzasztóan hibás felfogása a vallás szelid lelkének s tiszta tanításának; mert hogy a hitet terjeszse, a szeretetet gyilkolja meg. Jaj azon nemzetnek, melynél a nép tömegét, vagy a hatalmasok keblét fanatizmus foglalta el; dulva van ott a nemzet boldogsága, gyűlölség a jelszó, és az üldözőknek léptein vérnyomok támadnak. A népnek vallástalansága pedig, lassan de halálosan maró féreg, mely a polgári társaság erkölcsi életének gyökerén rágódik, feldulja mind azon erős de szelid köteleket, melyekkel a vallás az erkölcsiséghez kapcsolja a népet; hol a vallástalanság elhatalmazott, ott csak hatalom tudja öszvetartani az indulatokat, megfosztja a polgári társaságot a törvények szentségének titkos, de legbiztosabb őrvétől a tiszta s nem egyedül formákban mutatkozó, hanem a szívből gyökerezett vallásnak s lelkiösmeretnek intő szavától. De szíveinkbe öntötte a mindenható legszentebb áldását, a szelid szeretetnek meleg érzését s ez azon vezérszavak, mely a két örvény közt biztosan vezeti a jó embert. A ki az emberek kebelében a szelid szeretetnek szent érzését elnyomni vagy gyengíteni akarja, átkot szór az emberiségre s átok kíséri emlékezetét. Krisztus isteni vallásának legszentebb alapja szeretet s kinek kebelében Isten és emberek iránt lángoló forró szeretet nem lakik, az Krisztusnak isteni vallását csak külső formákban gyakorolja, de szíve vallást nem ismer. A vallás tiszteletet parancsol a polgári törvények iránt, s a ki ezen tiszteletet példájával soktatásával sérti vagy gyengíti, az nem az isteni vallás szelid értelmében cselekszik. A vallás csak a lelkiösmeret felett uralkodik, a vallás csak a bünt kárhoztatja s a mire kimondja kárhoztató ítéletét, azt bűnnek tartja. Midőn tehát a nagyváradi és rozsnyói püspökök egyházi rendeleteikben s körleveleikben

A vegyes házasságokról a vallás nevében szigoruan s kárhoztatólag szólnak, más alakban csak azt tanítják, hogy azokat a vallás bűnnek tartja. Törvényeink pedig, különösen az 1790. 26. t. c. a vegyes házasságokat nemcsak nem tiltják, sőt határozottan pártolják, mert azt rendelik, hogy azok soha semmi szín alatt ne gátoltassanak, s azt parancsolják, hogy római kath. plebánusok előtt köttessenek. Fél század folyt le már ezen törvénynek alkotása óta, s fél századig a vegyes házasságokat vallásunk papjai s főpásztorai nem kárhoztatták, sőt azokat magok megáldották, dispencziókkal és egyéb hozzájárulásokkal magok elősegítették; sem az iskolákban, sem a nyilvános oktatásokban közönségesen nem tanították, hogy vallásunk a vegyes házasságokat ellenzi s kárhoztatja. S ezen fél század alatt számos polgárok meg lévén győződve, hogy a mit a törvény pártol, az bűn nem lehet, tiszta lélekkel vegyes házasságot kötöttek. S ime fél század mulva fellép hazánkban is két főpásztor s azt a mit polgári törvényeink határozottan pártolnak, a vallás nevében kárhoztatva, bűnnek bélyegét nyomja törvényeink rendelkezésére; felzavarja sok ezer háznépnek lelki nyugodalmát, kételkedésnek, aggodalomnak, sőt gyűlölségnek magvait szórja el hivei közt. A római kath. vallásnak új dogmái nem támadhatnak, mert fő elve dogmáinak változhatatlansága s a mi ez előtt dogma nem volt, az dogma most sem lehet. Ha tehát dogma volna az, mit e két főpásztor a vegyes házasságokról tanít, akkor borzasztó véték volt a magyar egyházi Rendtől arról fél századig hallgatni s hallgatása sőt hozzájárulása által eszközölni azt, mit már most bűn gyanánt kárhoztat. Ha pedig ez nem dogma, hanem kétség és vitatás alatt levő theologiai kérdés, akkor iszonyu volt, vitatási buzgóságból annyi szeretetet, annyi nyugalmat s holdogságot feldulni. Minő lelki állapotba helyeztették körleveleik által ezen főpásztorok vegyes házasságban élő hiveiket?! Azok kik vallásos buzgósággal hiszik a főpásztor szavát, elborzadnak attól, hogy életöknek azon szakaszát, melyet boldognak s ártatlannak vélték, bűnben töltötték el, iszonyodva tekintenek házastársukra, kivel addig az élet gondjait s örömeit híven osztva, nyugalomban, szeretetben éltek, s ártatlan gyermekeiket bűn magzatainak, bűn tanúinak fogják nézni. Keserü átkokat fognak szórni a törvényre, mely a bűnt pártolta s átkozni fogják azon egyházat, mely őket a vallás ágazatira oly rosszul tanította s azon egyházi férfit, ki házasságukat megáldotta, s miután a természet legszentebb kötelei széttépetnek, miután a szeretet s a vélt törvények iránti tisztelet keblökben így meggyilkoltatott, a bűntől még visszalépniök, házastársaikat elhagyniök s a házassági öszveköttetést felbontaniök sem lehet s a bűnnek nyomasztó érzetével kénytelenek lesznek a bűnt folytatni, mert hogy azt akarják,

azt merjék ezen főpásztorok tanácsolni, miképen minden vegyes házasság most azonnal felbomléljék, azt sziveikről, szelid érzéseikről hinni nem fogom. Azon hivek ellenben, kik a főpásztorok ezen tanításán kételkednek, vagy azt épen nem hiszik, idegenkedni fognak azon egyháztól, mely ma már bűn gyanánt kárhozzatja, mit azelőtt fél századon keresztül megengedett, ső hozzájárulásával előmozdított; idegenkednek azon főpaptól, ki polgári törvényeink szentségét a vallás nevében lealacsonyítja, ki mindazon polgárok felett, kik vegyes házasságokban élnek, s kik közt számos nagytekintetű jeles és erkölcsös férfiak vannak, mind azon egyháziak felett, kik eddig a vegyes házasságokat megáldották, ön társai felett, kik vele még eddig egy értelemben nem voltak, egyszóval az egész magyar szentegyház felett, melyet visszaélással vádol, szeretet és kimélés nélkül töri el a kárhozzatás pálcáját. Ezen idegenkedés meghűti a vallásos érzelmeket s így az említett körlevelek, szeretet és kimélés nélkül kárhozzatva, törvényt és törvények iránti tiszteletet megrontva, sok polgárnak lelki nyugalmát felzavarva, sok háznépnel a szeretet szelid köteleit eltépve áldás helyett átkot hoznak a hivekre, mert egyrésről a fanatizmusnak örjngő vad lelkét költik fel, más résről a vallástalanság magvait szórják el. Meg vagyok győződve, hogy az említett főpásztorok, a vallásos buzgóságnak helytelen hevében felejték minden oldalról megfontolni rendeleteiknek s tanításaiknak erkölcsi következéseit, mert ha ezt tették volna, ugyan azon vallás, melynek nevében cselekedték, ugyan azon vallás, mely ugy hiszem sziveikben él, isteni alapítójának szelid példájával több szeretetre, több kimélő tartózkodásra intette volna őket. Polgári tekintetben különös figyelmet érdemel az, hogy az 1790. 26-ik t. cikkelynek azon rendeletét, miszerint a vegyes házasságokat, soha semmi szín alatt gátolni nem szabad s azoknak a római kath. plebánusok előtt kell mindég köttetni, a törvény alkotásától fogva maga az egyházi rend is hazánkban mind ez ideig oly értelemben teljesítette, hogy az egyházi áldást a vegyes házasságokra is elmondotta; most mégis az említett két főpásztor a törvényt önkényesen, tetteleg és egyoldalulag ellenkezőképen magyarázva, tiltják a vegyes házasságok megáldását, holott azt tagadni csakugyan nem lehet, hogy ezen tilalom által a törvény rendelete süketlen leend, mert az áldás megtagadása is a buzgó népre nézve súlyos gátot foglal magában. Fájdalmas valóban, midőn a polgári törvények iránti tiszteletet oly férfiak csökkentik, kik polgári állásuknál fogva is kötelesek volnának a törvények buzgó s hatalmas őrjei lenni; fájdalmas, midőn azon hatalom, mely a világi fényt, tekintetet s nagyobb hatást a státustól nyerte, hivatalos befolyásával törekedik a

polgári törvények rendeletét a vallás parancsolatival egyenes ellenkezésbe hozni. Hazánkban a fejedelemnek, ugy is, mint apostoli királynak placetumi jussa van, s az ő kir. engedelmé nélkül a római sz. székek rendeleteit sem szabad az országban kihirdetni, és ime mégis két főpásztor a törvény ellen a törvény értelmében eddig követett gyakorlat ellen önhatalmával hirdet és rendelkezik a vegyes házasságokról! A polgári törvényeket tiszteletben tartani s azoknak engedelmeskedni az egyházi rend is köteles, és annak sincsen hatalmában a törvény értelmét önkényesen magyarázgatni. A ki hivatalának törvényszabta kötelességeit ön lelki meggyőződéssel megegyeztetni nem tudja, mondjon le inkább arról, de hivatalának hatalmát a törvény sérelmére s a törvények iránti tisztelet csorbítására használnia nem szabad s ha ezt cselekedné, a státusnak szoros kötelessége a félrelépőt a törvény korláti közzé utasítani. A felhozott tekintetekből tehát sérelmeseknek, sőt erkölcsi következtetéseikre nézve felette károsoknak is tartván az említett főpásztorok egyházi rendeleteit s felhozott körleveleit, azok iránt felírás útján orvoslást eszközölni szükségesnek látom. De büntetést, kivált közállomány elleni feltámadásnak büntetését, melyet némely érd. követek megemlítettek, felírásunkban kérni jónak nem vélném. Higyük inkább, hogy az említett főpásztoroknak menthetetlen lépései vallási buzgalom helytelen hevéből származtak, de közállomány elleni támadás vétke szándékuk tisztaságától távol volt. Higyük inkább a súlyos hibát s ne keressünk azokban szántszándékos vétket. Közállomány elleni támadásnak iszonyu vádjával csak félve s felette vigyázva kell előállani, hiszen most is azért folynak még sajnó keblünk fájdalmának keserű könnyei, hogy rokonink, barátink, polgártársaink ellen azon iszonyu vád alap nélkül oly pazar kézzel szóratott! Nem büntetést kívánok tehát én most sürgetni, hanem azt ohajtom, hogy felírásunkban panaszainkat előadván, sérelmeinket kifejtvén, ő felségét kérjük meg, méltóztassék törvényeinknek a vegyes házasságokról szóló rendeletét teljes kiterjedésében szoroson megtartatni, az említett főpásztoroknak törvényt sértő rendeleteit ugy is, mint apostoli fejedelem legfőbb hatalmával megsemmisíteni s őket szigoruan oda utasítani, hogy a törvényeknek törvények iránti tiszteletnek sérelmével kiadott körleveleiket vissza vegyék s ez által a polgárok megzavart lelki nyugalmát helyreállítsák, jövendőre pedig a törvénynek minden eféle tettleges, egyoldalú s önkényes magyarázatától tartózkodjanak. Én tehát ily értelemben készítendő felírásra szavazok (hosszas „éljen“!).

H u n k á r A n t a l (Veszprém.) Az 1507. 8. t. cikket felolvassván, ez ugymond, a törvény világos rendelete a jelen esetre nézve,

mely ugyan szigoru, de a mint valaki cselekszik úgy vegye hasznát vagy kárát, s mennél magasb polcon áll a törvényszegő, annál nagyobb beszámítást érdemel. Nem is lehet melegségökre mást felhozni, mint azt, hogy talán nem magoktól, hanem szerencsétlen utánzásból tették! Egyik tulságból a másikba való ugrás ez, mert épen a népnek a papság által elhanyagolt oktatása birta arra a h. tanácsot, miszerint nem régen egy intézménye által felszólította az egyházi rendet, hogy buzdítsa és oktassa a népet. Most meg egy oly tanítással lép fel, mely valósággal morális revolúciót szült. A törvény világos, az, ki a közcsendet ennyire kívánta felzavarni, megérdemli, hogy büntetessék.

K e n d e (Szatmár.) A pásztori levél eredményeit eléggé kifejtve látja, minthogy azonban e tárgyra nézve szinte utasítása van, némi észrevételeket részéről is kíván tenni. Sokan azt hiszik, mintha a kath. vallásnak dogmája volna az, hogy csak egyedül abban lehet idvezülni: ohajtaná miképen a törvényhozó testnek öszvesége mondaná ki, hogy ez nem dogma! csak így szabadítatnának meg az emberek a fanatizmustól! Hogy pedig e nem dogma, mutatja az ásképsis, mely erre nézve a kath. papság közt uralkodik. A dogmák, a ker. anyaszentegyház kezdetétől óta változhatatlan hit-cikelyek. Ezen elvet pedig csak egy része hiszi így a kath. papságnak, nagyobb része pedig azt tanítja, hogy az Isten jóságával és irgalmasságával igen is megegyeztethető, hogy a kath. anyaszentegyház kebelén kívül levő más ker. felekezetűek is idvezülhessenek. A szóló maga azt hiszi, hogy minden ember, a ki megkereszteltetett s a szónak valódi értelmében keresztyén, azaz jó erkölcsű, becsületes ember idvezülhet. Sőt kétli azt is, ha vajjon meglehető-e az Isten jóságával és bölcsességével egyeztetni, miképen az új világnak azon megszámithatatlan milliion polgárai, kikre a Messias 14 századokkal később született mint ránknézve, és a kontinensnek azon milliárd lakosi, kikhez a ker. tudomány soha el nem jutott, az isteni kegyelem malasztiból örökre kizárassanak. E szerint mind a kath. papság, mind a kath. szülék megnyughatnának az iránt hogy a vegyes házasságból származott gyermekek szinte idvezülhetnek, következképen az áldást a pap az ily házásokra bátran kiadhatja. Egyébiránt kijelenti, hogy küldői a nagyváradi püspök körlevelét az 1790. 26. t. cikkben ejtett sérelemnek tekintik, melyért őt az 1507. 8. t. cikk értelmében püspökségének elvesztésével kívánják fenytetni.

Báró Rudnyánszky Sámuel (esztergomi káptalan követe).
Kath. egyházunk, mely szerzőjétől főrendeltetésének céljához képest

önmagát fentartó jogokkal és eszközökkel felruházott, a polgári társaságban létező, ennek célját hathatósan előmozdítja ugyan, de mind céljára mind eszközeire nézve ettől lényegesen független lévén, lehetetlen tőle megtagadni azt, hogy a maga körében a maga céljaira szolgáló eszközökkel szabadon ne éljen, mely eszközök közt legfőbbek a hívek oktatása és a szentségek kiszolgáltatása. Ezen szempontból indulván ki, bátor vagyok a Rendeket egész tisztelettel megkérni, hogy a egyes házasságokat érdeklő azon tanításnak, melyet a nagyváradi püspök körlevelében hiveinek előadott, taglalatától s bírálatától elállni méltóztassanak, mert ily taglalás az egyházi társaság természetét is tekintvén, egyedül az egyház lelki igazgatóit, nem pedig a polgári előjárókat illeti. Nem akarom ezen nyilatkozással itten csak szóba is hozni, miképen a t. Kk. és Rk. igen is teljes joggal megbírálhatják ugyan a nm. püspöknek azon felvilágosító levelét, melyet nemes Bihar vm. Rendeihez e tárgyban bocsátott! csak azt vagyok bátor kijelenteni, hogy abban semmi sérelmet nem látok! nem csak azért mivel maga megvallja, hogy a törvényt sérteni nem akarja, hanem azért mert minden intézkedései oda mutatnak, hogy főcélja volt egy részről a polgári törvénynek megadni a mi az övé, és azt teljesíteni, más részről megóvni azt, mit e tekintetben az egyházi szabályok kívánnak; amazzal mint polgár szorosán tartozik, emezt pedig mint főpásztor tenni kétségbe vonhatatlan jogában és kötelességében áll. A mi ns. Gömör vm. vallásos sérelmeit illeti: azok több pontokra nézve a püspöki hivatalban való tökéletlen eljárást érdeklik; erre nézve nem az országgyűlés az első kompetens forum, hanem az illető érseki szék; mert ha már az 1790-ben felállított azon elv „ut protestantes in iis, quae ad religionem pertinent, unice a suis superioribus dependeant“, és hogy „in disciplinaribus intacta cujusvis Religionis libertas teneatur“ nem látom által miért kellene épen a kath. előjáróknak ezen elveket megtagadni; egyébiránt ezen sérelmek ő felségének már felterjesztve lévén, maga rendén látom hogy a k. k. válasz bevéartassék, vagy sürgettessék.

Bezerédy Miklós (veszprémi kápt. k.) Mondatik ugyan, hogy a kérdéses nagyváradi és volt rozsnyói püspök intézkedéseinek religiót tárgyzó részei, itt vizsgálat alá vétetni nem kívánatnak; minthogy azonban az eddigi nyilatkozások ellenkezőt mutatnak, nem lehet nem kétkednem, ha kerületi ülés-e ez, vagy inkább egyházi zsinat? mely tekintettől vezéreltetve, engedjék a t. Kk. és Rk. észrevételeimet az iránt előterjeszteni, ha ezen püspöki rendeletek lehetnek-e tanácskozásunk tárgyai vagy nem? (halljuk!). Mi a szó-

íásszabadság a polgári alkotmányra, épen az a tanítás függetlensége a religióra nézve; valamint amaz lényeges feltétele az alkotmánynak, ugy ez, egyik fő garanciája a vallásoknak. Érzették ezt már eleink is; ugy hogy felhozhatnám e célből sz. István II. k. 2-dik fejezetét, melyben az rendeltetik: „ut Episcopi habeant potestatem res ecclesiasticas providere, regere, gubernare atque dispensare secundum canonum auctoritatem“; ugy szinte sz. László és Kálmán hasonló szellemű törvényeit; felhozhatnám az 1548: 5, 6, 10, t. cikkeket melyekben nyilván és ismételve határoztatik, hogy kivált a püspökök példával, szóval tanítsák a hiveket a kath. religióban, és pedig az az anya sz. egyház rendelete és a kánonok szerint, azonban mellőzöm mind ezeket s egyedül az 1550: 16 t. cikket említem ki, hol nemcsak az parancsoltatik, hogy a püspökök hivatásuknak szorgalmas tanítással megfeleljenek, hanem a hiveknek irántok való kötelességeik is előadatnak, sőt a bíróság is kijelentetik, hová az ő tanítások feletti kontroversziák tartoznak: „seculares omnes in his quae ad Deum ejusque cultum spectant, obedientes sint Episcopis neque contra eorum doctrinam quovis modo aut quavis ratione sese audeant efferre; sed si quid deliberatione egere aut in disputationem vocari posse, ipsis, aut eorum forte alicui videretur; relinquat id totum generali concilio dirimendum“. Hivek is voltak atyáink ezen elvekhez, mert midőn csak hamar a reformáció után hazánkban különböző vallási vélemények kezdtek lábra kapni, ezeknek kiegyenlítése tekintetből nem országgyűlést, hanem az 1548: 13 bizonyítása szerint a tridenti zsinatot szorgalmazták; de a legújabb időben is minden mivellet nemzet kerüli a religióbeli tárgyak parlamentalis hánytorgatását s készebbek magok a prot. uralkodók Róma fejedelmével konkordátumokra lépni, mint vallásos kérdéseket vegyes világi gyülekezetekben rostáltatni engedni. Mely általános nézeteim után, bátran merem állítani, hogy midőn különösen a nagyváradi püspök a tudvalevő pásztori levelet kiadta, nemcsak egyházi legszentebb kötelességét, hanem a honi törvények világos parancsolatát teljesítette (zaj). Ennélfogva az a sérelem, még pedig nem kis sérelem, hogy Bihar vm. egy kath. főpásztornak tulajdon hiveihez intézett levelét vizsgálat alá vette (a zaj növekedik); mi annál fájdalmasabb, minthogy az evangélikusok az 1790: 26-ban nemcsak vallásuk szabadságát kötötték ki annyira, hogy abba sem kormányznak, sem törvényhozó testnek avatkozni nem szabad, hanem még azt is: „ut etiam in disciplina-ribus unice a religionis suae superioribus dependeant“. Vagy talán midőn 1790-ben a törvény a protestánsoknak koncessziókkal kedveskedett, a kathólikusokat attól is, mivel mindig birtak, megfosztotta?

vagy talán ezek önként mondtak le szabadságukról? Sérelem továbbá, midőn Bihar ns. közönsége a házasság szentségét illető pásztori levelet bírálgatva azt állítja, mintha ebben az evangélium lelkével ellenkező elvek léteznének. Itélje meg bárki, ha ez egyrésztől nem a religió és az egyház tilosába való lépés, más részről nem elidegenítése-e az ajtatos hiveknek tulajdon főpásztoruktól? De sérelem az is, hogy mivel a megyei és országgyűlések külön vallású tagokból állnak, ha a vallásos kérdések vizsgálata ily helyen történik, egyik vallásbeli a másikra kártékony következtetésű befolyással lehet; sérelem még az is, hogy bátor a panaszos ügy orvoslás végett felséges urunk eleibe ismételve fel van terjesztve, még is a legfelsőbb intézkedés nyugodalmasan be nem váratik. Neveli végre ezen keserűséget az, hogy az érintett szorongatások, melyeket sem az egyház ön állásával, sem a kath. hit függetlenségével meg nem egyeztethetni, épen akkor történnek, midőn más részről a megyei hatóságok, valamint ezen képviselői tábla is a szólás és sajtószabadság mellett annyira küzdenek. Ha a haladás jelen századában mindennek szabadnak kell lenni, nem lehet azt megtagadni a kath. religiótól sem; és azt talán evang. atyánkfiai magok sem kívánják, hogy a mi religiónk kevesebb joggal bírjon mint az övék; pedig úgy vagyok meggyőződve, hogy ha egy szuperintendensnek körlevele hozatnék ide vizsgálat végett, ők ezt roppant sérelem gyanánt hirdetnék, pedig ezen példa után a sor reájok is kerülhet; mert van ám a kathólikusoknak is ellenök számtalan panaszuk, de eddig azokat ide nem hozták, nem kívánván alkalmat nyújtani arra, hogy világi vegyes gyülekezet religióbeli dolgokban bíráskodjék. Ezek az okaim t. Rk. melyeknél fogva a bihari indítványt nem pártolhatom, óhajtván e különben is egyházi tárgyban felséges urunk legkegyelmesebb határozatát bevárni még azért is, mert a szóbeli vegyes házasságok kérdése már nem Lajcsák ő méltóságának magános, hanem az egész magyar anyaszentegyháznak közügye, mi több Európának nagyszerű feladata; fárassztja ez a tudósokat, kiknek pro et contra vitt munkái ma holnap könyvtárakat fognak képezni, aggasztja a koronás főket. Még ugyan a dolog végképen eldöntve nincs, de maga a burkus király kezdi átlátni, hogy a kath. klérust lelkiismeret elleni foglalatosságra kényszeríteni nem lehet; sőt prot. írók is vannak kik a kath. ügy igazságát pártolják. Itélik meg a t. Kk és Rk. ezekből, ha nem tanácsos-e ily nagy feladatú és roppant eredményű ügyben még némi várakozással lenni? A gömöri panaszra nézve pedig véleményem ez: (halljuk!) Én az igaz fele-

baráti szeretetnek s kölcsönös vallási türelemnek egy nagy részét abban vélem lenni, hogy p. o. a kathólikus türje el azt békességesen, midőn az evang. azt tanítja, hogy az ő doktrinája a jó cselekedetektől s tradicióról alaptalari; s megfordítva türje az evang. midőn amaz szóval vagy irással vitatja, hogy ő nagyon botlik, midőn a kath. anya sz. egyház tekintetét megveti sat. Abban tartom továbbá a ker. tolerancia nem kis részét, hogy mind a kath. mind az evang. türje békével midőn a zsidó mind kettő ellen azt tanítja, hogy a Messiás mai napig sem jött el; s ezen véleményt azért táplálom keblemben, mert maga ezen szó türelem, valaminek eltűrését jelenti; ha mi egymásban senmit elnézni nem tudunk, ugyan van-e akkor szívünkben a ker. toleranciának szelleme? Ezeket megemlítvén, merem kérdezni, létez-e a gömői hosszú felírásban kölcsönös ker. türelem? Ha Gömör vármegye szorosán a mellett maradt volna, hogy a rozsnyói püspök, papjait a vegyes házasságok elleni rendelkezésével törvényszerűsre kényszerítette, hogy Pétert vagy Pált vegyes házasságában így meg így gátolta, az ellen kifogása senkinek nem lehetne. De minekutána egyfelől a letiltó püspöki körlevelet elő nem adván, semmit nem bizonyít, más felől pedig köztudomásra van, hogy Rózsnyón töltött ideje alatt 811 vegyes házasságok kötöttek; csak e részről is több ellenvetéssel lehetne kiállani. Aztán minck ott a puskaporos összeesküvést, sziciliai estvét, a tribunal inquisitionist s több ezekhez hasonló eseményeket emlegetni? melyek a dolog érdemére nem tartoznak és a melyeknek még csak érintése is gyűlölséggel tölti el egyik vallásbelit a másik ellen; tartózkodás nélkül merem állítani, hogy nemes Gömör vármegye sem maradt egészen a tolerancia ösvényén. Továbbá kifakad a felírás a püspöknek némely büjti beszédei, bizonyos katechismusa és Szkálnik munkája ellen, mintha azok a vizsgálkodás magvát hintonék a békés polgárok közzé. Megvallom a tárgy lényegéhez ezek sem tartoznak s felhordásuk nem sok ker. toleranciát mutat. De különben is ha szabad az evangélikusoknak Luther munkáit, melyek tömve vannak méltatlanságokkal a kathólicizmus ellen, akár-mikor reimprimáltatni s ha ez ellen senki sükeresen nem panaszkodhatik, miért nem nekünk olyat, mint Szkálnik értekezése? hol oly theológiai kérdések fejtegettetnek, melyek akár nálunk Pesten, akár a protestánsoknál Debrecenben a dogmatikai székekben mindennapiak, sőt midőn de controversis [quaestionibus theologicis] lecke adatik, szinte mellőzhetetlenek. Valóban csudálkozni lehet Gömörnek ezen sulyain, holott e részről inkább a kathólikusoknak lehetnének méltó panaszaik. Ki nem ösmeri Berzeviczinek helytelen vádakkal

terhes munkáit? Friedrich Ferdinándnak „Vertraute Briefe“ cím alatt olvasható könyvét? vagy a kis röpiratot: „sex recitationes ad tertium seculare aug. confessionis festum“? mely a kathólikusok hiszekegyistenének eredetét s hitelességét is kétségbe hozza. Ezek nem ébresztenek vallásos gyűlölséget? tettek-e valaha ezek ellen a kathólikusok panaszt, kivált diaetán? Vannak ezentul azon felírásban, melyek nem legnagyobb felebaráti szeretetet árulnak el; nehogy azonban hosszszas legyenek, véleményemet a panasz érdemére nézve ebben nyilvánítom: nemes Gömör vármegyének több rendbeli sérelmei még 1837-ben legfelsőbb helyre terjesztettek s a mennyire tudom, azoknak nagy része a bepanaszlott püspökre nézve kedvezőleg be is van végezve, az iránt tehát többé szó nem lehet, mennyire pedig még tárgyalva nem volna, illik is, szükséges is ő felségének kegyelmes határozatát bevárni. Ezeknél fogva a gömöri indítványt is elmellőztetni kívánom. A mi már most több előttem szólott érdemes követek ellenvetéseit illeti: hallottam 1-ör hogy a nagyváradai pásztori levél, új és eddig nem hallott tanítást foglal magában, így és eddig nem ösmert bünt hirdet; miért nem tanította ezt eddig az anyaszentegyház? Itt először is az a kérdés, ha az anyaszentegyház nem tanította-e, vagy a hivek nem tanulták jól meg? (kacaj, zúgás); mert hogy ez nem új, hanem az anyaszentegyházzal egy idős doctrina kitetszik a következőkből: Tertullianus a 2-ik században épen azt tanította a vegyes házasságokról, mint jelenleg a nagyváradai püspök; 364-ben a laodicaei zsinat már tiltotta a vegyes házasságokat, később az anyaszentegyház a „cultus disparitas“t házassági akadálnak tette; új-e hát a doctrina? a tridenti zsinat igaz csak az alattomos házasságokat tiltotta, de csak hamar ezután kérdés támadt a vegyes házasságokról s a dolog véleményadás végett több universzításokkal közöltetett s jelesen a bécsi 1659-ben a vegyes összekelések ellen nyilatkozott. Édes hazánkban sem helyeseltettek ezek soha; ugyan is a pozsonyi zsinat 1309-ben már tilalmazá azokat; új-e hát, kérdem ismét, a doctrina? Figyelemre méltó továbbá hogy evangélikus atyánkfiai a reverszálisok ellen 150 évek óta folyvást és szakadatlanúl panaszolkodnak; mi pedig más a reverszális, mint ezen tanításnak folyadéka. Nem is áll, mintha ezen reverszálisokat M. Therézia hozta volna be; mert 1687-ben I-ső Leopoldnál már panaszolkodtak azok ellen az evangélikusok. A 18-ik század elején Christianus Augustus primás alatt szinte szél-tiben adattak reverszálisok; a püspöki levéltárak in origine mutathatnak ilyeket elő; melyek tehát nyilván bizonyítják, hogy a vegyes

házasságok ekkor sem kedveltettek és csak reverszálisok mellett engedtetek meg. Nem lehet még is meg nem jegyezni, hogy az 1721-ben kinevezett s munkáját csak 1731-ben végzett systematica commissio már véleményt adott a vegyes házasságokról; az ennek folytában kiadott Carolina resolutio pedig már intézkedik a reverszálisokról, melyeknek későbbi viszontagságairól ez úttal szólni nem akarván, csak azt ismétlem, hogy mivel a rendeletek a vegyes házasságot tiltó tanításnak következesi: új-e hát a nagyváradi doctrina?! Mondatott itt 2-or hogy a magyar klérust, annak örök gyakorlatára kir. resolucióval kellett szoritani arra, hogy a nép nevelésére nagyobb gondja legyen. T. Rk! propria laus sordet; de ha kérkedni a klérushoz illenék, meg lehetne mutatni, mennyit áldozott ez a nép nevelésére és oktatására? Annyi azonban igaz, hogy a falusi oskolák még nem a legjobb karban vannak; de azt hiszem, hogy e részben a törvényhatóságok az egyházi rendnek semmi szemrehányást nem tehetnek; mert a felhozott kir. resoluciók inkább a vármegyékhez intéztettek azért, hogy a falusi és pusztai növendékeket a kitzúzott módon szorítsák az oskolába való járásra s a lelkészeknek, ha e részben folyamodni találnának, segédkezeket nyujtsanak; hogy a vármegyei hatóságok az érdembeli kötelességeket nem teljesítették, szinte köztudomásra van; de tudatik az is, hogy sok nagy uraink nemcsak iskolákat nem építenek roppant nagy jószágaikon s a mesterek, dotációjáról épen nem aggódnak, hanem még akkora pusztá fundust sem méltóztatnak adni, hová alapítványi pénzekből a püspökök becsületes oskolákat építhetnének! 3-or felhozatott, mintha a magyar anyaszentegyház minden más valláson levőket örökre kárhoztatna s az üdvösséget tőlök megtagadná: a szivek és vesék vizsgálója az Isten, valakit elkárhoztatni egyedül hozzá tartozik; annálfogva ezen állítás valódiságát kereken tagadom.

Andrásy József (Esztergom vm. köv.) Nincs nyomasztóbb tárgy, mint épen a vallás dolga. Igaz mit Zala vm. követe mondott, hogy e tárgyat nem párt, hanem nemzet kérdésének kell tekinteni; midőn tehát egy érd. tag azon kifejezéssel élt, hogy ezen testület zsinatra változott, természetes, hogy előadásának kelleme-tes hatása nem lehetett. Azonban örömmel látom miképen ezen tárgy csakugyan ahoz illő komolysággal és méltósággal vétetik fel. Én sem tartok azon érd. taggal, ki a szólás-szabadságról huzott példáját az oktatás függetlenségére akarta alkalmazni. Van ugyan a kettő közt hasonlatosság, de a mint ugyanazon követ ur, a sz. szabadság alkalmával emlegette, úgy az oktatás függetlensége sem mehet anynyira, hogy a törvények tiszteletben ne tartassanak; legyünk úgy

egyikben mint a másikban konzequensek, tiszteljük mind kettőt, de a törvényes korlátok közt ily értelemben tökéletesen vele szavazok, különben kényszerítve érzem magamat ellene mondani. Figyelmezve arra mit Bihar vm. követe mondott, hogy a vallás eredetére nézve mennyei következményeire jótékony: lehetetlen, hogy eszembe ne jusson miképen ha mégis némi kellemetlenségek keletkeztek a vallás dolgából, az onnan ered, hogy a vallás köztanácskozások tárgyává tétetett. Nem akarom ezzel azt állítani, mintha sokszor a törvényhozásnak is a vallásról intézkedni mellőzhetetlen kötelességében nem állna, de valahányszor ezen szomorú helyzetbe jő, kimélve nyuljon ahoz, mellőzve mind azt, a mi a tanácskozásokat kellemetlenné teszi; mert ha olykor egyik rész fanatizmusra, másik indifferentizmusra vezéreltetik, annak indító oka az, hogy e tárgy szűkebb körből tágasabb mezőre vezetett, hol az ily festetéseknek csak káros befolyása lehet. Méltóztassanak azonban megengedni, ha meggyőződésemet követve arra kérem a t. Rket, hogy ezen tárgy iránti intézkedéseket a kormánytól tovább is várni kegyeskedjenek; mert ha valahol itt az engedékenység és mérséklet megkivántatik; különben a reakció törvénye szerint a fanatizmus sötét mélyéből kijöhet és a legvészesb következéseket húzhatja maga után; ha a kormány azon célzatot, melyet a t. Kk. és Rk. törvényesnek jelentenek ki, kedvező határozattal szinte kijelenteni elmulasztaná, akkor fog előállni a t. Rk. szomorú kötelessége, mit elmulasztani többé szabad nem leszen. Midőn a dolog érdemére, vagy inkább módjára magamat eképen kijelentém, nem mellőzhetem el némi kijelentésekre megtenni, észrevételeimet. Mondatott itt „hogy ne átkozzunk, hanem áldjunk, ne üldözzünk, hanem tűrjünk.“ Szent és igazságos tanítás! mert a szereteten alapul, melynél jótékonyabb indulata nincs az emberi szívnek és a ki azt előli, igaz, hogy átkot szór az emberiségre. De méltóztassanak figyelembe venni, vajjon azon szavaknak szigorúsága érheti-e azon pásztori levelet? Lehet hogy azon férfiú véleményében hibázik, de keresztyéni és polgári erényeire nézve még ellenségének tiszteletét is ki tudta vívni, ki jótékony bőkezűségében számos ügyefogyottakat vallás különbség nélkül részesített, ki püspöki jövedelméhez nem azért ragaszkodik, hogy magas palotákban kényelmesen éljen, hanem azért, hogy a szenvedő emberiségnek napról napra több áldozatokat tegyen. Lehet-e tehát ily férfiúnak célzatról azon szavak értelmét feltenni? vagy nézzük meg azon körlevélnek tartalmát s kifejezéseit, lehet-e azokban a türelmetlenségnek nyomait csak távolról is feltalálni? A mi Zala vm. érdemes követének előadását illeti: azon antecedensből, melyből ő

kiment, természetesen azon konzequenst kellett kihuzni; de valamint ő a dolgot nem a szavakból, hanem a dolog érdeméből vette fel, úgy én itt a célt tekintem, rossz szándékot pedig ily tulajdonu férfiről fel nem tehetek; egyébiránt annak megbírálása nem is ide tartozik, felettünk áll egy magasb bíróság és gyakran a félreértett közvélemény később fejti ki igazságos ítéletét. A mi az indítványozó megyék által felhívott törvényt illeti; kijelentem, hogy bármi elavult törvényeink iránt határtalan tisztelettel viseltetem, és a mint egy hires diplomatánk mondja, nagy hibának tartom azt hazánkban, hogy törvényeink a tiszteletet elébb elvesztik, mint a reform utján helyettök újak alkottatnának: de azt azon köztiszteletben álló egyházi férfura nem alkalmaztathatom. Felhozott Gömör vm. követe által azon viszony, melyben a püspök a maga papjaival van. Ez tisztán egyházi dolog lévén, azt tartom, hogy azokra nézve a lelkészek nem mástól mint püspöktől függenek. A mi végre Skalnik Xaver munkáját illeti, azok szerint, miket belőle az érd. követ felolvasott, itélve, igaz hogy jobbat is tehetett volna azon idő alatt mig azt irta a szerző, de egyes ember munkáját tanácskozásink tárgyává tenni, nem hiszem hogy a t. Rk. akarata legyen. Mindezeknél fogva errenézve is felszólítom a t. Rket, hogy a kormánynak határozatára még várakozni, és ha kedvező válasz nem érkeznék, akkor méltóztassanak a felírást elhátározni.

Kla uz ál G á b o r (Csongrád vm. köv.) Egész készséggel követném az egyházi rend és Esztergom vm. követe felszólítását, magam is örömet elvonnám e helyről ezen tárgyat, mert én is azt tartom, hogy a vallást legjobb a maga kifejlődési utján szabadon hagyni és csak az a státus boldog hol vallásos kérdések a törvényhozás elibe nem kerülnek; de midőn egyik felekezet a másoknak törvény által adott jogait sérti, midőn egy törvényhatóság oly panaszt nyújt be, mely sok ezerek lelki nyugodalmát sérti, kötelessége a törvényhozásnak a végrehajtó hatalmat, elmulasztott kötelességének teljesítésére emlékeztetni. Esztergom követének azon élve igen helyes, hogy a törvényt tisztelni kell még akkor is, ha az hibásnak látszik s mig az meg nem változtatatik. De kérdem Esztergom vm. érdemes követét, hogy hát akkor midőn valaki oly törvényt sért, mely még változtatva nincs, nem kötelessége-e a végrehajtó hatalomnak a törvénszegőt arra kényszeríteni, hogy azt, habár meggyőződésével ellenkezik, mégis tisztelje? és ha ezt a kormány elmulasztja, mint a jelen esetekben, mi akkor a törvényhozás tiszte? nemde felszólítani a kormányt, hogy a törvények tiszteletét fentartatni el ne mulasztja?! Ugy hiszem minden örül azon, hogy a vallásbeli megkülönböztetések, melyek a felvilágosodás szelleme által

annyira megszűntek, hogy az emberek már lassanként szűnnek egymást kérdezni: „mi valláson vagy?” Még csak a múlt század végén is ha két ember öszejött az első kérdés a volt, „micsoda valláson van az az ember?” ezen előítélet, mely miatt valaha annyi vér folyt, hála Istennek! szünni kezd, és az emberek kezdenek különbséget nem tenni egymás közt vallásuk miatt; de minek lehet ezt tulajdonítani? nem másnak, mint a mit a veszprémi, s kalocsai káptalan követe felhozott, hogy magában a rozsnyói püspökségben néhány évek alatt 811 vegyes házasság kötöttet, legszebb példája hozatott fel ez által annak, hogy a külön vallásukat a legszebb szeretet köti öszve. Annál fájdalmasabb tehát, hogy épen az egyházi rendben találkoznak oly férfiak, kik ezen szép frigyét feldulják, azon boldog reményt, hogy köztünk csak egy vallás legyen, eltemetik az által, hogy a vegyes házasságokat kárhoztatják, megfélejtkezvén a megváltó tanításáról, ki soha nem kárhoztatott különböző véleményűeket, ki azt hirdette: „szeressed az Istent, szeressed felebarátodat mint önmagadat.” Mind az, ki ezen szavakat követi igaz hitű és idvezülni fog, magyarázza bárki a konciliumok állításait mint tetszik, de azt velünk senki elhíttetni nem fogja, hogy csak egyedül a kath. hitben lehessen üdvezülni. Ismerem én is a konciliumok rendeleteit, de azokban mást nem találok, mint azon állítást, hogy a kath. vallás legtöbb eszközöket foglal magában az idvezülhetésre. Ezen állításnak szerencsétlen felfogásából erednek bizonyosan az előnkbe terjesztett sérelmek. De midőn a státus azt látja, hogy valaki, bármi magas állása legyen is, véleményét a törvényeken tetteleg tulterjeszti, kötelessége azt a törvény korlátai közzé vissza igazítani. A veszprémi káptalan követe ugyan, csak hogy az egyházi tanításnak függetlenségét védhesse, elősmerte a szólás szabadság függetlenségét; kérem tehát az érd. követ urat, hogy azt ne csak elismerni, hanem tenni is méltóztassék, majd mikor itt a megsértett szólás szabadság pártolásért fog felkiáltani (tetszés). Tudom hogy a maga doktrináját kiki szabadon közölheti mással, de annak nem szabad a törvényen tul menni; már pedig hogy az 1790. 26. t. c. világosan tiltja a vegyes házasságok akadályozását, ugy hiszem az egyházi rend képviselői sem fogják kétségbe hozni; míg tehát ezen törvény áll, sőt reménylem a magyar nemzet becsületére mentül előbb bővitetni fog, tisztelni kell azt mindennek, bármikép gondolkozzék mellette. Ugyan mit mondana a veszprémi káptalan érdemes követe, ha egy evang. szuperintendens elkezdené közönségesen azt tanítani, hogy miután a dézma épen az áldásért adatott a papságnak, még pedig akkor midőn még a reformációnak hire sem volt, és mindamel-

lett, hogy a protestánsok az áldást szükségtelennék tartják, mégis a dézmát rajtok megveszik: most azonban már változván a körülmények, miután protestáns félre a kath. pap áldást úgy sem ad, tagadják meg a dézmát a protestánsok: nemde törvénytelenül cselekednék az ily szuperintendens? nem volna-e az egyházi rend első, ki az anathemát ellene kimondaná, és annak orvoslását itt követelné? kötelessége is volna mind az egyháznak, mind nekünk kötelességéről megfeleltető egy ily papot a törvény útjára igazítani. A megváltó áldását senkitől még ellenségétől sem tagadta meg; mutatják ezt a szentírásnak azon szavai; „áldjátok azokat kik titeket átkoznak“ sat. hogyan lehet tehát azt megtagadni azon számtalanoktól, kiket a szeretet ily házasságra vezérel? Elejét kell venni ezen félreértéseknek és a felírást mentül előbb felterjeszteni. Jól tudom hogy az idő és a körülmények nem a legkedvezőbbek ezen sérelem orvoslására, de azért kötelességünket elmulasztani nem szabad. Én véleményért üldözni senkit sem akarok, bár ne történt volna Burkusországban is hasonló; mert midőn valaki véleményét üldöztetni látja, az magát martyrnak szereti tekintetni, minek borzasztó következményei szoktak lenni; annál fogva hogy az eltévedt egyházi férfiakat visszahozzam a törvényes utra, pártolom azt, mit Zala vm. követe előadott, hogy a kormány szólitassék fel annak teljesítésére mit elmulasztott, és intse meg azon férfiakat, hogy ha azon törvény megtartása lelkiösméretökkel ellenkezik, hagyják ott szabadon azon széket, melynek ily körülmények közt meg nem felelhetnek. Ily dolgoknál szeretnék én energiát látni a kormányban, de csak azt látom, hogy azon kormány, mely a gyöngye ellen oly kemény tud lenni, a hierarkhia ellen nem igen mer fellépni, mert fél annak 100 hydra fejétől. Mondjuk ki tehát hogy épen az ország Rendei nem kívánnak semmi exacerbans büntetést, hanem megelégesznek ez uttal a megintéssel, de úgy hogy ezt a kormány azon felszólítással tegye, hogy ha ez nem használna, akkor kötelessnek érzi magát azon főpapokat feloldozni azon kötelességnek teljesítésétől, melytől őket lelkiösmeretök eltiltotta. Én őket szegénységbe visszatéetni nem kívánom, hanem méltóságokhoz illő oly nyugalomba, melyben lelkiösmeretöket, mely őket 50 évek alatt csak most kezdi egyszerre furdalni csendesen lecsillapithassák.

Palócy László (Borsod vm. köv.) Miután Zala vm. követe a dolog érdemét annyira kimerítette s az evangyéliomi igazságoknak oly hermetikáját adta, hogy annál szebbet sem Rómában sem Göttingában sem Oxfordban soha nem irtak: azt hittem hogy a főtiszt. urak megnyugodván azon nagy igazságokon, hallgatni fognak; magam se szólnék, de hallgatásomból felráztak a veszprémi és kalocsai kápt. követei;

szólanom kell továbbá azért is, mert azt látom, hogy a klérusnál testületi szellem, l' esprit de corps az, hogy a vallás dolgához a magyar diétának szólni nem is szabad; én ezen hitben nem vagyok. Ugyan minek hivatkozott auktoritás gyanánt szent Istvánra és törvényeire a kápt. k. ur? hiszen mit meg nem adott volna ő a papoknak! kit maga a magyarokat a ker. hitre térítő szent Adalbert bavariai püspök megintett, hogy ne adjon már több jószágot a papoknak, mert magának majd semmi sem marad. De ha már csakugyan a régi időkre akart hivatkozni, miért nem hozta fel inkább a halhatatlan Hunyady János gubernátort, ki a dömölki apátság épületében tartott diétáról, mindamellet, hogy a török háborura pénzt kért a pápától, azt izente az akkori pápának, mert maga irni nem tudott, hanem egy derék benediktinus barát tette fel a levelet, hogy mélyen tiszteli vele együtt a magyar nemzet ő szentségét, de azt soha meg nem engedi, hogy Magyarország belső dolgába avathassa magát, és hogy a szabad magyar nemzetet felsőséget gyakorolhasson, különben inkább a pénz sem kell a török háborura. Hunyady János pedig jó kath. és Rómában is kedves ember volt, mert hiszen az augusztus 6-ára eső úrszine változása ünnepét az ő belgrádi győzedelme emlékére állította fel a pápa. Miért nem hivatkozott továbbá a veszprémi kápt. követe a nagy Hunyady János még nagyobb fijára Mátyás királyra, ki azt írta a pápának, hogy készebb a magyar nemzet kettős keresztét meghármaztatni mint megengedni, hogy a pápa Magyarországon parancsolgasson. Szerencsétlenül hivatkozott az érdemes követ I. Leopold idejére is, mert hiszen épen az ő uralkodása alatt történt, hogy midőn a magyarországi protestánsok 10 évekig (1671—1681-ig) főkép a Jézusiták üldözéseitől szenvedett inségeiket írásba foglalva, ausztriai akkori kancellár Höckernek benyújtották, ez azokra azt mondta, miként nem azon csodálkozik, hogy azokat 10 évig, hanem csak 10 napig is ki tudták szenvedni, mert az emberi erőt haladó szenvedés! Mondá a veszprémi kápt. követ, hogy a prot. papok is sértik néha a kath. vallást. Jó! ha történik, lakoljon a bűnös. De nem is panaszkodhatnak a klérus, hogy elégtételt ne kapott volna; mert ki ne emlékezne, hogy épen I. Leopold diesért idejében csak egyszerre is 110 magyar prot. papot hurcoltak el láncra a nápolyi gályákra, s Anna angol királyné, ki pedig szövetségese volt az ausztriai háznak, miután a barátságos közbenjárás nem használt, egy flottát küldött ki s Byny angol admirálnak Nápoly város ellen szegezett ágyú fenyegetődzésére, lehullván a rabláncok a magyar protestáns papokról, ezeket ő Angliába elvitette, honnan idővel némelyek haza kerültek. Az újabb időkből is lehetne jelesen egy nem rég Gömör vármegyében történt példát felhozni arra, hogy kath. klérus ellen bár csekélységet vétett

ref. papot megbüntettek; csak az a baj, hogy az elégtételben nincs viszonyosság, mert hogy az evang. vallást sértő kath. papok büntet-
 tetnének, nagy ritkaság. Felhozta végre a kalocsai kápt. követe,
 hogy az angol parlamentben sem fordul elő soha a vallás dolga. A
 mi ott hiba itt sem virtus az, ott is az a baj, hogy a ho he Kir-
 che papjainak sok pénzök és jószáguk van, de ott sem tart már
 az sokáig. A mi a dolgot illeti, hogy merte a nagyváradai püspök
 placetum regium nélkül pásztori levelét kibocsátani? Láttam én néhány
 évvel ezelőtt a pápának egy jubileumi indulgenciális bulláját, még
 arra is, csak úgy szárazon, a volt irva: „praesenti bullae pontificiae
 in quantum juribus regiis non adversaretur b. place-
 tum regium tribui;“ a nagyváradai püspök miért nem iratta azt oda?
 Mikor ezen pásztori levelet a diktatúráról irnokaim elhozták, s an-
 nak homlokán ezen szavakat olvastam. „Lajcsák Ferenc Isten ir-
 galmából nagyváradai püspök. Krisztusban szeretett hiveinek Istentől
 a mi atyánktól áldást.“ Azután pedig tartalmából azt olvastam, hogy
 papjait és hiveit arra inti, hogy a protestánsokat gyűlöljék: nyomban
 meggyőződtem arról, hogy ennél nagyobb szatyrája és skandaluma a
 Jézus vallásának nem lehet. Eszembe jutott sz. Máténál, midőn a
 farizeusok édes idvezítőnkől azt kérdezték: „Mester! mit tartasz a
 Mózes törvényéről, s mi a főtörvény?“ az idvezítő ezt felelte: sze-
 resd az Istent teljes szivedből, lelkedből és minden erődből, ez az
 első és legfőbb parancsolat, a másik hasonló ehez, szeresd fe-
 lebarátodat mint te magadat.“ Nem tett a Jézus semmi különbséget
 zsidók és pogányok közt, de a zsidó vallásban akkor fenállott há-
 rom szekták u. m. az esszenusok, szadduceusok, sőt még az ötet halálra
 üldözött farizeusok közt sem! Bizonyos lévén tehát, hogy Istennek
 főtörvénye a szeretet, Isten a szeretet Istene, s a Jézus menyből
 aláhozott vallásának alapja a felebaráti szeretet: mondják meg
 főtiszt. urak, minek parancsolja azt a nagyváradai püspök, hogy pap-
 jai és hivei az evangélikusokat úgy tekintsék, mint napkeleti In-
 diában a bráminok a szegény páriákat, kiket csak illetni is
 vallásbeli tisztátalanságot okoz. A szeretet Istenének nevében kér-
 dem az ő irgalmából lett nagyváradai püspököt, hogy Istennek a mi
 Atyánknak nevében mért parancsolja gyűlölni a protestánsokat? vajjon,
 hogy most egyebeket elhallgassak, a francia revolúciónak azon vul-
 kánját, mely minden trónt és oltárt végső feldüléssel fenyegetett, fő-
 képen nem a protestáns és nem katolikus fejedelmek és nemzetek ol-
 tották-e el? vajjon Portugalliát és Spanyolországot ezen legkatho-
 likusabb országokat s a klérus aranybányáit nem Angliának kimé-
 lés nélkül szórt kincsei s bajonettei mentették-e meg a Napóleón rab-

igájától? Napóleont, ki igaz, hogy oktalanul, a római pápát fogságban tartotta, főkép nem a protestáns ész, pénz, és fegyver buktatta é meg? azon Napóleont, ki midőn 1810-ben Belgiumba utazott s előtte azért, hogy a pápától exkommunikálva volt, a belgiumi fő klérus nem papi, hanem csak polgári ruhában udvarolt, azt mondta: „hol van papi ruhátok? azért nem vettétek fel, hogy a római pap nem pápa engem exkommunikált, mi jussa volt neki arra? takarodjatok szemeim elől! várjatok, míg némi dolgaimat végzem, azután mint az Isten a zsidókat szétszórlak benneteket a földön. Napóloon oly kemény fejű ember volt, hogy a mit megígért, meg is szokta tartani, mi lett volna hát a klérusból, ha sok ezer protestánsoknak is a lipcei és kivált watterlói örök emlékü csatatérekén történt elhulásukkal s vérök ömlésével tönkre nem tétetett volna? ez a köszönet! ez a háládatosság? vigyázzon a klérus, hogy ily bánásmódja a jövőndő lehető veszélyek alkalmával a protestánsokra nézve tanító példa ne legyen! mondja egy helyen pásztori levelében a nagyváradi püspök, hogy a gyermekekbe korán kell a vallást csepegtetni, hogy a hazának jó polgárai legyenek. Ez igaz, s az evangélikusok tudják, hogy a kath. hit ezernyi ezer jó polgárokat nevelt és nevel a hazának. De hát az evang. vallás nem nevelt és nevel? Nem azt tanítja-e ez is, hogy az Istent féljed, a királyt tiszteld, s a hazát szeresd.“ Rosz polgárokat nevel azon vallás a hazának? Nézzen mindenki Európa mappájára s elfogultság nélkül ítéljen, ott hol protestánsok együtti polgárok és katonák a katolikussokkal vélok egy csatasorban állanak, együtt rohannak velök az ellenség kartács-záport szóró batteriáira, s ezekre vagy együtt tűzik fel közös királyuk zászlóját, vagy egy testhalomban rakva együtt alusznak a halálnak azon hosszú álmát, melyből még senki sem ébredett fel, hogy hirt hozzon a sírontúli azon sötét országból, melyről a papok oly keveset tudnak mint mi laikusok. De itt e földön azt mondja a nagyváradi püspök, hogy béke ölében katolikusoknak a protestánsokat szeretni s egymás karjai közt nyugodni Isten előtt nem tetsző dolog. Hallottam itt ma azt is, hogy ezen pásztori levél ártatlan igen szép és szelid szavakkal van szerkesztve. De annál több méreg lappang alatta, és csak olyanforma vigasztalás vagy mentség ez, mint midőn hajdan az apostátának nevezett Julianus császár, kinél különben alig ha ült valaha jelesebb fejedelem a római imperiumon, keresztényen alattvalóit nem bántotta, hanem semmiféle polgári és katonai hivatalokra nem alkalmaztatta, és midőn az iránt előtte panaszkodtak azt felelte: non ego vos offendo, exequor tantum praecepta magistri vestri, dixit enim Mariae filius, quod beati sint pauperes“ az ily csinos vigasztalás vajjon tetszett-e akkor s tetszenék-e most

is a klérusnak? Ne hivatkozzanak nekem főtiszt. urak a sz. irás ama szavaira: „hogya lesz egy akol és egy pásztor“ annál fogva kötelességükben áll a térítés, mert azon felül, hogy ily erőszakos módon alig ha lesz belőle valami, de alig ha kívánja vagy kívánhatja is azt a nagyváradai püspök! mert mikorra mondotta az idézett, hogy lesz egy akol és egy pásztor? akkorra, mikor a világnak vége lesz; és ezt mondta a világ vége egy bizonyos előjelének, már pedig, hogy az, kit a sors nagyváradai püspökségre emelt és a földön oly bőséggel ellátott s oly boldog klérus, a világ végét siettetni s élvez megérni igazán ohajtáná, legyen szabad kételkednem róla. De hagyjuk mi ezen szavak feletti civakodást a theologusokra, egyik oly kevésbé érti mint a másik; dugjuk be füleinket oly pásztori levelek előtt, melyek szeretlenséget és gyűlölséget predikálnak, és a Jézus nevében közfalakat akarnak köztünk felállítani; holott csak akkor lesz hazánk boldog, ha minden közfalak lerontatnak. Az pedig, hogy nem theologiai, hanem polgári értelemben egy akol és egy pásztor legyen hazánkban, rajtunk áll. Felsőleges 5-dik Ferdinánd királyunkon kívül senkinek a földön a magyar koronához jussa nincs; és így az egy pásztor megvan. Közös hazánk, alkotmányunk és törvényeink az egy akol. Mi pedig öleljük egymást a felebaráti és hazafiúi szeretet egymásba kulcsolt karjaival s azokat ilyen prédikációkra szétválasztatni ne engedjük; és boldogok leszünk. Testvér barátok vagyunk, szeressük és öleljük egymást atyafi vérrrel és szeretettel dobogó melleinkhez; örülni fog az ég is egyesülésünkön; mi pedig örömmel elmondhatjuk, hogy polgárilag a magyar haza határain belől egy akol és egy pásztor van!! (hosz. éljen!)

Bezerédy István (Tolna vm). Nemesak azon követ urak, kik a bihari és gömöri indítványt pártolták, eléggé megcáfolták az ellenvetéseket, de Esztergom v. m. követe is megóvta azoktól azon kérdést, mely itt fenforog, hogy t. i. szabad-e a magyar főpapoknak a magyar alkotmányba beiktatott hivataluk gyakorlata mellett a magyar törvényt nem csak elmellőzni, de sérteni, sőt azt vétek forrása gyanánt állítani a hivek elibe? és lehet-e annak ellenére, nem vélemény vagy kívánatot nyilvánítani, hanem a közhatalomnak bármilyenét gyakorolniok? így áll pedig a dolog, mert a bihari s gömöri indítványoknak iránya nem vélemény vagy tanítás terjesztése, hanem biztosított jussoknak védelmezése és fentartása. És ime azon állapotnak, melyben a különböző vallásuak hazánkban vannak; és a melynek orvoslását a múlt or. gyűlésen a Rendek noha fájdalom! süketlenül szorgalmazták, ismét egy eredménye nehezedik ránk, melyet jóteknak azok sem fognak állítani, kik a jelen indítványokat nem pártolják; pedig több ily gyümölcsöket igér ám azon egyenetlenség fája, melyre

gyümölcse mondja ki az ítéletet. Átalában minden a felhozottal rokon sérelem, azon fonák felfogásból ered, hogy nem azt tartjuk kötelességünknek, miszerint idévezitőnk szent hitét, a keresztyén erényeket azon formákban gyakoroljuk és öregbitsük, melyekben azokat az isteni kegyelem nekünk értésünkre adta, hanem inkább azon formákat és módokat, melyek szerint ugyanazon isteni gondviselés a vallás igazságait atyánkfiaiának, polgártársainknak felfogniok engedte, mondom ezen formákat gáncsoljuk, gyűlöljük és üldözzük. És oly vakok vagyunk, hogy nem látjuk, miképen így nemcsak önmagunkban elhanyagoljuk a ker. erényeket, de másokban is épen önmagunk hitét Jézus tudományát sértjük, üldözzük. Hasonlók vagyunk ama lovaghoz, melyről a rege azt tartja, hogy a szentföldre szándékozván, gonosz varázs kezébe jutott, mely őtet büvölt erdőbe vezette; ott egy alakkal találkozott, melyet ámbár tulajdon színeit rajta megösmérhette volna, mint ellenséget megtámadván, vele keményen harcolt, de a szerencsétlen minden csapással ön testébe verte fegyverét. Úgy van! azon lélek, mely nem a magunkba szállásra és önmagunk megjavítására, hanem a mások felletti biráskodásra, mások gáncsolására késztet, azon lélek, mely a vallást nem önmagában táplálja, hanem azt másokban támadja meg, mely nem annyira maga idvességével, mint mások kárhóztatásával foglalatokodik; azon lélek, mely ker. alázatosság helyett gonosz felfuvalkodást lehell, a szeretet helyett gyűlölséggel van eltelve, béke helyett vad ellenségeskedést terjeszt: ezen lélek, mondom, Jézus szelid tudományát nem követi, és bármely alakba rejtezzék, gonosz volta kitűnik. Az ily lélek sok rosztat szülhet, ama boldogtalan anyának sorsától, ki, mint a borzasztó regében olvassuk, elhíthetve gonoszul, hogy házassága vétkes és átok alatt van, gyermekeit kétségbeesve megölte, azon népháborúig, melyek országokat, világrészeket vérrel borítottak be. Ezen lelket ha követjük, Jézust tagadjuk meg felebarátinkban a helyett, hogy őt önmagunkban dicsőitők; Jézust feszítjük meg ker. testvéreinkben, a helyett, hogy ő általa magunknak az örök életet megszereznénk. A fennforgó sérelem ezen állapotnak, bár gyöngébb árnyéklata. Ez a közhatalom figyelmét igenis megkivánja. De magok azon főpásztorok, kiknek személyességökről többen már sok jót említettek, és a mit méltányolni szükséges, önmagok figyelembe fogják venni, hová vezethet ezen cselekvési mód, midőn üdvös hatás helyett már is az ellenkező mutatkozik. Helyt fognak ők adni ama ker. lélekhez oly igen illő tekintetnek, hogy minden ember, bármily jó, szent és bölcs legyen vagy bármily magasan álljon, hibázhat, a hibát pedig elösmerni, helyrehozni, hasonlóúl keresztyénhez igen illő erény; mely ha ön megtagadással jár is, a ker. léleknek kínos

nem lehet. Mindezeknél fogva azon bizodalomban vagyok, hogy magok az illető főpásztorok hozzák e dolgot, minél előbb és minél teljesebben helyre, megnyugtatóván hiveiket és az érdekletteket. Egyébiránt a törvényhozás elibe levén adva a dolog, azt elmellőzni nem lehet; és mivel a törvénysértés világos, Zala v. m. követe által előadottakat ismételni nem kívánom; hanem azt tartom, hogy azt, miszerint ezen pásztori levelek a törvénnyel világosan ellenkeznek a törvényhozásnak is szükségképen ki kell mondani. És mindamellet, hogy az esztergomi követtel biztosan várom, miképen a kormány ezen sérelmeket minél előbb teljesen orvosolja, szükségesnek látom mindazáltal a kormányt az iránt felszólítani, hogy a kir. placetumra nézve kérdésen kívüli jogához képest, ezen pásztori leveleknek eltörlését és káros következményeinek megszüntetését foganatosan eszközölje. (tetszés).

Marczibányi Antal Trencsin vármegye követe: „Bármely hidegvérűséggel fontolgassam is e tárgyat, de azt mind a polgári törvények, mind pedig a kath. vallás tekintetéből sérelemnek találom. Törvényi tekintetből azért, mert az 1790: 26. törvénycikkben világosan tiltatik a vegyes házasságoknak bármi szín alatti akadályozása. A mi a másik szempontot illeti, tudva van hogy nálamnál senki örömebb a kath. hit elveit nem védi, de azon pásztori levélben foglalt tanítást a kathólicizmussal meg nem egyeztettem; mert oly dogmát, mely csak akkor találtatik fel, mikor az a kath. egyház egy vagy más tagjának tetszik, azon hittet, melynek elvei változhatatlanok, öszve nem férkeztethetem és azt vallásomból eredetnek el nem ösmerem. Hogy pedig ez csak egy új dogma, bizonyítva látom azon hosszas gyakorlat által, miszerint mióta vegyes házasságok léteznek, azokat az egyház mindig megáldotta, sőt a püspökök dispensációkat is adtak reá, nemcsak a kihirdetésre, hanem a közel rokonsági grádusok alóli felmentésre nézve is; és így azokat nemcsak tudták hanem tetteleg helyeselték. Már most azt kérdem, hogy egy két püspök állithat-e fel schismát az országban? Tovább megyek: jelesen annak következményeire. Fogják-e ezen pásztori levelek a kath. vallás érdekét előmozdítani? Eddig főtanjá volt az egyháznak, miszerint a tridenti zsinat határozata szerint a házasság a kathólikusoknál szentségnek tekintetett; de kérdem: hogy ha már ezen új tanítás után a vegyes házasságok, minthogy azokra nézve az áldás megtagadtatik, többé szentségnek és felbonthatatlannak tekintetni nem fognak, hanem csak polgári szerződésnek, vajjon ki áll ellent, hogy azon elv a kathólikusoknak minden házasságaira el ne harapódzék? mert legyen bár a házasság üdvös és szent szövetség, de minden esetre terhes és igen fontos kötés az, miután senki

előre nem tudhatja, hogy mi sorsa leend azzal, kivel magát az életben örökösen öszveköttötte; vajjon nem gerjeszti-e fel ezen példa a kathólikusban azon gondolatot, hogy bizony még is jobb az evangélikusok elve, hogy t. i. a házasság felbonthatatlan ne legyen; benne levén az emberi természetben, hogy a könnyebbet mindég örömeztőbb választja? És ha ez egyszer megkezdetik a vegyes házasságoknál, ki fogja akadályozni, hogy ez a tiszta kath. házasságokra is kiterjesszessék? Ebből ismét mi következik általában más, mint a kath. hitnek csönkülása, ellenben a protestántizmusnak növekedése? Valóban már csak eddig is elég szomorú eredményei vannak ezen tanításnak; mert ha ez Rómából ki nem jött volna, nem büntetettnek most ama két főpap oly szigorún Burkus országban; ennek következése az is, hogy ugyan Burkus országban 200 család tért egyszerre által a protestáns vallásra; hiszem hogy a muszka császár által legközelebb kiadott ukáz is, mely szerint a birodalmában levő 4 millió görög vallásúak úniáltattak s papjaik Szibériába küldettek, ezen bullának ellenére született. Mindezeknél fogva megmutatván, hogy ezen tanítás mind a törvényekkel mind az igaz kath. hit elveivel nem csak ellenkezik, hanem azokat sarkából kiforgatja, azt mint kath. dogmát el nem fogadom s Bihar vármegye e részbeni panaszát, oly értelemben mint Zala vármegye követe előadta, pártolom (nagytetszéssel fogadtattott).

Kovács Mátyás (egri kapt. követe) előre bocsátva hogy ezen tanácskozásoknál Zala követének azon szabályát ohajtaná megtartatni, hogy ha a kebel forr is, az ész hidegen hagyassék: a kérdéses tárgyra nézve azt nyilvánítja, hogy egy püspök egyházi rendeletének rostálása világi bármely gyülekezet és így országgyűlés elibe sem tartozhatik, hanem az illető egyházi felsőség elibe, mely az e részben szükségeseket el szokta intézni. Az 1790: 26 t. c. az evangélikusok lelkiösméreti szabadságának biztosítására hozatott; lehetetlen azonban feltenni, hogy a törvényhozás az által a nagyobb résznek meggyőződését és lelkiösméreti szabadságát korlátozni kívánta volna, már pedig az történnék, ha a nagyobb résznek püspökei meggyőződésüket szabadon nem követhetnék a szentségek kiszolgáltatása és a külső szertartásokra nézve. Ugy is azon törvényben egyéb a kath. papnak nem parancsoltatik, mint az hogy a vegyes házasságok öszveköttésén jelen legyen; a szertartásról és így az áldásról is, mint lelki dologról, nem rendelkezik, de nem is rendelkezhetik. A törvény ama szavait pedig: „ne mixtis matrimoniis impedimenta ponantur“ oly tágas értelemben venni nem lehet, mintha a püspököknek és más egyházi férfiaknak, még csak figyelmeztetni sem lehetne hiveiket

azon lelki és testi bajokra, melyek a vegyes házasságokból a kath. félre hárámlani szoktak; mert akkor ránk nézve lehetetlenné válnék a lelkiösméret szabadságának gyakorlása. Minthogy továbbá minden kath. papnak kötelessége a kath. hitet fentartani és terjeszteni, nem lehet megtagadni tőlük az ezen kötelességből folyó jognak szabad gyakorlatát. Itt tehát csak arról lehet kérdés, ha vajjon az egyházi személyek oly eszközökkel élnek-e e részben, melyek az erkölcsi és polgári társaság szabályaival megegyeznek? Már pedig hogy a tanítás mindkettővel megfér, és erre nézve legcélszerűbb mód, senki kétségbe nem hozhatja. Különösen a mi a nagyváradi pásztori levelet illeti; az által a tisztelt püspök a polgári törvény betöltését legkisebbé sem akadályoztatta, hanem csak módot nyújtott papjainak arra, miként egyenlíthessék ki a polgári és egyházi rendeletek öszveütközését, a nélkül hogy lelkiösméretökben szemrehányást szenvedjenek. A volt rozsnyói püspök dolgait illetőleg: csudálkozok rajta, hogy miután azon püspökséghez nem egyedül Gömör, hanem Torna, Nógrád és Szepes megyéknek is egy része tartozik, még is a panasz egyedül csak nemes Gömör vármegye részéről hallatszik. Hogy reverszálisokat kívánt a tisztelt püspök? hisz ez oly dolog, melyet a törvény eddig nem tiltott, a bevett szokás hitelesített, sőt a t. hatóságok által mint szabad kötések végre is hajtattak. Hogy azonban a tiszt. püspök ur hathatós módokhoz is kéntelenítettetett nyúlni, arra őt azon bánásmód kényszerítette, miszerint a reverszálisok a szülék által sokféleképen kijátszattak, mire példákat tudna felhozni. Vétkül tulajdoníttatnak a püspök urnak némi szentegyházi nyilatkozásai, de ezek ide nem tartozhatnak, különben pedig feltalálhatók aranyszájú szent Jánosnál a Homiliák 60-dik számában. Átment ezután a szóló némely előadások taglatára. Sok szépet hallottam itt ma ugymond, a felvilágosodásról és az emberiségről. Bár ezek helyes értelemben igen szép és üdvös dolgok, de el nem ösmerhetem, hogy a felvilágosodásra és az emberiség kifejlődésére, akármilyen más dolognak nagyobb hatása lehessen, mint a religiónak; sőt minden felvilágosodás hijános, ha a sz. religió által meg nem szenteltetik. Az egyházi férfiak is tartoznak annak gyarapítására munkálni, a mennyiben azok az anyaszentegyház gyarapodásával nem ellenkeznek. Mondatott ugyan hogy az isteni religió emberi támaszokra nem szorult. Ez igaz! a mennyiben az isteni felség még ma is munkálkodik az anyaszentegyház fentartására; csak az a különbség, hogy hajdan közvetlen, csudák által, ma pedig már közvetve, az emberek ereje által munkálkodik; de éppen ebből következik, hogy azon eszközöknek szabad gyakorlatát nem kell akadályozni. Mi Bihar vármegye követő-

nek azon indítványát illeti, hogy ezentúl a vegyes házások prot. lelkészek által köttessenek össze: ez, az illető kath. pap dispensációja mellett nem lehetetlen, de azt törvény által kimondani a kath. anyaszentegyház sérelme nélkül nem lehet, mert ennek sarkalatos elvé-nél fogva az ily házasság a kath. félre nézve csak színlett házasság (zúgás). Felhozattak az idvezítőnek ama szelid szavai, hogy áldjunk, ne pedig átkozzunk. De vajjon az idvezítő, minden szelidsége mellett is, nem dorgálta-e meg az igazság országának gátolót? hányszor feddette a farizeusokat és szadduceusokat, sőt korbácsot véve kezébe nem hajtotta-e ki a jeruzsálemi templomból az árusokat? Gömör vm. követe által Szkálnik munkájából felhozott ama szavak: „nec ave ei dixeritis etc“ Idvezítőnknek legkedvesebb apostolánál sz. Jánosnál olvashatók. Kikre kell azonban azt érteni? az már a theologusok dolga. Legfontosabb itt azon ellenvetés, mintha a magyar kath. egyház félszázadig hallgatott volna azon elvével, mely a nagyváradi püspök pásztori levelében nyilvánítatik. Ez azonban nem áll, mert a kath. egyház mindég ellenkezőnek találta a maga elveivel a vegyes házasságokat; miután mégis a törvényhozás megállapította, más módhoz nem nyulhatott, mint a reverszálisokhoz, melyek által azon hiány némileg fedeztetett; miután pedig már eltörültettek, következik, hogy nem az egyház elve, hanem az ország szelleme változott. Sőt hogy a kath. anyaszentegyháznak világszerte mindég ez volt elve, több rendű brevék és római pastoralék bizonyítják. Előhozott némely jeles követ urak által a kath. anyaszentegyháznak az egyedül idvezítő hitről elve; s megvallom csodálkozva hallottam, még pedig kath. követ (Kende) által azt állittatni, mintha azt csak némely kath. papok hinnék és hogy e részben magok a kathólikusok is skepsisben vannak. Minden kath. tudja, hogy az eretnekek kétfélék, u. m. formalisok és matérialisok; ugy szinte azt is, hogy egyedül a szivek és vesék vizsgálója, a mindentudó Isten kérhet számot minden teremtményétől, hogy miért nem követte az idvezítő által kijelentett religiót? A kath. anyaszentegyház általában azt tartja, hogy más vallások nincsenek annyira felruházva az idvességre vezető eszközökkel, mint a kathólíka (zajongás); a szóló megjegyzi, hogy ingerelni nem akar, hanem csak historice adja elő a kath. anyaszentegyház tanításait. A zsinatok végzései egyedül a kath. religiót tartják Istentől származott vallásnak. Midőn tehát egy vegyes házasságra lépni kívánó kath. asszony szentségtörés nélkül nem járulhat azon szentségnek felvételére, akkor mondhatja neki lelkipásztora: „leányom! nem vagy elkészülve ezen szentség felvételére, és így oktatásra van szükséged.“ A szóló ismétli a zsinatoknak és konciliumok azon vég-

zéseit, hogy csak a kath. hit az, mely felett a szentlélek munkálkodik, és a mely legtöbb eszközökkel bír az idvességre. Mik a kormánynak a magyar hierarkhiávali viszonyaira és annak ettől félélmére nézve felhozattak: azokat a szóló sem cáfolni, sem mentegetni szükségesnek nem tartja. Minden hatalom jól tudja jogait és kötelességét a maga körében. Julianus apostatának dicséretére felhozottakat azonban el nem hallgathatja, mert előtte egészen más oldalról ösmeretes ezen császár a históriából, jelesen pedig az akkori történetíró Ammianus Marcellinusból. Kis ember volt ő életében, még kisebb halálában (kacaj); legalább azoknak véleménye szerint, kik azt tartják, hogy hitét egy becsületes ember sem változtatja (zugás). Igaz-e vagy nem ezen vélemény? nem vitatja, de közönségesen azt tartják. Elégnek hiszi a dicsért császár karakterére most azt említeni, hogy a pogányság sötétségét elibe tette a keresztyénség déli fényének, és ezt amazért elhagyta. Végre azon jövendölésekre, hogy ezen tanítás magok a kathólikusok közt szakadást fog szülni: azt feleli, hogy az anyaszentegyház változhatatlan és örök elveit semmi materialis haszonért, nagyobb vagy kisebb accessio vagy decessioért feláldozni soha sem fogja; elegendő példát nyújt erre az, hogy később volt az anyaszentegyház látni, miképen egy angol király, 8-ik Henrik, kit előbb „defensor fidei“ címmel tisztelt meg, egész hatalmas országával tőle elszakadjon, mint sem megengedte volna, hogy egy törvénytelen házasságra lépjen. Ha tehát történnének is szakadások, az anyaszentegyház ekkor is azt mondaná: mit vétettem ellenetek, hogy megvetettetek, rendeltem bírót közitekbe, de meg nem hallgattátok sat. Ezekből láthatják a tek. Rk. hogy én a bihari és gömöri előterjesztésekben sérelmet nem találok, azokat ily alakban felterjeszteni nem kívánom.

Szentkirályi Móri cz, Pest vármegye követe. Nem azért szólok, mintha azt hinném hogy a tárgy eléggé kimerítve nincs, vagy hogy valami jobbat gondolhatok, mint a mit nemes Zala és Bihar megyék követei előadtak, hanem azért, mert érdekesnek tartom, hogy e fontos tárgyban minden törvényhatóság küldöttje, küldői véleményét nyilván mondja ki egy oly fontos tárgyban, mely történeteket foglal magában és tanításokat, melyeket ha az egyik magyar anyaszentegyház tanításának és tettének kellene tartani, nem sérelemnek, hanem valóságos közönséges csapásnak nevezhetnők.

Hallottam az egri káptalan érdeemes követétől, hogy az áldás a házassági kötéseknel nem lényeges, hanem csak ritualis szertartás; de ha ez így áll, kérdem az egyházi rend érdeemes követeit: miért

tagadják meg az áldást azon kath. személytől, mely nem kathol. személylyel lép házasságra? mivel fogják igazolni azon nyugtalanságot, melyet a vegyes házasságok belsejébe vetettek az által, hogy azok vétkeseknek, veszedelmeseknek és az anyaszentegyház által kárhozottatott lépéseknek mondatnak ki s a melyekre az áldást kimondani az előtt sem volt szabad s ennek utána is szabad nem léssen? Oly tanítás ez, melyet eddig annyi számos évek alatt nem hirdettek s mely hirdetés elmulasztása által, ha e tanítás csakugyan lényeges a lelki üdvességre nézve, a vegyes házasságra lépett kath. személyeket veszedelembé ejtették.

A mi az unica fides salvifica felől előadatott tanokat illeti: kívántam volna, hogy az, a káptalan érdemes követe által, a többi theológiai magyarázatokkal együtt, hagyatott volna el, mert ha ez nem úgy állana előttünk mint egy követnek állítása, hanem úgy, mint közönséges egyházi tanítás, igen félek hogy a polgárok közt, kik egymást szeretni és nem gyűlölni kívánják, egy könnyen a kath. egyháznak nagyobb kárt tenni nem lehet, mint oly tanítások terjesztésével, melyeket az unica fides salvificáról itt hallottunk.

Egyébiránt e tárgyra nézve vigasztal az, hogy a felhozott sérelmek nem az egész anyaszentegyháznak, hanem csak két főpásztornak tetteül számíttathatnak; vigasztalnak azon ritka, egyhangúlag történt kijelentések, melyek azt egyaránt kárhoztatják, s mindezek végre biztosítanak a felől, hogy hazánkban a vallásos vakbuzgóság erőt venni, ultramontán tendenciák gyökeret verni soha nem fognak, a mit szivemből kívánok.

Szentiványi Károly Gümör vármegye követe: Követtársam, megyém akaratát, úgy a mint azt nekünk küldőink meghagyták, előadta. Nem szólnék tehát ha több káptalanok és Esztergom vármegye érdemes követének nyilatkozata a felszólalásra nem kényszerítne.

Azt mondá a veszprémi káptalan érdemes követe, hogy megyém előterjesztése bizonyítva nincs, és hogy az alatt, mig a mostani pécsi püspök ur rosznyói püspök volt, 800 vegyes házasság kötöttetett püspöki megyéjében. Legyen meggyőződve az érdemes kápt. képviselő ur, hogy megyém előterjesztése sokkal erősebb alapon épült, mint az érdemes képviselő ur azon állítása, hogy a kérdéses idő alatt 800 vegyes házasság kötöttetett. Nem azért mintha bizonyítani akarnám azt, mi egyébiránt is hiteles, hanem egyedül azért, mert mindenkit meggyőzni akarok a felől, hogy megyém előterjesztései sokkal szelidebbek, mint azokat a dolog valóságos fekvése szerint tenni lehetett volna, ezennel a kk. és rk. engedelmével csak egy meghitelesített tanúvallomásnak felolvasásával kedveskedem az ér-

demes követ uraknak. (Itt felolvasta oldalfalusi lakos Török Erzsébetnek meghitelesített tanúvallomását, mely azt tartja, hogy a volt rozsnói püspök a nevezett személyt férjével összeszoktatni nem engedte mind addig, míg a katholika vallásra át nem ment). Ezeknél fogva kérem az érdemes káptalanbeli követ urakat, hogy buzgóságok által el ne ragadtassák magokat, s azt mi világos ne nézzék homályosnak, s az igazságot ne mondják igazságtalanságnak.

A mi azon 800 vegyes házasságot illeti; erre igen könnyű a felelet; először is azt felelem, hogy ha csakugyan köttetett azon idő alatt annyi vegyes házasság, azoknak legnagyobb része olyan, mely reverszálisok mellett történt; nem is azt parancsolta a püspök, hogy a vegyes házasságokat egyáltalában meg ne eskettessék, hanem azt, hogyha az apa protestáns, az esketés reverszális nélkül ne történjék; mi már magában törvénytelenég; de másodsor, nem is arról van itt szó, hogy hány vegyes házasság köttetett, hanem arról, hogy hány vegyes házasság hátráltatott reverszálisok kikötése által; nem arról van itt szó, hogy a kérdéses püspök a törvény ellen hányszor nem vétett, hanem arról, hogy hányszor vétett?

Azt is mondták az érdemes követ urak, hogy egy megye büntető pert pap ellen nem rendelhet, mert ő világi hatóság alá nem tartozik; ezen állításnak támogatására Szent Istvánnak s Kálmánnak némely törvényei hoztattak elő; de kérem az érdemes követ urakat ne sajnálják az újabb törvényeket is megtekinteni, jelesül az 1507: 8. t. c. ugy szinte az 1647-ik évi 14-ik törvénycikket, mely az evangélikusok szabadságait biztosító törvényt sértő papon az alispán által 600 rftot megvétetni rendel; de mindenek felett bátor vagyok a tek. rendeket néhány hetekkel ezelőtt itt e teremben folytatott azon tanácskozásra visszaemlékeztetni, melynél fogva sérelemnek mondatott az ki, hogy nemes Trencsin vármegye által egy pap (Tuskó Mátyás) ellen rendeltetett büntető per kasszálatott, s ugyan azon alkalommal megállapított az: hogy a bűnös pap a világi hatóság fenyítéke alá tartozik (helyeslés). Azt is hallottam mondatni, hogy a felhozott kérdések nem ide, hanem zsinatra tartoznak. Nem a hit ágazatairól van itt szó, s ha ezek említettnek is, nem azért hoztattak elő, hogy rendelkezünk a felett, mit higyjünk vagy ne higyjünk a vallás dolgában, hanem azon viszonyokról van szó, melyek a különböző vallású polgárok kölesönös jogait és szabadságát határozzák meg, e pedig azt hiszem, nem tartozik a zsinatra, hanem a polgári törvényhozásra.

Szerencsés az a nemzet mely a vallásbeli kérdéseket a törvényhozás csendes útján el tudja intézni, s a hozott és megtartott törvény betűivel meg tudja előzni azon vérrel jegyzett összezapásokat, me-

lyek a vallásbeli zsurlódósokból származni szoktak! Erre azonban nem elég az, hogy azok, kiknek követeléseik vannak, kívánataikat egész mérséklettel adják elő, hanem a békesség fentartására szükséges az is, hogy azok, kik ellen a követelések formáltatnak, az igazság teljesítését ne hátráltassák, és pedig önérdéköknél fogva, mert a tapasztalás tanítja, hogy egy néposztálynak vagy egy vallásbeli felekezetnek igazságos kívánatai minél későbbben adattak meg, annál mélyebben buktak azok, kik akadályoztatták annak megadását.

Esztergom megye érdemes követe meg nem foghatja, mi oka lehet annak, hogy a volt rozsnyói püspöknek megyémhez intézett leveléből néhány sorok felolvastattak? Én tehát azonnal meg fogom magyarázni; a felolvasott szavakban az foglaltatik, hogy a római kathólikus pap egyházi felsőségén kívül senkinek engedelmeskedni nem tartozik, ha tehát a papnak püspökén kívül valaki azt parancsolná, „te pap keresztelj, gyóntass, eskettess, ez üres hang lenne.“ Ki parancsolja pedig főképen a vegyes házások eskettetését? a törvény, jelesül az 1790°/4: 26 t. c. 15-ik szakasza; midőn tehát a püspök a házások eskettetésének parancsát, ha az nem a püspöktől származik, üres hangnak mondja, a törvényt mondja üres hangnak, a törvénynek pedig nem szabad üres hangnak lenni, mi ha másunnan nem, világos az 1723: 102 törvény cikkéből, mely által a mélt. kir. helytartó tanács a végett állítatott fel, hogy mindenkit a törvény pontos megtartására kötelezzen, a püspök levelének néhány sorai tehát azért olvastattak fel, hogy azok kiknek köteleességekben áll a törvény teljesítésére felvigyázni, különösen a nagy méltóságú királyi helytartó tanács, melynek az érdemteljes követ ur egy jeles tagja, ügyeljen fel arra, hogy a törvény üres hang ne maradjon (helyeslés). Abban, hogy a volt rozsnyói püspök által mondott egyházi beszédek és Szkálnik Ferenc munkájának kinyomattatása nem sérelem, az érdemteljes követ ural egyetértek.

Sokkal jobban tisztelik küldőim a sajtó szabadságát, mint sem hogy ezeket sérelemkép terjesztették volna fel. De hogy a volt rozsnyói, most pécsi püspök a szent székről, honnan áldásokat kellene osztogatni, milliomokra átkokat szórt s milliomokra terjedő ártatlan áldozatokkal kívánta a poklokat impopulálni s hogy Szkálnik Ferenc borzasztó munkájának kinyomtatásával az emberiség szelidebb érzete ellen háborút indított, az ugy van előadva, mint a közrendet, bátorságot s nyugodalmat igen könnyen felzavarható körülmény. Én tehát mindezeknél fogva, újabban is kérem a t. Rendeket, hogy megyém előterjesztését pártolva, méltóztassanak a sérelem orvoslása által ki-
eszközleni azt, hogy a törvény üres hang ne maradjon!

Beöthy Ödön (Bihar). E fontos tárgy engem sok oldalról érdekel; mindazáltal igyekeztem tegnap ereimnek minél nagyobb higgadtságot adni, hogy ingerültséget ne támaszszak. Értem-e célt? nem tudom; ítélje meg a közönség; de azt hiszem, hogy korlátaim közt inkább megmaradtam, mint a veszprémi káptalan követe, ki azt mondá, hogy ezen tárgy nem ide való és meg sem foghatja, hogyan merte azt megyém sérelem alakjában előterjesztetni? Engedjen meg az érd. követ ur, de a püspök urak is tartoznak a törvényt megtartani és így midőn egy törvény világos rendelete ellenére, melynek megtartására magát uram királyom is hittel kötelezte, a püspök ur pásztori levelében nyilvános felemelkedést vett megyém észre, azt felterjesztetni kétségtelen joga volt; midőn pedig háromszori felterjesztésre s az alispánnak gyűlés előtti sürgetésére semmi királyi válasz nem érkezett, mondja meg követ úr, hogy ha nem ide, hát hová való ezen kérelem sürgetése? melynek legkisebb halasztása is veszedelmes. Mert jót áll-e nekem az érd. követ úr, hogy ha p. o. valamint ezen pásztori levél Debrecen városában, hol 50 ezer protestáns közepette csak mintegy ezer catholicus lakik, kihirdettétvén, annak mégis a közönségre nézve semmi kitörő következtetése nem volt, hasonlóképen egy prot. szuperintendens oly városban, hol annyi kath. közt csak néhány prot. lélek található, egy ily körlevelet hirdetni ki, jót áll-e mondom, az érd. követ, hogy ez oly béketűréssel fogna elhallgattatni, mint azt Debrecennek prot. polgárai elhallgatták? Vajjon ezen prot. egyházi személyt nem igazítanak-e a Vácon építendő őrütek intézetébe?! Ily kérdést tett továbbá az érd. követ magának, hogy ha e tanácskozásokat tekintve, nem tudja megkülönböztetni zsinat-e ez, vagy országgyűlés? a kalocsai káptalan követe pedig azt mondá, hogy az angol parlamentben sem jönnek elő ily kérdések. Megmondom tehát én, hogyan kerülhettek ezen kérdések országos gyűlekezeti elibe? Azon idők, melyekben a híres Hildebrand (VII. Gergely pápa) IV. Henriket Canossa várában földetlen fővel és mezitláb a hó tetejére állítván, kegyelemért esdekleni parancsolta, vagy midőn IV. Adrián pápa a veres szakálú Fridrik (Fridrich Barbarossa) vállairól egész kényelemmel lépett nyergébe, mondom azon idők már elmúltak! Az a kis augustinianus barát (Luther) 95 thesisében nagyobb batteriát állított fel a római hierarchia ellen, mint minden világi hatalmasságok, mert örökre beszegelte azokkal a hatalmas Rómának ágyúit, az exkommunikációt. Megmutatta ő, hogy nem minden hatalom tartozik az egyházhoz, mely annyira kezdé magát minden hatalmak felett emelni, hogy már az oly országokat is, melyek még feltalálva sem voltak, kényeszerint osztotta el a királyok közt. Hogy a vallás dolga világi gyüleke-

zetek és polgári törvényhozás elibe ne vonatott volna; annak ellenkezőjét bizonyítja a historia; jelesen 18. Lajos francia király VII. Pius pápával 1817-ben egy új konkordatumra lépván, azt a kamarák elibe terjesztette, mit a pápa megtudván kardinális Gonzalvi Perigor által Talleyrandnak tudtára adatá, hogy oly oklevelet, melyet a kardinálisok tisztes sorából kiküldött választmány megfontolt, bármi más testület tanácskozása alá nem eresztheti, és ha az rögtön ki nem hirdettetik, úgy ő szentsége az egész egyezkedést megsemmisítettnek tekintti, mit a francia kormány nem tévén a konkordatum sem ment teljességbe. Hollandiában pedig az történt vele, hogy a pápa az ottani filozófikum kollégiumot veszedelmesnek tartván, a konkordatumban azt kötötte ki, hogy a növendék papság a püspökök által kijelelt helyeken tanuljon. Ezen záradék kihagyásával iktattatott a konkordatum törvénybe. Badenben, Würtembergben nem bocsátattak ugyan tanácskozás alá, de oly nyilvános záradékkal iktattattak az alaptörvények közzé, hogy csak annyiban fogadtatnak el, a mennyiben a királyi jogokkal és az evangélikusok elveikkel és szabadságukkal nem ellenkeznek Gömör követe által felhozott munkával ellentétben említett az érdemes káptalanbeli követ úr több prot. írókat, kik szinte tollat ragadtak a kath. vallás elvei ellen; említette nevezetesen Berzeviczy munkáját, ezt én is ösmerem, de abban a kath. vallás ellen semmi gúnyt nem találtam, és mind a mellett, hogy benne nem foglaltatik egyéb, mint a protestánsoknak olyisérelmei, melyeket ők fel is terjesztettek, még sem lehetett azt itt, hanem csak Lipcsében kinyomatni. Nines is szükségök a protestánsoknak a kath. vallás ellen üldözőleg fellépni; üldözésre csak az szorul, ki nem bizik a maga igazságában. De vessük össze egy Cobbet, Moor Tamás, Chaval és Békeházi munkáit, melyek pedig itt és az egyház költségén hozattak napfényre: meg fogjuk látni a rémitő különbséget. Elég legyen most csak azt említenem, miszerint egyikben az említettik, „hogy a protestánsok isteni tisztelete olyan, mint a disznó rőfögése“. Szégyenlje magát, ki ily munkák kiadására pénzt fecsérli, szégyenlje még inkább, ki azzal a drága időt veszti! Én is kaptam egy ily könyvet olvasás végett s azt mint egy románt, mulatságból elolvastván, jót nevettem rajta! Azt felelte a kápt. k. ur Zala érd. követének, hogy nem tudja, ha a magyar hierarkhia nem tanította-e vagy a hívek nem tanulták jól meg ezen új tudományt? Ebben is engedjen meg a k. ur, de midőn félszázad múlva most halljuk először, mást nem mondhatunk, mint azt, hogy vagy a tanítás volt hibás, vagy a doctrina: tessék belőle választani. Az egész egyházi rend engedelmével legyen moudva, a mi fels. uralkodó házunkban is van két herceg, ki vegyes házasságban él, és ta-

lán az egész európai uralkodó házak közt alig van egy is, melynek családjában ne történének ilyen házasságok; ha tehát a nép fel nem fogta is, hogyan nem tudták felfogni ezen magas neveltetésű férfiak; egyébiránt nem gondolnám, hogy az egyházi rend intelligenciáliter oly magasan állna felettünk, hogy tanításaikat annyira fel ne tudnánk fogni, hogy még csak ne is emlékeznénk reá. Ugyan kérem gondolkozott-e a főtiszt. úr arról, hogy azon prot. ki ily vegyes házasságból születik mind elkárhozik? az érdemes k. urnak könnyű itt hideg ítéletet hozni, mert nem érzi azon édes örömeiket, melyek a házas életből származnak, de tegye le csak a reverendát, lépjen a világiak közzé és házasodjék meg, akkor azt hiszem egészen másképen fog gondolkozni; vagyha még akkor is úgy fogna érezni, egyebet rá nem mondhatok, mint azt, hogy csudálom, de követni nem tudom. Azt is mondá az érd. k. úr hogy itt csak a vallás szabad gyakorlatáról vagy annak korlátozásáról lehet szó, ahoz pedig az áldás megtagadása nem tartozik. Tehát az áldást akarja megtagadni az egyház a vegyes házasoktól? az áldást, mely egyedül Isten adománya. Én reám ugyan egy oly embernek áldása, ki szinte úgy várhatja magára az utolsó napot mint én, nincs oly hatással, hogy a nélkül lelkemet meg ne nyugtathatnám, de a köznépre igenis van. A római anyaszentegyház ritkítani kívánja a vegyes házasságokat; én azonban azt tartom, hogy azt egyenesen a házastársakra kell bízni; válaszon a kath. leány oly társat magának, ki életének ösvényén támasza és vigasztalója legyen; ha vajjon szíve sugallata után olyat választott-e az? az anyaszentegyház megítélni nem tudja. Avagy azért, hogy protestánsához ment férjhez, mint bűnös örök átok alatt legyen-e? ez a szelid ker. tudomány? ezt parancsolta nekünk az idevezítő? Valóban Pázmán Péternek tanítása szerint nem fog addig bennünket egy prot. is keresztyéneknek tartani, míg ennyire türelmetlenek leszünk, míg áldás helyett átok lesz szíveinkben. Mondá végre a kápt. követ ur, hogy a reverszálisok a 26. törvényeikk által nincsenek eltörölve, mert noha már az előtt régen divatoztak, mégis abban különösen nem említetnek. Én törvényeinkben más reverszálist nem tudok, mint Ulászlónál azon egyet, melyet a kath. pap Rómába menetelekor magáról adni tartozik, hogy ott léte alatt beneficiumát el nem idegeníti, ha pedig kir. engedelem nélkül távoznék el, visszajöttékor a csonka toronyba zárassék. Gondolja meg az egyházi rend a török császárnak azon legutolsó rendeletét, melyben az egész világnak tudtul adja, miképen akarhatja az, hogy birodalmában minden vallás egyiránt tiszteletben tartassék.

Nagy Pál (Sopron vm. követ.) Sok prédikációt hallottam, sok kath. pappal voltam már diskurszusban, de sohasem hallottam azt tanítatni, hogy „csak a katolikus üdvözülhet,“ (közbe szólnak: „már a jelen tanácskozás alatt is mondatott,“ szónok feleli: no ha mondta fanatikusan mondta). Keserű érzéssel leptek meg engem is eme zsurlódások, mert nekem, mint már több ízben kijelentém, mindig az volt elvem, hogy ezen különböző nyelvű és vallásu nemzetekből álló Magyarhon csak akkor érheti el boldogságát, midőn ezen sokféle érdekek megszüntetnek és a nép mind polgári, mind vallásbeli jogaira nézve egyesülni fog (helyeslés). Nem lehet tehát visszásabb dolog előttem, mint a mi ezen ohajtott célt nemcsak hátráltatja, hanem annak lerontására van irányozva.

Én minden religiót összevéve három részre osztok. Első, az erkölesség. Ebben nemcsak a keresztyén, hanem a pogány vallásnak is, mihelyt vallás, meg kell egyezni, mindeniknek fő elve az, hogy tiszteljed istenedet és szeresd embertársadat, ne lopj és ne ölj; nem is tudok vallást, mely ne ezen volna alapítva. Másik része a cerimonia, vagy külső szertartás. Ez sem oly dolog, miben meg ne lehetne egyezni; dicsérje mindenki Istenét úgy a mint vallása tartja, énekléssel, muzsikával, mély gondolatokba való merengéssel, táncal, vagy reszkető testi mozdulatokkal, az mind egy. A harmadik legkritikusabb a dogma. Ez már olyan, mit egyik sem tud, hanem azt csak hinni kell. Ez az, a min kezdettől fogva legtöbbit veszekedtek az emberek. Egyik ezt mondja; én tudom jobban az Isten akaratát, nem te, mert nekem jelentette ki; másik is ezt mondja: de biz én tudom, mert én velem közöltetett az isteni kijelentés. Itt épen ellenkező történik, mint más dologban, mert a tudós rendszerint irigylit ha más is tudni akarja a mit ő tud. „Poeta poetae, orator oratori invidet.“ Itt pedig azért üldözi az ember egymást, ha nem azt akarja hinni a mit ő. Ugyhogy miután „judicia deī abyssus,“ csudálkozom rajta, miért nem írja fel már egyszer a mindenható a csillagokra mi legyen szent akaratja? hogy szünnének meg valahára annak sokféle magyarázói, ne veszekednének már az emberek annyit ezen a hangya fészeknyi földön!

Én nagy theologus nem vagyok (kacaj) annyit azonban tanultam, hogy a szentséges római pápának sem szabad a dogmát változtatni, vagy ujat csinálni, mert az, a kath. vallás elve szerint, örökre meg van állapítva. Már pedig ha azt veszem, hogy mióta a vegyes házasságok léteznek, azok ő szentségének tudtával történtek, sőt több uralkodónál s nagy udvaroknál történt ily hásság alkalmával még követét is elküldte gratulációra; országunk mélyen

tisztelt nádora már harmadik vegyes házasságban él, legközelebb pedig a francia trónörökös lépett ily házasságra; ha mondom mind ezeket tekintem, azt kell következtetnem, hogy vagy mindig dogma volt, mindig is annak kell maradni, ha pedig ez új dogma, akkor azt ő szentsége sem varrhatja nyakunkba. Hogy áll tehát a dolog? Ugy-e hogy ha egy kath. uralkodó öszvekel egy prot. nővel, az szabad, ha pedig egy szegény ember teszi ezt, az már nem szabad? Hja! kérem alásan, ez hát csak olyan dogma, hogy „ha akarom vehes, ha akarom nem.“ Engedjen meg a tisztelt egyházi rend, de ilyen dogmának, melyben az egyházi rend maga is ingadozik, én tétet fejet nem hajtok (nagy tetszés).

Egyébiránt Zala vm. követével egyetérték és azt tartom, hogy véleményért senkit sem kell üldözni; mert ha világ teremtése óta a türelem annyira nem mehetett, hogy Anglia, a legmiveltebb nemzet sem ment még egészen a türelmetlenségtől, mert hiszen nem régen szólalt fel a parlamentben egy lord, hogy az Istenért! valami gátakat kell vetni, mert a kath. vallás igen szaporodik, ugy 24 ezer esztendő kell, míg Abyssziniába beviszik a toleranciát. Én tehát azt kívánom, hogy ezen nagy érdemű főpapokat, kiket különben nincs szerencsém ösmerni, de hallom, hogy adakozásaikban semmi valláskülönbséget nem ösmernek, méltóztassék ő fel-sége a törvényes utra vezérelni.

Vannak azonban még egyéb tettei is az egyházi rendnek, melyeket én nem szeretek, azt t. i. hogy a restaurációkba és követválasztásokba avatkoznak. Hiszen épen ő rájuk mondta a Krisztus: „regnum meum non est de hoc mundo.“ Mert, mit tartozik az ő rájuk, hogy kit választanak a megyék követnek. De e részben el lehet mondani, hogy: iliacos intra muros peccatur et extra, mert ebben a prot. papok is oly hibások, egész missziókat küldenek a restaurációkra, sőt azt mondják, hogy a magyar nyelvnek nincsenek nagyobb ellenségei, mint a lutheránus tót papok. Ezeknek tettét lehetne igazán venni „contra statum publicum erectionának, ezek is megérdemlenék a fenytéket. Pártolom Zala vm. előadását. (Nagy tetszés éljen!)

Pribék Antal, Ung vm. k. Az egri káptalan követének, ki azt mondá, hogy egy sem becsületes ember, a ki vallását változtatja, azt feleli, hogy azt legalább oly általánosságban mondani nem lehet s talán hozzá kellene tenni, hogyha meggyőződése ellen és mellékes haszonért teszi; épen nem várt pedig ily nyilatkozást egyházi személytől, mert a térítő és térített közti analógiából könnyen oly következtést lehetne huzni, melylyel az ér. kápt. követe

nem igen lenne megelégedve. Továbbá, hogy a dogma kizárólag az egyházi rendhez tartozik, megengedi, de annak a kath. vallás elvein kell épülni, különben az következnek, hogy valahány főpap, annyi dogmát és így vallást is csinálhat. — Abból, hogy az egyh. rend a vegyes házasságokat ugyan akadályozni nem kívánja, csak az áldást tagadja meg, azt kell következtetni, hogy az áldás megtagadását vagy osztogatását a maga tetszésének kívánja alávetni; ebből ismét az következik, hogy az egyházi rendtől függne a házasságot szentséggé alakítani, vagy azt nem szentséggé tenni; ezen esetben pedig mi szüleményei lennének annak? Trencsin ym. követe bőven előterjesztette. Vannak az egyh. rendnek több kiváltságai, de mindezek az egyház önkényétől nem függhetnek, különben utóljára oda vinnék a dolgot, hogy még idvességünk is az ő kezökben volna, így pedig ki áll jót érte, hogy miután az egyház tagjai is csak gyarló emberekből állnak, a szerint mint kit jó kedvök vagy haragjok érne, idvességünket is vagy megadnák vagy örök kárhözatra ítélnének bennünket?! — Minden catholicismusom mellett, keresztül világolnak ugymond előmbe a pásztori körlevélben elhintett elvnek, mind a kath. egyházra, mind a polgári társaságra nézve veszélyes közetkezései, átlátták ezt elődeink, azért tiltották meg törvény által a vegyes házasságoknak bármi szín alatti akadályozását. Minthogy tehát legszebb feladata a törvényhozásnak az ország lakosai közti egyetértést és békességet örökíteni, a megzavartat helyreállítani: akkor semmi azzal ellenkező intézkedéseket elhallgatni nem szabad. Mindezeknél fogva a szóló e tárgyat, ugymint Zala ym. követe kifejtette felterjesztetni kívánta.

Palóczy László, (Borsod ym. követ). A tárgy érdemére megmondván már gondolkozásom módját, most csak azért szólok, mert az eгри kápt. követe előadásom némely ágaira észrevételeket tevén, felelettel adása én sem maradhatok. Azt mondá t. i., hogy a püspökök egyházi rendeleteinek rostálása nem tartozik a diaetára. Errenézve elég legyen vagy csak magára az 1486. 28. törvénycikkre hivatkozni, melyben a van, hogy a király hire és engedelme nélkül a főpapok senkit „interdictum“ alávetni ne bátorkodjanak, különben megbüntettetnek; már pedig az interdictum nem világi hanem egyházi büntetés. Mátyás alatt hozta azon törvényt a magyar diaeta, azon Mátyás alatt, kiról nem mondhatja az eгри követ, hogy buzgó kath. nem volt, mert a pápák unszolására sokat hadakozott a cseh és morva „utraquisták“-kal; mely idő alatt bár inkább a törököket zsákolta volna meg jobban, mert azt Magyarország később megsiratta. Mondá tovább azon kápt. követ, hogy sarkalatos elve a r. kath. hitnek,

hogy a vegyes házasságok csak r. kath. papok előtt köttethetnek, és e részben dispenzációt is csak különös esetben lehet adni. De már maga az, hogy csakugyan még is lehet dispenzációt adni, annak esalhatlan bizonyossága, hogy az nem dogma, mert dogmára nézve a pápa sem adhat dispenzációt. Sőt én többet mondok, t. i. azt, hogy tisztán kath. házas felek eskettetnek; is meg evang. pap által, a róm. kath. a n y a s z e n t e g y h á z e l v e i s z e r i n t, az teljesen törvényes. Ezen állításomat okoskodásokkal hijában támogatnám, mert azokat nekem utóljára sem hinné el főtiszt. ur; nem okoskodom tehát hanem positivus még pedig kath. pap ellen győző — adatot hozok fel a históriából. — XIV. Benedek pápa 1741. nov. 7-én kelt s a hollandiai róm. kath. klérushoz elboesátott bullájában ezt mondja: „matrimonia catholicorum coram magistris a catholicis inita, nisi aliud canonicum quodpiam impedimentum obstet, pro validis habeantur“; az érd. kápt. követ ur nem tagadhatja, hogy ezen bulla a hollandiai rom. kath. klérushoz elküldetett, azt pedig, hogy a mit egy pápa kimondott, nem igaz, egy kath. papnak a száján sem szabad kibocsátani. Szolválja főtiszt. ur a hogy tudja! A heretikusokat az egri kápt. követ formalisokra és materialisokra osztotta. Én a szó valódi értelmében, mind form. mind mat. haeretikus szeretnék lenni. Jön azon nevezet ezen görög szótól *αιρέω* (haireo) „intelligo“ haeretikus tehát annyi, mint „intellectualis“, az ily címet pedig akárki dicsőségének tarthatja. Julianus császárt, kire én tegnap hivatkoztam nem jó embernek festegeté az egri kápt. köv. De őt nemcsak az akkori papok, hanem a világi írók munkáiból is kell megítélni. A papok őt természetesen nem szerették, mert a ker. vallást elhagyta. Ő mindenesetre filozofus volt. De ugyan minek citálta főt. ur Ammianus Marcellinust, ki csak annyi rosztat mond Julianusról, hogy sok ökröt áldozott az isteneknek? Hiszen ő, mint vitéz fejedelem szerette jól tartani katonáit, a katonának pedig hús kellett, egyébiránt, bár őt az érd. követ halálában is kis embernek mondta, a világi írók bizonyítása szerint bételt ő rajta az is, hogy „imperatorem stantem mori oportet“ mert ő egy ütközetben (a persák ellen) esett el; és kérdés a históriában az is ha az ellenség, vagy valamelyik fanatikus keresztyén saját katonája nyila érte-e? Mondta az egri kápt. követ, hogy minden kath. papnak kötelessége a kath. hitet fentartani. Ám hiszen tartsa fel és terjeszsze, de józan tanítással, nem pedig térítéssel. A róm. kath. szent hit fényének öregbitésére nem szükséges a térítés, fen fog az maradni és tündöklenni minden papi térítés nélkül, még akkor is, mikor unokáink, már csak a históriából fogják tudni, hogy létezett egykor papi hierarkhia. Mikor idvezitőnk fel ment a mennybe, szent

Máténak, úgy tetszik 28-ik részében azt mondá: „menjetekek el és tanítsatok minden népeket“ de a térítést nem tette köteleességökbe. Mi rettenetes következései szoktak gyakran a fanatikus agyakból származni ezen térítési elvnek, ezuttal csak egy példát hozok elő. Egy spanyol franciskánus Afrika partjain 1200 szerezcent térített meg; a mi csak annyiból állott, hogy azok, kikkel ő különben beszélni sem tudott, félelemből meghagyták magukat keresztelestetni. Azonban a franciskánusnak tovább Amerikába kellvén utazni, félt, hogy ha ott hagyja őket, ismét vissza mennek a pogány vallásra, és annyi lélek el fog kárhozni; annálfogva úgy okoskodott, hogy jobb ha mint megkeresztelt katolikusok halnak meg, mert úgy idvezülni fognak; mire a spanyol katonákkal a szerezcenteket mind egy lábíg agyon lövette, ő pedig örülve, hogy 1200 lelket segített fel a mennyországba, jó kedvvel vitorlázott által Amérikába! A kalocsei kápt. követe pedig azt mondá, hogy a kath. klérus nem adhat ugyan áldást a protestansokra, de őket nem is átkozza. De vajjon úgy van-e ez valósággal? mert én tudom sőt tudja az egész világ, hogy évenkint egyszer az ugynevezett zöld vagy nagycsütörtökön, d. u. harmadfél órakor Rómában a Santa Maria maggiore lateranumi templomban, a pápa és kardinálisok jelenlétében, egy diakonus felolvassa, s a jövő nagycsütörtökön is fel fogja olvasni, az „in coena domini“ nevezetű bullát, melyben az angolok, mint fő eretnekeken kezdve, a protestánsok, schismaticusok, mahumedánusok, pogányok sat. végtől végig mind megátkoztattak. Csak az a jó, hogy ezen átok in merito semmit sem árt, sőt pusztá formálításra sülyed le. Volt Rómában egy jeles kardinális 1764. táján halt meg „Passionei“ volt a neve, ő egykor azt mondá főpap barátainak: „mi már századok óta évenkint átkozgatjuk az angolokat és hollandusokat, még sem fog rajtuk semmit, sőt hova tovább haladnak a boldogságban, de tudnék én egy módot, mely fájdalmasabb lenne rájuk minden nagycsütörtöki megátkozásnál“ Kérdezővén baráti, hogy mi volna az a mód? Passionei azt felelte „hogy törülné el csak az anyaszentegyház a bőjtöt, mely úgy is csak disciplinare, nem dogma, fogadom, hogy fájdalmasabb sebet ejtene az angolokon és hollandusokon, minden cerimonialis átkozódásnál, mert bőjti eleségül szolgáló halaikból milliókat be nem vehetnének, flottáik számára halász hajókon oly sok jeles tengeri tiszteteket és matrózokat nem nevelhetnének.“ Én azt mondom, hogy kardinál Passionei okos ember volt, nyugodjanak esendesen hamvai! bölcs tanítását az anyaszentegyház mindeddig nem követte. Ennyit jegyzek meg ezuttal a kápt. érd. követei előadásaikra, a többbit máskorra hagyom. Mi a Zala vm. követe javaslatát illeti, azt én is elfogadom, azonban

elégnek nem tartom, hogy a felírásban ő felségére úgy hivatkozunk mint apostoli királyra, mert tudom én is, hogy a magyar, mint apostoli királynak „circa sacra“ több szép oly jussai vannak, minőket más kath. fejedelmek nem birnak; de megjárnánk ha ő felsége azt találná felelni, hogy mint apostoli király, az egész dologban nem lát semmi sérelmet, hova mennénk akkor tovább? Azért tehát, minthogy a nagyváradi és pécsi püspökök, az ország törvényét is, jelesen az 1790: 26-ik törvénycikk 15. §-át megsértették, akként kívánom megkéretni ő felségét, hogy úgy is mint apostoli király, de úgy is, mint a törvényeket végrehajtó legfőbb hatalom, ezen bajokat eligazítani és orvosolni méltóztassék (hosszas éljen és helyeslő felkiáltások).

Beóthy Lajos, Heves megyei követ. A tanácskozások fonálát figyelemmel kísérve azt tapasztaltam ugymond, hogy az egyházi rend részéről különösen két lényeges ellenvetés tétetett. Egyik az, hogy ezen pásztori levél törvényi szempontból sem sérelmes; másik, hogy annak hitbéli oldalát fejtegetni, dogmailag megbirálni, helyes vagy helytelen voltáról itélni, nem ide tartozik. Mi az elsőt illeti: a szóló azon követek sorába kíván tartozni, kik ezen egyházi rendelet törvényi tekintetben törvénytelennek ösmerik, hogy is ne volna az törvénytelen ugymond, holott mint a mely az 1790. 26-ik törvénycikk nem csak azon világos rendeletével, hogy a vegyes házasságoknak akadályok semmi szín alatt ne tétessenek, hanem annak egész lelkével ellenkezik, azon törvény lelkével, melyen különben háborítlanul kellene nyugodni protestáns atyánkfiai törvényesített lelki szabadságának. Feldúlja pedig ezen pásztori levél az ő lelki nyugalmukat, s megzavarja a közsendet; mert bár oly szelid alakba legyen is öntve mint Bihar vármegye követe érintette, bár oly hűségesen hirdesse, hogy a törvényeket sérteni és a vegyes házasságokat akadályozni nem kívánja: mindazáltal az üldözésnek oly különös nemét rejti az magában, oly magvát igyekszik szélyel szórni a polgárok békés kebleibe, melyek idővel sokkal ártalmasabbak lehetnének mind azon üldözéseknél, melyek, fájdalom! valaha történtek. A másik ellenvetésre több cáfoló okok hozattak már fel, különösen Bihar követe azt jegyzette meg, hogy ha a régiebb időkben a vallás tárgya kizárólag az egyházat illette is, most már az ide tartozik és annak rúgóját ama kis augusztinus barátban találja fel; a szóló ezen véleményben nem osztozik, mert a nemzetnek azon jogát, hogy ha a vallásban valami változás történnék, annak megbirálását magának tartotta fel, sokkal előbbi időkben és alkotmányunkkal egykorú törvényeinkben keresi és fel is találja. Azt mondja ugyanis Verbőczy előbeszéd: 9. c:

„nec enim summus Pontifex, vel alius quispiam posset statuere ut non observaretur vetus vel novum testamentum, vel quod liberi non educarentur a parentibus“ etc. önként következik tehát ebből, hogy ha e tekintetben változás tétetik, az a nemzet megbírálása alá tartozik, mert az ekklezsia a státus oltalma alatt áll. A törvény ezen nyomán menve: a pásztori levelet magára főleg a kath. vallásra nézve sértőnek, kártékonynak és veszedelmesnek tartja. 1.) sértőnek azért, mert megsérté magát a házassági szentséget, midőn azt a kath. személyre nézve, ki a vegyes házasság által nem szűnt meg kath. lenni, nem az anyaszentegyház bévett szertartásai szerint rendeli végrehajtatni; de megsérti magát az anyaszentegyházat, mert abban szakadást csinál; midőn az, csak egyik püspöki megyében divatozik, áldás nélkül kéntelen a kath. személy vegyes házasságra lépni, akkor más megyében lakóktól ez meg nem tagadtatik. 2.) kártékonynak azért, mert oda céloz, hogy a kathólikusokat a vegyes házasságoktól elidegenítse; el akarja ugyan is fojtani a kathólikusok szívében magát a természetet t. i. a szeretetet, mint egyetlen kútfejét mind azon érzéseknek, melyekkel felebarátink és embertársaink iránt viseltetünk; erre törekedni pedig nem kártékony-e sőt nem vétek-e, a szóló ugy van meggyőződve, hogy a ki e részben a természetet csak távolról is gyöngíteni igyekszik, az magát annak alkotóját sérti meg. Vagy nem tudják azon főpásztor urak Ovidiusnak ezen szavait: „omnia vincit amor, quid enim non vinceret ille? vagy ha tudják, talán azt gondolják, hogy egyedül a valláskülönbség ama kőszirt, melyben ez is hajótörést szenved, ez azon akadály, melyet ez sem győzhet le? engedjenek meg az illető egyházi férfiak, de a laikus élet bizonyossága szerint ezt is legyőzi. Ezen pásztori levél magára a kath. vallásra 3.) veszedelmes is; mert csakugyan fog találkozhatni olyan, ki ellenállhatatlan indulatának engedve, minden áldás nélkül is vegyes házasságra lépend; ha aztán ebből vallási indifferentizmus fog származni, azt egyedül az anyaszentegyház fő pásztorainak lehet tulajdonítani. Mondatott az egyházi rend részéről az is, hogy az áldás nem is szükséges, mert például az özvegyeket nem szokás megáldani. De épen ezen felhozott ok mutatja annak szükségét, mert azok azért nem áldatnak meg, mert abban már részesültek; ellenben azokat, kik még most lépnek először házasságra, az anyaszentegyház még mindég megáldotta; ezen gyakorlatnak elmulasztása tehát a kath. vallásra nézve szinte sérelmes. Mondatott az is, hogy az anyaszentegyház terjesztése és gyarapítása minden kath. papnak fő kötelessége. Senki sincs köztünk, ki az anyaszentegyházat ezen szent hivatásában akadályozni kívánná. (Bizony senki)! hanem csak arra kérjük, ugymond, az egyház pásztorait,

hogy az eszközöket méltóztassanak megválasztani; mert ez legalább úgy jön ki, mintha az isten áldását lelki verbuválásra Handgeld gyanánt használná. De különben is a vallás az embernek legszentebb birtoka, semmi világi erő sem vetkeztetheti azt ki maga szentségéből, mélyen be van az gyökerezve a szabad meggyőződésben, a kénserítés markából pedig kicsúszik. Azért ha az 1790: 26. t. c. nem létezne is; már magában a szelid ker. indulatban több oltalomra kellene protestáns atyánkfiaiinak találniok, mint ezen fenálló törvény eddig nekik nyújtott. Én mond a szóló, oly megyének vagyok képviselője, melynek nagyobb része velem együtt kathólikus, de nyugodt lélekkel merem rólok elmondani, hogy oly kathólikusok, kiknek kebleiktől az üldözésnek legkisebb érzete is távol van; mert félre magyarázhatatlanok előttök Jézusnak ama szavai: „az én országom nem e világból való, kiki megítéltetik a törvény szerint, mely az ő szívébe beiratott.“ A mi már a kért büntetést illeti: visszaemlékezve ama szomorú esetre, mely elítélt polgártársaink sorsában hazánkat legközelebb érte, valamint ezekre a törvények legszigorúbbikát alkalmaztatni nem lehetett, úgy a nagyváradi püspöknek Bihar rendeihez intézett feleletében, a szóló olyanokat talál, melyekre az inkább alkalmazható volna. Azt mondja ugyan is a többek közt: „ilyenkor az egyháznak fegyvere nincs, melylyel jogait és törvényeit védelmezze, erőhatalommal lépéséttől vissza nem vonhatja, a házasságot magát nem akadályozhatja, azt elősmernie sőt bizonyítania kell.“ Ebből a természetes következés az, hogy ha tehát fegyvere volna erőhöz is nyulna. Azonban a szóló elveihez hiv akarván maradni, ezen szigorú törvényeket csak tettekre kívánja alkalmazni, azért a bihari büntetés nemét nem pártolhatja, hanem Zala vármegye követének indítványához ragaszkodik.

Az e tárgyban határozat, fent már előadatott; az ennek értelmében készített felirási javaslat, az 1840. febr. 18-dikán tartatott országos ülésben megvitattatott (I. a Kk és Rk. országos ülései jegyzők. II. darabja 51 — 64. lapjain) s az ott közbejött módosításokkal elfogadtatott s a magas főrendekhez átküldetni rendeltetett. Mely a magas főrendeknél március 6-dik és 7-dik napjain bővségesen tárgyalatott, miről a főrendi napló 73 — 115. lapjain hiteles adatokat nyujtván, elegendő itt csak a főrendi választ, úgy a mint következik felmutatni:

Válasza a magas főrendeknek a nagyváradi diák szertartása és volt rozsnyói megyés püspöknek a vegyes házasságok iránt kiadott rendeleteikből származtatott sérelmek tárgyában.

Ohajtották volna ő cs. kir. fő Hercegsége; és a Méltóságos Fő RR., ha a volt rozsnyói és nagy-váradai megyés püspököknek a vegyes házasságokat illető, a tek. KK. és RR. által minapi izenetükben felfogott ügye, minden országgyűlési tárgyalás nélkül, azon uton hagyatott volna, hol az a tett felterjesztések következtetésében egyébként is felforog; tanácskozás alá vivén azonban a tek. Karoknak és Rendeknek érintett izenetét, miután a volt rozsnyói püspök ellen támasztott panasz csupán oly egyes esetekre, melyekben a vegyes házasságok vagy halasztást, vagy akadályt szenvedtek, volnának szorítva, „ezen egyes adatok azonban, melyeknek közelebbi ismerete nélkül a fenforgó esetek sérelmes volta felől alaposan határozni alig lehet, felhozva nem lennének,“ ezeknek hiányában ő cs. kir. fő Hercegsége és a mélt. fő Rendekek teljességgel nem látják magukat sem jogosítva, sem képeseknek, hogy a szóban levő ügy iránt biztosan ítélhessenek; s ennek okáért teljes bizodalommal felszólítják a tek. KKat és Rendeket, hogy egyébként is ezen ügy legfelsőbb helyre terjesztve s onnan a vádlott főpásztor is illetőleg kihallgatva lévén, ő felségének igazságos intézkedésén megnyugodva, amannak további tárgyalásával felhagyni sziveskedjenek.

A mi pedig a nagy-váradai deák szertartásu megyés püspök ellen felhozott panaszt illeti: ismeretes ő cs. kir. fő Hercegsége és a mélt. fő RR. előtt ezen főpásztornak, mind hiveihez a vegyes házasságok tárgyában intézett körlevele, mind pedig megyéjebeli papjaihoz az iránt bocsátott rendelete, hogy a vegyes házasságokhoz ezentul csak akkor járuljanak a szokott egyházi áldással, midőn az azokból születendő valamennyi gyermekek kath. nevelése előre biztosítottatik. Ugy vannak azonban meggyőződve, hogy miután az áldás, mind általában, mind pedig a házassági kötésnél, mint csupán egyházi szertartás, kizárólag az egyház sajátja, következőleg sem az 1790/1 26. t. cikknek, sem a polgári törvényhozásnak tárgya nem lehet, miután továbbá az említett t. cikk határozottan csak azt rendeli: hogy a vegyes házasságok mindig a plébánusok előtt köttessenek, az áldásról pedig semmit sem szól, egyébként pedig kétséget nem szenved, hogy a lelkipásztor is kellő bizonyságok jelenlétében csupán a kölesönös szabad megegyezés kijelentésével minden papi áldás nélkül kötött házasságot is, mind egyházi, mind polgári tekintetben teljes erejűnek lehet és kell tartani; miután végre a vegyes házasságok megáldásában 1790 óta az egyházi rendnél divatozott gyakorlat csupán egyházi szertartásbeli foglalatosságot illetvén, azt most egy polgári szabály törvényes magyarázatának tekinteni nem lehet; ezekhez képest ő cs. kir. fő hercegsége és a méltós. fő Rk. a kérdéses esetben semmi

törvény sértést nem látván, a tek. KK. és RR.-nek említett izentében közölt véleményében és kívánságában nem osztozhatnak s rokon bizodalommal felszólítván a tek. KK.-kat és Rendeket, hogy ezen tárgy Bihar vármegye rendei által, különben is ő felsége atyai színe elibe felterjesztve levén, annak a részbeni további szorgalmazásától elállani, egyszersmind pedig figyelmezve a vallásbeli tárgyban a egyes házasságokból születendő gyermekek vallásbeli nevelése iránt, a két tábla közmegegyezésével történt határozatra, ennek közelebbi felvételekor, ebbeli egyes házasságok kötésére nézve is ugyan a vallásbeli tárgyban oly törvényes rendszabásokról gondoskodni sziveskedjenek, melyek a különböző vallások elvei megóvása mellett, egy részről a egyes házasságokat az említett törvény rendelete szerint minden akadályok ellen ezentul is oltalmazzák; más részről pedig az egyházi rendet minden lelkiismeretbeli erőtetés ellen biztosítsák.

Március 19-ki kerületi ülés részlete, a volt roznyói és nagyváradai püspökök ellen sérelmet tárgyazó főrendi válasz felett. Elnökök: Návoý, (Csánád). Pákozdy (Baranya).

Rudnyánszky b. (eszterg. kápt. k.) a m. fő Rendekek ezen dologban sérelmet azért nem látnak, mert a nagyváradai püspök az anyaszentegyház iránti kötelessége teljesítésében a polgári törvényt sérteni nem akarta. Azonban jövődre nézve olyatén rendelkezés iránt szólítják fel a t. KK. és Rendeket, melyek által a polgári alkotmány, az a. sz. egyházzal e részben kiegyenlítésék, az az, hogy mind a törvény megtartassék, mind a lelkiismeret szabadsága megmaradjon. Erre nézve a szóló Bihar vm. követe által már egyszer megpendített indítványt célra vezetőnek gondolná, noha kijelenti, hogy pap létére azt el nem fogadhatja ugyan, de azért nem is ellenzi; mert egy részről azt a fő Rendekek céljával megegyezőnek, más részről az ingerültség megszüntetésére és a béke helyreállítására nézve egy jó módnak látja. (tetszés).

Zsédényi (Szepes) zajos tetszéssel kísért terjedelmes előadása ezeken alapult: „Ha a m. fő Rendekek e tárgyat a kir. válasz megérkezésétől függesztették volna fel, nem szólnék, mert az megyém szellemével megegyezik; de midőn nyilván kimondják, hogy a nagyváradai pástorlevélben semmi sérelmet nem látnak, és így azt jóvá hagyván, 3 millió polgárnak törvényes jogait megtámadják, a közösendet felzavarják, törvényhozói kötelességemről felejtkezném meg, ha a fő Rendekek ezen váratlan lépése ellen szavamat fel nem emelném. (halljuk). Én tek. Rk., ki mindig a 26. t. cikket védtem, a klérus törvényes javait és jogait oltalmaztam, a fő Rendekekkel többször egyet-

értve, minden veszedelmes újítások ellen harcoltam, fájdalommal látom, miképen a fő Rendek a konservativismus hősei! ezen ösvényről roppant inconsequentiaival eltértek! midőn nem csak a törvényen alapult egy félszázados gyakorlatot megsemmisítő újítást pártolnak, de vérrel szerzett s békekötések által nyert jogainktól is megfosztani akarnak. Ezt soha nem hittem, de ezt látva már mindentől félek. A fő Rendek ezen válaszukra egy uj lobogót ütöttek, nem tudom a közép-kornak melyik fegyvertárából vették? kövesse a ki akarja, én nem fogom! A nagyváradi püspök körlevelében azt mondja: igaz, hogy a törvény megengedi, miképen a prot. apa fiait maga vallásában nevelhesse, de ezt én lelkiösméretemmel meg nem egyeztethetvén, azon jegyest, ki a törvény ezen rendeletéhez ragaszkodik, meg nem áldom, azt pedig, ki attól eltérve, reverszálist ad, igen! Ha ezt egy a buzgóságtól elragadott püspök mondja még nem csoda, de ha a törvényhozó testnek egy része helybenhagyja, akkor sajnálnom kell hitsorsosimat, kiknek törvényadta jogaik az a. sz. egyházzal össze nem férhetőknek mondatnak, s kiknek törvényes állásuk egy püspök vak buzgóságától függ. Itt a szóló a 26. t. c. alkotásának históriáját következőkép adá elő: hogy t. i. az akkori benyújtott három javallat, különösen a dunai szerint, a vegyes házasságból születendő gyermekek a r. katholika, a tiszai és elegendes küldöttségi javaslat szerint pedig az atya vallását követni köteleztettek, minekutána azonban ez iránt az ország rendei meg nem egyezhettek, az említett három javallat a tisz. klérusnak megegyezésével, ő felsége elibe terjesztetett legyen: ő felsége a javallatot, különösen a kérdés alatti 15. §. azon módosítással utasította vissza az orsz. Rkhez, hogy ha az atya protestáns, a fiuk az atya vallását követhetik, a leányok azonban mindig a kath. vallásban neveltessenek, és midőn a kir. előadásoknak 14-ik pontja szerint e javallatot törvénybe akarták iktatni, az akkori primás és kardinális a t. KK. és Rendeket arra kérte, hogy minekutána a klérus ezen javallat ellen, az abból a r. kath. vallásra áradható rövidség tekintetéből ő felségéhez folyamodott, addig mig folyamodásokra kir. válasz nem érkeznék, e javallatnak további rostálgatása függesztessék fel. Hevesebb vita után e tárgynak ő felsége elibe újabb felterjesztésében oly feltétel alatt megállapodtak, hogy az érkezendő válasz mint eldöntő tekintetvén, annak tartalma törvénybe iktatassék és ehhez a tisz. klérusnak megegyezése is hozzá járult. Az erre érkezett kir. válasz, a 15 §-ba azon javaslatot, hogy a vegyes házasságok mindig a r. kath. pap előtt köttessenek, ennek azonban azokat semmi ürügy alatt akadályoztatni szabad ne legyen, beiktatni rendelte, a mint ezen szavakat most is a törvényben szemlélhetjük. Eb-

ből tehát kétféle világos, 1) hogy ezen szavak: „*quae (t. i. mixta matrimonia) semper coram parochis catholicis ineunda erunt*“ maga a klérus kívánatára iktattattak a később törvénynyé vált s a vegyes házasságoknak bármilyen szín alatti akadályozását tiltó kir. válaszba; még is már most ki akarja magát huzni alóla a klérus. 2) Hogy ez nem kizárólag egyházi, hanem országgyűlési tárgy; mert: ha az átmenetéről, noha az a kath. hittal ellenkezik, rendelkezhetett a törvényhozás a közcsend és a polgárok lelki nyugalma tekintetéből, más olyanokról is rendelkezhet, melyek szinte úgy ellenkeznek a kath. hit elveivel; és így a ki az átmenetel szaabadságát pártolja, maga magával ellenkezik, ha a klérusnak határtalan szaabadságot enged. Mennyiben legyen az áldás az egyház sajátja? nem vizsgálja, éljen vele a disciplina körében, de azt el nem ösmerheti, hogy azt az egyház szolgálja a polgári társaság felzavarására használhassák; mert ekkor a vallás a státus céljaival ellenkeznék. Különösen a házassági kötésnél nem lehet az az egyház tulajdona, mert a házasságról rendelkezni a polgári státust illeti, a kath. a sz. egyház pedig azt kerülhetetlenül sakramentomnak kívánja tartani; mi a 26. t. cikk 16. §-ában kimondatik. Már hol a törvény a sakramentum kiszolgáltatását megrendeli, annak egy részét az egyház szolgálja meg nem tagadhatják; egyébiránt hogy a magyar törvényhozás az egyházi szertartásokról rendelkezett, annak nyomait látja sz. László I. 29. Kálm. 68 kívül még az 1548: 6. és 1550. 13. t. cikkekben, hol a püspököknek megparancsoltatott: *in cultum divinum secundum pristinam cath. ecclesiae normam disseminent*.“ Sőt hogy a legujabb, jelesen a 26. t. c. által köteleztetik a klérus a vegyes házasságok megáldására azt 1) azzal bizonyítja: mert a 16. §. a vegyes házasságot „*veri nominis sacramentum*“-nak nyilván kimondja, és sem a klérus kifogást, sem a törvény különbséget nem tett, ennek és a tiszta kath. házasságnak összekötési szertartására nézve. 2) a 26. t. cikk a béke áldását, és a felebaráti szeretet boltozatját teríté ki nemzetünk felett, s főpapjainktól azt reménylette, hogy ők lesznek ezen boltozatnak ékkövei Nem, nem hihetem! ugymond, hogy a törvényhozás az áldást is oda ne értette volna, ha csak megyéim 85 éves püspökét tekintem is, ki számtalan vegyes házasságokat megáldott és papjaival megáldatott, ki a törvénynek azon szavait: „*mixtis autem matrimoniis, quovis sub praetextu, impedimenta ponere cautum esto*“, soha másképp nem magyarázta. És épen e szavakban van a harmadik ok. Vagy talán a n. váradi püspöknek nem e volt célja? ki azt állítja, az az ő pásztori levelét s a vármegyéhez intézett nyilatkozatát nem olvasta. Hogyan játszhatnak tehát a főrendek ilyen szembekötődést? Mert nem akadálye

az, midőn egy kath. leány szive legtisztább gerjedelméből, kezét isten oltára előtt egy rokon keblű férfinak nyújtja, akkor neki a pap azt mondja: „boldogtalan! protestánst szeretni bűn, gyermekeidet protestáns vallásban nevelni bűn; ha e törvényt teljesíted, akkor az egyház áldásában nem részesülhetsz: és midőn a leány összezuzott szívvvel azt kérdezi, miért mondod ezt nekem ily későn? azt feleli: „mert csak most ébredt fel a n-váradai püspök lelkiösmerete!“ (zajjal kitörő tetszés) ez tek. Rendek több mint gúny, ez kegyetlenség. Én protestáns vagyok, de a kath. vallásról sokkal szeplőtlenebb fogalmam van, mint sem ezt hinném, de ezt maga azon főpásztor is, rozsnyói püspök korában nem hitte; most sok prot. polgárookra hivatkozhatnám megyém egy részében is, kik a püspök ur áldása mellett boldogul élvén, nem tudnak eléggé csudálkozni, hogyan vetemedett ezen jó szívű püspök oly hirtelen más hiedelemre? Mi jusson mentegetik a m. fő Rendek a nagyváradai püspököt azzal, hogy a vegyes házasságok áldás nélkül is teljes erejűek; hiszen ők talán nem konciliium tagjai? De hogy hiessék ezt azok, kik már az oskolában azt tanulták: „matrimonium legitimum est, quod juxta ritum ecclesiae initum est“ és hogy a *sacratum tempus* alatt „solemnis benedictio largiri haud possit“ s kik tudják, hogy a tridenti zsinat az áldás nélküli házasságot *clandestinum*nak mondta ki?! Nagyon csalatkoznak a fő Rendek, há azt hiszik, mintha mi a klérusnak törvénymagyarázó jogot tulajdonitnánk; sokkal magasabbak a törvények, mint azt bármely egyes státus magyarázhatná, mi a klérusra azért hivatkoztunk, hogy a törvényt 50 év alatt maga is úgy értette. De azt sem a m. fő Rk. magok nem magyarázhatják, sem annak teljesítésétől a klérust nem dispenzálhatják. Végre a fő Rendek üzenetünknek a polgárok lelki nyugalmát és a törvények iránt tartozó tiszteletet tárgyazó részére semmit nem felelnek. Tehát a m. fő Rendek mindezekkel semmit sem gondolnak? ők akarják a türelmetlenség vak tüzét köztünk fellobbantani? csak azért, mert 3 millió polgár másképp fohászkodik Istenhez, mint ők! Számptalan ut vezérel Istenhez, és csak utóbb válik el kinek volt igaza? Minden köteles társasági körének megfelelni. A magyar klérusnak nem csak imádság a tiszte, de politikai jogokat is adott nékie a sors, van tehát polgári kötelessége is. Itt azonban legelső a törvény teljesítése, és higyeje el a főtiszt. klérus, hogy ebből ered a mennyei áldás, ebből fakad a tiszta lelkiismeret jutalma. Én a fő Rendi választ általában és így a végén említett javaslatra nézve sem pártolom. (hoszszas éljen).

Lónyai László, (Bereg). Szepes követe annyira eltalálta ugymond, ezen csiklandós tárgyban vélekedését, hogy csak azt ki-

vánja, mikép adná az Isten, hogy minden országos tárgyban vele ily egyetértésben lehetne! A szóló a főrendi válasz első részére azt mondja, hogy ha a megyék törvényszékein meghitelesített tanuvallomásokat bármi nagy pörökben, melyek az ember életét, vagy minden vagyonát tárgyazzák, hiteleseknek elősmerni, s azok szerint tartoznak itélni a legfőbb ítélőszékek is; úgy törvényhozói jogaiknál fogva tett minden előterjesztéseikre nézve hitelt kell adni a törvényhatóságoknak; így volt az eddig is; mert hiszen csak a mult országgyűlésen történt, hogy e háznak egy tagja, kinek oldalát szinte oly vörös öv szorítá, mint a rozsnói volt püspökét, actiót kapott azért, hogy egy megyei követnek utasításán alapult előterjesztését meghazudtolta. Gömör vármegye előterjesztésére nézve tehát bővebb adatokat szükségesnek nem látván, marad az izenet kitétele mellett. A válasznak a nagyváradi püspököt illető második részében leginkább azon elv tűnik szeme elibe, „hogy az áldás az egyház tulajdona“ most tűnik fel, mennyivel jobb a protestánsok dolga, mert ők magok rendelik el minden egyházi dolgaikat és semmit kizárólag papjaik markában nem hagynak; itt tűnik fel, mennyire szükséges volna már egyszer, mit diplomátice kimondani még sohasem mertünk, a nemzetnek azt országosan kimondani, hogy az egyház van a polgári státusban, nem viszont; és hogy az egyházi hatalom alatta van a köztársaságnak! Ezután általment a szóló konciliumok történeteire, miképen határozottatott meg, azokban a sakramentumok száma? a házasságra nézve micsoda végzések hozattak? Hazánkban pedig úgymond, az országgyűlések mind meg annyi oecumenicum conciliumok voltak, s több rendelkezéseket találunk törvényeinkben a vallás dolgára nézve, hogyan mondhatják tehát a fő Rk. hogy abba a törvényhozás nem avatkozhatik? Mi lenne belőle, ha egyik vallás sem subjugálná magát a státusnak, akkor ugy szigetelné el a vallás a hon polgárait egymástól, mint most a zsidókat tőlünk. Eljön az idő, melyben a klérus lemondván feudális elveiről, alá fogja magát vetni a polgári társaságnak. Az emberiség jogainak méltánylása és a kölcsönös szeretet, mely a keresztyén vallás alapja, meg fogják valahára szüntetni' ama gyűlöletes vallási különbséget. Nézzük csak már is Bádent, Freyburgot, egymást felváltva egy templomba járnak ott a katolikusok és protestánsok. Nálunk ugyan még ha ezt valahol a protestánsok tenni merészelnék, mázsányi tömjént égetnének el azon templom kifüstölésére! de eljő az idő, melyben ez hazánkban is másképen lesz. A mi végre a fő Rendek felszólítását illeti, e részben elfogadja az esztergomi kápt. követe által megpendített bihari indítványt, de nem azért hogy általa a kath. klérust az áldás alól felszabadítsa, hanem hogy a protestáns vallást itt is reciprocitásba tegye.

Szentiványi (Gömör). Mindenek előtt a főrendi válasz azon részéhez szólok, mely engem követi állásomnál fogva közelebről érdekel. Azt mondják a méltóságos főrendek, hogy a volt rozsnói püspök elleni panasz egyes esetekre levén szorítva, azokhoz felvilágosító adatok nélkül nem szólhatni, ez más szavakkal azt teszi, hogy Gömör vármegye előterjesztése bizonyítva nincs. Itt a főrendek a sérelmek ostromlásának egy új nemét találták fel. Eddig a százados szokás szerint annak mit itt a törvényhatóságok előterjesztettek, hitelességében sem-e, sem a másik teremben senki sem kételkedett, így terjesztettek fel számtalan sérelmek a kormány és ítélőszékek ellen. Most a főrendek kivételt kívánnak tenni. Miért? talán mert főpap ellen van a panasz? vagy talán azt hiszik, hogy szent István 2: 3. részének eme szavai, *testimonium laici contra clericum non acceptetur*“, még ma is állanak? vagy azért, mert a törvényszegő püspöknek tisztársai által alaptalan kifejezésekkel tetszett az elkövetett törvénytelenséget megtagadni? Mi lesz abból, ha a bűnös pusztátagadása többet fog nyomni a latban, mint egy megye hiteles előterjesztése? Megyém, míg a törvénytelenység felől meggyőzötve nem volt, felterjesztést nem tett; de miután a panaszok egymást érték, s a püspök megyém első felszólítására nem is válaszolt: később közgyűlés előtt meghitelesített tanuvallomásokkal és más próbákkal, melylyek az illető püspök urral is közöltettek, támogatva tették megyém rendi a felterjesztést, a püspök maga nyilatkozását, ellenpróbaival együtt szinte felterjesztette. Ha tehát megyém előterjesztése oly alaptalan volna, mint azt némely főrendi tagoknak tetszett mondani, elég ideje volt a kormánynak harmad fél év alatt arról megyémet meggyőzni, de ezt nem tevén, ez is arra mutat, hogy ezen felterjesztés erős alapokon épül. De ez által nem csak egy megye, hanem e tábla tekintete is sértve van. Mert a t. Rk. megyém által előterjesztett sérelmet elfogadták, most azonban azt a főrendek nem bizonyítottak mondják. A főrendek tehát egy megye hitelessége és a képviselői tábla tekintete megsértésével akarnak egy sérelmet elfojtani s jövőre oly fegyvert készíteni, melylyel a sérelmeket egy, még eddig ösmeretlen oldalról támadhassák meg. Azért kérem a tekintetes Rendekeket, méltóztassanak a főrendeket az iránt újra felszólítani, hogy ezen sérelemnek, mely az eddigi szokás szerint van előadva, felterjesztését ne hátráltassák. A mi az áldás megtagadásából eredő sérelmet illeti; az itt, az országgyűlés helyén még borzasztóbb lett az által, hogy az ország főpapjai a nagyváradi püspök tettét magokévá tették. E tárgynak két része van 1) vajjon az áldás megtagadása sérelem-e? 2) van-e a státusnak jussa

a klérust annak feladására szoritani? az áldás megtagadása sérelem a törvény és a státus célja ellen. Az 1790: 26. a vegyes házasságoknak bármely szín alatti akadályozását tiltja; ennél pedig nagyobb akadály nem lehet, sőt ezen találmánynak egyenesen ez a célja. A státus célja a nép boldogsága és nyugalma. Ezt pedig semmi sem zavarhatja fel annyira, mint százados, főkép vallási szokások megszüntetése; semmi sem keseritheti el az embert jobban, mint a megvetés. Megtagadni az áldást annyi, mint milliomokra kimondani azt: „ti azért hogy nem vagytok kathólikusok, vagy nem kathólikussal akartok házasságra lépni, az Isten áldását nem érdemlitek; a türelmetlenség és üldözés zászlója milliomok ellen üttetik ki ez által. És ki teszi mind ezeket? a magyar klérus, melynek kényelméről az ország oly bő mértékben gondoskodott. Minden tartozik a státus célját előmozdítani, még pedig mennél több jótéteményeivel bir annak, annál inkább. Nincs azonban osztály, melynek javáról nagyobb mértékben gondoskodott volna a státus, mint a magyar kléruséről, az ország nagy részét birtokába adta, fényes hivatalokkal diszesíti, neki a törvényhozásba és a kormányzásba nagy befolyást engedett. És mire használja mind ezeket? arra, hogy az ország köznyugalmát és boldogságát felzavarja. A mi a másik kérdést illeti; én azt hiszem, hogy a státusnak jussa van a klérust az áldás kiszolgáltatására kényszeríteni is; mert ha volt jussa parancsolni hogy a vegyes házasságok ne akadályoztassanak, van jussa elhárítani az akadályokat; egyéb-iránt is joga van a státusnak megszüntetni mind azt, mi tulajdon célját gátolja. Igen, de az mondatik, hogy az áldás kiszolgáltatása ily esetben a kath. vallás elveivel ellenkezik; vallás elveiről pedig a törvényhozás nem rendelkezhetik. Ez az, mit hinni nem kell. A vallás célja moralitás, melyhez a szeretet útján vezetí az embereket. Azon ker. vallás melynek fő elve ez: „szeresd felebarátodat, mint önnön magadat; a mit magadnak nem kívánsz, mással se tedd“ a státus céljával összeütközésbe soha sem jöhet; és ha ez megtörténik, az onnan ered, mert a vallás szolgálí a státus rovására tulajdon hatalmukat kívánják terjeszteni. S ez azon hyerarkhikus elv, melyet a vallás tilt s mely a státus érdekével ellenkezik, mely országokat megrázkodtatótt, fejedelmek fejáról a koronát leragadta s őket porig lealacsonyította. E hatalom ugyan már korlátoztatott, most azonban Magyarországon ismét kezdi fejét felemelni, hogy innen egész Európát elborítsa. Ezen hyarárkhiával fogtak most a fő Rendek kezét, midőn azt a haza veszedelmére, pártolják. Sokat mondhatnék róla, mit akar a magyar klérus ezen tettével, most csak azt mondom hogy korántsem sirontuli, hanem igen is földi tekintetektől vezéreltetik! Nem hagy-

hatom végre említés nélkül, mit e teremben is hallottam, hogy a kérdéses püspökök jó emberek, alamizsnálkodók, templomokat, oltárokat, iskolákat építtetnek sat. nem kétlem, hogy életökben jót is tettek, de az egyes embereknek nyújtott jótétemények, az emberiség ellen elkövetett vétket le nem törlik (helyeslés); nem alamizsnák osztogatása, oltárok építése és tömjénezés, hanem a valódi szeretet, és az innen származó tiszta erény Isten előtt kedves. Vegyék szívökre ama püspök urak Eckartshausen imádsága közt foglalt, eme kevés, de sokat jelentő szavakat: (az egyházi rend felé fordulva.)

Vergebens schmüekt ihr Altäre

Umsonst wird euer Rauchwerk sein

Wenn Ihr nicht zu Gottes Ehre

Ein reines Herz der Tugend weiht.

Verzeiht dem Feind, liebt eure Brüder

Und habt Ihr diese Pflicht gethan?

Dann fällt vor Gott im Geiste nieder

Und betet ihn in Wahrheit an.

(Köztetszés, éljen)!

Beöthy (Bihar) Szepes követe szép bizonyosságát adá, mily megdönthetetlen szövetség legyen az, midőn az ész a szívvel párosul! Folytassa tovább is e diszes pályát az érdemes követ ur! (helyeslés). A mi a tárgyat illeti akár ott kezdjem — mond a szóló — a főrendi válaszra észrevételeimet, hol az esztergomi káptalan, akár ott hol Gömör követe, minden sorában csak botrányt talállok annak; mert a főrendek nemcsak hogy sérelmet e fontos tárgyban nem látnak, hanem azon felül még tagadás fegyveréhez nyulva kétségbe hozzák egy törvényhatóság előadását, melyet az már ő felsége elébe is felterjesztett; itt ismét egy új szokásra nyitottak utat, mert eddig legalább még a törvényhatóságok állításai minden cenzurától mentek voltak. Én ebben igen megbotrántkoztam, s kívánom hogy a rendek e pontra nézve élénken jelentsék ki észrevételüket. Ha követni akarnám Bars vármegye mult országgyűlési egyik követének (Tarnóczynek a 1833. december 5-iki országgyűlésben) tettét, melyre aztán dorgáló királyi válasz jött, vissza menve egy két főispánnak nyilatkozásaira, igen sokat tudnék azokra felelni, de ezt egy részről eddigi parlamentararis szokásainkkal megegyezőnek nem látom, más részről, e tábla tekintetét sokkal magasabbnak tartom, mint sem a mellett védőleg fellépni szükséges volna; azt azonban megkívánom, hogy ezen ház méltóságához illőleg szóljon mindenki ezen testületről! (közhelyeslés) nem látnak tehát a méltó-

ságos főrendek e tárgyban sérelmet! Az igaz, hogy a mint ezen tárgy szönyegen léte alkalmával a főrendi terembe beléptem, s ott azon hosszú papi sort megpillantottam, kevés illusio kellett hozzá, hogy egy zsinatba elvárásoltassam; sokat tehát nem vártam, de azt még sem hittem, hogy ezen nagyméltóságu tábla világi tagjai közt e roppant sérelem oly kevés pártolókra, a klérus pedig oly sok védőkre találand, híjába azon álokoskodás, hogy talán itt legelőszőr, a törvény betű szerint vétetett hazánkban; mert annak nemcsak szelleme, de a vegyes házasságok akadályozását tiltó világos szavai vannak megsértve. Hiszen az akadály talán nemcsak abban áll, hogy poroszlók által szaggattassanak el egymástól a jegyesek és erőszakkal zárdákba hurcoltassanak? a mult századok erre is mutathatnak példákat. Ha az egyházi rend a maga meggyőződésének szabadságát vitatja, akkor tisztelje a más meggyőződését is. Vagy ha tetszett 1790. a vegyes házasságok összeadását a szentség kiszolgáltatásához szükséges minden egyházi szertartások mellett elvállalni, és azt félszázadig akként teljesíteni, tessék azt tovább is folytatni. Mert a törvény azon rendelete, hogy a vegyes házasságok kath. pap előtt köttessenek, mint azt Szepes vármegye követe is megmutatá, maga a klérus műve. Azt mondani, hogy változván a körülmények, kénytelen az egyház is más módhoz nyulni: nem illik az egyházhoz, ez egy bosszúálló visszatorlás! meg nem foghatom, hogy nem átálja azt az egyház kimondani? ily fegyvert nem keresztyén vallás szolgálától, hanem pogány szolgától vártam. Jól tudom én hogy a római szentszék a vegyes házasságokban soha meg nem egyezett, de az idő szelleme, mióta ama hatalmas armádia a jézsuiták szerzete elpusztult, megszelídítette már ezen vad idegenséget. Én a törvényt oly szentnek tartván, hogy az alól sem az egyház, sem a király magát fel nem mentheti, erősen ragaszkodom ezen tárgy sérelmi mineműségéhez. Mi a főrendi felszólítást illeti: noha az oda célozni látszik, hogy a vegyes házasságok ritkittassanak, mit én nem reménylek, mindazáltal jövendőre megnyugszom egy oly törvényben, hogy a hol a férj protestáns, a vegyes házasságok protestáns papok által köttessenek össze. De nem „possint“ mert ez a vesszedelmes szó, nekem többé a törvényben nem kell; hanem imperativus törvényt akarok! Ha az ily párok a házasság valódi célját felfogva, s a tiszta erény ösvényén járva, Isten és az emberiség dicsőségére élnek, nem fog megtagadtatni tőlök mennyből az áldás, eskesse bár őket veres vagy fekete öves pap! (tetszés, éljen!)

Luka (Hont.) a Szepes követe után szólóknak kevés maradván szólani való, röviden kívánja magát kifejezni, mi a rozsnýói

eseteket illeti vagy én nem jól fogtam fel, ugymond, azokat vagy pedig igen különösen áll a főrendi válasznak egy része. Mert vélekedésem szerint az egész dolog onnan eredt, hogy Gömör vármegye mint buzgó őrje a törvényeknek oly esetek felől értesítetvén, melyek a 26-ik cikkbe ütköznek, felszólította az illető püspököt azoknak megszüntetése végett, s miután annak sükere nem lön, felterjesztette, és hogy feliratának alapja legyen, az egyes eseteket kinyomoztatta. Én tehát noha tisztelem, becsülöm a volt rozsnyói püspök ő méltóságát, de oda nem emelhetem, hogy ellene országos sérelmet formáljak. A sérelem a kormány ellen van, melynek miután az elibe terjesztetett, jogában sőt kötelességében állott ezen eseteket maga részéről is megvizsgáltatni, miután azonban azt a kormány nem teljesítette, legtermészetesebb uton van a dolog, midőn azt Gömör vármegye az országgyűlés elébe terjesztette. Egyébiránt érdemileg a rozsnyói esetet a nagyváradinál súlyosabbnak tartom, mert a nagyváradi püspök a mit tett, a törvény hibás magyarázásából tette, a rozsnyói püspök pedig tudta, hogy tettei nem törvényesek, mégis azokat elkövette. Mi már a nagyváradi körlevélben foglalt áldás megtagadását illeti, nem bánom ha az egyházi szertartásokról mig azoknak hatása az egyházkörében maradhat, kizárólag maga a papság rendelkezik is; de midőn annak polgári követkevései is vannak, azokról a polgári hatalomnak rendelkezni nemcsak joga sőt kötelessége, mert felteszem, hogy oly ritust hozna be az egyház, mely vagy az erkölcsiséggel, vagy a közállomány céljával ellenkezik p. o. ha hazánkban az oroszok szüntelen Miklós hadaiért imádkoznának, nem szólánk-e bele, nem volna-e jogunk ezen státus elleni buzgó merényt elfojtani? Végre midőn mindkét főpásztor intézményei a vegyes házasságok akadályozására irányozvák, az 1790. 26-ik törvényeikk sérelmét világosnak látom, annál fogva e részben felirni szükségesnek tartom, sőt én utasításomnál fogva, valahányszor e tárgy előforduland, valamint most a törvényszegő püspökök ellen büntetést is kérek.

De á k. Szeretnék bővebb taglalatába ereszkedni ezen főrendi válasznak, ha egészségi állapotom engedné, s nagy részben Szepes követe által meg nem előztettem volna. Minden guny nélkülinek vegye az érdeemes követ ur tiszta érzésemet! Ezen válaszban felhözött okok fényesek lehetnek magukban; de a karok és rendek üzenete ellen elegendő cáfolásul nem szolgálhatnak. Vannak oly fényes theoriák, melyeket vitatni igen szépen lehet, ha azoknak követkevésményeiről az ember megfélekedzik. Ily nemű elveknak eredményei

a főrendeknek ezen támasz okaik, melyek ha abstraháltatnának is in theoria, már maga azoknak vitatása több kárt okozna, mint hasznot tehetne azoknak kivívása. Felvéve azonban, hogy most midőn egész Európát egy új vallásu ingerültség borítá el, a magyar törvényhozás egyrésze mindazáltal csendesen minden epéskedés nélkül csak azt kívánja, hogy egyházi rendeleteik által hazánkban is hasonló ingerültséget gerjesztett főpásztorokat ő felsége a törvényes útba igazítsa, azaz odautasítsa, hogy bármi legyen magán meggyőződésük, a közcsend és törvények iránti tisztelet tekintetéből, maradjanak a törvénynek azon értelme mellett, melyet annak félszázados gyakorlat adott; akkor a törvényhozás másik része, a helyett hogy a surlódás kiegyenlítésére segédkezeket nyujtana, a törvényt sértéssel vádolt főpásztorokat véd paizsa alá véve, a dolgot még nagyobb ingerültségbe hozza. Hiszen haladás dolgában mindenkor ugy szoktak a főrendek a kormány és e tábla közt fellépni, mint temperátorok: ime azonban e csiklandós tárgyban még ingerültséget gerjesztenek! Azt hogy az egyházi rend azért nem teljesítheti a törvényt, mert azt egyházi kötelessége és lelkiösmérete nem engedi, sem az egyház, sem a főrendek ki nem mondhatják a nélkül, hogy a 26. törvényekre a bűn bélyegét rá ne üssék. Azon állítás ellen, hogy joga volt eddig is az egyháznak az áldást megadni, igen sokat lehetne felhozni, de most azokat mellőzve csak azt kérdem, ha szükséges volt-e most az egyház részéről ezen lépés? a kath. vallás forgott veszedelemben? meglehet hogy én hibázom, de engem gyermek koromban arra tanítottak, hogy nincs hatalom, mely a kath. anyaszentegyházat megdöntse; mi szükség volt tehát ily káros következtetésü eszközökhöz nyúlni? Én azt tartom, hogy csak akkor lehet annak tisztaságát és örök fenmaradását nem féltetni, ha annak alapja mindenkor a szeretet és igazság leend. Szó nélkül nem hagyhatom, mit a főrendek a rozsnjóí esetekre nézve felhoznak, itt tőlünk próbát kívánnak. Ha sértő nem volna, feltenném rólok, hogy a buzgóság őket annyira elragadta, hogy a gyakorlatról, melyre különben igen szeretnek hivatkozni, ez uttal megfélekedtek. Eddig a gyakorlat az volt, hogy a mi ezen táblánál előterjesztetett, arra nézve a károk és rendek ha szükségesnek látták, adatot is kívánhattak; de miután ezen tábla konkluzummá vált, már többé nem azon egyes törvényhatóság, hanem ezen tábla előterjesztésének tekintetett, melyet többé próbákkal támogatni szükséges nem volt. De ha mi mindentől adatot kérünk, azután még a főrendek mi tőlünk kívánnak adatokat, akkor valóban elmondhatni, hogy az 1790, 13. megtartása lehetetlen. Hiszen előnkbe terjesztettek Gömör vármegye követei által minden adatok,

előttünk azok mind tudva vannak; de mi magunk nem engedjük azokat üzenetünkhöz csatolni, mert egy részről azt gyakorlat elleninek tartottuk, más részről ki akartuk kerülni azon kellemetlenségeket, melyeket azoknak közlése szülhetne. Ha azonban a főrendek ezen kimelési elvünket nem osztják, ha a gyakorlatot megváltoztatni akarják, ha merik kérni tőlünk ezen adatokat, ha magukra vállalják annak következéseit! kész vagyok mindenkor átküldeni ezen adatokat. De jobbnak tartom nem piszkálni a dolgot, s nem önteni olajat a tűzbe. Ne kövessük azonban még most ezen felhívást, vessünk leplet a mire lehet, maradjunk eddigi elvünk mellett; de ha csak ugyan akarják a főrendek, hogy ezen adatok is diszkusszió tárgyai legyenek, ám legyen! feleljenek ők a következésekről. Nem mulaszthatom el kijelenteni sajnálkozásomat azon is, hogy éppen a főrendek pártolnak egy oly lépést, mely első példa a históriában arra, hogy a magyar klérus nem tudta magát függetlenül feltartani. Vajjon mert a Burkus kormány nem úgy cselekedett mint sokan kívánták volna, szabad-e? illik-e? azért a magyar protestánsokon bosszút állani?! Azon klérus, mely eddig Európában legjobban fel tudta függetlenségét tartani, meg nem foghatom, hogyan tehette most magát más klérus véleményének eszközévé? ohajtottam, hogy ezen lépést a főrendek ne pártolták volna; mert ez előttem első lánczeme egy borzasztó vallási háborunak! A bihari indítványhoz a reciprocitás elvénél fogva hozzájárulok, hanem azt a vallási üzenethez kívánom köttetni. (köztetszés.)

Andrássi (Esztergom) előadásában mint máskor, most is azon elv nyomán ment, hogy a vallás dolgába világi hatalomnak avatkozni veszedelmes. Innen az újabbkori szabad státusoknak fő feladata, miszerint abba sem a törvényhozás, sem a kormány nem avatkozik; mert megmutatta a história, miképpen a surlódások a vallás dolgában onnan keletkeztek, hogy abba világi hatalom bocsátkozott s a vallás szentsége politikai célzattá alakított. Van ugyan a státusnak joga ha ne talán a vallás elvei a polgári társaság céljával ellenkeznének, abba a törvényhozás útján bele szólni; de az is csak akkor történik helyesen, ha más mód nincs a kiegyenlítésre; hanem nálunk jelen esetben először már maga a kormány a dolgot törvényhozáson kívül elintézni szándékozott, midőn a helytartótanács által kijelentette, hogy az 1790. 26. törvénycikket szorosán megtartatni kívánja, miben hibázott tehát a kormány? talán abban, hogy ezen rendeletet közhírré nem tette, sőt éppen azt tette igen bölcsen, mert ily dolgot publicitásra bocsátani veszedelmes következésű lehetne. Valóban ha a porosz kormány is oly nagy nyilvánossággal nem vitte volna a dolgot, e kel-

lemetlen tárgy most a magyar törvényhozást nem busitaná. De másodszor maga az esztergomi káptalan követe nem egyetlen módot javaslott-e arra, hogy ezen surlódások megszüntessenek, midőn a bihari indítványt a béke és csend helyreállítása tekintetéből maga részéről elfogadta. (Éljen felkiáltás.) Ezt én is elfogadom s a tekintetes rendeket felszólítom, hogy ezen tárgy további vitatásával hagyjanak fel, különben az ingerültség csak növekedni fog hazánkban. Hiszen a tekintetes rendek igen buzgó pártolói a meggyőződésnek és a lelkiismeret szabadságának. Ha tehát a püspök csupán meggyőződését követve az egyház körén túl nem megy, abban a polgári törvényhozás megnyugodhat; de vannak ám sokan e teremén kívül a nagy tömegben, kik nem ön meggyőződésüket, hanem auktoritást fognak követni, még pedig mennél feszültebbé tétetik az ingerültség, annál nagyobb lesz az minék megszüntetése inkább mint netalán táplálása a törvényhozás feladata. Mondják ugyan a tekintetes rendek, hogy ezen főpásztori rendelet által zavartatott fel éppen sok ezreknek csendességök; de hát ha csak azt hiszik, mit a főpásztor nyilvánított és a dolog ki nem egyenlítettik, nem fog-e hasonlóul felzavartatni lelkiismeretök. Szepes követe a középkor zászlóját látja lobogni a főrendi válaszon, de hiszen ő maga is középkorbeli törvényeket hozott fel véleménye támogatására. Én az érdeemes követet az újabb világ azon státusához utasítom, melynek institúcióit bizonyosan nem fogja a középkor setétségével vádolni, t. i. Amerika példájára, hol a vallás dolgába sem a törvényhozás sem a kormány nem avatkozik. Annál bizonyosabban felszólítom tehát újra a tekintetes rendeket, hogy miután a jövődőt a bihari indítványnyal úgy is el lehet intézni, azt a vallási üzenetbe betenni, ezt pedig a maga útján hagyini méltóztassanak.

Szentkirályi (Pest). Már most miután a törvényhozás egy része a nagyvárad püspök rendeletét magáévá tette, Esztergom vármegye követének kívánságát teljesíteni lehetetlen, hogy mi azt hallgatással elmellőzzük; mert abból az következnék, hogy a főrendek elveiben mi is megegyeztünk. Óhajtottam én is, mint Zala vármegye követe, hogy a főrendek nem felesigázott theóriából, nem tránszcendentális elvekből indultak legyen ki s nem felhevült indulatossággal, hanem azon szelid mérséklettel vették volna fel e tárgyat, mely a karokat és rendeket vezérlette. Elöttem leginkább ezen négy fő elveik tűnnek szembe. 1) hogy az egyházi hatalom a polgáritól egészen független, meg lehet hogy ez talán megállhatna ideáliter, de válaszszuk el e kettőt egymástól reáliter, majd meglátom mi lesz az egyházból magára hagyatva? s nem fog-e rászorulni szüksége fedezése végett a világi hatalomra? 2-ik elv hogy a törvény nem rendeli világos szavak-

kal az áldást. Ez is igaz. De ezzel mentségül a főrendek csak akkor élhetnének, ha már ez előtt mindenütt és mindenkor betű szerint vették volna törvényeinket, de ha ezt nem általánosan, hanem csak most és egyedül ezen esetre kívánják alkalmazni, úgy nagyon kár volt ezen okoskodással előállani, mert a törvény a vegyes házasságok akadályozását csak ugyan világos szavakkal tiltja. Szép dolog 3) a meggyőződés szabadsága, de azt fenálló törvények ellenére oly korlátlanul, mint itt a főrendek kívánják gyakorolni nem lehet. Mert ha csak azon törvények tartatnak meg, melyeket kinek kinek lelkiösmerete és meggyőződése megenged, úgy igen sok nem lesz megtartva törvénykönyvünkben. A törvény felette van a magán meggyőzéseknek és kiszabja az áthágás feltételét. Ugyanis tiltja a törvény az emberölést, de a kit lelkiismerete arra bír, hogy embertársát megölje, azt teheti ugyan fizice, hanem a törvény megszabta, hogy a ki gyilkol, ő is gyilkoltassék meg. Ha valaki a törvényt meggyőződéssel meg nem egyeztetheti, abból nem az következik, hogy a törvény rendeltessék alá az ő meggyőződésének, hanem az, hogy az olyan ember mondjon le azon állásáról, melyben a törvényt, míg az áll, meg nem tarthatja. 4) kimondatik a főrendek ezen válaszában, hogy az áldás oly egyházi szertartás, mely a házasságnak sem szentségére, sem törvényességére multhatlanul nem szükséges. Örülök rajta. De ha ez így van, hirdessük ki tehát azt az egész országban, ezt kellett volna már a nagyváradi püspöknek is kimondani, mert a dolog úgy áll, hogy a nagy néptömeg még igenis sokat tart azon áldásban, annyira, hogy annak megtagadása akadályul szolgál a vegyes házasságokban. Ha ezt az egyház szükségesnek nem tartja, s teljesíteni többé nem akarja, hirdesse ki tehát azt hívei előtt. Én ugyan azt tartom, miképen az egyház azért van, hogy áldjon és a mely egyház nem áld, annak én az engedelmességet felmondom, annak én tagja lenni nem akarok. Maradok előbbi izenetünk mellett.

K l a u z á l. Először is Esztergom vármegye követének ellenveti, miként éppen a karok és rendek törekvése volt oda irányozva, hogy az ingerültségnek eleje vétessék, mert midőn a törvényszegőkre büntetést kérhettek volna, megelégedtek azzal, hogy ő felsége a kérdéses főpásztorokat a törvényes utba igazítsa. Ama nagyán látszó erősségére pedig, hogy ha a meggyőződés szabadságát védő elvünkkel következetesek akarunk lenni, meg kell engednünk a főpásztor lelkiösmeretének szabadságát, mely különben az egyház körén tul nem hág: feleli miképen a dolog épen úgy áll, hogy itt a meggyőződés tetté vált, még pedig oly tetté, mely a polgári törvénybe ütközik. A rozsnyói esetre nézve Zala követével van egy értelemben. Ezután

átmenve a főrendi válasz taglatára 1) tagadja, hogy minden szertartásokrólí rendelkezés legalább ily általánosságban kizárólag az egyház tulajdona legyen. Mert a törvényhozásnak joga van a státus céljával megegyező, vagy azt előmozdító formákról rendelkezni, mire törvénykönyvünk és más országok példája elég bizonyosság; 2) ha nem szól is a törvény világosan az áldásról, de annak azon szavai: quibus tamen impedimenta quaepiam, quovis sub praetextu in contrarium ponere, cautum esto“ nem csak fizikai, hanem morális akadályokat is foglalnak magokban; 3) azzal vigasztalnak, ugymond bennünket a főrendek, hogy a házasság áldás nélkül is törvényes. De elfelejtkeztem, hogy mi erről úgy sem kételkedtünk, hanem a vegyes és tiszta házasságok közt semmi különbséget tétetni nem kívántunk, a törvény által rendelt összeadásra nézve és így itt nem létező aggodalmat megszüntetni, legkisebb szükség sem volt. De ha egyszer felállítatik azon elv, hogy az egyház az áldást szabadon megtagadhatja, nem fogja e azt egykor a katolikusoktól is megtagadni? itt tehát nem annyira a protestánsoknak mint a katolikusoknak érdekében áll felszólalni, és ezen lelki nyugtalanításoknak gátot vetni. Pártolja az izenetet.

Fráter (Nógrád). A Rendekek figyelmét e bőven kifejtett tárgyban fárasztani nem akarván, csak azt jelenti ki, hogy egy részről örülnie kell azon elveken, melyeket a főrendi tanácskozások alkalmával hallott, mert ha a főrendi naplót minden faluban kiadhatná, meg van győződve, hogy abban itt ott oly elvek találhatnának fel, melyek inkább gyarapítására, mint kárára szolgálnának a protestántizmusnak, mit a szóló másunnan ki nem magyarázhat, mint onnan, miként a főrendek csak hogy két embert kimenthesse-nek, elveket is készek voltak feláldozni: mi illeti azon felszólításokat, miszerint a multat felejteni akarván csak a jövődre kívánják függesztetni figyelmünket; megjegyzi, hogy ha minden sérelmet csak új törvénytől orvosolunk, akkor vége hossza nem lesz az új törvénynek, mert mindig fog találkozni olyan, a ki azt lelkiösmeretével meg nem egyeztetheti.

Bezerédy, (veszprémi kápt. köv.) Első alkalommal terjedelmesen fejtegetett azon állítását ismétlé, hogy az egyház a vegyes házasságoktól mindig irtózott, sőt erre a protestánsoknál elég példák is vannak. A bihari indítványra kívánsága az, hogy ezen törvény csak permissivus legyen (visszatetszés).

Elnök a kerületi határozatot az előbbi izenet mellett kimondá, s a bihari indítvány a vallási izenethez levén csatolandó.

A vallásügy kimenetele.

A vallásügyi sérelmek orvoslása s kívánatok teljesítése végett javaslatba tett törvénycikkely ezen országgyűlésen sem születhetett meg. Mert ámbár az e tárgyban a két tábla közt váltott hat rendbeli üzenet és válasz után, a mikben végre megegyezhettek, a kath. klérusnak az ország primása által május 6-kán közbejött ellenmondása (lásd. a fő. naplót 609—610 ll.) dacára, május 7-kén a törvényjavallat ő felsége elibe fölterjesztetett, de a királyi válasz május 12-ike éjelen oly értelemben érkezett meg, hogy ez a tárgy fontossága s az idő rövidsége miatt (az országgyűlés következő napon u. m. május 13-kán befejeztetvén) a jövő törvényhozásra halasztassék; kegyelmeesen megígérvén ő felsége, mikép az e tárgybeli sérelmeket, időközben is legmagasb rendeletei által enyhíteni fogja.

A nagyváradai és rozsnyói püspök ügyében keletkezett üzeneteket a tek. Kk és Rk., miután abban a m. fő Rendekkel meg nem egyezhettek, még május 5-ki kerületi ülésükben letették s azt jövő, talán szerencsésb országgyűlésnek átadták.

Az unitária vallás bevételét tárgyzó törvénytervet hasonlóul.

Bodon Ábrahám.

SOMOSI ISTVÁN TANÁR EMLÉKEZETE.

Finkei Pál tanártól.

(Olvasta Sárospatakon, jun. 30. 1861. a főiskola nagy teremében.)

Tisztelt gyülekezet! Az 18⁶⁰/₆₁. iskolai év főiskolánk történetében bizonyára nem azok közzé számítható, melyek a zavartalan öröm édes emlékét hagyják hátra, mert mellözve hazánk jelen válságos politikai korszakát s az ezzel együtt járó kedélyizgultságot, mely mohó élénkséggel függesztvén figyelmét a hirlapokból s szájról szájra terjedő, most alapos, majd alaptalan hírekre, remény és aggály, lelkesedés és lehangoltság érzelmeivel zavarja föl a lélek azon csendét nyugalmát, mely tanárra és tanítványra nézve egyaránt nélkülözhetlen a végett, hogy munkásságuk sikeres, pályafutásuk célra vezető legyen; mellözve a tanügy gépezetének jelen iskolai évben

szokottnál nagyobb megmegrázkodását, részint tanári változások s helyettesítések következtében, részint az autonomiájára a protestáns egyház ezen éltető lehére méltán féltékeny egyházkerületi kormányának a gimnáziumi tanszervezet iránt talán tulságos bizalmatlansága miatt, mely eredményezé, hogy az év elején megkezdett gimnáziumi tanfolyam kénytelenült év közepén némely ágaiban lényeges módosulást szenvedni; mellőzve mondom minden kívülünkről jövő, de a mi vállainkra sulyosult nehézségeket, fájdalmas érzéssel telik el keblünk, ha visszaidézzük emlékünke azon áldozatokat, melyeket a kérlelhetlen halál, ez iskolai évben létszámunkból kívánt s kiszakasztott. Ime az ifjai ép erő, a gyermeki életszívrósság hasztalanul, eredménytelenül küzdöttek az életért, sikertelenül harcoltak az enyészet ellen; elhulltak az egyenetlen tusában, áldozataiul hulltak a sírnak, a soha be nem tölthetőnek! Sokan, egy iskolai évben sem annyian aluvának el ifjaink közül a halál ónkarja közt mint az 18⁰⁰/₆₁-ben! Mi a feltámadás örömnepén két pályavégzett jeles ifju koporsójára hullattuk könyeinket, mert büszkeségünk, dicsekedésünk két legméltóbb tárgya enyészett el bennük; nekünk a pünkösöd vigasága gyászra és keserűségre fordult, mert a tanári testület sem lón megkimélve az irigy halál által, ennek köréből is egy becses élettel kellett adóznunk a szivtelen zsarnoknak!

Igen t. gyülekezet, mi jelenben nem örömnepet ülni, hanem egy az élet delén, a munkabiró férfikor közepén mindnyájunk méltó fájdalmára, főiskolánk érzékeny veszteségére korán elhunyt jeles tanárnak, már néhai Somosi Istvánnak a hú emlékezet kegyetes adóját lefizetendők gyültünk össze. Innepélyes komoly érzellemmel állunk emlékénel a férfinak, kinek élete ha az évek számát veszszük figyelembe, rövidnek mondható ugyan; de ki hivatalos buzgalomára, tudományos ismereteire, főiskolánk irányában szerzett érdemeire tekintve, nyugodt önérzettel mondható el a vele már régóta szemközt álló halálnak a legdicseőbb görög hőssel „Satis vixi, invictus enim morior.“

Mert nem araszszal avagy singgel mérjük az emberi életet t. gyülekezet, ki az erénynek élt, ki a közjónak szentelte munkásságát, ki hálás szivekben maradandó emléket hagy maga után, az ifjanton is késő öregkorban halt meg; ki pedig emberi magasb hivatását fel nem fogva s be nem töltve élt, miként a barmok, quae natura ventri duntaxat obedia finxit, évek hosszú sorának dacára is ifjan halt el. Nem lesz, ugymond a próféta, többé Jeruzsálemben kicsiny gyermek idővel, sem vén ember, ki az ő idejét ki nem töltötte volna, mert

a gyermek száz éves korában hal meg; az istentelen, ha száz éves lesz is, megátkoztatik.

Boldognak mondom én azért a mi Somosinkat t. gyülekezet! boldognak, mert ő egyike volt azon a nagy tömegeből kiváló jeleseknek, kik az életnek kijelelt határait ilyenénképen megközelítik. Ő nem magának, hanem a közönségnek élt, ki a közönségnek él, az magának hal meg; de a közönség halhatlan, szükség tehát hogy érdemesültjeit halhatatlanságának részeseivé tegye.

Ebben áll t. gyülekezet az embernek egyéb teremtett állatok feletti dicsősége és méltósága, hogy ő nem magának, hanem másoknak él, a természettől nyert képességeket kifejtve, mind magasb magasb tökélyre fokozva, szellem kincseit nem rejt el hűtlen sáfárként, hogy azok gyümölcsözetlenül heverjenek; hanem kész azokkal közjóra nagy örömmel szolgálni. Számot vet testi s lelki képességeivel, és választ magának azokhoz illő hivatalos pályatért, melyen futásának kitűzött végcélja, a közjónak előmozdítása. A mi Somosinknak már ifjúkorában kiszemelt pályateret, melyen szerzett s szerzendett ismereteit a közjónak áldozatul viendje, a tanárság volt. Nehéz, de szép pályát választott! Nem állítom ugyan én, hogy a társadalmi életben minden hivatalnak, minden munkássági körnek meg ne volnának saját küzdelmei, saját nehézségei; meg ne volnának saját örömei, saját élvezei. Minden munka fáradalommal jár, minden munka jutalomra számíthat. De a mint egyik munka több erőt igényel, nehezebben végrehajtható, mint a másik, következésképp nagyobb s szebb jutalom várására is van feljogosúlva; épenugy a hivatal pályateret is egyik bizonynyal több testi s lelki munkásságot feltételez mint a másik, következésképp nehezebbnek s szebbnek mondható; nehezebbnek, mert több erőt igényel, szebbnek, mert nehéz pályán szép küzdeni.

Ám ha már vizsgálom az ezer meg ezer hivatalos pályatereket, melyeken nemes versenyre kelnek a munkasóvár lélek által indított halandók, talán egy sem tűnik fel előttem nehezebbnek, egy sem tűnik fel előttem szebbnek, mint éppen a tanári. Nehez e pálya t. gyülekezet, mert nem ok nélkül formálták a quem dii oderunt, praeceptorem fecerunt, példabeszédet: ámde ki e pályát lelkének ösztönéből, szívének vonzódásából választotta, az ily vallást teszen felőle: az én igám könnyű, az én igám gyönyörűség. Szép e pályatér T. Gyülekezet! mert szellemi munkásság által a szellem országát terjeszti, mert legtisztább örömmel, legnemesebb büszkeséggel tölti be a kebelt, mert az emberek jobbjai által méltányoltatik s tiszteltetik.

Minden erő, az anyagi épen ugymint a szellemi, ha nem mozog, ha nem működik, elernyed s felhasználhatlanná lesz, mint az álló

víz: azért a munkakerülő henyeség kárhoztatás alá esik, a munkás-ság ellenben helybehagyást és dicséretet arat. Azonban a mennyire fölötte áll a lélek a testnek, annál jelentesebb annak munkássága, annál áldásosabbak munkásságának eredményei.

Nem tagadhatjuk t. gyülekezet! hogy az anyagi erő a kül-szervek munkássága is állíthat és állít elő nagyszerű, csoda dolgokat. Ime a hegyek alásülyednek, a tengerek mélységéből szigetek emelkedhetnek fel: a fellegek dörgésére megrendülnek a halmok, a villám szétforgácsolja az ezeréves cédrusokat: a tavasz kiteríti himes szőnye-geit, láthatlan erejével felszivárogtatja az óriási cser sudaraiba a táp-nedűt, a nyár és őszt dús gyümölcsözéssel árasztják el a mezőket és a hegyeket! Az ember keblét félelem, majd öröm és hála szent érzelme hatja át ezeknek láttára, s önkénytelenül nyílnak meg ajkai a természet erői istenének magasztalására. Az állatok ösztönnel párosult ereje, ügyessége, nem csodaszerű eredményeket állít-e szemléletünk elé? a hangyák és méhek háztartása, a pók ügyes hálószővése, a hangyales óriási működése, a természetek s hódak nagyszerű építke-zése, mind nem méltó tárgyai-e álmélkodásunknak?! Az ember ter-mészettől nyert anyagi ereje s ügyessége pedig a szellem által vezetve s gyámolítva, mindezeket szépség, nagyszerűség, s hasznosságban messze túlszárnyaló eredményeket hoz létre. Sőt az ember t. gyü-lekezet! szolgálíva teszi a körülötte levő természet erőit. Avagy nem tudjátok-e, mint teszi közzellévők-ké a távol helyiségeket a gőz-nek ereje által, mint lesz a villany gondolathordó szolgájává, mint háritja el céljának akadályait a lőporba összeszorított lég alkalmazása által, és miként foglalja el a levegő birodalmát! Állottatok-e a mű-vész ecsetének avagy vésőjének műve előtt? Az arról aláömlő szép-ség szemlélése kéjérzelemmel rezgő át idegeiteket; az onnan lemo-solygó ártatlanság mint egy jobbitó villanyfolyam hatotta át valóto-kat; az arról alásugárzó hősiség, önfeláldozás feldobogtatta keble-teket s felköltő a vágyat, meggyőzni a világot s nem félni azoktól, kik csak a testet ölik meg, és azután semmitsem árthatnak. Minden anyag, minden erő és munkásság szép, nagyszerű és jó lehet t. gyü-lekezet! de csak a szellem birodalmában: ennek országának határain belül az erő és munkásság, az egyetemes jólét, boldogság szilárd alapjává, ennek határain kívül az önkény és zsarnokság szolgájává, romlás és inség kútfejévé lesz. Azért keressétek és terjeszszétek mindeneknek előtte az Isten országát, a szellem birodalmát itt e föld-dön, és mindenek megadatnak tinatek. A szellem országának pedig két támasza s talpköve van t. gyülekezet! a tudomány és tiszta erkölcs. Az elsőről mondja a proféta, hogy nélküle elvesz a nép, a

másodikról éneklí a költő, hogy, ha megvész, Róma ledől s rabigába görnyed. A szellem országát csak szellemi munkásság által terjeszthetjük; a fegyver hatalma, éle itt mitsem tehet; a szellemhódító szellemi fegyver pedig a szó, ama kétélű tőr, mely elhat a lélekig, és azt foglyúl viszi a megismert igazságnak. Úgy van t. gyülekezet! a szellemet csak szellem mivelheti s tökéletesítheti az istenneli hasonlóság magas eszményképeig, mint a természeti világban a páratlan becsű gyémánt csak saját pora által pallérozható! Ámde kinek tűzetes feladata a léleknek igaz tudomány s tiszta erkölcs általi tökéletesítése nemesbítése? nemde a tanáré? Ő reá bízzák a különféle hivatalok s foglalkozások által igénybevett, vagy az ily szellemi munkásságra általában ki nem képzett szülék gyermekeiket; és ő, a szellemi munkásság embere, midőn az ifjú nemzedék keblébe átszivárogtatta az igaz tudományt, és megállandósította a tiszta erkölcs szent szerelmét s ighyen vitte kiebb a szellemország határát, nem szép, nem a legszebb hivatal magas tisztét töltötte-é be?

De szép a tanári pálya t. gyülekezet! azért is, mert legtisztább örömmel, legnemesebb önérzettel s büszkeséggel jutalmazza munkását. A munkától a jutalmat, az erőtől az önérzetet ki tagadhatná el!? A természet valamint legszigorúbb bíró, ugy leghivebb jutalmazó is. Ki a természeti és isteni törvény által kimondott parancsot, „munkálkodjatok míg nappal vagyon“ szem előtt tartja, annak kétféle jó, anyagi és szellemi leszen osztályrésze, anyagi a vagyon, mely szükséges az élet fentartására, szellemi az öröm, a derült kedély, mely a lelki élet levegőjének mondható. A kedv folytonos munkásságra ösztönöz, a munka az erőt növeli, az erő az önérzet birtokába juttat. A munka tehát az ok, öröm és önérzet a természetes, a kimaradhatlan okozat. Nézzétek az egyszerű napszámost, kinek izzadásának hasznát, napi bérén kívül, más látja; mi kérkedékenyen, mi dicsekvőleg hivatkozik s útal jólvégzett munkájára; vagy nem önérzetének büszkeségében ócsárolja-e a másíknak esetlen, félszeg munkáját? Vajjon az ipar embereit nem inkább ösztönzi-e a büszke önérzet, a nemes versenyvágy mint az anyagi haszón kitűnni mások felett, s műveiket mind nagyobb nagyobb tökélyre emelni. Sőt a zsarnok zsoldosa földíszítve hiszi mellét a szabadság ellen nyert szándalmas győzelem emlékpéznével. Ha tehát bármely munkának természetes eredménye az öröm és önérzet; mily tiszta örömmek, mily nemes önérzetnek forrása lehet a szellemi munkásság! És itt engedjétek meg t. gyülekezet, ha a tanár örömét s büszkeségét más szellemi munkásokénak fölé emelem. Nem állítom ugyan, hogy más szellemi munkások csak önmagokért s önmaguknak munkálkodnának; ki

merné azt mondani hogy a költő csupán ösztönszerűleg zengi dalait, mint az alkony csalogánya, s nem azért is egyszersmind hogy azok által mások érzelmek világát tisztítsa, nemesítse; hogy a bölcsésznek célja kérkedékenység szellemi fensőbbiségével, nem pedig az eszmék megtestesítése, az anyag és szellemvilág kiegyeztetése az embereknek hasznára: de bizonyos, hogy ők azokkal, kik munkásságuknak áldásában osztkoznak, nincsenek azon gyöngéd viszonyban, azon közvetlen érintkezésben, mely a tanárt és tanítványt oly igen boldogítja. A tanár szemtől szemben áll tanoncával, szeméből és ajkáról alázónló lelke, ennek szeméből s arcáról tükröződik vissza; kölcsönösen lelkesülnek a nemes szellemi munkában, amaz a közlésre, emez az elfogadásra; és, a mit ne feledjünk t. gyülekezet a tanár nem kész publikum kezébe adja művét, mondván „itt az írás forgasátok érett észszel, józanon“, hanem maga képezi és formálja publikumát az igazság elfogadhatására, képesíti a megismert igazság elfogadására. Ebben ő hasonló a magvetőhöz, ki földét megkövériti, felszántja és magvát alkalmas időben elveti: míg más szellemi munkások hasonlóak a magvetőhöz, ki magvát dudva és gyom közé veti hogy előlje a kikelendő hasznos növény a káros gyomot. Mikoron pedig megszűnt a tanítói s tanítványi viszony, mi szent örömmel tölti el, mi nemes büszkeséggel dagasztja a tanár keblét annak hallása, hogy az ifjú, ki egykor az ő ajkának beszédén annyi előszeretettel csüggött, most immáron azon férfiak sorában fénylik, kik a haza, valóság és emberiség legszentebb érdekeinek bajnokai.

Minden munkásságnak, a közjó oltárára vitt minden áldozatnak legszebb, legmagasztosb jutalma, mely a nemesb keblek előtt drágább aranynál ezüstnél, a jók elismerése és méltánylása. Mennyi akadályt gördít a deréknek utába a kaján gonoszság, hogy annak bukásában kárörvendő lelke aljas élvének tápanyagot találjon! Mint igyekszik érdemét alászállítani a tehetetlen gyáva irigység, hogy mellette az ő álfénye homályba ne boruljon; mi csábígéretekkel igyekszik eltéríteni pályájáról a kisértő sátán, a kincs és hatalom daemoná, hogy megtagadva keblének istenét, elnémítva a lelkiismeret szózatát, leborulván imádja őtet! T. Gy! ezt egy részetek érzi és tudja, a másik drága áron teendi majdan sajátjává eme sanyarú élettapasztalást. Miért még is, hogy az ó és új történelem lapjain ezer meg ezer dicsőök nevei tündökölnék, kik anyagi s szellemi erejük túlterhelésével, az irigység gúnynyilainak megvetésével, a világ ördöge kisértésének visszaútasításával, soha csak pillanatig is el nem tántorodtak az útról, melyet a jó lélek sugallata, a kebel benső hite s meggyőződése, a jó, az erény útául jelölt ki eléjük. A dicső görög hős, Epami-

nondász kész volt magát az állam törvényei előtt bűnössé tenni s a halálra ítéltetés veszélyével szembeszáltni, hogy életénél, hogy becsületénél fölebb szeretett hazájának győzelmet biztosíthasson. A keresztén hit régibb és újabb vértanúit, kik örömeinek zengedezése, s az idvezítő magas példáját követve, ellenségeikért emelt buzgó könyörgés közt léptek a máglyára, mint szinte a tudománynak inkvizició elé állított fölkenntjeit, azt hiszem, felesleges lesz előttetek felemlítenem. Avagy talán a legújabb idők, a mi napjaink szegények volnának ilyenén, a keblet álmélkodás, és tisztelet szentérzelmével eltöltő, az ifjú nemzedéket minden szépre s dicsőre fellelkesítő példákban? „Ne legyen nehéz nektek mindnyájan, kik általmentetek az úton, tekintsétek meg és lássátok, ha van-e oly bánat, mint a mi bánatunk, mert keserőséggel illetett minket az ur az ő haragjának napján.“ Van-e szó, mely méltó legyen megnevezni a mi ^{48/49} dicsőségünknek már porló s még bujdosó vértanúit; vagy megrepedjen-e szívem, hogy megnevezzem ez év május 8-dikának véráldozatát, ki mint egy Kurcius, a hazáért a hazának legértékesebb kincsét, magát nyelte el a földdel!! „Óh szentek, óh dicsők! honförfogetegnék véráldozatjai, az ősz idők szele szétlengeti szent sírotok porát! de a nemes utókor ajkán dal kél fölöttetek: dal, mely szeliden hevülve kéjre, hevülve lánggra, kijegyzi a tett magas becsét!“

Ha eljő a költő, ki méltóan megénekelje, a történész, ki való fényben állítsa az utókor elé a mi jelenben országgyűlésező honatyáinkat, kik 100 ágyú torkában, hadi dobok pergése s harsonák zaja közt dörgik fülébe a hatszázezer szuronynyal rendelkező önkénynek az igazság s törvény szent szavait.

Bocsássatok meg t. gyülekezet! ha türelmetek kockáztatásával, tárgyamtól talán messze is tértem; de nem lehet, hogy a szívnek teljessége a szónak áradozását ne eredményezze! Mondám hogy minden akadályok s nehezségek dacára is, az erény utának mindig számos követői voltak, vannak és lesznek is mind az erény országának teljes eljöttének idejéig, kik jutalmat várnak ugyan a világtól, vagy legalább azt nem útasítják vissza, mert lehetetlen az, hogy annak, ki tetteiben, szellemében a legnemesb életet s munkásságot tünteti fel, érzelmvilága kihalt és kopár sivatag legyen; de valamint az ő erényöknek okfője, a lélek, nem e világból való, ugy a jutalom is mit a világtól várnak és fogadnak el, nem e világból való; az a jobb, a nemesebb lelkek általi elismerés és méltánylás. Igen t. gyülekezet! a jobb a nemesebb lelkek általi elismerés és méltánylás; mert a tömegnek tetszeni lehetlen, akarni botorság. Sőt a valódi

érdem, az igaz erény önérzetében visszaútasítja az értetlenek dicséretét, elfordúl a gonoszok magasztalásától. A görög bölcs megütöközött rajta midőn hallá, hogy némely rosz emberek által dicsértetik, s töprengve kérdé: vajjon mit véhettem nekik, hogy dicséretökkel polgártársaim előtt gyanússá tesznek? *Virtus repulsu nescia sordidae intaminatis fulget honoribus, nec ponit aut sumit secures arbitrio popularis aurae.* Amde a dicsőség az erénynek válhatlan kísérője, mint a testnek az árnyék a napfénynél, és a dicsőség, az erénynek ezen kimaradhatlan jutalma, az által értékesíttetik páratlan becsűvé, hogy alapja a jóknak, az erényeseknek szívében van letéve. Mert ebben áll az erény ismérve, hogy az erényt tiszteli és méltányolja, és az igazak fénylésének korszaka mindenha akkor állott be, midőn a világ hosszas küzdelem után az őket méltányolhatásra szükséges tökélynek kellő fokára emelkedett.

Ha ez így áll t. gyülekezet! a tanár, kinek feladata szellemi munkásság által a szellem országát terjeszteni, kinek életoélja tudomány és jó erkölcsnek az ifjú nemzedék szívébe plántálása, meggyökereztetése által a jövő kor üdvét előmozdítani; nem méltán számíthat-e a jók, az emberiség jobbainak elismerésére s méltánylására? Üdv azért a tanári állásnak, üdv annak, ki e nehéz pályán hűséggel, kitartással izzadott, s ekként biztosította magának a hűség, a munkásság legszebb jutalmát, a jók méltánylását és tiszteletét.

A férfiú t. gyülekezet! kinek emlékét üljük ez órában, 13 évig volt hű s kitartó munkása a tanári nehéz, de szép pályának. Működésének csaknem egész tartama nemzetünk megpróbáltatásának időszakára esik, azon időszakra, melyben a magyar megtartatott, de úgy mint tűz által. Ha nehéz volt valaha a tanári pálya, nehézsége a próbáltatásnak 12 lassú éve alatt az elhordozhatlanságig fokozódott. Az anyagi nyomtatás terhét együtt hordoztuk, de a lelki nyomtatásból a tanárnak kettős rész jutott. A nemzetgyilkolás hajmeresztő bűnének végrehajtóiúl nem az oskolák tanárai voltak-e kiszemelve az emberiséget prostituáló zsarnok kormány által? Igéret és fenyegetés, tisztességes fizetés és kenyérvesztés, a nagyobb hatalom védszárnya alá vonúlással nagyobb önkénykedhetés, minden megkisértetett a tanártestületek megkerítésére. Nem nekünk uram! nem nekünk, a te nevednek legyen dicsőség! ki erődöt megdicsőítéd a mi erőtlenségünkben, hogy megtartóztathatók lábainkat a megbocsáthatlan szentlélek elleni bűn útától!! És itt t. gyülekezet! lehetlen meg nem említenem Somosi István volt tisztársunknak lelki erejét s szeplőtlen nemzeties érzületét. Őt lelke ösztöne, szívének vonzalma vezette a tanári pályá-

ra; mégis midőn a zsarnok kormány prot. autonomiánk eltapodásával a tanári hivatalra képesíthetést magának követelné, Somosi jó eleve gondoskodott segédlelkészi állomásról, hova menekülendjen a prot. szellemben nem tanárkodhatás esetére. De hagyjuk e szomorú időket t. gyülekezet! quae excidant aëvo, nec postera secula credant! mert nem is lehet a mi népünk nyomorúságát voltaképen megírni, és ha ki hatalmas volna is hogy megírja, a későkor gyermeke nem birná elhinni.

Somosi tiszta öntudatával birt annak, hogy az ő föladata, szellemi munkásság által a szellem országát terjeszteni: annakokáért mind előkészület mind pályafutása közben folytonos készület által igyekezett mind több-több kül s belképeesség birtokához jutni, hogy hivatalkörében sikeresen működhessék. Buzgalma, kitartása soha egy percre sem ernyed, erélye folytonos és kitartó volt. Mint tanár, tanítási modorára nézve azon elvet követé, melyet jeles tudósunk Bitnicz Lajos, ezekben tűz a sikert aratni ohajtó tanár elé: „A felső iskolai tanító, ha méltán akarja birni e nevet, ne annyira ismeretekkel áraszsza el hallgatóinak figyelmét, hanem inkább hajlamot gerjeszzen bennök a tudomány iránt, azt folyvást ápolja s kiolthatatlan szeretetté nevelje; hanem inkább elveket nyújtson nekik, melyekben a hasznos ismeretek egész serege szendereg, mint a kicsiny magban szendereg az aratás vagy a csemetében az erdő; elveket melyek azokat öngondolkozásra ébreszszék s felköltvén bennök a tudományos szellemet, a kimutatott úton előbbre haladni sürgessék. E végre tudományát úgy, mint eddigelé ki vagyon fejtve, ép s ifjú erővel megáldott hallgatói előtt önlelkében mintegy megszemélyesítve kell mutatnia; azt mi sok, hosszú évek lefolyta alatt s csak lassanként tenyészett, oly élénken felfognia és előadnia, hogy hallgatóit úgy érdekelhesse, mintha a tudomány most és egyszerre keletkezett volna lelkében, mert így a tudományos gondolkozás eredetét és folyamat közvetlenül mutatván, hallgatóiban felkelti s munkásságra ingerli a rokon lelki erőt, mi által azok nem csak ismereteket gyűjtenek magoknak, hanem élénken utánozni is törekeshnek azt, minek élénk eredete lelkök elébe varázsoltatott. A való tanító tehát tudományát hallgatói előtt erőt és szorgalmat igénylő feladatnak festi s e feladat megfejtésének legkisebb megközelítését is igyekezetök méltó céljául tűzvén ki, azokat fáradhatlan nyomozásra készíti. Ez kötelessége, és ebben áll dicsősége.“

Sajnos felette sajnos t. gyülekezet! hogy e férfiú, ki hivatalának szentelé minden idejét, elvonulva a világtól szellemi munkásságra áldozá minden erejét, a test gyengesége, erőtlensége által gátoltatott

gyakorta hivatalának szíve szerinti betölthetésében, különösen e jelen iskolai évnék egész általa megért tartamát, tanítványai érzéken fájdalmára s veszteségére szűk négy szobafal közt kényszerült eltölteni. Itt küzdött ő egész rettentő tudatával a bizonyos, a kikerülhetlen meghalásnak. De lelki ereje egy percre sem hagyá el. Míg a test kötelékei bomladozásnak nem indultak; a tanítványaira való felügyelést fegyelmi s tanítási tekintetben közvetve vezette; egyszersmind szellemi élvezetet szerzendő, Ovid átalakulásaiából többeket igen sikerült fordításban adott, melyek a Sárospataki Füzetek hasábjain láttak napvilágot. Midőn pedig a világtól való megválás, a halállal megvívás ideje megérkezett, teljes öntudattal, istenben helyezett rendületlen bizalommal igaz keresztyénhez s tanárhoz illő nyugodt megadással hajtá le fejét az örök álomra, áldást hagyván e főiskolára, ennek tanárait s tanítványaira, áldást rokonira, barátira s polgártársaira.

Somosi István született Zemplénmegye B. Olaszi nevű helységében, 1816. ápril. 5. A tudományok elemeit előbb Tólcsván, majd Tályán tanulta. 1826. évben a sárospataki tanodába jött az alsó szófüzeti osztályba, hol az ő világ földrajza és Népész életrajzai kedvenc tanulmányai voltak; 1827. a felső szófüzeti osztályban Phaedrus műve és az általános földrajz foglalák el leginkább figyelmét; 1828-ban az alsó szónoklati osztályban Kurcius „Nagy Sándor viselt dolgai“ című könyvét, főleg az abban megtalálható szónoki beszédeket leginkább kedvelte; de tanulási óráinak nagyrészt a szónoklattan, görög és római régiségek és történelem tanulásával, a Ciceró beszédeinek fordításával töltötte el. Gyermekkorából ezen év volt az, mely legédesb emléket hagyott föl keblében. 1829-ben a költészeti osztályba lépven, különösen a lantos és hős költészetre s Ovid átalakulásaira fordítá figyelmét, nem említve a hitregetant, melynek tudása a latin pogány írók műveinek értésére, nélkülözhetlenül szükséges; de hazája történetének kellő megismerésére is örömet szentelte óráit. 1830-ban a felső szónoklati osztályban a régi tudományos históriával foglalkozott, s Cicero „de Oratore“ című művének olvasása nehéz, de kellemes kötelessége volt. A latin nyelvet tudományosan itt kezdte ismerni és méltányolni; midőn az első latin író műveit Justin regezerű s lankadt stíly előadásával összehasonlítgatta. 1831-ben a logikai osztályban a bölceleltre előkészítő tudományok igényelték legtöbb idejét. Terencius színműveiben különös élvezet nem talált, de Livius műve a történelem iránti vonzalmat költé fel keblében. A két utóbbi évben szünóráit legörömostebb költészeti művek készítésével töltötte; a görög nyelv elemeit is itt kezdte tanulni, a német nyelv-

ben pedig melyet már 3 évig, de csak mint kötelezett iskolai tantárgyat tanult, magánszorgalom tárgyává tette.

1832-ben a felsőbb tudományos pályára lépett, s legtöbb idejét az országtan, magyar és görög irodalom tanulására fordította. Ettől fogva egyszersmind a jelesb német írók műveinek olvasását magánszorgalommal mindig folytatta. 1833-ban a filozófia mellett történelem és görög nyelv tanulásával foglalkozott, az utólsóból Aesop, és Palaefatus művét olvassatta. E mellett feltámadt keblében a történelem iránti erősb vonzalom; melyet ettől fogva kedvenctanává választott, s arra igyekeztvén, hogy egy munka által kettős célt érjen el, leginkább a német történelmi műveket olvasta. 1834-ben az egyház és Magyarország történetét tudományosan tanulmányozni igyekezett, a zsidó nyelv elemeit tanulta, a görög nyelvvel foglalkozni meg nem szünt. 1835-ben a jogi tudományok igényelték idejét. Ekkor lépett át a theologusok sorába is, és 1840-ig a vallás-, egyháztörténet-, paptant, ó és új szövetségi szentírásmagyarozatot s erkölcestant sikeresen bevégezte.

1833-tól fogva szinte 1843-ig (bár 1840-től fogva köziskolai hivatalokat is viselt) folytonosan mint magántanító (privat docens) működött.

1840-ben mindazon tudományokból, melyeket a felsőbb tanulói pályán 8 év alatt tanult, a tiszáninneni helyv. hitv. főt. egyházkerület küldöttsége előtt köz és nyilvános szigorát tett, s alkalmasnak ítéltetvén, az akadémiai pályáni tanításra is képesítettet. Ugyan ezen évben mint gimnáziumi tanítóságra jelelt (candidatus) minden gimnáziumi tanárgyakból ugyancsak egyházkerületi küldöttség jelenlétében ismét nyilvános szigorát tett, melynek következtében gimnáziumi tanítóságra is képesítettet és 1842-ben az alsó szónoklati vagy IV-ik gimnáziumi osztályt mint köz és nyilvános tanító tanította. Ezen, (az akkori szokás szerint csak egy évig terjedő) hivatal bevégezvén, az akadémiai ifjak éneklőkarának elnöke lett.

1843-ban az akadémiai ifjúság erkölcsi felügyelője volt, 1844-ben pedig az iskola tőkepenzeit, jövedelmeit kezelte, s annak javai felett őrködött.

1845-ben maga tökélyesítése és tapasztalása végett külföldre utazott, s 1846-ban Berlinbe ment, hol egy év alatt az egyetemben tanult, más tudományok mellett (régiségek, theológia, meteorologia sat.) főleg a történelemmel foglalkozott; egyháztörténetet Neander és Chlebusz, köztörténelmet Raumer és Schmidt oktatók alatt hallgatott. E mellett görög és francia nyelvet magánszorgalommal tanult.

1847-ben az alsó zempléni hely. hitv. nt. egyházmegyében papi szigorát tett s egy évig papsegédi minőségben volt.

1848-ban máj. 4-ikén a tiszáninneri főtit. egyházkerületi gyűlés által Sárospatakra gimnáziumi köz és rendes oktatónak ki-neveztetett, s ugyanazon évben hivatalát el is kezdette.

1853-ik évben ugyancsak a fentiszelt egyházkerületi gyűlés által a történelem szak szerinti tanítása bízott reá.

1852-ben kiadta az V-dik gimnáziumi osztály számára „Ó kor történetei“ című könyvét; 1853-ban pedig Fínkei József és Soltész Ferenc tanártársaival, Görög nyelvtant Krüger után.

1857-ben „Középkor története,“ 1858-ban „Ujkor története“ című művét bocsátá világ elé. Ezenfelül résztvett az 1857-ben Sárospatakon kijött görög szótár készítésében, irt több részint világot látott, részint kéziratban levő költeményeket.

És most Isten veled, dicsőült tisztársunk, a te földi munkássá-godnak itten vége szakadt, uj pályatér nyilt föl előtted a szellem-hazában, hol a test erőtlenségei nem fűznek rabláncokat a szellem szabad röptét gátolni. Vajha munkás életed buzdító példáiul hasson az ifjú növendék keblekre! indítsa őket komoly és kitartó munkás-ságra, hogy egykoron általuk, kik éber gondodnak kedvenc tárgyai valának, mozdíttassék elő a haza és egyház felvirágoztatása, ez le-endne pályád fáradalmainak még a menny örömeivelvetését is izesebbé teendő jutalma. Isten veled. Béke hamvaidon!

TRODALMI SZEMLE.

MÉRTAN, népiskolatanitók és tanítójelöltek számára. Irta Zsindely István, képezdei tanár. A szöveg közé nyomott 87 ábrával. Sárospatak Nyomtatta Forster R. a ref. főiskola betűivel. 1861.

A sárospataki főiskolában a gimnázium és képezde számára ké-szített kézikönyvek előleges bírálaton mennek át. Ugyanis a szerző könyvét kéziratban az igazgatónak (illetőleg a gimnázium és képezde igazgatójának) adja be. Ez az illető tanári gyűlésnek, mely aztán el-határozza: van-e oly szakbani kézikönyvre szükség, vagy nincs. Ha igen, a mű a szuperintendensi hivatalhoz jegyzőkönyvileg felterjesz-teik. E hivatal aztán azt bírálás végett szakértőknek kiadja; a bírálat

hozzá küldetik, innen ismét az igazgatóhoz, ettől a gyűléshez, végre a szerzőhöz. Míg a szegény könyv e kontumácián átmegy, néha nem csak hónapok, hanem évek telnek el, úgy, hogy a szerző el is felejt-heti, hogy könyvet írt. Beláthatja mindenki, hogy ez az írónak kiskorúsága; de a főt. egyházkerület bizonyosan jó célt lát benne, különben nem tenné. Ezen eljárásnak annyi haszna mindenesetre van, hogy a bíráló a műre észrevételeket tesz, melyeket szerző figyelembe vétén, a mű általa csak nyer.

Mindezekből az a tanulság, hogy a sárospataki gimnázium és képezde tanárai által írott kézikönyvek, mielőtt napvilágot látnak, bírálaton mennek át, mely hogy többé kevésbé kedvező, a mű megjelenése bizonyítja. Ez áll a fent címzett könyveskérőlről is. Ugyanis ezt főt. Zsarnay Lajos szuperintendens ur a bírálattal együtt, mely hogy kitől eredt, nincs tudomásunkra, egy levél kíséretében küldé vissza, mely levél a műről többek közt ezt mondja: „A bíráló általában a műről dicsérettel szól . . . Én úgy vélem, hogy e műnek nagy hasznát vendik néptanítóink: azért az kinyomandó.“

Nem ezen kedvező nyilatkozatnak köszöni a mű megjelenését, hanem a szükségnek. Tény az, hogy a tanítványok előhaladásának maguk az egyének szorgalmán és figyelmén kívül leghathatósb előmozdítója a tanító ügyessége, s alkalmas kézikönyv. Ha e két utolsó párosul, az eredmény részben bizonyos. Szerző, mint tudjuk, a sárospataki képezdében egyebek közt a mennyiségtan előadásával is meg van bizva, művét tehát legközelebb tanítványai számára kézikönyvül szerkesztette; de magántanulók is célszerűleg használhatják azt önképzésül. Gondosan ki vannak általa válogatva a mértannak azon tételei, melyek a gyakorlati életre némi fontossággal bírnak. De minthogy gyakorlat elmélet nélkül nincs, figyelembe van véve a tudomány elméleti része is. Csakhogy előtérben amaz áll. De lásuk az elveket, melyek nyomán a mű összeállított. E részben legyen szabad az előszó sorait idéznünk. Az egész összetevő tanmód szerint van szerkesztve. Szerinte ez a természetszerű. „Kísérletek, mérések, vizsgálódások után jutottak a tudomány emberei valami eredményre, mely eredmény mintegy következtetésképen vonatott el. Midőn péld. Püthagorász ismeretes tantételét (§. 22.) felállítá, nem mondá ki előre, hogy azt be kell bizonyítania; hanem mért, próbálgatás után jutott a tantételre. Így mások is. Eből következik:

1. Elemi oktatás módja mint mindenütt, úgy a mértanban is összetevő, azaz részekből szerkesztendő az egész. A tétel, szabály, mint az egész megmutatásnak zárköve hozandó ki, semmi esetre sem előlegesen felállítandó.

2. Az eljárás ábrázoló legyen, azaz nem pusztán szavak felmondásában, hanem idomok, ábrák szerkesztésében álljon; legyen az a rajzolásnak alkalmazása, tulajdonképen számítással egybekötött rajzolás.

3. Legyen továbbá gyakorlati, azaz életre alkalmazott; ez alkalmazást a növendék leendő életmódja határozza meg.

4. Legyen népszerű, minden magasabb megmutatás, bonyolított lehozás nélkül; ne terjedjen tovább, mint azt az elemi iskolák szüksége követeli. A mennyiségtan vele testvér másik ágát, a számtant, minden változataiban úgy használja fel, hogy ennek mintegy alkalmazása legyen.

5. A gyakorlat az elméletet, ha azt a tárgy megértése engedi, megelőzze. Ezt követeli magának a mértannak története. Tudva van, hogy ennek eredeti hazája Egyiptom, hol a Nil évenkénti kiáradása a szántóföldek határait, mesgyéit rendszeren elmosta, így azokat minden évben újra kellett mérni. Alig van tudomány, mely annyira a gyakorlati szükségnek köszönné keletkezését, mint a mértan.

6. Minden száraz meghatározás, péld. Mi a pont? Vonal? sáv. mellőztessék.

A egész mű három részre oszlik: az első rész egy, a második rész két, a harmadik háromirányu kiterjedtségről tanít (Vonal, lap, és test- vagy tömormértan). Általában kérdezőgató modorban van írva. Nagyon helyesen; mert ez által a tanuló mintegy kényszerítettik, hogy az átolvasottakat emléjében tartsa; továbbá e modort, mely az elemi oktatás lelke, a folytonos gyakorlat által megszokja.

Tartalmát illetőleg nem ismerünk vele rokon művet, melyhez e részben hasonlíthatnók. A tananyagot oly széles terjelemben karolja fel, hogy tértannak, mint némelyek a mértant hívják, nevezetnie nem lehet. Nagyon méltán áll tehát címlapján a „Mértan“ kifejezés; ki e részben ismerni akarja, magához a műhöz utasítjuk. Egyes cikkeket belőle kikapni, az egészszeni összefüggésnek lenne ártalmára.

Mint címlapja mutatja, mond az előszó, népiskolatanitók és tanítójelöltek számára lévén írva, azt gondolhatná valaki, hogy azt azon fokozatosságban, s mérvben kell tanítani népiskolákban is, mint itt adva van. Teljességgel nem. Minden jóra való tanító fogja tudni: mi tanítható a körülmények szerint az általa vezetett népiskolában, részint mint beszéd- és értelemgyakorlatok, részint mint vonalak, síkok és testek mérése. A beszéd- és értelemgyakor-

latok egy részét teszi ugyanis az alaktan, mely tárgyát a mértanból legalkalmasabban veheti. Ezt a népiskolai egyetemes választmány is szükségesnek látta. Azt mondja ugyanis az általa kiadott népiskolai szervezet 7. lapján: „kérdőzködni kell a gyermek előtt ismeretes tárgyak alakja, nagysága, részeiről sat.“ Lehet-e alakról összehasonlítás, nagyságról mérés nélkül kérdőzködni? Továbbá a 19. lapon: „a számtanításhoz csatolandó . . . a tér felmérésére vezető népszerű oktatás is.“ Mit még ezeken kívül a mű tartalmaz, azt a tanítónak, mint tanítónak tudnia kell, hogy szélesebb és alaposabb mértani ismerettel bírjon, mint tanítványa.

Feltűnő lehet valaki előtt, hogy a mű kétféle, u. m. nagyobb és kisebb betűvel van nyomva. Ez az előszó szerint elvszerű eljárás. A nagyobb betűvel nyomott rész a könnyebben, de azért magában teljesen érthető részt tartalmazza, kevesebb számtani előismeretet igényel, mint amaz, mely már kissé nehezebb; de mégsem oly nehéz, hogy megértéséhez valami rendkívüli magyarázat szükségesletnék, különben általa az egész nagyobb világosságot nyer; s ha talán az egésznek áttanulására idő nincs, legalkalmasabban ez maradhat el.

A kül minőséget, kiállítást illetőleg róla dicsérettel szólhatunk. A szöveg közé nyomott ábrák elég tiszták, világosak. Terjelme 131 8-rét lap, ára 80 kr.

X²=2X.

Földünk s néhány nevezetesebb ásvány rövid természetrajza, különös tekintettel a felsőbb polgári és közép tudós iskolák szükségére. Készítette Csécsi Imre orv. dr. s debreceni kol. prof. III. javított kiadás, egy tábla rajzzal. Ára kötve 60 kr. o. é. Debrecen. Kiadja Telegdi K. Lajos 1861. lap. 95 nagy 8-rét. Azon könyvek egyike ezen mű melyet a szemleirő örömmel jegyez föl s mutat be illető t. közönségének. A derék Csécsi, ki a mit irt azt mind jól megírta, sokáig tartó emléket hagyott fön magának ezen művében, melyben világosság, tudomány, ismeretösség és kellemes irány egyesülvén, szakavatott tanítónak előadása mellett, a reális iskolák felsőbb és al-gimnáziumok osztályai fölötté nagy előmenetellel tanulhatnak, mert annyi ismeretet meritendnek belőle, mennyit ritkán találnak föl az ő számokra készült legtöbb könyvekben. A sok érdemű szerző 1847-ben adta ki először ezen becses művét, s akkor, bár a leg-szükségesebb rajzokat sem adhatta ki könyve mellett, hogy „a könyv árát nevelje,“ még is az illető iskolák kézikönyvéül fogadtatott el,

és csakhamar úgy elkelt, hogy már a következő 1843-dik évben másodszor, a szükséges képekkel t. Beregszászi Pál tanár keze után rajzolva adta ki maga a t. c. szerző. Az „Entwurf“ súlyos évei e jeles könyvet is leszoritották a térről, melyet oly jól betöltött, és most a lakatok fölnyiltával Telegdi K. Lajos e könyvnek kiadásával valóban közhasznu dolgot tesz. Ezen könyv valahol csak ismeretessé lesz, eleget fog önmaga mellett szószólóskodni nagy belbecse által; azért fölösleges magasztalásával ömledezni; hanem hogy iránta az annyira kiérdemlett figyelmet, és közérdekeltséget fölhivhassuk, szóljon a könyv következő tartalma:

Bevezetés: Nap és föld. A nap mint önálló égi test. Régiek véleménye a napról. Napismeret. A napról mint közép-pontról, mely körül más égitestek forognak. Első rész: Földünk-ről általánosan. I. szakasz: A föld mint égi test. Régiek merész véleménye a földről. Utazások a föld körül. Föld alakja, nagysága, forgása maga körül, a nap körül stb. II. szakasz: A föld kiegészítő részeiről. Légkör. Jó és rossz lég. Tenger, folyó víz, tó, mocsár, láp, jó és rossz víz, hegyek, hóvonal. Völgy, síkság. III. szakasz: Száraz föld jelen állapota. Kő és föld. Porhanyó föld különbözősége földszint. Termékeny föld és földjavítás. Földrétegek, kőrétegek, kőrétegek rendje. Kővületek. Néhány magyarországi kővületek. Kőrétegek a porhadozó föld alatt. Barlangok a réteges kövek közt. Rétegtelen kövek stb. IV. szakasz. Mult időktörténete: Porhadó föld származása, réteges kövek és kővületek származása, kőrétegek nem vízirányos állása. Hegyek fölemelkedésének oka. Föld alatti tűz kirontásának oka. Sziklás hegyek különbözősége általában, különösen hazánkban. Korunk nevezetesebb tűzhegyei. Barlangok tűzhegyek körül, meleg vizek. Hideg források eredete, ártézikut. Özönvíz, kőszén; kavicsréteg. Régibb és újabb hegyek. V. szakasz: Földünk jövője. Második rész. Egyes ásványokról. Bányászat kezdete. Ásványok előjövetele. Kristályok. Sófélelek. Ércfélelek. Éghetők. Tulajdonképen való kövek. Visszatekintés. Ásványok módszeres áttekintése. Ásvány-, növény-, és állatország. Természettudomány. Képek magyarázata. Ezen gazdag tartalom magában is érdeket kelthet. Ezen tartalom közléséhez pedig teljes meggyőződéssel adhatjuk, hogy a mű kivitele a tudomány jelen színvonalán bármely hasontárgyú külföldi társával versenyezhet. Ezen felül pedig reánk nézve magyar eredetiségét jellemzi s igen becsessé teszi, hogy élénk leiró modorában mindenütt nagy részletességgel s meleg előszeretettel mutat reá, hogy a leirt földnemeket, kővületeket, ásványokat, barlangokat, fémeket

Magyarországunk mely helyiségein lehet találni. Második előszavában az érdemes szerző így ír: „ha német és angol földészek (földtanárok, földtudósok, mert földész alatt szántó vetőt értünk) csak mellesleg említik a szíkföldet: igen természetes, mert ők náluk azzal kevés baj van. Hazánkban másképp áll a dolog. És ha ugyan ők közülök némelyek vegytani tekintetben nem sokat törődnek azzal, mikép különböztessek a mészföldet a szíkföldtől: nekik ez is megengedhető. Nem úgy nekünk. És szerénytelenység nélkül legyen mondva, itt tartanám egy részről e csekély munka némi elsőbbségét más hasontartalmu munkák felett.“ Így tűzte ki magának a szerző a feladatot, és azt meg is fejtette: a valódi hazai földismerést. Ezen könyvnek valóban többszörösen jó eredménye lesz, mert egyfelől terjeszti a tudományt, a világosodást, az ismeretet, oszlatja a hol csak eszmerokonságnál fogva kiterhete, a babonák, előítéletek sötét ködeit; másfelől ismertetvén a haza földében rejlő dus kincseket, terjeszti és ébreszti a hazaszeretetet. Sok tudós fő irt volna ezen szakmára tudós külföldi compilatiót, de a néhai Csécsi tollát a hazaszeretembe mártotta, annak melege ömlik el ezen tisztán reális tantárgy sorain, és művéből nem csak a tanulók meríthetnek tudományt, hanem az iskolából régen kinőtt olvasók is sokat találnak benne, a mit eddig nem tudtak. A tanító urak, kik a könyvet használni fogják, lelkökre vegyék a t. szerző második előszavának ezen intését: „Az egész munka értelem fejlesztése végett iratott és gyakorlati tanítást föltételez. Ki a természeti tudományok tanítását tömötten összehalmozott adatok könyv nélkülezésében találja, annak én nem irtam.“ Ezzel bevégzem ezen becses könyv ismertetését két kívánattal: vajha minél nagyobb elterjedésnek örvendhessen! és vajha az iskolákban csak gyakorlati tanmódszerrel használtassék!

Baló Bénéjámín.

KÉRELEM SZT. KÖLTÉSZETI IRÓINKHOZ.

A tiszáninneri egyházkerületben eddig tekintélyesített halotti énektár nem levén, miután ennek létrehozása valósággal égető szükséggé vált, azon bizalomnál fogva, melylyel az egyházi éneklés átalakítását s terjesztését, az énekügy iránt kegyeletes buzgalommal visel-

tető egyházkerületünk lelkesült kormányzó testülete, kezeimbe tette le, tisztelettel fölkérem szentköltészeti íróinkat, miszerint az általam szerkesztendő halotti énektár minél előbbi létesítésére segédkezet nyújtani, s azt becses dolgozataikkal gazdagítani ne terheltesenek.

Mínthogy pedig, felekezetünkben eddig létező ilyenmü könyvektől, mind tartalomra, mind belrendezésre nézve több pontokon eltérő oly halotti énektár szerkesztése céloztatik általam, mely állandó belbecsénél fogva önmagát egyhamar túl ne élhesse, azonkívül gyülekezeteink tagjai korkülönbség nélkül egyezőleg használhassák, tájékozásul bátorodom a következőket előrebocsátani.

I. A szöveget illetőleg, kívánatos volna :

1. hogy azok tisztán vallásos tartalmu, nem annyira magas mint egyszerű s ihletett irmodorban szerkesztessenek.

2. hogy a szövegsorok nem mesterkélten egybefűzöttek, hanem a választandó dallami sorok belértelmével öszhangzók s természetes menetelűek lennének.

3. hogy azok különböző halálesetekre, az állapotok s életkor főbb szakaszai fgyelembe vételével alkalmaztatnának.

4. hogy a hosszabb dallamra írottak négy, a rövidebbre írottak pedig öttől nyolcig terjedő versmennyiségűek lennének, ez utóbbi versmennyiség különösen az uton és temetőben mondandó énekeknél vétetnék tekintetbe; ez által a halotti énektár tulterjedtsége gátoltnék meg.

II. A dallamot illetőleg, ohajtandó volna: hogy e részben leginkább a francia zsoltárdallamoknak adatnék az elsőség, hogy népiskoláinkban a szerfelett nagymennyiségű énekek fölvétele által a növendékek tanideje ne csorbittatnék meg; szabadságában áll azonban a költőnek, a más egyházkerületekben uralgó halotti énektár dallamait is választani, azon megjegyzéssel, hogy azok közül csak a szívhez szólóbbak s szabatosabb menetűeket használja föl.

III. A halál eseteket illetőleg, célszerű volna: hogy azok közül a gyakoribbakra több, a ritkábbakra kevesebb énekek készítettetnének.

IV. Az életkor főbb szakaszaira nézve, megkívántatnék: hogy a gyermek és középkorúakra több, az ifju és megélemedett korúakra kevesebb, a különböző állapotú s nem természetes halál által kimultakra pedig kevés számú énekek szerkeztetnének.

V. A szertartásos éneklési rendet fölvéve, szükségesekek volnának :

1. a háznál, 2. az uton, 3. a temetőben. 4. tanítás vagy szónoklat közben mondható énekek, ez utóbbiak 1—2 versűek lehetnének.

A szövegek biztosabb szerkesztése végett bátorlódok ajánlani a következő dallamokat:

1. A háznál mondandó énekek föltehetőek a zsolttár dallamok között a következőkre: X. XVI. XXII. XXVIII. XXXII. XXXIII. XXXVIII. XXXIX. XL. LXV. LXXIII. LXXVIII. LXXXIV. LXXXVIII. XCI. CII. CXXII. CXXXVII. CXLIV. Zs. A dicséreti dallamok között: 37. 75. 163. 190. dics. Az uton és temetőben mondandó énekek fölvehetőek: a tiszántuli halotti dallamok között: az 5. 15. 20. 21. 23. 24. 28. 37. 42. 45. 46. 66. 67. tem. énekek; különösen a temetőben használható zsolttár dallamok: a fenntebbieken kívül még a XXIII. XXXV. XLII. CIII. Zsoltárok.

A halál esetekre kérem figyelembe venni:

1: a természetes halálózást, mely vagy rövid, vagy hosszú betegség következtében, vagy hirtelen s véletlen állott be.

2. a nem természetes halálózást, mely vagy elemi okokból származik, mint a tűz, villám, és víz általi; vagy erőszakosság következménye, ez utóbbi ismét vagy közvetett, vagy közvetlen; közvetett, az erőszakos gyilkolás általi, közvetlen, az öngyilkolás általi kimulás; az előbbi eset vagy egyes vagy több személyű.

3. a különös halálózást, minémű a szülés általi kimulás, mely előáll egy gyermek, vagy ikrek világra hozatala által, és pedig mikor a szülő szülőttjével, vagy ha ikrek, egyiknek életben hagyásával hal el; mikor a szülő egy gyermek szülése következtében mulik ki s gyermekét életben hagyja.

Az életkorra kérem a következő osztályozást:

1. Kis csecsemői; ide vehetők az oly kisedek is, kik vagy születés előtt, tehát halva lettek, vagy születés után néhány nappal elhalnak; ezek lehetnek egyesek, lehetnek kettősök; tehát a szöveg egyes, vagy többes számu lehet. —

2. a gyermeki; ide tartoznak a fejlettebb gyermekek, kik vagy növendékek, vagy tanulók.

3. az ifjui; ide tartoznak az iskolahagyottak, kik vagy szabadok, vagy ifju házasok.

4. a középkori, ide tartoznak a több éves házasok, és pedig, a kiknek egyike hal el, vagy egymásután mindketten kimulnak, hol több, hol kevesebb árvát hagyván magok után.

5. az öregkori, ide tartoznak a hajlott idejűek, kik vagy családosok, vagy család nélküliek.

Az állapotokra nézve kérem megjegyezni:

1. a közönséges állapotot, mint a földmivesi, vagy közép állapot.
2. a hivatalbeli állapotot, mely lehet e g y h á z i, u. m. lelkészi, énekvezéri és tanítói, de lehet egyháztanácsnoki is; továbbá: világi, mint a magasb tisztviselői hivatalok.

Végezetre a halál eseteknél megtörténik, hogy az elhalt nem gyülekezeti tag, hanem idegen, vagy átutazó.

Ezek a főbb körvonalok a temetési énekek szerkesztésére nézve. Méltóztassanak ezeket példányul venni, hogy a mennyire lehetséges, a kitűzött célt megközelíthessük.

A tiszta vallásos szellemben írott s minden bucsuzás vagy bucsztatás nélküli szövegeket folyó évi október 1-ső napjáig kérem beküldeni; hogy azokat rendszerbe állítva, a f. t. egyházkerületi küldöttség rendelkezése alá bocsáthassam.

Sárospatakon febr. 3-án 1862.

Ivánka Sámuel,

énektanár.

VEGYES HIREK.

Külföld.

Poroszország. Azon panaszok következtében, hogy a tanítók nagyon gyakran más életnemre mennek át, az oktatási miniszter tudatja a tartományi tanfelügyelőkkel, hogy e baj elhárításának legbiztosabb módja a tanítók illő díjazása, meghagyatván egyúttal a szemináriumi igazgatóknak, hogy figyelmeztessék növendékeiket, hogy a pillanatra talán kedvezőbb privátállomás elfogadása által jövő állandó hivatásszerű állomásaikat veszélyeztetik, és hogy a komoly erkölcsi felfogásnak nem felel meg, azon reményt, melyben a hatóság az illető növendékek kiképzéséről a szemináriumokban gondoskodott, kijátszani. Több külföldi lap közli a poroszországi tanítói szemináriumok és azok igazgatóinak részletes kimutatását, melyből mi csak azon adatot vonjuk ki, hogy beleértve a női képezdéket, Poroszország összesen 50 szemináriummal bir.

Boroszloból írják, hogy az ottani tanítók is készülnek az egész kerületbeli tanítókkal egyesülten a képviselőházhoz petíciót nyújtani, melyben kívánják: hogy a szemináriumi növendékek legalább oly képzettséggel birjanak, milyent a felső polgári iskolák

első, vagy reáltanodák második osztálya nyujt, hogy a szemináriumi növelés jobbittassék, s ilyenek csak nagy városokban létesíttessenek; ezekben a bentlakás az ifjakat ne zárja el egészen a világtól, melynek számára hivatva lesznek növelni; a tanfolyam legalább 3 éves legyen; hogy a tanítók nyugdíjazása ugyanazon szabályok szerint történjék, mint a közvetlen államhivatalnokoké, s ez ne az illetőnek utódjától vonassék el; hogy a kormány iskolatanácsosai szakférfiak legyenek, hogy az iskolai bizottmányban a tanítók helylyel és szavazattal birjanak. Ugyanonnan írják, hogy a mult évi decemberben mintegy 70 tanító aláírásával beadott azon peticióra, hogy az oktatási törvényt a tanítók is megvitassék tanácskozmányaikban, a kultus miniszterium oda nyilatkozott, miszerint e kérésnek hely nem adathatik, miután e jog egyenesen a képviselőket illeti, kik bizonyosan a tanítói kar érdekeit is tekintetbe fogják venni. Egyébiránt peticiókban akár egyes tanítóknak, akár tanítói egyleteknek szabadságukban áll, ohajtásaikat nyilvánítani.

Bajorországban 20,000 tavalyi katonaujone közt csak 2352, tehát 11% részesült némi csekély iskolai képzésben. Történék csak ez nálunk, volna mit olvasnunk a barbárokról!

Lipszében egylet alakult, melynek célja a városi iskolák számára gyakorlati tanítókat képezni. Tagjai közt vannak nemcsak tanítók és igazgatók, hanem nagy számban tanárok, orvosok, jogászok, kereskedők és iparosok is. Az itteni tanítói egylet pedig jan. 12. Pestalozzi születése napját ünnepélyesen megülte.

Gotha. Az itt öszszejött országgyűlési bizottmány elé a kormány egy oktatási törvényjavaslatot terjesztett. E szerint minden község tartozik egy, vagy a körülményekhez képest több népiskolával is birni; közel fekvő községekben azonban, ha a tanulók száma nem tesz többet 30-nál, közös iskola is állitható. A tanulók rendes száma egy egy iskolára 80; hol több van, ott a tanerők szaporítandók. Az iskolalátogatás kötelezettsége alól csak azon szülék gyermekeit lehet felmenteni, kik növeltetésökről magán uton elegendőleg gondoskodnak; de az iskolai terheket ez esetben is tartoznak viselni. E törvény a tanítói fizetések is szabályozná, meghagyatván különösen a községeknek, hogy, menynyire csak lehet, a tanítót kerttel, egy tehenet eltartó réttel és háztartásra elegendő burgonyafölddel lássák el.

Hesszen-Darmstadt. Az itteni kormány, miután mind az első, mind a második kamara a tanítói díjak javítása mellett nyilatkozott, a hivatalos lapokban fölhevija a községeket, a tanítói fizetések

önkéntes javítására, e mellett pedig 5000 forintot utalványozott azon érdemes idős tanítók számára, kiknek jövedelmök nem több 200 — 300 forintnál. Azon községekben, melyek a tanítói jövedelmet különösen földben s természetényekben legalább 225 frtig nem képesek emelni, az állam lesz hivatva pótléket nyújtani, a kormány ez iránti javaslata a legközelebbi országgyűlés elé levén terjesztendő.

Olaszország. A közoktatás főfelügyelőjének hivatalos jelentése szerint a nápolyi tartományban levő 1845 község közül 846-ban épen nincs iskola; mindössze mintegy 67,431 gyermek nyer némi oktatást. Minthogy pedig a lelkek száma 6,500,000, minden ezer lélekre esik egy tanuló. A tanítók legmagasb jövedelme 120, a legkisebb 2 (!) tallér. Ezt tudva, kit lephetnek meg az ottani szomorú események?

Milanóban annál nagyobb léptekkel halad előre a növeledésügy. A meglevő tanítókat tanulmányozásra ösztönzik, képezdékét állítanak, a díjak 1000 — 1800 frankra emeltettek sat. 1859-ig Milanóban 22,300 tanuló volt, mely szám eddig megkétszereztetett.

Svédország. A kormány 450 tallért utalványozott egy fiatal növelő számára, ki magát Berlinben, Lipcsében és Drezdában a tornaszat tanítójává fogja kiképezni.

Bécs. A városi tanács iskolai osztálya egyhangúlag 7000 forintnak a városi pénztárból az ottani protestáns iskolák számára leendő fizetése mellett nyilatkozott. Az államminisztérium pedig két 500 frtos ösztöndíjat alapított két protestáns lelkészi vagy tanári jelölt számára, kik magasb kiképzés végett külföldi egyetemeket szándékoznak meglátogatni.

Belföld.

Szeremleli Gábor „Keresztyén vallás tudomány“ című művének harmadik kötete megjelent. Kapható Sárospatakon a szerzőnél, Pesten Oszterlamm Károly és Ráth Mórál. Ára 1 for. 35 kr.

A losonci prot. egyesült VI. osztályú középtanodában e folyó iskolai évben nyolc tanár működik s a tanulók száma 141. Jelenleg igazgatótanár Kristóffy János.

A Sárospatakon 1862. január 20. s következő napjain működött egyházkerületi számvevő és vizsgáló küldöttség mint máskor, ugy ez évben is elvégzé teendőjét, mely a főiskola anyagi és szellemi ügyei mibenlétének tudomásul vételében áll, hogy aztán azt a főtiszt. egyházkerület elé terjeszse.

Mi az anyagi ügyeket illeti: nagyméltóságú főgondnokunk ó excellenciája felhívása folytán, a főiskolai pénztár nem megvetendő összeggel (körülbelől 40 ezer forint) növekedett. Más részről pedig a kamatok befizetésében nem történt azon pontosság, melyet megvárni,

sőt követelni a küldöttségnek joga van. Ennek oka egyebek közt a peres ügyek fenakadása, általános pénzszükségben keresendő. Legyen ez egyik, vagy másik, küldöttség nem mulasztá el a lehető erélyes intézkedések megtételét. Vajha ezek azon sorsra ne jutnának, mint az egy évvel ez előtt hoztattak! Igaz, hogy minden testületi intézkedés és kivitel nehézkes; de hogy a kivittel megbizott egyes tagok erélyességétől igen sok, lehet mondani minden függ, kétségbe vonhatlan. Jó lenne e részben kevesebbet határozni, többet tenni; legalább bizonyos ügyekben hozott határozatokat félre nem vetni, s ujjakkal fel nem cserélni, a nélkül, hogy azoknak érvényesítését meg ne kísértessük volna.

Különösen tűnik az fel, hogy a pénz kezelése körül egyöntetűség nincs, péld. a képezdére tett ajánlatokra nézve. Itt ugyanis egyik egyházmegye az általa megajánlott vagy kivetett összeget önmaga kezeli, vagy évenként küldi be annak kamatját a főiskolai pénztárba, vagy a rendes kamat bizonyos részét tőkésíti; mintha ezen megajánlott, vagy kivetett összeg kamata, ha egészen beadatnék, elegendő lenne az intézet fentartására?! A másik egyházmegye pedig a kebeléből beadandó összeget legkevésbé sem öszpontosítja; hanem minden egyes egyházközség közvetlen küldi be tartozását a főiskolai pénztárba. A főtiszt. egyházkerület a pénztárnoktól rendet, pontosságot követel, merjük azért hinni, hogy gondoskodni fog azon utakról és módokról is, melyek ezen rend és pontosság kivételét lehetőleg könnyítik.

Azon több oldalról emelt panaszt illetőleg, hogy az ünnepi követek kisebb tanuló ifjakat magukkal nem visznek, vagy ha visznek is, azok keresetének bizonyos részét maguknak elveszik, mi által a szegény tanuló ifjaknak nincs alkalmuk, mint ez előtt volt, a legszükségesebbekre megkivántató pénzmennyiséghez juthatni, határozatot, hogy ezután minden legációba menő ifju köteles magával a főiskola kebeléből egy segédet vinni, ettől azért semmi dijt nem követelni. Ki e határozat ellen vét, ünnepi keresményének $\frac{1}{6}$ részét a tápintézet részére köteles leend befizetni. A kivitel módjára nézve legcélszerűbb lesz, ha egy laposka nyomatik, az ünnepi követ és segéde neve az ünnepválasztás alkalmával erre feljegyeztetik. Ez leend aztán az illető lelkész által láttamozva azon bizonyítvány, mely e határozat teljesítését a beszámolás alkalmával a széniori hivatalnál igazolni fogja.

Tétetett intézkedés azon panasz megszűnése iránt is, hogy az ifjak legációikat eladván, maguk helyett másokat, néha olyanokat küldenek, kik küldetésöknek megfelelni nem képesek, vagy legációjokat összecserélik. Legyen szabad megjegyezni, hogy ezen intézkedés kivitele részben az egyes egyházak lelkészeitől függ. Ha ők csak panaszoknak, de panaszuk megszűnését minden lehető uton, módon, tettleg is nem munkálják, szerintünk nincs okuk a főiskolai előljáróságot kárhozatni.

A legközelebbi vizsgák alkalmával a tanuló ifjúság létszáma következő volt: A képezde három osztályában 27. Az elemi és nyolc gimnáziumi osztályban, 914. Az akadémiában a bölcsészetet és hittant hallgatók, 109. A két éves jogi tanfolyamon, 84. Összesen = 1134.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

HATODIK ÉVFOLYAM.

Április 10. 1862.

T A N T E R V

melyet a tiszáninneni helyv. hitv. főtiszt. egyházkerület 1861. szept. 29. 30. és okt. 1-ső napján Szántón tartott közgyűlésében a sárospataki főiskolában fenálló gimnáziumi, akadémiai és képezdei tanfolyamokra elfogadott és életbe léptetni határozott.

Bevezetés.

A tiszáninneni helyv. hitv. egyházkerület folyó évi ápril. 30-ik s több következő napjain Miskolcon tartott közgyűlésének IX. szám alatti határozata következtében, küldöttség neveztetvén ki a végett, hogy a függő kérdésben levő tanügyet oly alapon rendezze, mely a tudomány, kor, felekezet és nemzet érdekeinek megfelelően, a nevezett küldöttség tagjai, ugyancsak folyó év szept. 27. 28-kán Szántó városában tartott összejövetelők alkalmával, szem előtt tartva a fent érintett jegyzőkönyv IX. pontjában kijelelt és megállapított elveket, ugy szintén a tiszáninneni egyházkerület küldötteinek a tiszántuli kerület tanügyi bizottmánya küldötteivel folyó évi aug. 3. 4. 5-ik napjain Erdőbényén tartott értekezletökben együttesen készített kimerítő s terjedelmes dolgozatát, közösen megállapított véleményöket következőkben terjesztik elő *).

I. Gimnáziumot illetőleg.

A) Ellenvetések.

Legelsőben is vizsgálat alá vétetett, melyek azon ellenvetések, melyekkel gimnáziumaink a nagy közönség által

*) A küldöttség kiváló figyelemmel volt a Pesten 1860. szept. 20-án tartott egyemes tanári értekezlet munkálatára.

akár méltán, akár méltatlanul illettettek, hogy így azon indokok, melyek alaposak, a baj orvoslása által megszüntet-hessenek, azok pedig, melyek alaptalanok, megcáfoltassanak. Ennek folytán úgy találtuk:

1) Hogy azon mindenfelől nyilatkozó vád, miszerint gimnáziumainkban a fegyelem nem elég erős, valóban alapos; de nem is lehet az máskint mindaddig, míg a szakrendszer oly tulságra lesz vive, hogy egy osztályban néha nyolc rendes tanár is működik, hét pedig épen nem ritkaság, s e mellett a tulzott szakrendszer úgy félrevezeti a tanárokat, hogy azok magával a didaktikai sikerrel és a növelési érdekekkel keveset gondolva tanítanak; pedig a mi iskoláinkban a fegyelem nem csak általános lelkiületfejtő tulajdona miatt, hanem azért is különös figyelmet érdemel, mert ezt hitfelekezetünk erkölcsi elveinek s ezekből folyó és a társadalmi életre is kiható nemes tulajdonainak fentartása és erősítése multhatlanul megkívánja.

Miként a fegyelem gyengülése magából a mult évek alatt behozott rendszerből önként következett, úgy egy helyes rendszernek behozatala nagy részben vissza fogja állítani az erős fegyelmet is. Nem keveset teend erre azon intézkedés is, miszerint az alsóbb osztályokba, az alább kifejtendő okok miatt, egészen osztályrendszer hozatik be, s a felsőbbekben is, a szakrendszer merevsége a rokon tudományoknak egy tanárnál való csoportosítása által el fog enyésztetni.

2) Nagy fontosságúnak tartja a bizottmány azon ellenvetést, hogy gimnáziumainkban a növendékek, naponként sok órán levén elfoglalva, nem nyerhetnek időt magoknak az önmunkásság általi művelésére s tökéletesítésére.

Ennélfogva ohajtja a bizottmány, hogy a tanórák száma a rendes tantárgyakban 20-nál kevesebb, 26-nál több ne lehessen. Csak hogy még ezzel sem lesz, egy más különben alaptalan ellenvetés megcáfolva, mely abból áll, hogy

3) A tantárgyak száma egyegy osztályban igen sok levén, a tanítványok figyelme igen meg van oszolva, s hol egy, hol más tudományhoz való kapkodás miatt, nincs egy-séges eredmény, nincs szellemfejtő hatás.

Ezen ellenvetést annyiban alaptalannak tartja a bizottmány, a mennyiben csak egy tantárgyat sem talált a gimnáziumban az eddig tanítottak között olyat, a melyet ezu

tán is tanítani ne kellene, csak azt nem helyeselheti, hogy a négy alsó osztály eddig úgy volt berendezve, hogy abban minden reáltudomány mintegy bevégeztetett; annyiban azonban lát ezen vádban valamit, a mennyiben az tisztán áll, hogy eddig minden tudomány, mely valamely osztályban tanított, egész éven át hetenkint két, sőt néha egy órán is keresztül tanított.

Ezen bajon segíteni vél a bizottmány az osztályrendszernek a szakrendszerrel kombinált visszaállítása által, midőn a rokon tudományok egy tanár kezében lévén, annak alkalom adatik koronkint egyik vagy másik tárggyal való tanulmányozásra; sőt kevesebb tanár működven egy osztályban, a különböző tantárggyal foglalkozó tanárok is könnyen összeegyezhhetnek, s óráikat egymásnak koronként átengedhetik.

4) A tanintézetek szervezésekor szükségelt tanerő szaporítása ellen emelt vád önmagában elenyészik, természetes lévén, hogy a nagyobb tanerő mindig nagyobb és dusabb eredményt szokott előidézni. Sőt e tekintetben felemlítendőnek véli a bizottmány a f. évi tavaszhoz 4-ik s ezt követő napjain Pesten tartott h. h. egyetemes tanügyi értekezlet jegyzőkönyvének 2-dik cikkét, melyben a nevezett tanügyi értekezlet mély tisztelettel kéri a főtiszteletű egyházkerületeket, buzgó ügyszeretettel, s hatalmukban álló erélylyel felügyelni arra, hogy azon szép tanerőket, melyek a 12 évi nyomás alatt előteremtettek, éppen a nemzeti és felekezeti művelődés és korszerű haladás érdekében leszállítatni, vagy éppen elenyészni ne engedjék.

5) Azt is szokták vádul felemlíteni, hogy már most a mi iskoláinkban szegény ifjak alig képesek magukat fenntartani, holott eddig igen nagy része tanulóinknak szegény ifjakból állott.

Ezen bajnak némi orvoslását az által véli a bizottmány ha egy részről a tápintézet és bentlakhatás jótéteménye az az egész gimnázium tanulóira különbség nélkül kiterjesztetik; más részről ha az iskola az azt fenntartó közönséggel és jóltevőkkel minél gyakoribb nyilvános és közvetlen érintkezésbe hozatik.

Fel kell tehát tartani jövődőre is a nyilvános vizgákat. Ezen közvizsgák oly ünnepélylyel nyittassanak meg, hol az iskola múlt évi állása az igazgató tanár által hiven

előadassék, egy más tanár a legközelebb elhunyt kitünőbb jóltevők felett parentáljon, az élőkét ismertesse meg, s a rég elhunytak emlékezetét hálásan elevenítse fel; ugyan akkor értekezésekre és feladványok megfejtésére jutalmak tüzesenek, s a mult évben kitűzött jutalmak a nyertesek között kiosztassanak. Egyszersmind a zenéből, rajzból, testgyakorlatból, szavalásból stb. mutatványos vizsgák ekkor tartassanak. Végezetre minden évről iskolai értesítők készíttessenek, melyekből az egyházak és jóltevők nemcsak a gimnáziumnak, hanem általában az egész főiskolának állását és művelődését alaposan és részletesen felösmerhessék.

6) Azt mondják továbbá igen sokan, hogy nem volt szükség a gimnáziumba nagy költséggel rendes állandó tanárokat alkalmazni, hogy abban a primáriusok vagy jurátusok most is épen úgy eltaníthatnának mint régenten.

Ugy de a gimnáziumban az állandó tanárok hiányát már 1848 előtt egyházkerületünk ösmerte és mélyen érezte, sőt 1846-ban Poroszlón tartott közgyűléséből főiskolánk belső szerkezetének átvizsgálására kiküldött egyházkerületi választmány elnöke t. Komáromy József ur által tervkészítéssel megbízott összes tanárikar tervének IV-ik szakaszában kimondotta: „hogy a tanulói pályájokat alig bevégezett ifjak, kik más cél felé igyekeznek s a tanítás csak mellékes eszköz főcéljuk elérésére, ezen nagy célnak tökéletesen meg nem felelhetnek, annál fogva e célt csak állandó s tudományos férfiakból választott rendes profeszszorok által lehet elérni.“ De iskolánk jelen állását tekintve az kivihetetlen is, sőt ha a tantárgyakat megtekintjük, melyek mint alább ki lesz fejtve a gimnáziumból ki nem maradhatnak, még inkább látható lesz az állandó és tudományosan kiképzett tanárok szükségessége.

7) Végezetre nagyon terhes és hátrányos gimnáziumainkban a tanulóknak egyegy osztályban levő nagy száma, miként főiskolánk gimnaziális I-ső osztályában 150-re is ment a tanulók száma, ennél fogva lehetetlen a tanárnak az egyes tanulókat úgy begyakorolni s azoknak figyelmét úgy ébren tartani, mint ezt a kisebb osztályokban tehetik, s figyelmet tartani is sokkal nehezebb az ilyen népes osztályokban.

Ezen bajon jelen körülmények közt a magántanítás által lehet segíteni; tehát a magántanítást az alsóbb osztályok-

ban életbe kell léptetni, hogy a magántanítók egy részről mindennap utána nézhessenek, miképen végezte minden egyes tanuló a rendes napi munkát, másfelől abba, a mi az osztályban magyaráztatott, begyakorolhassa. Így nemcsak az alsóbb osztályok növendékei nyernek, hanem nyernek a magántanítókul alkalmazott felsőbb tanulók is, mert hogy sikeresen tanithassanak, kénytelenek lesznek minden tudományt ismételve betanulni; de a tanításban és a gyermekekkel való bánásban is egy kis gyakorlottságot szereznek. Csak hogy elmulhatlanul megkivántatik, hogy mindenik osztály magántanítói azon osztály tanárának közvetlen felügyelete s utasító vezérlete alá rendeltessenek.

Miután azonban kívánni sem lehet, hogy ezen magán tanítást a felsőbb tanulók minden fizetés nélkül teljesítsék; de az alsóbb tanulókat sem tanácsos több több tandíjjal terhelni, mivel a mostani tandíj is elég nagy, legalább a mostani tandíjnak egy részét magántanításra kellene fordítani. Sőt a szegény tanulókra nézve ohajtandónak véli a bizottmány, hogy azok a magántanítványok közzé úgy osztassanak be, miszerint taníttatásuk minden díj nélkül történhessék.

B) E l v e k.

Miután az ellenvetéseket, melyekkel a gimnázium terhelteik, egyenkint felvette és megvizsgálta s részint alaptalanságukat részint orvoslásuk módját kimutatta, következő elvekben állapodott meg a bizottmány:

1) A gimnázium célja az általános érdekű tudományok által az egyetemes emberi műveltség alapjait biztosan letenni, a szellemi tehetségeket összhangzólag fejteni s ezek által az ifjakat nagyobb mérvű önmunkásságra s a szak tudományok pályájára is képezhetni.

2) Az egyetemes emberi műveltség, humanizmus, értenünk kell, nem csak a római és hellen klasszikai irodalom mezején való jártasságot, hanem általában mindazon tudományok kellő ösmeretét, melyek az emberi szellem összhangzó fejlesztését eszközlik, s melyek az igazi tudományosságnak nélkülözhetlen alapjai.

3) Be van végezve a gimnázium, midőn annak célja s feladatához képest az irodalom kellő mérvben bevégeztetett,

a lélektan és logika a tanultakra való vonatkozással előadott.

4) Ezen célt, mint a főt. egyházkerület eleve kimondotta, nyolc év alatt véli a bizottmány elérhetőnek.

Ide vonatkozólag felemlitendőnek véli a bizottmány, hogy egyházkerületünkben 1796. 1803. 1810. s 1828-ban nyolc évi tanfolyam állittatott fel a gimnáziumban s csak 1837-ben szállittatott az le hat évre, bizonyosan nem tudományos, hanem egészen más érdekből, melyeket a katholikum gimnáziumok 6 éves tanfolyamára való tekintet nagy részben elősegített.

De bármi történéjk a katholikum gimnáziumokkal, nekünk a mi gimnáziumunkat meg kell szabaditanunk azoknak nyügétől. Oda kell törekednünk, hogy magyar protestáns felekezetünk az európai műveltség mezején az őt illető tért elfoglalja s a magyar ne legyen ezután is a tudományosság terén a külföldnek pusztá utánzója s uszályhordozója. Nemcsak erős jellemű, de alapos tudományu protestánsokat kell nevelnünk, kik vallásukat annak elleneivel szemben, az igazi tudomány fegyvereivel küzdve tudják megvédelmezni.

Ha ezen célt felekezetünk iskolái a régibb korban nyolc osztálylyal sem érhatték el, a midőn latin és görög nyelven kívül semmi más nyelv nem tanittatott s a reáltudományok alig voltak csak képviselve is, mi módon lehetne azt most hat osztálylyal elérni, midőn a magyar nyelv és irodalom alapos tanításán kívül a német, sőt a francia nyelv és irodalom alapos tanítását is megkívánja nem csak a tudományok jelen állása, hanem a parancsolt közvélemény is. Vagy talán belátják sokan a nyolc osztály szükségességét s nyolc év alatt akarják végeztetni a gimnáziumi tudományokat, csak hogy a két felső osztálynak más nevet adnak s azt a bölcészeti tanfolyamba szakítják. Ennek semmi helybenhagyható alapos okát nem látja a bizottmány, sőt két tekintetből nagyon károsnak tartja azt. Ugyanis nekünk protestánsoknak a gimnáziumon felül az alapítványok által kezeink annyira meg vannak kötve, hogy ott szabadon épen nem rendelkezhetünk s rendszeresen csak a gimnáziumban mozoghatunk, már pedig az egész gimnáziumban mint tisztán tudós iskolában szorososan a rendszerhez kell ragaszkodnunk, minthogy az oly öncélu egységes intézet, mely fogalma szerint egy or-

ganikus egészet képez, melyet feldarabolni nem lehet, ha csak annak fogalmát is feldolgozni nem akarjuk. De meg a gimnáziumon felül nem csak a tudományok előadása más módszerrel történik, hanem a fegyelem is egészen másnemű, nekünk pedig a mi protestáns felekezeti jellemünkből kifolyó erősebb önfegyvelmezést, mely családi életünkben is nyilvánulni szokott, iskoláinkban is minél tovább kell terjesztenünk.

5) Kimondotta továbbá a bizottmány, hogy azon elvet, miszerint a legközelebb gyakorlatban volt gimnáziumi tanrendszerben az al- és felgimnáziumban a tudományoknak külön tanfolyama volt, úgy hogy a nyelvtanok kivételével az algimnáziumban is minden tudomány be lön végezve, nem helyeselheti; miután az semmi neveléstani okkal nem igazolható, s csak az alreál iskolák hiánya s azoknak mintegy helyettesítése s pótlása által indokoltatott. A bizottmány a gimnáziumot tisztán tudós iskolának tekinti és olyannak, mely az egyház szülötte és birtoka levén, nem a gyakorlati élet, ipar s mesterségek, hanem a tudományosság és az egyház érdekeinek tartozik szolgálni s annak főcélját semmi más mellék célnak alá nem rendelheti.

Nem kívánja azonban a bizottmány ezen elvének oly szigorú kivételét, hogy az egész gimnáziumon keresztül a merev folytonosság elve vonulván, az algimnáziumban semmi egész ne adathassék, sőt nyíltan kimondja, hogy nem hiszi a tudományok érdekét sérteni az által, ha némely tantárgyat az algimnáziumban is, mintegy egy egészen befejezve tárgyal s ugyanaz a felgimnáziumban is újra taníttatik, természetesen más módszerrel és más kiterjedésben.

6) Végezetre mind a tudományok, mind különösen a fegyelem érdekéből határozottan javasolja a bizottmány, hogy a grammatikális osztályokban egészen az osztályrendszer állíttassék vissza, mindenik osztálylyal egyegy tanár a tőle megkívántató tanítási óráknak egész számával foglalkozván s csupán a természeti tudományok tanítására rendeltessék kisegítőül mind a négy osztályra egy szaktanár, ki azonban ugyanazon tudományokat a humanitási osztályokban is taníthatja. Jónak látszik ez a tudomány érdekéből, mert a tudományok összefüggése, kapcsolatosága, egyiknek a másikra nézve segítő szerepe, a fegyelem ébrentartása csak így vitethetik ki, ha a még ki nem fejtett s rendszeres-

séghez nem szokott gyermeki értelem a különböző tanítók gyakran egészen különböző modora és személyisége által nem zavartatik. Fegyelem érdekéből is nagyon szükséges ez; mert itt még nagyobb szükség van arra mint a humanitási osztályokban, hogy a fegyelem atyáskodó legyen, s a még itt ki nem fejlett, vagy meg nem higgadt hajlamok vezérlésére, idomítására aránylag sokkal több neveléstani tapintatos és következetes eljárás igényeltetik. Mindezek egy tanár által sikeresebben elérhetők, midőn tudva levő dolog, hogy az olyan gyermek, kiben még a képzelet tulnyomó az értelem felett, a tudományt magát gyakran a tanítóval ugyanazonosítja.

A négy felső osztályban azonban szakrendszer alkalmaztassék, de úgy, hogy mint már fentebb említettett, a rokon tudományok egy tanár kezében csoportosíttassanak s ez által itt is lehetőleg az osztályrendszer megközelíttessék.

C) T a n t á r g y a k .

1) A gimnáziumi tantárgyak megnevezése.

A gimnáziumi tanítás körébe esnek mindazon tudományok, melyek a gimnázium célja elérésére s feladata megfejtéséhez megkívántatnak. Ilyenek: 1. Vallás tan. 2. Magyar nyelv tan. 3. Latin nyelv tan. 4. Görög nyelv tan. 5. Német nyelv tan. 6. Történelem. 7. Földrajz. 8. Mennyeiség tan. 9. Természettan. 10. Természettan. 11. Logika lélektani alapon.

2) Ezen tantárgyak méltatása.

1. Vallás tan. Valódi emberi miveltség, a vallási tárgyakban való kellő jártasság és józan vallásosság nélkül képzelhető nem lévén, a gimnáziumi egész tanfolyamon keresztül különös suly fektetetik a vallástudományi oktatásokra, a mit egyébiránt már azon körülmény is megkíván és követel, hogy a gimnázium az egyház szülötte lévén; szükség hogy az ő anyjának az egyháznak érdekeiről soha el ne felejtkezzenek.

Végcélja a vallástudományi oktatásnak nem csupán az, hogy a növendék magát a vallásra, egyházra és annak intézményeire vonatkozó tárgyak felett vagy is az egyházi élet egész mezején alaposan tájékozni képes legyen, hanem

az is, hogy erkölcsisége és egész lelkülete akként idomittasék és tökélyesbüljön, a mint azt a keresztyén egyház életelvei kívánják. Szóval a vallástudomány ne csupán ismereteket közlő, de szív és jellemképző is legyen. De szükség továbbá, hogy a vallástudományi oktatás határozottan protestáns és pedig reformált szellemű és irányu legyen, hogy a növendék józan felekezeti öntudatot és önállást nyerjen s a nélkül, hogy másfelekezeteket gyűlölne, az egyházat, melynek kebeléhez tartozik, őszintén szeretni és tisztelni képes legyen.

Ezen fentemlitett különös suly, cél és szükségesség adja az elsőséget a gimnáziumi tantárgyak között a vallástudomány tanításának. Ezek határozzák meg az elvet nem csak az egyes tárgyak kiválasztása és berendezése, hanem azok kezelésére nézve is.

2. Szükséges a nyelvek tanítása. A gimnázium ugyanis tudós iskola lévén, nem ugyan véglegesen és közvetlenül, hanem előkészítőleg s mintegy eszközlőleg szükség a tantárgyakat is ezen alapelvől fölfogni, alkalmazni vagyis az oktatási rendszerbe illeszteni.

Az ismeret tárgyai közt, a nyelv, a beszéd azon egyetlen, melyet életünkkel, alanyiségunkkal együtt kapunk, bírnunk, s az mint kész birtok van meg szellemünkben, elébb mint rendszeresen okfőre vive gondolkozni tudnánk, így a beszéd, a nyelv, tulajdonkép irott vagy fenszóvali gondolkodás.

Nagyon rendén lesz ennélfogva ezen készenlevő szellemi birtokon próbálni meg s venni gyakorlatba az ifju tanuló gondolkozását azaz ráutasítani a nyelvben arra, a mi a nyelvet mint az emberi gondolkozás élő kifejezését mutatja, az pedig nem lesz egyéb mint az ismeret tárgyait egyetemes felfogása, szabályos elnevezése.

A tárgyak ily egyetemes és szabályos elnevezése a beszédrészek s a beszédrészek alakulásai p. o. szám, idő, mód, személy, forma szerint. Bizonyos miként a főnév mindig valamely logikai lényre, a substantia fogalmára, a melléknév mindig a járulék fogalmára mutat, valamint az igék ugynevezett jelentő, foglaló, s határozatlan módjai egyenesen a meglevő, lehető, lenni kellő vagy szükségyszerű és határozatlan logikai kategóriák megvalósulásai stb. Miért is nagyon természetes, hogy a nyelvtan főhelyet foglal mindjárt a gimnázialis oktatásban.

Továbbá, minthogy a nyelv fenszóval való gondolkodás és a halló érzéknek megvannak a maga tetszései, vagy nem tetszései, a szép nyelv egyszersmind szép gondolkodás és így a nyelv ismeretébe való begyakorlottság egyszersmind a nemes, izléses előadásnak multhatlan föltétele. Végre az egyetemes nyelvtani tényezők egyszeri felismerése megadja minden más nyelvhez a kulcsot, könnyíti a közeledést, mikre való nézve szükségkép követelendő:

„Hogy a nyelvtan mint a logikára, aztán mint a szép előadásra, végre mint ösmertet gyűjtésre szolgáló tudomány tanitassék.

A két előbbi cél elérhető a hazai vagy született nyelv által. De a mennyiben a hazai nyelv bármely élő nemzetnél sincs bevégezve, formáiban fordulataiban kiegészítve, buvárolva, különösen két nyelv u. m. a római és görög az, mely megrakva egy elenyészett tudományos és szépészeti világ kincseivel, egyetemes logikai oldala mellett közvetlen ajánlkozik, annyival inkább, mert midőn mindkettő egyrészt a régi világ tárháza, másrészt, mint törzsöknyelv, az újabb európai nyelvekhez is utat és módot szolgáltat, a nyelvtan gimnázialis előadási körét és szükségét teljesen kielégíti, ugy logikai mint eszthetikai tekintetben. Különösen

a) A magyar nyelv tanulásának célja, hogy a mások gondolatait, legyenek azok élő szóval előadva, vagy leírva, a növendék meg tudja jól érteni s a maga gondolatait helyesen értelmesen és világosan ki tudja fejezni.

Ennélfogva a nyelvnek nem csak jelen állását, hanem fejlődésének történetét is meg kell ösmertetni a növendékekkel. S minthogy minden gyakorlat az elméletben leli alapjait és megfordítva, az elméletnek a műremekekből kell le származtatni szabályait, szükség, hogy a nyelv és irodalom jellemző remekművekben legyen képviseltetve s a kompozíció elméletéből az előadás külön fajaira nézve tanítás adassék a növendékeknek. . . , Szóval a magyar nyelv tanításánál a gyakorlat legyen tulnyomó s mind az olvasókönyvnél, mind a tanításnál példákából vonassanak el a szabályok.

b) A latin nyelv és irodalom tanítását fontos okok követelik, nevezetesen

α) Alakilag bevégzett nyelvtannal és irodalommal bir.

β) Oly műtökélylyel és jellemfejtési képességgel bir,

mely az ifjak lelki tehetségeinek képzésében szivök és kedélyök nemesítésében főtényező lehet.

γ) Egy olyan kor szellemét ismerteti meg az ifjakkal, mely nélkül a mostani kor legnagyobb fontosságú társadalmi mozzanatait alaposan megismerni és méltatni nem lennének képesek.

δ) Egyházi és hazai szempontok is ugyanezt követelik, miután egyházunk jogai, államhozi viszonyai s mind egyházunknak, mind általában hazánknek története és törvényei nagy részben latin nyelven vannak megírva.

c) A görög nyelv és irodalom tanítása nem maradhat ki a gimnázium köréből, mert:

α) Annak nyelvtana még tökéletesebb mint a latin nyelv.

β) Műtökélyére nézve is felette áll a latin nyelvnek, s abban ennek anyja gyanánt tekinthető.

γ) A görög irodalom, antiquitas és mythologia ismerete nélkül a római írókat és viszonyukat sem foghatjuk fel helyesen.

δ) A régi görög filozófiának eredeti nyelven való ismerete nélkül a bölcséletnek jelen állását és idevaló fejlődését sem lehet helyesen megérteni.

e) Sőt a mennyiben annak, a ki valamely tudománnyal tüzetesen foglalkozik, nem elég annak csak jelen állását ismerni, hanem ismernie kell azon stadiumokat is, melyeken az keresztül menve a mostani állására kifejlődhetett, több tudományokra s különösen a természetrajzra nézve is okvetlenül szükséges a görög irodalom ismerete. A drámai nemben pedig műtökélylyel bíró darabokat leginkább a görög nemzet irodalmából mutathatni föl.

η) Végezetre felekezeti és nemzeti szempontból is szükséges, tudjuk ugyanis, hogy vallásunk egyedüli alapja: a szentírásnak egyik része az új testamentom görög nyelven van szerkesztve, s tapasztaljuk, hogy magyar történelmünk buvárai nem egyszer folyamodnak, különösen nemzeti és történelmünknel, sikeresen görögnyelvű forrásokhoz.

Ennélfogva kéri a bizottmány elvül kimondatni, hogy a görög nyelv tanulása alól senki fel ne mentessék; némelyeknek felmentése által azonban még más tanulók érdekeltsege is szenvedne.

A görög nyelv és irodalom tanításának mindemellett

is a bizottmány nem tűz oly széles alapot, mint ezt a latinnál tette s elégnek tartja, ha a növendék a nyelv szabályaival megismerkedvén, ezeknek s a görög világ ismeretének segítségével által megismerkedik a görög írókkal s megérti azoknak műveit. És így a görögre való fordítási gyakorlatok egyedül csak a grammatika bevégezteig használatnak.

Hol kezdessék meg a görögnyelv tanítása? errenézve abban állapotodott meg a bizottmány: ha ugyan is szükség volt a latin nyelvben való megerősödésre két év, épen így a harmadik osztályban megkezdendő német nyelvben való megerősödésre is megkivántatik két év; e szerint a görögnyelv csak az ötödik osztályban kezdendő.

d) Nem lehet kihagyni a gimnáziumi tantárgyak között a német nyelvet, miután annak irodalmát ismerni multhatatlanul megkivántatik, mint a melynek ismerete az európai tudományosság színvonalára emelheti a növendéket s minden élő nyelvek között ránk nézve legkönnyebben hozzáférhető irodalommal bír.

Célul azonban elégnek tart annyit kitűzni a bizottmány, ha érti a növendék a nyelvet alakjaiban és mondat szerkezetében s az irodalomból a jelesebb írókkal megismerkedik. Stiliztikai tekintetben azért is nem kívánja az ifjakat gyakoroltatni, mert nem tartja ezen nyelvet a tökély oly magas fokán állónak és oly bevégezettnek, hogy ez által és ez után saját nyelvünket mivelhetnék.

Mínthogy azonban lehetnek s lesznek is bizonyosan oly tanulók, kik a német nyelvnek mind élőszóval mind írásban való használatát el akarják sajátítani; ennél fogva ohajtja a bizottmány, hogy egyházkerületünk mind a német, mind a francia nyelvre nézve, tartson ezen nyelvekben és irodalmakban tökéletesen jártas nyelvmestert, ki részint nyilvános, részint magános órákon tanítsa a nevezett élő nyelveket. Hogy miként eszközöltessék ez, véleményét a bizottmány alább fejezendi ki.

Hogy mikor kezdessék meg a német nyelv tanítása? errenézve a bizottmány abban állapotodott meg, hogy az legcélszerűbben történhetik a harmadik osztályban, miután nagyon oktatási elvszerű, hogy mindaddig, míg az első osztályban megkezdett latin nyelv alaktana be nem végeztetik, a tanuló feje más nyelv alaktanával ne zavartassék meg.

3) A mennyiségtan előadása s tanítása egy gimnáziumból sem maradhat ki. Ennek előadásában, mint célt, két mozzanatot kell kifejteni és elérni. Ha a nyelv hallható gondolkodás, a mathezis mint tudomány, mondhatni látható gondolkodás, innen világossága, bizonyossági tekintélye. Az említett kettős cél már ez: egyrésztől úgy vezetni a növendéket, hogy a szakadatlan, következetes, fokról fokra emelkedő gondolkodás mindig szeme előtt levén, a számjegyek és ezekkel járó műveletek szigora által alapos, bebizonyító, lépésről lépésre szükségkép előhaladó gondolkodásra szoktattassék, így lehetővé a mennyiségtan előadása kedves és képző; más részből úgy vezetni az oktatást, hogy a magasabb tudományosságra készülő ifju belássa, hogy a mennyiségtani műveletek száraz és testetlen formulái létező tárgyakra átvihetők vagyis a tárgyi világban megvalósíthatók, hogy azok bizonyossága mindig világos, ellentmondhatlan igazság.

És így míg a nyelv alakjaiban, s a szók és mondatok viszonyaiban az ismeretnek úgy alanyi miként tárgyas formái, a kategóriák, mintegy észlelhetőleg vannak kifejezve, úgy hogy a nyelvoktatás maga az élő gondolkodás tudománya: a mennyiségtan a tudományos rendszernek, vagy az ismeret tudományos formájának tökéletes példányképét állítja előnkbe.

4) Reális ismereteket illetőleg a bizottmány véleménye következőben öszpontosul.

Vallás, nyelv és irodalom, mennyiségtan, ezek a gimnáziumnak eszményi tantárgyai, melyek kitünőleg képesek a növendékben a tudományos szellemet fölébresztetni, kifejteni s ekkép a gimnázium feladatát megvalósítani. Ezekhez jönnek a reál ismeretek, melyek a növendéket a tudomány vezérkezén az élet azon köreibé vezetik be, melyek az ember szellemi munkássága előtt felnyílnak, u. m. a természet országa, az embervilág és istenországa. A reál ismereteknek tehát feladata, hogy azok a gimnázium eszményi tárgyainak valódi testet adjanak s a növendéket a tiszta tudományosság levegőjéből az életbe vezessék. A természettudomány nevezetesen fölnyitja a növendék előtt a természet életét; a történelem bevezeti az emberiség, a népek, s közelebb a hon életébe s ember és honszerelmet szül. Végre az egyháztörténelem megismerteti vele az egyház életét s közelebb saját egyházának hitvallását s azon egyháznak mely-

hez tartozik, élő, munkás tagjává teszi. A reál ismeretek tehát szükséges alkatrészei a gimnázialis oktatásnak, csak hogy ezek úgy adassanak elő, hogy a gimnáziumot eszményi céljától el ne térítsék. Ennélfogva:

a) A természettan nem annyira a hasznosság szempontjából vétetik fel a gimnáziumi tantárgyak közzé, mert azokat az élet viszonyaira alkalmazva tárgyalni a szakiskolák feladata, hanem csak képző hatásaért. A növendék ugyanis a természettan tanulmányozása által oda vezetetik, hogy az egész természetet egy olyan élő egésznek tekintse, melyben mindenütt lételemmel, célszerűséggel, szabályszerűséggel következetességgel és szükségességgel találkozik a vizsgálódó lélek, minden lényben a teremtő bölcsességének kinyomatát látja s megtestesülve szemlélheti a legkövetkezetesebb logikát. Ennélfogva ez is a szívet és észet képezi. De

b) A mely okok szükségessé teszik a gimnáziumban a természettan tanítását, ugyanazok követelik a természettan tanítását is. A természettannak ugyanis a természeti tények, a természettannak pedig főként a természeti tünemények teszik tárgyait. A természettan mezején épen úgy szemlélheti a tanuló a teremtő örök bölcsességét és páratlan logikáját; sőt a világegyetem, világrendszer fogalmára, mely ismét egyik célja a humanizmusnak, ennek lépcsőin emelkedhetik fel.

A természettudományokban való kellő jártasság óvja meg továbbá az embert azon félszegségtől, szellemi ferdeségtől és egyoldalúságtól, melyek a társadalmi s vallásos élet mezején szűk látókörűségben, vakhitben, babonában szoktak mutatkozni, s melyek a társadalom szabadságának s fejlődésének s a protestantizmusnak nagy ellenségei. Egyszóval lélekben szabad s valódi művelt embert, a természet mezején való tájékozottság nélkül képzelni sem lehet. Épen ily szükségesség:

c) A reál ismeretek közt a történelem tanulása is; mert ez nem csak az általános művelődést segíti elő, hanem erős jellemet fejt ki s a hazafiúi erényeket fölébreszti s meggyökereszteti. Célja t. i. az ifjakat az emberi nem fejlődésének minden fokozataival, annak akadályoztató s előmozdító eszközeivel megismertetni.

És így a történelem nem állhat száraz adat halmazokból, különben az holt tudomány, melynek nincs semmi

nemesítő hatása s legfeljebb az emlékező tehetséget gyakorolja a nélkül, hogy oktathatna.

Mint igen fontos képző erejű és jellemfejtő tudományt tehát a gimnázium mindenik osztályában ohajtja azt a bizottmány taníttatni, úgy azonban, hogy a grammatikális osztályok inkább a biografikus, a humanisztikaiak, ethnografiai színezettel, az egybefüggő módhoz tartás magokat.

Ily horderejű az egyháztörténelem tanulása is, a mennyiben általa a növendék megismerkedik egyháza keletkezése, fejlődése kül- és belküzdelméi s jelenálláspontra emelkedésével s annak szeretete, ápolása s fentartására buzdul s keblében a hitélet növekedést és erősülést nyer. Végre

d) Miután a tanuló az egész gimnáziumon keresztül mind a nyelvtanban, mind a mennyiségtanban, mind általában minden rendszeres tudományban, de legkülönösbbe az önálló fogalmazásban, mindenütt a logikának megtestesült szabályaival találkozott, nem lenne befejezve az egyetem emberi műveltség, ha a gondolkodás szabályaival tüzetesen meg nem ismerkednék. Innen a gimnáziumi tantárgyak közül a gondolkodástan lélektani alapra fektetve ki nem hagyathatik.

D) Egyes tantárgyak beosztása osztályonként s terjedelmök kijelelése.

I. Vallást an. A vallástudomány tanításának feladata, hogy az egyrészt erős protestáns irányban szív és jellemképző legyen, más részről, hogy általa a növendék magát az egyházi élet egész mezején alaposan tájékozni bírja. Ezen elvek önként kezünkbe adják a vezérfonalat, melyet a vallástudomány egyes tárgyai kiválasztásában, berendezésében és kezelésében követnünk kell. Ugyanis prot. irányban szív és jellemképző akkor lesz a vallás tanítása, ha mind a hittani, mind az erkölcsstani oktatásoknál folytonos segédkönyv lesz a biblia s tanár és tanuló soha el nem felejtkeznek azon főfő protestáns alapelvről, hogy a hit és erkölcsi elvek egyedüli sinórmértéke vagyis a kijelentett vallás egyedüli forrása a biblia; másrészt az egyházi élet mezején akkor tájékozta magát alaposan a növendék, ha a vallástudomány a kijelentés fokozatos fejlődése nyomán vagyis történetileg adatik

neki elő; nem csak azért, mert a gyermeki lelket önkéntelenül vonzza magához mind az a mi történeti, de főképp azért, mert maga a kijelentés is időszakonként ment végbe, s a kijelentett vallás és egyház a maga eredetére, fejlődésére nézve lényegesen történelmi tárgyak. Ennélfogva a vallástudományi oktatásnak nem csak kiindulnia kell a történelmiekből, de az alsóbb osztályokban egyedül ezekkel kell foglalkoznia, s ezeket bevégeznie; olyformán azonban, hogy a történelmi előadás illető pontjain kellő részletességgel és lehető önállósággal megismerteti a szent könyveket, és az azokban foglalt hit és erkölcsi nézeteket. Ezek után jó a hit- és erkölcsstan még pedig már saját felekezetünk szempontjából; ezután a gyakorlati egyházi életnek t. i. a szertásoknak megismertetése kellő összehasonlitásokkal. Végre az utolsó évben a sajátlagos hazai érdekek: a magyar protestáns egyháztörténelem, egyházjog, s egyházi alaptörvények léptetnek előtérbe.

Ezek szerint e tantárgynak az egyes osztályokbani be rendezése következő leend.

I. osztály. Az ó szövegség történelme. Nem csak egyes kitűnő személyek, hanem az ó szövegségi egész nép hite, morálja, szertartásai, társadalmi élete, polgári változásai idő rendben előadatnak. A szent írók részletesen megismertetnek, a főbb történelmi pontok a bibliából felolvasatnak és megmagyaráztatnak. E mellett a zoltáros könyvből is az ó szövegségi nép történetére vonatkozó kitünőbb zoltárok ünnepélyesen felolvasatnak és megmagyaráztatnak. A történeti helyek pontosabb ismeretére segélyül vétetik a bibliai földrajz.

II. osztály. Az új szövegség történelme, Krisztus születésétől az apostoli kor végeig. Krisztus születésekor élt népek vallásos állapotja rövideden fel-
emlittetik, s ez által a Megváltó fellépése indokoltatik. Krisztus élettörténete s vallási tanításai rendszerbe szedve előadatnak. Az apostolok és az apostoli egyház történetének, hitének, moráljának ismerete időrendben adatik. A bibliai földrajz itt is segédül vétetik. A bibliából Jézus életére s tanaira vonatkozó főbb pontok felolvasatnak és megmagyaráztatnak. Az énekes könyvből Jézus életére és halálára vonatkozó jelesebb darabok felolvasatnak. Az ünnepek megmagyaráztatnak. Végül a szent könyvek szerkezetének s fordításainak rövid ismertetése adatik.

A tantárgyak táblás előterjesztése.

Osztály	Vallás	Magyar nyelv	Latin nyelv	Német nyelv	Görög nyelv	Történelem és Földrajz	Mennyiségtan és bölcsészeti előtan	Természettudományok	Hetenkinti óraszám
I.	2 órán Ó-szövetség történelme	3 órán Alaktan, fogalmazás	8 órán Alaktan gyakorlatokkal csak a szabályos formák	—	—	4 órán Biografiák az ó és középkorból. Matematika, és fizika, geografia	5 órán Szám-tanból: Számok tízes rendszer, négy művelet egész és törtszámokkal számok oszthatósága. Tér-tani vonalak, szögletek	—	20
II.	2 órán Új-szövetség történelme	2 órán Mondattan, fogalmazás	8 órán Alaktan, a szabálytalanságokra is kiterjeszkedve gyakorlatokkal	—	—	3 órán Biogr. az új történelemb. A polit. földrajz általános átnézete Európa	5 órán Szám-tan: Tizedes törtek, viszonyok, arányok, egyszerű hármasszabály. Tér-tan. Egyenes vonalú területek kiszámítása	2 órán Télben: Állattan. Nyárban: Növénytan	20
III.	2 órán Keresztyén hit- és erkölcsstan	2 órán Szófüzés, körmondatok	6 órán Szófüzés, ejtések és előljárok szabályai. Cornelius Nepos. Phaedrus	3 órán Alaktan gyakorlatokkal, a szabályos formák	—	5 órán Magyarország történelme Ázsia, Afrika, Amerika, Ausztrália földrajza	5 órán Szám-tan: Öszetett hármasszabály és kamatszámítás, társaság vegyes szabályok, 2. gyök Tér-tan: körisme, kerület és terület számítás	2 órán Első fél év: Ásványtan, szikla és földtan. Második fél év: Természettan, előismeret, vegytan, hótan	21
IV.	2 órán Keresztyén egyháztörténelem a reformációig	2 órán Irálytan, prozódia fogalmazás	6 órán Szófüzés, módok és kötszők tana Phaed. Jul. Caes. de bello gall. Cur.	2 órán Rendhagyó és segédigék alaktana ford. vers és próza	—	3 órán Ó-kor történelme, ó geografia	5 órán Szám-tan: Harmadhatv. és gyökvonás, láncszabály, egyenletek egy ismeretl. Tér-tan: Tér-tani testek felület és köbtartalma	3 órán Természettan, folytatatik és bevégeztetik	21
V.	2 órán Ker. egyh. történelem a reformációtól korunkig	2 órán Bővebb irálytan kiváló tekintettel a költészetre	5 órán Prozódia egészen, Livius Ovid Tristiai, Mythologia irod. tört. Ovid Metamorphosis	2 órán Szófüzés olvas. próza és vers a hist. és épószinemből	5 órán Alaktan a műgégig, gyakorlatokkal	3 órán Középkor történelme. Középkor földrajza	3 órán Algebra. Négyművelet, törtek, viszony, arány, társaság és vegyszabály. Tér-tan: Lapmértan	3 órán Rendszeres természetrajz	25
VI.	2 órán Ker. hittan a heidelbergi káte szerint	2 órán Irálytan kiváló tekintettel a szónoklattanra	5 órán Sallust bellum Jugurth. Cicero oratioi; Virgil Aeneise. Irod. tör.	2 órán Nyelvtan ismétlés olv. próza és vers könyvnelkülözés	5 órán Az alakt. bevégeztetik. Mondattan, Aesop mesei, Xenophon Anabasisa	3 órán Új-kor történelme Új-kor földrajza párhuzamban	3 órán Másod-harmadhatvány és gyökvonás, egyenletek, szorszám-tan Tér-tan: Köbmértan	3 órán Rendszeres természetrajz	25
VII.	2 órán Ker. erkölcsstan a heidelbergi káte szerint	2 órán Magyar irodalom története ó, közép- és újkor	3 órán Tacitus Agricolaája Cicero oratioi, Horác ódái. Irod. történet	2 órán Mint a VI. osztályban	4 órán Az alakt. ismétlése olv. Herodot és Homér. Görög régiség-tan	3 órán Magyarország történelme Magyarország részletes földrajza statistikájával	3 órán Felsőbb egyenletek, csoportozat, progressio, binomitan. Tér-tan: Lap- és gömbháromszög, analitikai tér-tan	3 órán Rendszeres természettan	24
VIII.	2 órán A magyar prot. egyház története	2 órán Irodalom történet legújabb kor	5 órán Horác ódái és epist. Cicero de officiis. Irod. tört.	2 órán Irod. tört. röviden ismertetik olvas. mint a VII. osztályban	4 órán Olvasmányok Homér és Demosthenesz. Irodalom történet	Bölcsészeti előkészület		4 órán Rendszeres természettan	23
Összesen	16	17	48	13	18	24	23	20	

III. osztály. Keresztyén hit- és erkölcstan (katechizmus). A keresztyén vallás főbb igazságai adatnak, folytonos vonatkozás- s figyelmeztetéssel a bibliai történelem egyes adataira. A keresztyén erkölcstudomány, vagyis az embernek mint keresztyénnek általános és viszonos kötelességei rövideden, de rendszerben adatnak folytonos vonatkozással a hittan igazságaira. Bibliai olvasás alkalomszerűen, különösen Jézus erkölcsi oktatásai, parabolái:

IV. osztály. Keresztyén egyháztörténelem az apostoli kor végétől a reformációig. Előadatik a keresztyén egyház külső történelme, vértanúi kora, terjeszkedése, eretnekségekre s felekezetekre szakadása, továbbá az egyház belső történelmének, hitének, moráljának, szerkezetének időnkénti állapota és megromlása. Ezen romlás bővebben rajzoltatik, a reformációt megelőzőtt időkben.

V. osztály. Keresztyén egyháztörténelem a reformációtól a legújabb időkig. A reformáció története rendszerbe szedve előadatik, különös gond fordítván Kálvin és Zwingli reformációjára. Régi és újabb énekes könyveinkből a reformátorok jelesebb művei megismertetnek. A protestantizmus küzdelmei, az általános műveltségre gyakorlott jótékony hatása, az üldözések részletesen előadtnak. A protestantizmus benső élete is figyelemben részesül. De legkitünőbb gond fordítottatik Magyarhon reformációjára, mely alkalommal a magyarhoni két prot. felekezet egymástól külön szakadásának története is kifejtendő.

VI. osztály. A reformált keresztyén hittan a heidelbergi káté szerint. A symbolikus könyvek, heid. káté és helv. konfesszió keletkezésének története előre bocsáttatik. A heid. káté egyes cikkei részletesen megismertetnek, s a szentírásból vett helyekkel bizonyíttatnak. A helv. konfesszióból a párhuzamos helyek felolvastatnak. A főbb pontokra vonatkozó katechismusi énekek felolvastatván, megmagyaráztatnak.

VII. osztály. Keresztyén erkölcstan a heidelbergi káté szerint. A szellem és előadás mint a hittannál; a biblia, helv. konfesszió és énekeskönyv folytonos használatával. E mellett isteni tiszteletünk, szertartásaink, ünnepeink elve és célja más hitfelekezetek, különösen a róm. katolikusok szertartásaihoz való viszony előadatik s az őskeresztyén egyház példájával igazoltatik, hogy a növendék

kultuszunk egész mezején magát okszerűen tájékozni képes legyen.

VIII. osztály. A magyar prot. egyház története a reformációtól napjainkig. Egyházunk multjának, külső és belső életének állapota és fejleménye; a különböző zsinatok, konfessziók, kánonok, egyházi irodalom és iskolák időnkénti állapota adatik; még pedig mindezek már nem csupán időrendi és elbeszélő modorban, hanem a növendékek fejlettségéhez mérve élő összefüggésben adatnak elő. Megismertetnek továbbá azon törvények, melyek egyházunknak az államhoz s másfelekezetekhez való viszonyát törvényhozási és önkormányzási jogát, társadalmi szerkezetét meghatározzák s szabályozzák. Berekesztésül röviden előadatik a keresztyén egyház földirati és statisztikai állapota Magyarországon.

II. Magyar nyelv. A magyarnyelv és irodalom tanításának a gimnáziumban célja, feladata egy részről az, hogy a növendék mások gondolatait, s a nemzeti irodalom termékeit megértse; más részről, hogy anyai nyelven saját gondolatait, helyesen értelmesen és öntudatosan kifejezni bírja. E kettős cél elérésére multhatlanul szükséges, hogy az iskola elegendő nyelv és irodalmi ismereteket közöljön a növendékekkel. Ide tartoznak a magyarnyelvtan alak- és mondattani részének folytonos szem előtt tartása, a magyar irálynak, a tisztaság és hajlékonyság szempontjából gondos művelése, az irodalom történetnek egész terjedelmébeni tanítása, s végre folytonos gyakorlás az értelmes előadásban, szavalásban, s önálló művek készítésében.

Ezek szerint e tantárgy következőkép osztatik be.

I. osztály. Az alaktan adatik egész terjedelmében, mondatokra építve; mégpedig az első félévben általánosságban meggy végig a tanító a rendes alaktanon, a második félévben pedig részletesen és szabálytalanságokra is kiterjeszkedve. Fogalmazásul még csak utánmondás és utánírás használtatik, tartalmilag pedig vétetnek a darabok az elbeszélő és leíró körből az alaktani és helyesírási szabályoknak megfelelőleg.

II. osztály. Mondattan. Mindaz egyszerű, mind az összetett mondatok ragainak és szakainak ismertetése, összefüggőleg a szorosabb értelemben vett körmondatokkal. Fogalmazásul: egyszerű, összetett mondatok, és körmonda-

tok alkottatnak, olvasmányok azon iránynyal, mint az első osztályban az elbeszélő, leíró és ethikai körből vétetnek.

III. osztály. Az egész szófűzés, az alaktan és mondatban folytonos gyakorlatával. A fogalmazás itt is megtartja az elbeszélő, leíró és ethikai jellemet, de kiterjeszkedik már a történetiekre is, utánzásokban, másolatokban, körmondatokban.

IV. osztály. Irálytan, melyben szabályok adatnak különböző írásnemek szerkesztéséről, hogy azokból kisebb műegészek álljanak elő. A nyelvtan kiegészítéseül s a versművek formája megérthetése végett rövid prosodia adatik, mely a vers alaki szerkezetéről való tanítással végéztetik. Olvasmányok a vers és prózai előadás minden neméből. Fogalmazásul az eddigiek ismétlésével nagyobb önálló munkálatok próbáltatnak prózában. A vers csak alakmutatásra szorítkozik; prózát tevéen verssé.

V. osztály. Bővebb irálytan, mely részletesen kiterjeszkedik a külön nemű művek szerkezetére, nyelvészéteére mind a prózai, mind a költészeti szakban, olvasmányok a históriai, eposi és lyrai nemben; szóbeli és írásbeli előadás, csatlakozva az olvasmányokhoz.

VI. osztály. Az írásbeli előadás elmélete folytattatik, mind a szónoklati, mind a költészeti ágban, de kiváló tekintettel a szónoklatra. Olvasmányok és fogalmazás mint az V-dik osztályban.

VII. osztály. Magyar irodalom története; ó-, közép- és ujkor jellemző mutatványokkal kísérvé, olvasmányok mint az előbbi osztályokban, bővülve a drámai nemmel. Fogalmazások ugy költészeti mint szónoklati szakban.

VIII. osztály. Az irodalom történet legujabb kora, máig jellemző mutatványokkal kísérvé. Fogalmazások mind a költészeti, mind a prózai szakban, különösen az értekező históriai s szónoki nemben, versművek a körülményekhez képest. Olvasmányok a fogalmazandó nemekre. Szaválás.

III. Latin nyelv. A latinnyelv és irodalom, úgy műtökélye, mint jellemfejtési képességénél fogva, mind formájában, mind tartalmában, a gimnáziumi nevelés alapja marad mindig, annyira hogy annak tanítása más tantárgyak által nem is helyettesíthetetik; nálunk még sokkal inkább mint más nemzeteknél, a mennyiben itt hazánk, egyházunk jogai, törvényei, története, nagy részben latin nyelven vannak meg-

irva. Szükség tehát, hogy a gimnázium a növendékeket, nem csak a nyelv alakjának alapos megismerésére, s helyes használatára vezesse, nem csak a nyelv mondattani részének helyes kezelésére begyakorolja: hanem annyira képesítse, hogy a növendék az elvontabb s művészebb költői és prózai műveket is kellőleg megérthesse, sőt a négy felső osztályban önálló latin műveket is készíthessen.

Ezek nyomán e tantárgy következőleg osztatik be.

I. osztály. A l a k t a n; mind a nevek, mind az igék ragozása, kapcsolatban a beszéd többi részeivel, de csak a szabályos formákra terjeszkedve. Az alakok nem száraz rideg-ségben adatnak elő, hanem a szabályokra gyakorlati példák alkottatnak, s ezen példák után más példák képeztetnek. A szókincs gyarapittatik könyvnélkülözés által, olvasmányok chrestomathiaialag szerkesztve, mondatok mindig, átvive ezeket a bővülés minden fokozatán, úgy hogy minden cikk egy egy grammatikai tényt foglaljon magában. A gyakorlatok váltva magyarra és latinra fordítandók, s klasszikus írókból állittatnak egybe. Írásbeli dolgozatok s azoknak kijavítása.

II. osztály. Az a l a k t a n már most a szabálytalanságokra is kiterjeszkedve ismételtetik. Olvasmányok és gyakorlatok mint az első osztályban; ezenfelül az év második felében néhány könnyebb érthetősü mese vagy beszélyke fordittatik magyarra.

III. osztály. Sz ó f ü z é s; az ejtések és előljárók alkalmazásának szabályai. Olvasmányok chrestomathiai szemelvényben mondatok a szófűzéshez. A klasszikusok közül előbb Corn. Nepos, majd Phaedrus meséiből a könnyebbek; mindkettőből a jelesebb helyek könyvnélkülözve. Stylus C. Neposnak és Phaedrusnak már elfordított helyeiből.

IV. osztály. A sz ó f ü z é s m á s o d i k f o k o z a t a, mely magában foglalja a módok és kötszók tanát. A klasszikusok közül Julius Caesar de bello gallico, Curtius, és Phaedrus, a kitünőbb helyek könyvnélkülözésével. Ide jó a klasszikusok segédtudományaúl a római régiségtan. Stylus Jul. Caesarnak és Phaedrusnak elfordított helyeiből.

V. osztály. E l s ő f é l é v b e n: Prosodia egész terjedelemben. Olvasmányok: Livius és Ovid Tristiai. 2-ik félévben: Mythologia és irodalom történet a magyarított klasszikusokra s e n e m b e n működött több írókra vonatkozólag. Olvas-

mányok Livius és Ovid Metamorphosisa. Latin fogalmazás körmondatokban.

VI. osztály. Olvasmányok a történelmi nemből Sallust bellum Jugurthinuma; a retorikaiból Ciceró orációi; az epikaiból Vigil Aeneise. Az irodalom történet biográfiákban folytattatik, az írásnemek szerint. Az V-ik osztályban megkezdett irálytan kisebb műegészek (chriak) szerkezetéig emelkedik.

VII. osztály. Olvasmányok a történelmi nemből Tacitus Agricolája; a szónoklatiból Ciceró orációi; a lyraiból Horác ódái. Az irodalom történet mint a VI-ik osztályban biográfiákban folytattatik. Az irálytan specialis irányt vesz s tanít mint a magyarnyelvnél az előadási különfajok nyelvezetéről, szerkezetéről. Fogalmazás latinul mint a VI-ik osztályban.

VIII. osztály. Olvasmányok a lyrai és didaktikai nemből: Horác ódái és epistolái; Ciceró de officiis című műve. Fogalmazásul önálló latin dolgozatok. Irodalom történet a szerint mint a VI. és VII. osztályokban.

IV. Görög nyelv. A görög nyelv és irodalom tanítása a gimnáziumi nevelés egyik lényeges része. Eme legdusabb és legműveltebb nyelv tökélye, ama legszabadabb s legnemesebb nép önzéstelen hazafisága, egy részről a növendék izlését finomítja, más részről lelkét egy fensőbb világnézetre vezérli. Humanismusi szempontból szükség tehát, hogy eme legképzőbb erejű nyelv tanítása alól senki fel ne mentessék.

E tantárgynak évekszerinti beosztása következőleg állapított meg.

V. osztály. A nyelv egész alaktana a *μ* igékig, a remekirók mondataiból szerkesztett gyakorlatoknak, váltva magyarra és görögre fordításával.

VI. osztály. Első félévben a nyelv alaktana a rendhagyó igékkel bevégeztetik, s a mondattan megkezdetik. Második félévben a mondattan bevégeztetik. Gyakorlatok mint az V-ik osztályban az alak- és mondattani részletekhez alkalmazva. Olvasmányok: Aesop meséi, s Xenophon Anabazisából egyes részletek.

VII. osztály. Az alak és mondattani részek folytonos ismétlése mellett olvasmányul vétetnek a történelmi nemből Herodot, az epikai nemből Homér. E mellett a görög régiség-tan egész évben, a magyarázott klaszikusok megérthetése

végett tárgyalatik; úgy házi és polgári, mint vallási és hadügyi tekintetben.

VIII. osztály. Olvasmányok az epikai és rhetorikai nemből: Homér és Demosthenes beszédeinek valamelyike. A görög irodalom története tüzetesen adatik. Magándolgozatra az olvasott klasszikusokból fordítási feladatok adatnak görögből magyarra.

V. Német nyelv. Az általános elvekben kifejezett nézetek szerint a német nyelv tanítása csak a III-ik gimnázialis osztályban kezdethek meg célszerűen, azért mert míg az első gimnázialis osztályban megkezdett latin nyelv alaktana be nem végeztetik, a növendék figyelmét más nyelv alaktanával megzavarni a józan oktatás elve nem engedi.

Ezek nyomán e tantárgy beosztása következőkép történik:

III. osztály. A nevek és igék alaktana egyszerű mondatokból alkotott gyakorlati példákkal összekötve. Itt az igékből még csak a szabályos képzésük adatnak. Olvasmányul mondatok váltogatva magyarra és németre fordítva olykor írásban, mely kiigazítandó.

IV. osztály. A rendhagyó és segédigék alaktana. A mondatok bővüléséhez tartozó mondattani szabályok, olvasmányok előbb az alaktanhoz alkalmazottan, később kisebb művek fordítása a vers és prózai nemből, a jelesebb darabok könyvnélkülözésével.

V. osztály. Szófüzet, az igék viszonyos módjai természetének s a szórendnek bővebb ismertetése. Olvasmányok részint a szófűzéshez alkalmazva, magyar és német fordítások; részint prózai és verses műegészek a történelmi és epósi rendből. Könyvnélkülözés a jobb írókból.

VI. osztály. Olvasmányok folytonos nyelvtani magyarázatok kíséretében mint az V-ik osztály. A darabok a prózai és verses osztálynak minden neméből vétetnek. Könyvnélkülözés és szavalás a jelesebb írókból, s némely klasszikus daraboknak magyarból németre áttétele. Ugyanezek folytattatnak a VII. és VIII. osztályokban; s ugyanitt a német irodalom története is röviden megismertetik.

VI. Történelem. A történelem, mint igen fontos képző erejű és jellemfejtő tudomány, a gimnázium mindenik osztályában, kell hogy taníttassék, úgy mindazáltal, hogy miként az általános elvekben is kimondatott a grammatikális

osztályokban inkább a biográfiai, a humanitási osztályokban inkább az egybefüggő módszer tartatik szem előtt.

Beosztás a következőkép leend.

I. osztály. Biográfiai k az ó és középkori történelem mezejéről, egyes személyek körül csoportosítva a különböző nemzetek történetét.

II. osztály. Biográfiai k az ujkori történelem mezejéről, itt is egyes személyek körül csoportosítva a történetet; tekintettel lévén ezeknek nem csak állami életükre, hanem családi viszonyaikra, egyéni jellemökre sa gyermekekre érdekes sajátságaikra. Egyébiránt mindkét osztályban kitűnő figyelemmel kell lenni, nemzeti és felekezeti viszonyainkra is.

III. osztály. Magyarország történelme, előbb felolvasatva, és elbeszéltetve, később könyv nélkülözve is.

IV. osztály. Az ó kor történelme különös tekintettel a görög és római népek polgári vallásos és erkölcsi intézményeire.

V. és VI. osztály. Közép és uj kor történelme egybefüggő módszerben, de mégis azon népeket állitva főkép előtérbe, melyek a világtörténelemben különösen szerepeltek vagy az emberi művelődés előmozdításában nevezetes tényezők voltak.

VII. osztály. Magyarország története egészben, különös figyelemmel lévén alkotmányos életünk kifejlődésére.

VIII. osztály. A magyar prot. egyház történelme egész kiterjedésben. (Lásd a vallásszakban).

VII. Földrajz. Ezen tudománynak, mint a mely nélkül a történelem érthetetlen, száraz tárgygyá válik, szükségképen párhuzamban kell tanittatni a történelemmel. De van ennek olyan része is, mely mint önálló tudomány, földünknek a világ alkotmányához való viszonyát adja elő t. i. a matematikai és fizikai geografia. Ezeknek tudása nélkül a történelemmel legbensőbb kapcsolatban levő politikai geografiát nem lehet helyesen tanulmányozni. Szükség tehát, hogy a matematikai és fizikai geografia, a politikai földrajz tanítását megelőzze. A politikai földrajz pedig a történelemmel párhuzamban tanitassék.

Ezek nyomán e tárgy következőkép osztatik be.

I. osztály. Matematikai és fizikai geografia

alapvonalai, szemléltetve a földgömbön és földabroszokon. Földabroszok készítése gyakorlatilag.

II. osztály. A politikai földrajz általános átnézete, kiemelve Európa, szemléltetve a földabroszon, egyszersmind azoknak készítése.

III. osztály. A többi világrészek: Ázsia, Afrika, Amerika, Ausztrália, politikai földrajza. E mellett Magyarország történelmével kapcsolatban Magyarország földabrosza. Térképek rajzolása.

IV. osztály. Ó geográfia kapcsolatban az ó kor történetével.

V. és VI. osztály. Közép- és újkor földrajza párhuzamban a történelemmel.

VII. osztály. Magyarország részletes földrajza, iparra, kereskedelemre, terményrajzra vonatkozó s más nevezetesebb statisztikai adatokkal.

VIII. Menn y i sé g t a n. A mennyiségtan, mint a bevégezett rendszeres egésznek legtökéletesebb mintaképe, s mely a növendéket rendszeres gondolkodáshoz szoktatja egy gimnáziumból sem maradhat ki. Ennek tanulmányozása egyik legjobb előkészület a bölcsészetre.

Azonban a gimnáziumban belőle csupán az elemi mennyiségtan taníttatik; a felsőbb analysisből csak annyi adatik, a mennyi a természettan törvényeinek megértésére szükséges. Beosztásában vezérelvül vétetik, hogy a szám és mértan egymással párhuzamban haladjanak; a határozott számokkal való számvetés, a gimnázium négy alsó osztályában bevégeztessék; az általános számtan és mértan tanítása pedig csak az V-ik osztályban kezdessék meg rendszeresen.

A részletek ekkép osztattak be:

I. osztály. Szá m t a n b ó l: számok, számjegyek, tizedes rendszer, a négy számvetés egész és tört számokkal; számítási rövidítések és könnyítések a négy műveletnél; számok oszthatósága.

Mé r t a n b ó l: vonalak, szögletek, három, négy s több szögek ismerete s rajzoltatása.

II. osztály. Szá m t a n b ó l: Tizedes törtek négy művelete; a közönséges törteknek tizedes törtekké változtatása, és megfordítva; viszonyok (ratio) és arányok (proportio) műveletei, törvényei, s alkalmazásai, egyszerű hármas

szabály és kamatszámítások, nevezetesebb, pénz-, suly- és más mértékek ismerete s egymáshozí viszonya.

Mértanból: egyenes vonalú területek kiszámítása, s az ily idomok átváltoztatása.

III. osztály. Szám tanból: összetett hármasszabály és kamatszámítás; társaság és vegyszabály; második hatványra emelés és másodgyökér vonás.

Mértanból: a kör elemi ismerete, kerületének és területének kiszámítása.

IV. osztály. Szám tanból: harmadhatványra emelés és harmadgyökér vonás; lánc szabály; egyenletek egy ismeretlennel.

Mértanból: a tértani testek ismerete, a felület és köbtartalom kiszámítása.

V. osztály. Szám tanból: általános szám tan (algebra) a négy művelet; számok oszthatósága; közönséges, tizedes és általános törtek; viszonyok, arányok, egyszerű-, összetett-, hármasszabály-, társaság-, és vegyszabályok.

Mértanból: lapmértan.

VI. osztály. Általános szám tanból: egy és többtagu mennyiségek másod-harmad hatványozása; másod, harmadgyökérvonás; első-, másodrendű egyenletek egy és több ismeretlennel. Szorszám tan.

Mértanból: Köbmértan (stereometria).

VII. osztály. Általános szám tanból: felsőbbrendű egyenletekből azok, melyek a természet tan megértésére szükségesek; csoportozatok, progressziók; binomitan.

Mértanból: lap- és gömbháromszög mértan. Analytikai mértan.

IX. Természetrájk és természet tan. A természet trájk tanításának a gimnáziumban nem az a célja, hogy minél több állatot, növényt és ásványt ismerjen meg, s nevén tudjon nevezni a növendék; hanem hogy a természeti tárgyak rendszerét fő vonásaiban megismerje, s azok életműködéséről magának kellő fogalmat szerezzen. Ezt pedig néhány jellemző s jól választott tárgyak szemléltetése, s helyes megismertetése által is el lehet érni, s meg lehet mutatni, hogy az egyes részeknek végetlen különbsége is határozott egységre vihető vissza. Ezért nem csak nem szükséges, de célt tévesztő eljárás lenne a természet trájk tanítására sok időt fordítani a gimnáziumban; de azt a gimnázium cél-

jával megegyezőnek találjuk, hogy a természetrájk, képző hatásaért, mind az alsóbb, mind a felsőbb osztályokban taníttassék; azon különbséggel azonban, hogy az alsóbb osztályokban, hol a gyermekekben a természeti tárgyak iránti rokonszenv és tudnivágy még élénkebb, inkább az anyaggyűjtés legyen a főcél, hogy így a gyermek gyűjtés alkalmával maga legyen kénytelen a nemeket és fajokat felkeresni, s különbségüket megismerni.

A felsőbb osztályokban már a tárgyakat rendszerben kell felmutatni, azokat oly tapintattal választván ki, hogy minden tárgy a növendékben fogalmat ébresztszen a legbensőbb célszerűségről. Minden ásványban azt lássa, miként uralkodik a holt anyagon is ugyanazon elv; minden növényben ugyanazon életműködéssel találkozzék; s minden állatnak szervezetéből, annak életmódjára, s megfordítva életmódjából szervezetére tudjon következtést huzni.

A természettan hasonlóképp egyik mellőzhetlen szükséges része a gimnáziumi oktatásnak, részint fejlesztési hatásánál fogva, részint azon célszerűség, szabályszerűség és következetesség tekintetéből, mely a természetben mindenütt nyilatkozik. Azonban nem szükséges, hogy a tanár minden legkisebb kísérletre kiterjeszkedjék, vagy hogy a természettani gépek szerkezetének ismertetésével, s a gyakorlati életre való alkalmazásával bajlódjék: a természettan tanításának feladata a gimnáziumban csakis az, hogy a tüneményekből az azokban uralkodó törvényeket, s ezekből a teremtő örök bölcsességét s a világrendszer tökélyét tanulják a növendékek megismerni.

Ezek nyomán e két tantárgy következőképp osztatik be:

II. osztály. Télben: állattan, nemre, fajra vitetve, s szemléltetve, anyaggyűjtési irányban. Nyári félévben: növénytan, itt is anyaggyűjtési irányban. A nyári félévben kirándulások a szabadba gyűjtés végett a növénytant illetőleg. A példányok eltartásáról való tanítás.

III. osztály. Első félévben: Ásványtan, szikla és földtan; gyűjtőleg; itt sem a tárgybőségre, hanem az uralkodó elv és természetrendszer megértésére szorítkozva. Második félévben: Természettan, a testek általános tulajdonai, vegytan és hőtan, népszerű irányban.

IV. osztály. A természettan folytattatik: Delejes és villamos erők; nyugvás és mozgás törvényei; hang, villa-

nyosság, végül az alkalmazott természettan t. i. a csillagászat és természettani földrajz rövid vázolata.

V. és VI. osztály. Rendszeres Természettan.

VII. és VIII. osztály. Rendszeres Természettan.

X. Bölcséleti előkészület. A gimnázium tantárgyait bevégezvén a növendék, az egyetemes műveltség követeli, hogy végül a gondolkodás szabályaival is rendszeresen megismerkedjék. Azonban hogy a növendék a gondolkodás szabályait megérthesse, szükség először a lélek tehetségeit megismerni, vagyis az alaki gondolkodástant, a tapasztalati lélektanak kell megelőzni.

E két tantárgy tehát a VIII. osztályban foglal helyet még pedig:

Első félévben: a tapasztalati lélektan:

Második félévben: az alaki gondolkodástan tanítatik.

Mellék tantárgyak.

1. A melléktantárgyak u. m. éneklés, szépírás, rajz, testgyakorlat, francia, angol nyelv, bár szükséges kiegészítő részei is a gimnáziumi oktatásnak, de mégsem oly lényegesek, hogy kisebb terjedelemben tanítatások, vagy némelyiknek épen elhagyása is a gimnázium célját veszélyeztetné. Ennélfogva ezeket mindenik iskola tehetsége szerint, a rendelkezésére álló erővel kisebb vagy nagyobb terjedelemben taníthatja.

A sárospataki anyaiskolában az éneklés kötelezett tantárgy az egész gimnáziumban; a szépírás kötelezett tantárgy az I-ó gimnázialis osztályban, a többi osztályokban pedig példány után irnak hetenként kétszer. A testgyakorlat kötelezett tantárgy az I. és II. gimn. osztályban. A rajz, francia és angol nyelv nem kötelezett tantárgyak.

2. A mellék tantárgyak között, melyek eddig is tanintézetünkben tanítottak, minéműek szépírás, rajz és testgyakorlat, a bizottmány különös figyelembe vette s vétetni ohajtja a francia nyelv tanítását. Erre nézve ohajtandó lenne, ha főiskolánkban egy tudományosan kiképzett nyelvmester nyeretnék meg. Hogy e közösen ohajtott cél an-

nál inkább eléressék, a bizottmány a leendő nyelvmester díjazását 600 o. é. forintra emelni véleményezi. Ezen nyelvmester teendője lenne, a magántanításon kívül 6 nyilvános óra tanítás, t. i. 3 órán német, minden osztályból szabad vállalkozóknak, 3 órán pedig francia nyelv tanítása, minden osztályból szabadon vállalkozóknak.

II. Az akadémiát illetőleg.

Az akadémiának főiskolánkban újra leendő felállítását a bizottmány az alább látható javaslat nyomán kívánja foganatba vétetni. Megjegyeztetvén, hogy a gimnázium és akadémia között a bölcséleti tanfolyamot még egy évvel nevelni kívánja, mely tisztán bölcséleti leendene, az onnan kimaradt tudományok pedig a következő évi tanfolyamba osztatnának be.

Akadémiai tanterv.

Az általános emberi műveltség képesítő és a tudományos kiképzésre előkészítő gimnáziumi oktatáson felül, a valódi rendszeres tudományosság mélyebb és elvileges megalapítása céljából, valamint némely tudományok a gimnáziumban nem történhetett tananyagának kimerítőbb előadása végett, hogy azok az életpályákra kikészítő szakok sikeresebb kimivelésére alapul szolgáljanak, szükséges főiskolánkban az ugynevezett bölcsészeti szak felállítása, ismét két évi tanfolyamban. Jelenleg azonban a természettudományok kimaradásával, részint anyagi erő hiánya, részint azon okból, hogy főiskolánkban az általános iskolai pálya, a más iskolabelieknél aránytalanul hosszabb ne legyen, az egy éves bölcsészeti tanfolyam állapittatik meg, következő tantárgyakkal:

Bölcsészeti egy éves tanfolyamban:

Bölcsészet . . .	6 órán egy hétben.
Nevelés . . .	3
Történelem . . .	6
Irodalom . . .	6

Összesen 21.

A bölcsészeti tanfolyam bevégezése után az akadémiai ifjak egy része a jogi két éves, más része a theologiai három éves tanfolyamu tudományok hallgatására megyen át; vagyis a két szak egymás mellett önállóan működik, úgy mindazáltal, hogy a joghallgatók, különösen az egyháztörténetet, melynek tudása minden protestáns embernek szükséges, a theológusokkal hallgassák; viszont a theológusok is az államrajz és közjog hallgatására köteleztessenek. Szabadságukban állván a pályavégzett theológusoknak a többi jogtudományok tanulása és bevégezése is.

A jogtudományok beosztása következő:

Első évben.

Jogtudományok enciklopédiája első félévben	2 órán.
Észjog, második félévben	2 „
Államrajz	4 „
Magyarország közjoga	2 „
Bányajog	2 „
Római jog	2 „
Magyar jogtörténet	2 „
Diplomatika	2 „
Egyháztörténet	6 „

Összesen 22.

Második évben.

Magyar polgári jog, telekkönyvvel	6 órán.
Törvénykezési és közigazgatási irály	2 „
Büntetőjog s mezei rendőrség	3 „
Váltó s kereskedelmi jog	3 „
Politikai tudományok	6 „
Egyházjog	2 „

Összesen 22.

A theológusok tantárgyai következők:

Első évben.

Bölcsészet	4 órán.
Egyháztörténet	6 „
Görög exegesis	6 „
Héber nyelvtan	3 „
Államrajz	4 „

Összesen 23.

Második évben.

Ó-szövetségi szentírás magyarázat	4 órán.
Uj-szövetségi szentírás magyarázat	6 ”
Keresztyén vallástudomány	4 ”
Szimbolika	2 ”
Keresztyén erkölcsstan s kalekhétika	5 ”
Magyarország közjoga	2 ”

 Összesen 23.
Harmadik évben.

Ó-szövetségi szentírás magyarázat	4 órán.
Uj-szövetségi szentírás magyarázat	6 ”
Keresztyén Vallástudomány	4 ”
Papi tudományok	5 ”
Dogma történet.	2 ”
Egyházmög	2 ”

 Összesen 23.
Képezde (praeperandia).**A képezde feladata.**

A képezde feladata népiskola tanítói hivatalra mind elméletileg, mind gyakorlatilag alaposan képzett, a népiskolák szükségével tapasztalat utján megismerkedett, úgy az iskolában mint az egyházi szertartás körül végzendő, az egyházi törvények által megszabott köteleességek teljesítésében kellő belátással, ügyességgel és készséggel bíró, jó erkölcsű, vallásos érzelmű és gondolkodásu egyéneket nevelni.

Ezen célból az ifjak a képezdében három évi oktatásban részesülnek.

T a n t á r g y a k.

1. Vallástudomány, különösen a biblia azaz az ó és uj szövetségi szent iratok, énekeskönyv és a symbolikus könyvek alapos ismerete.

2. Egyháztörténet.

3. Oktatástan, melyet megelőz a lélek és gondolkodástan.

4. Magyar nyelv és irodalom.
5. Szám és mértan.
6. Földrajz.
7. Történelem.
8. Természetrajz és természettan.
9. Ének és zene (különösen zongorázás).
10. Szónoklat.
11. Szépirás.
12. Rajz.
13. Gazdászat és kertészet.
14. Testgyakorlatok.

Minden szakokban különös figyelemmel kell lenni az ifjak jövő hatására, a képezdei oktatás egyenes céljára, a népiskolák szükségére és szervezésére. E tekintetben különösen fontos, hogy a képezdei növendékek mindazt, mi a népiskolákban használandó tankönyvekben foglaltatik, a maga egész teljességében felfogják, feldolgozzák, s annak helyes kezelésébe és alkalmazásába begyakoroltassanak.

A tantárgyak beosztása.

I. Évfolyam.

1. Vallástudomány: bibliai bevezetés, a szent könyv ismertetése, az ó szövetségi szentiratok tanító és történeti része, különösen a Mózes, Sámuel, Ézsaiás, Jeremiás, Ezékiel és Dániel iratai, azok jellemző ismertetése, az írók életrajza, a zsidó nép történetei, az új szövetségből a Krisztus életének nagyszerű eseményei, hetenként 3 órán.

2. Lélek és gondolkodástan 2 órán.

3. M a g y a r n y e l v: egyszerű, kibővített és összevont mondatok, betűtan, szótan, szó származtatás, ragozás, összetétel; szavalás, 3 órán.

4. S z á m t a n: a négy alpművelet egész számokkal, ide vonatkozó műfogások, rövidítések; a törtek elemei 3 órán.

5. F ö l d r a j z: az égi testek szemléleti ismertetése, csillagászati s természeti földrajz; az öt földrész és az öt világtenger átalánosságban, 2 órán.

6. T e r m é s z e t r a j z: a) a téli félévben állattan, b) a nyári félévben növénytan, 2 órán.

7. É n e k l é s z e n e, 6 órán, 8. s z é p í r á s é s r a j z, 2 órán, 9. g a z d á s z a t é s k e r t é s z e t, 2 órán; ezen szakok mindhárom év alatt folytonosan taníttatnak.

II. Évfolyam.

1. Vallástudomány: Uj szövetségi szent iratok, különösen az evangyéliomi rész, és az apostolok cselekedeteiről írt könyv s azzal összeköttetésben az egyháztörténelem a reformációig, 3 órán.

2. Magyar nyelv: a nyelvtan folytatva és bevégezve, irálytan, ügyiratok feltevése sat. 3 órán.

3. Szám tan: közönséges és tizedes törtek, olaszgyakorlat, mértékek sat. hosz és lapmértan, 3 órán.

4. Történelem: ó kor különösen azon népek történetei, melyek a zsidó néppel érintkezésben voltak; középkor 2 órán.

A történelmet mindenütt megelőzi az illető földrajzi oktatás.

5. Természetrájj: téli félévben állattan, nyári félévben növénytan; a természetanból a hullámozáson alapuló törvények, 3 órán.

6. A nevelés és oktatástan alapelvei, a nyelvtanítás módszere, 2 órán.

III. Évfolyam.

1. Vallástudomány: az apostoli levelek, az egyháztörténet bevégezve, a symbolikus könyvek, 3 órán.

2. Magyar nyelv: ügyiratok fogalmazása, a magyar irodalom története, 3 órán.

3. Szám tan: viszonyok, arányok, tömörmértan 3 órán.

4. Uj kor, Magyarország története, 2 órán.

5. Természetrájj: ásványtan, geognosia; honunk geognosiai ismertetése, természetrajzi földleírás. A természetanból: erőtan, vegytan, 3 órán.

6. Oktatástan: bevégezve, 2 órán.

7. Gyakorlatok, az egyházi szónoklatban, könyörgésben 1 órán; foglalkodás a képezde gyakorló iskolájában, egész éven át, hetenként három fél nap.

Gyakorló iskola.

A képezde mellett a végett, hogy annak növendékei nemcsak elméletileg, hanem gyakorlatilag is kellően kiképeztesse, egy több osztályu gyakorló iskola állittatik fel,

melynek a népiskolákra nézve a felszerelés, elrendezés és vezetés tekintetében példányiskolául kell szolgálnia.

Felvétel.

Rendes tanítványokul az ifjak a képezdébe évenként csak egyszer vétetnek fel kivétel nélkül vizsgálat mellett, mely a képezdei tanári testület előtt az egyházkerület által kinevezendő kiküldött elnöklete alatt megy véghez.

A belépni kívánó tartozik kétes esetben hitelesen kimutatni, hogy életkorra nézve a 17 évet elérte; továbbá, hogy feddhetlen erkölcsű; hogy a népiskolából vagy valamely felsőbbrendű tanintézetbe lépett, vagy valamely népiskolában mint segédtanító sikerrel működött, s a tanítói pálya iránt hajlammal bír. E mellett szükséges, hogy beszéde tiszta, folyékony, lát- és hallérzékei épek legyenek, valamint az is, hogy testileg kellőleg kifejlődött legyen.

Szellemi képzettség tekintetében megkívántatik: folyékony, értelmes olvasás, kellő hangnyomattal és kifejezéssel; vallás, szám és magyar nyelvtan, földrajz, történelem és természetrajzban jártasság oly terjedelemben, mint ezen tantárgyak az egyházkerület által kiadott tanterv szerint a népiskolákban előadatni határozottak; valamint az éneklésbeni ügyesség és jártasság.

Különösen figyelembe fog vétetni, hogy azon ifjakat, kik más tanintézetből kívánnak a képezdébe lépni, nem a tanítói pályával összeegyeztethetlen indokok, iskolai törvények s felsőbbek iránti engedetlenség, erkölcstelen tettek miatti elutasítás, megrögzött hanyagság s több effélék bírták-e e lépésre, mely esetben azok az intézettől elutasíttatnak.

VÁZLATOK AZ UJABBKORI BÖLCSÉSZEK ÉLETÉBŐL.

I. Kant

Élete, szokásai, tanári pályája és környezete.

Berkeley a bölcselmet hitté változtatva az ész önállóságát szüntette meg; Hume minden gondolatunkban

levőnek igazságán kételkedve, a bölcselemet megsemmisítéssel fenyegette, reformátor kellett; s ki lehetett ilyen más mint Kant, ki csendben oly éles bíráló észszel tanulmányozta a mult hibáit.

Ötven év előtt s talán jelenben is hazánk csaknem minden tanszékéből a bíráló bölcselem (critica philosophia) elvét halljuk, s mégis úgy látjuk, sokan vannak kiknek nincs teljes tiszta fogalmuk, sem azon roppant jelentőségéről, melyet a mélyen buvárló bölcselem az eszmék történetében magának vivott, midőn Németország gondolkodó férfainak alvó lelkét felébreszté, sem azon tévekről, melyeket utána javítani az ujkori bölcselem feladata lett. Kantnak élete és tudománya egy öszvetartozó nagyszerű egész; erre néhány világosító sugárt vetni közlöm ez életrajzot s eszmék vázlatát, ki Kantot legigazságosabban bírálta, a híres jénai tanár Fischer Kúnó nyomán. Fischer kegyelettel lépdel ott, hol tántorogtak többen, mint gondolkodó ítél s kimutat minden fényt és árnyalatot ott, hol mások csak futólagosan pillantottak el.

Bölcsestől az érdekeltség emelésére nem mutathatók fel zimankos ifjúságot, állami s udvaronci küzdelmeket, fényt, ragyogást, csillámot. Öbákonnak ellentéte; élete csendben boldogító erények közt, egyszerűen, rendszeresen folyt el. Ő az ujkor Szokratese, ki lelke mélyéből felhozott gyöngyei fényében volt boldog, s kinek öröme az volt, hogy e kincsét nem csak hazájával hanem a világgal megoszthatá; de érte nem követelt fényt, rangot, nem kérészt öszveköttetést, maradt a mi volt, tanár. Szavát nem némitá el a harc zaja; honszerelemmel de érdekmenten nézte a 4-szeri királyválasztást, s mely a német bölcsest várja, nem hajlott soha a fejedelmi udvarokból őt az ünnepelet tanárt, korának legtisztább és legkövetkezetesebb gondolkodóját, csábitóan hívó fény után.

Kant jellemének ez egyszerűségére, szívének valódi bölcshöz illő vágytalanságára befolyással voltak születése és családi környülményei. Kant 1724-ben apr. 24-kén született Königsbergben (Poroszország) skót eredetű családból. Atyja becsületes, jámbor nyereggyártó és anyja kegyeskedő de szilárd lelkű nő volt, ki gyermekét kivitte a természetbe, hogy ott Isten hitét a gyermek lelkében megszilárdítsa, s csókjai közt önnön jellemét lehelte belé, hogy férfias legyen

a vészben, erős a szeretetben és buzgó az imában. Kant, még hajlott korában is, kegyelettel említé szüléit, kiktől soha rossz szót nem hallott. Anyja látván a már 10 éves gyermek szép gondolkodását s ezek nyomán tanár és pap Schule pártfogásába ajánlván, a papi pályára szánta, és a Frigyes tanodába adta. Itt nem tanult annyi tudományt mint erényt és lelkiismeretességet, de a beteges félénk halkbeszédű, gyenge mellű, kis termetű ifjú érzé, hogy nem fog oly megragadó ékesszólásu és rettenthetlen szónok lenni, a milyent akkor a korszellem és egyházi viszonyok igényeltek, s lassankint a lelépés eszméjével megbarátkozva, magát a nyelvészetre szánta. Az eredmény kielégítő volt, de még nem látszott ki a nagy bölcész.

E kis tanodából egyetemre ment, hol lelkének Kutzen és Teske természettani és matematikai előadásai gazdagabb szellemi tápot adtak s célját a hittant mellözve tudás szomjan merült a bölcelem, természettan és mathezis tanulásába s igazságaikon észlelődve, gyorsan és öntudatlanul készült bölcészeti pályájához. A bölcselmi nézetek lelkéből sebesen törölkék a kegyeskedő elveket, jó szelleme vont a midőn a közel környékben pár alkalommal kísérlett egyházi beszédeivel hatást nem vivott, a lelkészi pályától határozottan visszalépett.

Kant előtt életgondok sötétlettek s ő Königsberget 1746-ban azon tervvel hagyta el, hogy mint nevelő pénzt gyűjt s akkor oly életmódot kezd, mely tudományos törekvéseinek szárnyát könnyitendi. Ez időben irt első műve: „Gondolatok a természet élő erőinek valódi becseről,” melyet egy fazekas rokona adott ki, már fényt derített az ifju természetbölcész gondolat irányára.

Anyagilag is kevésbé jutalmaztatva, 9 évet e szorított körben is soha nem lankadó önképzésben töltött. Előbb egy lelkész, majd egy földbirtokos és utoljára a rautenburgi gróf Kayserling hívta meg gyermekei mellé. Jövőjére legtöbbit az egyszerű paplak és a grófnő palotája adott. Amabban az életet és munkakört tanulta ismerni, szilárdítá az egyszerű vágyakat, gondolkodni kezdett a néposztályok sorsán; itt a grófnő mivelte lelke a szellemvilág magasabb légkörébe vezette; de hatott ő is, mert nemes gondolkodását a palotákba vivén, tanítványai szívébe ültette át s később ezek voltak az elsők, kik jobbágyaik

sorsán könnyítének. Nem mondhatnók, hogy szerenesés házi tanító volt; de elvei és modorában igen sok volt a mi növendékét és a családot lekötelezte.

1755-ben az egyetemen magántanár (privat-docent) lett szülővárosában, egy jeles bölcselemi értekezletért. Értekezletei, előadásának frissesége s tartalom gazdagsága dacára, a 7 éves had bonyolodalmái miatt 5-ször pályázott állandó tanszékre s ötször bukott meg. Midőn 1762 ben a porosz király tartományait visszakapta, figyelmét Kantra függeszté, de véletlenségből a legelső megürült hely a költészettanárság volt s Kant minden udvari ünnepélyre verset írni nem ígérkezhetvén, biztatásul csak az ígéretet tartá meg, hogy a legközelebb ürülendő állomás övé leend. Ürült pedig legelőbb a 93 forint évi fizetéses alkönyvtárnokság, melyre a kormány kegyesen az ügyes tanárt és tudományos iratai által hirhedt Kant Immanuelt a már 42 éves férfit nevezte ki. A sorstól a legkeserítőbb guny; a bölcse nagy lelke türt, várt.

Három év mulva, 15 évi ingyen szolgálat után a várakozás, fáradság s tán életgondoktól kimerülten már Erlangen vagy Jénába akart menni, midőn a 12 év előtt kersett tanszék (logika és metafizika) megürülvén, közörmre megválasztatott aug. 20-kán, új pályáját oly tisztán körvonalozott bölcselemi beszéddel kezdé meg, hogy elveiben észre vehető volt az új bölcselemi iskola. Ez értekezletét latin nyelven adta ki: „De mundi sensibilis et intelligibilis forma.“

Lelkét most az a nagy gondolat tölté bé, hogy új alapokra kell fektetni a bölcseletet, de hallgatott 11 évig s akkor a „Kritik der reinen Vernunft“-tal korszakot kezdett. Egy könyv alig bolygatta fel úgy a gondolkozó világot mint ez; meghajolt előtte a költő, bölcseész és hittanár. Érette megnépesült az egyetem, a tanulók roppant tömege lepte el a tantermet, melyben az igénytelen kis törpe ember alig hallhatóan beszélt. Ép ezért a zsufoolásig telt nagy szobában oly tudás szomjas volt a figyelem, hogy gyenge hangja meghallatszott minden zugban. Halkan írás nélkül beszélt, előtte csak kis papír volt; de tanítva mélyen gondolkozott, szemeit rendszeren egy határozott pontra függesztve. Az első években egyik tanítványának rézgombja volt az eszmekötő. Egyszer hiányzott ez s a megfeszített ész zavarba jött. Előadása szabatos, rendszeres és kellemes volt, s modora nem

csak figyelmet keltett, de gondolatokat is élesztett, oly mély volt, hogy egész sikerrel csak gondolkozni szerető tanítványai követheték. Néha az egész tudás öszevetet át-üelő lelke az eszmék gazdag tárházából kincseket halmozott fel s belé szötte a távolabbi tárgyakat is. Ilyenkor: „in summa meine Herren“ szolt és újból elmékedésének tárgyát ragadta meg. Kisebb körből lelke lassanként tágasabba ment át, s volt idő, midőn nem csak a böleszet minden ágát mívelte, de a természettudományok, szám és mértudomány, (s bár városa határán és a közélkörnyéken kívül eső tájak s városokról csak utleírásokból merített üsmeretet) a legérdekesb és tudományosb földrajzból adott leckéket, zsufolt teremben. Első éveiben naponként három négy órát, később 2 – 3 órát adott, de oly pontosan, hogy büszkesége volt, ha évenként alig mulasztott el egyet. Hogy tanítványaira minő behatást gyakorolt, mutatja Herder elragadtatása: „nyílt gondolkozásra teremtett homlokán törölhetlen vidorság és öröm derengett, gondolatdus beszédjeit tréfa, élc és kedély frissíté. Oktató előadása a legmulattatóbb volt; a mely szellemmel Leibnicot, Wolffot, Baumgartent, Crusiust Humét bírálta, azzal vette kezébe Rousseau ép akkor megjelent Emiljét, vagy valami tudomására jött természeti fölfedezést. Semmi tudomány iránt nem volt közönyös s érdeket nyert előtte bármi felekezet, ha általa az igazság terjesztését eszközölheté.“ Örök szelid arcán, nem komorlott harag, szeretettel tele lelke nem ismert lenézést és gyűlöletet.

Bámulandó emlékezetét főleg a világ-üsmében ragyogtatta. Mellözve fennkölt s alapos államböleselmi gondolatait a nemzetek multja jövője és teendőiről, bámulandó azon szakismeret és élénk szinezet, melylyel a városok utcáit, épületeit, képtárlatait leirta, dacára annak, hogy Königsbergből a 6 mérföldnyi távolfekvő Pillaun tul soha sem járt; mindezt az olvasottakból idézte lelki szeméi elé.

Gyakran költőivé hevült képzelme világánál megélenkültek a tárgyak, s oly figyelmet ébresztett, hogy sokszor 80 mértöldnyi távolból sereglettek hallgatók, iratták le felolvasásait, s járt kézről kézre.

Ily dicsőség mellett, a nagyszerü s fényes meghívások dacára, folyton egy maradt, az egyszerű vágytalan kebel, a megtestesült függetlenség, önállóság és pontosság. A tanár

bercején nem nagyobbult az ezüst csatt, s öltönye ép oly izletes de szerény és egyszerű volt, mint a vagyontalan pri-vát docenté; csak szegény rokonait segíté, s halálakor va-gyont hagyott reájok. Takarékos volt de nem fősvény, aján-dékot nem fogadott el s egész életében nem volt hitelezője. „Ha ajtómon kocogtatnak, bátran mondhatom: száad.“ Annyit tudok, hogy nem hitelezőm.“ Egyszerűen s mond-hatni vágytalanul élt, de eszméinek s életmunkásságának az emberiségre való fontos behatásának tudatában boldogul. A gazdag Leitner bankár megnyitá s felajánlá fényes termeit, de Kant nem fogadta el; mert nem csak bálványa volt az önállóság, de mert neki oly lakás kellett, hol elmerülésében semmi se háborítsa meg. Sokszerű költözés után végre há-zat vett a vár közelében, de a közel fogdából a foglyok le-halló panaszos vontatott éneke, rikácsoló danája, s amonnan zene, tánemester s egy magánnövelde pajzán tanoncainak zaja első időkben a gondolkozó bölcsészt annyira zavarták, hogy teljes munka képtelen volt. Kant a rend embere volt, lassankint ezeket is annyira életmódjához forrasztá, hogy rosszul érzé magát, ha a szokott órában nem szólt a zene vagy nem zajongtak a házsárt gyermekek. Hol asztala ál-lott, az ablakból a toronyra látott, s az alkonyon ennek idomtalan, lefehérlő éregombjára nézve szokta eszméit ren-dezni. Egyszer a gombot igazítani vitték, Kant nem jól érzé magát, eszméi szétröppentek, nem kapta gondolatai központ-ját, a melyből és a melybe eszméit rendezé. E sajátos rend gondolatainak szülészé volt, zavarta ha hiányzott valami és fásasztá minden uj.

Egész életmódja tudományos pontossággal kiirt szoká-sokból, rendből volt szöve.

Egy nap olyan volt mint a más, a teendők az órákra egyformán voltak kiosztva. Alig tett kivételt a vasárnap, bár ennek bizonyos ünnepélyességet adni nem mulasztotta el. Reggel 5 órakor kelt s 7-ig leckéire olvasott, a melyeket 7—10-ig tartott. Hazajöve könyveit, munkáit készíté 1-ig; az ekkor kezdődő ebédje után vidor beszélgetés közt ült 4 óráig, ekkor sétáját végzé s 5-kor hazaérve szürkületig vagy télben 8-ig kedvenc tudományaira olvasott, röviden vacsorált s azután tanítványaiszáma-ira irt jegyzeteit készíté vagy javitá 10 óráig. Szinte külön pontossággal ha kis asztali órája 10-re csendült alunni ment; de reggel 5 órakor

oly pontosan kelt, hogy többször dicsekedett, hogy a megszokás miatt egyetlen egyszer sem hibázta el.

Ha e rend megzavarva volt, úgy érzé mintha lelkét nyomta volna valami. Egyszer grófi tisztelői egyike sétaközben találva, kocsijába kérte. Kant engedett a szives meghívásnak s a gróf gyepelöt ragadva örömmel hajtott kastélyába s innen egyik barátjához ki Kantnak nagy tisztelője volt. Kant 5 helyett 10-kor ért haza s szorult kebellet fogadá, hogy többet kocsiba nem ül, a melyet nem ő bérelt. És a mit felfogadott, attól őtsemmi el nem tántoritá.

E bámulatos rend edzé oly tartóssá a gyenge testet, hogy erőben s munka képesen 79 évet 9 hónapot élt. Melyek ezt eszközölték, egészségi szabályai test szerkezetére fordított folytonos észlelés és szemlélődés után voltak szerkesztve. Testét gépnek nézte, melyet a lehető legtovább akart használni. Ismerte e gép egész szerkezetét, s egészségi szabályait a legkisebb részletig alkalmazta. Ő tudta legpontosabban, mi zavarta meg e gép részeinek üszmüködését s ezért orvost soha nem használva, ön elvei nyomán állítá helyre az életszervek megbomlott rendét. Melle szűk és lapos volt, s e miatt folytonos szivszorulásban szenvedett. E bajt melyen külerő, gyógyszer nem segíthetett, legyőzte bámulatos lelkijével, nem figyelt rá s fájdalmait nem engedé a lélek egész tudatába, hogy ott gyötrelmémmé váljanak, gondolatait elvonta tőle, mint minden ily orvosolhatatlan bajtól elővette kedvenc eszméit, s azokra fordítá lelkét, mig gyakran ez önküzdelemben jótékony álmom szálta meg. Felkelés, alvás, sőt a bétakaródzás, étel, ital módja testének figyelmes tanulmányozásából meghatározva volt. Hogy a köhögést gátolja csendesesen, s ajkait zárva lélegzett, ezért volt alkalmatlan ha valaki napi sétáihoz csatlakozott, mert így beszélni kéntetett s a nyitott ajkakon sok lég hatott a kifeszült mellbe. Kiszámítá, hogy testének mennyi mozgás kell s ennek egy részét munkája közben úgy tette meg, hogy zsebkendőjét egy széken szobája egyik szegletében tartá, felkelt érette odáig és vissza sétált.

Legkedvesebb időtöltése, egyetlen szórakozási idő volt az ebéd. Nem pazarul de jól terített asztalnál mindig volt vendég, de soha sem több 9-nél; mint maga nevetve mondá: asztalomnál nem szabad kevesebbnek lenni mint a mennyi grácia s nem többnek mint a mennyi múzsa van. Ilyenkor

beszédes, vidor, élcelő s hölgyek iránt bétanult lovag volt. A hallgatag tudós örömmel társalgott mivelts hölgyekkel, de nem tudományos kérdések felől, vagy olyan tárgyokról, melyek eszünkbe juttathatják, hogy férfi és nő áll szemközt. Abban a ki ilyenkor a konyháról, főzésről s ilyes tárgyokról oly érdekelten társalgott, senki sem ismerte volna fel korának leggondolkozóbbs bölcshészét. Kant sokszor tréfálva mondta, a főzés bírálatát ép ugy megtudnám írni, mint a tiszta ész bírálatát.

Nála az étlaptól kezdve lelkét érzelő művéig minden oly sajátzerü, egy öntetü volt. Szobájának vagy udvarának minden pontján Kant a bölcshész látszott. Ő volt a rend középpontja, más lény megzavarta volna; neki egyedül kellett élni, Kant csak nőtlenül és nem családéletben lehetett. A házasság nem tartozott életrendéhez, erről lemondani könnyü volt; mert nem volt életének egy üres perce, mit a szerelemnek kellett volna bétölteni. Midön orvosai a szerelem élvezetét rendelék, a kísérlet után a még az élet delén lévő férfit vágytalanul szolt: „az egész nevetséges, időtöltésnek pedig igen rövid.“ De ezért nem volt nőgyölölö, ismerte azon fontos szerepet, mit a nő a férfi életében gyakorol s ifjabb barátjainak ajánlá is, de tudta hogy az ő élete nem e hamarmuló szükkörü gyönyöröké, ő az észlelés az örökös gondolkodás embere, önmagát semmitné meg, ha megengedné, hogy a szilajabb vagy édesebb vágyak fölrazák az eszmék világából és elzárják azon munkakörtöl, a melyért a testet, ezt a gyenge házat, annyi és akkora utánadással javitgatja. Nem lett volna idegen a házasságtól, ha a szerelem szükségességét érzi; ezt mutatja a lelkét egészen elfoglaló barátság nagysága. Barátja az volt, kit szive jelölt, kereskedö, pénzüzér, erdösz, földbirtokos (Green, Motherbi, Ruffman, Steinbruch) barátságához a tudósnak, bölcshésznek nem volt szava csak az embernek. Az igaz, hogy barátai késöbbs nem csak szívének, de háztartására nézve is elkerülhetlenek lettek. Mit Kant megszerzett, ök kezelték, megtartották; az angol eredetü kalmár Green magát sokszor nevezte Kant házmasterének. A nagy bölcshész e számító de jó lelkü kalmárral volt legszorosabb viszonyban. Azt mondják, hogy Kant egyetlen bölcshelmi állításának sem adott hangot, míg azt Greennel nem közölte. Volt idő midön délutánjait nálla tölté. Rendesen ebédután

ment mikor Green karszékében, déli álmot szunnyadott. Hogy ne zavarja csendesesen közelébe ült, gondolkozott, míg elaludt. Utána jött Ruffman s ő is hasonlót tett. Kiszabott időben megérkezett Motherby, ki otthon aludt déli álmot, s az alvókat felébresztve, élénken beszélgettek estve 7 óráig. Kant oly pontosan hagyta el a társaságot, hogy az utcán sokszor mondták: még nem lehet 7 óra, mert professzor Kant még nem ment haza.

Kantnak barátja volt minden tanítványa, ki pontosság és szorgalom által vonzalmát megnyerte. Jellemző az a mindenre kész atyai gondoskodás, melylyel ily ifjak jövőjét megalapítja, s az öröm midőn célt érve munkájára boldogságot látott felragyogni. Barátja Nicolovius fia könyvkereskedő akart lenni. Kant munkáit az ifjunak csaknem ingyen adta át, s tekintélyével igyekezett számára Németország nevezetesebb könyvkereskedőinek öszveköttetését s bizalmát szerezni meg. A jeles Kleistot több napi sétáinak feláldozásával, s mit magáért soha nem tőn, számára a nagyok pártolását kérve tanárrá választatá. Másiknak táborigapságot szerzett, s hogy diadala biztosabb legyen, az ifjat magához hivatva, társalgása által a feladott szövegre megragadó beszédet írni segíté. A pártolás azonban feltételhez volt kötve, a pontossághoz; egyetlen pontatlanság előtte az ifju hitelét csonkítja. Atalában szótartás, pontosság volt előtte a fő erény. Ezért szerette oly kiválólag Greent, kinek az ő halála előtt 20 évvel történt kimulta, mondhatni közönyössé tette a társaságos élet iránt. Az ángol ha Kantnak valamit ígért, óráját maga előtt vagy kezében tartá és úgy tőn percek szerint, hogy egyetlen másodpercet se hibázzon! Azt mondják, hogy közös barátjuk Hippiel róla írta az ismert vigjátékot: „der Mensch nach der Uhr.“

Nem akarjuk meghatározni, hogy e sajátos rendet, pontosságot Kánttól vette-e e kis baráti kör, vagy már mint ilyennel rokonult a bölcész lelke; mi csak azt bámuljuk mikép lehetett a lángeszű Kant, a mi őt úgy jellemzé az a lassanhaladó átgondolás, megfontolás. E tudós kiszámítás, e sajátos pontosság látszott Kant minden munkáján, lelkének hű kinyomata azokban minden lap. Egymást kimért léptekkel követik az eszmék, mindennek meg van a maga helye, minden eszme alaposan tárgyalva, de gazdálkodva az idő és helylyel, s csak akkora tér jut minden eszmének

mennyit megérdemel; egymással mint láncszemek függnek össze a gondolatok; egymásból foly minden észlelet, s az egészen feltűnik az a bámulatos rend, melyet nem a lángész rendez, hanem a mindent megfontoló értelem, mely egységalkotó erejét legszebben Kant műveiben mutatja. A nagy bölcsező gondolatait főleg sétéi közben tett megfontolás után apró papir lapokra tette le, s egy művet csak akkor adott sajtó alá, mikor utolsó pontig többször átnézve kijavítva volt. Innen az a meglepő tömörség, tisztaság és átgondoltság, mely Kant műveit a tudós világ mintányává tette. Mint külsője iratai is oly egyszerűek, sehol csillám és meglepő; egyik pont a másikat megelőzi, elkészíti s ezért irmodora igen könnyed volna, ha az eszmét öszvetörése és a mondatok hosszúsága nehézkessé nem tenné; de meg van az a sajátsága, hogy ha utángondolással olvassuk, e nehézkességből a legmelegebb gondolatgazdagság lesz.

Kant azon korban élt, midőn ámitás és álértetek rágódtak a társadalmi élet fájának gyökerén. Magát nem ismerve valóság nélküli látszat volt a legtöbb jellem. Kant tisztán megőrzé lelkét; mert meg nem szünően vizsgálta lelkületét, észrevett minden foltot s szigoruan mondott ítéletet önmagára. A történelem sok magasztos jellemre mond ítéletet, de nevet alig ragyogtathat tisztábban mint a Kant-ét. Ugy élt a mint irt, úgy irt a mint tett; takarékos volt a kicsinyben, bőkezű a feláldozásban, egyenes őszinte és mindig hű önmaga és másokhoz, a legegyszerűbb jellem s a legfényesebb lélek, igénytelen külső s a legmélyebben gondolkozó ész, a tudósok mintánya ő maga az egyszerűség és igazság szeretet.

Zombori Gedő.

VEZÉRESZMÉK JÉZUS HALÁLÁNAK JELENTŐSÉGÉRŐL.

Előszó.

Napról napra érezhetőbbé és nyilvánosabbá válik, s ez által a legéberebb figyelemre, komoly munkához látásra

hivja föl a theológiai tudományok sőt általában az egyház barátait ama tény, hogy az egyháznak hagyományos dogmatikai tanfogalma, s az orthodoxia tekintélyével felruházott nézetei közt egyfelől, és az előrehaladt gondolkodás formái, az újabb művelődés által nyert világnézet közt másfelől, igen szembeötlő, a tudásnak sőt magának a hitnek legmélyebb alapjaig lenyuló szakadás, a szó teljes értelmében egy nagy üreg képződött és állott elő. Rövidebben és még világosabban szólva: mondhatnók ezt a régibb idők csudaszerető szupernaturálistusa, s az újabb kor immanens világnézete közti ellentételnek.

Azok a kik megszokták, mindent csak kézzelfogható jelek után hinni el és venni észre: ezen dologra nézve is azon csalódásban élnek, mintha hazai egyházunk életében semmi komoly nyoma nem volna az érintett szakadás és ellentétességnek. És a mire ők ezen csalódásokat legfőképp alapítják: éppen azon körülmény, a mi a józanabb rész előtt még sötétebb színben mutatja a dolgot, hogy t. i. azon meghasonlottság nálunk még nem idézett elő komoly tudományos küzdelmeket. Sőt amaz előre haladt gondolkodás és világnézet is oly kevéssé van, sőt annyira nincsen még tudományos irodalmunkban rendszeres egészsze földolgozva és képviselve: hogy éppen nem tekintik valami félelemtes, vést és vihart támasztható jelenségnek.

Maga a hagyományos dogmatikus és szupernaturalizmus pedig, azon kívül, hogy az isteni tekintély szent palástjával takargatott szertelen fenhéjazásában észre sem akarja venni a gondolkodás vivmányait és az önállóságra jutott szellem követelményeit; más részt az emberek hiszékenységére bázírozott rendszerében és fellegrárában teljesen biztosnak képzelve magát, sokkal inkább megszokta a tétlen kényelmet, a csalódás karjai között, sem hogy mind addig kilépjen a küzdelem sorompói közzé, míg nem az előhaladás bátor szelleme lerántja róla a szemképráztató álarcot; ledöntögeti egyenként az elkorhadt rendszer támasztékait, s mint valami hűtlen sáfárt kiüzendi az úrnak örökségéből.

A mily kevés okunk van rettegni ama végzetes idők bekövetkezését: oly sok és szent kötelességeink vannak arra nézve, hogy a vallás örök igazságainak, s általában istenországának ügyét jó eleve kiragadjuk a most leirt, s hűtlen

sáfárnak nem méltatlanul nevezett hagyományos szupranaturálizmus kezei között.

Szent kötelességünk tisztán és alaposan földeríteni, hogy a vallás ügye nem azonos amaz elkorhadtt rendszer ügyével; s a vallás igazságai nem egyek a tarthatlan dogmatikai formákkal.

De más részről ki kell mutatnunk és megbizonyítanunk azt is, hogy a vallásnak igaz lényege és mivoltával az előhaladt gondolkodás s mivelődésnek valódi tényezői nem képeznek kibékíthetetlen ellentétet; nem csak, hanem hogy az evangéliom az ma is, és lesz mindenkoron, mely a legörvendetesebb igazságokat hirdeti s az igaz hitűeket boldogítja, és végezetre, hogy ellenállhatlanul meghódoltatja az a lelkeket, csak a maga tiszta mivoltában, s valódi apostoli hivatottsággal hirdettessék.

Ezen célnak elérésére a komoly s lelkiismeretes munkához látás mellett természetesen megkívántatik a felfogásnak ama mélysége, a szellemnek ama belterjedelmű kiképzettsége, tiszta és tartalmas öntudata, mely képes legyen az érdeküket vesztett előterjesztések, s elkopott gondolkodási formák helyett a kor szellemének megfelelőket teremteni, s megtalálni azon nyelvet és kifejezési formákat, melyek mind az örök igazságnak, mind a kor felfogásának megfeleljenek, ekkép az öszhangzat szépsége által biztosan hassanak és érdekeljenek.

Ha az itt rajzolt szellemben hirdetjük az örök élet beszédét: hitem szerint lassan lassan legyőzendjük ismét a közönyösséget, és a most világi érdekek rabságában élő lelkeket megnyerhetjük és visszavezérelhetjük az örök élet fejlődéséhez.

Minő legyen pedig közelebről és részletesebben azon felfogás és előterjesztés, melylyel a vallás igazságait az előhaladt gondolkodáshoz mérve tárgyalni és tanítani kelljen? épen ezt akarom, elvont taglalás, elméleti fejtegetés helyett, egy szépen dolgozott theológiai műdarabban fölmutatni, mely dolgozat a „Zeitstimmen aus der reformierten Kirche der Schweiz“ című jó és határozott szellemben szerkesztett lap jelen évi folyamának 3 első számában jelent meg. Szerzője Eszlinger obfeldeni lelkész. S noha távolról sem kecsegtetem magam azon hiu reménnyel, hogy csak fele részben is sikerülni fog átültetésemnek, az

eredeti szépségek visszaadása, (annyival is inkább mivel rövidítések és összébb vonások is több helyütt fordulnak elő): azt mégis hiszem, hogy annyira csak nem fogom eltorzítani, és kivetköztetni, miszerint olvasóimat a már magában nagy érdekű és fontosságú tárgytól is elriasztanám.

I.

Az egész keresztyén világnak kiindulási pontja Jézus Krisztus, mint a ki a tökéletes kijelentésnek közvetítője, maga a megtestesült élő kijelentés volt. Az ő személyiségével kezdődik, abból buzog föl a keresztyén szellem az emberiség történetében; ő lön forrása a keresztyén életnek az időben szintugy, mint az örökkévalóságban.

Ezeken alapszik azon örökkétartó s magasztos jelentőség, melylyel az ő isten-emberi alakja, s életének története bír a keresztyén hitre és életre nézve. Mert noha magának a keresztyénségnek kebelén belől is, a különböző lelki hajlamok, szívalkotások, a képzettség és öntudat fokozataihoz képest, a legkülönbözőbb vallásos nézetek és felfogási álláspontok képződtenek: abban mégis mindannyian megegyeznek, hogy Krisztus személyiségének hozzá hasonlíthatlan világtörténelmi jelentőséget tulajdonítva, egyhangulag megismerik, miszerint az isteni kegyelem ő benne hozá kifejezésre az emberi nem legfőnségesebb mintaképét, s az ő élete a legmagasztosabb, legtisztább és legszentebb jelenség; életének működései pedig a leghatékonyabbak s áldásosabbak szintugy a multa mint a jövendőre nézve.

Ezekből már önként következik az is, hogy Krisztusnak megjelenése és születése nem kevesebb, mint Istennek az emberiség életébe való legfőbb behatása, kegyteljes lebecsátkozás; valódi kibékülése az isteninek és emberinek, összhangzatra jutása a teremő szellemnek a teremtettséggel, a végetlennek a végességgel. Más szóval az ő születése annyi, mint a tökéletes váltságnak s örök vallásnak elkezdődése.

Krisztusnak élete és egész története a legmélységesebb szellemi és isteni tartalmat foglalja magában; az ő életének külső, időszerinti jelenségeiben, a szellem világnak örökkévaló tényei és igazságai nyilatkoznak; szóval ő benne az emberi szívnek s életnek üdve jelentetett ki.

Igy állván a dolog: igen természetesen tartatik nagy fontosságúnak, helyesen és tisztán fogni fel a Krisztus személyiségét, annak lényegét, s munkájának jelentőségét.

Minden kétségen fölüllálló, s minden bizonyítást fölöslegessé tevő igazság az is, hogy Jézus Krisztusnak egész földi pályája, élete és halála a legegységesebb és egybetartozóbb egésznet képezi. Valamint élete bevégtetlen volna halála nélkül, s ez utóbbi amannak nem csak időszerinti befejezése, hanem főként szellemi megdicsőülése, fény és tetőpontjául tekintendő: úgy másrésről halála sem volna kimagyarázható, élete nélkül; félszeg és merőben elhibázott a felfogás, mely azokat egymástól elkülönözve akarná tekinteni. A kettő együtt meríti és fejezi ki az ő lényegének teljességét; a kettőnek dicső öszhangzatán alapszik amaz örök dicsfény, melyben őt az emberiség egén, az emberiségben és emberiség fölött szemléljük. Balgatag beszéd és felfogás volna az tőlünk, hogy Jézus halála által másként, s inkább eszközöltetett az emberi nem váltsága, sem mint élete által; a mit a halálban már tökéletes bizonyossággal, teljes fényben, s lelkeinket leginkább megható nagyszerűségben látunk t. i. a megváltó erő: megvolt már és nyilatkozott az idvezítő életében is, mint a legfőbb szeretetnek bűn orvosló, új életet lehelő és teremtő szelleme.

Mind ez nem zárja ki természetesen azt, hogy urunk nagyszerű szenvedését és halálát életétől elkülönítve, magában is, vizsgálatunk tárgyává tehessük; hogy feltaláljuk és érezzük így is benne az isteni örökszükségességet, az isteni szeretetnek áldást és üdvöt adó diadalát. A minthogy majd kétezer esztendeje már, a mióta minden fogékonyabb kedély a legboldogítóbb elmélyedés tárgyát, s az istenneli béke legbiztosabb forrását, főleg a Krisztus halálában találta meg.

És Istennek hála! e halálnak történeti mibenléte, ha bár majd kétezer esztendő választja is azt el tőlünk, oly tisztán és világosan áll legalább mielőttünk, hogy méltán mondhatjuk az egész szent történelem legnagyobb világitásba helyezett momentumának. Azon felül, hogy ez levén Jézus földi életének a legnagyobb, legmegragadóbb, a tanítványok emlékezetében leghűbben s legtisztábban megőrzött zárpontja, az ide vonatkozó kimerítő evangyéliomi előadások nyomán, biztosan megkülönböztethetjük benne a tisztán történetit, a hitbeli ihletettség s vallásos kép-

zelet későbbi színezetétől: egyszersmind a legfönségesebb fényben láthatjuk és fölismerhetjük azon magasztos dicső szellemet, mely Krisztust e végzetes halálra vezérelte; fölismerhetjük és imádó csodálkozással szemlélhetjük a Golgotha kereszttjén az isten-emberi halál ama halálgyőző s örök-életre utaló eszményképét, melynek szemléleténél az idvezítő szíve, az Isten atyai szíve saját szívünk, szóval az egész világnak és életnek szíve egyszerre föl-
tárul és összefoly a hitbe elmélyedő lelkek előtt.

Midőn ezekhez képest a Krisztus haláláról szólni akarunk: elsőben is azt kell kifejtenuünk, mi vala az ő rá magára nézve? minek nézte s miként látá előre ön maga? mint méne azzal szemközt, s mint viselé el annak kínait? Másodszor meg kell vizsgálnunk, mint tükrözé vissza magát e nagyszerű és szentséges önfeláldozás az apostolok szellemében, s általában az apostoli korban? miként szemlélték ők azt, hogy fogták fel és hogy adták elő? Ők ugyanis leginkább úgy szerették azt feltüntetni, mint engesztelő áldozatot; miből aztán az idők folyamában rendszeresen kifejtett dogmatikai elmélet képződött; a mit szintén nem lehet ignorálnunk. Harmadszor és utoljára azon kérdéssel kell tisztába jönnünk; mi jelentőséggel bír e halál mi ránk nézve; mint lehet és kell azt nekünk tekintenuünk, azaz micsoda örök igazságokat, vigaszt és áldásthozó szellemi jókat lehet abból meritenünk?

Erre való nézve a mélyebb vizsgáló figyelmét nem kerülheti ki azon körülmény, hogy a synoptikus evangyéliomoknak Jézus halálára vonatkozó elbeszélése a lehető leg-egyszerűbb, a szó teljes értelmében elbeszélés; mint ilyennek mondhatjuk általában a megváltás és bünbocsánat lényegéről, a Krisztusban üdvörl szóló egész előadásukat. Ezen ő előadásukban úgy van feltüntetve a halál, mint a leg-egyszerűbb azaz legtermészetesebben kifejlő, s épen ezért a legmegragadóbb, legszentebb dráma, melynek megrázó jelenései minden fogékony lelket megindítanak. Egészben véve azt mondhatjuk, hogy ők csak épen a tapasztalt üdvnek közvetlenül érzett hatását írják le, a mint az elfogulatlan kedélyüket megérinté. Dogmatikai elem épen e halál tárgyalásánál van legkevesebb; alig találunk ott valami kis észlelődet (reflexio); oly dogmatikai

rendszert pedig, a melybe e halál befoglaltatnék, határozot-
tan semmit.

Egyetlen hely, hol Jézus halála felől némi reflexio ta-
lálható, hol annak jelentőségéről a vallásos képzet festői
rajzot is nyújt az, melyben megható szépséggel ecsetel-
tik a templom kárpitjának meghasadása, az egész tarto-
mányt elfedő sötétség, s a halottak bizonyágtétele a mel-
lett, kit az élők oly istentelenül felfeszítettek a keresztfára.
Szigorún véve azonban valódi dogmatikai tételről, annyival
inkább rendszerről, még itt sem lehet szó.

Másként van a dolog már Pál apostolnál, annak ké-
sőbbi leveleiben, főleg a zsidókhöz írottban, valamint a 4-ik
evangyélistánál. Azt lehetne mondani, hogy az őskeresz-
tyén történelemben Pál képezi azon pontot, kinél az üdv-
nek érzetéhez, mely az ő nemes és emelkedett lelkében is a
legnagyobb tisztaságu és mérvű vala, már a tapasztalt üdv
feletti észlelés is járulván: a dogmatika, a dogmatikai elő-
terjesztés és rendszer kezdetét veszi. Pál apostol már (nem
is szólva a 4-ik evangéliomról, annak nyilvánosságos vallás
filozófiai és theosophiai irányáról) azon kívül, hogy leg-
mélyebb kedélylyel s igazi vallásos jelentőségében felfogá
Jézus halálát: egyszersmind el kezd dogmatizálni is a fe-
lett. Ez ugyan magában véve még előhaladásnak is nevez-
tethetik; miután a szellemnek legmélyebb természetében
alapul azon ösztön, hogy a minek idvezető erejét szívében
tapasztalja, annak mivoltával a gondolkodás útján is igyek-
szik tisztába jönni: de más részről a dogmatikának ez első
kezdődése oly végzetteljes pont is egyszersmind, melynél
a legnagyobb lehetőség meg van arra, hogy az emberi
forma az isteni tartalmat meghomályosítja, s a korlátolt
gondolat nem bír lépést tartani a magas röptü hitérzel-
mekkel, egy szóval oly végzetteljes pont, hol Lessinggel
szólva, könnyen különbség állhat elő a Religio Christi
és Religio de Christo között.

Valóban azon egyszerű szavaktól, melyekkel Krisztus
maga élt volt a synoptikusoknál, midőn haláláról beszélt,
nem kissé különbözik és méne tovább ama Páli előadás,
melyben már az engesztelő áldozat fogalma és a helyettesítő
elégítétel alapcsirái rejlenek. Egyik synoptikus sem irhatott
volna oly dialektikával és theozofiával, mint a római levél
írója. Mennyivel tovább ment aztán ismét a dogmatizális

Páltól csak Origenesig; Origenestől az Anzelmféle satisfactio elméletéig! Ettől ismét nem épen csekély távolságra van, mindenesetre tovább egy szombati sétánál, a mise, urteste átváltozása; sőt maga a concordiae formula, s a reform. mint ágostai egyházban orthodoxnak tartott tanfogalmak stb.

De lépünk immár közelebb a kijelölt pontok tüzetes tárgyalásához, s lássuk mindenek előtt: minek nézte maga idvezítő urunk s miként látá előre, bekövetkező halálát?

Semmi sem bizonyosabb és világosabb mint az, hogy az idvezítő, halálának bekövetkezését jó eleve, mindjárt az első pillanattól kezdve látta, a mint lelkében a megváltói hivatás tudata határozott alakot nyert. Látta l-ör is annak történeti szükségességét, ama külső szükségességet, melyet az idő és körülmények hoztanak magukkal. Nem kellett egyébre csak a próféták életére tekinteni, s azoknak sorsát elgondolni. Kivégeztetés volt sorsa eleitől fogva, csaknem kivétel nélkül mindazoknak, kiket Isten a népnek vezéreül, s azért hívott el, hogy bizonyoságot tegyenek az igazság mellett. Az igazság rendesen gyűlölséget von maga után. S ha a világ nem türhető már a bölceket és profétákat sem: hogy kerülhette volna ki ezen sorsot az, ki mind azoknál nagyobb vala, oly magasan állott mint senki más, kinek szentsége a képmutatókat legérzékenyebben megszegyeníté, kinek főséges erkölcstana és fölállított magas követelményei sehogy nem tetszhettek a tunya és aluszékony kornak. Sokkal nagyobb volt ellenségeinek gyűlölete, sokkal jobban volt sértve kevélységük, és sokkal inkább érezték, sakarták is használni a kezük közt levő külső hatalmat, minthogy jókor meg ne fogamzott volna agyokban Jézus erőhatalommal elnémitásának, kivégeztetésének pokoli terve.

Krisztus azt akará, hogy Isten lélekben és igazságban imádtassék; azt akará hogy belső és csak belső áldozatok legyenek: ellenségeinek hatalma és tekintélyes állása pedig épen a külső ceremóniák és áldozattételek rendszerén nyugodott. Ő mindig Isten szerint, az isteni akarat szellemében kívánt cselekedni, ellenei pedig, a mint saját egyéniségük érdeke kívánta, mindent magukért, a maguk dicsőségére. Ő szellemi fegyverekkel kívánta legyőzni a bünt, és kiragadni az emberiség szellemi életét az érzékiség bilin-

éseiből; ellenei pedig épen a szellemet akarták az üres ceremóniák és betük tömkelegébe belefojtani. Ezért Jézus szükségesnek látta leálarcozni a népet félrevezető képmutatókat, s fölfedezni a lelkük legbelsejéig terjedő erkölcsi rút-ságaikat. Ezek pedig vérszomjazó gyűlölettel telének el iránta, gyűlöltek halálig.

Ily körülmények közt tisztán látta és előre tudta, mi-nek kell bekövetkezni. Előre látta, s meg is mondta, elsőben a gyenge tanítványokra való tekintetnél fogva, csak homályosan és kiméletesen, majd világosabban, végre egész határozottsággal és nyíltsággal, barátai és ellenei előtt. De valamint tisztában volt halála felől, szintoly bizonyos volt arról is, hogy az a megdicsőülés útja, a halálnak halála, és az örökélet kapujának megnyilatkozása leend.

Azonban e történelmi szükségesség mögött és fölött van az erkölcsi, majd főlebb a vallási s mindnyája fölött a legfőbb isteni szükségesség, mely szerint valamint a megváltás, úgy a halál is, mint az atya örök végzetén alapuló tűnik föl. Előre el volt határozva Isten örök tanácsában, hogy Jézusnak szenvedni kell, s innét van az ő nyugodt, kész és mintegy derült lélekkel történő szenvedése. Az teszi azt oly erkölcsi fönségüvé, hogy az atya örök végzetének fölismerésén, az isten akaratába való szives belenyugváson alapszik. Nem valami keresett martírság az, mert hisz eleinte elvonult, kikerülte ellenségeit, a míg az ügy egészen meg nem érett „még el nem érkezett az ő órája.“ Hanem midőn eljött a bizonyágtétel pillanata: akkor egy percig sem tétovázott, nem rettent vissza, hanem hű vala mindhalálig.

(Folytatjuk).

Peti József.

JÉZUS ÉS A KÉT LATOR.

Függ már a váltság nagy ára
A halálig üldözött

Isten ember a kereszten,
Az ég és a föld között.

Jobb és bal felől mellette
Függ a két gonosztevő;

Egyik bűnbe megkövült rosz,
Másik hívő szenvedő.

Amaz gúnyoros szavakkal
Jézust így szólítja meg:

Ha Isten vagy szálj le innen,
Minket s magad mentve meg!

Büntársával ezt nem osztva
A megtért, magába szált,

A megváltó irgalmához
Megtörött szívvél kiált:

Uram! emlékezz meg rólam
Ha szent országodba mégy.

Szóla Jézus: akarom ma
Velem menny lakója légy!

Boldog bűnös ki végpercén
Hall ily édes szózatot;

Boldogabb ki élte folytán
Üdvre bizton várhatott.

Farkas Ferenc.

JÉZUS ÉS A KÉT LATOR

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRT. KÚTFŐK.

GÉRESI EGYHÁZ FOLYAMODVÁNYA

gr. Károlyi Sándorhoz iskola helyért, és arra kelt adományozása azon grófnak (Eredetiről).

Méltóságos gróf gralis nagy jó kegyelmes urunk! Hogy az Istennek mindennemű jókat magában foglaló békessége örökösödjék meg excellenciádon alázatos szívvel ohajtjuk. Nem utolsó sőt minden emberi elmélkedésre fontosan bocsátandó beszédek ezek: Ne fogd meg a jótéteményt azoktól a kik szükkölnének. Mely rövid de fontos szavaival a bölcs Salamon Péld. 3. 27. serkengeti a hiveket a jótéteményre s a jóságos cselekedetekre. Mely szükkölnőknek számos seregében mi is valósággal számlálhatjuk szegény nyomorult eklézsiánkat; nem lévén csak annyi alkalmatos helyecskénk is a hová becsületes oskola mesterünknek megkivántató oskola házaeskát építhetnénk. Kire való képest leborult orcával folyamodván excellenciádhoz, szolgálai alázatossággal instálunk excellenciád előtt^{sz} az ur nevében is kérjük; mely szerint mint helységünkben örökös legfőbb possesszor méltóságos kegyelmes urunknak excellenciádnak lévén az itt való parochiális házunk háta megett csak épen egy kis házaeskának való, minden appertinenciák nélkül való földecskéje, melyet is conjecturaliter loquitudo némelyek mondanak az parokhiális telekből quondam elmaradott részecskének, mit is oskolaház helynek szegény eklézsiánknak konferálni, tartsa excellenciád Isten előtt valósággal használatos kedves áldozatnak. Mert ha csak egy pohár hideg víz is a jótéteményben el nem veszi jutalmát, Mát. 10. annyival is inkább bizony nem hamis az Isten, hogy el-

felejtkezék excellenciád Isten dicsőségéhez buzgólkodó kegyes indulatból származott jó cselekedetéről, melyet mutatni fog az ő nevéhez. Zsid. 6. 10. Mi is pedig excellenciád méltóságos uri kegyes Istennek is tetsző gráciáját mind alázatossággal megszolgálni, mind pedig hogy Isten excellenciádat Flgs asszonyunk hívséges szolgálatára s sok ügyefogyottak gyámolításokra kívánatos békességben hosszú időnkig éltesse óhajtó imádásokkal meghálálni jó lélekkel magunkat kötelezzük. Mely excellenciádtól való megvígasztaltatásunk eránt a midőn volnánk egész reménységben maradtunk méltóságos gróf gralis nagy jó kegyelmes urunknak excellenciádnak alázatos szegény szolgálói géressi lakosok közönségesen. Die 3-ia Maji 1742. Hátán.

1) A méltóságos gralis nagykárolyi gróf Károlyi Sándor ur (etc.) jó kegyelmes urunkhoz ő excellenciájához a belől megirtak. 2) Ha ugy vagyon a dolog a mint az instansok által exponáltatik, hogy apertinenciák nélkül való telek legyen, ezen kommissióm mellett Csiszár István erdődi udvarbírárn engedje oda nékiek, Erdőd 12-a Májji 1742. Gróf Károlyi Sándor. 3) A mely darab földet az Géresieknek iskolának engedett ő excellenciája mivel semmi szántóföldek, rétek ninesenek utána, azért Daróci György kimutathatja szabadosan birhatják. Erdőd 25. máj. 1742. Udvarbíró Csiszár István. 4) Ezen kegyes beneficiumot, mi a venerabilis közép-szolnoki traktus visitatori grata mente recognoskáljuk Dje 5 Januarii 1744. Per Ordinarium V. Tractus Notarius Nagy Falusi mp.

Gróf Károlyi Ferenc főispán egyházi ügyben szükségelt segítség adásról rendelkezik.

Lévén ezen T. N. Szathmár vármegyének maga gremiumában occurálni szokott caucansok igazsága kiszolgáltatása acceleratiójára oly statutum, hogy ezen compulsoriális parancsolatom mellett a nemes személyek is ad eliciendam fide mediante rei veritatem adigáltattassanak. Committáltatik nemzetes Vzlő Jékey László ord. szolgabírónak ő kk. in casu autem legalis impedimenti az substitutussoknak, hogy az midőn T. Károlyi esperest nemzetes Gere János ur ő kigyelmétül egyszersmind vagy különösen fognak requiráltatni, tehát melléjek vevén Adjunctus Jurassorokat ad faciem loci kimeenyenek, és az elejekben adandó De Eo UTRI punctumok szerint az denominálandó tanukat megesketvén, azoknak fassiójokat connotálják s. sequenter inquisiciót peragáljanak, melyet magoknál is pár-

ban meghagyván az requirens félnek is Servatis de Jure et Statuto J. hujus Cottus Servandis, adják ki, melyben különben sem cselekedvén Praesentibus perlectis Exhibenti restitutus Signat Karoly 20-a Xbris 1744. Főispán Ph. gróf Károlyi Ferenc.

—————

Gróf Károlyi Ferenc jószágában a papok marasztalása és behozása felől rendelkezik.

Csak fülhegygyel ugyan, de méltó neheztelésemmel hatott fülembe, hogy ámbátor ritka példájú buzgó magaviseletét önnön magam is nyilván tapasztaltam dobrai helységembeli becsületes praedikátor urnak s a helység sem tagadhatja a midőn széjjel omlófélben lévő templomát ő kegyelme buzgó serénysége által nem csak jó karba állítottnak, de belsőképen is kicsinosittatnak lenni minden nép szemléli, csak azért kétségkívül tartozó háláadására, természetsszerint megmarasztalni ő kegyelmét mind illik, mind tartoznak, s netalán akarnak vala is, de hihető valamely földesuri bizodalmat vindikáló rosz emberek által vagy arrul leverettek, vagy épen el is tiltattak, annyira, hogy még csak marasztani is ne merészelnék, parancsoltatik azért inkább ugyan inspektoromnak ő kegyelmének, közelebb pedig ezen jószágbeli tiszteimnek, hogy elsőben is járjon végére, kicsodák legyenek azok, a kik, és minemű okból merészelnék ő kegyelme érdemlett megmarasztalásában gáncsoskodni, és nevemben és auktoritásomban ő kegyelmét egyáltalában megmarasszák s onnat elvinni hirem nélkül ne engedjék s adják ki azonban az egész jószágban is, hogy ez naptul fogva egy helység is akarmely renden levő ekklézsia személyt hirem s akaratom kívül változtatni ne merészeljen, azt elébb tudtomra adja, arrul is, a kik helyébe mást kíván, tudósítsa s nem különben merje bevenni jószágomba, hanemha előre előttem személye szerint bemutatja praesentát vagy is resolutiot nyer iránta tőlem; nékem adván abban a törvényes hatalmat az ekklézsiák pátronusának királyi adományomból birt jussom, ehez tessék azért akarmely rendenlevő esperest urnak is magokat szabui, és alkalmaztatni, bizonyossá tétetvén arról általam, hogy valakit hirem s akaratom nélkül jószágomban meg tenni nem átallanak, aztat jószágomban nem szenvedem. Ezt tartja hazánk törvénye, ezt tartják a papi rendelkezések, ezt tartják ő felsége kegyelmes resolutiói, s azért mind tisztem, mind jószágom, ugy megirt esperes uraimék ehez tartásák magokat. Károly 20-a Xbris 1757. Gróf Károlyi Ferenc. LS.

Ezen kegyelmes parancsolatját ő excellenciájának Geresen lakó tiszteletes esperes urammal közleni kívánja és tudtára adja kegyes tetszését, Erdőd 21-a X-bris 1757. Szaploncay Kiss József inspektor.

Gróf Károlyi Antal Fábánházán fából oratorium építést engedélyez.

Considerálván reflexióban vevén azt, hogy a fábánházi reformátusok ugyan az ott levő kő templomot, mely azelőtt is a római anyaszentegyházhoz tartozandó vala, az unitáriusoknak vissza engedtek, azon kő templom helyett megengedem, hogy fából egy oratoriumot építhessenek magoknak a reformátusok. Mely végre parancsoltam fő jágeremnek, hogy a szükséges fákkal legyen nekik segedelmekre, Károly 7. Maji 1760. Gróf Károlyi Antal. Ph.

Irinyi István levele esperes Körmöndi Péterhez 1686.

Ajánlom uram kedk. minden időbeli szolgálatomat és Istentől sok jókat hosszas életet, kívánok kedk. megadatni. Nem kicsiny szívem fájdalmára volt uram, hogy mindezekben a háborgós időkbelen való sok kárvallásim miatt az ekkléziákhoz kiváltképen a magam kis jószágocskámban való ekkléziákhoz, de az én sok elszenvedhetetlen kárvallásim-mulattattak el velem. "Azért" uram az én vékony fakultásom szerint a mivel lehettem az irinyi és az enderidi ekkléziákhoz Losonci András komámuramtól ő kegyelmétől ked. kezébe küldöttem már, ályon ked. dispositiójában ezen leveleimet hova teszi, az irinyi s enderidi papok kezében talán nem lehetnek in specie a levelek, mivel gyakran változnak a papok s a levelek eltévelyednek, mindazáltal a mint keldk, s az ekkléziának tetszik, legyen az kedtek akaratja szerint. Tartsa meg Isten kegyelmedet uram sok esztendeig jó egészségben. Ex Ecsed die 20 mai Anno 1686. Kegyelmednek jóakaró szolgálja mig él Irinyi István. Hátirat. Tiszteletes Körmöndi Péter uram erdői ekkléziának lelki tanítójának, Közép-Szolnok vármegyében levő papok érdemes esperesének és nemek jóakaró uramnak adassék ő kegyelmének.

Irinyi István adománya az irinyi egyház számára 1686.

Én Irinyi István az előtt Irinben Szakmár vármegyében mostan Nagy-Ecsed városában ugyanezen nemes Szakmár vármegyében lakó adom tudtára mindeneknek a kiknek illik e levelemnek rendiben. Mivel Istennek ő szent felségének haragja lévén rajtunk és Istennek sok különb különb féle csapási között már tizenöt esztendőktől fogva a háboruság, és pusztítás szintén megnyomta szegény hazánkat, mely háboruság és pusztítás, mint én is sok elszenyvedhetetlen károkat vallottam, úgy annyira, hogy sok kárvallásim miatt mindezekben a háboruságos időkben az ekklézsiákhoz és parókiákhoz azokban lakó érdemes és tiszteletes személyekhez keves beneficiummal lehettem, mely dolog nekem nem kicsiny szívem fájdalmára volt, s vagyon mivel azért e felől megemlített sok elszenyvedhetetlen külső és belső kárvallásim miatt és most is az Isten ő szent felsége azon háboruságot meg nem szüntette, még is fentartja rajtunk büntetését, egyéb beneficiummal nem lehetek, hanem magam szabad akaratjából konferáltam az irinyi ekklézsiához és parókiához mind a három nyomásban külön, külön egyik egyik nyomásban és járásban, három három holdföldeket szántás alá valókat az irinyi határon és földön. Melyek nevezet szerint renddel így következnek. Elsőben Dengeleg felől való nyomásban és járóban a két lencsés halom közt egy hold szántóföld, egyfelől szomszédja Irinyi Miklós bátyám földé felé, másfelől északról Irinyi László földé felé. Ugyan azon nyomásban és járóban a kettős halom tövében két hold szántóföld, kinek egyfelől való szomszédja, délről Vadass szerire való föld volt. Északról pedig Irinyi Miklós bátyámé volt; a második nyomásban az Czizer erdőfelé való járóban, a határ útján hazúl felől két hold szántóföld, kinek délről való szomszédja ugyan megírt Irinyi Miklós bátyám földé volt, északról Irinyi László bátyámé volt. Ismét ugyanazon járóban avagy nyomásban a határ útján felül a folt gaznál egy hold szántóföld, kétfelől való szomszédja Irinyi Ferenc szerire valók voltak. A harmadik nyomásban és Portelek felé való járóban a Fagyalos halom dülőjében van három hold szántóföld kinek szomszédja egyfelől nap enyészetről Vadas földé felé, napkeletről Irinyi Ferenc földé felé, mely szomszéd földek kik oda feljebb megnevezettek és szegény megholt bátyáimé voltak, s már az én birodalmamban vannak; azon ekklézsiához konferált szomszéd-ságiban való földek lesznek az én birodalmamban és maradékim birodalmában csak a felől megnevezett kiknek hold szántóföldek legyenek odavalók, melyeket magam szabad jó akaratja szerint kon-

feráltam az irinyi ekklezsiához és parókhiahoz ilyen kondicióval, hogy míg én élek szabadosan birhassák az ekklezsiához tartozandó érde-
mes és tiszteletes személyek, holtom után pedig, hogy ha a mara-
dékim nem akarnak engedni (mivel ősi jószág) negyven magyar fo-
rintokat tartozzanak letenni azon felül megemlitett kilenc hold szántó-
földekért az ekklezsiában levő személyeknek, különben hozzá ne nyul-
hassanak, se magok erejével se mások hatalmával. Melynek jövődö-
beli bizonyására és erősségére, adtam ezen kezem írásával és pecsé-
temmel megerősített szabad akaratom szerint való levelemet. Datum
Nagy-Ecsed die 20. Mai. Anno 1686. Idem qui supra. PH. Hátán.
Irinyi ekklezsiához konferáltam.

Irinyi István adománya az endrédi egyház számára 1686.

Én Irinyi István az előtt Irinben Szakmár vármegyében lakó
mostan pedig Nagy-Ecsed városában ugyanezen nemes Szakmár
vármegyében lakó, adom tudtára mindeneknek a kiknek illik, e le-
velemnek rendiben, mivel Istennek ő szent felségének haragja levén
rajtunk és ugyan Istennek sok különb különb féle csapási között már
tizenöt esztendőktől fogva a háboruság és pusztítás szintén meg-
nyomta szegény hazánkat, mely háboruság és pusztítás miatt én
is sok elszenvedhetlen károkat vallottam, mind külső belső javaim-
ból úgy annyira, hogy sok kárvallásim miatt mindezekben a hábo-
ruságos időkben az ekklezsiákhoz és parókhia'khoz azokban lakó
érdemes és tiszteletes személyekhez kevés beneficiummal lehettem,
mely dolog nekem nem kicsiny szívem fájdalmára volt, s vagyok
mivel azért, felül megemlitett sok kárvallásim miatt és most is az
Isten ő szent felsége azon háboruságot meg nem szüntette, mégis
fentartja rajtunk a mi bűneinkért büntetésül, egyéb beneficiummal
nem lehetek hanem magam szabad akarattjából konferáltam az en-
deridi ekklezsiához és parókhia'khoz ugyanaz enderidi határon, és
földön, mind a három nyomásban, és járásban, három három hold
földeket szántás alá valókat, külön külön, melyek nevezet szerint
renddel így következnek. Elsőben Dengeleg felől való nyomás-
ban és járóban, a bokrokon kívül Piskolt felől három hold föld
ki azelőtt Kádár György háza után való volt, kétfelől való szom-
szédi Beczkiszerre való földek. Második nyomásban Szalac fele való
járásban a hideg kutra dölőben Vasad fele a Papvölgy oldalon három
hold szántó földek. Harmadik és Piskolt fele való járásban a Sáu-

dor kútjára dőlnek két fogásban majorság hét hold szántóföldeim annak a Piskolt felől való három holdját adom ekklézsia számára; a magaménak hazol felől való szomszédja Beczki szer, Piskolt felől pedig már ezután ez a három, ekklézsiahoz tartozandó föld leszen szomszédja, a négy holdat pedig azon majorság földekkel, magam, és maradékim számára reserváltam az ekklézsiaiban lakó érdemes személyek is meglássák, el ne tulajdonítsák maradékimtól, azon négy hold szántóföldeket, conferáltam pedig azon felől megemlitett kilenc szántóföldeket magam szabad akaratjából ilyen kondicióval az enderidi ekklézsiahoz és parókhiahoz, hogy mig élek Isten jóvoltából szabadosan birhassák az enderidi ekklézsiaiban forgódó érdemes és tiszteltes személyek, holtom után pedig, hogy ha maradékim nem akarnák engedni, harminchat magyar forintokat tartozzanak letenni az ekklézsiahoz tartozandó személyeknek azon felül megemlitett kilenc hold szántó földekért különben hozzá ne nyulhassanak, hanem szabadosan birhassak mind addig az enderidi ekklézsiahoz. Melynek jövődöbeli bizonyosságára és erősségére adtam ezen kezem írásával és pecsétemmel, megerősített szabadakaratom szerént való leveletem. Datum ex Nagy-Ecsed die 20. mai. Anno 1686. Idem qui supra. PH. Hátán. Enderidi ekklézsiahoz conferáltam.

Közli **Dienes Balázs.**

TÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

I.

Instructio Principis Francisci Rákóczy pro Generosis Adamo Orosz, Andrea Kazinczy et Joanne Réth, ddo. 6-a Octob. 1705. cum titulo sequenti:

Instructio Commissariorum, pro exequenda infrascripta in negotio templorum, Parochiarum, collegiorum, scholarum et appertinentiarum proventuum ac redituum in inclytis Comitatus: Ungh, Beregh, Ugocsa, Szathmár et Szaboles habitorum, occasione moderni generalis Confaederatorum Regni Hungariae Statuum conventus inita, amicabili exmissorum.

Primo: Köteleztetnek arra, hogy ezen exmissióban és functióban tehetségek szerint, serényen eljárjanak azon hitek alatt,

melylyel mostanság ineat nemes magyarországi státusoknak confederatiójában ők is beléptenek, félretévén minden gyűlölséget, haragtartást, kedvezést, kéreményt, adományt és mindennemű tekin-
teteket, arra vigyázzván mindenütt, hogy a lakosok között a jó harmónia és atyafui szeretet inducáltassék, és ha eddig valami viszálykodás volt közöttök, az kigyökereztessek.

Secundo: Köteleztetnek arra is: kinek kinek a szerint adják kézhez a templomokat, scólákat, paróchiákat, a mint az fel van a punctumokban téve; a mely féltől mind azáltal ezen amicabilis által elesnének a templomok, parokhiák és scólák, ha kívánja az auditorium, mindenütt exscindáljanak elegendő helyet pro templo, parochia et scola.

Tercio: Hogy a templomoknak illetén assignatio alkalmazosságaival, ne légyen valamely profanációja a templomokban található szent eszközöknek: magok mellé veszik minden nemes vármegyében ex parte Catholicorum az Archidiakónusokat; a hol pedig azok nem lennének, Decanust avagy káptalanbéli személyt, melyeknek jelenlétében megvizsgáltatván, valamely félnek assignálandó templomokban, kit mi illet, pro ratione harum receptorum religionum, azt annak adják. Azért is

Quarto: Szabad lészen a katolikus plebánusoknak casulájokat és más mise körül való eszközöket magokkal elvinni, kelyheket is, azonkívül, a kikről in punctis szó van.

Quinto: Ha az archidiakonusok nem akarnának ad requisitionem commissariorum jelenlenni, eo non obstante procedáljanak a dologban.

Sexto: A kiknek a templom, parochia, vagy scola assignáltatik, odaértetnek mindenütt azokhoz tartozó földek, rétek, kertek és más paróchia, skólabéli appertinenciák, ha csak expresse nem eximáltattak in amicabili.

Septimo: Sehol ne adigáltassék a lakos, hogy más valláson levő parochusnak fizessen valamit, vagy dézmát adjon, ha szinte oda esett is a templom, a hol lakik, ha csak speciális declaratio nincsen íranta, hanem catholicus catholico, evangelikus evangelico.

Octavo: A harangozás, temetés mindenütt köz légyen, erga aequam taxam, a harangozástól való fizetés pedig azé légyen, kié a templom, azt feltévén, hogy ha valamelyik fél más valláson lévő templomokban temettetnék, a ceremóniák ottan a religióbéli egyházi rendké legyen, a kiké a templom: a eimetériumban pedig kiki maga vallásán való ceremóniákkal temettesse el halottját.

Nonno: Ha valami abaliénáltatott, a ki az eklézsiához tartozott, comperta rei veritate restituáltassék az is.

Decimo: Az ispotályokban mindenütt sine discrimine religionis, accomodáltassanak a koldusok, prae ceteris pedig a kik a hadban sebekben estek, alkalmatlanokká lesznek a hadakozásra.

Undecimo: A midőn connumeráltatnak a lakosok, oda számláltassék a házok népe és rendszerint való szolgák, dolo et fraude remoto; tempore connumerationis pedig az egész parókhia, ugy mater et filia együvé számláltassék, a nagyobb rész ugy eruáltassék.

Duodecimo: A mely földeket a katholikus plébánusok vagy e converso az evangélikus parokhusok bevetettek, eo non obstante, valamelyiknek parókhíája esesik, juxta illud: qui serit, illé metet, azé legyen a termés a ki vetette; a szőlőknek ez idei fruktusát is szedjék, a kik kapáltáttak, de annakutánna be is fedjék, ugy rezignálják.

Decimo tertio: Ezen commisszáriusok, nemes szabad és királyi bányavárosokban procedáljanak, a mely nemes vármegyében vannak.

A templomok dolga pedig ekképen recomendáltassék:
In J. comitatu de Ungh:

A kis-ráthi templom és a kis-kaposi maradnak a katholikus státusnál, hoc tamen declarato: mivel a nagy-kaposi templom parókhíája Kis-Kapost vagyon, pro commoditate a nagy-kaposi templomhoz adatik s engedtetik per modum cambii ugy, hogy mindaddig a nagy-kaposi praedikátornál marad cum pertinentiis, mig hasonló, Nagy-Kapost, az evangélikusok templomához pro commoditate nem adatik.

Most a katholikusoknál levő templom Ungvárt, az ispotály mellett resignáltatik cum parochia et universis reditibus az evangélikus parochusnak. A több templomok pedig nemes Ungvármegyében egészen hagyattatnak az evangélikusoknál cum universis eorum parochiis et scholis, aliisque proventibus, oda értetvén a vinnai templomok is.

A két religion lévő lakosoknak, ugy az oroszoknak is a harangozásnak uzusa és exercitium mindenütt pro sui commoditate et necessitatibus szabad légyen.

Datum in castris ad Szécsény positis, Die sexta mensis octobris, Anno millesimo septingentesimo quinto. Franciscus Rákóczy mp.

Vidimata praesentia paria Instructionis suae Serenitatis principalis, in negotio Religionis ad certos Comitatus deputatis commissariis extradata ab iisdem in oppido Ungvár die 21. Xbris Ao. 1705.

(A tiszáninneri helv. hitv. egyházkerület levéltárából, az ungi traktus protokollumának kivonatai közzül).

II.

Formula Juramenti qua novi Seniores jurare tenentur.

Az igaz Isten engemet N. N. t. ugy segéljen, ki Atya, Fiú és Szentlélek, egy örökkévaló bizony Isten, az én igaz hitemben, hogy a széniorósnak tisztében, melyre az élő Istentől és a szent koronától választattam, hiven és igazán eljárók az én tehetségem szerint. Semmi innovációt sem a szent bibliának értelme ellen, sem az ekklézsia artikulusai ellen nem teszek; hanem mindeneket igazán adminisztrálok, semmi kedvezés, barátság, bosszuság és egyéb dolgokra nem nézvén. Annak fölötte a szent koronának ellene és hire nélkül magamtól semmi derék dolgot végbe nem viszek. És e koronához tartozó legkissebbik atyafinak is minden igaz ügyében gondviselője és protektora lések, Isten engemet ugy segéljen.

Formula Juramenti qua ordinandi ad munus fideliter obeundum obstringuntur.

Az igaz Isten tégedet ugy segéljen, ki Atya, Fiu és Szentlélek, az egy örökkévaló bizony Isten, a te igaz hitedben, hogy először a minisztériumnak tisztiben, melyre az Istentől és ekklézsiától választattál és hivatattál, teljes életednek rendiben, minden tehetséged szerint igazán eljárász, az Istennek tisztességére és az ekklézsiának épületire igyekezel.

A szent bibliát, melyben a szent próféták, evangélisták és apostoloknak irások befoglaltatik, hiven és szorgalmatosan tanulod és igaz magyarázattal tanítod; semmi emberi találmányt, mely a szent irással ellenkezik, bé nem veszesz és nem tanítod.

A sákramentomokat, mint a keresztséget és az urnak vacsoráját, a Krisztusnak és szent Pál apostolnak szerzésök és parancsolatjok szerint igazán adminisztrálok.

Széniorodhoz és ekklézsiádhoz debitam obedientiam praestálsz és ha valamiben széniorod vagy ekklézsiád ellen vétesz, az ecclesiastica disciplinát humiliter felvészed, és externum brachiumhoz nem confugiálsz széniorod és ekklézsiád hire nélkül.

Életedet, erkölcsödét és magadviselését, professziódhoz szabad és az Istennek parancsolatja szerint igyekezed viselni magadat, hogy a hallgatónak jó példájok és tükörök lehess a szent életnek kövétésében.

A minisztériumnak tisztiben teljes életedben áthatatosan megmaradsz és az igaz religiót sem félelemért, sem adományért, sem vi-

lági gazdagságért, sem semmi egyéb okért meg nem tagadod, hanem sőt inkább ha kívántatik, a megismert igazságot véreddel is megerősited. Az igaz Isten tégedet úgy segéljen!

(A f. e. levéltár VI. számu visitationale protocolluma a 17-ik század közepétől).

III.

A zborói vagy makovicai egyház irományaiból.

(Az itt következő jegyzeteket, melyek leginkább a Rákóczy család történetére vonatkoznak, baráti kéz közlé velem, a mondott egyház régi inventáriumából és anyakönyvéből).

— — — — Anno 1709. Die 3-a Januarii ex mandato serenissimi Principis et Ducis Francisci Rákóczy publice publicatum est jejunium in Comitatu Borsodiensi, de quo tractantes praedicantes in congregatione sua Sajó-Kereszturieni, unanimiter definiverunt et in suis oratoriis publicarunt, ut: omnes sextum annum excedentes usque vesperam nihil manducent, bibant, laborent; atque super eo mandato Miskolcini per sex vigiles invigilatum est, ne plebs in minimo delinquat. Multos nihilominus Butykossones et multas assaturas lucrati sunt vigiles; siquidem multi in cellariis occulte in assatura et vino bene jejunabant.

— — — — Qui fuit Stephani Antoni parochi, sub quo Franciscus primus electus Transylvaniae Princeps a morte patris sui Georgii II. in Hungaria, deinceps vitam egit clausitque Makovitzae seu Zboroviae 1676. Nonis Junii, conditus Cassoviae in templo societatis Jesu, quod ipse cum matre Sophia Bátori erexerat, post se relinquens Franciscum II. et Julianam, comiti Ferdinando Gobertho ab Aspremonth Lynden et Rekheim et. subinde locatam.

— — — — Sub parocho Francisco Jelencsik Illustrimi Dni. Comitum Ladislai Rákóczy dilectissima consors isthic Zboroviae obiit, inscriptio in tumba stantea clare remonstrat, quae ita habet: Illustrissima Comitissa Elisabetha Bánfy de Nagy-Mihály, Illustrissimi Comitum Ladislai Rákóczy de Felső-Vadász consors dilectissima vixit Deo, mortua mundo anno Christi 1663, aetatis suae 32, die 12. Augusti; quae e calviniana secta, ut aliud documentum docet, conversa fuit die 12-a Mai.

— — — — Qi fuit Adami Brezniczki parochi, qui civitatem etiam Bartfensem, jugo protestantium Bartfensium pressam, qua parochus ejus administravit, et sub processione Theophoricae Bartfae e domo Szediano ducta ad lutum unacum monstratoriis per pro-

testantes Bartfenses praecipitatus fuit. Super quo scelesto eorundem facto, Colossus per eosdem posonii in perennem memoriam erectus sequenti cum inscriptione hodie dum conspicitur: Leopoldus Romanorum Imperator semper Augustus etcet.

Anno 1628. Adamus Hanussovsky ab Illmo. Dno Paulo Rákóczy de Felső Vadász Jud. Curiae etc. in legitimum Parochum Zboroviensem praesentatus est.

Anno 1629. Die 21. Januar. ego Adamus Hanussovsky parochus Zboroviensis baptisavi filiam Agnetem Mathiae Jahoda pistoris Illmi. Dni. Pauli Rákóczy, et Susannae Conjugum legitimum, patronos habuit Illissimam Dnam. Comitissam Annam Rákóczy et Gnum. Dnum. Joannem Somolay.

Anno 1633. Dum Parochia Zboroviensis administrabatur 1-er R. P. or. Praedicatorum, praecipue per Rev. Patrem Cyprianum Kosicensem Or. Praed. et R. Patrem Clementem Osszochinensem, Illmus. Dnus Comes Paulus Rákóczy de Felső-Vadász Judex curiae Regiae per Hungariam, et Cottuum. Sáros et Torna supremus Comes etc. Suscepit filium e Carissima sua conjuge Cotissa Anna Pethő de Hetes die 29. April, qui fuit sacer sancto Petro martyri, Ord. Praed. quem 22. Maji, die Sanctissimae Trinitati Sacro, Illmus ac Rdissimus. Dns. Stephanus Zsenyei Eppus Jauriensis Cancellarius Regni Hungariae et pro tunc ab Augustissima Majestate Commissarius, Eperjessinum ablegatus ad pacem Componendam cum Serenissimo Principe Transylvaniae, baptisavit Ladislaum Alexandrum, levantibus eodem Rdissimo ac Illmo. Stephano Zsenyei nomine Eminentissimi Dni. Petri Pázmán Sa. R. Ec. Cardinalis Ar. Eppi Strigoniensis, et Catharina Pálffy de Erdőd Comitissa relicta Illmi quondam Sigismundi Forgach Comitum Palatini vidua in Capella Aulae Zboroviensis.

Anno 1636. Die 12. Martii hora circiter 3-a post mediam noctem Illissimus Comes Dnus. Paulus Rákóczy de Felső-Vadász Judex Curiae regiae et patronus magnus hujus loci et ecclesiae Dei, aetatis suae anno 41-o in curia sua Zboroviensi Confessario Robato confessus (societatis Jesu) s. s. viatico reffectus, atque sacri olei unctione roboratus, in communionem s. matris Ecclesiae, animam Deo reddidit; cujus corpus Die 20-a Maji sepultum in Eccl. Sancti Martini in Capitulo Sceposiensi requiescit.

Anno 1637. Die 25-a mensis Julii hora circiter 9-a ante meridiem Illsima. Comitissa Anna Pethő de Hetes relicta quondam Illmi. Dni. Pauli Rákóczy Judicis Curiae consors charis-

sima aetatis suae 58 annorum in Domo propria Viennae s. viatico re-
fecta in communione s. M. Ecclae. animam Deo reddidit, cujus corpus
Pozonii in Eccl. S. Martini sepultum anno 1638 Die 1-a Martii.

Anno 1654. Ego Albertus Lechniczky ab Illmo. Dno. La-
dislao Rákóczy de F.-Vadász de Sáros Supremo ac perpetuo Co-
mite S. C. R. Majestatis Cubicularis sum praesentatus et admissus
in legitimum Ecclae. Zboroviensis Parochum.

1662. Rákóczy László által az anyatemplomban boltozat és
torony emeltetik.

1663. Az anyatemplomi sírboltot öregebb Rákóczy Erzsé-
bet beteges állapotjában készítetteti.

Ugyan ez évben „Die 27-a Decembris ego Georgius Franciscus
Jelenesik clarissimis Principibus nec non Illmo. Dno. Comite La-
dislao Rákóczy in legitimum Ecclae. Zboroviensis Parochum sum
praesentatus.

1691. Juni 28-án a monstratóriumot egész, ezüstműl, arany-
nyal gazdagon beöntve ifjabb Rákóczy Erzsébet ajándékozta
a templomnak, rajta az évszám és az adományozó neve, alul be-
vésve. Négy fontnyi nehézségű. Ugyanakkor ajándékoz egy papi
palástot, aranyfonallal gazdagon hímézve.

Halotti isteni szolgálatok tartatnak évenként Zborón az udvari
kápolnában május 19-én Rákóczy Juliánáért; június 14-én
Báthory Zsófiáért; július 8-án Rákóczy Ferencért. Rá-
kóczy Juliánna egy kis kápolnát is építtetett az anyatemplom nyu-
goti részén.

Megemliténdő az udvari kápolna második harangja, melynek
egyik oldalán e fölírat olvasható: Me illustrissimus Dominus Geor-
gius Rákóczy de F.-Vadász, Comes Comitatus Borsodiensis fieri fecit
et gloriae Dei musibus Ecclesiae Evangelicae Zboroviensis edicavit, in
templo novo novam collocavit MDCXXX. Második oldalán a Rákóczy
családi czímer s alatta e fölírat: non est currentis, neque volentis,
sed miserentis Dei.

IV.

A sárospataki ref. kollégium szuplikációja. A
tekintetes nemes Borsod vármegyének fő és közrendből s nemesség-
ből álló tagjaihoz, mint kegyes pátrónus urainkhoz, ő nagyságokhoz,
ő kegyelmekhez alázatos szuplikációja a sárospataki reformátum kol-
légiumnak.

Tekintetes nemes vármegye!

Hogy az ur Isten nagyságtokat, kegyelmeteket e béállott új esztendőnek minden részeiben boldogul megáldja és sok új esztendőknék szerencsésen leendő elérésére juttassa, szívesen kívánjuk. Minthogy ennek előtte is nagyságtok kegyelmetek hozzánk, méltatlan szolgálaihoz esztendőnként szokta kegyelmes patrocíniumát mutatni, mostan is alázatos bizodalommal folyamodván nagyságtok kegyelmeitekhez mint kegyelmes pátrónus urainkhoz, méltóztassék mostan láb-
rakapni kívánó, bujdosásából haza származott kollégiumunkhoz szokott kegyelmessége szerint patrocíniumát mutatni, hogy a nagyságtok, kegyelmetek gráciáját életünk fottáig való alázatos szolgálatunknak készségével demereálhassuk. Nagyságtoknak kegyelmeiteknek kegyelmes válaszát váró alázatos szolgálai, sárospataki reform. kollégium.

E kérő levélre a következő hátirat jegyeztetett: Anno Dni. 1709. Die 28. Mn. Januar. in grali. Congregaone et Sede Restauratoria J. Cottus Borsodien. in oppido Szentpéter celebrata, ad instaaam; introscripti Collegii Reformati Sáros Patakien, quadraginta floreni ungles. medio Dni Samuelis Kovács Judlium, exolvendi collati sunt et ordinati. Georgius Seres Juratus Sedriae J. Cottus. Borsodien. Notar. mp.

Ugyanezen indorszáta után áll a következő nyugtató:

Én Szikszai István recognoskálom a felül megírt summát felvettem nemzeti vitézlő Kovács Sámuel szolgabíró uramtól, melyről adom ezen recogniciumot 1709. Die 9. Febr. Miskolc. Idem qui sup. mp.

Ezen szuplikáció a borsodmegyei levéltár szétszórt irományai-
ból került kezemhez, több a 17-ik század végére s a 18-ik elejére vonatkozó számadások, folyamodványok és hivatalos levelekkel. Borsod vármegye levéltára egyike volt az ország legrendezettebb ilyenmü gyűjteményeinek. S az elhelyezés célszerűségével vetekedett a gyűjtemény nagybecsü tartalom gazdagsága. Azonban a mit a megye közönsége századokon át kegyelettel őrzött; a mit épségben hagytak úgy a magyar, mint a német és muszka hadjáratok: hideg vérrel dulta azt meg a békés idők vandalizmusa. Néhány év előtt a vármegye élire állított egy pár cs. kir. hivatalnok intézkedése folytán a levéltár hivatalszobává kényszerítettvén, a becses gyűjtemény nyakrafőre összesöpörtetett, s pincékbe, folyosókra hányatva, tetemes részében valósággal szélnek eresztetett? Az érdekesnél érdekesebb okiratokkal s levelekkel kályhát fütöttek a rabok: egy kályha zugból jutott e füzetekbe Buzinkai Mihály kérő levele is. A történelmi becsü akták turó és paprika alá kerültek a kofákhoz s mai

napig egész csomagokat látunk itt ott, vagy kerítünk kezünkhöz azoktól, kik ama tatár-gazdálkodás színhelyéhez közel estek. Siralmas tanubizonysága napjaink határt nem ismerő anyagiságának.

V.

Conclusiones. Sectae Puritanorum. Anno 1646. Január 16. in Synodo Gönciensi praeside Joanne Tolnai Eppo Praedicatorum summo Archidiacono conclusum est:

1. Nemo infantes christianorum alio Die praeterquam Dominico sacris infringat undis, idque facino praesentibus patre, matre et susceptricibus, adeoque tota Ecclesia Oppidi vel pagi illius, qui spondeant pro infante baptisando, eum videlicet non legitimo (?) thoro natum, iterumque in sua religione constantem, nec unquam fore moechum, furem, homicidam etc.

2. Verbum Dei praedicari non opus esse instructis ex lapidibus, ornatisque templis, sed in qualibet domo, sive praesto sit herus, sive non; insuper etiam non per ministros ad id ordinatos, sed studiosos Togatos commode id fieri posse.

3. Quoad matrimonium, non tenetur Sponsus juramento sese obstringere ad fidem sponsae servandam: hoc enim est cerimonia papifica nec praerequiritur tamquam summe necessarium in conjugio.

4. Liberum insuper erit volenti tres intertenere conjuges, qui si aliqua causa displicuerint, iterum a se repudiare, aliasque in locum repudiatarum inducere absque scrupulo constientiae et religionis puritanicae poterint.

5. Virgo 18 exsuperans annos, exploretur ejus virginitas signo externo, vel si non fuerit explorata, tenebitur pater vel mater vel herus etiam, apud quem diversatur, pro castitate ejusdem spondere sub mulcta 15 fl.

6. Non opus est in ecclesia solemnium celebratione fastorum, excepto solo die Dneo, in quo manuaras etiam exercere operas ex libertate Xana integrum erit, prius tamen praemissa verbi Dei praedicatione.

7. Obvios salutare, coram iisdemque nudare caput, non frustaneum solum, sed et inconveniens est; sufficit aliquo signo qualicumque, civilitatem hanc testari.

(A tiszamelléki egyházkerületi levéltár „Protocollon variorum“ című másolataiból).

Közli L. J.

A CHINAI VALLÁSRENDSZEREK *).

A TAO, VAGY LAO-TSEFÉLE VALLÁS.

A mennyei birodalom harmadik s legnépszerűlenebb, legkevésbé elterjedt vallása a Tao melyet a Lao-tse vagy Lao-kiun Confucius kortársa alapított a Kr. előtti 6-ik században. E férfiről is mint minden elhíresült emberről sok igazat és nemigazat beszél a monda és felekezetének irodalma. Említésre méltó egy pár adoma, melyek közül egyik születésére vonatkozik, másik pedig jellemét tünteti előnk.

A Lao-tse és Lao-kiun nevek szó szerinti öreg gyermeket vagy ősz gyermeket jelentenek, s alapjukul szolgál azon monda miszerint a férfit, mintegy példázolásául s előjeleül jövődő bölcseségének, ősz hajakkal jött volna a világra, miután anyja vele 80 évig volt teherben. Ez állítás mythikus mezéből kivetközítve Lao-tse kora érettségét akarja jelenteni, s mutatja, hogy az ily előjelek vadászgatása szintugy kedvenc foglalkozása a chinai biográfusoknak, mint az európaiaknak, kik a fontos embereket fontos gyermekekül is szeretik feltüntetni.

A második monda e férfinak, mint bölcsnek jellemét, sminden földi vagyon- és diesvágytól mentes gondolkozásmódját tünteti föl s azt beszéli, hogy Lao-tsét az akkori Sing állam**) királya minisztereül hivta magához, de a bölcs e megtiszteltetést következő allegóriával útalta vissza: „Egy dús és kikeresett táplálékkal az áldozatra hizlalt paripa büszkén lépdelt, díszes kantárát és térítőjét kényesen mutogatva. Diadalútja közben egy ekébe fogott ökör mellett haladt el, mit meglátva még jobban pöffeszkedett. Azonban midőn a templomba érve látta az áldozati készleteket, s látta villogni a reá fel-emelt kést, így sohajtott: óh de szívesen cserélnék most amaz ökörrrel, melynek alacsony helyzetét előbb fitymáltam.“

Lao-tseről maga Confucius is emlékezik egy iratában, melynek keltét a chinai annálisták a Kr. előtti 560 évre teszik. De Meng-tse a confuciusi iratok legfőbb magyarázója kevés tisztelettel beszél róla s őt „tudatlan de becsületes öregnek“ nevezi. Továbbá ugy szól felőle mint remetéről, ki becsületesége, kegyessége, alázatossága s egyszerű

*) Lásd az 1861-dik évi folyamot. **) Az előbbi közlésekben föl volt említve hogy China e korban több kisebb államokra volt osztva.

életmódja által tüntette ki magát, ki a gazdagságot és rangot megvetve gond és szenvedélyektől nem hányatott, szabad életben helyezte a legfőbb boldogságot. Távol az udvar zajától, a világ csábjaitól ügybajoktól, földi gyönyöröktől menten munkátlan szemlélődésben élte ő esztendeit.

Ő is, mint minden hírre kapott bölcsek csak hamar talált olyakat, kik őt példányul tartva hozzá csatlakoztak, s életelveit elsajátíták irásba foglaltak, s vagy az ő, vagy a magok neve alatt kiadták. A Lao-tse-nak tulajdonított, de minden valószínűséggel tanítványai által irt könyvek között nevezetes a Tao-te-king (bölcsek hatalmának könyve), mely azonban rendszeres vallási vagy bölcseleti tartalom nélkül csupán csak összefüggetlen halmaza a bölcsek által követendő életelveknek s nagyon hasonlít a Salamon példabeszédeihez.

Im néhány érdekesebb maxima és példabeszéd, mely a Confuciusi és Lao-tsei munkák anthológiájából van véve:

- 1) A bölcsek a körülményekhez alkalmazkodnak, mint a víz az edényhez melybe töltetik.
- 2) Egy perc botlása az egész életet tévútra vezetheti.
- 3) Az üres lélek minden tanácsra tárva áll, mint a barlang minden hangot vissza ad.
- 4) Ha a fa levágatják, elenyészik árnyéka (vonatkozás az albarátokra és parasitusokra).
- 5) Ha a gyök megmarad újra kinő a burján.
- 6) A suttogás gyakran száz mértföldre is meghallik.
- 7) Patkányfogból nem lesz filcsont.
- 8) A bölcsek elfeledi a megbántást.
- 9) Ki gyorsan nyel, nem rág jól.
- 10) Ki a világban emelkedni akar, jölteszi ha nagyravágyását alázatosággal leplezi (az udvaroncokhoz).
- 11) Ásd meg a kutat mielőtt megszomjaznál.
- 12) Édes szavak mérgek, keserű szavak orvosság.
- 13) Tölt gyomor nem érti az éhség kínjait.
- 14) A tojás zárt dolog s mégis kibúvik belőle a csirke.
- 15) Ha Yen-vang (sötétség királya) úgy akarja, hogy valaki a harmadik hétben meghaljon, nincs erő mely vele a negyediket megéresse (fatum turcicum).
- 16) Jobb békében kutyának, mint fejtelenségben embernek lenni.
- 17) Ki kitűnőségre vágyik elérni a középszerűséget, de ki csak középszerűséget akar, nagyon alant marad (a tanulásra nézve).
- 18) Ha megáll a kezed, a szádat is meg kell állitanod (ki nem dolgozik, ne egyék).

- 19) Tehéne macskát cserél az, ki sokat pörlekedik.
 20) Jóság inkább lekötelez mint a kölesön.
 21) A kik néha süketek nem tudnak lenni, nem a kormányra valóok.
 22) A császár ura a népnek, az ég ura a császárnak.
 23) A nagy ember soha sem veti le a gyermeki egyszerűséget.
 24) A csizmás ember nem szokta ismerni a mezitlábamat.
 25. Legjobb szerettetni és tiszteltetni; rossz gyűlöltetni, de még rosszabb megvettetni.
 26) A férfi szavai olyanok mint a nyíl, mely egyenesen célt talál, az asszonyéi olyanok mint egy törött legyező.
 27) Ha a felső gerenda görbe, az alsók is görbén fognak állani.
 28) A ki magával harcol boldogabb, mint a ki mással viaskodik.
 29) A halak a víz fenekén laknak, s a sas az ég pitvarában, az utóbbit ha magasán van is lelővi a nyíl, az előbbit ha mélyen rejtezik is kihuzza a horog, de az emberi szívet egy lépésnyiről sem éred el.
 30) Természet szerint minden ember egyenlő, nevelés teszi a különbséget.

Lao-tse eredeti nézeteit rövid szavakban jellemezhetjük. Ő mint Confucius is, és minden chinai nem sokat foglalkozott a transcendentális eszmékkal, hagyta a hitelveket ott, hol találta t. i. a tacite feltett monotheismuson alapuló természetistenítés színvonalán, s bölcselete leginkább csak a gyakorlati élet berendezésével foglalkozott. Itt elvül állítá fel, hogy a gazdagság's nagy hivatalok és világi kitüntetés semmi való boldogságot nem adván, a bölcsek minden oly szenvedély elnyomására igyekeznie kell, mely lelke nyugalma és élvezetét megháboritná. Az élvezet utáni törekvést vélte ő a természet egész világában feltalálhatni, s ezt tűzé ki az emberi boldogság főcéljául, természetesen, mint bölcshöz illik, s mint ezt Epikur és Aristipp is tévék, az emberi lényeknek megfelelő, azaz szellemi tiszta élvezetekre utalván.

„Gazdagság és anyagi előnyök, így beszélteti őt egyik nevezetes tanítványa T s u a n g - t s z e, csak kedves de rövid álom, hivatali méltóság és hírnév fényes felhőhöz hasonlítanak, mely csakhamar elszéled. Azoknak szeretete, kik velünk a vér kötelékei által összefűzők többnyire csak üres látszat. A leggyöngédebb barátság keserű ellenségeskedéssé válhatik. Ne hordjuk tehát az igát azért mert az aranyból van, se terhes láncot azért, hogy gyöngyökből fűzetett. Tisztítsuk inkább lelkünket, mérsékeljük vágyainkat s szakaszzuk el ma-

gunkat a a világi hajlamoktól. Mindenek előtt óvjuk meg szabadságunkat, és élvezeteinket, melyek minden mástól függetlenek.“

Azonban Lao-tse irataiban sok helyen azt is elárulja, hogy a halál az ő szemeiben nagyon félelmes valami lehetett s azt mint abszolút rosztat tekintve, sokszor beszél oly állapot lehetőségéről, melyben ez ólálkodó ellenség ne zavarja minden lépten nyomon a nyugodt kedélyt. Ez az ő tanítványait később az alchymia tömkelegébe vezetése legnagyobb részük a halhatlansági ital keresésével foglalkozott, minek lón annyi gyakorlati haszna, hogy az orvostan, melylyel Chinában maig is nagyrészt e felekezetbeliek foglalkoznak, a sok habarék-ból hasznos szereket is nyert. Idővel Lao-tse tanítványai a közép-koriakhoz sokban hasonló titkos társulatokat képeztek, s a történelem folyamatában majd kedvezésben, majd üldöztetésben részesültek. Legnagyobb virágzását e felekezet a Kr. sz. u. 950—1234-ig uralkodott Sung dynastia alatt érte el, melynek szabadelvű uralkodói minden tudományos vizsgálatot védtek, s pártfogoltak s megtisztelésekkel elősegítettek.

Lao-tset tanítványai írásaikban eredeti ő s nek, s az égtől tanított alapítónak nevezik, s a róla írott népszerű könyvek nyomán egy magasabb lény megtestesülése lett volna, s nincs időkor, melyben egy vagy másféle emberi alakban meg ne jelenne. Előszámlálatnak azon nevek, mik alatt a legelső mesés kortól kezdve a Kr. előtti 6-ik századig mindössze 7 korszak alatt előtűnt *). A buddhista trias alakjára a Taó hiveinek is van háromságuk, mit „tisztá háromnak“ neveznek. Ezen hármas okfő vagy legfőbb uralkodó úgy tekintetik mint ki az égben, az istenek gyülekezetében, a nap hold és csillagzatok között elnököl, ki számtalan kegyelmet és jóakaratot kifejező, epithetonokkal ellátott nevét a nagy „meztláb as angyalnak“ **) jelenté ki, hogy az azt a világon elhirdesse, hogy valakik e nevet látják és ismétlik, nyerjenek végetlen boldogságot s minden bajtól mentességet.

A mi a Taó = ész nevet illeti melylyel e felekezet tagjai magukat felruházzák úgy látszik, hogy az az Európában divatozó régi filozóf szóval egy jelentésű. Némely buvárló sok időt és munkát fordított azon mysztikus értelem kikeresésére mit a chinai bölcelet a Taó és Ly nevekkal kapcsol össze, de kevés érdekést mutathat

*) Morrison Róbert chinai szótára I. Rész 582. lap.

**) Ez nem Lao-tse, de hogy ki azt nem tudhatni, mert róla bővebben semmi magyarázat nincs. A nélkül hogy a tipizálásban és analogiákban messze mennénk, itt is mondhatni hogy önkénytelenül is hangzott az ő világban mindenütt az üdvigéret minden népeknél, mindenkor.

fel buvárlata eredményeül. Némely r. katolikus térítő véleménye is megemlítendő itt, miszerint Taó a görög *λογος* szónak felel meg. Ennek azt vetik ellene, hogy mindenütt hol a chinai íratokban a Taó előfordul, úgy iratik le, mint ősalapja és létrehozó oka minden dolognak, holott a gnosztikus és neoplatonikus rendszerekben a *λογος* nem mint okfő, hanem mint első kiáramlás említetik; de ha ismét meggondoljuk, hogy Ján. I. 3. a *λογος*-ról azt mondja, hogy *παιτα δι αυτο ενεετο*, akkor meglehetősen összeüt e két eszme egymással.

A Taó hívei, mint mondva volt, ma már kevés számmal vannak s azok is vagy a legaljasabb pór nép közt, melynél e vallás különféle babonának, boszorkányságnak, rontásoknak sat. lőn alapjává; vagy pedig tudományos fők, orvosok, katonák, hivatalnokok. Ez utóbbiaknál pedig ez inkább nevezhető böleseleti rendszernek vagy vallási rationalismusnak, mely számtalan fölvételeknek szolgál keretül. Ez utóbbiakról most e szűk téren jószérrel nem beszélhetni, a mennyiben pedig mint nép-vallás termőföldje a babonának, annyiban mindjárt lesz róla szó.

Az alchimián kívül, mire mint említők az életelixirum keresése nyitott útat, Lao-tse tanítványai olykor a mágiával is foglalkoztak, s a chinai történelem folytán sokszor van említés valamely futosb államügynek általuk történt elintézéséről. A T a n g dynastia tartama alatt (622.—950. Kr. u.) a mágia oly nagy tekintélyre vergődött, hogy a vele bibelődők T i e n - s z e (égi tudorok) címmel lőnek megtsiztelve s maga a kormány Lao-tsének pompás templomot emelt. Mai ideig is megvan, mint hirlik Kiang-sy tartományban e felekezetnek egy intézete, hova a birodalom minden részéből sereg a nép, felekezeti különbség nélkül, hogy ott vagy betegségből gyógyulást, vagy jövő sorsa felől jósolást nyerjen. Sokan e felekezetbeliek közül ma már egyszerű vásári bűvészekké sülyedtek. A Lao-tse követőinek megismertető jele a sajátságos hajviselet, mely a fejtetőn hosszú tövel összetartott kontyból áll.

Az úgynevezett „három államtörténetében“ a chinai hármás históriában van egy monda, mely ránk magyarokra nézve azért nem lesz érdektelen, mivel némi hasonlatosság van közte és a C s a b a féle monda közt, mit Jókai népregéiben is feldolgozva láthatni. Ez a három T s a n g testvéréről szól, kik a sárga sipkásoknak nevezett felkelő sereg élén a Kr. e. 201-től Kr. u. 484-ig tartott Han dinastiát megbuktatták, mely esemény után az ország három államra oszlott. E szakadás 206-ig tartván, sok kalandos ese-

ményekkel van tömve s a chinai regény és színirodalomnak maig is termékeny teréről szolgál.

„Liu-py, a császári sereg vezére, így szól a monda, ügyes mozdulatokkal észrevétlenül meglepte a sárga sipkások egy kisebb hadosztályát melyet Tsang-Pao kormányzott s ez utóbbi már látta, hogy csoda nélkül nem menekülhet. Fölpattant tehát lovára s lobogó hajjal kihuzott karddal állott a tér közepére, bűvös szavakat kiáltva. Erre a szél iszonyú süvöltéssel föltámadt, a szikla nyílásokból sötét felhők gomolygottak elő, a villámok egymást érték, a dörgések szünetlenül harsogtak, majd a föld nyilt meg s belőle elláthatlan tömege rohant elő a rég megholt harcosoknak lovon és gyalog, iszonyatos, rég elavult fegyvereket csattogtatva. Liu-py esztévesztve nagy zavarral vonta vissza seregét.“

A mágiának, s azzal együtt minden babonás néphitnek alapja, mint mondók leginkább e vallásfelekezet hívei által lőn megvetve, ide nem érve az Indiából jött buddhismus tévelyeit. De mint általában az ily forma mételyek, oly közönségesen s hamar megvesztegeté ez az egész népet, különösen a legnépesebb felekezetet a buddhistákat, kiknek vallásuk nem csak tárt kaput nyitott, hanem az előbbieken adott ismertetésből láthatólag maga is oly dús termőföldjeül szolgált a babonának, hogy midőn a chinai balhitekről szólunk, azzal nem csak a Tao felekezetre, hanem a mennyei birodalom egész népére vonatkozunk.

A chinaiak természetüknél fogva általában szigorú fatalisták, a mennyiben a Yen-vang által kimért sorsot elkerülhetlennek tartják s e hit gyakorlati hátránya mutatkozik a tűzzeli gondatlan bánásban is, mely szembeszökő hanyagságnak már Kuan-tung (Canton) városa s az ott levő európai árutelepek számtalanszor áldozatai lőnek, mit azonban a chinai bentlakosok böles nyugalommal vettek, mint melynek úgy kellett történnie. Ők azonban a sorsot nemcsak elkerülhetlennek, hanem a bűnösök által előre megtudhatónak is tartják, s ezért folyamodnak éltük minden körülményei közt a jósokhoz, kiknek gazdagsága és tekintélye Chinában, nem mindennapi ravaszságukról és ügyességükről fényesen tanúskodik.

Hogy azonban a chinai felvilágosodottak egy része olykor e balhit fölibe emelkedik, arról tanulságot tesz egy itt rövid kivonatban közlendő elbeszélés, melynek chinai címe ilyforma értelmű „kiki a maga szerencséjének kovácsa“ s mint látszik éppen ez általános hit ellen íratott.

A szerző elbeszéli ebben, hogy korán árvaságra jutván, egy bölcs öreg, ki a jövődélés titkait bírta, megkérdezett jövődő sorsa felől. Ez azt igérte neki, hogy tanulmányai végeztével a tartományi nyilvános vizsgán tudósi oklevelet nyerend, miután kevés-sel a nagy államvizsgát is leteendi. Ugy történt s neki a jóslatba helyezett hite ez által szilárd meggyőződésévé lőn. Ugyan e jós többek között azt is megmondá neki, hogy 53 éves korában, határozott reggeli órában fog meghalni. Meggyőződésének is igazságáról, közönyössé kezdett lenni minden munkálódás, erőfeszítés iránt. De csakhamar egy ellenkező nézetű bölcsessel találkozott, ki apathia-jából őt e szavakkal rázá föl: „A sors saját művünk, a boldogság önviselésünk eredménye; a szerencse egész mezeje befér a szívnek kis térfogatába, mely ha szerencsés irányban költetett fel, biztosítja a jó kimenetelt. A keresés magunkra van bízva s ha nem is föltétlen, de tetemes hatással van a sikerre.“ E szavak által közönyösségéből fölverve a megtért fatalista, először is Taóhoz imádkozott fáradsága sikeréért s 3000 jó cselekményt fogadott. A bölcs egy rovatolt könyvecskét adott át neki oly utasítással, hogy azon a jó és rossz cselekményeket tudomásban tartsa. A jövő évben Pekingben meglőn a nagy államvizsga s ámbár a jós azt igérte neki, hogy a dícséretes jelöltek között 3-ik helyen fog lenni, mégis az elsőre jutott s ez jól megingatta fatalismusát. Ekkor egy fiörökösért (a chinai polgári boldogság lényeges alkatrésze) könyörgött s újlag 3000 jó cselekményt fogadott, mivel az előbbieket már leteltek s kevés idő múlva csakugyan született is fia. Ettől fogva a jó cselekmények ügye társulattá vált, mivel ő a mit tett betűkkel írta le, neje pedig ki írni nem tudott egy piros vonalat húzott a könyvbe a jó, s feketét a rossz tettek számára. Kitartása, és feddhetlen életével végre megnyerte szerző a tartományi helytartóság díszes hívatalát. Ekkor már 10,000 jó cselekményt fogadott, de a mint e nagy számot kiszalasztá száján, megdöbbsent, s tanácsot kért egy szellemtől, ki neki megjelenve, tudakozódására azt felelé: „kevesítsd meg a nép adóját s e tény maga fel fog érni tízezer jó cselekménnyel.“ Ő úgy tőn mint a szellem tanácslá, s minden dolga rendén ment, szóval chinaink a rá bízott talentumot a legjobban helyezte el, s elbeszélése végén azzal dicsekszik, hogy már 68-ik évét tölti erőben s egészségben „dacára a sorsnak.“

Leginkább meg lehet érteni a chinai nép babonás véleményeinek irányát és milyenségét, ha megnézzük a varázsszereket, szerencséhezó fityelékeket s talizmánokat, mik vagy a házakban függesztetnek föl vagy a ruhákon szoktak viseltetni. Dr. Morrison chinai

szótárában ezek mind elő vannak sorolva s jellemezve, de a földet 185⁹/₆₀-ban körülhajózott Novara fregát kiállítási termében is láthatók voltak egyes példányok. Elég leendő a kitűnőbbeket felemlíteni.

A pénzkardek mik neveiket onnan vették, hogy régi pénzdarabokból vannak összeállítva egy kard alakú vas lemezen. Ezek az ágy végeken vannak felfüggesztve s hatályuk az, hogy azon uralkodók szellemének oltalma alatt, kiknek képeit e pénzek viselik a kísértetek és rossz szellemek eltávoznak. Ez megfelel azon patkódarabnak, mit Európában a középkorban az ajtók fölé szegeztek minden boszorkány nagy ijedelméül. Különösen oly szobákban láthatni ilyeneket, hol öngyilkosság vagy erőszakos gyilkolás történt, s olykor betegek is használják azon reményben, hogy általa meggyógyulnak. A chinaiak nagyon félnek az öngyilkosok kóborgó szellemeitől s az ilyen kísérteteket kúi névvel nevezik, s midőn az európaiak először tűntek vala föl China partjain, szőke hajuk s hosszú orruk oly ellentétet képezett a chinai szépségi eszménnyel, hogy anyák és dajkák velük ijesztették gyermekeiket s őket fan-kui (idegen kísértet) névvel nevezvén, egész komolysággal azt hitték felelőik, hogy vándor kísértetek kik nem tudni hol fekvő hazájuktól messzi bujdosásra lőnek kárhóztatva, s azért bolyonganak nyugtalanul ide s tova és kénytelenek nélkülözni az otthon ülés boldogságát.

Szokásos chinai talizmán a száz családlakata. Ez így készül: valamely családátya sorra járván barátait miután 100 különböző személytől ugyanannyi rézpénzt kapott, egy lakatot vesz rajta, s azt gyermeke nyakába akasztván ez által őt mintegy az élethez lakatolja, mert mint vélik, ekkor már száz személyt érdekel az ő életben maradása, s ezeknek jókiváratuk nagyobb súlylyal bír. Európában ennek némileg megfelel a szerencsekrajcár.

A Ky-lin (tűzsárkány) képe egy mesés állatot ábrázol, mely állítólag Kong-fu-tse születésekor jelent meg; ezt a serdülő ifjak viselik nyakukban szerencsés előhaladásuk kedvéért.

A barackvarázs abban áll, hogy új év napján egy virágzó barackágot tűznek az ajtó fölé, hogy a kedvetlen vendégek belépését megakadályozza. Az angoloknál karácsonkor használtatni szokott gyimbor ág is (mistletoe) melylyel ekkor magát minden ház feldisziti a druidok régi vallásának ilyforma hagyománya lehet.

A lopótők is, mint a hosszú élet jele szokott ékességül használtatni. Ilyen kivájt száraz lopótököt szoktak a cantoni és más vízmelletti városok lakosai gyermekeik oldalára akasztani, hogy ha

netalán vízbeesnének, ez őket fenntartsa míg segély érkezik. A katolikus misszionárius atyák sok ily evickélő kisdedet láttak különösen Canton vizivárosának utcáin s ez adott alkalmat a kitett chinai gyermekekről mesére, holott pedig a kisdedek oldalára akasztott lopótök éppen elővigyázat a szülők részéről. Igaz, ugymond egy angol útazó, hogy Chinában nagy a népesség és főként a leány nemzedékre csekély gond van általában fordítva, de az anyai szeretet megtagadásának mégis kevesebb példái vannak itt mint Európában s főként a vízbeesett gyermekeken talált lopótököknek gyermek elvesztési célt tulajdonítani annyi volna, mintha valaki a londoni útcái részeg emberekért a mértékletességi egyleteket vonná felelőségre.“

A Pe-ku a vagy irott bűvszerek rendszeren különféle szó vagy frásjegy bizarr összekuszálásából állanak, melyek mellett a Fó-hi 8 diagrammája a 28 holdház (a hold földkörüli forgásának naponkinti stadiumai) az 5 plánéta sat. van följegyezve. Ezeket néha megszokták égetni s a hamvukat vízben különféle betegségek ellen beadni.

A denevérek (fi-shu) szerencsét hozó állatoknak tartatnak, s chinai edényeken sokszor jönnek elő cifraságul, mint szerencse jelképei. A varjak nem jót jelentenek, de van egy faja a szürke varjúnak fehér nyakszalaggal, mely nagy tiszteletben áll. Egy angol vadászván Hong-kong táján, meglőtt egy ily varjút s alig menekülhetett meg a felbőszült néptől, mely váratlan esemény okát később tudta meg egy chinai ösmerőstől s hogy e varjúk oly forma szolgálatot tettek egykor a mennyei birodalomnak, mint a ludak a kapitoliumnak.

Átalában minden állatnak meg van Chinában a maga mystikus zoologiai jelleme, mint meg volt az Rómában, melynek mutatványát adja Horác (Carmin. L. III. Ode XXVII.).

Impios parrae recinentis omen

Ducat, aut praegnans canis aut ab agro

Rava decurrens lupa Lanuvino

Fetaque vulpes etc.

Említhető még egy neme a geomantiának mit Fung-shuy (szél és víz) névvel neveznek, s melylyel bizonyos helyek szerencsés vagy szerencsétlen fekvését szokták kipuhatolni. Ha házat vagy temetkezési helyet kell választani, a fung-shuy bölcsei következő hókuspókust visznek végbe: a megválasztandó helyet ünnepélyesen kilépi, cövekekkel megjegyzi s hetekig mindennap megjelennek ott bizonyos szertartásokat végzendők, s ha ez idő alatt a hely körül nem történik rossz ómen, felavatják azt s az ily ház lakosainak

jó szerencsét, a sírénak pedig csendes nyugalmat ígérnek. A fungshuy név leghelyesebben fordítható szerencsével, mert az oly országban mint China hol csaknem minden útazás vízen történik, a jó szél és víz kívánata egy jelentésű a jó szerencsével. Így van az az angol fare well kifejezéssel is.

Van még Chinában egy módja a jövődömondásnak, mely leginkább a Tao és Fó templomokban jó elő s fapálcácskával vagy pénzalakra készült fa darabokkal történik *). Ezeket páronként feldobják s a mily helyzetben leesnek, jelentésöket a hozzájuk írott magyarázó könyvekből kikeresik **).

Ha csak ezekután eszünkbe jut ama sok babonás vélemény és eljárás mely a magyar, főként alföldi (baranyai) köznépnél is el van terjedve; tegyük meg mégis a különböztetést önmegnyugtató-sunkra s gondoljuk meg, hogy míg nálunk e balhit csak fattyú hajtásként lopva burjánzik ki a keresztyén vallás világa által még teljesen el nem enyésztetett sötét hagyományaiból az ős pogány hitnek, sőt sok tekintetben már csak jelentéstelen gyermekeskedéssé lett, mit csak félkomolyan és időtöltésül űznek, s minek többé semmi érvényt nem tulajdonítanak, addig a chinai útazók egyetértő bizonyosága szerint mind az előszámlált bűvszerek Chinában egész komolysággal vétetnek, s a vallás sanctiója alatt, vagy legalább a közvélemény ellentmondásával nem találkozó imposztorok egész testülete által kezeltetnek. Ha történnék is egyes törekvések e közhit mérséklésére, mint azt a fatalismus ellen irt főntebbi történet mutatja, az még most ép oly kevés hitelt talál mint II. Sylvester korában talált volna az, ki az alchimia ellen vagy Paracelsus Hohenheimius idejében a laudanum vagy aurum potabile ellen merészelt volna tollat ragadni.

Mint minden jóértésű nép úgy a chinai is kegyelettel adja meg halottainak a végső tisztességet, s itt is mint mindenütt a temetkezés a vallásos cselekmények sorába tartozik, s menete röviden következő.

Ha a család valamely tagja meghal, fehér (gyászszinű) papir ragasztatik ki a ház ajtajára. A közel rokonok fehér ruhában

*) L. J. Georg Hecks Iconographische Encyclopedie Abts. Religion und Cultus Fasc. 88. Fig. 51.

**) Tacitus ezt mondja a régi germánokról Germániája X: könyv :
Sortium consuetudo simplex; virgam frugiterae arbori decisam in surculos amputant, eosque notis quibusdam discretos super candidam vestem temere ac fortuito spargunt.

és turbán forma föveggel telepszének le a koporsó köré a földre míg a nők még legőszintébb bánatukat is nótára sírják el. Erre az ösmerősök begyűlnek, mindenik egy vászon, vagy a gazdagabbaknál selyem lepelt hozva, melyet egymásután a holtra teritnek. Azután az első szülött fiú legidősb fija kezében egy porcellán tállal s ebben pár kis pénzzel a legközelebbi kúthoz vagy csatornához megy vizet vásárolni, mit elhozva vele a holtat megmossa. Ezt az elsőszülött legidősb fijának kell okvetlen tennie, mely esetben őt az örökségből kettős rész illeti, ha pedig addig késik míg helyette ezt a másodszülött teszi meg, a hagyaték egyenlő részekben osztatik ki. Ezután felöltöztetik a holtat legünnepélyesb ruhájába s bele teszik a koporsóba, melynek oldalai 4—5" vastagok s alja oltott mésszel van töltve. Ezután bezárják a koporsót, nyílásait betapasztják s vastagon bevonják fénymázzal.

Háromszor hét vagy előkelőknél 100 nap mulva van a temetés. Ismét összegyűl a rokonság s a koporsót dudaszzerű zene kíséretében viszik ki. Ezután áldozatul ruhadarabokat égetnek el, mik néha gazdasági tekintetből papirból vannak utánozva. A sír alakja egy tökéletes görög Ω, mi „ha végetlenséget akar jelenteni, úgymond Davis, ismét csodás összetalálkozás kelet és nyugot közt.“ A holtak iránti kegyeletes szertartások végbevitelére főünnepül egy tavaszi nap van határozva. A chinai ünnepek általában a hold járása által szabályoztatnak, s így mozgók, de ez az egy pontosan a nap járása szerint levén kiszámítva, mindig a téli solstitium utáni 105 napra április 5-re következik be. Ez ünnep előtt és után néhány nappal az egész China a „h egyekre vándorol“ hol a sírok vannak, hogy azokat kijavítsa s az áldozatokat az ősök szellemének megtegyje és a Hau-tynak (földkirálynéja), kinek pártfogása alatt állnak a holtak Ezen Hau-tyra parallelul hozható fel Sophocles. Elektrájának azon verse, melyben Orestes atyja árnyát követező szavak előztével idézi: *És te föld királynéja kihez én kezeimet nyujtom.*

Az áldozatokat megtéve visszamennek s útjukban fehér és piros papirszeleteket szórnak el mintegy, bizonyosságául annak hogy az ősök szelleme iránti kötelességeket megtették. Ily időben ír le Gützlaff egy sírokkal behintett dombláncolatot, melyben a holtak iránti kegyelet jelei a tarka papirszeletek a szél által lebegtetve a verőfényen csillogtak.

Ez a halottak iránti magaviselet Chinában, melyben mint látszik a legtisztább kegyelet nyilatkozik, s mely igazolja azon körülírást, melylyel a chinai az egyszerű halál szó helyett él, s mely őseihez térésnek halhatlanná levésnek sat. neveztetik. És ha

meggondoljuk, hogy a chinaiak a sírokat hasznavethetetlen kopár hegyoldalokra a városoktól sokszor több óra járásra s többnyire vizek mentében építik, míg Európában a városok legközelében sőt sokszor közepén töltetik meg a leghasznavethetőbb föld hullákkal, míg egyiknek eltemetéseért a másik nyugvó esontjait kell kibolygatni s míg az anyaföld csaknem megtagadja a hullák befödözését, akkor azt is láthatjuk, hogy Európában kimondják ugyan az igazságot:

Sans honorer les morts on fait mourir les vivants. (A holtak kegyelése nélkül meghalnak az élők), Chinában pedig követik.

Az első jezsuita ténitők mint Ruggiero Mihály (1679.) Ricci Mátyás (1700.) sat. ezen kegyeletes szokásokat elnézték neofytusaiknál s ez utóbbi különbséget tevén a polgári és egyházi szokások között kimutatta, hogy melyek volnának az előbbiekek közül meghagyathatók a nélkül, hogy a keresztyén vallás általuk szenvedne. Elveik a legszebb sikert is mutatták ama számos megtértekben, kiket ily engedményekkel a keresztyénségnek megnyertek. Később Morales spanyol dominicanus Ricci e regulamentumait bálványimádásnak nevezte el s általa a chinai ténitők közt meghasonlást s a hitterjesztésben megállapodást idézett elő. X. Ince pápa ki is mondja Riccire a kárhoztató ítéletet. E túlszigor a chinai keresztyének seregéstől való visszalépését s a missionáriusoknak a kormánynál e miatti alkalmatlankodásai Kang-hi császárnak VII. Sándor pápához küldött ama communicatióját eredményezte (1700.) melyben megmutatja, hogy a chinai főistenség Tien egyedüli s szellemi lény, s hogy vallása nem bálványimádás és hogy a jezsuiták által engedményezett szokások csak polgári tartalmúak. Ennek és főként Martinez jezsuitának íratai és felvilágosításai nyomán VII. Sándor Ricci szabályait csakugyan helybenhagyja és szentesíti. De utána IX. Kelemen ismét és véglegesen kárhoztatta, sőt azokat a keresztyénség elárulásának nevezi. Ez szülte azután a keresztyén vallásnak Kang-hi utóda Jung-tsing által (1722—1736.) üldöztetését s a missionáriusoknak Chinából kiűzését „akár fekete akár szürke, akár vörös, akár fehér ruhát viseljenek, minden ringyrongyaikkal együtt“ mint a nevezett császár edictuma mondja.

Az elhalt elődök iránti kegyelettel szoros összefüggésben van az öreg kor iránti tisztelet s a patriarchalis rendszer, melyen az egész államépület nyugszik. A chinai igen nagy becslet tulajdonít a hosszú életnek, s a legnagyobb megtiszteltetés mit a mandarin császárjától kaphat egy lapocska, melyre e szó van írva: $\$$ ho = hosz-

szú életet. Ez ilyen lapnak talizmánszerű erőt tulajdonítanak s a hosszú élet valóbani előmozdítójának tartják. Az alsóbb osztályú munkás nép közt azok, kik az emberi kor határát túlélték minden munkától és adótól felmentetnek s Kien-lung császár (1736—1796.) uralkodásának ötvenedik évében minden 80 éven túli alattvalójának ünnepélyes lakomát rendezett az egész birodalomban. A kormány jól tudja azt, hogy e kegyeletnek ébren tartása szolgál szilárd alapul az ő egész rendszeréhez.

„Heureux le peuple dont l'histoire est ennuyeuse“ így kiált föl Montesqueu a törvények szellemének 2. könyvében s ezt mondhatjuk jellemzésül a chinai állam történetére is, melynek évkönyvei csak ritkán adnak elő úgy nevezett nagy eseményeket, érdekes epizódokat. De hogy e nép története a világ minden népeinél legkevesbé van anarchia és forradalmak által zavartatva, azt az államtörvényekben kell keresnünk és az elvekben mik szerint azok kezeltenek. Talán az emberi lélekre tett korai benyomások maradáságának szemlélete vitte ez állam törvényhozóit ama gondolatra, hogy művek állandósításának érdekében oly elvekre fektessék azt, melyhez már gyermekkorától fogva van mindenki szoktatva t. i. az apai tekintélyre, s mely minden hatalmi igények között legkevésbé alkalmas arra, hogy kétségbe vonattassék.

De ez egyszersmind történelmileg is megfejtethető, miután mint látjuk, ez volt a legtermészetesb s legelsőbb kapocs minden egyéb társadalmi összeköttetések közt. Az amerikai indiánok is a tyának neveznek minden uralkodót, mi a patriarchális rendszer ősidejűsége mellett tanuskodik.

Bármily alkalmas legyen is azonban ezen elv a kisebb néptörzsek egységét és jóllétét előmozdítani, China példája némileg arról is tanúskodik, hogy nagy államokban, hol a legfőbb hatalmat csaknem mindenütt távoli helytartók által kell gyakorolni, az egész pusztia fictióvá fajulhat, mely elég alkalmas ugyan a despotismus megörökítésére, de sokszor az apai jellegből a föltétlen hatalmon kívül egyébbel nem bír. A kormányzati elvek, mint azt a Kong-fu-tse könyveiben látók a leghumánusabbak s el kell ismerni a vizsgálódó utazók öszhangzó tudósításai nyomán, hogy maga a központi kormány is a föltétlen tekintélyt legtöbb izben eszélyességgel, jóakarattal s böles mérséklettel gyakorolja; s mégis a satrapatus alig úzi valahol korlátlanabbul önkényét mint Chinában, de sehol sem is lakol az elkövetett balfogásokért szigorúbban mint itt. Ennek okait fűr-készni itt nem lehet, miután nem az államrendszer ismertetése jelenleg a föladat s itt csakis annyiban lesz szó a kormányrendszerről,

a mennyiben az az ősi valláserkölcsei tartalmú partiarchalismuson alapul.

Sajátságos a chinai szertartási és büntető törvényekben azon párhuzam, mely a császári és atyai tekintély között mindenütt következetesen van kivéve. A tiszteletlenségi bűn mindkettőre nézve hasonló büntetéssel van fenítve, mindegyiknek halála következtében egyenlő időtartamig kell gyászt viselni, s mindkettő hasonló hatalommal bír a chinai polgár fölött.

Azon könyvben, melyben a Ly vagy vallás-erkölcs illemszabályok foglalvák *) s melyek pericopákra osztva holdnegyed és holdtölte napjain a nép előtt olvastatni s magyaráztatni szoktak, minden lépten nyomon e gyermeki kegyelet van parancsolva. Egy hely a többek közt következőleg variálja e gondolatot: „Általános magunkviseletében a rendet meg nem tartani annyi, mint a fiúi kötelesség ellen véteni, az uralkodó szolgálatában hűtlenül járni el annyi mint a fiúi kötelesség ellen véteni, barátainkka li viszonyunkban csalárdul járni el, annyi mint a fiui kötelesség ellen véteni, háboruban és fegyveres szolgálatban gyáváskodni annyi mint a fiúi kötelesség ellen véteni.“ A szülők iránti kötelmek egyforma erejűek az idősbek irántiakkal, mert „az ki kegyes fiú egyszersmind engedelmes öcs is, s a ki mind kettő, az otthon becsületes és engedelmes alattvaló, hadban vitéz katona lesz. Bár mindnyájan óh nép és katonák követnétek e szavakat, mit hozzátok az ős kor bölcs férfiai hangoztatnak, mert ha minden ember tiszteli a nálánál idősebbeket, ugy a világ (t. i. China) boldog lesz.“

De a kormány nem csak predikál, hanem a hol családi makacskodást vesz észre, kegyetlen büntetésekkel is ad példát. Az „Illustrated London News“ 1856. évi folyama Ta o-kuang császárnak egy 1847. kiadványát közli, melyre következő esemény szolgáltatott alkalmat. Bizonyos tartományban egy házaspár a férj anyját megverte, s más sérelmekkel is illette. Midőn ez a pekingi alkirály tudomására jutott el lőn határozva, hogy példás büntetéssel kell az állam alapel-

*) Bouvrien I. Napoleon emlékirataiban beszéli, hogy a császár magánkönyvtárában a bibliát a politikai művek közé sorozta. S nagyon sok vallástudóst tudnánk idézni kik ugyan ez elvek szerint a vallást állameszköznek tekintik. Magam is hallottam még mint tanuló, pedig nem is merem mondani kifele emberektől nyilatkozatokat, melyek még a vallások eredetét is különbség nélkül socialis és nem individualis szükség érzetéből magyarázták ki. A keresztyén vallást illetőleg erre minden, ki csak fölületesen hallgatott is apologetikát meg tud felelni. De a chinai, főként államvallást illetőleg, hogy mindent annyira áhasonitva látunk államtörvénynyé, hogy az individuumnak semmi sem marad fenn, az bizonyos.

vet fentartani. A hely azért hol ez esemény történt ünnepélyesen átok alá vettetett, a vétkes pár kivégeztetett, a nő anyja leányának bűneért megkorbácsoltatott, megbélyegeztetett s a kőbi pusztára száműzetett. Azon egész districtus tanulóinak nem volt szabad 3 évig magukat az államvizsgán jelenteni, ama tartomány összes hivatalnokai kitétettek, s száműzetettek, a ház hol a büntény történt földdel tétetett egyenlővé s helyére bojtorján mag szóratott. A mondott kiadvány ezt teszi hozzá: „az alkirály ezen kiadványt világszerte hirdesse ki, tudja meg azt a nép, hogy így, ha pártütő gyermekek vannak, kik szülőiket lealáznai hajlandók, tudják meg előre sorsukat. Ha te óh nép valóban ismered az ősök életadó elveit, féld a császári akaratot, engedelmeskedj annak, s ne nézd azt mint üres fenyegetést. Mert akárhol jöjjön is Tseng-tsen ezen esete után hasonló eset elő, erős elhatározott szándokom azt ép úgy megbüntetni mint ezt. Meghagyom ezennel minden tartományi hivatalnokaimnak, hogy a törzsfőket és falu véneit szigorúan útasítsák s minden hó 2-ik napján a szent törvényeket felolvassák, hogy mutattassék meg azok által az életviszonyok fontos volta, ne hogy az emberek szülőik ellen pártot üssenek, mert énnekem szándékom a birodalmat gyermekévé tenni.“ Ez 300 milliónyi népséghez volt intézve!!

Másrésről azonban ép oly szigorúan van parancsolva a szülőknek, hogy gyermekeiket jó nevelésben részesítsék. A chinai apának mindenesetre legerősebb argumentomul szolgál azon tudat, hogy életének minden szakában gyermekeinek valamint bűneiért bünhődnie, úgy erényeiért jutalmaztatnia is kell, mert nem ritka, hogy alrendű hivatalnokok gyermekeik jó cselekményeiért felsőbb hivatalt nyernek, vagy a roszakért abból kitétetnek *). Bármily élére állítottnak láttassék is e nagy felelősség, az legalább elvhű, s következetesen foly azon korlátlan hatalomból, melylyel az atya bir fiai fölött. China legkisebb falujában is van ezen kívül rendezett s a kormány vagy patronusok költségén gondosan föltartott népiskola, hol a gyermekek a Ly-ben vagy vallás- erkölcs- illemtanban tani-

*) Montesquieu azt mondja esprit des loiaes I. VI. Chap. XX. epp Chinára vonatkozva „Rienne maintien plus les moeurs qui une extreme subordination des jeunes gens envers les vieillards. Les uns et les autres seront contenus : ceux la par le respect qu'ils auront pour les vieillards, ceuxci par le respect qu'ils auront pour eux memes.

Éltemnek egyik legszebb szakát oly tájon töltém, hol valamint a patriarchalis rendszert, a mennyire az viszonyainkba még belefér, láthattam, úgy a patriarchai tekintély alól már magát kivont önállásra törekvő, de semmi más kegyeleti tekintély által nem is korlátolt egyéni életet tanulmányoztam; az elsőt a slávoniai, a másikat a baranyai népnél, s valóban mondhatom, hogy a hasonlítás az előbbinek előnyére üt ki, minek tanúságul a vármegyei tömlőcök lakosainak aránya is megtekinthető.

tást nyernek, gazdag családtyák pedig egész csoport udvarmestert tartanak házuknál.

A mi a chinaiak békés rendszerető és fontoskodó jellemét illeti melylyel az egész nép magát megkülönbözteti, nagyon igaz Montesquieunek azon megjegyzése: hogy a chinai törvényhozónak ép ilyen nép eszménye lebegett szeme előtt, midőn a Ly egész lajstromát alkotá, mely nagyon alkalmas szelid érzelmek felköltésére, s oly tettek fölött miket a törvény nem sujthat ellenörködésre, a béke és rend föntartására, s mindazon bűnök elhárítására mik a durva lelkületből származnak *). Azt csakugyan minden jól értesült chinai utazó tudósításaiból olvashatni is, hogy a chinaiak komolysági külszinük dacára a világ legéletvidorabb, legudvariasabb s legbékésebb népei közé tartoznak, minek oka sokrészt a vallás-állami intézményekben kereshető.

A chinaiak oly soká éltek zavaratlan békében, hogy szokás és nevelés útján mély ellenszenvet sajátítottak el minden politikai mozgalmak s változások iránt. „Jobb békében kutyának mint fejtelenségben embernek lenni“ ez kedvenc szójárásuk. Egyszóval ők általán véve konok konservativokból álló nemzet s éppen e jellemük szolgál alkalmul az európai népeknél bevett értelemben cirkuláló chinézer nevezetnek, valamint egy másik meglehetősen tévelygő véleménynek, mintha a chinaiak a műipar tekintetében is ily esökönösök lennének. Autos ephá-n alapuló általános szokás tanodáinkban is úgy jellemezni a chinai népet, mint a mely tudja jó ég micsoda régi időben eljutott a műveltség egy bizonyos fokára s azután mintha kicserélték volna megállapodott. Davis ki hosszú ideig élvén Hong-kongban tanulmányozhatta és valóban ki is ösmerte Chinát, annak jellegét, irodalmát, alkotmányát és művészetét egész lajstromát adja a nem rég tett találmányoknak, s hogy a gyutacsos puskát például és a vontesövű ágyút még nem ösmerik, annak oka lehet az, hogy nem volt alkalmuk ilyféle találmányokon törni fejüket, miután sok évtizede sőt pár százada, hogy általános békében élnek. A mi a béke művészeit illeti, itt a chinaiaktól a művészetet meg nem tagadhatni, minek ismét oka az utóbbi 3 század alatti európa befolyás is lehet.

A chinai történelem egyszersmind mutatja azt is, hogy minden ázsiai despotismusnak amaz előfeltétele t. i. hogy mig azt a nép meg

*) Ha ily társadalmi illetan tanítása népiskoláinkba behozatnék, annak legalább theoretice itélve mivel itt még praxis nem szólhat, nagy hatása lenne, kivált az ifjú nemzedék falokon egymással illetelen társalgásának eltávoztatására, a külérkölciség után a belsőre.

nem elégli, itt a kormányzati elvekre mindig jótékony bofolyást gyakorolt. A Ming család első császára T e t s u (1366—1384.) azt mondja fiának Y u n g - l ó nak „látod, hogy a hajót miben ülünk a víz hordja, mely ha fölzajong és duzzad, pehelyként hányja a legerősebb járművet is: tudd meg hogy a vizet a nép személyesíti, a császár csak a hajót.“ Ha történnék is olykor belzavarok Chinában, még sohasem tétetett kísérlet, hogy a tiszta egyeduralkodási alak megváltoztassék, mely a patriarchai alapon nyugszik; a legnagyobb forradalmak esetében az állam több monarchiára szakadt, mik azonban egy fő alatt csakhamar újra egyesültek.

De a chinai nemcsak életében várja a kegyeletes tiszteletet gyermekeitől. Az öreg atyának nagy vigasztalásul szolgál azon tudat, hogy utódai halála után is megteszik érte vagy helyette a szertartásokat, sirjánál vagy a gazdagabbak az ősök csarnokában s e remény hiánya az, mely a gyermektelenséget Chinában valódi szárandó nyomorusággá teszi. Ez az oka hogy Kantonban a Kuan-yin *) templomai körül az utazók sokszor egész sergeit látják a magtalan asszonyoknak, hangos kiáltásokkal kérve ez istennőt kinek mellékeve a „k i á l t á s t m e g h a l l g a t ó“ s e tekintetben hatásköre egyez a Venus genetrix és Diana Lucináéval mely utóbbiról hason értelemben mondatott, hogy „t e r v o c a t a a u d i t.“ Sokszor megesik, hogy a bábák egy magtalan, vagy leánygyermeket szült főrangú anya ágyába egy szegény anya figyermekét lopják be, miből gyakorta hosszas botrányos pörök származnak.

Van még egy neme Chinában a tiszteletes kegyeletnek, mely a szülőivel egyenlő fokú, sőt ezt sokszor felülmulja, s ez a tudományosságot illeti. A Ly-king egyik maximája így szól „a tudományosságban nincs különbség öreg és ifju kor közt, a bölsebbé az elsőség.“ És valóban ha az ész arisztokráciát a maga teljes kifejelettségében akarjuk látni, Chinát tanulmányozzuk, mivel itt a rang, gazdagság és hatalom főforrása a tudomány s ha pontosan vizsgáljuk e rendelkezést, talán célszerűbbnek találjuk mint az esetleges születési érveket.

A gazdagság, ámbár annak természetesen van némi szükségképi bece, aránylag sokkal csekélyebb tisztelettel találkozik, mint nálunk Európában. A hivatalnokok, kik itt az egyedüli arisztokraták kizárólag csak képzettségük szerint fokoztatnak, s mozdítatnak elő, s ennél fogva az állam még is jobban van kormányozva általán véve mint azt a körülményektől várni lehetne. „Les lettres, igr beszél Abel

*) L. Sárospataki Füzetek 1861. évi folyam 947-ik lap 5. sor sat. alól.

Remusat, ainsi honorés par les Han (Kr. e. 201. Kr. u. 260-ig) ont acquis un grand ascendant sur le peuple; la politique s'en est emparé dans toutes les dynasties, et c'est sans doute à cette réunion des esprits, que la Chine doit son bonheur, sa paix, et sa prospérité.

Nagyon fölösleges gazdagság Chinában ritkán is fordul elő, kivéve a Hoppókat vagy Hongista kereskedőket*), kik európai befolyás és példa folytán bálványaikhoz egy újat is felvettek, a Mam-mont. Chinában nincs is inger a gazdagság összehalmozására, mert mint mondók az kevés előnyt nyújt, de meg a pénzkereskedés koránt sincs oly viharoknak, dagályoknak s apályoknak alávetve, mint a börze kormányozta Európában.

Hume D. mondja (treatises politicals) hogy az örökös arisztokracia nélkülözése az állam bel békéjét biztosítja, mert ott a törzsbüszkeség nem talál táplálékot s az összeesküvéseknek és forradalmaknak lehetlenné tétetik, hogy hatalmas vezetőket találjanak. Habár ez állítás csak cum grano salis igaz is, úgy látszik, hogy ilyen forma elv vezeti a chinai kormányt, midőn oly féltékeny a hatalom és tekintélynek a családoknál megörökítése iránt. Ez vivé be a chinai büntető törvénykönyvekbe is azon cikkelyt, miszerint „nem csak azok kik valamely polgári vagy katonai hivatalnak örökös és családi címmé emeltetését indítványozzák, hanem az is kinek részére tudta s megegyezésével ilyen forma ajánlat történt, halállal lakol.“ Még a trón sem száll törvény szerint a megholt császár fíjára, hanem, bár mindig ugyan azon dynastia, legérdemesbjére; a többi családtagok igen kevés jelentőségű, többnyire udvari vagy katonai hiyatalt kapnak. Tökéletes értelmé van tehát e chinai példabeszédnek: „Tudomány (érdem) által az alsóbb nép fiai nagygyá lesznek, tudomány nélkül a nagyok fiai vissza esnek a nép közé.“

Egy dologról kell még itt szólni, mely összefüggésben van a vallással, s mely főként mindenütt főalkatrészét teszi az istenek számára rendelt ünnepeknek, s ez a chinai dráma. Európában is t. i. a görögöknél, hol a dráma elsőben keletkezett, a vallás szolgálatában lépett az föl, de már helyesen-é vagy helytelenül, egészen más téren mozog. Nem így Chinában, itt ünnepet drámai előadás nélkül képzelni sem lehet s a szerint a mint az Isten, melynek tiszteletére az ünnepet ülik, komoly vagy vidám jellemű tragoedia vagy comoe-

*) Közvetítői a chinai és európai kereskedelemnek Kántonban, Hong-kongban, Makaóban s más chinai szabad kikötőkben.

dia szerepel; de valamint Európában a templomba járástól, úgy Chinában a drámai előadásoktól valakit, például az ifjakat eltiltani senkinek eszébe nem jut. Nagy hiányosság lenne tehát a chinai valóságokat ismertető műben, ha a drámáról hallgatna.

A színi előadásokra, mint említve volt, legfőbb alkalmat szolgáltatnak a vallásos ünnepek. A kormány maga nem adat ugyan saját költségén szindarabokat a népnek, de azoknak előadatását minden eszközzel segíti. Minden város mandarinja utasítva van, hogy a színi előadásokra a közönségtől gyűlt előleges aláírást a kormány részéről is bizonyos összeggel gyámolítsa, s a játékszinhez alkalmas helyet, többnyire templomok szomszédságában kimutassa. Ezután meglepő gyorsasággal épül fel a színház bambusból és gyékényekből s az előadások több napig tartanak.

Mivel a chinaiak nem tesznek szoros különböztetést a szomorú és vígjáték között, tehát a darabnak e címek valamelyikéhez igénye a benne foglalt tárgy, és párbeszédre képes határozatitak el. De e határvonal még is meglehetősen következetességgel van megtartva: ha a darab személyei mythologiai vagy történelmi s állásuknál fogva komoly egyének, a beszédmodor is a mindennapitól eltérő ünnepélyes, a darab kimenetele szomorú s végén a költői igazságszolgáltatás szigorún van kezelve; ha pedig a cselekvő személyek a mindennapi élet emberei, a beszédmodor is lazább mindennapiabb, s tréfákkal, élcekkal fűszerezett. Nagyon természetes, hogy aristofanesi pasquilizálás nem fordulhat elő főként rangbeliek irányában, mert ez a poéta számára könnyen bambusigazságszolgáltatást eredményezne: sőt még arra is van tekintet, hogy a tragodia tárgyai ne legyenek véve bizonyos delikát okokból, a jelen uralkodó dynastia idejéből. Legtöbb anyagát szolgáltatja a chinai drámának a mythikus 3 császár vagy a három állam története. Némely chinai bohózat azonban éppen nem mondható erkölcsösnek, de ilyenek csak a hallgató közönség igényeihez alkalmazkodva jőnek elő, midőn t. i. utcai népnek, vagy a tengeri városok hajós népségének tartatnak előadások. Egyébiránt az a szokás, hogy a legelőkelőbb patronus kezébe adatik a sorozata azon daraboknak, miket a társaság elő tud adni, s a hallgatóság igényeihez mértten ez teszi meg választását közülök.

Az első chinai szindarab a tsao arva Prémare jézsuita által fordítottat franciára, ki hosszú ideig Pekingben élvén, kitűnőleg elsajátítá a chinai nyelv ismeretét. De ő mint maga mondja csak a prózai részt tehette át s a lyrait, vagy zeneéneki részt

elhagyta, mivel ismeretlen dolgokra vonatkoznak s nehezen érthető szójárásokkal és szójátékokkal vannak halmozva.

A cselekmény 100 évvel történik Confucius kora előtt. Egy katonai parancsnok, ki a T s a o család jószágait bitorolta, az egész nemzetséget ki akarja irtani. A T s a o ház egyik hű szolgája megmenti a fiörökös életét, elrejtve azt és saját fiát adván ki helyette. Midőn az árva a férfi kort eléri, nevelője kinyilatkoztatja neki születésének titkát, midőn is hosszas előkészületek és küzdelmek után a bitorlón teljes bosszút áll s jogaiba vissza lép *).

Vannak még több más pontok mikben a chinai dráma a göröghez hasonló s csak e kettő is tekinthető originálnak, a többi népek színművészete csak másolat. Itt is mint a görög darabokban az első belépő személy prologusban mutatja be magát a közönségnek, vannak epizódok mik nagyon hasonlítanak a görög chorusokhoz, s a cselekményi egyöntetőség ép oly kevés gonddal van meg tartva itt mint ott.

Az első, Prémare által fordított, színdarab után csaknem 100 évvel jelent meg a másik „A vén örökös“ angolra J. F. Davis hong-kongi kormányzó által fordítva 1840. London. Ebben a fordító már a prózai részhez a lyrai és éneki részt is áttette s a használandó zeneszerekre nézve útasítást adott. A vén örökös egyszersmind a chinai jellem, és honi szokások igen nagy részét megismerteti. Fölmutatja azon fontosságot mely az ősök sirjánáli szokások áldozatnak s ezek folytathatása végett hátrahagyott fiörökösök létének tulajdonittatik, egyszersmind leírja pontosan és részletesen a síri szokásokat. Azonkívül e darabból megismerhetjük a családi viszonyokat, névszerint a törvényes feleségnek a szolgálóhozi viszonyát, miből kitűnik, hogy ez utóbbi mindenesetben csak házi rabnő, s valamint ő, úgy gyermekei is a tulajdonképeni feleség birtokai, hogy a soknejűség épen nem tartozik a chinai nép jelleméhez, mint azt néhol olvashatni.

Még egy dráma tartalmát kell itt felemlítenem azért, hogy kitűnjék, mily sok analógia van az egymástól évezredek óta elkülönlített kelet és nyugot mondái közt. A dráma francia fordításban „c e r e l e d e c r a i e“=kréta kör nevet visel. Két nő a bíró előtt anyai igényt formál egy ugyanazon kiseded fiúhoz. Ez hogy az igaz-

*) Ez szolgált valószínűleg Voltaire az „Orphelin de la Chine“ (chinai árva) művének alapul. De egyszersmind szembetűnő hasonlata van ennek valamint a Xenofon által elbeszélte Harpagus-Cyrusi eseménynyel, úgy a Sofokles Elektrájával, melyben az ifjú Orestest pedagogusa titokban fölneveli, míg teljes korúvá s alkalmassá lesz atyja Agamemnonnak gyilkosain összetes elégtételt venni.

ságot megtudja, krétával a törvényház padlatára egy kört von s a kérdéses fiút annak közepébe teszi. Erre azt mondja, hogy azé lesz a gyermek a melyiknek sikerül azt a másik kezéből kiragadni s a körön kívül húzni. Az álnya kinek nincs a kisedd iránt szánalma, kivonja azt az igazi kezéből, ki gyermeke iránti gyöngédségből a hűzátvonásban nem feszíti meg egész erejét, s a bölcs bíró ennek részére dönti el az ítéletet.

Az előadásra nézve ezt jegyzi meg Davis a „vén örökös“ előszavában: „a chinaiaknál nincs szinpadi csalódás, hogy vele a cselekmény valószínűsége elősegíttessék, mint azt Európában láthatni, s mindössze egy élőfa látható ha erdőt, rózsabokor ha kertet s lámpa ha holdat akarnak ábrázolni, egy befestett s agyaggal bemázolt ember személyesíti a kőfalat. Ha egy hadvezér valamely távoli tartományba küldetik a sereghez, kezébe vesz egy ostort, körül futja párszor a szinpadot g o r g (chinai cimbalom) dob és trombita lármás kíséretével, akkor megáll s elmondja a hallgatónak hogy megérkezett.“ A chinaiak e szerint sokkal többet hagynak a hallgatók fantáziájára mint nálunk s midőn európaiak magyarázgaták a chinai színeseknek, hogy itt mennyi gond fordítottatik a decoratiókra s miként készülnek azok, feleletük csak ez volt: és ekkor elhiszi a ti közönségtek, hogy a bemázolt vászon csakugyan erdő, a festett lapos deszka lakóház sat.

A nőszerepeket sohasem játszák nők, hanem rendszerint gyermekek vagy eunuchok. Ugyan ugy volt ez a görögöknél, rómaiaknál s az egész középkoron keresztül *).

Itt bevégzém a chinai vallásrendszerek ismertetését, mikben ha kevés a speculativ elem, melyen a filozófiai szövevényeket kereső és kedvelő elme elgondolkozhatnék, az magának e praktikus nép jellemének tulajdonítható, mely a kézzelfogható tárgyakat minden transcendentalis vizsgálódásoknak elibők téve, még a tulajdonképeni bölcsészet körében sem bocsátkozik a morális elvek fejtegetésén túl. A buddhizmus ismertetése alkalmával föl voltak említve azon egyes eszmék, mik a szemlélődő indus nép e rendszeréből a chinai jellem és tudomány rostájában még megmaradtak, s ha európai fölvételek szerint csak azt tartjuk vallásnak, hol az Istenségről adott

*) A shakespearei gyöngéd, remek nőalakok a művész életében soha sem részesültek a szerencsében, hogy nők által adassanak elő Angliában. Mrs Besserton volt 1660 körül az első s egyedüli színésznő ki Ophelia és Julia szerepeit vivé.

dogmatikai fejtegetések előrebocsátatva a morál ezekre van fektetve, ezekből nyer érvényt és indokokat, akkor vallásnak Chinában csak a F ó mondható, míg a Y u morál, és a T a o természetbölcsélet vagy magia névvel lenne nevezhető. De mivel azon habitualis gondolkozásmód és meggyőződés, melyre az ember első korától fogva neveltetik, azon eszmemenet melynek körében minden megfogható és megfoghatatlan tárgyat tekinteni szokott, vallásos jelleggel bír, s mivel China a maga népének e 3 rendszer nyomán adja nevelését s mivel végre mindeniknek előfeltétele, az Isten létele, ezekről mint vallásokról bátran beszélhetünk.

De mielőtt e tárgyban tollamat letenném, meg nem állhatom, hogy ide ne csatoljak néhány szót a chinai írás és nyelvről; mit részint J. F. Davis sokszor érintett művéből, részint egyéb a chinai dolgokról tüzetesen szóló munkákból merítettem*). Honi irodalmunkban Chináról alig olvashatunk egyes cikkeket mik bennünket ezen, mégsem ép a holdban fekvő birodalom ismeretében kissé elébb vihetnének s innen van, hogy különben tudományos körökben, sőt sokszor professzori cathedrálról úgy halljuk jellemezve Chinát, mintha Strábóból vagy Herodotból lennének merítve az adatok, hogy pedig valaki honunkban épen magával a chinai irodalommal nyelvel foglalkoznék, arra még csak két példát hallottam. Egyetemeinken is hijában keresne az ember e felől tudomást, mit azonban ne csodáljunk, miután maguk a Chinával viszonyban levő ángolok is csak 1836-ban állíták fel a londoni egyetemen a chinai nyelv első tanszékét, megelőztetve a franciák által, kiknél már 15 évvel előbb fön állott az.

Ha e tudósítással egy megszokott még pedig jókora tévelyt sikerül megigazítani némelyeknél, kik ezt olvassák, ha valamely fiatal erőt talán felbuzditna ez ismertetés arra, hogy a föld népessége két ötödrészenek szellemi közlekedési eszközét a mongol faj írásmodorát megismerni törekedjék, s ha erre nézve ő is meggyőződik a felől, hogy ránk nézve kik a H i o n g n u k ivadékainak tudjuk magunkat, sok érdekes, más nemzetbeli kutatók által talán észre nem vett s így mindeddig ismeretlen adatokat deríthetnek még fel a chinai számnélküli annálisok, s hogy nem oly óriási földadat az mint hinnők, akkor tollamat szerencsés auspicium vezérlé.

Régóta törik fejüket az európai tudósok az általános nyelv vagy

*) E művek közt legnevezetesebbek Prémare Dávid „notitia siniae“ és Dr. Morrison chinai szótára, mely két művet Solton egy grófi háznál láttam s belőlök kevés kivonatot is csináltam. A chinai nyelv és írás megismerésére Davis ezen két könyvet mondja legalkalmasnak.

irmodor feltalálásán, melynélfogva két egymástól távol lakó nép egymást legalább írásban megérthesse a nélkül, hogy valamelyiknek meg kellene tanulnia a másik anyanyelvét. Leibnitz ez eszmét hévvel karolta fel, Wilkins londoni püspök pedig egy terjedelmes értekezést nyújtott be erről az angol royal societynek; a „Vasárnapi ujság“ 1858. évi folyamában, ha jól emlékszem Zimonyból szólalt fel valaki ez ügyben s igen jól találta a dolgot, midőn ez általános eszmekezlési mediumot a csaknem mindenütt ismert arab jegyek kombinációjából hozta ki. Az európai népek alfabetjének betűi egyszerű hangjegyek, miket minden nép saját nyelve szerint rakosgat el s ír le, minélfogva pl. a németnek nem csak beszéde, de irott könyve is érthetlen a csak magyarul tudó előtt. A chinai írás ellenben eszmejegyekből áll s Cochinchina, Japán, Lutsu és Corea lakosainak ép oly érthető mint magának a chinainak. Példa világosítson: a magyar meg nem értené az olaszt, ha ez néki ezt mondaná: venti due; de mihelyest egy papírosra leírná előtte hogy 22, tüstént teljesen megértenék egymást, mert az arab számok eszmejegyek. Ezen előny, melylyel nálunk csak a számjegy bír, az egész chinai és mindazon népek nyelvével közös, melyek ugyanazon írásjegyeket használnak, a nélkül, hogy nyelvük és kimondásuk ugyanaz volna.

Sokan hasonlítgatják a chinai írásjegyeket az egyiptomi hierolyfekhez, holott ez utóbbi csak durva ábrázolata a tárgyoknak, míg a chinai, bár eredetileg hasonló alapból származhatott, ma már épen nem pusztá ábrahalmaz. A chinaiaknak 6 különbéle írási és nyomtatási alakjuk van, mi megfelel az európai goth, antiqua, cursziv, német vagy latin betűalakoknak, sőt a folyó vagy levelezési irmodor Chinában nagyon hasonlít az európai alfabet hangjegyeihez, csak hogy mint az ős görög írás függélyes sorokban történik. Múltán elcsodálkozhatik az ki a számtalan betűs chinai alfabétróli mesét hitte, ha megtudja, hogy a chinai gyök vagy törzsjegyek összege, vagy európailag szólva a chinai alfabet mindössze 214, s analysis útján még kevesebb alapjegyre vihető vissza. Ezeknek kombinálásából származik azután a többi szó, mik avatatlan szem előtt természetesen uj meg uj jegyekül tűnnek föl. Azon állítás hogy ennyi meg annyi ezer betű van Chinában, olyforma, mintha valaki azt mondaná hogy Ballagi szótárában ennyi meg annyi német szó van megtanulandó a németül tanulónak, holott minden (különben is csak kombinált chinai szó megtanulása ép oly fölösleges munka volna a chinai nyelvet tanulni akaróra nézve, mint ha a németül tanuló Ballagi szótára szavainak bemagolásán kezdené munkáját. Prémare azt állítja:

„neminem esse qui non possit libros legere et sinice componere quando semel quatuor vel quinque millium litterarum (aut verborum) compositiones bene novit“. Sir George Staunton pedig az általa lefordított chinai büntető codexben csak 2000 szót számított meg, ide nem értve az ismétléseket.

Azon elvből mely szerint az írott nyelv össze van állítva, annak egy nevezetes sajátysága származik, mit e nyelvben először is Rémus a t A b e l a chinai nyelv párizsi professzora fedezett föl s adott elő, Essai sur la langue et littérature chinoise (1811 Párizs) című munkájában.

„Mivel a 214 gyök vagy alapjegy (miknek kombinációjából van állítva az egész nyelv) azon fő tárgyakat vagy eszméket fejezi ki, miket az emberek tudásuk gyermekkorában egymással közölhettek, e szerint ezek a természetrajzi osztályoknak és nemőknek felelnek meg s elemeiül és eszközeiül szolgálnak a tudomány legszebb logikai berendezéseinek. A mint ismereteik tágultak szerencsés ösztöntől vezetve, a grammatikusok a meglevő elemek ügyes összetételeiből alkottak új szavakat a helyett hogy új jegyeket kerestek volna új eszmék számára. Így pl. a gyökök közt találhatók e szavak: k u t y a, l ó, é r c, és egy más különösebb ismertető jegyet vagy tulajdonságot kifejező symbolumnak ehhez ragasztása, e fő nemek alatt befoglalt külön fajok elnevezésére szolgál. Ily módon a természet minden tárgya kettős (binair) elnevezést kap, a mennyiben az összetett írásjegy szükségkép két jegyből képeztetik, mik közül az első az osztályt, rendet, vagy nemet, a másik pedig a fajt vagy válfajt jelzi. Így például mondják: l ó l o, számár-ló, = öszvér; k u t y a, k u t y a, - f a r k a s, k u t y a, - r ó k a; é r c, é r c - v a s, é r c - e z ü s t s a t. a midőn is az elemi vagy genetricus nevek ló, kutya érc sat. arra szolgálnak, hogy az összetettek a szótárakban alájuk rendeztessenek.

Ily módon lőn képezve ezer meg ezer szó s képeztethetik meg ugyanannyi, mivel az eljárás mely szerint ez történik, s mely a Linné nomenclaturájával szorosán analóg, az ismétlések által soha ki nem meríthető, s könnyen át lehet látni mily könnyebbséget nyújt ez eljárás a tudományban, hol módszer és rend szükségeltetik, s mily előnyére van az emlékező tehetségnek“. Rémusát méltán csodálkozik azon hogy a khinai természettudósok nem haladtak annyira előre a tudományban, mint várni lehetne azon észszerű könnyítő úttól, mit nekik ebben a grammatikusok kimutattak.

Ezen sajátyságos nyelv már csak mesterséges bölcséleti alkatanál fogva is, mint egy cikke az emberi ész történetének igényt tarthat a tudománnyal foglalkozók figyelmére. De vannak még erő-

sebb indokok is ennek megtanulására. Ez ugyan is közlekedési eszköze egy 400 millióra tehető emberfajnak, mely Európát jóval fölülmúló földterjedelmen lakik s mely között talán még a mi ős bátyáink is megvannak. A khinai kereskedelem, prot. missziók sat. naponkénti növekedéseivel kétségkívül e nyelv bece is mindinkább előtérbe fog lépni Európában. Davis azt állítja, hogy ha az ember pár száz khinai szót tud írni, egy 500 mértföld hosszú és ugyan oly széles t. i. Japántól a mongol sivatag nyugoti széleig s Koreától Cochinchináig terjedő földrészen megértetheti magát számnélküli nyelveken és dialectusokon.

Mert az irott nyelv egyformasága Chinában nem akadályozza az élő nyelvek sokféleségét. Ezen élőnyelvbeli kimondások hasonlók azon kiejtésekhez, mikkel a számjegyek különféle európai nyelveken hangoztatnak. Így pl. e jegyet 22 a francia vingt deux-nek a német zwei und zwanzignak sat. hangoztatja. Így ugyan e chinai leirt számjegy is Pekingben orh-shi-orh-nak, Kantonban i-shap-i-nek mondatik. A chinai nyelv általánossága tehát csak az irott jegyekre terjed ki, s a birodalom két szélének lakosai, kik ugyanazon könyveket olvassák s a papíron egymást teljesen értik, élőszóban meg nem értenék egymást.

Van azonban Chinában egy általános bevett kimondás s ez az u d v a r i, a mint t. i. a jegyek a pekingi udvarnál szoktak kiejtetni, s mely minden tudományos ember előtt ismeretes. Ez chinai nyelven K u a n - y u a -nak (mandarin dialect) neveztetik s általánosságainál fogva legalkalmasabb a megtanulásra. Az élőbeszéd szótagainak száma sem haladja a 400-at, de ezek, kivált chinai fülnek észrevehető hangsúlyzás, kettőztetés által végtelenül változtattathatnak. Így nagyon gyakori mind a mellett is az élőbeszédben a félreértés, mit az által kerülnek ki, hogy egy tárgy megnevezésére két szót (vagy szótagot) használnak. Így például e szó fu az élőbeszédben a t y á t és b a l t á t jelent, miben ugy kerülnek ki a kétértelműséget, hogy első értelemben t s i n - f u (rokon, atya) a másodikban pedig t a u - f u (fej fejsze) tesznek. Innen van az is, hogy az irott nyelv sokkal rövidebb mint az élő, mivel ott ily felvilágosításokra szükség nincs.

Tévedés volna azt állítani magára a chinai nyelvre nézve is, hogy az az idők folytán semmi módosúláson keresztül nem ment légyen. A chinai régi könyvekben sokkal kevesebb szó van mint az újabbakban s innen van amazoknak homályos voltuk is, mert többféle eszme kifejezésére ugyanazon szimbolumokat kelle használniok. Különösen nagyon gyarapodott e nyelv azon részszócskákban, melyek a szerint a mint valamely nyelvben több vagy kevesebb a hajlékonyság, ki-

sebb vagy nagyobb mértékben s így az újabb román nyelvekben többször jönnek elő mint az anya latinban. Mivel a chinai nyelvben semmi hajlítása a szóknak nincs, a particulák száma igen nagy, szerepe fontos s ezért nevük tsu-ju (beszéd-segítők). Például a birtok eseté szavacskával ts i fejeztetik ki, mint: tien-tsi- dzsen az ég kegyelme. A szavakat a chinai grammatikusok 3 osztályba sorolják: 1.) élő szavak = igék mik cselekményt vagy szenvedélyt fejeznek ki. 2.) holt szavak, a tárgyak nevei és tulajdonai 3.) beszéd-segítők = részszavak és névmások.

Ez röviden mit a föntidézett kútfőből e nyelv jellemzésére nézve érdekesnek tartottam a nélkül, hogy e kis cikknek nyelvészeti jellemet adjak, mire nincs jogom, sok okból nem levén eddig alkalmam e nyelvvel magával foglalkozni. De úgy hiszem hogy ott hol teljes hiány van, másodrangú ugyan, de a világirodalomban hitellel bíró kútfők is elegek, s ha lesz ifjú igyekvő lélek, ki a kezdet nehézségeitől nem rettenve, tudványát sikerrel fogja kielégíthetni a Hoang-hó és Yan-tse-kiang öntözött országok nyelve szokásai és irodalma tanulmányozásával, akkor e néhány lapnak is meg lesz a maga közvetett haszna.

Tomori Sándor.

KÉT KÉRÉS A PROTESTÁNS HIVEKHEZ.

Célja lévén a Sárospataki Füzeteknek: „szétszórní kis, de fényes köréből a világosság tenyésztő sugárait“ széthordani szük, de gazdag medrében az egyesek és egyházak boldogítására hasznos korszerű eszméket s följegyezni az utókor javára a tetteket és áldozatokat, melyeket nagyjaink és tehetőseink visznek a közmívelődés oltárára:“ én, kitől nagyszerű tettekben ragyogó kövér áldozat nem telik, két forrást nyitok fel keresztyén embertársaim mint testvéreim és az egyházak mint közös édes anyánk előtt; melyek egyikéből, egyes emberek rögtön; másikából az egyházak meríthetnek biztos segélyt a jövőben.

Alakítsunk temetkező társulatokat városok és falvakban.

Igaz ugyan, mit a regények és hősköltemények írói oly sokszor tüntetnek föl, a vallásos férfiak és nők pedig kegyesen hisznek és vallanak, miszerint Isten segedelme ott áll elő teljes esodás fényében, hol az inségek, szükségek és nyomorok táborával szemben, emberi erőnk többé harcot nem folytathat, hol még a vigasztalás ígéi is elnémulnak.

E mellett az is igaz, mikép az ember akkor szorul meg, leginkább pénz dolgában, midőn ama fegyveres férfiút, a szükséget, nyakáról, csak pár percre is letolni, nincs hatalmában.

A halál angyala, ezt ritka szegény ember nem tapasztalta! többnyire akkor érkezik meg hajlékunkba, midőn pénz erőnket, orvos, gyógyszerész, piócás, érvágó és betegeinknek szükséges drágább tápszerek árulói között, annyira megosztottuk, hogy kántor, pap és harangszóra szinte fillérünk sem maradt.

Mily kellemes helyzetbe segítetik ilyenkor a remény, kétség, aggodalom és a kipótolhatlan veszteség, egy munkás vagy kedves élet eltűnte által elkinzott lélek, midőn pénztár áll előtte nyitva, melyből 20, 30, 50 oszt. ért. frnyi illetékét rögtön kivetheti, menten azon kötelezettségtől, hogy azt valaha vissza kelle-ne fizetnie.

Ily pénztárt nyitottunk mi fel Szatmárt, ez előtt két évvel azok számára, kik elhalt embertársaik temetésére 25 krt. fizetni készeknek nyilatkoznak! . . . És már maig, az ily pénztárak száma itt hétre szaporodott.

Ily pénztárt kívánok én magyarhoni városaink és falvaink minden nemű és vallású polgárai előtt fölnyitni e sorokban, melyeket jó kívánatim s legszebb reményim kíséretében indítok útnak.

Nagy öröme fog szolgálni szívemnek, ha tollam ígéi vizsgálgra találunk azoknál, kikhez egyenesen intéztetnek! A szívtelen fősvény, dúsgazdagok, kik szegény embertársaikkal, a sír szélén nem kívánkoznak találkozni: e sorokat olvasatlanul hagyhatják! A jó szívű, módos és birtokos magyar emberek, hitem szerint, csak azért is tagjai lesznek ez igénytelen társulatnak, hogy szegényebb társaikat, kikkel, míg éltek, szívöket,

nagy kegyesen, oly sokszor megoszták, a legutóljára kínálkozó alkalommal is segíthessék.

A temetkező társulatok azért alakíttatnak, hogy a halottak, tisztességesen takaríthatassanak el; hogy a temetkező szomorú feleknek, rögtön legyen rendelkezése alatt bizonyos összeg, melyből kedveseiknek, a végtisztességet, sorsukhoz illőleg, megtehessek, a nélkül, hogy vagy értékes vagyonaikat vesztessék el potom áron, vagy a hosszú szakállú Samaritánusnak, vagy az annál is szívtelenebb keresztyén zsidóknak ígérjenek vad kamatot.

Alakítsunk tehát temetkező társulatokat városaink és falvainkban!

Szerkezete az ily társulatoknak igen egyszerű.

Egy értelmes, ügyesember, beléneáz egy ív papírt, melyre 100 ember neve elfér (Ez a szám falvakra lesz fölveendő; a városiak, számaránylag, kiokoskodhatják a titkot e példából); sorban hordja ívét, vallás különbség nélkül, a helység férfi és nőnemű lakosai közt, kik a 18 évet betöltötték, az 50-et még túl nem éltek; (mert 18 éven innen és 50-en túl gyakrabban hal az ember.) Ha a 100 szám betelt: össze hívja mindnyájokat, meghagyván mindenkinek, hogy magokkal egy forint husz krt. hozzanak. Ez összegekből 120 frt. gyűl fel.

A 100 frt. összeg lesz az alaptőke, melyből az első halott illetéke 20 o. é. frtban kiadatik; a pénztárban marad 80 frt. melynek fele vagy kétharmada kamatra adatik; többi része a pénztárban marad, hogy az rögtön fizethessen, azon (faluban) szokatlan esetben is, ha egyszerre két társ szünnék is meg élni; a 100 frton felül gyűlt 20 forintból pedig: jegyzőkönyv, alapszabályok, nyugták készíttetnek s mellékes szükségek fedeztetnek.

A 100 frt. összeg mindig épségben marad, sőt szaporodik a kiadások mellett is: mert a tagok, minden haláleset alkalmával 25 krt. fizetnek, mely a halálozás után 10 nap alatt beszédetik. E 25 kr. ha száz embertől bevételik, tesz 25 frtot, mely a kiadott 20 frtot fedezi s így a 100 frt. megmarad, sőt a pénztár 5 frttal gyarapszik, ki pedig csak egyetlen egy halottól is nem fizet: alaptőkáját is elveszti, a mellett minden addig fizetett 25 krját, a társulattól önmagát zárja ki.

Ha valamely helységben 200 egyén összeírható: a fölül kimért arány szerint, egy halottért, a társulat 30 o. é frtot; 300 egyén társulata pedig 50 o. é frtot ad, a meghalt tag szomorú felei-

nek, . . . s a társulat pénztára 200 tag mellett, 10; 300 tag mellett 25 frtot nyer mindenik halottól.

A tagok minden 10—15 évben nyugalmaztatnak s helyettök újak állanak a társulatba; de temetésökre, a nyugalmazottak örökösei is veszik a rendes 20—30—50 frt. összeget. A nyugalmazottak, bármily számú társulat tagjai legyenek, évenként 40 krt. fizetnek; ha tagtársak (régiek vagy újak) halnak, azokért a nyugalmazottak a 25 krt. nem fizetik.

Kik a temetkező társulatokról bővebb ismeretet kívánnak, azoknak alapszabályokkal (bérmentetlenül, az az, hogy nem én fizetem a postabért) szívesen szolgálok!

II.

Mentsük fel a lelkész és tanító fizetésének terhe alól a protestáns híveket.

Midőn e címet elmélgedésünk tárgyává tűztük, két dolog tartotta fogva figyelmünket.

Óhajtandó volna emancipálni már valahára a protestáns lelkészeket és tanítókat, ugy falvaink, mint városainkban a nyomás alól, melylyel terhelvek mind addig, míg a hívek által fejenként, vagy a családok által kezökbe adatni szokott fizetés vagyis pap és tanító-bér mellett, az egyház, vagy a hívek (nem az úr) szolgálóiúl tekintetnek és tartatnak.

Kívánatos lenne másodsor, a hallgatók fiait vagy unokáit fölmenteni az évi adó alól, melyet akkor kell fizetniök, midőn személyök, birtokuk és egyéb effélékért adójokat lefizetvén, eléggé kiüríték zsebököt és gabnás hombáraikat.

Mint mindenütt, mélyen tisztelt keresztyén atyafiak! úgy itt is, e bajok megorvoslása végett szükség lesz megróvni magunkat, utódaink jóllétéért; áldoznunk kell a jelen napokban és években, hogy fiaink és unokáink jó és bal sors között, áldva és dicsekedve említsék nevünket.

Üldözött ősapáink, oda fenn a tizenhatodik században, nyereségöknek tartották és kiáltották az áldozatokat, melyeket vallásunk megalapítása és szilárdítása végett a józan fölvilágosodás oltárára vittek és hordtak; protestáns híveink kik e jelen korban, az üldöztetésektől menten, vallásos tekintetben, teljesen élvezhetik a jog egyenlőség áldásait; némi kedvetlen érzést fojta-

nak el keblökben, (mely tisztelet azoknak, kik kivétel alá jönek) sőt némelyek szavakban törnek ki, midön asztagaikból, vagy buzás vermökből, vagy épen egyetlen zsákjukból Isten szolgáinak is ki kell adniok azt, a mi az istené.

Nincs kínosabb helyzet, mint a nevelt s tudományosan mívelt emberé, midön munkájának kiérdemlett jutalmát kérnie, vagy oly kézből kell elfogadnia, melynek véreirei, egy tehetlensége mély érzetében megilletődött, elégedetlen vagy haragra buzdult szíven ömlenek át!

Nincs fájóbb kín más oldalról, mint az oly emberé, ki az érdemeket örömet jutalmazván, a hú munkás bérét kiadván: érzi hogy mindenét oda adta, mivel birt!

Korunk jobbjai, már megszokták: áldozatokat vinni honnak, tudománynak és vallásnak; a körülözöttabb képzettségű hívek pedig, bizvást és örömet járják lelkes vezetőik útait! Állítsunk, rakjunk össze ez alkalommal egy új oltárt, melyre rakja föl mindenki a maradékot, mit szűk költés mellett meggazdálkodhatott; az áldozatért, a jövő nemzedék, a viszontagságok között erősödött keresztyén vallás hívei viszik majd hála imájokat a sírok hantjaihoz, melyek alatt, a legnemesebb érzelmű szívek porladoznak.

Mentsük föl a több felekezetek hívei között a protestáns híveket is, a mostan élők fiai és unokáit, a lelkészek és tanítók fizetésének terhe alól! Vagy ha épen szeretett testvéreink, a római és görög katolikusok is óhajtanák javítani, saját vagyonaikból, szeretve tisztelt népészeik és szorgalmas tanítóik fizetését, egy általok összehordandó tőke kamatjából; s végét szeretnék szakítani ama gyűlölt hangú „liberastólának,” melylyel itt ott visszaélések történhetnek: méltassák figyelemre az igéket, melyek itt következnek:

Nagyon szép és dícséretes dolog Krisztus megváltottai között az egység! Szép és kívánatos állapot az, midön a tisztelet és szeretet nemes érzelmeivel teljes keblű hallgató, nem néz remegve lelkipásztorára, mint kinél még tartozását le nem törölhette; s az ur szolgája, mint végrehajtó bíró, nem vonja híveit az adósokat büntető bírák tribunálja elé!

Nem nagy erőfeszítésbe s vagyominknak nem nagyon jelentékeny pusztításába fog kerülni az áldozat, melyet fiaink és unokáinkért kell ez alkalommal a vallás és mívelődés templomába vinnünk. Készítünk egy tőkét, melynek kamatjából mind lelkészeink mind tanítóink folytonosan, illőleg fizettethetnek.

Nem készpénzt rakunk össze; mert az egyébre kell s annak ezer medre van, melyeken el-kifoly zsebeinkből; azt adunk, mit áldott

földünk önkényt, vagy csekély kényszerítés mellett ad és hoz szá- munkra p. o. gyümölcsöt, burgonyát, gabonát, tengerit, búzát, szóval mit földünk, melynek kebelén járunk s melyből táplálkozunk legbő- vebben terem.

Igy például: Szatmár, Szabolcs és Közép-Szolnok megyéinkben legyen az alap: búza, melyre tervünket fölépíthetjük!

Vegyünk fel egy községet, melyben 50 család protestáns tartja, évenként fizetett szent adójából belső embereit.

A családok négy osztályba sorozhatók; vagyonosak, vagyono- sabbak, gazdagok és urak osztályába.

Ezek közt van vagyonos: 20; vagyonosabb: 16; gazdag: 12; Úr: 2. Az 1-ső osztályú (az úr:) fizetne évenként: 8; a 2-sod osz- tályú: 5; a 3-ad osztályú: 3; a 4-ed osztályú család: 2 véka búzát.

Ezek összesen 41 köből búzát hordanának össze eredeti alapúl az egyház dicsőségének és méltóságának, a hívek nyugalmának, a lelki atyák és tanítók tekintélyének biztosítására.

A családok köteleznék magokat, hogy 16 éven át (ez idő 20 évre is terjeszthető) ők és maradékaik, ez összeget évenként takaro- dás és cséplés vagy nyomtatás után, egy meghatározott napon össze- hordandják; e mellett a kitűzött korlát évig, a belső személyek fize- tését is megküldendik.

Hogy a 41 köből búza meg ne romoljék, azt az egyház rögtön jövedelmezővé teszi, oly móddal, hogy télben, vagy tavaszra kelve, az életet a híveknek, köblönkint fél véka kamatra, (lehetne egy vé- kára is) kiosztja. Ideiglenes magtárról, vagy az egyház gondoskodik, vagy az egyházitanács egy középületet, például: a templom padlását ha kár nélkül megtörténhetik, vagy a parókhia helyiségét tűzi ki; építvén arra közérővel ideiglenes színt, melyben a búza, az idő vi- szontagságaitól elzárt hombárokban, a kiosztás idejéig megóvassék.

A második évben, cséplés után (egy véka kamatot számítván minden köből után) 92 köből búza áll az egyház rendelkezése alatt (kihagytuk könnyebbség kedvéért az $\frac{1}{4}$ köblöt vagy egy vékát; de a számadó lelkész és gondnok, kik dijnélkül fognának gazdálkodni s egymást szigorúan ellenörzenék: a fél, negyed, és 16-odrészt vékát is számadásba viendenék).

Ha tél alatt jó ára szakad az életnek; hogy a helyiségre az egyháznak költsékeznie ne kellésék: a 92 köből búzát, köblét 8. o. forintjával adván, árúba bocsátván: van készpénze az ekklezsiának 736 forintja.

Ha pedig két év alatt, illő árra nem emelkedhetik az élet: a 92 köből búza tavaszkor ismét kiosztatik; s lesz a harmadik év végén a

hombárokban 156 köből; mely mennyiség, ha nyolc frtjával eladathatik 1248 frtot állít ki.

Hat év multán ez összeg 2730 frtnyi összegre emelkedik; kilenc év elteltével 4481 forintra.

Igy folytatván az adakozást és gazdálkodást a hívek és gondnokok: 16 év alatt oly összeget kerekíthetnek ki, melynek kamatjából, az egyházi személyzetet, távol minden aggodalom és kedvetlen zsurlódástól, folytonosan fizethetik. Akkor jégverés, vízáradás és egyéb elemi csapások, nem csökkenthetik az egyháziak jövedelmét.

Szabad legyen magamat a tovább viszonyítgatás és számítgatás terhe alól, a mélyen tisztelt olvasó beleegyezését remélve, felmenteni! Nincs oly egyház, hitem szerint, melynek számítani és számolni tudó embere ne lenne; azt s azokat kérem föl a 16 évi jövedelem kiszámítására, alapján a felmutatott kombinációnak! Legyen annyi biztatóul itt röviden, hogy: ha csak három, három évben tenné is pénzzé az egyház búza jövedelmét, és az abból bejövendő összegeket csak egyszerű hatos kamatra adná is ki: a 16 év végével 10,000 frt. kész pénzénél több összege lenne, mely összeg hatos kamatja (mellé tudván a földbirtokot is, mely az egyházi személyeknek igen sok helyen kiméretett immár, és mindenütt ki fog méretni) szinte felütné azon tiszta jövedelmet, melyet egy 50 családu egyház, belső embereinek biztosíthat jelenben.

Ámde a közpénzt, a lelkiismeretes, tiszta kezű lelkészek és gondnokok, hitünk szerint, sokkal gazdagabb forrássá teendik okos gazdálkodás által, mint azt az egyszerű kamatoztatás által tehetnék; ha hivatásuknak akkép tesznek eleget, mint a dolog természete kívánja, ugy bizton állíthatjuk, hogy: az eredetében 41 köből alapbúza 16—20 év alatt 12—14,000 frtnyi összeget is növel. Ki nem hiszi: próbálja meg!

Ily módon gyűjthetni később alapot, a romlásnak indult egyházi épületek kiigazítására s újból építésére.

Azon hit mellett s jó remény fejében, hogy adóink, a közel jövőben lejobb szállíttatnak, azt is bizton remélhetjük, hogy: jövedelmeinket ily üdvös és már szinte odább napolhatlan szükségek fedezésére is meggazdálkodhatjuk.

A mely egyházak hivei, az oltárra, mely itt előttök fölrakott, áldozataikat, az itt megszabott mérvben, évenként megvinni vállalkoznak; azok 16 év mulva, ha a jó ég becses életöket megtartandja, tapasztalni fogják, mikép: minden egyházi adótól teljesen mentek mind ők, mind maradékaik; hogy lelkészőknek 400; tanítójóknak 250 o. é. frtot, évenként örökre biztosítottak; s azokat

oly kedvező helyzetbe segítették, melyben díj nélkül, ingyen keresz-
telhetnek, eskethetnek és temethetnek, adván házuk népének a tago-
sított 20—40 köblös föld kenyeret, barmaiknak eledelt elegendőt;
a tiszta pénzt pedig pontosan fizettethetvén, felmentik őket az élet
aprólékos gondjai alól; és hivataluk teendőit, szükséges nyugalom-
ban végezhetvén: megépítik az egyházakat, melyek az előtt, a híva-
tálnokok szegénysége miatt az enyészet karjaiba siettek.

Végül! Ha 50 család 16 év alatt lelkészének és tanítójának
650 forint évi jövedelmet biztosíthat: akkor 100 család, ugyanannyi
idő alatt 1300 frtot adhat évenként ugyan azoknak, melyből a lelkész
illetménye 800; a tanítóé 500 o. é. frt. lenne. Hát 200 család? A
lelkésznek: 1600; a tanítóknak 1000 o. é. frtot fogna biztosítani. Ez
lenne aztán a papság! ez lenne a derék rektória!

Bartók Gábor.

IRODALMI SZEMLE.

A nyomoruságok árvizei. Egyházi beszéd, írta Szász
Károly. Nyomatott Kecskeméten. Ára 12 kr.

Fájdalommal olvasók a siralmas tudósításokat, melyek az ár-
viz által károsultak szánandó helyzetét rajzolgaták, annyival inkább,
mert saját határunk lapályát, a mi különösen hangzik, de igaz,
a vizszabályozás óta használhatlanná tevén e csapás, érezzük, mit
lehet általa veszteni! Ujult szívünk, midőn tapasztalók: hogy a se-
gélykiáltás nem hangzott el a pusztában, sőt a jótétemények
hosszu sora tanuskodik a felhívott könyörület munkás életéről, s
igazolja, hogy népünkben világos meggyőződésé nőtt a hit: hogy
az urnak csapásiban is erénymagvak hulnak a földre!

Míg mások a rokonérzet anyagi adományait mutatják buz-
ditó példaként a közönség előtt fel; mi ama hitnek egy gyümöl-
csét ösmertetjük egy kised munkában, melyet a „XLII. zsoltár
4. verséről írott s az 1862-iki árvizkárosultak javára adakozást
kérő egyházi beszédben“ nyujt, a minden alkalmat felhasználni
tudó kun-szent-miklósi h. h. lelkész, a munkás és eleven tollu
Szász Károly a nyomorgatottaknak anyagi és szellemi segé-
lyül, tetteleg teljesítvén saját, lélektanilag alapos, s igen jól alkal-
mazott buzdítását:

„Kiálts az árvizcken át egy biztató szót felé, hogy ne csüg-

gedjen el! lobogtass válaszul egy fehér kendőt elébe, jelül, hogy sietsz megmentésére! Mikor látod, hogy embertársadat a nyomoruság árvizei mármár elborították, részvéted, szereteted szavaival óh csak egyet! csak erkölcsi bátorságát igyekezz ébren tartani benne, mert ha az elalszik, akkor veszve van; mint kemény télen, mondják, veszve az utas, ha az álom erőt vett rajta, mert akkor megfagy!

Az előbeszédben a nyomoruságok hosszú során panaszcodik, melyeknek (a textus szerint) egyik mélysége a másikat követi, mint az egyiptomi tiz csapás, s mélyek sanyargatása, mint a megromlott légkör miazmái kifogyhatlanoknak látszanak; s érzékenyen sohajt: „Megkostoltuk Márah! vized keserűségét és kiittuk egy csöppig, fakad-e még több ilyen számunkra s gyötrelmünkre? az újabb s régibb táj és nemzeti nyomorok költőies ecsetelése után következetesen tüzi ki a fő tárgyat ez önként felmerülő kérdésben: ha a nyomoruság árvizei egyeseket, családokat, egész vidékeket vagy népeket elborítanak: ki szabadít meg a nyomortól, s a mi annál iszonyúbb, a nyomornak erkölcsi rosz következtetéseitől?“ S az 1. részben számos bibliai helyekkel bizonyítva határozottan mondja: Az uré a szabadítás! kiáltja Jónás, a cethal torkából a szárazra menekülvén! Az uré a szabadítás! minden nyomorultak tudják ezt! s minden kétséget elhárítandó, mondja: „Szegény ember! a ki sokszor az élet szomorú változásaival szemben számítgatod; honnan eredt veszedelmed? s hol az abból kivezető út? tudd meg: hogy az ur, a mindenek elrendelője az, ki e nyomoruság tömkelegébe vezetett, s egyedül ő az, a ki kivezethet is belőle. Te azt hiszed, magad idézted föl a sors haragját fejedre; mert bűnös vagy;... és azt hiszed, hogy csak össze kell szedned erődet, hogy magadat a bajból, melybe magad keveréd, ki is mentsd... csalóddol! Nem te, az Isten küldé ki ellened a sorsot; nem te, az Isten mondhatja vissza annak, kiadott parancsát!“

Az egész bibliai helyekkel és példákkal gazdagon megrakott részben, szerző, úgy hiszem, azon okból akarja a sujtott kérdélyeket, azon hitelvi igazságnak: hogy mindenek, így az inség és nyomor, az eső és az aszály, a bőség és a szükség, a jó egészség és betegség sat, (l. N. Káté XXVII. kérd). nem történetből, sem szerencséből, hanem az ur atyai tanácsából és akaratából lesznek, épen bibliai megmutatásával vigasztalni, mert ily helyeken az ész szegény, pedig szükség, hogy azokat az erkölcsi elbénulás önvádjából eredhető lemondásából, melyben tétlenül teszik

össze kezeiket, s mereven várják veszedelmöket, kiemeljük. És méltán!

Mert számtalan történeteik vannak az életnek, melyek azt a szoros rationalisticus elmélettel összeférhetlennek kiáltott kalvinista praedestinatiót, a szót népszerű értelmében vévén, hinni kényszerítnek. Sőt vannak esetek, melyekben ezen kívül, nincs vigasztalása sem az észnek, sem magának a hitnek; sőt mondhatnók: hogy e nélkül mindkettő sokszor inkább leverne, megtörne, mint felemelne!

Én nem tudom azt higgyem-e; hogy a sors intéző némelyeket megkimél a szenvedések ama mélységeitől, melyek örvényeiből csak ez az égi kéz emelhet fel, mint Krisztus a habokba sülyedő kétkedő Pétert; vagy csak a könnyelműség tartja felül azokat, hogy mint könnyű nádszál uszszanak a zajgó ár színén: de azt tudom, hogy kinek feje felett összecsapódtak a zugó habok, s a szabadulás csudáját megláttatá vele az ur; attól e hitet el nem veended soha! az e helyett mást nem kér, nem keres soha; „Az uré a szabadítás, minden nyomorultak tudják ezt!”

Szerző szép példáját adja e művében annak, hogy e hitigazság, hitelvi könyveink tulzottnak látszó tanítása szerint is áldásosan használható a sülyedő lélek fentartására! s ezt adja a megpaskolt szenvedőknek.

De ohajt többet is adni, és adatni, mert hol eszköz nincs, hol az erő hiányzik, az emberi tehetség elégtelen is a mentő segélynek csak megkísértésére is, „hol a szabadítás az uré, s egyedül az övé, a szeretet és részvét segedelme az embereké” mint a 2. rész tartalmát célosan fejezi ki, s megmutatja, hogy ez is sok, igen sok! és mindég lehető: mert bár „sokszor csak igen keveset tehetünk szenvedő embertársainkért; talán magunk is szegények vagyunk... talán nincs befolyásunk azon körülményekre, melyek őt szerencsétlenné teszik... De annyira szegények sohasem vagyunk, hogy egy jó szót, részvétünk melegét, bátoritást, s a remény egy édes sugarát ne adhatnánk; és ha ezekkel visszaadtuk a nyomorultnak önbizalmát, erkölcsi bátorságát, hitét: többet adtunk neki minden adománynál!”

Végre buzdítólag mondja: Isten, a szabadító, immár elvégezte az irgalmasságot és mintegy mélységből kihozta a szerencsétleneket. Most az emberen; a szerető, könyörülő, segítő emberen a sor... Biztató szót, részvevő sugárt, segítő kezet azoknak a nyomorultaknak! s hogy ezt ne ingyen tegyük, e szép nyelvezetű

s kivált végén mint kell, kenetesen ható egyházi beszédet nyújtja nekünk; melynek jövedelme a h. h. Solti egyházmegyében vizkárosult egyházak javára fordittatik. Ez őszinte ösmertetés, úgy hiszszük, elég ajánlója maga a jótékony cél által is ajánlott műnek.

K. D.

V E G Y E S.

A magántanítás ügye a sárospataki reform. főiskolában. Mult 1861 évben a szántói közgyűlés jegyzőkönyve 133 pontjának 2. száma szerint a magántanítás (privata) életbeléptetésének, s a magántanítók mikénti díjazásának elrendelése az egyházkerületi küldöttségre volt bízva, „oly módon, hogy figyelembe vévén a főiskola pénzügyi állását, a tandíjak egy részének, a szülék áldozatkészségének, úgy szinte a magántanítással foglalkozandó ifjak buzgóságának is igénybe vételével határozza meg a magántanítás díját, s rendezze el ezen egész ügyet.“ E tárgyban a mult évi vizsgáló küldöttség is hozott határozatot, most az legkevésbé sem vétetett figyelembe, hanem egészen más, amattól nem kevésben eltérőleg történt intézkedés. Szóljanak magának a jegyzőkönyvnek szavai, szolgálván azok jövőre nézve tájékozásúl a szüléknek. „Egyelőre a magántanítás kötelezettsége a gimnáziumnak csak négy alsó osztályára nézve kötelező. Ezt illetőleg az aratási vizsgák előtt és alkalmával a felsőbb tudományokat hallgató ifjuság felhívatik, hogy ki a következő iskolai évre a gimnázium négy alsó osztályából magántanítványokat vállalni akar, bizonyos meghatározott időre ebbeli szándékát a széniori hivatalnál jelentse be, kinyilatkoztatván egyszerűsrimind: melyik osztályból ohajtja a tanítványokat. A jelentkezőket a köziskolai szék vizsgálat alá veszi, az érdemeseket a körülményekhez képesti számmal kijelöli, a négy osztály közt aránylag elosztja, a neveket az illető osztálytanárnak kiadja. Az iskolai év kezdetén minden tanítvány különben is köteles lévén beiratás végett a köztanítónál jelentkezni, ekkor megkérdeztetik: van-e már magántanítója, vagy nincs. Ha igen, kicsoda? Ha a tanuló, vagy szülője által választott magántanítónak neve a köztanítónak átadva van, ez beleegyezését adja, különben pedig a tanuló ifjúnak a rendelkezése alá adott magántanítók közül egyet kinevez. A multban követett azon szokás tehát, hogy a tanítvány, vagy szülője a magántanítót öntetszése szerint választhatta, korlátoztatik. Egy magántanítónak tanítványai száma 14-nél több nem lehet, ezek közt is kettő olyan legyen, kik szegénységök miatt a magántandíj fizetésétől fölmentettek. A köztanárr és köziskolai szék felvigyáz, hogy a magántanítók száma mód nélkül ne szaporittassék. Tapasztalt dolog ugyanis, hogy 1—2 tanítványt a

tanító kikérdezés nélkül könnyebben elbocsát, mint többet. A köztanár magántanítványainak száma úgy a fizetéskötelezettekre, mint ingyenesekre az imént kitett számot kétszeresen meghaladhatja. A magántanítás díja évenként öt frtra határozatik, melyet félévenként a köztandíjjal együtt a szénior szed be, s a köztanár utalványára a magántanítóknak kiad. A köztandíj jelenleg a főiskola pénzügyi helyzete miatt alább nem szállíttathatik. Azon netaláni ellenvetést illetőleg, hogy a magántanítás életbeléptetésével a taníttatási költség tetemesen szaporodik, így a szegényebb anyagi helyzetűek elmaradni kénytelenek, elég legyen annyit megemlíteni, hogy a mostani kétféle tandíj, a pénz becsetlensége, s általános drágaság mellett aránylag nem több, mint volt az 1848. előtti években; továbbá, hogy a tanuló ifjúságnak körülbelül 17 száztólja ingyen magántanításban, 10—12 száztólja a tápintézet jótéteményében részesül; ha ide vesszük még, hogy soknak a köztandíj elengedtetik, mások kézikönyveket ingyen nyernek, ismét sokan ösztöndíjakban, u. n. stipendiumokban részesülnek, kiviláglik, hogy a tanuló ifjúság tetemes része jótéteményes, mi a szegényebb sorsúakra nézve a tanulhatást mód nélkül könnyíti. A mi már a köztanár és magántanítók közötti viszonyt illeti: Amannak kötelessége ezeket évenként többször, különösen iskolai év elején értekezletre összehívni, velök a tanítás módjáról tanácskozni, hogy így az egész eljárásban összhangzat, egység legyen; köteles továbbá ezeket a tanítás ideje alatt havonként legalább egyszer meglátogatni, a talán hanyagokat figyelmeztetni, szükség esetében a köziskolai széknek feljelenteni, mely aztán ha szükségesnek, vagy csak célszerűnek is látja, a tanítót foglalkozásától eltiltja. Ugyanazon tanító két osztályból egyszerre magántanítványokat nem vállalhat, kivéven azon esetet, ha mint nevelő több osztályban tanulók mellett működik, de ekkor is idegen tanítványai, u. n. privátistái csak egy osztályból lehetnek.

Hirdetmény a Glósius Sámuel és Dániel alapítványbeli ösztöndíjakra.

Néhai Glósius Dániel úr által „Glósius Sámuel és Dániel alapítvány címe alatt végrendeletileg hagyományozott és a pesti ág. hitv. evang. magyar-német egyházgyülekezet rendelkezése alá helyezett következő kétféle szorgalomdíjak osztandók ki f. é. derekán, a jövő 1862 $\frac{2}{3}$ tanévre, kifizetendők pedig ezen jövő tanév második felének kezdetén, u. m.

a) Évenkénti 70 darab német egyesületi tallérből (Vereinsthaler) valóságos ezüst pénzben álló ösztöndíj ág. hitv. ev. theologusok számára, kik már két évig valamelyik magyarországi theologiai intézetben tanultak, oly kikötéssel, hogy az elnyerő ez ösztöndíjat két egymásra következő évig, ha t. i. arra érdemes marad, csak valamely külföldi protestáns egyetemen, és csak úgy élvezhesse, ha ottan a hitvallási tanulmányokon kívül a filozófiát, beleértve

természetesen a filológiát, s kivált az erkölestani filozófiát is szorgalommal tanulja, s magát előre kötelezi, két év után hazatérve, ezen pesti egyházgyülekezet tanodájában, ha ez tőle mérsékelt díj mellett kívántatni fog, egy esztendeig segédtanári hivalt viselni.

Ilyen theológusoknak szánt ösztöndíj a jövő tanévre több rendbeli lesz elosztandó.

b) Egyetlen ösztöndíj, évenkénti 84 o. é. forintból folyó pénzben álló, szinte két egymásra következő évig élvezhető, egy oly orvosnövendék részére, ki a pesti kir. egyetemen orvosi tanulmányai utolsó esztendejét járja, és egy év múlva leteendő orvostudori szigorlatra készül. A második évi ösztöndíjat azonban ez, ha az első évit élvezte is már, csak úgy nyerheti el, tüzetesen a tudorság elnyerésével járó költségek kiteremtéséhez való segedelem címén, ha t. i. a két egymásra következő év közben e szigorlatot sikerrel kiállván, a tudorságot elnyeri.

Valamennyi ösztöndíjak elnyeréséhez fő kellékek, hogy az illető:

1) Magyarországi születésű (értvén a végrendelet kelte, t. i. az 1838-ik esztendőkorai politikai területet) s ágostai hitvallásu legyen.

2) A magyar nyelvet tudományosan értse és beszélje.

3) Feddhetetlen erkölcsi jellemű és jeles szorgalmu legyen.

A megszavazott ösztöndíjat nem a tanév elején, hanem csak annak második fele kezdetén, miután a díjnyertes ifjak bizonyítványaikat az illető egyetemen sikerrel töltött első félévről, és a második évre is ugyanoda lett beiratásukról (Frequentations und Anmeldungsbogen) alólirthoz beküldötték, fogják posta útján külföldre, az orvosnövendék helyben személyesen, kézhez kapni.

A folyamodni akaró ifjak ezen fönt kitett kellékeket minden kétségen fölül beigazoló iskolai és egyéb bizonyítványaikkal ellátott, a magyar nyelvbeni jártasságukról pedig az illető tanári karnak különös bizonyosságlevelét, ugy szinte a theológusok az a pontban kikötött fogadalmat is tartalmazó, magyar nyelven sajátkezűleg írt, és a folyamodónak lakhelyével s az ehez legközelebb eső posta állomással is megjegyzett kérvényeiket küldjék be f. 1862 évi június végéig bérmentesen az alulirt díjosztó bizottmány elnökéhez.

Ez alkalommal felszólíttatnak külföldi egyetemeken kint mulató Steiner Imre, Benka Gyula, Major Lajos, Lányi Józsa, és Koren István urak, kiknek az alulirt bizottmány mult 1861 július 31-én ilyen Glósius Sámuel és Dániel-féle ösztöndíjakat a folyó tanévre szavazott meg, hogy az imént mult első félévről szóló lecke látogatási, ugy a mostani második félévre való bejelentkezési íveiket mielőbb alulirt vál. elnökhöz beküldjék, hogy erre azután a díjpénzeket nekik elküldeni lehessen.

Kelt Pesten a Glósius Sámuel és Dániel-féle ösztöndíjakat kiosztó bizottmánynak 1862. április 15-én tartott ülése és határozatából. A bizottmány elnöke Fabiny Teofil m. k. (lak. Pest. főút 3 sz.) Görgei István m. k. jegyző.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

HATODIK ÉVFOLYAM.

Junius 2. 1862.

VEZÉRESZMÉK JÉZUS HALÁLÁNAK JELENTŐSÉGÉRŐL.

(Folytatása és vége *).

II.

A mily fényes bizonyosága s magasztos jellemvonása Jézus megváltói öntudatának az, hogy szenvedéseinek az atya örök tanácsán alapuló szükségességét előre látva, engedelmes és hű vala mind halálig, a keresztnek halálaig: szintoly nevezetes más oldalról s a megváltói fűnség teljességéhez tartozik amaz emberi szomorkodás és csüggedezés is, mely a testi és lelki fájdalmak óriás rohamában el-elboritá a nagy szenvedő értelem világát.

„Mindenfelől szomoru az én lelkem mind halálig“, mondá Péternek és a Zebedeus fiainak „maradjatok itt és vigyázzatok én velem.“ — És egy kevésse előmenvén, arccal leesék, könyörögvén és ezt mondván: „Én atyám ha lehetséges muljék el e pohár én tölem.“ Majd a keresztre szegeztetve, a csufos halál kínai közt esdő imára nyilnak ajkai: „Én Istenem! én Istenem! miért hagyál el ennyire engem?!“

Minden kételkedés nélkül, bizton kimondhatjuk, hogy az idézett nyilatkozatok Jézusnak, a mi gyarlóságainkkal rokon, emberi természetéről tesznek bizonyosságot; s bár mennyire igyekezett az orthodox theologia, sőt igye-

*) Lásd S. P. F. 350—358. lapjait.

keznek itt ott még ma is elemegetálni azt az Isten fia lényegéből: annyi bizonyos hogy az Isten maga nem szólhatott úgy, mint Jézus a Gecsemáné kertben beszélt. Más részről pedig a fájdalomnak e borongásai Jézus lelkében épen semmit nem vonnak le az ő megváltói fönségéből, sőt miután azokat a hitnek, a logosznak diadala követte: ennél nagyobb szerű lefolyását és végét még csak képzelni se lehet az üdvezítő életének; mely ekként a legszebb és legvonzóbb előképül szolgál nekünk is, hiven ábrázolván ama lépcsőket, a miken keresztül fel lehet és fel kell emelkednünk az istenfiség boldogító igéjéhez.

Épen ama szenvedések hatását, a fájdalmak iránti tökéletesen emberi fogékonyságot szemlélve: győződhetünk meg igazán a felől, hogy Jézus a mi barátunk s testvérünk vala; egyfelől hasonlatos hozzánk, másfelől utólérhetlen magasságban állván felettünk. Ezen értelmet találjuk a zsidókhoz írt levél IV: 15-versben „nincs oly főpapunk, a ki a mi erőtlenségeink érzésén meg nem indulhatna, hanem oly, a ki megkísértetett mindenkben hasonlatosképen, a büntől meg válva“ (hasonl. II: 17, 18. v.).

Azonban a Jézus szenvedéseinek s halálának eddig rajzolt történelmi s erkölcsi szükségességéhez járul még ama vallási s isteni legfelsőbb szempont, hogy az atya örök végzése szerint: ily nagyszerű harcban kellett a fiúnak kivívni a győzedelmet. A szenvedések éjjelében sokkal ragyogóbban tündöklött szellemének mennyei fénye. A bűnök és gonoszságnak hallatlan ocsmányosságai mellett sokkal fönségesebben nyilatkozott lelkének szentsége és szeretete.

Ezen szempontból tekinte, mennyei világításban látjuk Jézus szenvedéseit; hitünk szemei előtt szétfoszlik a sűrű homály; s az események labirinthjában megtaláljuk az isteni tervszerűséget, s ekként a fájdalom is mennyei örömmé változik át.

Valóban csak úgy lehetett Jézus a legnagyobb bajnokká, hogy a legnagyobb harcot győzelmesen megharcolá; csak úgy győzhette meg a világot és a halált, hogy önmagát örömmel és készséggel feláldozá! Iszonytató próba és keresztség volt az (Luk. XII: 15.), de az üdvezítőnek nem lehetett magát azok alól kivonnia, mivelhogy a

legnehezebb szenvedéseken keresztül megy az ut a legfönségebb örömök hazájába.

„Mi volna a megváltó a világ bünétől készített kereszt és halál nélkül?“ kérdi Schleiermacher. „A csendes és nyugalmas halál elégtelen lett volna ama szellemi nagyságnak visszatükrözésére, mely Jézusban lakozik vala.“ Végetlenül nagyobb és magasztosabb ugy Krisztus, hogy a keresztben szenvedett és meghalt, de dicsőségesen diadalmaskodott is, mintha nem szenvedett, de nem is győzött volna stb. stb.

III.

Azonban az eddig mondottak, mind együtt véve, csupán csak egy pontot képeznek Jézus szenvedéseinek s halálának jelentőségében; s a dolog természete hozza magával, hogy a többiekre is kiterjeszszük figyelmünket.

Eddig azt láttuk, hogy Jézus halála szükséges volt ő rá magára nézve, azaz szellemi nagyságának és fönségének megbizonyítására. De szükséges volt az különösen az emberekre, sőt magára Istenre való tekintetből is, hogy az ő országa jöjjön el és szálljon alá e földre.

Ezen szempontból már ismét más, de nem kevésbé fönséges világításban tűnik föl Jézus keresztje és halála, jelesül, mint az önmagát feláldozó szeretetnek legdicsőbb bizonyása. S valamint ez is előre el volt végezve az atyának örök tervében, hogy a legmennyeibb, legtisztább szeretetből fakadó önfeláldozás váltsa meg a világot: ugy az üdvezítő maga is előre látta és tudta ezt, s többször szólott ugy haláláról, mint a feláldozó szeretet munkájáról.

„Én vagyok ama jó pásztorki, . . . a jó pásztorki életét adja a juhokért.“ (János X. 11.)

„Annakokáért szeret engem az atya, mert én az én életemet leteszem . . . e parancsolatot vettem az atyától.“ (János X: 17, 19.)

„Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki az ő életét adja az ő barátaiért.“ (XV: 13.)

Nem mulasztották el az apostolok sem üdvözítőnk halálának e fönséges momentumát kiemelni.

„Ezen ismerjük meg a szeretetet, hogy a Krisztus az ő életét adta miértünk; nekünk is azért adnunk kell a mi életünket a mi atyánkfiáért.“ (1. János III: 16.).

„Járjatok szeretetben, mikép a Krisztus is szeretett minket és adta önmagát miértünk ajándécul és áldozatul“ (Epeh. V: 2.).

Ezen föláldozó mások boldogításáért élő haló, e mellett a leggyöngédebb, legkönyörülőbb szeretet képezi immár éltető szellemét Krisztus életének mint halálának. Ez teszi őt a szellemvilág főséges fejedelmévé, a ki az ő dicsőségének királyi székén örök dicsőségben és boldogságban uralkodhatott volna, azonban látván hogy az övéi a fájdalom könnyeit sirják, végzetetlen szeretetétől ösztönözötve, leszállt az ő dicsőségének székéből, hogy letörölje a sirók könnyeit; s feláldozá drága életét, hogy minket a bűnek hatalmából megszabaditana.

A világ és annak önzése minden más embert áldozatul akar ejteni saját érdekeinek; de megfordítva: magát áldozni fel a viláért, az a keresztyén szellem jellemvonása. Krisztus szelleme a szeretet fölszentelt temploma. Ő benne szállt alá emberi formában a tökéletes, szent mennyei szeretet; a szeretet amaz isteni ereje, mely megtisztítván és megszentelvén az emberi szívnek gyakran a legalacsonyabb önzéssé fajult szikráját: új életre s mennyei lángolásra éleszti föl azt.

S épen mivel ily magasztos szeretetből áldozta föl magát Jézus az emberiségnek legszentebb, legdrágább javaiért, legeszményibb kincseiért: ezért van oly magosan ezen ő önfeláldozása a pogány hősökéi felett, bármily sok szépség és fonség legyen is ez utóbbiakban.

A pogány hősök feláldozása többé vagy kevésbé, gyakran pedig a legnagyobb mértékben korlátolt, partikuláris szeretetnek munkája, s merőben nélküli ama szent zománcot, mely Jézus halálát páratlan dicsfényvel veszi körül; mely dicsfénynek csak is az isten országaért s a bűnös emberiség megváltásáért folytatott nagyszerű szellemi tusában lehetett képződnie.

Nemes és emelkedett szellemnek gyümölcse a pogány hősök önfeláldozása is. Ki lehetne oly szűkkeblű, a ki ezt beismerni nem akarná? Más részt azonban az is igaz, hogy inkább politikai mint vallási erény az, s nem min-

dig a tiszta erkölcsiség eszméje szolgál alapjául. De a Krisztusnak életében és halálában a legtisztább és az egész mindenséget átölelő szeretet szelleme nyilatkozott; s midőn a legmagasztosabb példáját és előképét adta az önfeláldozásnak: örök fundamentomává lőn ez által a keresztyén hitnek és erkölcsiségnek.

Mindezekhez járul még, hogy a Krisztus keresztyén és halálában nem csak ama legfőbb és legtisztább emberi szeretetet tükröződött, a minő szeretettel kell nekünk is viseltetnünk az emberiség iránt; hanem kijelentetett és nyilvánvalóvá lett azon legfőbb isteni szeretet is, melylyel Isten szeretett bennünket örök időktől fogva. Krisztus szeretete a bűnös világ iránt egyszersmind az atyának kegyelme és szerete, mint a ki nem akarja a bűnösnek halálát, hanem hogy megtérjen és örökké éljen.

„Mert ugy szereté Isten a világot, hogy az ő egyetlen egy szülött fiát adná; hogy minden, valaki hiszen ő benne, el ne vesszen, hanem örök életet végyen.“ (János III: 16.).

Krisztus halálában tehát voltakép az atyának irántunk való véghetetlen kegyelme és szeretete nyilatkozik, mint a ki a legdrágább életet az ő szerelmes fiának életét is oda adta a bűnös világ üdvezítéseért. Mert míg egy részről egészen emberi formában és tisztán szemlélhetjük az üdvezítő életében, egész haláláig, a megszabadító és megváltó szeretetet: szintoly bizonyosak és boldogok lehetünk más részről azon hitünkben is, hogy e megváltó szeretet egyszersmind ama láthatlan Istennek atyai szive, kit testi szemünkkel soha nem szemlélhetünk. Vagy legalább Jézus szivéből és szívéen keresztül biztos tekintetet vehetünk magának az atyának szívébe és pedig nem csupa logikai következtetés által, hanem azon legbensőbb és legszorosabb összeköttetésnél fogva, melynek folytán Jézus mondhatá: „Én és az Atya egy vagyunk.“

Valamint a fénysugár, melyet a nap a földre lövel, maga a nap, a mint t. i. az itt a földön létezhetik az emberi szemre nézve: ugy a Jézus Krisztus is Istennek a földön, s az emberiségben való megjelenése, a mint t. i. Isten a szent és örökkévaló szellem, emberi alakot és természetet vehet föl.

S mi lehet már magasztosabb és boldogítóbb azon hit-

nél, mely szerint Isten mindenütt jelenlevő szeretet, megváltó kegyelem, ki kegyteljesen keresi föl és hívogatja magához a bűnösöket, hogy bocsánatot és örökéletet nyerjenek?

Mi lehet boldogítóbb mint azon hit, hogy valamint Jézus e földön jártában az emberek láttára felkeresse az elveszett juhokat, hogy azokat az atyához visszavezérelje: szintugy fölkeresi a láthatatlanul működő, de azért mindenütt jelenlevő örök szeretet és kegyelem a bűnös sziveket, hogy visszavezérelje azokat az üdvnek és örök boldogságnak hazájába?!

IV.

Lássuk végre, lehető röviden, azon szempontot is, mely az üdvözítő halálát úgy mutatja föl, mint engesztelő és váltság halált.

A szeretetből történő önfeláldozás eszméje önkénytelen azon gondolatra vezérel, hogy gyakorta épen a legjobbak esnek el, áldozzák föl és adják magukat halálra. Az igazak szenvedései, isten örök tanácsa szerint, gyakran a bűnösöknek üdvére szolgálnak. A jó, gyakorta áldozatul esik a bűnnek, a bűnért és bűn által; halála azután gyógyerőt ad a bűn ellen, mely az áldozatnak szemléletére kénytelen lesz szent fájdalommal megismerni szintugy a maga roppant elvetemültségét, mint az isteni szeretetnek fonséges nagyságát.

Ezért engedi Isten szenvedni az ő szentjeit, mivelhogy mindenhatósága, bölcsesége és kegyelme által ott is áldást hoz létre, a hol az emberek átkot vetnek el vakságuk és elvetemültségük miatt.

Ez az értelme Apost. cselek. IV: 27, 28. „mert bizony egybegyültek a te szent fiad ellen Jézus ellen, a kit megkentél, Herodes, Pontius Pilátus a pogányokkal és az Izraelnek népével, hogy azokat véghez vigyék, melyeket a te kezed és a te tanácsod eleve elvégezett volt, hogy kellene cselekedni.“

Míntehogy tehát az igazak halála úgy tekinthető mint a gonoszok bűnének tetőpontja, de egyszersmind annak kiengesztelése: ezen alapul ama bibliai tan: hogy Krisztus halála engesztelő áldozat, megváltó halál a bűnösökért.

Igy formulázva mindenestre bibliai e tan. Maga az üdvezítő így szól Máté XX: 28. „Az embernek fia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon és adja az ő életét sokakért váltságul.“ Továbbá János X: 15. „Az én életemet adom a juhokért.“ János VI: 51. „A kenyér melyet én adok, az én testem, melyet adok e világ életéért.“

És ha ezen helyekben még csak a világ üdvére történő önfeláldozásnak eszméje van is kifejezve, de már Máté XXVI: 28. „Az én vérem új testamentomnak vére, mely sokaknak bűnök bocsánatjára kiontatik“ világosan szól az új szövetség vérenek bűnbocsánatot eszközölő erejéről is. A mily bizonyos ez és minden kétségen fölül áll: szintoly bizonyos másrésről az is, hogy Krisztus a bűnbocsánaton és megváltáson nem értett egyebet, minthogy a hívő szivekbe egy új életerő, a szent lélek száll be s bizonyosokká teszi azokat Isten megbocsátó kegyelméről. És a megbocsátásnak utja is semmi más mint a bűnbánat stb. stb.

Az értekezésnek hátra levő része az Anzelmféle satisfactio-theoriájának létrejöttét, kiképeztetését a legujabb időkig való érvényben maradását tárgyalja; s mivel e tárgyalás már egyfelől inkább száraz dogmatörténeti vázlat, másfelől pedig több német theologusok, főleg a Baseliiek ellen (Hagenbachot kivéve) irányzott polemia: ezen oknál fogva mellőzhetőnek véltem a hátralevő rész átültetését. Szeretem hinni, hogy legalább annyi haszna lesz e dolgozatnak, miszerint a „Zeitstimmen“ jeles folyóirat olvasóinak száma magyar egyházunkban is szaporodik, mi bizonynyal nem kis mértékben fogja a józan és solid tudományosságú theológiát előmozdítani.

Peti József.

ELVEK HARCA A KERESZTYÉN EGYHÁZ TERÉN.

I.

Az ős keresztyén egyház belélete a három első században, és terjedésének közvetlen okai.

Mig Róma hatalma belzavargások és kívülről jövő megtámadtatások közepette megtört: az alatt egy szerény és igénytelen vallás majd nem észrevehetően mind nagyobb és nagyobb hódításokat vitt véghez a birodalom kebelében. Mely szerencsés vala végzetre is a kereszt jelt a kapitólium omladékaira feltűzhetni. Ezen befolyás azonban nemcsak a keresztyénség első századaiban, nemcsak a már omladékaiban is alig felismerhető birodalom kebelében szerepelt, sőt XIX. viszontagságokkal gazdag század mulva is, egy miveltségi, vitézségi és jóllét tekintetében tulsulyra vergődött fajnál az európainál, és ennek közvetítő gyarmatosítási rendszere által, az új világ távol vidékein Kanada rengetegeitől kezdve Chili messze lenyuló parthosszában általánosán a népek vallása lön. Nem nehéz már ezen események nyomán a figyelmes vizsgálónak a szellemvilág felett örködő isteni gondviselés nagy művével találkozni.

Kedves hivatása az istenésznek megirni, mily angyal tisztaságban szállt le a keresztyén hit a földre, midőn az isteni alapító annak magvait hintegetni kezdé. Szomorubb azonban a történetíró sorsa; mennyiben gyér adatai nyomán homályokat kell felderítenie, tévedésekről kell szólnia, melyekbe estek a keresztyén hit nem inspirált tanítói, meg kell azt is emlitenie miként vettek ferde irányt az egyház ügyek elfogult vagy épen hűtlen sáfárok kezei között.

Ha a keresztyén hit reményt haladó terjedésének okai után tudakozódunk, rendesen kész reá a szokott felelet, hogy az ezen hit és erkölcs igazságok győző erejének, és az azt vezérlő gondviselés nagy művének tulajdonítandó; de mivel tapasztalásból tudjuk, hogy az igazság nem mindig megelőző készséggel fogadtatott az emberektől, és a gondviselés a történetek folyamát is sokszor felhasználja magasztos céljainak létesítésére, meghajolva bár a felhozott főerősség előtt, önként felmerül a kérdés, melyek valának a

másodrendü okok, melyek nem csekély befolyást gyakorlá-
nak a keresztyén hit reményt haladó terjedésére?

Ezen okok e következő 5 pontokra vihetők vissza:

1-ör. A zsidó egyháztól elsajátított törhetetlen, mond-
hatni türelmetlen jellem, megtisztittatva annak más elemek-
kel össze nem férő sajátságától, mely elzártkozottságában
semmi azonosító erővel nem bírt.

2-or. Egy jövődó élet felőli hit, egy oly mellék kö-
rülmény által gyámolítva, mely annak nyomatékot kölcsö-
nözött.

3-or. Az őz keresztyén egyháznak tulajdonított csuda-
tévő hatalom.

4-er. A keresztyéni tiszta erkölcsstan.

5-ör. A ker. egyház egysége és benne gyakoroltatott
fegyelem, mely a római birodalom kebelében mint függet-
len és gyarapodó hatalom mind inkább szervezte magát.

Az ó kor több istent hívő, gyakran egymással ellen-
séges viszonyban álló nemzetei, egymás vallásos babonáját
vagy kölcsönösen elfogadák vagy legalább türekszik; maga a
zsidó nép formált kivételt ezen szabály alól. Ugyanis ez
mind inkább sülyedve az assyriai és persiai nyomasztó szol-
gaság miatt, Nagy Sándor utódai alatt kezdé némi hirre
és fontosságra emelkedni, mely körülmények között mind
inkább szaporodva, közfigyelmet ébreszte sajátságai által.
Azon makacs ragaszkodás, melylyel szertartásain függött, pá-
rosítva másokhoz simulni nem akaró jellemével, általános
gyűlölet tárgyává tette őket. (Cicero pro Flacco c. 27.) sem
Antiochus üldözései, sem Heródes csele, sem a körülakó
népek példája nem bírhaták reá a zsidókat szertartásaikat
a görögök elegans mythológiájával párosítani. A rómaiak
bevett elveiknél fogva eltűrték azon zsidó tanokat, me-
lyeket nem becsültek, sőt a finom tapintatu Augustus ön
és családja boldogságáért áldozatokat tétetni rendelt a
jéruszálemi templomban akkor (Svetonius in Augustum
c. 93.), midőn Ábrahám maradékainak legkisebbike ön
nemzete megvetését vonja magára, ha a kapitóliumi Ju-
piter kegyét ekként igyekszik megnyerni. Kaligulának azon
őrjült ötlete, miszerint képszo-brát a jeruszálemi templom-
ban tisztelet tárgyául felállítandó vala, megtört a nép álha-
tatosságán, mely kevesebbe vette a halált, mint szentélyé-
nek megfertéztetését. (Jussi a Cajo Caesare effigiem ejus in
templo locare arma potius summere Tacit. Hist. V. c. 9.)

A Mózes vallásához ragaszkodás párosítva is vala minden más hitűek utálatával; ekként e vak buzgóság hasonlítva egy szűk mederbe szorított vízrohamhoz, mely minden idegen elemet magából kitaszított, ilyen vala ezen korban a zsidók vallásos szelleme és buzgósága! Inkább is önfeltartási, mint terjeszkedési tulajdonokkal birt ezen vallás természeténél fogva, a proselytusok száma közöttük soha tekintélyes mennyiségre nem emelkedett, nem vala oly törvényük, mely a hittérítést kötelességükké tette volna, már a szent föld meghódítása is oly vérengző kegyetlenséggel történt, mely épen nem vala kedvező a meghódított népek hajlamát megnyerhetni, más nemzetiségekbe házasodniok, vagy azokkal frigyét kötniök tilos vala. Magában a környülmetélkedés fájdalmas műtétele is elegendő vala az általtérendőt a zsinagoga ajtajától visszarezzenteni. A zsidó nép féltékenységgel őrizte a nyert ígéretek, s tartott tőle, hogy azoknak közössé tétele által öröksége is csökkenni fog. Igen a zsidó vallás, csak egy nép és tartomány számára volt alkotva, s azon rendelete is Mózesnek, hogy mindenki naponként háromszor jelenjék meg az ur előtt, erre mutat. A templom lerontása után ugyan megszűntek az áldozatok, de azon szertartásaikat, melyeket teljesíteni számüzetésükben is módjukban volt, nem mulatták el. Napokban étkekbeni válogatásaik, sok kicsinyes szertartásaiikkali bibelődésük is, csak az idegenek általi kicsinylésöket, s megvettetésüket szülte.

Ezen körülmények között köszöntött már be a keresztyén hit a világba, felszabadítatva a Mózes vallásának lenyügöző bilincseitől. Az Isten egysége épen oly alapelve vala ezen új hitnek, mint a Mózes vallásának, és bármi mellék kijelentés párosult is ezen fő tannak az isteni lény természetéről és céljairól, ezen szent titok csak emelte ama főalaptan magasztosságát. Mózes és a próféták írásai maradtak újra az új tanok kiinduló pontjai a megjelenendő Messiás felőli jóslatok, melyeknek hosszú sorozata az egész ó szövetési kijelentésen keresztül vonul, megtisztítva a zsidók szűkeblü valamely hódító vagy földi uralkodó felőli fogalmától, egy elégtévő, egy Istenfia magasztos fogalmával párosult. A templomi áldozatoknak vég vettetett, és a vér általi fájdalmas beavatás jelképe helyett, a víz általi meghintetés ártalmatlan szertartása lépett életbe, a ceremóniák általi

tisztelet, mely csak egy nemzet részére volt alkotva, egy minden nemzetségeket felölelő, minden éghajlatokhoz egyiránt illő lélekbeni imádássá idomult át; az isteni ígéretek, melyeknek kirekesztő birtokával kérkedtek Ábrahám utódai, a szabadok és rabszolgák a görögök és barbárok sajátjaivá váltak; mindezen tanok, melyek az embert a föld göröngyein felül egy szellemvilágba emelik, némi magasztos önérzettel tölték a sziveket be. Szent kötelességévé vált minden megtértnék rokonai és baráti körében ezen új tanok apostolává lenni, s komolyan inteni mindenkit, hogy az isteni kegyelem ezen magasztos adományait magukra nézve foganatlanná ne tegyék, s annak jótékony hatása előtt sziveiket be ne zárják.

Idők folytak le azonban, míg a keresztyén egyház a zsinagóga nyomasztó rendszerétől megszabadult, s még ekkor sem maradt ki a zsidó elem részéről a visszahatás. Ha az új reformátort mint világ megváltóját az új hitre tért zsidók üdvözlék is, de a Mózes ceremóniáit az új hitet vallók irányába érvényesíteni el nem mulatták, évek teltek bele míg a keresztyén hívők a zsidókkal egyesülve egy egyházat formáltak, s az apostoloknak legbölcsebb tapintattal kell vala eljárni mindaddig, míg kárhoztatásukat a Mózesféle külszertartások felett kimondák. A Jeruzsálembé összevgyült 15 püspökök, mind környülmélet zsidók voltak, s e korban még egyesíték Mózes törvényeit a Krisztusba vetett hittel. (Poene omnes Christum Deum sub legis observatione credebant Sulpicius Severus) Az első jéruszálemi egyház, mely Krisztus feltámadása után 40 nappal alapított és 40 éven által apostoli felügyelet alatt állott, mint az igazhivőség példány egyháza tekintetett; e közben azonban Antiochiában, Alexandriában, Korintban, Efészusban egyházak keletkeztén, különösebben Pálnak a pogányok apostolának közreműködése által a polytheismustól elszakított népek ezerei, meghaladták számra nézve a keresztyén egyház alapját megvető Nazarénusokat, s Jézus evangyéliomának szellemében megveték Mózes szertartásos rendeleteinek nehéz igáját. A templom lerontatását, s nemzetiségök buktát megszínlik az új hitet valló, de szertartásaikra, s nemzeti szokásaikra nézve zsidós nazarénusok, midőn a polytheismustól elszakadott új hivek ezen megrendítő eseményben Isten méltó ítéletét szemlélek; a nagy katastróph után a Nazaré-

nusok a Jordánon tuli Pellába vonultak, hol minden jelentőség nélküli gyülekezetök 60 éven által tengődött, s mint Eusébius (Lib. III. c. 5.) megjegyzi, jéruszálemi egyház címöket megtartván, viszonyukat a jéruszálemi szent helylyel folytonosan feltartották. Megtelt azonban a zsidók nyomorának teljes mértéke, mert Hadrián alatt a hajdani pompás város romjain, egy jelentéktelen római gyarmat Aelia capitolia emelkedett, a zsidókat a szent helyekről kitiltó parancs a nazarenusokat is érte, mely becses öszveköttetést ezek minden áron feltartandók, e célból a római eredetű Marcust választák püspöküknek, kitől rábiratván, lemondtak zsidó szertartásaikról, szövetkeztek a közönséges egyházzal, s bejárásukat is biztosíták az új római gyarmatba.

A dolgok ekkénti állása mellett, mi hamar két egymással ellenkező eretnekség mint ellensarkiság keletkezett az egyházban, egyiket a zsidó szertartások tulbecsülése, másikat az ó szövetségi könyvek megvetése, és a keleti bölcsészetnek az evangyéliomi tanokkali öszveegyeztetése szülte; az elsőbkek az Ebioniták a közönséges egyházzal egyesült Nazarenusok töredékei valának, anyagi vagy szellemi szegénységöktől neveztetve így, az utóbbiak az értelmi tulsulyoktól ugynevezett kelet bölcsészetének hódoló gnosztikusok. Felmerülvén az elsőbkekre nézve az egyházban azon kérdés, vajjon a ki Jézust Messiásnak ismeri, s mindamellert zsidó szertartásokhoz ragaszkodik számolhat-e az idvességre? Miután ellenök a kárhoztató ítélet kimondatott, örök válaszfalemeltetett a zsidó zsinagoga és keresztyén egyház között; a balsorsu leginkább Beorea vidékén (Aleppó) tartózkodó ebioniták egy oldalról a zsidóktól üldöztetve, más részről a keresztyénektől megvettetve, részint a zsinagógába részint a közönséges egyházba vétettek fel.

Az egyház alapításától kezdve száz éven keresztül egész a Hadrián uralkodásáig sokkal nagyobb volt a keresztyének között a lelkiismereti szabadság, mint az ezentuli korokban. A mint a hitegység föltételei jobban meghatározottak, azon mértékben kell vala az egyes egyéneknek magánvallásos véleményeikkel felhagyniok, és a külön véleményekhez ragaszkodás az egyház elleni pártütés színét ölté fel. A gnosztikusok legmíveltebb, legkitünőbb egyénei voltak az egyháznak, szakadásuk főképen az ó szövetségi könyvek és tanok megvetésében állott. Ők az izrael istenét bosszuálló-

nak, hatalmára féltékenynek, és szönvedélyesnek találták, s oly túlságos tant állítanak fel, hogy a zsidók vallása kevés-
 sel vétkesebb mint a pogányok bálvány imádása. Jézust
 mint az istenség legelső legnemesebb kifolyását imádják;
 ki megjelent, hogy az emberiséget vétkeiktől megszabadítsa,
 és az igazság és tökély új rendszerét állítsa fel az emberek
 között, helyet adtak kelet bölcsészete nyomán a jó és rossz
 két okfejeinek, s az anyag örökkévalóságának, ekként a té-
 velyek oly végetlen tengerére bocsátkoztak, hol lázas áb-
 rándjuk vala csak a bizonytalan iránytű. Minthogy pedig
 a tévelyek árnyéklatai végetlenek, több mint 50 feleke-
 zetre szakadtak, melyek közül a basilidianusok, valentinianu-
 sok, márcioniták, majd később a manichaeusok voltak leg-
 nevezetesebbek. Ezen második és harmadik században kelet-
 kezett, negyedikben virágzott, ötödikben elnyomott felekezet,
 ha az egyház békéjét sokszor felzavarta is, de a judaismus köz-
 gyűlésében a pogány bölcséssel egyesülve, közvetítő esz-
 közül szolgált ezeknek a keresztyén hitre lett megnyerésében.

Bármily különbség létezett is a közönséges egyház
 tagjai, a gnosztikusok, és ebioniták felekezetei között: egy
 közös pontban azonban, a bálvány istenek utálatában mind-
 nyájan egyesültek. Az egyház hiveinek általános vélemé-
 nyök volt e korban, hogy Istentől a boldogtalanság helyére
 lehányt gonosz szellemek, a világok urának dicsőségét meg-
 homályosítandók, az emberek istenimádási természetes haj-
 lamát a bálványok tiszteletére vezérlik, sőt Jupiter, Apolló,
 Vénus, és a mythosz más régi istenségei efféle kegyvesztett
 főszellemek, s tiszteletök ez oknál fogva oly gyűlöletessé
 lett, hogy a pogány istenségek iránti hódolatot, a fő lény
 elleni pártütés megbocsáthatatlan vétkének tarták (Justini
 Martyris Apologia, Tertuliani Apologia c. 23.).

Ezen általánosan lábrakapott hit következménye lett,
 Róma intézvényeitől és szokásaitól különválás. Róma hite
 nemcsak a szervekben, nemcsak a templomok falai között
 virágzott, hanem meghatotta a magány és közélet minden
 szokásait is; a családi körökben, közönséges ünnepélyek al-
 kalmával, a cirkus és színházak játékaiban, mind megannyi
 nemzeti és vallásos ünnepek tartattak meg. Ha a szemérmes
 menyasszony völegénye lakjába lesütött szemekkel vona-
 kodott bemenni, s az alatt a nász közönség által ezen ének
 énekeltetett: O Hymen, himenaeë io, Quis huic Deo compa-

rari ausit; a keresztyén ellenszenvvel fordult el ezen pogány szertartástól, ha a családi ünnepélyeken koszoruzott fővel üriték a tagok poharaikat, a keresztyén visszautasítá a feléje vitt kelyhet, mert az azt környező borostyán Dafne szerelmesének volt szentelve, ha valamely kedvelt halott földi maradványai ünnepélyes léptekkel vitettek a máglya tűzére, a keresztyén óvakodva követte a menetet, hol áldozatok nyujtattak az alvilág isteneinek, a közönséges ünnepélyek, az Istenek és emberek által egyiránt kedvelt circus játékaik, általuk óvakodó tartózkodással kerültettek ki. Sőt Homér és Virgil halhatatlan énekei is, melyekben a költői lelket a mythosz regéi gyujták fel, ezen szempontból ítéltettek meg, mind ez azon aggódo nyugtalanság müve volt, hogy az evangyéliom egyszerű tisztasága pogány szertartások által ne homályosittassék, ekként a doemonok birodalma ellen örökös szent harcot viván, hitök melletti állhatatosságuk mindinkább nevedett és erősödött.

A keresztyén hit reményt haladó terjedésének második oka, a lélek halhatatlanságáról világos tana Jézus evangyéliomának. Cicero maga bevallja a régi bölcsészet e tárgyi ismeretlenségét. Hellász és Róma bölcsei minden vigaszainak foglatja a semmisülés félelmei ellen ennyi vala „a halál az élet szenvedéseitől mentté létel, a ki nem létezik, szenvedései annak nem lehetnek,“ ha találkoztak is közöttük kiknek az emberi méltóságról illőbb fogalmuk vala, azoknak véleményeik sem valának mentek az ész tulcsapongásaitól; ha gyaníták is ők, hogy a szellem működései ki nem magyarázhatók az anyag hatásából, hogy az eszmét teremtő erőnek egyszerűnek, az anyagtól különbözőnek, felbomolhatatlannak kell lennie, mely földi bilincseitől megszabadulva tökéletesebb önéletre képes lehet: a bölcsészek mindamellert kik Plátó nyomdokait követték, azon nem igazolható következményt vonák ezen tanokból ki, hogy a léleknek nemcsak jövendő felmaradása, hanem testteli szövetkezése előtti léte is volt (praeexistentianusok); oszták ezen véleményt többen a régi görög és deák egyházatyák közül is, ugy vélekedtek a pogányok, hogy ezen erő a világot teremtő és feltartó örök szellem részecskéje, ha ezen tanok némi vigaszt nyujthattak is az epedő léleknek, vagy gyámot az elnyomatott erénynek, de ezeknek hatása a bölcsék iskoláján tul semmi nem vala. Annyi igaz, hogy a Cicero,

és az első Caesarak korában élt bölcsészek hátrahagyott műveiből ki nem jő, hogy ők cselekvényeikben egy jövő élet jutalma vagy büntetései által korlátoztattak volna.

Mi a zsidók halhatatlanság felőli fogalmát illeti, nem csekély figyelmet igénylő körülmény az, hogy az Áron családjához köttetett zsidó hierarchia a lélek halhatatlanságáról mit sem tudott. Mózes hallgat e fontos tárgyról, látnokainak e tárgyról csak homályos sejtelmek voltak. Az egyiptomi és babilonai fogság közötti korban, ugy látszik több hatással bírtak e nemzetre a jelen élet büntetései, mint a sirontuli megjutalmaztatás vagy megbüntetés emlegetése. Az isteni tiszteletet helyreállító Ezsdrás után, a szaduceusok és farizeusok fő felekezetére szakadt a zsidó egyház, az első mint a nép tekintélyesbjei csupán Mózes írásaihoz ragaszkodván, el nem fogadhaták az itt fel nem található hitcikkelyt, a hagyományokhoz ragaszkodó farizeusoknak pedig, mintegy eszélyesen lett véleményökké ezen kelet bölcsészetéből átszivárgott hitcikkely, mely később csak történetesen a zsinagóga tanává lett. Igen ohajtott esemény vala tehát az, hogy a halhatatlanság szivemelő igazsága, melyet a sziv ohajt, az értelem követel, Jézus tanítása és példája által, isteni kijelentés magasztos méltóságára emeltessek.

A mint az örvendetes izenet hangja e földön megzendült és örök üdv és boldogság az emberi nemnek azon feltétel alatt ajánlatott, ha Jézust idvezítőjének beveszi és hűséget fogad erkölcsi törvényei iránt, tolakodva láttuk a föld minden népeit, rabszolgákat és szabadosokat, görögöket és barbárokat keresztel körülgyülekezni, sőt a földi élet megvetése, s a jövő szellemi életbe vetett hit oly magas lelkesedésbe hozta az ősi egyház hiveit, melyről korunk kételkedő és hitszegény embereinek fogalmok alig lehet.

Nem kis befolyást gyakorlott a keresztyén egyház terjesztésére, és ezen hitet vallók szigorú erkölcsiségére nézve az egyháznak azon lábrakapott véleménye, hogy ők Krisztus eljövételét még életökben várták: bár ha ezen eseményre vonatkozó szentírásbeli helyek már ma, mint az ur hatalmának Jéruzsálem végromlásával elérkezett nyilvános jeleire, s a keresztyén hit elterjedésére magyaráztatnak is; tagadhatatlan marad mégis, hogy az említett helyek ősi értelmezése, mind a keresztyén hit terjedésére, mind az azt

vallók szigorú erkölcsiségére jótékony befolyást gyakorlott.

A Jézus utolsó eljöveteleével kapcsolatba hozták a keletkező egyház tagjai a közöttük lábrakapott ugynevezett millenaeumról szóló tant is. Szerintök egy Illyés prófétától származó szóhagyomány nyomán, a természet jelenlegi rendjének, s a dolgok viszonyainak hat ezer éven keresztül kell vala szokott folyamatában felállani, ezen hat ezer évi fáradalommal teljes korszak után, mely a teremtés hat napjait ábrázolá, kell vala a nyugalom, igazság és boldog korszakának, Jézusnak közvetlen világ kormánya alatt bekövetkezni, melyben az életben lévő, vagy a feltámadás által életre visszahívott választottak serege, testileg és szellemileg ezer éven keresztül élvezendi a nyugalom és megelégedés boldog szombatját, midőn a természet önként nyujtandja gazdag áldásait a választottak számára, midőn önző törvények senkit az ezekbeni részesülésből ki nem zárandnak, és ezen állapot a feltámadás napjáig az új ég és új föld bekövetkezéseig tartandott vala. A tüzes képzelet felékesíté ezen új Jéruzsálemet mint ezen boldogság központját, aranyból és drága kövekből összeállított palotákkal, és az arab regék balsam árt lehellő kertjeivel. Ezen köztekintély által soha ugyan érvényre nem emelt hiedelem megvolt az egyházi atyák között is a vértanu Justinától kezdve Lactantius koráig (Justini Martyris Dialogicum Tryphonte Jud. p. 177. 178.). Végre ezen vélemény mint közönséges meggyőződés, ha nagy befolyást gyakorlott is az egyház terjedésére, később csak mint mély értelmű allegória tekintetett, majd mint kétes vélemény, eretnektan félre vettetett.

Az ősi keresztyén egyház hívei bizonyos szóbeli hagyományokra, és a szentírás némely homályos kifejezéseire támaszkodva, mintegy mi hamar bekövetkezendő eseményt várták, a hét halmu városnak Rómának, tűz általi elenyészését. Mig a Caesarok trónján bálvány isteneknek áldozó császárok, a keresztyének dühös üldözői ültek, nem esuda ha bekövetkezendőnek hitték a kevély bábelnek, s lakóinak ekkénti megítéltetését. Minden a birodalmat érdeklő külmegettámadások, belzavargások, napfogyatkozások mind ennek előjeleiül tekintettek. A vulkánokkal, kénköves telepekkel gazdag Itáliának ezen utoni elenyészése,

némileg a természetbuvárok által is hihetőnek találtatott, a keresztyén aggódó a polytheismus hiveit is megragadó tekintettel nézett mindig azon komoly változásnak elibe, mely szerinte a pogány világ vesztét maga után vonandó lészen. Megemlitendő még végtére mint ezen korban a keresztyének között lábrakapott közvélemény, a pogányok örök gyötrelmekre való kárhoztatása is, az újabb keresztyéni kor humánusabb gondolkozási módját sérti ezen vélemény, melyet a pogányok kegyetlensége idézett elő, ha hajlandó vala is akkor a közvélemény egy Socratesre vagy más hasonnemű bölcsre némi kivételt tenni: általában azért mind azokat, kik Krisztus halála óta a daemonok tisztelete mellett maradtak, örök kárhozatra szánta. A kor jellemének megítélésére megemlitjük Tertuliánnak szavait (de spectaculis c. 30.): „Kedvellitek ti, így szól a sötét jellemű egyház atya, a játékszíneket; várjátok el csak a minden jelenetek legnagyobbikát, a végítéletet, mint fogok örülni, mint tombolni ha sok uralkodókat maguknak úgy tetsző istenségeket alsó poklokra lehányattatni szemlélek; lángok között látom ott a pogány birákat, kik itt a hiveket megégeték; égő tűzben pirulni ott a bölcséket, itt a hivek üldözőit; a költőket nem Minósz, hanem az ur ítélőszéke előtt látom reszketni, a tragikusokat kétségbe esettebb hangon önmaguk, nem a mások szenvedésein ordítani, a táncosokat, — de hagyjunk fel ezen infernalis kinok eleven rajzolásával! A pogány istenek hive megragadtatva a félelemtől, mely ellen sem bölcséik, sem papjaik védvet nem nyujtának a büntetések félelme kikerüléséből, önként hódoltak Jézus evangyéliomának.

A keresztyén egyház reménythaladó terjedésének harmadik okául hozandó még fel az őskeresztyén egyháznak tulajdonított csudatévő hatalom.

A természetfeletti kijelentés lehetősége föltételezi a keresztyén vallás megalapítására szolgáló csudák lehetőségét is. Az emberi értelem mely tulajdon lényét sem érti, mely előtt az újabb kor nagyhirű felfedezései csak újabb rejtélyekhez vezető kulcsok, tisztelettel hajol meg az egyház alapító istenember és apostolainak azon csudái előtt; melyek által egy felsőbb hatalom ezen mennyei intézetnek e földöni terjedését gyámolítja. S ezen hit természetéből folyólag szükséges az, hogy Jézusnak mindenkor a legneme-

sebb szeretet munkáival párosított csudáit hívő lélekkel elfogadjuk, tiszteljük egyszermind a közvetlenül inspirált tanítványoknak az apostoloknak nagy mesterektől nyert ebbeli csudatévő tehetségeiket is (*χαρισματα*). Bármelyik időpontot vegyük is fel, mint a csudák megszűnésének korát, vagy akár az apostolok halálával szakaszszuk annak végét, annyit egész bátorsággal állithatunk, hogy a csudák kora, mihelyest azokra szükség nem vala, s a tudomány erejének kell vala azt eszközölni a mit a csudák miveltek; azonnal megszűnt. Azon szakadatlan láncolata azonban a csudáknak és visióknak, melyek az egyházatyák korszakától kezdve jelenkorunkig lehozatnak, minthogy azokra már ma nemcsak szükség nincsen; hanem azok ábrándnak, bőjtök által elgyengült idegzetnek, anachorétáskodó magánéletnek szüleményei, reánk nézve kik megszoktuk a természet változhatatlan törvényeire a figyelmet, semmi érvénnyel nem bírnak, s annyival kevésbé fogadhatók el isteni közvetlen működés eredményeiül. Tagadhatatlan marad azonban az, hogy az evangyéliomi csudák, melyek által a szenvedők nyomorán oly sokszor segítve volt, mint a keresztyén hit terjesztésének eszközei nem ok nélkül tekintendők.

A keresztyén hit reményt haladó terjedésének mint negyedik oka megemlitendő még a keresztyén egyház hiveinek szigoru erkölcsisége. A keresztyén egyház első hive hitét jó cselekedete által igazolta, benne az értelmet megvilágosító isteni kijelentés, az erkölcsökre is jótékonyan hatott. Celsus és Julián vádjait megcáfolandók az első keresztyének, jellemök tisztaságára, szigoru erkölcsiségökre hivatkoznak, a későbbi korok atyái pedig eleven színekkel rajzolják őseik szentségét és fedhetetlenségét, mely az evangyéliomi hit által eszközlött erkölcsök ujjászületésére mutat, itt leginkább a keresztyén hit terjedésére vonatkozó két körülményt leszünk kiemelendők, névszerint az ősi egyház hiveinek bünbánatát, másodsor dicséretes igyekezeteket azon egyháznak, melyhez tartoztak becsületét kegyes életök által feltartani.

Az ősi egyház ellenségei által annak hivei ellen felhozott azon rágalom, hogy ők a megnyerendő gonosztévőknek a keresztség által megtisztulást ígértek, mely ellen bálvány isteneik orvoslást nem adhattak, csak becsülethozó

volt a keletkező egyházra nézve. Az egyház barátja pírulás nélkül vallhatja be, hogy legbuzgóbb hivei az új szövetségbe lépés előtt legelvetemedettebb gonosztévők voltak; az első keresztyének isteni mesterük magasztos példáját követve nem kerültek a gonosztévőkkel, megvettetett személyekkel társalkodást, és mihelyt ezek önbabonájuknak hátat fordítván, a halhatatlanság reménye felőli hittel beteltek, új hitvallásukkal párosíták a szívből fakadó bűnbánatot.

Az új hitet valló az egyházba lett ünnepélyes felvétetése, és sákramentomokbani részesítettése után óvta magát megszokott bűneitől. Minden valamely felekezettől vagy erkölcsi testülettől elszakadott egyén, rendesen fargyává teszi magát az odahagyott párt kémlő vizsgálatainak, annyi-
val inkább, ha az új felekezet, melybe átlépett nem is oly számos, új helyzetében elég kitűnő lesz, hogy szemmel tartassék; épen ezért fordítanak már az első keresztyének főfigyelmet mind saját maguk, mind áttért hitrokonaik erkölcsi tisztaságára felvigyázni, hogy ők az egész egyházra homályt vető vétkekkel be ne mocskoltassanak. Az ifjabb Plinius bythiniai proconsul törvényszéke elébe idézett keresztyének, nyílt kebellet tévének vallást, hogy elveik a társas és családi élet szent törvényeit nem sértik, hogy szövetségök nemcsak gonoszságon nem alapul; hanem a lopás, csalás, rablás, házasságtörés, hitszegés vétkei vallásos fogalmaikkal öszve nem férnek (Plinep X.), úgy hogy Tertulián száz évvel később nemes önérettel vallható be, hogy hitrokonaik közül senki bűnei miatt vesztő helyen nem vértett el (Apol c. 44.). Jellemöket illetőleg, ha szerénységök, zártkozottságok kissé nem legmegnyerőbb volt is, de mértékletességök, becsületességük, józanságuk mihamar közelismerésben részesült, jóllehet szívjóságukkal, és rosztat gyanítani nem akaró bizalmukkal elleneik gyakorta visszaéltek. A veszélyek és üldözések közötti összetartásuk jellemző vala. Jézus tanait és rendszabályait inkább betüszertintí mint szellemi értelemben vették, és az önmegtágadás, erkölcsi tisztaság, béketűrés erényeit oly tulságig vitték, melyről elkényeztetett korunk kommentátorainak fogalmuk alig lehet. Egy ily tiszta és fenséges hit, oly szigorú tanítók vezetése mellett, lehetetlen hogy a néptömegre befolyást ne gyakorlott volna, ha mindjárt rosztul volt is számítva az

élvsovár és testi gyönyör vadász Epicurféle nemzedék megnyerésére.

Korunk fogalma szerint, azon viszonynál fogva, mely test és lélek között fenáll, méltányosnak tartjuk a testet a lélek azon hív szövetségését annyi tisztább gyönyörben és nemesebb élvezetben részeltetni, mennyi ennek boldogságára megkivántatik. Más értelemben voltak e tárgyra nézve a mi jámbor hitbeli őseink az első egyház hivei, ők megfelejtkezve e két elem annyira szoros viszonyáról, megtagadva a testet anygali tökély után sovárogtak. Azon érzéseket ugyan, melyek a megélhetés eszközei valának tökéletesíteni és használni nem mulathaták el; de azokat mint a gyönyörök hatása elfogadásának kellékeit felhasználni, a bünre első lépésnek lenni vélték, s a menny szikla érzéketlenségü jeleltje oda utasított, hogy a művészet remekei előtt szemet hunyjon, a hangok báj zengzetére fület zárjon; a bünei felől bizonyos, üdve felől pedig bizonytalanságban élő keresztyén különösen az öltönyökben, s házi eszközökbeni fényűzést, mint hiúság, kevélység s bünös érzékiség fejlesztőit megvetette. Nem mellőzék az atyák bünbánati szónoklataikban kiemelni a vendéghajak, arany és ezüst edények, tarkabarka öltönyök hiúságait; keresztyénhez nem illőnek mondák a fej alatti vánkosoikat, mert szerintök Jákób feje a pusztában kőszirten nyugodott, az arc ékesgetését, szakál elnyírást természet elleni hazugságnak, a teremő művén változtatni szerető hiu akarathnak mondák (Tertulian de Spectaculis c. 23.) később pedig midőn a keresztyén hit hatalmasok és gazdagok vallása lett, természetes hogy ezen fegyelmi szabályok megtartása által csak azok érezték magukat köteleztetve, kik kitünőbb szentségre törekedtek, vagy körülményeikre nézve, a nélkül is nélkülözésekre szorítottak.

Ugyan ezen korlátolt fogalmakból kiindulva, a házassági szövetséget is oly intézkedésnek nézték, melyet ha ascetikus elveiknél fogva nem helyeselhetek is; eltűrni mindazáltal kénytelenek valának. Szerintök Ádám ha szüzi tisztaságában megmarad, a paradicsom a tenyészet más valami útján népesítettik vala meg, boldog és halhatatlan teremtményekkel, azon törvények, melyek a házassági ágy körére tartoztak, ha ma elmondathának, a nősülő ifjuság arcára mosolyt, a nő szemére pirulást idéznének. Az első házasság ugyan mely Jézusnak anyaszentegyházzali szövetség-

sége által példáztatott, helyeseltetett; a második házasság azonban polgári törvények által szentesített visszaélésnek nevezetett, s az ekként másodsor nősülők az egyház jótékony alamizsnáiból, ha arra szükségök vala is ki voltak zárva. A régi Róma Vesta szüzeinek számát hatra ügygyelbajjal egészíthette ki, a keresztyén egyházban pedig szám nélküli volt azon mindkét nemü egyének sokasága, kik örök szüzességet fogadtak (Tertulian de cultu foeminarum Lib. II.). Az egyházatyák szónoklatai áradoztak az efféle Jézus menyasszonyai dicsőítésében; már itt bizonyos jelenségeivel találkozunk később a szerzetesek által gyakorlatba vett nőtlenségi törekvéseknek.

A keletkező keresztyén egyház beléletét visszatükrözendők, megemlitjük még hiveinek a hadi élettől, és hivatal viseléstől idegenkedésüket is. Ugyanis ezen jámboroknak az evangyéliom szükkeblü értelmezése nyomán fejökbe nem férhete az; miként lehetne megegyeztethető a vallás elveivel, mely a kölcsönös sérelmek megbocsáttatását a hívők kötelességévé teszi, a hadviselés? és ha némi elnézéssel viseltettek is a hadi állapotból általtért hivek iránt; de azért a vérontás és hadviselés elvével megbarátkozni nem akartak. Mi lesz sorsa szól Celsus a minden oldalról barbárok által fenyegetett birodalomnak, ha ezen új felekezet gyáva érzelmei érvényre lépnek? (Origenes I. VIII. p. 423.) efféle eszmék merültek fel a reformáció után is a Quakkereknél és Anabaptistáknál, Barkley a Quakkerek apológétája felekezete ezen nézeteit mentendő az első keresztyén egyház közvéleményére hivatkozik. Az első keresztyén egyház hivei tiszteletben tarták a polgári felsőbséget, soha sem tagadták meg attól a szenvedőleges engedelmességet, de azért a polgári magas hivatalokkal járó fényt, mint a keresztyéni egyszerűséggel meg nem egyezőt kikerülni törekedtek.

A keresztyén egyház egysége, az abban gyakoroltatott fegyelem, mely a római birodalom kebelében magát mint különvált testület szervezte, megemlitendő még, mint ötödik ok, mely ezen hit terjedésére különös befolyást gyakorlott.

Az első keresztyének szigorú jellemöknél fogva, valamint a világ örömeinek szemet hunytak, úgy ennek zajos lármáibani avatkozást is kitelhetőleg kerülték. Minthogy

pedig a tétlenség épen nem sajátja a munkás emberi természetnek, a munka vágy igen illő tápot nyert az egyházigazgatás terén. Mint minden társulatnak, úgy az egyháznak is birnia kelle, nemcsak szellemi hit ébresztésre, és erkölcsök nemesítésére ható vezetőkkal, hanem a gyülekezet anyagi ügyeit kormányzó előjárókkal is; az evangyéliomi szabály a kigyói bölcsesség s galambi szelidség a zsenge egyház viszonyainál fogva igen is szemmel tartandó vala; a hitegységre, tiszta erkölcsökre való felügyelet, a társaság közös célja ellen járóknak kitiltása s eltávolítása, mind kitünő bölcseséget igényeltek, ekként a jámbor hivek a zárkozottság határaiból mintegy akaratlanul kilépve, ismét az élet zajos terére tolattak, hol munkássági vágyuk tulbuzgósággal párosulva, nem ritkán lázas ingerültségbe, és dacos akaratosságba ment által.

Nem kis mértékben foglalkodtatta, sőt foglalkodtatja ma is az elméket az egyház alkotmánya feletti kérdés. Az e téren vitatkozók más szempontból indulva ki, értelmezik azt később Rómában, Párisban, Oxfordban és Genfben. Minden párt egyiránt igyekezett az eredeti apostoli példányt saját nézeteivel, és helyzetével öszhangzásba hozni. Frank- és Angolhonban az arisztokrata párt nagy erélylyel ostromlá a püspöki hivatalok isteni származását és rendeltetését, de a Kálvinféle papság a Britt földön magánál magasabban álló tekintélyt, Rómában a pápa magához hasonlót sem akart ismerni, a svájci reformátorok pedig hazájuk polgári szervezetétől kölcsönözék a mértéket, melyhez az egyház külállását alkalmazzák. Általános véleményök azonban az e tárgygyal foglalkozó elfogultság nélküli tekintélyeknek, hogy midőn az apostolok magukat az ezen kérdésekbe való avatkozástól távol tarták, nem akarták az utódokat azon szabadságtól megfosztani, hogy egyházalkotmányukat a kor és helyezet kívánalmaihoz alkalmazzák. Az egyházak szabadsága és egyenjogúsága tette az evangyéliomi kormányforma alapelvét, s a különálló egyes gyülekezetek csak a hit és szeretet kötelékével valának kapcsolatba. A fegyelem és rend hiányosságát először, az ugynevezett látnokok lelkesült próféták intézete pótolá, kik rangra, nemre, életidőre való különbség nélkül lelkesedésök óráiban szent lélek által szólottak a gyülekezetekben, később ezen intézet sem elégité ki a helyezet szükségait, sőt ez mint Pál apostol

emlékezik, a korinthusi gyülekezetben botrányok és rendetlenségek okává lett. Változniok kelle később ez oknál fogva a körülményeknek, és a próféták helyét berendelt hivatalnokoknak kell vala pótolni; és ezen szellemi működés az apostolok által helyenként rendelt püspökökre és presbyterekre bízott; két oly nevezet, mely eredetileg ugyanazon egy hivatalt és állomást fejezett ki, a presbyter nevezet idősebb kort, vagy kifejtettebb szerénységet és bölcseséget jelent, a püspöki nevezet hit és erkölcsök feletti felügyeletet fejezett ki; egy ilyen püspök, vagy felügyelő presbyter vezette már egy vele egyesült tanácsosal a gyülekezet minden ügyeit.

Tapasztalni kezdék csakhamar azonban, hogy a legtökéletesebb szabadság és egyenlőség sem férhet össze a társadalom eszméjével, s a közügyek egy vezető fő, s intéző szellem befolyása nélkül kellő irányban nem vezettethetnek, s a választásokkal együttjáró lázas mozgalmak arra bírják az egyházat, hogy egy állandó s élethosszig tartó hivatal állittassék fel, mely az egyházi kormány kezelője legyen: s ezen körülmény adott már sulyt a csillogóbb püspöki címnek, az egyszerűbb presbyteri felett; mely nemcsak az e korbéli egyházak nyugalmára, hanem az általános egyház megszilárdítására nézve is igen fontossá lön. Hibáznék azonban, ki a második század azon szerény és alázatos presbytereit, kiknek a püspöki cím részül jutott a mai prelatusokhoz hasonlitaná, nem birtak ők, sőt elutasították volna maguktól egy hercegi püspök infulájának fényét, vagy a római hármaskorona csillogását, s hatalmuk az egyház szertartásaira, a jó rendre való felügyelésre, a presbyterek ordinatiójára terjedett ki, s néha oly ügyekfeletti biráskodással is bizattak meg, melyeket a hívők bálványokat tisztelő világi hatóság eleibe terjeszteni nem akartak; s ezen jog mindenkor mint a presbyterektől és néptől átköcsönözött hatalom tekintetett (maga a nép is bizonyos papi jellemmel birván. Nonne et Laici sacerdotum sumus? szól Tertulian in exhortatione a castitatem c. 7.); a püspökök nem valának többek mint elsők a hasonlók között, mint egy szabad keresztyén nép tiszteletben álló hivatalnokai, ha állomásuk a halál által megürült, a presbyterek közül a gyülekezet által ismét uj elnök választatott.

E volt azon szelid kormány forma, mely az első ke-

resztyén egyházat több mint egy századon által összetartá. Az egyes gyülekezetek mind megannyi független államocskák összeköttetésüket küldötteik, vagy megkereső leveleik által tarták fel. Nevekedvén azonban a hívők száma, mindinkább szükségessé vált a szorosabb összpontosítás rendszere is, ez oknál fogva a második század végével mind Görögországban, mind Kis-Ázsiában életbeléptek a tartományi synodusok, s igen hihető, hogy ezen képviselőten alapuló intézményeket az első hívők ősi alkotmányuktól az amphychtionok gyülekezetétől vagy az achájai szövetségtől kölcsönzék; s a püspökök minden évben kétszer tavasszal és ősszel közös ügyeik elintézése végett a tartomány fővárosában találkoztak, s a tanácskozások a presbiterek közreműködésével a gyülekezett tagjainak részvétele mellett (praesente plebis maxima parte acta concilii Carthaginensis apud Cyprianum) tartattak meg. Határozataik a hitágazatokat, és az egyházi fegyelmet tárgyazák, s majd több provincialis zsinatok is rendszabályaikat egymással közlendők, érintkezésbe jöttek egymással, s ekként jutott a hívő egyház egy szövetséges reszpublika kül alapjához és erkölcsi sulyához.

A mely mértékben vesztettek egyes egyházak szabadságaikból, azon mértékben nevededett a püspökök kezei között a végrehajtó hatalom, és a mely mérvben egyesíté őket a közérdek, azon mérvben nevededett az alkalom a presbiterek és egyházak szabadsága után nyulni. Már a harmadik század püspökei, a testvéri intés szelid szózatát parancs hangjára változtaták, és a jog hiányt pathetikus szózatokkal, s deklamációkkal pótolák. Magasztalák e célból az egyház egységét, mennyiben az a püspökök személyében összpontosul, „dicsekedjenek bár a fejedelmiek, mondák ők, mulékony világi hatalmukkal, a püspöki az, mely magától istentől származik, melynek uralkodása erre, és a jövő életre terjed ki, ők Krisztusnak és apostolainak helytartói e földön, és misztikus képviselői a zsidó egyház főpapságának” azon gyakorlatba vett joguk, hogy a papi jelvényekkel felruháztatás jogát maguktól származtaták, megsemmisíté a népnek úgy mint a presbitereknek választó képességét, és ha olykor a közvéleményt is figyelemre méltaták, azt csak tapintátnak, s a nép kívánataihoz illeszkedésnek nézték; ha az ősi demokratikus intézkedések néptől és alsóbb rendű papságtól melegebb részvétellel óltalmazták, az

efféle ellenszegülés, pártoskodás és szakadás becstelenítő bélyegével jelettetett, s oly ügyes főpapok ellenében, mint a milyen vala Cyprian, ki az ügyes statusférfi tapintatát egy magát feláldozó vértanu tulajdonával egyesíté, az ilyen patriotismus mindenkor háttérbe szorult.

Ugyanazon okok melyek a püspököket a presbyterek felibe emelék, ismét egy újabb rangfokozatot szülének; a metropolitán püspökök felsőbb hatóságát. A minden évben kétszer összegyülekezett püspökök, hol a tanácskozásokban a főszerepet néhány kitünőbb egyéniségek vívék, a tanácskozások vezetésével a fővárosi püspököket bízták meg, kik később azon jogokat igénylék maguknak püspöktársaik felett, melyeket a püspökök a presbyterek felett kivívtak, hivatkoztak ők a város fényére, hol hivataloskodásukat folytatók, egyházaik apostolok általi alapíttatásukra, majd a hívők számára és gazdagságára, kik felett pásztorkodtak, vagy ismét a vértanuk számára alapíták egyházuk felsőbb-ségi igényeit. Mi csuda tehát ha Róma, melynek egyháza nyugoton legnépesebb volt, mindezen okokat mérőserpenyőjébe vetette, s ha apostoli alapítással mint Antiochia, Efézus, vagy Korinth nem dicsekedhetett is, de ezen hiányt két apostolnak itt történt mártyr halála eléggé kipótolta, (sz. Péter római utja csaknem minden régi irótól említetik, minden katolikus által egyhangulag állittatik, sok protestáns által kétségbe nem hozatik, Pearsohn és Dodwel de successione episcopi Romani. Spanheim által ellenben erősen ostromoltatik) s ezen körülményt a római püspökök részükre igen okosan zsákmányolák ki. Az itáliai püspökök, és a birodalom több püspökei hajlandók is voltak a rend és szövetkezés szempontjából elnézni ezen primátust, de ennek egyeduralkodási minőségétől kedvetlenséggel fordultak el. Másként állt a dolog kelet püspökeivel, ezek egész tüzzel ellene mondtak ezen igénybe vett suprematiának. Firmilian caesarei püspök levele István római püspök ellen szenvedélyes kitérésekkel teljes (ap. Cyprianum ep. 75.), a nemzeti érzelmeiről nevezetes Cyprián, ki Carthágó püspöki székén ült, mint egy új Hannibál szövetkezett kelet több püspökeivel a római cimkórság ellen; a kölcsönös becstelenítéseknek exkommunikációknak vég-hossza nem volt, és hogy vérnélkül folytak le ezen civódások, inkább a küzdő pártok tehetetlenségének mint mér-

séklettségének tulajdonítandó. A r. katolika egyház újabb tudósai mindannyiszor, valahányszor ezen versengések részleteibe ereszkedni kénytelenek, azon kellemetlen helyzetbe jönnek, vajjon egy pápát, vagy egy szentet és vértanút kárhoztassanak-e? kik oly indulat roham által engedék magukat vezettetni, mely inkább oda illik vala a csaták küzdhelyére, mint az egyház békés csarnokaiba.

Az egyház vagyónának főkezelője a püspök volt, mely minden ellenőrség és számadási köteleztetés nélkül kezeire bízott. A diakonoknak egyéb tisztek nem vala, mint a közpénzek szétosztásával foglalkozni. Ha Cyprián kifakadásainak hitelt adunk, azon véleményre kell jönnünk, hogy azon korban Afrikában találtattak egyének, kik a közpénzek kezelésében nemcsak semmi evangyéliomiszabályra nem figyeltek, hanem lelkiösmeretökkel sem gondoltak, s az egyház kincsei nem ritkán magán érdekekre, vesztegetésre, uzsoráskodásra használtattak fel (Cyprian de lapsis p. 89. ep. 65.). Mig az egyház kincsei csupán buzgóság és szives adakozás gyümölcsei valának, panaszok e téren nem emeltettek, ezekből biztosítottak a püspökök és presbyterek szerény jövedelmei, ezekből fedeztettek a köz isteni tisztelet költségei, ezekből rendeztettek az agapék vagy a szeretet vendégségei, mi ezen felül megmaradt, az a szegények és szükölködők kizárólagos tulajdona volt, melyből az özvegyek, árvák, betegek és aggok díjaztattak, honnan segélyt vettek az utazó hivek, vagy hitők miatt fogságra jutott keresztyének, mint ezek Justin és Tertulian apologiájából láthatók; a birodalom provinciái jótékony adakozásaik által egymással szoros viszonyba léptek, s a római tehetősb keresztyén polgárok szelid jótéteményei, a korinthusi szükölködő hitfelek iránt Dionysius által elismeréssel említettnek meg (Eus lib. IV. c. 23.). Egy oly intézkedés, mely inkább a sanyart és inséget mint az érdemet nézte, hálás méltánylást talált, a pogányok meglepetve ismerték el e diszes humanitást akkor; midőn a keresztyének hitelveit ócsárolták. Lucian rossz neven veszi, hogy a keresztyének emberszerető adakozásai, nemcsak keresztyénekre, hanem pogányokra is kifolytak (Julian ep. 49.). Mi csuda tehát, ha ezen tetteleges szeretet, sok megvettetett, és inségbe merült egyéneket azon gyülekezet kebelébe vonzott, hol reményök volt, az inség csapásai ellen biztos menhelyet ta-

lálhatni. Igen lehető, hogy azon elhagyatott cseesemők is, kik embertelenül kitétetvén, magukra hagyattak, megkereszteltetvén, közköltészen keresztyén elvekben neveltettek.

Plátó legszebb álmainak egyike a vagyonok közösége, mely némileg az Essenusok felekezeténél is megvolt, szokásban volt kevés ideig az első keresztyén egyházban is, a buzgó hivek kik keveset adának a világi mulandó mammonra, eladák birtokaikat, s letevék annak árát az apostolok lábainál, megelégedtek véle ha a közvagyonból, hitsorsosaik akármelyikével egyenlő részt vettek (Ap. csel. IV. r. 34, 35. v.); a hivek szaporodása mind nehezebbé és kivihetlenebbé tevé ezen ősi intézkedést, mely később az apostoli tiszta kezekből gyarlóbb emberek gondjára jutott, ismét helyreállt tehát az ősi egyház tagjainál a szabad vagyon birhatása, annak szorgalom, vagy örökség általi szaporithatása, s az egész vagyon feláldozása helyett; minden héten letevő a kegyes hívó, értéke vagy buzgóságának mértéke szerint az egyházban kegyes adományát (Justin martyr ap. Major c. 89.). Majd elég világosan tudatott a néppel, hogy a tized, mely az Áronféle főpapságot megillette, korántsem töröltetett el, sőt inkább illenék Krisztus követőihez magukat több adakozásbeli buzgóság által kitüntetni. Décius korában a keresztyének gazdagsági hirben állottak; melyre hihető az arany és ezüst templomi edények szolgáltatott alkalmat. Ezen korban a gyűlölt keresztyén testületeknek fekvő javakat birniok szabad nem volt, majd később a hívók számának szaporodása és a birodalom válságos körülményei által segítettve, mind inkább feledékenységbe mentek az eltiltó rendszabályok; sőt a III-ik század végével a római, majlandi, karthagói és alexandriai gyülekezetek jelentékeny fekvő vagyonok birtokában voltak. Megemlítettő a hivek adakozási buzgóságának megítélésére, hogy a karthagói gyülekezet, püspöke felszólítására, némely a puszták fia által rabságba ejtett hitrokonok váltságdíjául 100,000 sesterciumot (8500 p. f.) adakozott (Cyp. ep. 62.) és hogy egy Pontusból Rómában letelepedett keresztyén a római egyház értékét Décius alatt 200,000 sesterciummal gyarapította (Tertulian de praescriptione c. 20.).

Fontos szerepet játszott még az ősi ker. egyházban az exkommunikáció is, mely az egyháznak a célja ellen járókat kitiltó kétségbe nem hozható jogából folyt; mely alá estek a gyilkosság, lopás, fajtalanság bűneibe elmerültek,

mely kiterjesztetett a szerintök helyesebb véleményről eltértekre és hittől szakadottakra. Az exkommunikáció következményei nemcsak időszerintiek, hanem jövőre hatók is voltak. Az egyházból kirekesztettek sorsa igen szánandó vala, megszűnt közötté és a hívők között a barátság és testvériség minden viszonya, léptei gyanus szemmel kísértettek, terheltetve bánlyugtalanságuk azon fájdalmas érzéstől, hogy azok által tiltatvák ki ezen szent szövetségből, kik jogot nyertek a menny kulcsaival zárni és nyithatni. Az első egyház a kitiltások tekintetében két pártra hasonlott meg, az elsőt a szoros igazsághoz ragaszkodók, a másodikat azok tevék, kiknek kegyelem volt jelszavuk. Az elsőök örökös kitiltással sujtandóknak vélték az eltévelyedetteket, átadván lelkiismeretök keserű szemrehányásainak, s azon vigaszt hagyván csak egyedül fel számukra, hogy örökös bünbánati vezekléseik által Istennek irgalmát valaha kiérdemlendők lesznek; a montanisták és novatiánusok, kik ezen elvet felállíták, ezen véleményök miatt végre maguk is kirekesztettek (Mosheim Sec. II. III.). A szelidebb modort követő tekintélyesebb egyházak s azoknak főnökei, nem zártak ajtót örökre az eltévelyedettek előtt, sőt azokat bünbánat és jobbulás feltétele alatt szívesen visszafogadák. A bünbánó, egyházi szabályok s fegyelmi törvények következtében zsákba öltözve, hamvazott fővel, böjt által megtörve irgalom ébresztőleg feküdt a gyülekezet ajtaja előtt, esedezvén a hívőknek, foglalnák őt irgalom nyerő könyörgéseikbe, ha a büntétel igen súlyos volt, évekig tartott ezen vezeklés, s csak lassanként szelidítették annak fokozatai. Az ancyrai és illiberisi zsinatok határozatai e részben oly különböző szelleműek voltak, hogy midőn a galatai bünbánó, évek mulva visszatérhete az egyház kebelébe, akkor a hispániai hitehagyottsága miatt még halálos ágyán is meg vala fosztva az istenneli kibékülhetés vigasztaló reményétől.

Az általam fentebb elősorolt körülményeknek köszönhetette a ker. egyház reményfeletti terjedését, gyámolittatva a pogány világ scepticismusa által. Róma sceptikus irodalmának hatása, nemcsak a miveltebb körökre, hanem mondhatni a társas élet minden rétegeire kifolyt, a közdivattá vált hitetlenség a bölcsészről a közemberre, a patriciusról a plebéjusra, az urról az ura asztala mellett felszolgáló és a

hitetlen beszédek mintegy elsajátító sklávra egyiránt kifolyt. Ha illedelemmel végzék is közünnepélyek alkalmával a nép jobbjai vallásos szertartásaikat, de ezen illem hasonlita egy oly átlátszó szövethez, mely a sziv hitetlenségének eltakarására képes nem vala; mi csuda, ha a nép, mely megszokta a tekintélyek általi vezettetést, kételyeket formált azon hittanok felett, melyeknek azelőtt feltétlenül hódolt, a régi előitéletek ködkénti eloszlása, a nagy tömeget kinos és vigasztalás nélküli helyzetbe hozta, ha a kétely a buvár és kutató szellemet némi élvezettel tölti is be, de a tömeg ha előitéletei gyengédtenül érintetnek, nem lehet hogy az innen származott csalódást meg ne sinlje. Az emberi kebel titkos vágya a csudás és természetfeletti után tulsúlylyal bir érzelmein. Homályos sejtelme kívánatit a tulvilág határaitra terjeszteni közsajátsága az emberiségnek. Oly nélkülözhetetlen kellék a hit az emberi nemre, hogy egy rendszer bukásával, ismét más a legészszerűtlenebb kerekedhetik fel; bizonyosan új divatszerű istenségek lépnek vala Jupiter és Apolló helyére, ha ezen válságos pillanatban az emberi nem felett örökös gondviselés a dolgok egy oly szellemi rendszerét elő nem idézi, mely a népek ujságvágyát, a sziv és okosság kívánalmaival nem párosítja, és ezen új hit a názáreti valás alapító a Jézus által e földre hozott hit vala. Igen és ideje vala, hogy azon sejtetem, mely sajátja a bölcsnek ugy, mint az egyszerű természet fiának, tisztára hozatva isteni kijelentés magasztosságára emeltessék. Ugyanis az emberi lélek léte törvényéről kényszerítve, kénytelen hinni a legfőbb valóba, jóllehet ő azt érzékeivel nem tapasztalhatja, számtanilag be nem bizonyíthatja, ezen hit és az ebből folyó szabadság és halhatatlanság érzése okosságunkkal annyira azonos, hogy azt számüzni annyi lenne, mint szétzuzni az okosságot; érezték ezt tisztábban és homályosabban minden népek minden korban, semmi nyelv magát akként ki nem fejezte, tudom Istent, hanem hiszek Istenben. Ekként nevededett már fel az evangyéliomi mustár mag, segítettve az emberi belméltóság öntudatáról azon magasztos élőfává a keresztyén hitté, mely már ma a föld legmiveltebb népeinek közhite lett. Bár a felekezeti szinezetek égálji befolyások következtében különbözők is, de annak hivei egy világkormányzó örök Istenben és a világ erkölcsi ujjáteremtőjében a Jézusban mint világ megváltójában vetett hitben mindnyájan egyesülvék, s a

szeretet fő életszabálya mint ezen erkölcsi ország alapköve, mindenütt elismerve.

Láttuk a zsenge keresztyén egyházat háromszázados keletkezési korszakában, láttuk közvetlen vezetése alatt inspirált tanítóinak az apostoloknak, láttuk későbbi fejlődésében hiv és hűtlenebb sáfárok kormányzata alatt. Figyelemmel kísértük ezt millenaeumról, világ elmulásáról, pogányok megítéltetéséről formált ártatlan ábrándjaikban; de láttuk a halhatatlanság felőli rendületlen hitében, és szigoru erkölcsiségében is. Örömmel függött gondolatunk filantropikus intézkedésein, a betegek, szenvedők, ügyefogyottak gyámolításán. Láttuk a vallás szolgáit egyszerű méltóságukban, épen oly távol egy mai hármaskorona, vagy infula fényétől, mint a díjazott szolgák sorsára lealázott, még csak testületi szinezettel sem bíró protestáns papság állásától.

Mi történt azonban XIX. század lefolyása alatt az egyház kül- és beléletében? fejlettebb-e, s mennyiben mennyei alapítójának isteni eszméje szerint Istenországa a földön? kevesebb mértékbe árnyékozza-e be a babona és hitetlenség, e két ellenséges szellemtől származott gyom, az anyaszentegyház termékeny földét? Ó fájdalom! midőn a keresztyénség tetemes részét még ma is a külkérgen rágódni tapasztaljuk, s ó tömlőkbe töltögetni általuk az életnek vizét, nem kis sajnálattal vesszük észre más részről sokak által még a tápláló gyümölcsöt is eldobatni, a hitnek ugyan emberi méltóságot, halhatatlanságot, s folytonos tökélyt biztosító tanait, mint megannyi klenodiumait az emberiségnek, félteni nincs okunk, mert önlázás kitörésein okulva az emberiség vissza tér a hitre, mint a sziv nyugalom biztos menhelyére, mint a XVIII-ik század francia forradalmárai. Avvagy a pogány mythosz oly hatalmas ellene a scepticismus szétzuzhatja-e ma az okosság tisztára hozott posztulatumait, a keresztyén hit által kijelentési méltóságra emelt halhatatlanság, és tökélyre hivatott emberi rendeltetés eszméit, melynek példányképe a testben megjelent szabadító? de avvagy felfogja-e korunk a keresztyén hittel szorosán összefüggő magasztos humanitás eszméjét? lágyítja, enyhíti-e az emberi intézmények merev hidegségét, melyek távol az ősi egyház melengető szeretetétől, még eddig nem tevék központtá a szeretet örök törvényét. Nem formál-e

egy családot az emberiség, avagy ennek szegényeit, nyomorultjait, elhagyatottjait fel nem karolni az éltető és megszentelő elv kára nélkül lehetséges-e? meddig késik a közös egyház megfelelni magasztos evangyéliomi hivatásának, átvenni, s felkarolni az ügyet, mely nagygyá, s dicsővé tehetné, mely Istenországát e földön létesíthetné? Igen, életkérdése a keresztyén egyháznak, megőrizni a tudomány kincsét, s biztosítani a nevelés irányát, az értelem fejlesztését párosítani azon magas humanitással, mely csak maga képes dicsővé tenni a pornak gyermekét. Előbb utóbb egy társaságot kell alakítani az emberiségnek, mely nem szörszálhasogató kérdésekben s vélemény különbségekben, hanem a szeretet örök törvényében találja sulypontját. Eljövend-e s mikor ezen szellemben azon időpont midőn egy akol és egy pásztor leend e földön?!

II.

A polytheismus végvonaglósaiban.

Mint páratlan, példa nélküli esemény fordul elő a történelem könyvében, a pogányságnak mint népvallásnak vagy népbabonának N. Konstantin halála után 60 évvel bekövetkezett enyészte. A keresztyén papságnak álmái mindaddig nyugodtak nem valának, míg elhatározott ellenének a pogányságnak létezni szabad vala, s nyugtalan epedéssel kísérte a császárok higgadt türelmi rendszerét. Az ifju Gratián lelkületére nagy befolyással bíró Ambrósius a pogányok irányában a Józiás példájával kívánt császári urára hatni. A papok N. Theodósius tiszta keresztyéni hajlamát egész üldözésig fokozták gyűlölt elleneik ellen, s reá bírák a szelid lelkületű császárt, hogy a Mózes törvénye a bálványozók irányában, nec filio jubet purei, nec fratri, et per amatum conjugem gladium vindicem ducit (Julianus Firmicus Maternus p. 467.).

Numa korszakától egész Gratiánig, szakadatlan rendben feltartották magukat a pogány egyházi személyzet köztiszteletben álló testületei. A 15 pontifex, a tisztelet és komoly méltóság környezte 15 augur; a quindecimvirek vagy a Sybilla könyveinek 15 örei, a hat Vesta szüze, a Numa személyét képviselő Rex Sacrificulus, Róma intéz-

ményeivel annyira össze valának forrva; hogy ezeknek tanácsuk a köztársaság ügyeiben mindenkor döntő vala, s maguk a konzulságot viselt férfiak mint Cicero és Plinius büszkék valának egy auguri állomás birtokában, kiknek bársony öltönyeik, s fényes status szekereik és jövedelmeik elegendendők valának a nép tiszteleteit, s önjóllétüket biztosítani. A pontifexek mindég úgy tüntek fel, mint a császári magas rang és hatalom részvényei; még az orthodox császárok is magas rangjukhoz illőnek tarták, egy pontifex maximus öltönyében és jelvényeivel a pontifexek köztanácskozásaiban megjelenni. A trónralépő nagyon lelkiismeretes Gratián volt első, ki visszautasította ezen pogányi jelvényeket, bevonta a pontifexek s Vesta szüzek vagyónát, eltörle előjogaikat, s véget vetett azon szokásoknak, melyeket 11 év század gyakorlata szentesített. Mindezek ellent nem állva Róma őshite maradt még a szenátus állami hite, s üléseit azon teremben tartá hol Viktoria istennő egy földgömbön állva, repülő öltönnyel, borostyán koszorut tartva kezében ábrázoltatott, előtte tevék le az állam ezen magas férfiai esküjüket; tanácskozásaikat mindenkor borral, és tömjénfüsttel végrehajtott áldozat előzé meg. Ezen női szobornak Konstantin alatti eltávolítása közbotrányt okozott népnél úgy mint az atyáknál, a hithagyó Julián által ismét helyreállítva, Valérian által megtöretve, Gratián által küszöböltetett végképen ki, mindemellett 424 templom szolgált a mesés istenek tiszteletére, s a keresztyén botránynyal került ki az oltárok füstjét, melyek a bálványok tiszteletére ég felé emelkedtek (Ambrosius Tom. II. ep. XVII. p. 825.).

A végórájához közelgő pogányság 384-ik évben életjelének új példáját adandó idétlen kísérletet tett jogainak felelevenítésére, de minő megalázott hangon! mennyire különbözve azon szózatól, mely a Nérók és Deciusok alatt a Kapitolum magasából lemenydörgött. A szenátusból folyt ki ezen kérő szózat, mely alázatos kérelmében a szenátus és pogány papság nevében Viktoria oltárának helyreállításáért esenge; a közbenjárói szerepet Symmachus vállalta el, ki proconsuli és várospraefectusi magas hivatalával a pontifexek és augurok egyházi szerény méltóságát is egyesíté. Jól ismerve ez ezen eljárásával összekötött nehézségeket, kikerülendő egyszersmind minden kifejezést, melylyel

császári urának Valentiniánnak jámbor keresztyén érzelését megsérthetné, a retorika fegyverével kívánt ifju fejedelmére hatni; elmondá, hogy bár meg légyen felőle győződve, hogy a magas lelkü fejedelem távol van azon gondolattól, hogy csonkítsa azon jövedelmeket, melyek Róma isteneinek szolgálatára vannak szentelve, mivel addig felelnek azok csak meg magas rendeltetésőknek, míg azok a nagy birodalom költségén s érdekében kezeltetnek. A mindenség nagy titka ugy is felül áll minden emberi véleményen, hol az okosság nem határozhat, legtanácsosabb azon szokásoknak hódolni, melyeket évezredek gyakorlata szentesítte, ha a birodalmat régi intézményei mellett hir és dicsőség környezte, legtanácsosabb azok mellett megmaradni, mint kora előtti újításokkal károsan hatni a nép érzelére. Maga ekként esedezik a győzelem istennője, engedjétek nékem honi intézményeimet látnom, ne kényszerítsetek oly szokások felvételére, melyeket nem ismerek; gondoljátok meg, hogy a régi szokások biztosíták számotokra a világ uralmát, tekintsétek ősz fürteimet és aggkoromat, ne feledjétek hogy az aggkor bántalmazása mindenkor hátlátlanság szüleménye (Symmachus ep. 54. c. X.). A nép tömeg pedig súlyt adandó az itt kifejezett érzületeknek, a birodalom hanyatlását és a bekövetkezett nyomorokat, mint az ősi intézvényektől elpártolás következményét, és a N. Konstantin által behozott újítások szüleményeit tekinté.

Symmachus okoskodásait a híres majlandi püspök Ambrósius ellensúlyozandó, s egyszersmind keresztyéni elveit és nézeteit is érvényesítendő, feleletében a bölcsészethez folyamodik. Minek, ugymond ő a birodalom hatalmát és súlyát láthatatlan erők közreműködésének tudni be, mely egyedül a római legiók vitézségének köszönendő? nem elég ok-e az aggodalomra, hogy a régi babona a hajdani barbár világot idézendü elő; majd mint istenész magasabb régiókba emelkedve megemliti, hogy csak a keresztyén hit az igazság vallása, s az üdv elnyerhetésének biztos útja, s a sok istenhívés az emberi nemet elébb utóbb a babona tömkelegébe, s a kárhozat örvényébe taszítandja (Ambrosius Tom. 11, c. XVII. XVIII.). Mindezen egy kegyelt fő pap szájából jövő előterjesztések, felbátorittatva a császár

győzelmei által is, oda vivék a dolgot, hogy a régi pogány-ság minden jelvényei eltöröltettek.

Theodósius magát a felelősség súlyos terhétől felmentendő, a szenátus által vélte elhatározandónak, vajjon Jupiternek, vagy a Krisztus által kijelentett örök lénynek tisztelete maradjon-e Róma hite? A jelenlévő császárnak tekintélye, s a számüzött Symmachus példája megtették hatásukat a szenátusra, hogy nem tanácsos egy korlátlan ur parancs-szavának ellenszegülni, ha nem minden ellenmondás nélkül is, szavazat többség által Jupiter hatalom vesztettnek nyitvánittatik, s a kereszt uralma ünnepélyesen kimondatik *).

A szenátus példája hatását nem téveszté, mennél kéte-sebb lett az ősi hit jövője, annál inkább erősödött a keresztyenség ügye. A császári kegy, a közdivat, a papok nőkre és gyermekekre gyakorlott befolyása oda juttaták a dolgokat, hogy a híres Bassi, Paulini, Grachi családok, vetekedve hányták le a pogány főpapi jelvényeket, ezen a Prudentius szavai szerint ocsmány kigyó bőröket, hogy azt az ujjászületés fejer köntösével váltsák fel, ²⁾ és a konsularis jelvények a régi Kátók ezen ékességei tisztelve hajlának meg a vértanuk sirjainál. Ekként boritá örök homály a régi kapitolium fényét, az istenségek templomai pusztulásnak eredtek, proselyták nagy tömege, iparosok, és köz-nép tölté be a lateráni és vatikáni szent csarnokokat, s magában értetendő, hogy Róma példája nem téveszté a birodalom tartományaira alakító hatását, s mondhatni hogy Kr. u. 388-ban Lucifer az égről végképen levettetett.

A N. Konstantin alatt megkezdetett pogány irtó ter-

1) Adspice quam pleno subsellia nostra senatu
Decernant infame Jovis pulvinar; et omne
Idolum longe purgata ab urbe fugandum
Qua vocat egregia sententia principis, illuc
Libera cum pedibus tum corde frequentia transit.

Prudentius v. 609. et etc.

2) Exultare patres videas pulcherrima mundi
Lumina; conciliumque senum gestire Catonum
Candidiore toga; niveum pietatis amictum
Sumere; et exuvias deponere pontificales.

Prudentius.

vet, ellent nem állván a birodalom válságos körülményei, a góthokkal folytatott harc, N. Theodósius ritka sikerrel végezte be; a megáldozandó barmok belsejéből jövő jövedelmek, s az ezt követő immolációk eltöröltettek; hogy pedig a polytheismus hívei ezen kísértetekbe többé ne juthassanak, az áldozatok helyiségei a templomok ellen intéztetett a visszatörlesztés, Cynegius praefectus praetorii keleten, nyugaton Jovius és Jaudensity parancsot vesznek a bálványimádás eszközeit lefoglalni, és a pogány egyház birtokait állam, vagy katonaság részére zárolni le. (Zoximus lib. IV. p. 245, 249.). Korunk művészetet méltányló szelleme, feljajdul azon rombolások hallatára, melyek az építészet remekeit, a görög izlés ezen páratlan műveit, a mesés istenségek csarnokait rombadönték, mily megbecsülhetetlen kincs mind ez a barbár századok korszakára, ha ezek keresztyén egyházakká alakíttatván által, a keresztyén hívek imái engesztelőleg hatnak az égre, a bálványozás itt gyakorlott évezredes vétkeiért!! Győzött azonban a papok aggodalma, kik tartván tőle hogy egy második Julian megeshető trónra kerekedésével, a régi szokások ismét érvényre emeltetnek, irtó had kezdetett a babona ezen páratlan csarnokai ellen. Galliában sz. Márton toursi püspök szerzeteseitől gyámolittatva, vállalta el az istenek ezen pompás laka, és szent berkek ellen a rombolási szerepet (Sulp. Severus c. 9—14.). Syriában Marcellus apaméai püspök kezdette meg zsoltározó szerzeteseinek élén ezen buzgó de dicstelen működést. Az apaméai kerület egy pontján regényes alakban emelkedett Jupiter temploma, a szentély négy oldalát körülfutó folyósójával; mind a négy oldalán külön 15 mére rész dóriai oszlopszatra támaszkodva, az őskor ezen remek műve az ón és vas által erősen összefoglalt ezen fantastikus építmény ellentálla a faltörő eszközök, és a keresztyén mérnökök izzasztó erőlködéseinek. A Marcellus egyéni hite szerint a sötétség szellemétől ily hatalmasan védett ezen építmény dacolt a vallásos düh minden erőfeszítéseivel, maga a püspök vezetendő a rombolás ezen terhes művét, a helyszínén megjelenik; mivel pedig sántasága miatt a dülő oszlopok eséskörében bátorságba magát nem véli, kellő távolságba foglalja helyet: önvesztére azonban, mert a vidék mesés istenségekhez ragaszkodó parasztjaitól megrohanva, erőszakos halál által vesztí életét, nem késett e közben a

provincia synodusa ezen ritka buzgalmu férfinak homlokára tüzni a vértanúság koszoruját, u. m. a kit az ur házának páratlan szerelme juttatott martyr halálra. Csupán a Vénus temploma Karthágóban, melynek szent vidéke két mértföld volt, és a római Pantheon kerülheté ki keresztyén egyházzá lett alakittatása által a rombolás dühét, ekképen döntötte halomba a kor barbár szelleme azon építményeket, melyeknek nagyszerü maradványai még ma is megragadják a régi nagyság omladékain merengő vándort!

Ily nagyszerü omladék nyomaival találkozik a vándor Alexandriában Serapis istenség temploma maradványainál. Jelentését homály fedi, a nap istenségét, vagy az ég uralmát imádták-e jelképe alatt Pontus lakói? a ptolemeusok nem minden ellenmondás nélkül vivén ezt be Egyiptusba, később Alexandria büszke yala ezt, mint Isis istenség falai között imádhadni, ezen nagyságára nézve a kapitóliummal vetélkedő templom, egy halmon uralga 100 lépcsőzet magasságában a földszinén felül; beljében a merész ívek csudálásra ragadák a szemlélőt, alapzata földalatti sirboltokra, s több rekeszekre oszlott, a négyszeg folyosó izlésteljes csarnokait a görög izlés ezen tanuságait magasztos oszlopok dícsőiték (Ammiánus XXII: 16.) az ingerlékeny alexandriai nép a kétes jellemü Theofiltól, ki Alexandria érseki székén ült e közrombolás korszakában, semmi jót nem reménylve, aggdó tűnődésben tölté napjait, midön megérté a szentélye ellen intézendő ostromot, Olympius bölcsész ösztönözésére visszatorláshoz készül, hatalmába kerítve az istenség csarnokait, védő állást foglal; s kirohanásai által az ostromlóknak károkat okoz. A megrémült helytartó látva a lázadás veszélyeit kiegyenlítésről gondolkozik, s a császár megérkezendő határozatát véli bevárandónak, ezalatt a bálványimádást komolyan megszüntetni rendelő császári parancs megérkezik, s erre az egyébbként is kevesebbbségben lévő polytheismus hivi bátorságukat vesztve, félelemmel oszlottak szét. A tapasztalt kudarcot pedig nehezen felejtő Theofil a bálvány oltároknak esik, az épület szétszórható részét rombadönti, az alap szétzuzásának nehézsége azonban kijeleli számára a netovábbat, majd az omladékok széthordatván az épület később keresztyén templommá alakittatik. Szerapis óriási nagyságban királyi széken ült a szentély beljében, királyi pálca baljában, egy fantastikus három fejü szörnyeteg jobbában, a romboló nép megdöb-

benve állapodott meg a szobor méltóságos alakja előtt, s mint Macrobius Saturnal lib. 1. c. 20. írja

„Sed fortes tremuere manus motique verenda

Majestate loci, si robora sacra ferirent

In sua credebant redituras membra secures“

nem meré szentségtörő kezeivel érinteni az imádotat; erre egy fanatizmus által hevült római vitéz merész fejsze csapást intéz a bálvány isten ellen, megrendül a szobor, de a természet nem dül ősi zürzavarába vissza, ismételt csapás, s az oly sokáig tömjénezett istenség szétzúzatva omol szét a padlózatra, a képszobor tehetetlenségével ekként megösmérkedett babonás nép, erre tömegestől hódol az új még eddig nem ismert láthatatlan istenségnek, a bálványkép töredékei ujjongva hurcoltatnak meg cirkusban és közhelyeken. Fájlalandó azonban, hogy az alexandriai könyvtár, a leáldozott magasztos emberi szellem ezen nemtője, Pergamus tudós királyainak 200,000 tekerésre menő gyűjteménye, Antonius által Kleopátrának tett ezen szép ajándék, e köz zürzavarban feldulatott s elpusztított, s a régi nagy kor ezen szellem maradványai e nagy hajótörésben a polytheismussal, nem kis kárára a tudományos fejlődésnek elmerültek !!

Megkondult végtére a polytheizmus végórája; a nagyinak nevezett Theodosius 390-dik évben az egész birodalmára szóló szigorú parancsot ad ki; melyben elmondja szilárd akaratját, hogy senki alattvalói közül, légyen az hivatalnok vagy magány személy, magas állásu, vagy a nép alsóbb osztályából származott, ne merészkedjék élettelen bálványnak élő állat vérével áldozni, mert ő ezen áldozatok és az áldozatok beljéből vett jók jövedelméket halállal fenytendi, öröm mámorral fogadta a keresztyénség e szilárd határozatot, maga Augustin ekként szól öröm élvezetében a donatistáknak „Quis nostrum, quis vestrum non laudat leges ab imperatoribus datas adversus sacrificia paganorum? et certe poena longe ibi severior constituta est; illius quia impietatis capitale supplicium est“ (ep. XCIII. nro 10.). Sulyos büntetés 25 font aranybirság érte az ezen bünt elnézőket, vagy ezt birtokaik körében megszenvedőket, ekként még a barátságos házi istenek sem kiméltetve az ősi babona, az imperátorok éber figyelme által kiirtatott. Az új prosltyák szinleg a Jehova tisztelői közé vegyülve, megtölték

a keresztyén templomokat, bensőleg azonban szívök szentélyében mesés isteneiknek tömjéneztek. A syriai paraszt zendülés, az alexandriai ellenszegülés kedvetlen kimenetele lehangolólag hatott; a papok ezen status elleni bünt, az apostasia vádjával még inkább sulyosbiták. 28 évvel Theodosius halála után a körülmények annyira megváltoztak, hogy minden ezen szellemben hozott törvények feleslegessé lettek.

Ekként enyésze el, példa nélküli eset a történelemben! az évezredes pogány mythosz, ki ne emlékeznék ihlettel századunk egyik jeles költőjének ide vonatkozó ezen szavaira:

Alle jene Blüten sind gefallen
 Von des Nordes winterlichem Wehn
 Einen zu bereichern unter Allen
 Muste diese Götterwelt vergehn.
 Traurig such Ich an dem Sternenbogen
 Dich Selene; find Ich dort nicht mehr
 Durch die Wälder ruf Ich durch die Wogen
 Ah! sie wiederhallen leer.

(Friedrich Schiller, die Götter Griechenlands S. 140.).

III.

Kétszáz ötven év; vagy a koncilliumok időszaka.

A keresztyén hitnek a paganismuson nyert diadala után, nyugalomban tölthették volna a hivek napjaikat, ha csupán isteni alapítójuk magasztos erkölcsi tanait követve, az istenember természete mélységeinek felfedezését hiu törekvéseik tárgyává nem teszik. Céлом ezuttal a szentháromság, és emberré létel feletti elvharcokat előadni, melyek 250 éven keresztül szenvedélyteljes lánggal lobogtak fel. A zsidó egyház kebeléből felmerült ebioniták, nem bírák földi Messiás felöli fogalmaikat levetkezni, s a velök társalkodott Jézustól nem vártak többet mint földi szabadítótól. Palesztina határain tul, a keleti bölcsészetre avatott, az aeoni eszméssel megbarátkozott emberiség, hajlandó volt az írások nyomán az isteni logoszt, mint az istenség legtisztább kifolyását, mint Istent felismerni, de az anyag romlottságából kiindulva, nem képzelheték annak bizonyos gyarló

testteli egyesülhetését, s ennél fogva Jézus látható testét nem egyébbnek, mint csak egy tetsző alaknak (phantasma corporis) tekinték (docéták manichaeusok), mely ellen a zsidók bős merénylete csak látszólag dühöngött, s az egész messiási embertant úgy vették, mint valamely szomorú játék olyszerű befolyását, mely az emberi nem üdvére és tanúságára, csak külszinüleg játszatott le. Az antropomorfizták magát Istent is határozott alakban gondolák, s a puszták remetéi Isten képére teremtett emberi formában imádnak a mindenség alkotóját. Az öreg Serapion megismerkedvén Isten szellemi tulajdonaival, köny-özön közt vált meg keble Istentől, kinek képét tisztos alakban őrzé szíve szentélyében „Heu me miserum! tulerunt a me Deum meum, et quem nunc teneam non habeo, aut quem nunc adorem, aut interpellem jam nescio.“ (Cassian collat X, 2.) Cerint szerint Jézus csak pusztá embernek született, kereszteltetése alkalmával egyesült véle az isteni logosz, hív szövetségese megaláztatásáig, mely beállván felsőbb természete szellembirodalmába visszatért, szenvedni hagyván az ember Jézust, kárpótlásul ezer évi földi országlás (millenaeum) boldogságával jutalmazandó földi küzdelmeit.

Az egyház által felállított korlátok még ismeretlenek lévén a niceaeai zsinatig, kiki önfelfogási mértéke szerint értelmezé a kijelentés titkait. Így a János által kifejtett isteni logoszról szóló tant. is tetszésök szerint magyarázák az egyház hivei, s vélemény különbségük által, hosszas vetélkedések és szakadások utját egyengeték, megjegyzendő azonban hogy ezen szenvedélylyel telt vitatkozások inkább elv különbségre, nem pedig mint később kisszerű mellékes érdekekre vihetők vissza. Felmerült ezen harc Alexánder alexandria püspöke azon állítása ellenében, hogy a fiu az atya természetéből származott, ugyan azon lényegü való (Consubstantialis) az atyával. Árius alexandriai presbyter ennek ellenében azt állítá, hogy a fiu világ teremtetése előtt az atyától semmiből teremtetett, mely tan valámint ellenzőkre úgy védőkre is talált, s szerencséje jobbra vagy balra a szerint változott, a mint az uralkodók szeszélye, ennek most javára (Constantius) majd ellenére veté véleményét az ügynek mérőserpenyőjébe. Árius tana ellenében a niceaeai zsinatban (325.) oly határozat keletkezett, hogy a fiu az atya lényegéből származott, nem teremtetett, Isténből való Isten,

s állatjára nézve egy lényegű (homousios) az atyával. Ezen nem ritka ingerültséggel folytatott elvharcnak, a nagynak nevezett Theodósius ezen eretnokség elnyomásával vetett véget. Legtovább feltartá magát a költözködő gót, vandal, burgund és longobárdoknál, míg végre közülök is Rómávali szorosabb érintkezés következtében elenyészett. A római valamint a protestáns egyházban is, a niceai közönséges zsinat végezése ezen hitcikkelyre nézve az állandó szabály. Hajótörést szenvedvén az Arianismus, ismét új nehézség merült fel, a Jézusban lévő két természet egyesülése, ismét egy oly metafizikai titok tátongó mélysége szélére vonatott az egyház, hol a véges értelemnek a feneketlenségek szédítő magasán meg kelle némulni.

A ki az emberi szellem testteli egyesülését tapasztalá, nem tartá az lehetetlennek az isteni logosz ember Jézussal egyesülhetését sem. . . . Apollináris egy magas miveltségű férfit Laodicea püspöki székén, lankadatlan buzgalommal küzdve valamint Árius tévtana, ugy Julian polytheismusa ellen, ismét egy új tévely szédítő mélységéhez vezetették. Szerinte az isteni természet Jézusban emberrel egyesült, még pedig oly módon, hogy benne az emberi szellemet az isteni logosz helyettesítette, a bölcsészet nyomán különböztetve a szellemet *πνευμα*, az éltető lélek a *ψυχη*-től; az elsőnek működését az isteni munkákra, az utóbbit pedig az állati cselekményekre szorítván. Kis Ázsia és Sýria istenészei ellene nyilatkoztak véleményének, mind a mellett sok zárdák falai között mellette nyilatkozott a közvélemény.

Mindezen tévtanok szoros egyesülésre bírák az orthodox egyház kitünőbb tudósait, s már az ötödik század kezdetében a két természet egy személybeni egyesülése volt az egyház bevett tana, s Apollináris ellen érvényre emelkedett a valóságos, felbomolhatatlan, egy személybeni egyesülés, féltékenyen ovakodván a két természet mind összeegyezdhetési, mind külön választhatási tévelyétől; s igazat mondva az ezen véleménytől jobbra vagy balra térők, nem annyira a tudományban, mint kifejezéseikben különböztek, s elkeseredett civódásaik államra ugy mint egyházra veszélyt szülők valának.

Cyryll (alexandriai) és Nestorius (konstantinápolyi pátriárhák) nevek, leginkább a két természet egyesülése feletti versengésben lettek nevezetesekké. Nem lesz érdek-

nélküli e két dicsszomjas férfiú életirásával közelebbről megismerkednünk. Cyrill nagybátyjának Theophil érseknek udvarában neveltetvén, ennek orthodoxiáján kívül nagyravágását is sajátjává tette, az istenészeti tudományoknak szentelvén magát, ritka kitűréssel írta foliántjait, melyek hajdan az oly nagy elkeseredést szülők, már ma egész csendben pihennek az ellenvéleményű művek sorában, ha mint remete a kor szokása szerint a puszták magányában böjtölések és könyörgések között tölté is idejét, szemei e közben a világ zajára valának minduntalan függesztve, s véralkatánál fogva vonattatik a konciliumok lármás zajába, hol az odium Theologikumot nem annyira elv különbségek, mint uralom utáni vágy elkeseredésig fokozák. Elragadó szónoklata nagybátyja halála után tágítá hatáskörét, s nem sok idő múlva az egyszerű archidiakont Alexandria patriarkhai székén találjuk. Cyrill egy roppant terjedelmű város főpapi méltóságában, távol a császári város alárendeltségre emlékeztető befolyásától, az ellenvéleményűek irányában oly zsarnökságot gyakorlott, mely nem ritkán véres visszatorlásokban érte végét.

Vetélytársa Nestórius konstantinápolyi patriárcha, türelmetlenségi szempontból nem sokban állott hátrább Cyrillnél, s a titokban lappangó jelentéktelen ariánusok erőszakos kiirtása által, gyujtogató gyilkos melléknévvel jellemték. Jellemzők a jámbor Theodósiushoz intézett ezen szavai „Add által nékem monda ő, a földet az eretnkségektől megtisztítva, én a mennyek országát adom érette cserébe; irtsd ki innen az eretnkségeket, én a persákat irtandom ki.“ Mi csuda tehát, ha a két püspök között kitört ellen-szenvednek nem annyira elvkülönbség, mint nagyravágás volt inkább szerző oka. (pelusiumi Isidor l. IV. ep. 57.).

Nestórius a syriai szerzetesek tanaiban nevedve, éles határvonalat húzott az ember Jézus, és az Isten fia között. Semmi kedélyére lázítóbban nem hatott, mint a Máriára alkalmazott *Θευτοκος* vagy De para nevezet, egyházi szónoklataiban kikelt ezen az Olymp istenségeit visszaidéző új Cybele ellen, s előadásait nép és szerzetesek zugolódása szakítá félbe. Cyrill mintegy második Jupiter menydörge alá Nestórius tévtana ellen, szenvedélyes kitörései azonban igenis elárulák benne a gyarló halandót. Célestin római püspök hatalmát tágítandó,

nem késett mint feltolakodott bíró befolygni civódásaikba, kárhoytatá Nestoriust, tiz napi időköztt engede véleménye visszahuzására.

Valamint kelet császára ugy patriárhája sem valának hajlandók ezen hivatlan bíraskodás előtt meghajolni. A viszály elintézése végett Efézusban 431-ik évben egyházi zsinat hirdettetik. Kelet patriárhája, bizván püspökeinek értelmi sulyában, és számos rabszolgáiban, nem mint vádlott fél, hanem mint bíró jelenik meg a konciliium szinhelyén, a nem kevesebb segédeszközökkel rendelkező ellenpárt feje Cyrill a szent lélek sugallatait intésétől vevő 50 püspök által környeztetik. Nestorius, az antiochiai János meg nem érkezése miatt gyengébb pártja, a konciliumból kizáratik, tana egy nyári nap folyása alatt (Jun. 22.) elítéltetik, maga pedig hivatal vesztettnek, s az egyházból kirekesztettnek nyilvánittatik.

Az ezt követő napon megérkezvén antiochiai János, mielőtt saruiról a port leverte volna 50 püspökeivel kárhoytatá az Apollinarisi eretnekséggel kárhoytatott Cyrill és Memnon patriárhákat, s a metafizikai vitákba nép és szerzetesek avatkozván, Efézus utcáit polgár vér fertézteté. Theodosius a megdöbbsent császár mindent elkövette a viszály kiegyenlítésére, „Isten a bizonytsága monda ő, hogy én oka ezen irtóztatós zavaroknak nem vagyok, Isten büntetése elérendi ennek okozóit, menjetek haza hivatal körötökbe, tegyétek ott jóvá erényeitek által, szenvedélyteljes találkozástok botrányait.“

Nem nyugodott e közben a ravasz áfrikai Nestoriusnak vesztére jární, pénz, hizelgés és a nép ellenszenvének felizgatása által igyekezett megdöntésén. Nestorius az udvartól nem pártoltatva, püspökei által gyengén gyámolittatva, lemonda azon egyházi méltóságról, mely annyi tövis koszorut füze hálántékaira, antiochiai csendes zárdájába menekül, hol multjának fényétől, jelenének unalmaitól gyötretve négy évet él. Nem nyugodva azonban az ellene intézett fondorlat és áskálódás, császári parancs következtében Líbia pusztáinak egy vázára számüzetik, honnan szökés által menekülni szándékozván, sok meggyaláztatások között számüzetési helyére visszavitetik, s végre 16 évi szenvedései után csendes halállal elnyugoszik, tetemei Felső-Egyiptusban a mai Ákrimben temettettek el. Sirját mint a babonás

monda tartja, nyugtató eső vagy égiharmat nem áztatá. Ekként szerepeltek a gyarló bosszuvágy, és engesztelhetetlen szenvedélyek a mennyei Jézus tudományát csak szájjal nem pedig szívvvel valló keresztyének között!

Nestorius eretneksége mihamar elenyésze keletkezési helyén, tul azonban a birodalom határain fenmaradott az Persiában, Zoroászter békés tanai mellett. Patriárchájuk ki katolikosnak nevezteték Babilonban székelt, s istenészeit Edessában képezteté, hol Ibász gyűlölni tanította mindazokat, kik főnöküket inségbe taszíták, s Krisztusban a két természetet összezavarák. Eközben a türelmes persa-önkénty alatt fogalmaikat tisztázák, szerzeteseik számát kevesíték, a nős életet melyet még patriárchájuk is követett, becsületbe tarták, uj hazájuknak a birodalom ellen folytatott harcokban hasznos szolgálatokat tettek. Hittérítőik egyházakat alapítának, a hun és tatár törzsek között, sőt China távol vidékein is, melyek azonban a körülmények hatalmánál fogva ismét semmisültek. A Nesztórián felekezet száma jelenleg keleten 300,000-re tétetik.

A legendák hagyományai szerint Kelet-Indiában állítólagosan Tamás apostol hirdette volna az evangyéliumot, sőt szerintök porló maradványai is Madrás közelében nyugosznak, s felettök a portugálok buzgósága diszes egyházat emeltete, s az angamáiai patriárcha ezen vidéken 200,000 hívő ügyeit intézi. Az 1500-dik évben az itt magokat megfészkelő portugáloknak ezen néptöredék erős támpontul szolgálhat vala, ha a jézsuiták éles szeme fel nem találja bennök a gyűlölt eretnekeket. Bűnök az vala, hogy a római egyház mennyei és földi hatalmáról mit sem tudva Nesztórián tanainak hódoltak, s a Krisztusban két külön vált természetet imádtak, s az Istenannya nevéből szinte mint alapítójuk visszaborzadtak; midőn a jézsuiták által az Istenannya képe imádtatás végett elejekbe hozaték, őszintén nyilatkozána hogy ők keresztyének nem képimádók, s az egyszerű kereszten kívül semmi külső vallásos jelvényt nem ismernek, ezer éves különválásuk után egyházuk külalakja római hitű, vagy protestáns előtt egyiránt meglepő vala. A portugálok 60 éves országglása alatt az eretnek nyomozások nem kimélék áldozataikat, Nostórius emléke a diamperi zsinaton ujra elátkoztatik, Róma uralma a malabári partokon szinleg helyreállittatik. Később a Portugál hatalom

ezen vidékekről ángol és holland hódítók által elűzetvén, közöttük Róma uralma is leáldozza, a római egyház hívei ismét szent Tamás keresztyénekké lettek, új testvéreikben fájdalom ismét megcsalattak, szoknak hidegségével, s közönyösségével találkoztak, mert a lenézés, melylyel ezek irántok viseltettek, ha nem nyomasztóbb is, de mindenesetre megalázóbb, mint a sötét fanatizmus szüleménye a türelmetlenség. (La Croce Histoire du Christianisme des Indes).

A Nesztorián eretnekségének ellentéte az Eutiches eretneksége. Ezen jámbor zárdafőnök ki 70 éven át szunyadhatott volna csendes cellájában, a nélkül hogy felzavarta volna az egyház nyugalmát, ha Flávián konstantinápolyi püspök ennek tévtanát világ eleibe nem vonandja. Szerinte Jézusban csak egy természet volt t. i. az isteni, mivel a véges emberi természet benne az istenitől elnyeletett, az egyháznak ekként felzavart békéje a második efézusi zsinatban 449-ben lett volna lecsendesítendő. Alexandria püspöki székén ült ekkor Dioscorus, nagyravágyásban méltó utóda Cyrillnek, ki patriárchai székének képzelt előnyeit féltékenységgel védé Bizánc ellenében, a ravasz áfrikai fegyvereseivel rakatá meg a cathedrálé környékét, s fenyegetődzék, hogy a kik Krisztust megosztják, fegyver által osztatnak szét. A megrettent ázsiai atyák ennek bőszühe ellen oltalmat keresendők, a nagy oltár mögé rejtöztek, magára hagyván a szerencsétlen Fláviánt, ezen egyházi amphitheátrum bőszült vadjainak Bársumásnak és Dionorusnak, ökölütések által becstelennitette, Bizánc patriárchája vett sebeiben meghalt. (Latrocinale Concilium).

Ezen körülmények által felhivatva érzé magát a római püspök a monophysita eretnekségnek ellentállani, s Flávián pártjához szegődni a zsinat helyévé Chalcedon rendeltek, (451.) hol a konstantinápolyival egyesült római párt 630 püspököt számlált. Dioscorus zsarnokságáért, fajtalanságaiért, büneiért kitétetik, s egyszersmind az eretnekségeknek végetvetendők, elhatároztatik, hogy a Krisztusban a két természet egy személyben elválaszthatatlanul, és megoszolhatatlanul, de összeegyveledés, és elváltozás nélkül van valójában egyesülve. A chalcedoni zsinat ezen végzése hitszabálya mind a római mind a protestáns egyházaknak, s a szenvedélyek végképeni lecsilapodásuk után már ma az

egyház hajója ellenvéleményektől nem ingattatva, biztosan libeg ezen metafizikai mélység felett.

A monophysiták eretnokségéből önként folyt a monotheliták eretnoksége. Heráklus császár az egyiptomi jakobitákat, és kelet Nestorianusait kiengesztelendő, egy betetva él sikamlós ösvényén igyekvék a két pártot összevezérelni, azon kérdést terjesztvén istenészei eleibe, vajjon az egy személyben két természettel bíró Krisztus egy vagy kétféle akarat által vezéreltetik-e? a püspökök okulva a multak emlékéen tanácsosabbnak tarták a hallgatást. Mindazáltal a császár birodalma patriárhái által az ecthesist aláíratá. Márton pápa az egyakaratról szóló tant elátkozá, sőt 680-ban a konstantinápolyi zsinatban nyugot győzedelmet vett keleten, s megállapíttatott azon tan, hogy a Krisztus személyében a két akarat összhangzásban működik.

Az orthodox császárok buzgósága széjjelszórá a monophysita felekezetet, kik később az őket ujjonnan szervező Baradaeus Jakabtól jakobitáknak nevezettek. Aleppó és Amida vidékein jelenleg is feltalálhatók, számukat 12 század viszontagsága 50—80 ezerre apasztá le. Abulpharrágiusz nevezetes keleti költő, orvos, bölcsész és istenész hit-sorsosuk által jutottak nevezetességre. Értelmileg szegények, öt izbéli sanyaru bőjtjük van, szerzeteseik önsanyargatásukról, s legendáik izetlenségéről ismeretesek.

A monothelita felekezet Máron nevü szerzetestől Marónita nevet vett fel. Makárius patriárhájukról ismeretesek, ki a konstantinápolyi zsinatban készebbnek nyilatkozott a tengerbe vettetni, mint a Krisztusban lévő két akaratnak aláírni. Patriárhájuk, ki jelenleg a kanobini zárdában székel, mai napig is Antiochia patriárhái székén álmódja magát. Ezen csekély számú nép, mely okosan felhasználtatva erős védbástyául szolgálhat vala a saracénok ellen, túlélte dühös üldözöit. A Libanon lejtőjén, a földközi tenger vidékei felé, türhető szolgaság mellett, török uralom alatt él; papjai nő életet élnek, a 12-ik század közepe táján Róma kedvéért lemondottak eretnokségökről. Öszinte-e azonban mai nap is egyesülésök? nem világos. Rómában a marónita kollégiumban nevelt papjaiknak nem sikerült mai napig is harcias törzsfajukat öszinte szövetkezésre birni.

Mint Eutiches legragaszkodóbb hivei tünnek fel, a keleti örmények, tanjuk mai napig is, hogy Krisztusnak

teste isteni és romolhatatlan anyagból formáltatott. Hazájuk mint hajdan úgy ma is szakadatlan küzdelmek színhelye, patriárchájuk az etschmiazini kolostorban székel 47 érsektől környeztetve. Ezen fényes udvartartás azonban csak cimszerű és látszólagos, mihelyest liturgiáikat végzik, ásót és kapát fognak, s oltáraikat önkezők muokájával ékesgetik.

A chalcedoni zsinat határozatainak állhatatosan ellentmondó Koptok, syriai hitfeleikkel szoros viszonyban állnak, egy örökös szolgaságra kárhoztatott népnek a hieroglypheket feltaláló egyiptomiaknak, több mint ezer éves romjai. Sok nyomorral küzdő patriárchájuk, és 10 püspökjük Kairóban tartja kisszerű szállását, számuk nyomorgattatásuk következtében 25—30 ezer családra apadott. Anyagi szegénységük a szellemit is maga után vonja, egyedüli vigaszuk közös osztályrészök a közös nyomorból.

Abissziniában is a monophysita felekezet vert állandó gyökeret, környülmételkedéssel, szombat megülésével különböztetvén magukat hitsorsosaiktól, metropolytai székét rendesen egy egyiptomi koptus szerzetes tölti be. Az Áfrikát körülhajózó portugálok, mint valami tulvilági lények jelentek meg partjaikon, ezen egész világtól felejtett keresztyén nép között, katonai fegyelmök és tulnyomó tüzelő fegyvereik hatalma által érvényre emelék itt Róma hitét. Bermudesz János képviselé közöttük az egyházi uralmat. Császárjuk Szegwed a pápa egyházi felsőbbbségének ünnepélyesen meghódol, az inquisitio közöttök életbeléptetvén, a jámbor nép erőszakkal hajtatók Róma hitére. Őt véres felkelésben követelé a nép ősi vallását vissza, ugyan annyiszor térítették ismét Róma uralma alá. Végre megtört Szegwed akaratja népe állhatatosságán, s utóda Basilides elüze a római patriárchát, s a jakobita egyházak pedig örömhymnusoktól hangzának vissza, hogy nyugot békezaravó hiénáitól valahára megmenekedhettek, s ellenszenvből ajtót zárának Európa polgárisodása, intézményei és térítési szélye előtt. Jelenleg a harcias pogány gallusok terjedésével a keresztyénség mindinkább kisebb térre szorítottatik.

(Folyt. követ.)

Nagy József.

HATTYU ÉNEK,

melylyel a boldog meghaláshoz készítgette önnön magát e sorok irogatója; nevét betűk szerint a vers fejekben kitevén. 1740-ben simoni pap korában.

**Serénységgel óh én lelkem készülj uradhoz,
Ama fényes dicsőséges égi udvarhoz,
Ki tégedet számadásra indit magához,
Meg ne rettenj, mert majd eljutsz kegyes biráddhoz.**

**Az ur Jézus te Jézusod a nagy keresztfán
Vért kiontott, és megváltott tégedet árán;
Nem árthat már álnok csalárd pokoli sátán,
Mert nincs néki hatalomnak botja az vállán.**

**Miért szánnád itten hagyni e rosz világot,
Hollott ebben nem találtál semmi jóságot;
Sőt szenvedtél benne számos nyugtalanságot,
Ne keseregj, mert uradnál lelsz vigasságot.**

**Ugyan lelkem ez világnak nézd meg hivságát,
Hivságának álnokságos sikamlóságát;
Mert ámbátor mutogassa jó barátságát,
De csak hamar előlveszi rút álnokságát.**

**Ez világban lám úgy voltál mint törben fogoly,
Mert mardosott a bűn téged, mint ruhát a moly,
Mint tömlőcben a szegény rab, valál szintén oly,
Siess oda hol az élet vize szépen foly.**

**Lész ott néked az ur Jézus kegyes pásztorod,
Isten előtt hiven mentő jó prókátorod,
Nem virad ott óh én lelkem! szomoru napod,
Sem keserves és inséges bánatos torod.**

Dicsőséges dicsőséges lész ott lakásod,
 A mennyei angyalokkal társalkodásod;
 Siess oda óh én lelkem, hol van Jézusod,
 Mert egyedül ő tenéked kegyes orvosod.

A szent János titkos könyvnek egyik részében
 Egy szép várost látott huszonegyedikében,
 Mely városnak szemlélésén örült lelkében,
 Mert az Isten dicsősége tündöklék ebben.

Lelkem tehát ez városnak menj piacára,
 Ottan találsz ama szelid bárány Jézusra,
 A ki magát szent atyjának az áldozatra
 Te éretted ő hivéért adá halálra.

Nem lész ottan óh én lelkem semmi szükséged,
 E piacon élet fája szép örökséged,
 Élet fája gyümölcséből léssen bőséged,
 Óh én lelkem, óh én lelkem! vár idvességed.

Ott életed, nyugodalmad vég nélkül léssen,
 Szép koronát az ur Jézus fejedre téssen,
 Melyet senki — elhigyed azt, hogy le nem vészen,
 Óh én lelkem, szép koronád vár téged készen.

Krisztus Jézus ott kinyújtja arany vesszőjét,
 Hajlékába befogadja szép szeretőjét,
 Nem űzi el hozzá szálló bús gerlicéjét,
 Óh én lelkem kiontja rád vére erejét!

Immár álnók csalárd világ, téged elhagylak,
 Uram Jézus, hajlékoddal téged választlak,
 Én magamnak örökösül hiven elfoglak,
 Óh ur Jézus, óh ur Jézus téged imádlak!

Közi Filep Mihály.

T Á R C A.

PROT. EGYH. TÖRTÉNELMI KÜTFŐK.

A B. KERESZTURI HELV. HITV. EGYHÁZ
LEVÉLTÁRÁBÓL.

I.

Protestatio ecclesiae hely. confessionis B.-Kereszturiensis.

Si quidem dominus Gabriel Nedeczki, plebanus Tolesvensis contradictionem instituerit contra, reformatae ecclesiae B.-Kereszturiensis incolas ratione culturae ecclesiasticarum vinearum et parochialium in suo scripto; ideo vice versa nos ecclesiae reformatae interessati re-
protestamur solenniter, et contradicimus, ne ullo modo dominus pater Gabriel Nedeczki se talibus juribus, et prohibitioni ingerat, siquidem praesens negotium primum Comitatus esset delegatum, neq. usq. ad decisionem futurae diaetae ququam esset tentandum. Idem dominus praefatus pater ab istis innovationibus desistat, superquo negotio hanc protestationem prothocollo oppidi inscribi solito salario deponendo curat. Datum B.-Keresztur. 11. Marty. 1712.

II.

In facto peragendaes inquisitionis intuitu templor. in J. Cotta T. T. existen. et ad dioecesim T. T. spectant. puncta interrogatoria.

1-0. An locus sit articularis, quisnam sit Dominus loci, puta oppidi, villae, seu possessionis, ubi templum aedificatum haberetur? et is aut catholicus vel vero Augustanae aut Helveticae confessionis? Quis eorum jus patronatus obtinet? Vel si mixtim locus talis per Catholicos et A catholicos possidtr, quis eorum potior? et eccliam num quis administret? an plures in loco dentur catholici, aut aequaliter?

2-o. Ecclæ cujus honori est dicata? et quomodo titulata, quis eam aedificavit, et quando, vel forte eo tempore est aedificata, cujus mitis memoria humana non extat, vel tantum recenter, an integraliter et a fundamento, an vero ex ruderibus cum structura ecclæ catholice? an ritu, et ad morem catholicorum et acatholicorum habetur sanctuarium, sacrystiam, cryptam? vel si nunc non habet, tamen antedenter habuit, et similibus fundamenta num etiam apparent, vel saltem inveniri possunt? num extant aliquæ superscriptiones, lapidibus incisæ, vel aliis expressæ, quo anno? præterea statuæ, lapides cavati, pro aqua benedicta, et in latere sanctuarii sinistro conservatorium ad formam fenestellæ reponend. sanctis liquoribus aptum?

3-o. An aliquando, vel saltem sub novissima diaeta Soproniensi 1681. catholici fuerunt in ecclesiæ usu, et actuali possessione, fuitne aliquando reconciliata, per quem, et quamdiu per catholicos parochos vel licentiatos administrata?

4-o. An contra articulum 30 novissæ diaetæ posoniensi ad benignas resolutiones Caesareo regias in puncto religionis, ejusdemque exercitii conditas semet prorocative habentem aliquis in proprio castello, aut curia, pro privato tantum exercitio oratorium et prædicantem interteneat, vel etiam vicini, et etiam proprii subditi eo confluant? an ubi hæctenus nusquamunquam templum et exercitium habuerint acatholici, recenter aedificaverunt, et instituerunt?

5-o. An oppidum, villa, aut possessio confinium fuerit, actu sit, vel jam esse desierit, subq. tuba turcica extiterit, nec ne?

6-o. An et quot apostatae reperiantur in oppido, villa, possessione, et per quos, sive occasione matrimony sive alyis modis et medys seducti, et a catholica fide abalienati?

7-o. An et quales excessus cum præjudicio fidei romano catholice admissi, circa sepulturam, usum campanarum, et solennitt. matrimony, cum vel sine requisitis, et a sacris canonibus ordinatis orationibus, vel tempore ab ecclæ prohibito?

8-o. An in talibus parochys, ubi jam amplius prædicantes non sunt, verum soli catholici parochi administrant, vel solvunt eysdem etiam Aug. et Helvet. confessionis sequaces, quemadmodum prædicantibus prius solvebant catholici, aut ne fors actu solvunt, quanta damna parochis inferunt, aut quibus injuriis eosd. lacesunt?

III.

Enyiczky Sámuel protestatiója a b.-kereszturi ref. oratorium lerontása ellen. 1728. január 17.

Komittáltatik mlgos gróf Aspermont Károly, hasonlóképen mlgos Aspermont Joanna kisasszony ő excellentiájok, nem különben B.-Keresztur városa ordinarius főbirájának Boldizsár Kovács János urnak; hogy a mi absentiónkban, ezen kezébe rezignált mlgos földesuri jusnak conservatiójára nézendő protestatiót, mi nevünkkel, és mi képünkben a ttes n. Zemplén vármegyétől deputált uraknak (kik az oratoriumnak prohibitiójára deputáltattak) cum reiterata protestatione porrigálja, és minket azonnal sietve tudósítani el ne mulassa Nec secus facturus. Dat. B.-Keresztur, die 17. Januar 1728.

Enyiczky Sámuel

ex officio incumben.

..... a másik név
olvashatlan, ex officio incumb.

IV.

A b.-kereszturi helv. hitv. egyházközönség tiltakozása oratoriumának lerontása ellen 1728.

Praesens protestatio et inhibitio humillime porrigitur hungarico idiomate.

Tekintetes urak! Nyilván lévén az, hogy a mi kegyelmes örökös koronás királyunk ő felsége kegyelmességéből mi nemcsak a tempore commissionis pestiensis vagyunk és voltunk vallásunknak szabados exercitiumában, hanem annakelőtte is mindenkoron; és így mi ő Felsége kegyelmes resolútiója ellen nem cselekedtünk; szólván azon kegyelmes resolútió de statu religionis exercitii, nem pedig az exercitiumra való hajléknak egy statusban való maradásáról, vagy annak romlásával vagy nem léttével másnak nem épithetéséről, vagyis orvosolhatóságáról. Bizonyos pedig az is, hogy mi, szabados exercitiumunknak folytatását a hol ezelőtt gyakoroltuk isteni szolgálatunkat, alkalmatlan, és más borháza lévén, hogy praxisban lévő exercitiumunkat ő Felsége kegyelmességéből, eső, hó és más szélvészektől miatt alkalmatosabban gyakorolhassuk, valamely fából való hajlékot azon okon csináltattunk, melynek helye az mlgos földes urak engedelméből adott. És így religiónk exercitiuma mostan is csak azon statusban van, melyben ezelőtt volt, semmi essentialitást nem adván ahhoz hajlékunk

csinálása, s befedetése. Melyet így értvén bizonyosak vagyunk, mind az mi felséges és kegyelmes királyunk ő felsége, mind felséges regium consilium kegyelmesen megengedni méltóztatnak; az mint-hogy mély alázatossággal repraesentálni mi is el nem mulatjuk. Így lévén azért a dolog, kérjük alázatosan az urakat, vékony hajlékunkat ne háborgassa, és consequenter, az által religionk szabados exercitiümában ne turbáljon, sőt mindaddig míg a mi felséges urunkat ő felségét, s úgy több illendő instantiánkat genuina és alázatos repraesentációnk által meg nem találjuk, solennis protestationkkal inhibeáljuk is azon hajlékunkat elrontani kívánó urainkat, kegyelmeteket; s egyszersmind solenniter protestalunk is, ha azt elkövetni akarja.

A b.-kereszturi hely. confessión lévőők közönségesen.

V.

Cseytey Zsigmond bécsi agens levele a b.-kereszturi hely. hitv. egyházhoz.

Pozsony 19. Juny 1728.

Nagy jóakaró uraimnak ajánlom igaz köteles szolgálatomat k. k. Die 3. May irva kegyelmetek levelét az 20 forintokkal és két átalag borral vettem beesülettel az ur Döry uram által, szép jó akarátját k. k. köszönöm. Azonban Bécsbe fölmenvén, az ur Patay uramnak írott kegyelmetek leveléből (melyet utánam ő kegyelme mindjárt felküldött) nagy szomoruan, s szívem fájdalmával értettem kegyelmetek oratoriumának földig lett lerontását; kihez képest mindjárt más nap felséges urunknak alázatos instantia által repraesentáltam ezen casust, s tettem instantiát, melynek copiáját praesentibus accludalom, tovább is remediumát minden tehetséggel urgeálnom el nem mulatom, csak az resolutio Felséges urunk Gräczbe menetele miatt sokára ne haladna, mivel 17. praesentis ő Felsége meghindult. Caeterum kívánom az ur isten favorabilis resolutioja által ő Felségének örvendeztessen megh bennünket sok és terhes nyomorúságaink után, és maradok nagy jó akaró uraiméknak k. k. igaz köteles szolgálja. Cseytey Zsigmond.

Közli **Barna József.**

A ZEMPLÉNI REF. EGYHÁZMEGYE ANYAKÖNYVÉBŐL.

Az 1648-iki tanrendszer.

Anno reparatae salutis 1648. 20. die junii.

In nomine sacro-sanctae Trinitatis acta et conclusiones Reverendorum Dnorum Fratrum ex quatuor comitatibus zempleniensi, abaujvariensi, borsodiensi et ungensis cum delectis Patachini congregatorum.

Praecipuae congregationis occasiones fuerunt :

1) Consultationes de constituendo in his quatuor comitatibus cis-tybiscanis praeside vel inspectore communi *).

2) Deliberationes de scholis melius ordinandis earumque defectibus corrigendis.

De scholis corrigendis.

1) In scholis non vernacula sed latina lingua canendum ubique in precibus publicis.

2) Capita Biblica similiter in scholis latine praelegantur et resolvantur.

3) Inutiles cantilenaе in scholis festivis diebus non satis decenter usitatae tollantur ubique, praeter ordinariam cantorum institutionem. Illis vero temporibus, duabus videlicet septimanis ante festivos dies, exerceatur in catecheticis declamationibus aliisque exercitiis studiosa juvenus.

4) Scholae particulares in hisce partibus cis-tybiscanis in certum ordinem redigendae et limitandae sunt, ne ubivis docere quilibet liceat rectoribus.

5) Ludi-rectores in pagis et oppidis, ubi praeter domesticos pueros succrescentes sustentari nequeunt, supra grammaticam nihil doceant. Libelli, quibus utendum erit pueris, hi designantur : Alphabetarium, cum brevi nomenclatura, Donatus, Grammatica Molnaris etc. Item pro exercitiis Vestibulum Januae Lingvarum, Cato, Colloquia Cornelii, Civilitas morum Erasmi vel his similes.

6) In scholis oppidanis, quales sunt schola tolesvensis, bényeiensis, madiensis, zempleniensis, gálszécsiensis, helmeciensis, szerencsiensis, szentpéteriensis, ujlakiensis etc. ubi videlicet adolescentes

*) Ez már közöltetett a Sárospataki Füzetekben. 1859. 475—483. l.

aliquot commode sustentari possunt, praeter elementa literarum et grammaticae docere licebit syntaxin et poesin, quin etiam elementa rhetorices breviter explicare, si adolescentes habiles reperiantur, nec non Rudimenta Graecae Linguae, Authores autem in hujusmodi scholis usitati erunt : supra Molnaris Grammaticam Syntaxis Philippi Melanchthonis, cum brevi et perspicua explicatione, Prosodia Molnaris, Philippi vel Emmanuelis. Classici authores pro exercitiis usurpari possunt : Epistolae familiares Ciceronis, Janua lingvarum Comenii, Erasmi Colloquia, Dialogorum Sacrorum liber, pro soluta oratione ; pro ligata Virgilius, Eobanus Hessus, Buchananus, aut saltem Virgilius Evangelisans. Inter quos imitationem Progymnasmatum Aphtonii et Phraseologiam Aldi-manutii maxime cuius commodatam esse volumus.

In majoribus oppidis, quales sunt : Miskolc, Rimaszombath, Szikszó, Thálya, Szánthó, Ungvár etc. ubi nimirum major frequentia studiosorum adolescentum haberi potest : supra grammaticam, syntaxin et poesin ex professo doceri debet rhetorica seu purior eloquentia tam ligata quam soluta ; logicae item et graecae linguae rudimenta in gratiam illorum, qui mediocriter profecerunt in puriore eloquentia latina. Authores illis erunt potissimum terendi : Rhetorica Pétzeli et Logica Keckermanni itemque Grammatica Graeca Petri Caroli pro cynosura. Pro exercitiis vero proponendae sunt Orationes Ciceronis, cum debita analysi grammatica, rhetorica et logica. Ubi juvenus maxime exerceri debet in conscribendis et frequenter declamandis orationibus et carminibus.

8) In scholis autem particularibus, quae gymnasio patachiensi proxime subordinantur, ex quibus videlicet schola patachina suppleri debet, sicuti göncina, tarcaliensi, tokajina, kereszturina, liscensi et ujheliensi : supra artes inferiores ex professo doceri debet Logica Keckermanni theoretice et practice, itemque graeca lingua. Quibus fundamenta philosophiae et theologiae in gratiam promovendorum in gymnas. patachiense adjungi possunt commode. Ubi disputationes quoque singulis septimanis alternatim philosophicas et theologicas non solum permittimus sed etiam serio injungimus.

9) Hunc scholarum ordinem ita limitamus, ut supra terminos evagari non liceat, praesuppositis tamen pro diversitate ingeniorum omnibus inferioribus.

10) Fundamenta christianae religionis praeterea, Catecheticas nimirum institutiones juxta Catechesin Syderii pro tyronibus, Catechesin Heidelbergensem pro majoribus, et Ursini brevem aliquam

epitomen in omnibus scholis ordinarie diebus mercurii, sabbathi ac dominicis fidelissime doceri jubemus.

11) Exercitia denique styli tam ligati quam soluti, quippe quae studiorum anima sunt, cum declamationibus crebris in omnibus scholis ante omnia urgeri volumus.

12) Ut haec omnia commode perfici possint in singulis comitatibus cistybiscanis certos scholarum inspectores constituendos justum et aequum judicavimus.

De schola patachiensi.

1) Cantationes festivales in schola patakiensi, velut celeberrimo in Hungaria gymnasio, tamque amplis ab Illust. principe beneficiis exornato, indecoras et inconvenientes, quin etiam plerumque cum profanatione nominis Divini usitatas prorsus abolendas judicamus.

2) Quoniam in schola Patachiensi benigno Ill. Principis patrocinio tres ordinarie rectores continue sustentantur, ut igitur omnis confusio inter docentes ac discentes tollatur, et certus aliquis ordo constituatur: juxta eorundem rectorum numerum studiosa juvenus quoque in tres ordines seu classes distribuenda erit: Linguarum nempe Latinae et Graecae; artium rhetoricae, poeseos et logicae; theologiae et philosophiae quibus etiam privatum studium Hebraicae Linguae adjungi potest commode, utpote cognatum studio theologico. Ita tamen, ut singulae classes certas habent collationes pro more consveto, praeterquam quod singulae collationes in singulis classibus in sua quaevis facultate sese exercent, praeside ut plurimum rectore ejusdem facultatis.

3) Nobiles quoque in easdem studiosorum classes, si qui habiles reperiantur, praesertim vero artium philosophiae et theologiae classes absque ulla distinctione recipiantur. Ad publicas autem disputationes exaudiendas non solum admittendi sed omnino cogendi sunt nobiles.

4) Studiosi patachienses ex communi proventu, tamquam collato Ill. principis beneficio, minutiora aedificia procurare et rupturas resarcire teneantur circa scholam.

5) Redditus beneficiorum scholae patachinae collatorum e manibus studiosorum, ob multas incommoditates et impedimenta studiorum pariter ac studiosorum, necessario eximendus erit. Et unus provisor secularis vel oeconomus constituendus, qui omnium beneficiorum fidelem curam gerat externe; interna vera administratio pro studiosis sustentandis ex certa pecuniae summa seniori concredita maneat penes eundem seniore et praebitorem.

6) Inter studiosos ne tam egregium beneficium inutiliter ut plurimum in fucos ac desides profundatur, certos aliquot beneficiarios ceu alumnos, numero scilicet 40, primum constituendos justum et aequum imo etiam necessarium judicavit ecclesia; cum alias anteaquoque novitii et studiosi recentiores in hac schola patachiensi ad publicum ejusmodi beneficium non illico, ut scholae limina salutarunt, admissi fuerint sed paulo serius et quidem delectu habito. Hac vice tamen ea cautione, ut praesentes eodem beneficio fruantur omnes, sed in posterum recipiendi tamdiu arceantur a publica mensa, quamdiu praesens numerus decreseat ad praescriptum illum numerum; postea vero cum delectu, judicio communi rectorum et inspectorum recipiantur in numerum beneficiariorum, ut ex eodem numero tum officiales tum collaboratores digni et habiles constitui tum denique promovendi in usum scholarum aut ecclesiarum eligi possint.

7) Rectores scholae studiosos sive in scholam sive in classem aliquam sive in collationem recipiendos ex officio teneantur serio examinare, et pro meritis (ex consensu tamen inspectoris) annumerare beneficiariis aut in collationibus aequo iudicio promovere.

8) Rectoribus scholae patachinae severam auctoritatem committimus, pro conscientia et studiosorum meritis ac profectu in litteris, officia rectoratus aut alias promotiones beneficiariis aliisque pariter studiosis offerre: quin etiam in contumaces, qui vano quovis praetextu, fortunae melioris aucupandae causa, honestam vocationem contemnere et procaciter repellere audent, graviore censura animadvertere.

9) Convivia vel symposia studiosorum ad officium rectoratus in alias scholas educendorum, tamquam scandalosa saepius et studiosis tenuioris fortunae nimis onerosa, tam in schola quam extra scholam, penitus interdicta esse volumus.

10) De studiosis ad concionandum emittendis e schola patachiensi confirmatur Art. 29. szathmar-németiensis. (I. Matric. tract. Zempl. Tom. II. 159—165.).

Közli Hegedűs László.

BETHLEN GÁBOR FEJEDELEM NÉHÁNY LEVELE.

I.

Nem régen érkezvén alá onnan felül alumnusunk Szilyási Márton, kit a keresztyén anyaszentegyháznak épületire küldtünk volt fel tanitatni, kit mostan Fejérvárra bocsájtottunk hogy az ott való iskolának mestere lévén, mindenekben annak módja szerint dirigálja. Hagyjuk és parancsoljuk is kegyelmeteknek ez levelünk látván mindjárt adasson alája szekeret lovakat és késérőket, kik Lévaigh vigyék és késérjék. Ebbeli kegyelmetek engedelmességét kedvesen vesszük: Secus non facturi. Datum in libera civitate nostra Tyrnaviensi die 11. Octobr. Anno 1619. G. Princeps.

II.

Gabriel Dei gratia Princeps Transylvaniae partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes.

Ugy vagyon, hogy ennekelőtte harminc lovakat parancsoltunk vala, hogy lövő szerszámink eleiben küldenétek, de a mint hét bányavárosok emberitől értjük, hogy ő nekik szokások törvények az nem volt soha, hogy valamelyféle lövő szerszámok eleiben marhát adtanak volna, már az pedig, hogy a mi kevés marhájok volt is az hadak miatt és egyébképen is igen elveszett, a mint azért ennek előtte magatokat ajánlottátok, akkor tudniillik, mikor innét az lövő szerszámok elől marhátokat haza bocsátottuk, hogy valamikor kívánnók, száz marhát küldenétek, hagyjuk s parancsoljuk is serio ez levelünk látván ahhoz az harminc lovakhoz, kiket ide küldöttetek, mindjárt hetven lovakat avagy ökröket küldjétek és százra töltsétek a mellettek levő emberiteknek életével költségével együtt. Secus non facturi. Datum Posonii die 8. Januarii Anno Domini 1620.

G. Princeps P. S. ennek pedig se órát se napot ne várjátok mindjárt küldjön (küldvén) küldjétek.

III.

Az mely hat száz magyar forintot Pázmán Péter hagyott volt maga bizonyos szükségeire kezeteknél, mivel annak három százát a szent János templomára, mely már az ott levő orthodoxa religion való státus számára építetik, három százat pedig azoknak az deákoknak deputáltuk, a kiknek intertentiójokra annuatim három három száz forintot rendeltünk. Hagyjuk és serio parancsoljuk ebben semmi circuitiot, subterfugiumot nem keresvén sőt minden akadékoskodást hátra hagyván és erre több parancsolatunkat nem yárván, az három száz forintot a megnevezett templomra, három százat pedig azon mi diáknak mox et de facto adjátok oda. Secus sub gravi indignationis

nostrae poena non facturi. Datum Cassovia die 26. marty Anno doi. 1620. Gabriel. — Kraus kezétől, Johannes Kraus.

IV.

Bizonyos szükségünk lévén orvos doctorra más levelünkkel táltuk meg várostokban lakó Graimelius Márton doctort ide hivatván őtet nagy szükséggel. Minek okáért hagyjuk és parancsoljuk nektek serio ez levelünk látván, az megnevezett Doctor Mártont magok szerén éjjel nappal küldjétek ide mi hozzánk Beszterce-Bányára. Secus sub gravi nostra indignatione nequaquam facturi. Datum Novisoli 11. Junii Anno 1620. Gabriel (türelmesen aláírva). Johannes Kraus.

V.

Gabriel Dei gratia regnorum Hungariae Transylvaniaeque princeps ac Siculorum comes etc.

Prudentes ac circumspecti nobis syncere dilecti salutem et gratiam nostram. Petrasko vajda az római császár ő felsége szolgálatjáról elbucsuzván az nemes Magyarország és az mi szolgálatunkra akarván magát adni és háza népét ez országban tartani, minthogy ennek előtte is várostokban volt szokott és rendelt szállások az vajdáknak; hagyjuk és parancsoljuk is háza népe tartására oly illendő szállást rendelvén és mutatván, hogy ha mikor maga ott lészen is lehessen elegendő szállása, háza népét minden bántás és bosszuság nélkül ott békeességben lenni és maradni engedjétek. Secus non facturi. Datum Novisoli die 9. Augusti Anno 1620. Gabriel.

Prudentibus ac circumspectis judici et juratis civibus liberae ac regiae civitatis Tyrnaviensis etc. nobis syncere dilectis.

VI.

Gabriel Dei gratia electus Hungariae.

Mivelhogy Almási Pál nevű váci püspök ez elmúlt besztercebányai országgyűlésében végeztetett articulushoz magát nem akarta tartani, egy értelemben országunkbeli hiveinkkel nem akart lenni, és nem hogy az elmúlt szent Mihály napjára comparealt és obedienciát praestált volna, de mind ez mai napig is extra limites regni lévén, ez hazának közönséges békesége és csendessége ellen, ellenkezőinknek pártjokra vagyon, azt tueallja. Ez okon a mely háza, öröksége és egyéb javai ott Nagyszombatban voltak az országnak arról írott articulussa szerint kegyelmes dispositiónkban levén, azon házat hozzá tartozó minden pertinentiával conferáltuk és adtuk mi vitézlő hiveinknek Török Istvánnak bizonyos számú vitézink kapitányának Rác Mihálynak, Nagy Jánosnak és Cziegezi Ferencnek udvari szolgálóinknak arról írott donationk szerint. Azért hagyjuk és parancsoljuk is serio hűségteknek hogy annak continentíája szerint most mindjárt azon házat és földeit, réteit, szőlőit valamelyeket Almási Pál pap birt, bocsássá-

tok kezeikbe és engedjétek békességesen birniok. Secus non facturi. Datum Posonii die 8. Novembris a. D. 1620. Gabriel.

VII.

Becsületes hiveinket Kassay Istvánt tanácsunkat és Frater Istvánt egyik erdély itélő mesterünket az szent békességnek római császárral ő felségével való tractátusára kelletvén bocsátanunk; mivel mi Erdélyből őket igen sietséggel csak postán hivattuk volt ide hozzánk; ez okon lovaik is magoknak itt nem lévén: igen serio hagyjuk és parancsoljuk hűségteknek, hogy ez parancsolatunkat valami siketségre nem vévén, mindjárt mindeniknek kocsijok eleibe hat hat lovat olyat szerezzetek, hogy mind alkalmazatosan és tisztességesen oda mehessenek rajtok az tractatusnak helyére, és ilyen közönséges jóra nézendő dolgunkban se nekünk se az országnak meg ne fogyatkozzanak. Secus non facturi. Datum ex castris nostris ad oppidum Szencz positis die 21. Septembris Anno Domini 1621. Gabriel m. p.

VIII.

Gabriel DEI gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae etc. REX Transylvaniae princeps ac Sicularum Comes etc. Prudentibus. Istennek kegyelmes segítségéből hadainkkal az Fejér hegyen által költöztünk és nem akarván továbbra is táborunkat életből megfogyatkozni hűségteket intjük sőt hagyjuk és parancsoljuk az városban mindeneknek meghirdetvén az élésnek táborunkban bőven való hordását, az olyan embereket, kik eddig éléshordással szoktak kereskedni, ugyan reája is kényszeritse mentül hamarébb táborunk után élést hozván ezután is hordják szüntelenül, az mint eddig hogy semmit pénz nélkül el nem vettek, ezután is igaz árát mindennek megadjuk. Az hegyen való utnak is félelmes voltát az mi illetné, nekünk Szombat városában elegendő praesidiumunk lévén az kapitánnak megparancsoltuk, hogy az táborunk után élést hozó szekereket mindenkor bátorságos állapottal elkésértesse, ebből is azért akadékok nem lehetvén táborunkat élésből megfogyatkozni ne hagyja. Secus non facturi. Datum ex castris nostris ad Arcem Korlatkó positis die 26. Septembris Anno 1621. Gabriel.

Ugyanazoknak:

Doktor Mártont kelletvén gróf Thurzó Imre ur beteges állapotja miatt curatiojára ide kihivatnunk, hűségteknek hadjuk és parancsoljuk, mindjárt, minden késedelem nélkül jó illendő kocsit és elegendő lovakat adjatok, a kiből sietséggel jó alkalmazossággal ki jöhessen S. n. f. Datum ex castris nostris ad Scalitium positis die 28. Septembris Anno 1621. Gabriel.

A pozsonyi ev. főiskola könyvtárából közli

L. P.

KÖZLEMÉNYEK

a heidelbergi egyetem és könyvtára történetéből.

A heidelbergi egyetem neve a magyar reformált egyház történetében eléggé ismeretes. Wittenbergi bölesöböl keletkezett, majd jó részben svájci tejjel táplált s erősödött evangyéliomi egyházunk a XVI-dik század végső, s a XVII-dik első tizedeiben elvitázhatlanul Heidelberg befolyása alatt fejlődött s idomult, mivel ref. felekezetünknek ez időszakbani jelesebb férfiai jobbára Heidelbergben nyerék képeztetésöket, s hazajöttök után is többszörös összekötetésben állottak az ottani hittudósokkal. Onnan származott a katekhizmus, mely ha nem is teljes formaszerü zsinati közmegegyezés utján, de a gyakorlatban csakugyan szimbolikus tekintélyre vergődött nálunk. Ugyhiszem azért, nem leend egészen érdektelen e beceses folyóirat olvasói előtt a heidelbergi egyetem és könyvtár viszontagságos történeteinek Wundt, Wilken s különösen Engelman idetartozó művei után nyujtandó töredékes vázlata.

A heidelbergi egyetem, életkorára nézve, ha nem is első, de mindenestre tiszteletes helyet foglal el nemcsak Némethon hanem Europa ilynemü nevezetesebb intézetei között is. A bolognai, párizsi, mint szinte az oxfordi és cambridgei egyetemek eredete a középkor homályába nyulik fel, s tűnik el részben. Magyarhonban a valószínűleg I. István által alapított, de az Árpádházbóli királyainkkal együtt elenyészett veszprémi főiskola helyét a Nagy Lajos által alkotott, s V. Orbán pápa által 1367. megerősített pécsi egyetem foglalá el. Németországban csak a prágai (1348.) és bécsi egyetemek előzék meg a heidelbergit, mely 1386-ban alapított I. Rupert pfalci választófejedelem által.

A kor, melyre ezen s még néhány egymás után gyorsan keletkezett egyetemek alapítása esik, a klasszikai műveltség újra éledésének kora volt. Az olasz félszigeten derengő világosság sugárai áthatottak lassanként a merev feudalizmus és nyers ököljog nyügében zsibbadt német földre is. Szabadulni kezdtek a tudományok monopolizáló zárdai börtönükből, s számokra részint az öntudatos akarat, részint a homályosan érző szükség ápoló intézeteket, iskolákat, egyetemeket kezdett alkotni. Igy I. Rupert pfalci választó is, kit a történet lovagias, nagylelkü és jámbor fejedelemnek jellemez ugyan; de a ki önvallomása szerint az anyain kívül más nyelvet nem értett, a prágai egyetemet alapító IV-ik Károly császárral többszörös érülközése folytán jöhetett a gondolatra, hogy székes városában Heidelbergben, hol

már korábban, t. i. 1346-ban is állítot fel kisebbszerű tanintézetet, egyetemet alapítson.

Miután tehát az ezen kor fogalmai szerint nélkülözhetlen pápai megerősítést, s az alkotandó intézet szervezőjéül Ingheni Marsiliust a párizsi híres bölesészettanárt megnyerte: felszenteltette s megnyitatta Rupert az egyetemet 1386. okt. 18-kán. Kezdetben csak három tanár volt, u. m. Ingheni Marsilius logikát, Reginald cisterciata szerzetes a Titushoz írt levél magyarázatát, Wunenberg Heilmann pedig Arisztotelesz fizikáját adván elő. Elég szegényes kezdet; de igen valószínű, hogy a logikával az egész arisztotelikus kholasztika filozofiai rendszert, a Titushoz írt levél magyarázatában az exegezist és dogmatikát, a fizikában az akkori orvostant is befoglalák s úgy a hogy előadák az illető tanárok. Pár hó multán azonban Swerthe Ditmárral és Noyt vagy Noët Járossal, s nem sokára ismét másokkal szaporodtak az új egyetem tanárai, úgy annyira, hogy már az első években csak a filozofiai fakultásban 2 rendes tanár, s 6 szabadművészeti magiszter foglalkozott. A tanulók száma pedig az első évben 500-ra, az alapító Rupert haláláig 1390. 1050-re nevededett.

Az egyetem szervezete Marsilius által a választófejedelem alapítványi okmányában határozottan kifejezett akarat folytán is, mindenben a párizsi minta után idomított. A négy fakultás szerinti osztályozás, ügyvezetés, külső ceremóniák mind modis et maneribus parisiis solitis történtek. A rektor előbb csak a filozofiai fakultások hozzájárultával és félévenként választatott. Közös tanácskozmányoknál csak a fakultásoknak volt egyegy különszavazata: „quia ita est Parisiis consuetum.“ Az egyetemnek a rektoron kívüli hivatalnoka volt a kancellár, rendszerént a wormszi prépost, és a négy konzervator, kiknek az egyetem jogai és szabadalmi feletti őrködés állott kötelességökben.

Az egyetem törvényhozó s végrehajtó hatalommal bírt minden hozzátartozó tagjai felett. Törvényhozói jogát a vál. fejedelem felügyelete alatt, a végrehajtóit a heid. városi előljárással megosztva gyakorolta, mely évenkénti ünnepélyes esküvéssel tartozott magát lekötelezni az egyetemi jogok és szabadalmak tiszteletben tartására. A tanárok, s a tanulókat kosztoló polgárok bizonyos adókönyvésben részesültek. A bérbeadandó szállásokat évenként megvizsgálták, megbecsülték, s a becárnál senkinek sem volt szabad magasabb szállásdíjt követelni. A polgároknak általában fejedelmi kegyvesztés és 60 forint büntetés terhe alatt volt megtiltva a tanulók bárminő bántalmazása vagy háborgatása.

II. Rupert 1390—98. a tanároknak némi dézma és vám illeté-

kekből járó határozott fizetést biztosított. Ő alatta keletkeztek az u. n. Burszák, melyekben bizonyos meghatározott számú s leginkább a szabad művészeti fakultáshoz tartozó tanulók mestereik felügyelete alatt társas lakás és étkezés javadalmaiban részesültek, s melyek részint fejedelmi adományozás, részint egyes jóltevők hagyományaiból állítottak s tartattak fen. Heidelbergben négy Burszáról van emlékezet. A Burszák egyébiránt testületileg is jelentékeny szerepet vittek olykor a kor tudományos vitáiban. Így különösen a nominalisták és realisták között folyt harc alkalmával megtörtént, hogy egyik Bursza nyílt ellenségeskedést folytatott a másik ellen.

III. Rupert is 1398—1410 (1400-tól I. Rupert név alatt császár) nagylelkűleg gondoskodott az egyetemről, szaporította annak jövedelmeit, s pártját fogta a tanulóknak, midőn velök az udvari apródok és polgárok lármás verekedésbe keveredtek. Gyanu támadván ez alkalommal, hogy a választó fejedelemné s fiai idegenséggel viseltetnének a tanulók iránt, Rupert ünnepélyes ígéretet s esküt tétetett nejével s fiaival az egyetem tagjai előtt, hogy mindig oltalmazni s pártfogolni fogják az egyetemet.

E korra esik Prágai Jeromos Heidelbergbeni tartózkodása s fel-tünése. Neki, mint a szabadművészeti fakultás egyik tagjának, joga volt felolvasásokat tartani. De midőn felolvasásaiban kiméletet nem ismerő merészséggel kezdte ostromolni a Heidelbergben uralkodó nominalizmus tanelveit: ő maga az előadásoktól, a tanulók pedig hallgatásától szigoruan eltiltattak. Bezáratván ekként előtte az egyetemi tantermek, Jeromos az állítólag N. Károly korában épült s jelenleg is fenálló Péter templom temetőül használt udvarán folytatta vitatkozásait, hol azonban csak vén asszonyok s parasztok voltak hallgatói. Így jegyzék fel legalább Jeromos ellenei az egyetem évkönyveiben.

Rupert császár építette fel mostani alakjában a szentlélek templomot, melyet utódja III. Lajos vf. közvetlen a pápától függő s gazdag javadalmakkal ellátott székesegyházzá (Stiftskirche) emelt, oly célból, hogy annak javadalmaira mindenkor az egyetemi tanárok közül neveztessek ki 12 kanonok, s ugyanannyi vikárius.

A XV-dik század végefelé nagyszámu jeles bajnokait találjuk Heidelbergben a mindinkább terjedő s erősödő klasszikai műveltségnek. A hires Dalberg, mint a tudomány kedvellő Filep választó (1476—1508.) kancellárja s később wormszi püspök a kor legjelesebb férfait igyekezett maga körül öszpontosítani. Agricola Rudolf, Wessel János (Lux mundi), Reuchlin János s testvérje Filep, Celtés Konrád, Oecolampadius (a vfejedlem fiai nevelője) s Wimpheling részint nyilvános tanári ré-

szint csak magán tudósi minőségben működének ekkor több kevesebb ideig Heidelbergben a tudomány és vallás általánosan szükségesnek ismert reformjai érdekében s harcolának bátran a szellem nélküli alakisággá fajult skholaszticizmus még mindig tekintélyes hadoszlopot képző védőivel. De az ennyi jelesek által megindított szellemi mozgalom a bekövetkezett XVI. század első tizedeiben gyümölcstelen veszteglésbe látszott általmenni. Melancthon legalább, ki 1509—12 itt tanult, s 14 éves korában műbabérosi — baccalaureusi — rangot nyert, panaszkodik hogy az egyetemen szószaporító dialektikán s egy kevés fizikán kívül mit sem tanítottak. Az ekkori választófejedelem V. Lajos 1508—1544. a kezdődő vallásújítási mozgalmak között békeségszerető melléknevének megfelelőleg semleges téren igyekezett maradni, s ő maga a régi egyházhoz hiven ragaszkodván, a fejlődő ellenséges vitatkozásokat, surlódásokat, bár szelid eszközökkel, de erélyesen meg tudta akadályozni. S így alatta az egyetemre nézve ohajtott korszerű reformok is elmaradtak, a megtisztított vallás tanai sem verhettek mélyebb gyökeret; dacára, hogy már 1518-ban, midőn Luther az augusztinusok Heidelbergben tartott konventjén 28 theologiai s 12 filozofiai tétel felett nyilvánosan vitatkozott, több jeles tudósok u. m. Bucer, Schnepf, Brentz, Billicanus mint szinte az egyetemi tanárok, tanulók, polgárok és udvari emberek jelenlétében: sokan hajlandóknak mutatkoztak az általa hirdetett szabadabb tanok befogadására. Az ingatag választófejedelem Luther tanaira nézve egyrésztől ugyan a részrehajlás s szenvedélyesség nélküli vizsgálatot ajánlotta theologusainak; másfelől azonban midőn a Lutherhez szító Mycillust ajánlották Heidelbergbe hellen nyelv tanárául, ő határozottan kijelenté, hogy lutheri vallást követő professzort megtűrni, annyival inkább fizetni nem fog.

Uj korszak nyílt az egyetemre nézve II. Fridrich és Otto Henrik választók alatt. Az első ugyan a császártól féltében csak titkon és inkább megengedőleg pártolá a reformációt, Otto Henrik azonban nyíltan a megtisztított hitfelekezethez állott, s annak elvei szerint módosította birtokaiban mind az egyházigazgatást, mind az isteniszteletet. Ugyancsak 1556-ban az egyetemet is egészen átalakította egy Melancthon részvételével s felügyelete alatt készült szervezet szerint, könnyen gondolható, hogy az új szervezetben a klasszikai műveltség nagyobb terjedelemben tanítására, s a skholaszticizmusnak az evangyéliumi szabad vizsgálódás által háttérbe szorítására volt főtekintet.

Az Otto Henrik által megkezdett egyházat és egyetemet illető reformokat tökéletességre vinni s megszilárdítani igyekezett

III. Fridrik 1559—1576. Elődjei alatt leginkább a szász reformatorok elvei szerint terjedt a megtisztított vallás a Pfalzban, Fridrik is elismerte szimbolum gyanánt a variata augsburgi confessiot, de az urvacsorája felett nagy tüzzel fellobbant vitatkozásokban határozottan a svájciak értelmét pártolá. Így történt, hogy midőn Heszhus heid. luth. szuperintendens kiméletet nem ismerő türelmetlenséggel kezdte sértegetni az u. n. szakramentáriusokat, Fridrik 1560. öt napig tartó nyilvános vitatkozást (Colloquium) rendezett Heidelbergben, s ennek folytán nyíltan a svájciaknak adván igazat, a hallgatni nem akaró Heszhus társaival együtt kiutasítá birtokából, az egyetemi tanszékeket svájci értelmű férfiakkal tölté be, melyenek voltak Olevianus, Ursinus, Tremellius és Boguin, s a fejedelemsége alatti egyházakba általánosan bevitte Olevian tanácsára a genfi egyházszerkezetet. III. Fridrik rendeletére készítették 1562. Ursinius és Olevianus a heidelbergi katechizmust, melyet aztán ő a pfalci egyházak és iskolákkal szimbolikus könyvül elfogadtatott. A hitbuzgó, de erélyét különben szelidséggel párosító III. Fridrik uralkodására egyébiránt lemoshatlan árnyékfoltot vet néhány antitrinitariusféle értelemmel vádolt pfalci pap, névszerint Sylvan, Wehe, Suter és Neuser üldözése, s börtönöztetése, kik közül Sylvan ladenburgi szuperintendenst a tulbuzgó heid. theologusok sürgető rábeszélései következtében 1572. Heidelberg piacán lefejeztette.

Alig hunyt el III. Fridrik, rögtön fordult a kocka, s az általa szilárd lábra helyezett ref. vallást végpusztulás fenyegette. Ugyanis fia VI. Lajos Felső-Pfalzban helytartóskodása alatt a lutheri tant megkedvelte, s atyja holt hírére Heidelbergbe érkezvén, a gyászbeszédhez készülő udvari lelkésznek Tossánnak azonnal kijelentette, hogy nem engedendi atyja holt testének egy kálvinista általi megfertőztetését. Az atyja előtt nagy kegyben állott Oleviant tüstént fogságba záratta, nem sokára pedig Tossánnal együtt Heidelbergből kiutasította. Hasonló sors érte a többi egyetemi tanárokat, kik tanítványaikkal együtt a lutheri értelem elfogadására kényszerítették, s mivel nagyobbbrésint vonakodtak az erőszaknak vakon engedni, kimélet nélkül elbocsáttattak. Hogy mily nagy terjedelemben alkalmaztatott e valláskényszer, abból ítélhetni meg, hogy a Pfalzban ekkor üresedésbe jött papi és tanári állomásokat hatszáznál többre becsülik a történetírók. Az egyetem népsége igen meggyűrült, s voltak kisebb vidéki tanintézetek, melyek egészen tanítványok nélkül maradtak. Így például a neuhauseni iskola kétszáznál felesőbb növendékei közül, mint a térítés végett kiküldött tanácsosok re-

fenálak „csak kettő fogadta el a választó fejedelem ő kegyelmessége vallását.“

VI. Lajos halálával 1583. mint a kiskorú trónörökös gyámja János Kázmér vette át a kormányt. Bátyja VI. Lajos életében a Rajna balpartján eső kerületek kormányzója lévén, már itten is védelme pártfogása alá fogta az üldözött reformátusokat; kormányra léptével azonnal mindenütt megszüntette azok üldözését, s mindkét protestáns felekezetnek egyenlő jogokat akart biztosítani. De a kálvini eretnokséget tartózkodás nélkül szidalmazó tulbuzgó lutheranusok heves ellenzése miatt türelmét veszítve, nemsokára szigorubb eszközökhöz nyult János Kázmér, úgy hogy megesefél szerepekkel ismét megújultak az elődje alatt látott szomorú jelenetek; kivált miután az 1584. Heidelbergben tartott vallásos vita, mint rendesen történni szokott, még magasabban fokozá a két versengő fél közti elkeseredést. A templomokból a néhány év előtt bevitt képek, gyertyák, oltárok ismét kirakattak, a lutheranus papok, tanárok félévre kiadott fizetéssökkel utnak bocsáttattak, s helyökbe a VI. Lajos által számüzött reformátusok állítottak vissza.

János Kázmér az egyetemet tetemes adományozással gazdagította, s annak kétszázados jubilaumát 1586. megtartotta! A Dyonisianum nevű szegénysorsu tanulók ellátására szolgált de elpusztult Burszáát saját költségén újra felépíttette, mely aztán róla Kasimirianumnak neveztetett.

Utódjai IV. és V. Fridrik alatt virágzása aranykorát érte el az egyetem. Az egyetemi törvények az előhaladó kor kívánalmai szerint idomitattak, új tanszékek állottak fel, s a tudomány valamennyi ágaiban a kor és felekezet legjelesebb férfiai lobogtatták a szellemi világosság szikráját. Legyen elég az ekkori tanárok közül Paraeus Dávid, Tossan Pál, Scultet Ábrahám, Sohn, Periscus, Stenius Gruterus, Melissus neveit említeni.

De e virágzó állapotnak nem sokáig örvendhetett Heidelberg egyeteme. Bekövetkezett a harminc éves háboru. A csehek által királylyá választott V. Fridrik a fehérhegyi csatában tönkre tétetvén, pfalzi birtokát s különösen Heidelberget a Tilly által vezetett győztes liga seregei szállották meg 1622, a gyönyörű könyvtárak elraboltattak, a reform. tanárok, s tanulók szélylyel futottak. Ez időtől fogva teljes harminc évig romok alá temetve hevert az egyetem, s lebegett felette a pusztulás angyala. Bajor Miksa ugyan, ki Pfalzt II. Ferdinánd által magának adományoztatta, 1629-ben egy r. kath. egyetem felállítását tervezte Heidelbergben, de szándékában a svédek előnyomulása által meggátoltatott.

A vesztfáli béke után Károly Lajos a szerencsétlen V. Fridrik fia ősei örökét részben visszanyervén, első gondjának ismerte, hogy az egyetemet új életre költse halottaiból, s csak ugyan már 1652-ben megkezdette abban az előadásokat. Károly Lajos maga is tudományosan képzett ember lévén, mindent elkövetett hogy azt korábbi virágzó állapotjára emelje, s az általa meghívott és megnyert sok jeles tanár neve után ítélve örvendetes siker is látszék törekvését jutalmazni. Az ő idejébeni tanárok közül nevezetesebbek Tossan Henrik, Chuno Dávid, Hottinger Henrik, Spanheim Fridrik, Heidegger Henrik, a híres jogtudós Poffendorf Sámuel stb. A nagyhirű Spinozát is ohajtottá volna a felvilágosodott szellemű Károly Lajos megnyerni, meg is hívta egy tanári székre: Spinoza azonban tartván tőle, hogy a biztosított óltalom és tanítási szabadság mellett is kellemetlen zsurlódásba jöhetne a bevett hitfelekezet féltékeny orthodox érzületével, nem fogadta el a kecsegtető meghívást, s tovább is megmaradt annyira kedvelt független helyzetében.

Károly Lajos fiában a csak öt évig uralkodott Károlyban a család is kihalt, s annak mellékvonalára a r. kath. vallású Neuenburgi ágra szállott a pfalzi választóság. Az egyetem háromszáz éves jubilauma már az ezen ágból Filep Vilmos által tartatott meg harmad napig tartó nagyszerű ünnepélyekkel. Ez után csakhamar kitört az Orleansi háboru, XIV-ik Lajos seregei tüzzel vassal rohantak a Rajna parti tartományokra, Heidelberg csaknem földdel egyenlővé romboltatott, az egyetem újra feloszlott s elpusztult 1693.

A ryswicki béke után annyira mennyire újra üdülni kezdett a már másodizben tönkre jutott intézet, de korábbi virágzó állapotjára az egész XVIII-dik század folyta alatt sem emelkedhetett fel. A katolikus uralkodók ugyanis jobbára jezsuita befolyás alatt állottak, s e befolyás mindig nagyobb tért tudott foglalni az egyetem életében, s megsibbasztá annak szabad békés fejlődését.

Már 1705. az 5 református tanár mellé, s azok protestatiója dacára ugyanannyi jezsuitát nevezett ki János Vilmos választó. Lehet gondolni, hogy az érdeemes jezsuita atyák, ha szinte voltak is köztök békésebb szellemű s kitünő tudományosságu kivételek, itt sem tagadák meg mesteri hálózatú rendjök elveit; s oda vitték nem sokára, hogy a református tanárok mindinkább háttérbe szorítottak, s ugyszólván csak türt vendégekké lettek az egyetemen. Már 1715. nem voltak képesek meggátolni, hogy Usleben nevű jezsuita tanár nyilvános előadásban veritas toti mundo declarata

gyanánt ne hirdesse e következő nyomtatásban előlegesen közzétett három tételt: 1) Hogy egy igazhitű katolikus keresztyén sem szenvedheti meg jó lelkiismerettel az eretnekek különösen a kálvinisták társaságát. 2) Hogy ezen eretnekek hivataloktól sőt életöktől is megfosztandók. 3) A fejedelmek, kik az egyház kívánatára sem eszközlik az eretnekségek kiirtását, letehetőek, s birtokaik más kath. fejedelmek által elfoglalandók. E tételek egyébiránt meglehetősen zajt is okoztak; a regensburgi birodalmi gyűlés Usleben elmozdítását s megbüntetését határozta el, de ő hatalmas pártfogója védszárnyai alatt még évekig háborítlan maradt Heidelbergben.

Károly Filep alatt 1716—1742. még keserűbb gyümölcsöket termett a jezsuiták ármányos befolyása a pfalzi protestánsok s így egyetemök számára is. A heidelbergi szentlélek templom, melynek közfallyal elkülönzött khorusát már 1705. kénytelenek voltak a protestánsok a katolikusok használatára átengedni, most erőszakkal egészen elfoglaltatott, a heid. katekhizmus példányai beszedettek s elkoboztattak. E sérelmek ugyan több protestáns fejedelmek komoly beavatkozásai következtében nemsokára megorvosoltattak, a vita alatti templomban a mai napiglan fenálló közfal ismét felhuzatott, a katekhizmus használata a botránkozás kövéül állított 80-dik kérdés (a mi magyar kiadványainkban is végrehajtott) megcsönkítésével újra megengedett: de lehet gondolni, hogy az idegen beavatkozás felhívása által ingerlett választó fejedelem, ki bosszujában székhelyét is áttette Heidelbergből Mannheimba, a titkos jezsuita zaklatások ellen ezután sem oltalmazá tartományában s az egyetemen a protestáns elemet.

Károly Theodor hosszú uralkodása alatt (1742—1799.) sem sokkal jobb napoknak örvendhetett az egyetem. Nevelte ugyan ő a tanárok számát, de leginkább csak jezsuita s más nemű szerzetesekkel: a protestáns theologia folyvást üldözött mostohagyermekként tengődött. A jezsuiták még a rend eltöröltetése után sem bocsáták ki darab ideig kezökből az egyetem ügyeibe való befolyást, tanszékeiket pedig jobbára Franciaországból hozott Lazaristák foglalák el, kik a német nyelv s irodalomban többnyire járatlanok valának. E korszakbeli tanárok közül említést érdemelnek: Brünings, Büttingshausen, Heddäus theologusok a Wundt testvérpár historikusok, Mai, Majer, Zentner, Gamsjäger, Overkamp természet- és jogtudósok.

A francia forradalommal bekövetkezett háboru viszontagságai teljesen megakaszták a különben is gyengélkedő egyetem életfolyamát, s azt ismétli végromlásra juttaták.

A lünevillei békében Heidelberg a pfalzi választóság egy részével a badeni határgróf később nagyhercegi címet nyert Károly Friderik birtokába jutván, ez azonnal megkezdette az egyetem helyreállítását, mely azóta róla s az első alapítóról nevezetik Rupperto-Carolinának. A háboru, s a békekötés általi birtok változások elveszett elpusztult jövedelmező jószágok helyett az állampénztárból 40 ezer rajnai forintnyi évi illeték határozatott az egyetem fentartására, mely öszveg azonban később tetemesen neveltetett, úgy hogy jelenben 100 ezer forintnál is jóval több fordítatik a mondott célra, ide nem értvén az egyetemi gyűjtemények, kórház, s a közelebbi mult években egy gyönyörű vegytani laboratorium építésére fordított tetemesebb rendkívüli kiadásokat.

Az új életre támadt egyetem e század folytatában sikerrel törekedett régi jó hírnevének visszaszerzésében. Itt is érezhető volt ugyan az európai béke helyreálltával létesült szentszövetség szellem zsbibasztó féltékeny ellenörködése; itt is tapasztalható, mint Európaszerte mindenütt a státushatalomnak a tanitásszabadság korlátozására s a tanintézeteknek államgépekké alakítására irányzott törekvése: de másrésről a kor intő szavára inkább figyelő, s a nagy többséghez képest szabadelvűnek mondható bádeni kormány dicséretére el kell ismerni, hogy a heidelbergit a többi német egyetemek közül kevés, talán egy sem előzi a kor igényeivel haladó szabadelvűségben.

A tudományos erőt illetőleg, e század kezdete óta folyvást egész seregét látjuk itt a német tudományosság zászlóvivőinek. Csak az ismertebb neveket említjük fel a század kezdete óta Heidelbergben működött s jelenleg működő tanárok közül:

a) A theol. fakultásban, melynek katolikus része 1806. Freiburgba tétetett át, a híres rationalista Paulus, Daub, Schwarz, Abegg, Manheinecke, De Wette, Ullmann Umbreit s jelenleg Rothe, Schenkel, Hundeshagen, Hitzig.

b) A jogiban: Thibaut, Zachariä, s jelenleg Mittermaier, Wangerow, Rosshirt, Zoepfl stb.

c) Az orvosiban Moser, Nägele, Gmelin, Geiger s jelenleg Tiedeman, Chelius, Puchelt stb.

d) A filozofiaiban: Wilken, Creuzer, Reinhard, Hegel, Eschenmayer, a mostanában elhalt agg Schlosser s jelenleg Gervinus, Leonhard, Rau, Reichlin, Meldegg a híres vegyész Bunsen, a kitünő történész Häusser, Bähr, Weil stb.

Az egyetem rektora mindig a nagyherceg. A prorektor, ki mint ennek helyettese viszi az egyetem közigazgatási ügyeit évenként választatik a rendes tanárok közül és által, oly megszorítással azonban, hogy azoknak egyenként bepecsételt szavazatai Karlsruheba küldetnek a belügyminiszteriumhoz, s ott felbontatván, a nagyherceg a három legtöbb szavazatot nyert egyén közül nevezi ki a prorektort.

Tanárok száma a múlt 1860—1. évben; rendes tanár 32 rendkívüli 18, magántanító (Licentiat, privatdocent) 30, összesen 80, ide nem számítva az élőnyelvek, zene, rajz, lövágás, vívás tanításával foglalkozó 12—15 egyént. Tanulók legnagyobb számmal a jogi fakultásban, rendszerint ide tartozván az összes létszám két harmada, úgyhogy a joghallgatók számára nézve Rauter 1853-dik kimutatása szerint csak Bécs, Berlin és München előzik meg Heidelberget. A tanulók összes létszámát illetőleg pedig az idézett kimutatás szerint 8-dik helyen áll Heidelberg a 28 német egyetem között. (Bécs 2403, Berlin 2166, München 1893, Prága 1169, Bonn 896, Boroszló 837, Lipcse 794, Heidelberg 752 tanulót számlált 1853-ban). Heidelbergben a létszám a legközelebbi években is csaknem ugyanaz volt; 720—780 között változván itt, mint a vele igen egyforma népességű Göttingában és Tübingában a tanulók száma.

A theologiai fakultásban 4 rendes tanár 80—90 tanítványt számol rendszeren. A theológiát hallgatók ily csekély számának egyik oka alkalmasint a stipendiumok, convictus hiánya, másik pedig, mivel kevés számú theol. tanár lévén, a hallgatandó tantárgyak választásbani korlátozottság sokakra nézve szükségképen érezhető.

A theol. tanárok közül Rothe Richardot bár röviden, de érdekes vonásokkal jellemzé Schwarz után Imre Sándor a becses füzetek II-dik évfolyamában 852—853. lap. Annyi igaz, hogy Rothe a maga nemében egyetlen, s a jelenkori német theologusok sorában igen kitűnő helyet foglal el. Nem érzem magam hivatva, hogy Rothe ritka alapos mélységű, bár nem minden ponton egyenlő sikerrel találó spekulatív tanainak önálló bírálati ismertetésébe bocsátkozzam: szabad legyen csupán hivatkoznom Schwarz Károly zur Geschichte der neuesten Theologie című művének 279—304. lapjaira, hol Rothe theol. irányelveinek az ismertető szelleműségeivel készült rajza található.

Schenkel Dániel egyike szintén a német protestáns theologia nevezetesebb szereplőinek. Írói termékenységét bizonyítják dogmatikáján kívül, (melynek ismertetése a SPF. IV-dik évfolyamá-

ban 456—473. lapokon közöltetett) számos művei, melynek: *Die religiöse Zeitkämpfe*, *Das Wesen des Protestantismus*, 3 kötet. *Das Princip des Protestantismus*, *Unions Beruf des Protestantismus*, *Die Reformatoren und die Reformation* stb. mint szintén a különféle egyházi folyóiratokban, lapokban s a Herzogféle Encyclopaediában közlött dolgozatai. Műveiben többnyire a két prot. felekezet közti unio, és pedig nemcsak az egyház igazgatási külső formalis, hanem hitágazati symbolica unio mellett buzgólkodik. Schenkel egyideig a darmstadti *Allg. Kirchenzeitung* kiadótársa is volt, de pár év óta külön egyházi folyóiratot szerkeszt Heidelbergben. Igazgatója egyszersmind a theol. fakultással kapcsolatban álló papi szemináriumnak.

Hundeshagen több önálló s folyóiratokban közlött művek szerzője. Schleiermacher követői közzé sorozza, műveit azonban, bár több tekintetben jelességüket elismeri, szigorubb következetesség s mélyebb alaposág nélkülieknek tartja a kritikai közvélemény.

A negyedik theologiai tanár Hitzig csak a múlt év tavaszán hivatott meg a meghalt Umbreit helyébe Zürichből. Hitzig mint jeles exegeta ismeretes, s megnyerése méltó díszére szolgál a heid. theol. fakultásnak.

Könnyen gondolható, hogy kivált a könyvnyomtatás használata előtti korban, midőn a tanítás és tanuláshoz szükségelt művek megszerzése legtöbb egyesekre nézve lehetetlenséggel határos feladat volt, egy tudományos intézetnél legelső s halaszthatatlan életszükség vala a közkönyvtár. Kétségtelen azért, hogy Heidelbergben is mindjárt az egyetem alapításakor volt gondoskodva eme fontos szükség kielégítéséről. Az idetartozó legrégebb adat azonban csak 1398-ról szól, midőn t. i. a szabadművészeti fakultás könyvtára az egyetem első kancellárja Geylnhausen Konrád s első rektora Ingheri Marsilius gyűjteményeivel öregbedett. És mivel ezen adat szerint Marsilius könyveiből csak a fakultás szakkörébe eső művek jutottak a szabadművészeti könyvtár birtokába: erős valószínűséget nyer azon másunnan is következtethető állítás, hogy nemcsak a szabadművészeti, hanem a többi három fakultásnak is volt mindjárt kezdetben egy közös könyvtára, melyhez Marsilius többi könyvei csatoltathattak. A 14-dik század utolsó, s a 15-dik első éveiből pedig már több világos adat maradt fen, mindkét könyvtárnak vásárlások és ajándékozások általi gyarapodásáról.

E két könyvtáron kívül nemsokára egy harmadik is keletke-

zett Heidelbergben. A szentlélek templom ugyanis 1417. székesegyházzá emeltetvén, benne könyvtár is alapított, mely minthogy a székes egyházhoz kapcsolt javadalmak is csaknem kizárólag a tanárok számára rendeltettek, szintén az egyetem használatára s felügyelete alatt állott. E könyvtár a nevezett egyház khórusában volt elhelyezve, s gyarapítói közül említést érdemel III. Lajos, ki azt 152 nagyrészt latinnyelvű kézirattal ajándékozta meg 1421. A XV-ik század utó s a XVI-ik első feléről igen kevés s hiányos adat van ezen három könyvtár történetét illetőleg, pedig épen ezen időszakban örvendhettek azok mindig nagyobb szerű gyarapodásnak, s emelték Heidelberget az akkori tudományos műveltség egyik nevezetes központjává.

De mind a három eddig említett egyetemi könyvgyűjtemény elhomályosítá a XVI-dik század második felében a negyedik heidelbergi t. i. a választófejedelemi könyvtár. Tulajdonképeni alapítója volt ennek Filep választó (1476—1508.) aki Dalberg, Agricola, Celses és Reichlin nagyszerű férfiak segédelmével a keletrómai birodalom pusztulása után nyugotra, s különösen Olaszhonba menekült görög tudósoktól igen sok becses hellen és latin kéziratot vásároltatott össze, szorgalmasan gyűjtögetvén e mellett a régi német írók műveit is. Megszerezte a Dalberg Agricola, a híres Lorsche zárdá, s a Jeruzsálemben meghalt János választófejedelem gazdag gyűjteményeit is. Filepnél azonban még talán nagyobb érdemet szerzett magának ama könyvtár gyarapítása körül Otto Henrik, ki ifjúságában tett jeruzsálemi utazásából igen sok nyugoton akkoráig ismeretlen hellen, héber, arab és szyrus kéziratot hozott magával. Majd midőn uralkodásra jutott, egy Eisner nevű tudóst utaztatott Francia- és Olaszországban könyvek vásárlása végett. Az eltörölt zárdák valamennyi becsesebb kéziratait könyvtára számára szerezte meg. Heidelbergbe könyvnyomtatókat s kereskedőket édesgetett, s a már meglevő könyveket diszes borítékba köttette. Az ekként tetemesen megnövekedett s akkoráig a vár egyik fényes teremében tartott könyvgyűjtemény számára Otto Henrik (kinek építkezési szenvedélyét a várkastély gyönyörű olasz renaissance stílű s állítólag Angeló Mihály terve után épült keleti szárnya, az u. n. Heinrich Ottobau, bár romokban ma is dícsőitve hirdeti) külön könyvtár épületet szándékozott a várban emeltetni. Annak elkészülendéig azonban, az egyetem beleegyezésével a szentlélek templom khórusába szállíttatá el a könyveket. Otto Henrik csak hamar meghalt, s könyvtárépítési terve magával együtt sirba szállott. Így a fejedelemi könyvgyűjtemény továbbra is a templomban

maradt. Hogy az ottani régibb gyűjtemény a fejedelmivel, vagy a mi valószínűbb az egyetem más régibb könyvtáiraival egyesítettett vagy továbbra is elkülönözve maradt-e nem bizonyos. Annyi bizonyos, hogy ez időtől fogva a szentlélek templom khorusában levő könyvtár, nem mint fejedelmi magán tulajdon, hanem mint a kormány igazgatása alatt álló országos könyvtár — Bibliothekā palatina — említettik. Otto Henrik utódai hasonlólag nagy gondot fordítottak e könyvtárnak régi kivált német kéziratokkai gazdagítására. A többé kevésbé fontos szerzeményeket nem említve: 1584. a Heidelbergben lakott s ott meghalt durgazdag Fugger Ulrik könyvtára is azzal egyesítettett. Fuggernek oly nagy szenvedélye volt a könyvek s kéziratok gyűjtögetése, hogy azokra fordított temérdek költségeséért rokonai egy ízben mint tékozlót fogták vád alá. Gyűjteményében csak a kéziratok száma meghaladta a kétezeret.

Hogy a több mint kétszázad lefolyta alatt folytonosan gyűjtögetett heidelbergi könyvtárak, kivált a klasszikai műveltség újra ébredése s a reformáció által előidézett szelleméleti pezsgés korszakaiban, mily nevezetes emeltyűi lettek a németországi s illetőleg európai tudományosságnak: könnyen elgondolható. Mennél inkább gyarapodtak e könyvtárak, annál inkább volt gondoskodva, hogy bárki által könnyen hozzáférhetőkké, s használhatókká váljanak. A XVI. és XVII. században több tudós dicsekedve említi azon előzékeny készséget, gyámolítást, melyet a heidelbergi könyvtárak használatánál tapasztaltak. A híres Saumaise (Salmasius) ifjúkorában kath. szülei ellenzése dacára sietett az eretnek Heidelbergbe, az ottani világhírű könyvtárak megismerése végett, s onnan adta ki a hellen anthológiát s más műveit. Az angol Greaves s a hollandi Erpenius szintén ide jöttek az arab kéziratokat buvárolni, melyek közül többeket ismertettek meg a tudós világgal. Legyen elég a heidelbergi könyvtárak, s különösen a palatina akkori méltó nagy hírének bizonyosságául felhozni a német birodalmi pápai nuncius Caraffának arról írott eme szavait: *et copia librorum, et raritate manuseriptorum omnibus aliis in Germania et forsan in Europa Bibliothecis antecellebat.*

A bekövetkező harminc éves háboru mindjárt kezdetén megfosztá Németországot e drága kincsétől. 1622. szeptemberben Tilly megrohaná s feldulá Heidelberget, mint a fehérhegyi csatában két országot vesztett szerencsétlen V. Fridrik székes városát. A könyvtár hadi zsákmányul tekintetett, s belőle a hagyomány szerint a dühös ligista harcosok által sok széylomboltatott. A leydeni könyv-

tárban van egy codex, melyet a benne olvasható egykoru feljegyzés szerint Heidelberg bevétele után negyednappal egy katona rabolt a választófejedelmi könyvtárból s egy félforintért és négy kenyérért eladott. E codex sorsára bizonyosan sok más kerülhetett a Heidelberg bevétele után több napig engedett szabad rablás ideje alatt. Az egész könyvtárra azonban több felől sovár pillantások voltak szegezve. A jezsuiták kölni kollegiumok számára kívánván megszerezni, tekintélyes összeget ajánlottak érte a győztes Bajor Miksának. A római kuria pedig, mely már a háboru kitörése előtt számított a híres pfalzi könyvtárnak a vatikánival leendő egyesítésére, egész befolyását latba vetette a becses zsákmány elsajátíthatása végett. S csak ugyan Bajor Miksa részint vakbuzgó engedékenységből, részint mert politikai terveire nézve szüksége volt a római pápa jóakarátára, a regensburgi gyűlésen által is ajánlotta azt a pápai nuncius Caraffának. A chiozzi születésű tudós Allaci Leo küldetett tehát pápai biztosul még 1622 decemberében Heidelbergbe, ki is a következő év januárjában 100 mások szerint 200 öszvéren szállította az Alpokon keresztül a heidelbergi könyvtárak legbecsesebb kincseit. Allacinek utasítása szerint a kéziratokra volt különösebb gondja, ezeket szedte össze s vitette el nemcsak a választófejedelmi, hanem a többi egyetemi könyvtárakból is. A zsákmány legbecsesebb része ugyan a mai napig Rómában levő 431 görög, mint szinte a legtöbb keleti és német kéziratok az elsőből, míg a kétezerre menő latin kéziratok legalább fele részben az utóbbiakból válogattattak össze.

Az ekként Rómába szállított zsákmány a vatikani könyvtárba kebeleztetett be. VIII. Orbán pápa (1623—1644.) egy külön termet nagy költséggel diszítettett fel a bibliotheca palatina név alatt állandóul elkülönözve hagyott gyűjtemény számára, s 30 szekrényben állíttatta fel annak pompás új kötésekre öltöztetett codexeit. A heidelbergi könyvtárak Rómába nem vitték a kötetek számára nézve okvetlenül tetemesebb maradványának sorsáról nincs semmi bizonyos adat. Egy része némelyek szerint ugyancsak Rómába a híres Barberini palota könyvtárába került volna. Valószínű, hogy Bajor Miksa saját városába Münchenbe is sokat szállíttatott belőle.

A vesztfáli béke után az ősei birtokába visszaállított Károly Lajos választó azonnal lépéseket tett a könyvtár meglevő maradványainak visszaszerzésére. De Rómában siker nélkül zörgetett, csak nagyatyjának saját kéziratú naplóját kapván onnan vissza. A másuvá került kéziratokból is csak néhány csekélyebb becsű darabot fedezhetett fel. Ezeket s az egyetemi könyvtárak nagyobb számú kézirati s nyomtatványi maradványaival, Pareus Freher és mások meg-

vásárolt gyűjteményeivel egyesítvén : egész buzgalommal látott egy új könyvtár alkotásához, midőn kiütött az orleansi háboru, s Heidelberg új gyarapodásnak indult könyvtárával együtt egészen felégettett. 1693.

Tíz év múlva kezdett phönixként hamvaiból ismét új életre támadni a könyvtár. János Vilmos választó ugyanis 1703. megvásárlá annak alapjául 6000 talléron a híres humanista Grävius ötezer kötetből s közte igen sok becses incunabulumból álló gyűjteményét, mely aztán az egyetem négyszázados jubileumáig 1786. 18 ezerre nevedett. Majd e század elejétől kezdve a badeni kormány gondjai alatt mindinkább örvendetes gyarapodásnak indult. Tetemesen öregbedett a többek közt az egyetemhez csatolt országos gazdasági intézet 9000-re menő könyvtárával, s a Rómából visszakerült közel ezernyi ó német kézirattal. 1830 körül pedig a Bóden tó mellett levő Salmansweileri apátságnak egyideig az uralkodó család magán birtokában volt 20—25 ezerre menő könyvtára egyesítettet vele. A könyvtárnak rendes vásárlások általi gyarapítására ugyan meglehetősen szerény összeg u. m. előbb 1500 később 3000 forint volt évenként utalványozva, de ez legujabban tetemesen felemeltetett. Jelentékeny gyarapodása van ezenkívül a könyvtárnak néhány évtized óta a helybeli muzeum társaság által járatott számos (100-nál jóval feleesebb) hirlapok és folyóiratok példányainak évenkénti megnyeréséből.

Nem mellőzhetjük a heid. könyvtár viszontagságainak jelen áttekintésénél a régi kéziratok egy részének a kétszáz éves római fogásból való hazaszabadulása történetét.

Midőn a második párizsi béke alkalmával a győztes szövetségesek a Napoleon által Párizsba hurcolt művészeti s más régiségi kincseket az illető tulajdonosok számára visszakövetelék : a pápa a híres Canová két más tudóssal együtt Párizsba küldé, hogy a többek között azon 500 becses kézirat visszaállítását eszközölje, melyet a vatikani könyvtár 1797. a torentinói békében s annak egyik árál kényszerült a franciáknak átengedni. Ezen 500 kézirat között 38 darab a régi heid. könyvtárból való volt. Értesülvén erről a heidelbergi egyetem, akkori prorektorát Wilken udvari tanácsost Párizsba küldötte a 38 kézirat visszaszerzésének megkísértése végett. Wilken sikerrel is járt, mert kívánsága a badeni követség s a Párisban levő több német államférfiak által a német nemzet közös ügyeül tekintetvén, erélyesen támogatott ; s a pápa nem egy könnyen beleegyezett, hogy a kérdéses 38 kézirat a porosz uralom alá esőnek gondolt heidelbergi egyetem számára visszaadassék. Csakugyan 1816. januárban Humboldt Vilmos

frankfurti porosz követ, s ettől Wilken az egyetem nevében át is vette a kéziratokat.

E szerencsés kísérlet egy ujabbra bátorította a heidelbergieket, hogy t. i. Rómában levő egész könyvtárak visszanyerhetése végett tegyenek lépéseket; tekintetbe vévén kivált az akkori viszonyokat midőn a pápa jó részben német fegyvereknek s fejedelmeknek köszönhető világi hatalma visszanyerését. Wilken tehát még Párisban szerkesztett egy emlékiratot, mely a badeni követség útján a porosz, angol, orosz és osztrák miniszterek ajánló jegyzékei kíséretében Rómába küldetett. A porosz kancellár herceg Hardenberg Consalvi pápai államtitkárhoz menesztett sürgönyében, tapintatteljesen a főnyomatékot nem annyira a heid. egyetemnek a kérdéses könyvtárhoz való kétségtelen jogigényére akarta fektetni: mint inkább a pápa ő szentsége méltányos nagylelkűségétől kívánta várni az ügy eldöntését. E finom tapintatosság, s a többi hatalmak egyhangu előterjesztései nem is maradtak minden siker nélkül. A bibornok államtitkár, a hatalmasságok előterjesztéseire ügyes diplomatához méltólag fejtegeté ugyan, hogy a vatikán teljes joggal bírja a pfalzi könyvtárt, mert Bajor Miksa a császári adományozás és örökösödés folytán jogszerű birtokosa volt Heidelbergnek a könyvtár átengedésekor, melyet egyébiránt nem is annyira ajándék, mint a római udvartól nyert tetemes segély kárpótlása fejében adott által a vatikánnak. De meg — ugymond — a könyvtár két száz esztendő s háborítlan birtoklása (hihetőleg szándékosan feledé a bibornok Károly Lajosnak 1652-diki reclamatióját) oly erős tulajdoni jogot képez, melyet az államok nyugalma és biztonsága veszélyeztetése nélkül senki sem vonhat kétségbe stb. Mind a mellett ő szentsége a porosz király iránti különös tisztelet és háládatosságból, őt t. i. a porosz királyt megajándékozva a palatina könyvtárban ő német kéziratokkal, melyeket aztán ő felsége ha úgy akarja, oda engedhet a heidelbergi vagy bármelyik más német tudományos intézetnek. Sikertelen volt minden további kísérlet a görög, latin és keleti nyelvű kéziratok kinyerhetése végett: a római kuria nem engedett, mindössze is négy közvetlen Heidelberget illető latin codexet ajánlván még vissza. Meg kelle azért a nyert engedménnyel elégedni s Wilken 1816 átvette s hazaszállította a 847-re menő ő német kéziratot, mely mint könnyen gondolható kétszáz éves fogsága alatt elásott kincsként s ritkán háborított nyugalomban hevert a vatikán szekrényeiben. A porosz király természetesen nem kívánható a neki ajándékozott becses gyűjteményt magának tartani, hanem átengedé régi jogos birtokosának azon méltányos feltétel kikötése mellett, hogy a kéziratokat szabad legyen az összes német haza minden tagjainak tetszés s szükség szerint használni, s rólok másolatokat venni. Becses

nyeremény volt a német irodalomra nézve a 847 kéziratok visszakerülte, mert igen sok addig ismeretlen vagy feledékenységbe ment történeti s költészeti művek jöttek ebből napfényre, különösen Grimm, Görres, Beneke, Moné és mások által. E kéziratok névsorát s rövid ismertetését megolvashatni Wilken ily című művében: *Geschichte der Bildung, Beraubung und Vernichtung der alten Heid. Büchersammlungen nebst Verzeichnisse der aus Rom nach Heidelberg zurückgekehrten Handschriften.* Heid. 1817.

A könyvtár jelenleg 170—180 ezer kötetet számlál, a németországi számos nagy könyvtárak között elég tekintélyes helyet foglal el. 1830 óta egy a város által átengedett célszerűen átalakított három emeletes épületben van felállítva, az egyetemi főépület közelében. Főkönyvtárnok Bähr, segédek Well és Thibaut. A könyvtár a délelőtti órákban naponként nyitva áll bárkinek használatára.

Hungaricumokra nézve jelenleg igen szegény a heid. könyvtár: de gondolható, hogy a 30 éves háborubani pusztulás előtt, midőn a magyarokat többszörös viszony esatolta az egyetemhez, azokra is kellő figyelem fordított. Ezt látszik bizonyítani azon egyetlen bár később korbelt adat is, mit Párispápai Rudus Redivivum ában olvasunk, hogy ő a Bethlen Gábor s Pareus, általa közzé is tett leveleit 1672. körül „in bibliotheca publica archipalatinali Heydelbergensi manu propria descripsit. E leveleknek ma már semmi nyoma, az 1693-diki felégetéskor semmisülhettek meg.

A Rómából visszakerült kéziratok közt van *Ungarische Chronik* cím alatt, Turócinak legrégibb kiadásával egykoru, bár Mátyás halála után bevégezett német fordítása. A kodex pergamen kötésű, 170 kis másodrét papír levélre terjed. Első levelén egy a magyarok kijövetelét ábrázoló durva színezetű s általában igen ügyetlen kézre mutató rajzolat. A hét vezér megannyi külön színű zászlóval, s a kozákokéhoz vagy talán cserkeszekéhez hasonló csucos süvegben. Az asszonyok nagy podgyászakkal, karkokon emelt gyermekekkel, s pórázon vezetett házi állatokkal. Az egész képen, mely önkénytelenül Petőfi vándor élet című genréjét juttatja eszünkbe, csak a lovak cifra sallangos szerszáma árul el némi magyaros színezetet. A szöveg közt szintén a címképhez hasonló primitív arcképei a királyoknak s vezéreknek. Boszantólag miserabilis alaknak van kivált ábrázolva Hunyadi János (Janusch weyda) Etele sem a tradicionalis sas orral, s villámló szemekkel van rajzolva, hanem pisze orral, hirtelen szőke hajjal, nagy pofók képpel, kezében király pálcával, keresztes almával. A krónika szövege ugyan csak

1470 körülig terjedő történetekről szól, de legvégül Mátyás halálára irt pár distikhon áll *).

Ugyancsak a Rómából visszakerült kéziratok közt van egy ily című magyar krónika: Heinrich von Muglen, Chronik von Ungarn bis zum Jahre 1333. Ezen nehezen olvasható sűrű betűkkel, 35 kéthasábos kis másodrét levélre terjedő papír anyagu kodex több más nemű kéziratokkal van együvé kötve. Iratása nehezen vihető a XV-ik századnál korábbra. A levelek a könnykötő gondatlansága miatt sok helyt rendetlenül következnek egymásután, s ennél fogva nem lehetetlen, hogy hézagos is a kézirat. A krónikairó Muglen neve a német költészeti irodalom történetén kívül Szalay, Horváth ráhivatkozásaiból is ismeretes előttem, de megvallom, nem tudom ki van-e adva valahol itt említett műve, vagy nincs.

Turóci és Muglen krónikáján kívül nem találtam jelentékenyebb becű hungaricumot. Van egy pár, néhány lapra terjedő, korukban a mai hirlapokat pótolhatott iromány ilyen címek alatt: 1) Neue Zeuttung ausz der Stat Wien wie es ergangen mit der Schlacht von Ofen, wie der untreu Minich (Martinuzzi) mit seiner Verretterey die Christen-

*) Nem állhatom meg, hogy e helyen meg ne emlékezzem hies Corvinánknak egy becses ereklyéjéről, melyet a stuttgarti kir. könyvtár kézirati ritkaságai közt volt szerencsém láthatni. Ez egy 371 foliant pergamen levélre írott kodex. Címje szerint: hoc volumen continet expositionem S. Augustini in Psalmos David a 1-mo usque ad LVII. Veres szatyánnal borított kültábláján csinos arabeszek között két külön helyen bemetszve díszleg a Hunyadiak gyűrűs hollója, s Magyarország cimere. Az egész kodexet pedig igen sok gyönyörű miniature festmények ékesítik. Különösen a szöveg első lapján a kezdetű miniature-jén kívül, több cimert s két püspöki alakot ábrázoló festmény között látható (ismét) Magyarország két angyal által tartott cimerepaizsa. A paizs négy mezőre van osztva; a két felsőben a négy folyam s három bérc; az alsók egyikében három koronás fő (Dalmacia cimere) másikában egy koronás oroszlán. A négy mező összességellésénél vont kis körben pedig a gyűrűs holló van. A kodex első tiszta lapján levő nem igen régi francia bejegyzés Mátyásnak a budai könyvtárra fordított pazar költelekezéseiről szóló közönségesen ismert adatokat felemlítvén, a kodex miniature díszítőjének Gherardót tartja, ezért látszik legalább enketeni: le célébre peintre en miniature Gherardo fut aussi appellé a la cour de Corvin. Ezen Gherardo Vanti név alatt is említették ugyan így szól a jegyzés, de azért nem egy Attavanti-
vól, ki szintén Corvin szolgálatában állhatott, mert az Eszterai könyvtárban levő általa díszített s Magyarország cimerevel ellátott kodexeken kívül a brüsseli könyvtárban is van egy magyar cimereű kodex, melyet Attavanti 1485-ben festett Corvin számára.“ Bizonyosan ezen kodexről emlékezik nagynevű tudósunk Horváth Mihály Magy. Tört. II-dik kiadás, 2-dik kötet az 554 lapon s melynek az általam, a mennyire tudom először ismertetett stuttgarti kodex nem egészen méltatlan testvére leendő.
Sz. J.

hait ins Blut hat setzen wollen. Auf den 18-ten Tag des Mon. Aug. (15) 41. 2) Neue Zeuttung von dem Minich, seiner grausamen, ungetreuen, verretterischen Handlung in Sybenbürgen wieder ober selbst erstochen worden ist 1551. 3) Neuer Sendtbrief, wie grausam der schentlich Minich umbkommen. 1551. Ez utóbbi kivált hosszas körülményességgel írja le Martinuzzi meggyilkoltatását, futólagos áttekintés után azonban a fődolgot illetőleg semmi ismeretlen adatot nem vettem benne észre.

A Fuggerféle kéziratok közt alkalmasint lehettek a pusztulás előtt hazánk 16-ik századi történetét illetők, többszörös kivált finansialis összeköttetésben állván mint tudjuk a Fuggerek királyainkkal. Fugger Ulriknak a könyvtár gyűjtőnek anyja pedig magyar nő volt, egy a Fugger tiszteletére írott, s a heid. könyvtárban levő üdvözlő versezet eme szavainak bizonyosága szerint:

Heros iste tuus pater est Huldricæ, materque
Nobilis Ungarica Catharina Torisina (?) stirpe.

Mind e mellett sem találtam a ma meglevő Fuggerféle irományok közt egyéb hazánkra tartozót, mint egy 1572. Heidelbergben készült jókora terjedelmű kéziratot, ily cím alatt: *Der Chron Ungarn Rechte, Ursatz, Statuten, Ordnungen, manuscipen (?) laut des Tripartitum.*

Nyomatott hungaricumok szintén említésre is alig méltó csekély számmal találhatnak Heidelbergben. Bonfinnak egynehány Zsámbokiféle kiadásai Katona, Fessler, Majláth s Horváth művei képviselik csak ugyszólván a magyar historiát. Van azonban mintegy 10—12, jobbára a XVII-dik század második feléből Frankfurt, Nürnberg és Augsburg könyvpiacairól került krónikaszerű vásári mű, melyek a történetírás kellő színvonalán alól maradtságok mellett is érdemelhetnek némi figyelmet, kivált az egykoru történetekre nézve. Ilyenek a többek közt:

Türkische und Ungarische Chronik. 4-to 1663. Nürnberg; igen sok azon korbéli magyar férfiak elég csinos arcképeivel, várak, városok tervrajzaival illusztrálva.

Das vormals so mächtige und edle, anjetzo verwirrte Königreich Ungarn. 1683. Az 1661-től való eseményeket írja le, különösen nagy részletességgel a protestáns ügyeket, a soproni országgyűlést, közölvén a protestánsoknak arra benyújtott gravamenjeit is. Ennek testvére:

Das ehemals gedruckte, nun trefflicherquickte

königreich Ungarn sammt dessen Ströme, fürsten per Weltberühmte Donau. Frankfurt 1688.

Egyháztörténetünkre tartozó kéziratokat vagy könyveket pedig többszörös utánnézés, s tudakozódás mellett sem birtam a Merle d'Aubigne által kiadotton kívül csak egyet is találni. Itt hát nem igen van mit keresni, nem úgy mint a göttingai gazdag könyvtárban, hol a magyar polgári s egyháztörténetre tartozó művekből oly becses gyűjtemény van, mely hazai kivált protestáns könyvtáraink bármelyikének is becsületére válhatnék.

(Vége köv.).

Közli Szeremlel József.

FELELETEK

úéhány föl nem tett kérdésre a szatmár-németil ref. közép tanoda ügyében.

A szatmár-németi gimnáziumról, kivált a legközelebb lejárt hat év alatt, különféle fogalmu, képzettségű, kedélyű és érdekségű uri és nem uri egyének, informált és nem inspirált tanügybarátok és nem barátok, mind intra, mind extra muros (mind benn Szatmár város kebelében, mind nagy terjedelmű környékében) sokfélélt beszéltek jó-soltak alajtottak, ismételték, valamint ma is jósolgatnak, és kikben profétaibb a szellem : jövendölnek is.

Voltak, vannak ma is, áldja meg őket a mi jó Istenünk! kik ezt tettel szóval, bent és kívül, fényes tettekkel, hathatós szavakkal ápolják, nevelik és szilárdítják; ennek öszhangzó erővel működő tanárai-ról szeretet és tisztelettel nyilatkoznak, kik a jók óhajtasát megtestesíteni valósággá érlelni mindig készek, buzgók és hivek valának.

Voltak, sőt fájdalom! most is vannak; áldja meg őket is az irgalom atyja! kik e tanodára görbe szemmel néztek a kijelölt évek alatt is, néznek ma is; kiknek fáj, hogy emelkedni látják ez intézetet, mely felett a halálharangot már kongatni kezdék, de becsületökre legyen mondvá, titkon vagy nyilván, ezt emelkedésében nem gátolták, a nappal rárakott homok szemeket vagy kődarabokat éjjel, midőn a sátán jár, le nem hányták.

De voltak s még ma is vannak (bár igen kevesen) még pedig azok közül, kiknek szavai nyomnak a fontban, kik a nép mellé eresz-

kedve, néha ármányosan suttogva, máskor epésen fuldokolva nem átallják nyilvánítani (igazi vagy ál) meggyőződésöket, mely szerint: „ki e tanoda emelésére viszi áldozatát, az kevesebbet tesz a semminél; mert ez soha oda föl nem emelkedik, honnan alászállott; a legközelebb lefolyt 10—20 év nem adhatott; a következő nemzedék pedig nem képezhet oly tanárokat, mint milyeket e század első évtizedei képezének; férfiakat, kik oly universalis tudomány emberek legyenek, mint valának ama, poraikban is dícső mentorok, kik után hasztalan folynak sűrű könyveink!”

Vannak (és e legfájdalmasabban kinozhatja azon jobb lelkű, talpig protestáns pártfogókat, kik e tanodára készek napi keresményök felét ma is áldozatul hozni; s kik, bár a legnagyobb kényelem karjain heverhetnének, önmagukat megtagadva, nyugalmukról lemondva, éjjeleik nagyrészét sokszor egész napjaikat, ennek virágoztatására és megszilárdítására használják föl) vannak mondom olyanok, kik keresztyén hitrokonaikat a jó utról leterelni, azok keblét, mely intézetünk iránt tettben is nyilatkozott, kihüteni kívánják, kik utakat és módokat mutatnak idomítható jellemű feleiknek, melyeken és melyek által visszavonhatják (ha ugyan vonhatnák) csekély ajánlataikat, melyeket a lelkes ügybarátok lelkesítő szózatára, nagy kegyesen a muzsáknak oda ígérének.

Mindezeknek fogunk mi következő sorainkban kérdés nélkül felelgetni, a mennyire korlátozott helyzetünkben felelhetünk. Rendszert elmékedésünk folytán feltüntetni épen nem kívánunk; kiáltó színeket nem használunk; de mégis úgy festjük a képeket, hogy a varjak galamboknak ne láttassanak.

* * *

Az áldozatra kész pártfogóknak, a mivelődés tiszta lelkű barátainak, kik szatmár-németi tanodánkat elerőtlenedett állapotából, mind szóval, mind tettel kisegíteni készek valának; jelenben pedig ezt összetett vállakkal támogatják, kik nemesen mivel lelkükben lelik meg a legvalódibb jutalmat... az öntudat sönbeesészet legdrágább maradandó kincsét, kegyeletes elismerésünk és legmélyebb tiszteletünk mellett ünnepélyesen megigérjük, hogy óhaj-tásaik szent igéi testté válandanak; s a cél, melyhez oly nemes elszántsággal s józan megfontolással törekcszenek, meg lesz közelítve; nyilván kimondjuk, hogy tisztelt neveiket, Klio egyik szolgája, följegyze immár jegyzőlapjaira, mi át fogjuk adni azokat (illő keretbe foglalva) az utókornak, melynek érdekében ernyedetlen buzgalommal működének.

* * *

Kik tanodánk emelkedését kedvhagyottan szemlélik, de azért azt haladtában nem gátolják, kiknek meggyőződésévé váltott a rögeszme, mely szerint: „a mint látszólag emelkedett ez a közelebb elrepült években; oly minden bizonynyal el fog porlani a közel jövőben, kérdéslenül annyit felelünk:

Mindenek, miket halandó emberek építenek, természet szerint romlékonyak levén: felettök az idő, ármány és körülmények gyakorolván hatalmukat, örök időkre nem számíthatnak, . . . előbb vagy utóbb, az idő vas keze és a viszontagságok által szétmozsóltatnak, hamuvá porhadnak! de hogy e tanoda a legközelebbi jövőben esnék áldozatul az enyészetnek, azt mind mi, mindazon jóakarók, kik nem sárga üvegen nézik ennek emelkedő napját: ünnepélyen, kereken tagadjuk.

Ismerjük mi történeteit ez Athenaeumnak; láttuk lelki szemünkkel ennek bölcsőjét a tizenhatodik század első évtizedeiben; tisztelettel hajlottunk s hajlunk meg a férfiak előtt, kik azt ringatták: a nagylelkű magyar és erdélyhoni jóltevők és az önként vállalkozott igénytelen napszámosak szép magasra emelték ennek épületét; nevökről ismertük a jelesen képzett növendékeket, kik ennek falai között a lelkeszi fontos hivatalra teljesen kitanittatva, s az itt Szatmárt székelő szuperintendens elnöklete alatt szigoruan kikérdeztetve, egyenesen kathedrára léptek, népatyákká, papokká emeltettek a nélkül, hogy magasabb tudományokért magasb kollégiumokba kelle vala vándorolniok.

Szomoruan állottunk meg ennek történelmében az 1749-dik évnél, midőn ez legkitünőbb fényben ragyogva terjeszté a világosságot helyben és a környékben, midőn a mások érdeke ennek sirt ásott; . . . s midőn 40 tógás diákot küldhetett szét pünköst ünnepére, hirdetni Krisztus evangéliumát a buzgó hiveknek: az idő kereke egyet döccent, a széphirű kollégium ama gyászos évben összerogyott, elemi iskolává törpült, melyben egy primárius és egy secundarius praeceptor tanítgatá gyermekeinket írni és olvasni; hogy legyenek, kik ha csak pár szomoru vonással is jegyezzék föl a nyomort, melybe egyházunkat és iskolánkat a változékony idő vas keze tiporta!

És növelkedtek e gyermekek közül férfiak, kik a szatmári és németüi egygyé lett két kollégium fényes múltját megírván, ösztönt gyújtottak az utódokba, hogy a megtört, de meg nem halt tanodába öntsenek életet; emeljék föl azt hajdani magassága színvonalára.

Az utódok kiolvasák a sorok közül elődeik utmutatását; az áldott emlékü Szilágyi Dániel, Pósfai, Vajai, Incédi, Ország Pál és Cseresnyés Sámuel, és egyházunk nagy

nevű gondnokai s buzgó hívei fölemelték ezt a tekintélyes középtanodák sorába.

1850. után az idő és körülmények szigorú parancsára ismét lejjebb kelle szállani gimnáziumunknak; csak kis körben működhetett ez, minden oldalról szorongattatva egész 1860-ik évig; a tanoda pénzereje ez évben nem szaporodott; a kijebb terjeszkedésről, az osztályok szaporításáról azon évben szó is alig lehetett! Mégis egy osztályal neveltetett; s már az 1860/61. isk. évben a négy osztályu gimnázium öt osztályuvá lett; mert a tanári kar, a nélkül hogy jutalmát várhatá, önkényt vállalta el a nagy terhet, és tanítá — nem ócsárlandó — türelem és sikerrel mindazon tanágakat, melyet öt osztályba besorozvák! most pedig egy ernyedetlen szorgalmu, ügyszerető férfiú folytonos munkálkodása s áldozatkészsége, többek összehangzó törekvése s kihüthetlen buzgósága, és hat tanár egyenlő akarata szembetűnőleg építgeti hat osztályban a megrongált épületet; s mint a jelek mutatják meg is fogják szilárdítani annyira, hogy hamar történhető összeomlásától a leggyengébb szívek sem gen remeghetnek. Hogy a tanári kar a gyászos tiz és a legközelebb lefutott pár év alatt, nem megvetendő erőt és hűséget tanusított az intézet megmentésében és ereje fokozásában: azt szíves örömet bevallják mindazok, kiknek szíve tiszta, lelke ép, feje minden előítéletektől ment.

*

*

Amaz epés vérű, különben talán intelligens hazafiaknak pedig kik szerény tanodánkat nem csak ócsárolják; s nem csak hirtelen megbukását jósolgatják a viszontagságok között izmosodónak; hanem annak gyengítésére szóval tettel, titkon nyilván, egy kézre dolgozni láttatnak; a jobb érzelmű jóakarókat intézetünk mellől elszólitgatják s azok fülébe azt sugdossák, hogy a mostani időben képezett tanárok a hajdaniak helyét be nem tölthetik; a latin nyelvre kevés figyelmet és időt fordítván, növendékeiket a hajdani klasszicitás magaslatára föl nem vezethetik, veszélyes nyilatkozataira; azok között arra, melyet a latin nyelv mellett elejtettek, következőkben felelünk:

Hajdan minden nemű és nevű tudományok tárházának egyetlen kulcsa, a latin nyelv volt: ma a tudományok minden ágához készítenek, sőt már készítettek is a szakférfiak kézikönyveket, jókat, roszakat is, tömérdeket; régen tehát a latin nyelvet tüzzel vassal, vérrel bottal be kellett erőszakolni a magyar gyermekbe; csak ugy lehete az képes megkezdeni pályafutását a tudományos élet mezején.

Most édes magyar nyelvünk segélyével vezetjük el a latin nyelv

forrásához is növendékeinket. És minthogy az el nem fogult lelkűek a nyelvek s köztük a latin nyelv tanítása mellett, élet tudományokra is kívánják a gimnáziumok növendékeit oktattatni: a latin nyelvnek a hajdani modoru tanítását céltalannak, ennél fogva szükség-telennak mondják; mi meg azt mondjuk: jó lenne ha a diákos öregek, a levéltárak tartalmát átmagyarítani nem sajnálnák: egy kis köszönetet remélhetnének fáradságukért az ifju nemzedéktől, kik az európai nyelvek tanulása mellett a latin nyelvből is készek — cum grano salis — kivenni illő porciójukat; de az élettudományok tanulására is időt kérnek; mely reál tanágaknak nevét is csak ő tőlők (a mostani növendékektől) és az idő jeleire argusi szemekkel figyelő s a körülmények parancsát hódoló tisztelettel teljesítő tanáraiktól halljuk és tanuljuk meg mi, kik tanulánk a vízözön előtt!

Ha a reál tudományokat, mint ősünk tevék a gimnázium osztályából kizárni nem akarjuk; ha szép Magyarország katolikus és nem katolikus tanodáival akarunk versenyezni: a latin nyelv mezején oly tért, mint a hajdaniak, föl nem foghatunk, ki nem szánthatunk, el nem boronálhatunk; s oly gazdag kalászatokat nem arathatunk.

Mert egy iskolai év (a szünidők kivételével) most is csak kilenc hónap, mint volt 1790-dik évben, midőn a hintós kocsiától is megkivántatott, hogy a diák nyelvből, ha csak néhány titkos mondatot is megértsen; midőn az agg lelkész, a szakács asszonynak a ki őt a falu urához hivta meg ebédre, imigy válaszolt: „mondja meg kend a spectabilisnek, hogy nincs appetitusom, nem concoqual a stomachusom, medicinával élek.“ (Meg is mondá a szegény asszony a választ a spectabilisnek! hogy mikép? azt ide nem írhatjuk).

Most az idők másképen járnak! Kereken kimondjuk, mikép a gimnáziumi növendékektől többé nem kívánhatjuk azt, hogy latinul gondolkozzanak, azaz concipiáljanak! Azt megkivánjuk, hogy a latin nyelv elemeit, a nevek és igék alaktanát, a mondatok részeit a retorikát, prosodiát; szóval! a klasszikusok megérthetéséhez szükséges adumentumokat elsajátítván latinról magyarra, és viszont ügyesen fordítsanak; de hogy klasszice beszéljenek? „ad impossibile nemo obligatur!“

Olvassunk föl csak néhány sort egy korszerű folyóiratból, a kritikai füzetekből, melyet r. katolikus férfi szerkeszt a tudomány-barátok kedvéért. Tudja mindenki, hogy a r. katolikusok liturgiájában, ma is a latin nyelv használtatik; ott tehát a leendő lelkészeknek a latin nyelv kenyér tudományuk levén: annak elsajátítására, természetes okok által is kényszerítettnek; a jeles szerző,

egyszersmind szerkesztő, ez okból némi különséget tesz a leendő hit-sáfárok és világi pályára törekvő növendékek között, vonatkozó a latin nyelv tanítására, midőn így ír: „Elérkezett végre az időpont, midőn a kiváltságos latin műveltség helyébe az anyanyelven elérendő közműveltség igénye lépett, s ezzel a cél is, melyet a latin nyelv tanulása által elérnünk kellett, megváltozott. Mostan tehát nincsen már szükség a grammaticai hibátlan beszédre és fogalmazásra, kivéve a gimnáziumi növendékek egy csekély töredékét, kik az egyházi pályára szándékoznak lépni; s kik részint önszorgalmuk által a gimnáziumi tanfolyam alatt, részint annak végeztével, míg papi tanulmányaikat folytatják, mindenkor megszerezhetik magoknak a latin nyelvben azon ügyességet, mely nélkül az egyházi pályán el nem lehetnek.”

Ezeket pedig, több ezekhez hasonló okos dolgokkal együtt ír a Kritikai lapok szerkesztője és szinte egyedüli munkása Gyurics Antal, ki mind az írók, mind a paedagógok közt egyiránt tiszteltetik s irodalmi tekintélynek méltán tartatik.

Más mivelt nemzetek rég emancipálták már, világi pályára vállalkozó gyermekeiket, a mumiává aszott halott karjaiból.

Mig Caesar, Tacitus, Horác, Cicero s más klasszikus írók remekművei magyar nyelvre áttéve nem voltak: addig a latin nyelv, a tudománybarátoknak életszüksége volt; de ma, midőn egy óra alatt több épületet nyer a növendék e könyvekből (magyar fordításban olvashatván azokat) mint máskor egy évnegyed alatt nyerhetett: ennek, egyedül ennek, tanulmányozása, más élő nyelvek és a reál tudományok mellőzésével: hazánk és emberi méltóságunk ellen elköve-tendő bűn lenne.

Azt is nyíltan kimondjuk, mikép: e tömérdek szabályokra és számtalan kivételek halmára épített nyelvben, klasszicitásra, a leggeniálisabb halandónak is; csak azon uton sikerülne följuhathnia, melyen 1810—1823. években jártunk; midőn még a magyar nyelvtant is latin szövegű. „Hungariából magolgattunk s exactus latin tanár által nógattattunk; midőn, ha magyar szóra nyitottuk meg magyar ajkainkat, signumot, a signumért pálcákat arattunk és sok méltatlanságokat szenvedtünk, mint édes anyánk zengzetes nyelvének ártatlan martyrjai! Ha ez utról letértünk; s rá visszalépni nem akarunk (pedig akarnunk többé nem szabad) a latin fogalmazásról, értve a klasszikai fogalmazást, szó sem lehet! hogy pedig fűzfa vagy culinarius konyhadiáksággal fogalmazzunk? inkább vessük messze magunktól latiumi tollunkat! ne háborgassuk szegény Cicerót porló hamvedrében!

Mondjuk ki azt is leplezetlenül, mikép fiatalabb tanáraink kik 1845. után léptek pályájukra sokkal realisabb emberekké neveltek magokat, mintsem életerős fiatal szüzek (érted az élő európai nyelvek) helyett görhes agganyónak udvarolgassanak!

Szóval! nem jut ma annyi időnk a latin nyelv tanítására, mint ma mennyit a dicső hajdanban arra kellett áldozniok eldődinknek, kik latinul imádkoztak, diákléltre keresztelkedtek (p. Erdősi-Sylvester; i. Csesinge János = Janus Pannonius sat.) latin Tripartitumokat, curialis decisiókat irtak, latin processusokat folytattak, procátorokat fateal-
tak, testificáltak, opponáltak, ingeráltak, exequáltak és exaequáltak; de a mellett magyarul ettek és ivának magnum údomást.

Szatmár-németii gimnáziumunkban ugyan nem szégyenelhetjük meg magunkat a klasszikumok mellett; a mennyiben tanodánkbanól kivénülő növendékink bár hol is szívesen fogadtatnak pályafolytatókul, és kik közülök tudományokra hivatvák, a mértéket, a latin nyelvől is megütik. Mind a mellett mi öregebb rendűek, kik a „Quae ma-
ribust“ „Us breve pönatur“ „Darapti felapton“ adlyó ungvem megtanultuk, fogunk romlásáig eldaráltuk; nem lehetünk teljesen megelégedve, a mostani növendékek diákságával, mennyire azok tömérdek tantárgyaik mellett rövid idő alatt, szert tehetnek le az eljő az idő, sive refractabimus sive properabimus (akár úncsorgunk, akár rohanva futunk) 20—30 éyalatt, midőn e tekintetben is enyhülend a panasz; midőn mi is oda költözendünk, hová elköltöztek, s holom csendesen nyugszanak Latium ős népei. Harminc év múltán, utódaink nem lesznek oly követelők e téren, mint mi vagyunk, kik irigyleniül láttatunk a szerencsét a zsendülő növendékektől; kik kevesebb törőgyeds után, rövidebb idő alatt, több valódi tudományos kincsek aknához juthatnak, mint mi kik egy régi halotthoz köttetve jártuk le néhéz pályánkat!

Mind ezek mellett, míg a nyugalom vermébe éreszkednénk; intjük a serdülő nemzedéket, törekedjék elsajátítani, a mennyire idő és körülmény engedik, a művészi latin nyelvet; mert csak annak segélyével juthatunk el a valódi tudományosság és hasznos ismeretek ősi, eredeti forrásához; pedig meg van írva miként:

„Dulcius ex ipso fonte bibuntur aquae.“

Nem mulathatunk tovább e legtöbbek által vitatott s valóban minden okosak figyelmét lekötő tárgy mellett; sietnünk kell egy iskolai életünkbe mélyen vágó más tárgyhöz „az évi és évközépi

vizsgákhoz; „arra akarunk felelni: „szükségesek-e ezek minden felekezetek rendezett tanodáiban? vagy talán egyik vagy másik a kettő közül ki is maradhatna.“

A r. katolikusoknál, hol a tanügyi dolgokat, egy két tanügybarát közbejöttével az igazgató és tanári kar végezi, a közvizsga csak arra való, hogy a kormány küldöttje, ki csak az év végén szokott megjelenni, hivataltalosan, a tanári testület pedig és az igazgató lelküli ismeretes jelentést vihessenek és küldhessenek a fensőbb hatósághoz, és hogy a növendékeknek formás bizonyítványt adhassanak; ugyan azért évközépi vizsgát nem tartanak. A reformátusok intézeteiben, kevés kivétellel mindenütt megtartják az évközépi vizsgákat, a tanárok könnyebbségére, a növendékek veszedelmére; pedig náluk, kik iskoláikat közvetlen felügyeletök alatt tartják, a növendékek előhaladásáról, a tanügy állásáról, a felelőselem kezeléséről, szóval az iskola beléletéről minden napon tudósítást szerezhhetnek; inkább kimaradhatnának kivált az évközépi vizsgálatok, mint a katolikusok tanodáiból; de ők azt megtartani kivált az évközépén céltalannak sőt károsnak ismerék fel, tapasztalván azt, hogy az ismétlésekkel, melyek a vizsgákat természet szerint megelőzik, tömérdek idő pazaroltatik el, mely pedig sehol nem drágább, mint a tanodákban.

Láttuk példában, mikép vesztegetjük mi a drága időt itt Szatmármárt a kettős közvizsgával és egy más rossz szokással, melyről alább lesz szó. Itt az eddigi szokás nyomán az iskolai év október elején 5—8-kán kezdetetik meg; mert 100—130 gyermeket különféle s egymástól távol eső falvakból, városokból és megyékből, egy nap alatt összehozni nem lehet! október 18—20-kán beáll a szüret, mely egy áldott hetet emészt el többnyire. A hónap 5-kétől 18-dikáig, a múlt évek ismétlésével, alapvetéssel telvén el az idő: az év rendes teendői csak novemberben kezdethetnek meg. A rendes tantárgyak, az első félévben, csak három hónapon át taníttathatnak. Február hó elején ismétléshez lát a tanári kar, hogy növendékei a hónap 22—26. napjáig tartatni szokott vizsgákon szégyent ne valljanak.

A vizsgákra kik jönnek el műbirácul? Épen azok, kik a tantanrembe a félév bármelyik napján szabadon bejöhetnek, be is jönnek: a tanügyi bizottmány tagjai és a szatmári szülők. A tanári kar a főnévtárákat, még vizsgálat előtt megkésztiti, s felküldi a főtiszt. szuperintendenciához. A tesztimoniumok csak év végén, és csak azoknak adatnak ki, kik azokat kérik.

Marcíus 1-ső napján az iskolai év utolsó fele megkezdetik. A taná-

rok némely tudományokat bevégeztek, némelyeket sietve derékon szakasztottak. Miket teljesen bevégeztek, s melyekből vizsgálatot adtak: azokat soha többé elő nem veszik; a be nem végzeteket, onnan, hol elhagyták tovább folytatják s bevégezik; de az utolsó fél évben a vizsgálatokon fölmutatott részleteket nem ismétlik! S mi lesz mindezekből? Nagy baj és veszedelem a növendéket illetőleg! szégyen és gyalázat a tanároknak és tanodának! Miket az első félévben a gyermekek kitűnőleg tudtak, miből csillogó kálkulust nyertek: azokat öt hónap alatt nagyjára elfeledték; s ha más tanodába kívánnak átplántáltatni, szigorlat alá vétetvén: megbuknak, el nem fogadtatnak!

Ha pedig az év bevégeztével, az egész évre kiszabott minden tanulmányokból kivántatik itthon vizsga: a februári ismétlésekre elvesztegetett napok is megnyeretnek; a legfőbb nyereség pedig az, hogy midőn a tanuló más tanodába vitetnek: az egész évben elajátított minden tanúgák, elevenen élnek azok elméjében.

Nagyobb tanodáink, kollégiumainkban az évközépi vizsgák megtartása szükséges; mert ott a pályázó ifjak, félévi szorgalmuknak legottan jutalmát aratják, a mennyiben ünnepet a kevésbé szorgalmasok előtt választván, több jövedelemmel térnek vissza legációikból, hivatalt is zsirosabbat nyernek mint a hanyagabbak, kik csak azt vehetik a rektóriák és praeceptóriák közül, melyet számukra az előttök állók meghagytak; kisebb tanodáinkból a növendékek sem legációra nem járván sem rektóriára nem vitetvén, az év közepén nyert klasszifikációnak és gradifikációnak semmi hasznát nem vehetik, még bizonyítványaikban sem; mert az, az év végén, az egész évi törekvés eredményeül adatik, ha kéri kezeikbe.

Hogy pedig a szülők és pártfogóság, teljes meggyőződést szerzhessenek a tanügy állásáról: legyenek az évvizsgák ünnepekesek, szigorúak. Tartson egy osztály vizsgálatát egy egész vagy két napon át. Az aztán ösztön lesz mind a tanárok mind a tanítványokra nézve!

* * *

Legvégre tettük a tárgyat, mely tanügyünkre nézve legnagyobb horderejűnek mondathatik: az iskolai év kezdését és végét.

Októberben kezdeni, július utolján végzeni az iskolai évet, kivált Szatmár-Nemetiben és más oly tanodában, melyet bortermelő falvak és városok környeznek, káros és veszélyes.

Káros, mert alig izlelé meg a növendéksereg a tudományokat: tiz, tizenkét nap mulva kirántjuk azok emléjét ajkaik közül, és

midőn a vig szüret elmúlt ismételtetjük, kivált a gyengébb idegzetű, anyásabb gyermekekkel azon kinok szenvedését, melyek akkor dulák keblököt, midőn szülik s testvéreik karjai közül, az előtt néhány nappal kiragadtatának s idegen, ismeretlen nép közé vitetnek! Káros továbbá, mert október hónap az iskolai évből, a rendes tudományokat tekintve, nyomtalanul vesz ki; holott, ha az iskolai év szeptember 1-ső napjaiban indítatik meg: október 20-dikáig, az év teendői, egy negyedrészen elvégezethetnek; s az évközépi vizsgák (ha tartatnak) Pál nap körül; az év záró szigorlatok pedig június utolsó vagy július első napjaiban megtartathatnak.

Veszélyes is a régi szokás a gyermekek egészségére, ha a rekkenő meleg júliusi napokban, öt óráig elzárva, egy helyhez kötve kénytelenek azok ülni. A kigőzölgés a forró légben, mindazon nyavalyákat elhordja az ép és egészséges gyermekekhez, melyeket egyik vagy másik vagy szülőitől öröklött, vagy pedig belőlök fejlettek ki; a lankasztó meleg elkábitja a főt, elébb fölzaklatja később ellanyhitja a vért, álmodt borít a szemre, unalmat szállít a kedélyre; és midőn az ismétlések alkalmával a lélek emlékező és viszonyító erejére legnagyobb a szükség: akkor fosztatik az megfogékonyságától, éberségétől és rugékonyságától!

Tehát az év úgy kezdetik alkalmas időben, ha a tanuló sereg szeptember elején gyűl össze; július elején oszlik meg.

E sorok nem a nyugodt kedélyek zaklatása végett, nem is azokból irattak, mint ha a multakat ócsárolni, vagy a javithatlant, mozdulatlan állapotából felkölteni vagy részvétre s munkára akarnák buzditani; mert az hasonló munka lenne a danaidák vízfordáshoz! Egy nyugodt és jámbor lélek elmélkedése e néhány lap; egy igénytelen ember ohajtásai s igaz beszédei rakattak le ezekre, ki a szatmárnémetii tanoda emelkedését örömmel szemléli, és melynek építésén tanártársaival hat év óta, minden zörej és nesz nélkül szerényen munkálkodik.

Bartók Gábor.

IRODALMI SZEMLE.

Rapport sur l'Eglise de Hongrie, prononcé devant la Compagnie des Pasteurs de Genève par Louis Filo Professeur de Théologie à Pesth. Károly Filo Lajos úr külföldi utazása alkalmával melyet 1860 és 61-ben

tett, a genfi lelkipásztori testület felhívásából, annak három egymásra következő havi ülésében három felolvasást tartott a magyarországi protestáns egyházzól; felolvasásai közzététettek a genfi egyházi lap „la Semaine religieuse“ hasábjain, de a szerkesztő külön lenyomatot is készíttetett azokból röpirat alakban, melynek egy példányát a szerző ur szíves volt könyvtárunk számára megküldeni.

Nem volna felesleges dolog a jeles munkácskát egész terjedelmében közölni füzeteink olvasóival, melyben protestáns egyházunk régibb és újabb viszontagságai röviden, minden izgató megjegyzések nélkül, történeti hűséggel az igazság meggyőző modorában vagnak elősorolva. Most legyen elég ezt rövid kivonatban olvasóinkkal megismertetni.

Első felolvasásában (1861. január 7-iki ülésben) mintegy alapvetőleg, a magyarországi protestáns egyház államjogi fejlődését adta szerző különös tekintettel arra, hogy egyházunk történeti fejlődése s államjogi helyzete szoros és lényeges összeköttetésben van hazánk politikai életével, alkotmányának viszontagságos történetével s nemzetünknek alkotmányos életéből kifejtett jellemével. Ennek következése volt, hogy a reformáció Magyarországon oly kész elfogadtatásra talált, hogy az 1525-diki országgyűlés iszonyu végzése teljesen megbukott, mielőtt formáserint eltöröltetett volna, hogy a reformáció oly nagy mérvben terjedt el az országban, hogy a 16-dik század végén minden arisztokrata három család kivételével, s csaknem minden nemes elfogadta azt, hogy a protestáns vallás szabad gyakorlata oly sokáig semmi törvény által decretálva nem volt, hogy a későbbi üldözések is mind oly kormányok alatt törtek ki, melyek a nemzet politikai szabadságát is megdőnteni kívánták; elő vannak azután sorolva Rudolf II-ik és IV. Ferdinand, I. Leopold ilyenmü törekvései, a kötött polgári és vallási háborúk, az ezeknek véget vető bécsi, nikolsburgi (1622 és nem 1627-ben kötött), linci békekötések, a III-dik Károly és Mária Theresia alatt történt üldöztetések, melyeket a II-ik József türeلمي parancsa felfüggesztett és II. Leopold alatt az 1790—91-iki országgyűlés 26-dik törvénycikke teljesen megszüntetett.

A második felolvasásban (1861. jan. 28-diki ülésben) előadja szerző azon kísérletek történeti egész lefolyását, melyeket tett az ausztriai kormány a legújabb időkben a protestáns egyház autonómiájának megszüntetésére, miknek eredménye, ha sikerülnek vala, mint szerző megjegyzi, egyéremü lett volna annak megsemmisítésével. Itt előre bocsátja egyházigazgatásunk régi törvényes szerkezetét. Mint első ilyenmü kísérletet felhossa a gimnáziumok szervezésére vonatkozó 1849-ben kihirdetett tervet, melyben bár sok jó

dolog van, de azon tendenciája miatt, hogy a gimnáziumokat az egyház felügyelete alól ki akarta vonni, mihez később a németesítési szándék is hozzájárult, nagy idegenkedést ébresztett. Még sértőbb volt a Haynau által 1850-ben kiadott kormányzói rendelet, mely egyházunk eddigi igazgatását felfüggesztette. Ezt követte 1855-ben az egyházkerületekhez véleményadás végett leküldött miniszteri javaslat, a magyarországi protestáns egyház új szervezésére, mely bár néhány gróf Thun miniszter ur által Bécsbe felhívott egyházi nevezetes férfiak véleménye után készült, de teljesen a kormány magán nézetei szerint módosított. Mind a nyolc egyházkerület egyező véleményvel elvetette a javaslatot; ekkor történt azután, hogy a miniszter ur a fejedelmi tekintélyt is felhasználta tervének elfogadtatására s kiadott 1859. szeptember első napján a császári patens; az e miatt keletkezett mozgalmakat sorolja azután elő, (hol azt a csekély tollhibát meg kell említenünk, hogy Zsedényi és Mádai első nyilvános felszólalásuk a patens ellen nem az eperjesi hanem a késmárki egyházkerületi gyűlésben történt) mindaddig míg az 1860. május havában kiadott császári rendelet által a patens felfüggesztetett, s az egyháznak megengedettett, hogy magát a régi törvények szerint szervezze.

Mielőtt azonban ezen felolvasását bevégezné a szerző, még egyszer felhordja azon okokat, melyek miatt a magyarországi protestánsok a patenst el nem fogadhatták, igazolni kívánván eljárásunkat, és annyal inkább, mivel néhány németországi tudósok másképen ítélték e felől, különösen Hase és Lechler; ők úgy nézték a patenst mint igen liberalis engedményt a császár részéről, melyet el kellett volna fogadnunk. Ily ítéletnek egyedül csak az lehet alapja, hogy az említett tudósok vagy nem tudták, vagy csak igen tökéletlenül ismerték történelmünket, törvényeinket, a kormányhoz való viszonyainkat; mert mihelyt ezeknek teljes ismeretére jutottak, véleményüket is megváltoztatták; különösen Hase ur nyilván kijelentette, hogy a magyarországi protestánsoknak igazuk volt el nem fogadni a császári patenst és hogy ő teljesen hibázott előbbi véleményének kimondásában.

Harmadik felolvasásában (1861. febr. 25-diki ülésben) szól szerző hazai protestáns egyházunk vallási, tudományos, s egyházi életjelenségeiről; elősorolja a protestáns tudományos iskolákat, kiemelve különösen a pesti theologiai intézetet, hogy az iránt mint serdülő intézet iránt részvétet ébresztszen, s a számára nyerhető segély útját előkészítse; elismerőleg szól népünk vallásos buzgóságáról, mely örömeit járul filléreivel minden közcélú vallásos intézeteink gyámoztatására, méltánylólag említi fel még a köznép miveltségi állapotát

is, hogy csaknem minden háznál lehet bibliát és más vallásos könyveket találni, hogy sokan igen nevezetes jártassággal bírnak Isten beszédében, hogy a népiskolák úgy vannak szervezve, hogy azokban a nép helyes vallásos oktatást nyer, hogy több képezdék felállításával alkalmas néptanítókról is gondoskodva van; felsőbb tudományos intézeteink is kielégítő eredménnyel terjesztik a tudományos műveltséget.

Különösen a theológia irányára nézve azt mondja, hogy ha 1848. előtt ez az irány rationalistikus volt is, jelenleg az pozitív keresztény irányu és hogy a reformáció eredeti orthodoxiája minden más irányon győzedelmeskedni fog.

VEGYES.

Folyóiratunk szorgalmas munkatársa Pálkövi Antal tanár ur, életének 46-dik évében folyó év május 6-án jobb létre szenderült. Halála előtt öt héttel küldé a szerkesztőséghez következő című utolsó dolgozatát: „Rövid átnézése az összes irodalom hatásának, a politikai államélet átalakulására a XVIII. század utófelében.“ Béke legyen e nemes szívé s nagy hazafi hamvai felett.

A tiszánineni ref. egyházkerület folyó évi tavaszi közgyűlését május 6—9. napjain tartá Miskolcon. Főiskolánk beléletére tartozó több határozatai között korszakot képző lesz a főiskolai kormányzatnak s fegyelmi törvényeknek újra alkotása s életbeléptetése. A főiskolára eddig közvetlen örökdő egyházkerületi választmány hat taggal szaporított; nem figyelve az egyházmegyéek képviselőit, az alsó és felső zempleni egyházmegyékből megválasztottak világi részről: ifj. báró Vay Miklós, Komáromy József, Évva András urak; egyházi részről Nagy József szomatori, Bálint József lasztóci és Anti János tályai lelkészek. Az ekként erősült állandó kerületi választmány fog ezután saját kebeléből fél évenként 3—4 választmányi tagot ki nevezni, kik minden szorgalmi szakban meglátogatják a főiskolát s annak szellemi s anyagi szükségéiről tudomást szerezvén, a tapasztaltakról fél évenként értesítendik a kerületi választmányt. A tapasztalat fogja majdan megmutatni azt, hogy vajjon nem célszerűbb lett volna-e a főiskolai eligazkodni urak elnöklété alatt működendő kerületi választmányi tagokat, a népképviselői alapon szervezett egyházmegyei gyűléseknek választani, oly formán hogy mindenik egyházmegye folytonosan képviseltette volna magát egy képviselő küldésével a főiskolai vizs-

gákon és számadáson. Ezekhez választotta volna azután a közgyűlés a most kinevezett hat tagot, kik a főiskolai dolgokról részrehajlatlan tapasztalataikat az egyházmegyék képviselőivel félvényként közölvén: ezek az egyházmegyei közgyűléseken főiskolánk ügyeiről valódi jelentést tehettek volna; egyházkerületi közgyűlésünk majdan nem lenne kéntelen a főiskolában létezni látszó titkos bajok megrovására mindég és mindég küldöttségeket nevezni ki. Az ily rendelkezés a buzgó tanárokat, kiknek a titkos bajokról nincs tudomásuk, igen elszokta a közügyekbeni részvétől idegeníteni. Egyes folyamodásokra, hogy a folyamodók az illető fórumot át ne ugorhassák, célszerű lenne a vádlott felek kihallgatása után, csak a kerületi küldöttség nyomozása és véleményezése nyomán hozni ítéletet.

A főiskolai kormányzatot újra dolgozó választmány a gimnáziumi igazgató jogát és hatáskörét a közigazgatói hivatalra átruházandónak véleményezé, oly formán hogy a közigazgatói hivatalt a gimnáziumi tanárok is viseljék. Ezt a közgyűlés oda módosítá, hogy közigazgatók hivatalkor szerint csak akadémiai tanárok lehetnek; a gimnáziumi értekezletnek ezután a gimnáziumi tanárok közzül választandó elnöke és jegyzője lesz. A képezde ugy hisszük változatlanul marad előbbi szervezetében. Nincs ok az ellenkezőre.

Az akadémiában a böleseleti osztály Szilágyi István ur m. szigeti igazgató s magyar akadémiai tag történelem tanárává lett megválasztásával erősült; a jogi osztály pedig teljesen szerveztetett, itt a tantárgyak egyes tanárok között következőleg vannak felosztva: Antalfi János tanítja a büntető jog elméletét, büntető törvényt, váltó s kereskedelmi-, bánya-, és római jogot, 12 órán. Csoma Mihály előadja a közjogot, statisztikát, nemzetgazdaságot, politikát, pénzügy- és rendészettant 12 órán. Emődi Dániel a magánjogot telekkönyvvel együtt, jogtörténetet és nemzetközi jogot, 12 órán. Erdélyi János tanítja az észjogot, jog és államtudományok encyclopaediáját, egyházjogot 4 órán. Dr. Heiszler József egyháztörténetet, hallgatva a theologus ifjakkal, 6 órán. Szilágyi István diplomatikát hetenként 1 órán.

A gimnáziumi tanárok azon kérelmét, hogy a gimnáziumi 8 osztályban legalább is 10 rendes tanár működjék, az egyházkerületi közgyűlés, a pénztár tulterhelteése miatt jelenleg meg nem engedhetvén: kimondá hogy ott jövő évben 9 rendes tanár fog tanítani. Most nyolcadiknak Zsindely István képezdei tanár helyeztetett át; hisszük hogy aratási közgyűlésünk a 9-dik helyét is betöltendi.

A képezdébe Zsindely ur helyére Kis József tokaji s. lelkész ur választatott meg.

A francia nyelvmesteri állomásra Placet Edvárd ur vá-

lasztatott, kötelessége a szabadon vállalkozó tanuló ifjaknak hetenként hat órai ingyen oktatást adni a francia nyelvből.

A főiskolai aratási közvizsgák az eddigi cenzurákat egészen helyettesítve, és így minden más szigorlatokat teljesen mellőzve, kellő szigorral és egész nyilvánossággal fognak, egy osztályé két napig, megtartatni.

A Miskolcon székelő kerületi főleány-növelde évi költségeinek fedezésére elhatároztatott az eddig is gyakorlott házankénti segélygyűjtés buzgóbb foganatosítása. Az esperes és lelkész urak felkértek ez intézet iránt a hivekben pártfogó részvét gerjesztésére. A tandíj felemelt részéből ezentul minden husz növendék után egy szegény sorsu leány ingyen képeztetik, e részbeni választás a felügyelő bizottmányt illeti.

Az alsóborsodi egyházmegye indítványára elhatároztatott, hogy jövőre egyes iskolatanítók ellen formált, ugy erkölcsi önviselőket, mint tanítói képességeket illető vádak, törvényes vizsgálat alá vétesenek s hivatalukból, sőt helyükről is csak formás birói ítélet által mozdíttathassanak el.

Az egyházkerületben létező népiskolákról következő kérdésekre kér felvilágosítást a népiskolai választmány: Hány s névszerint mely iskolákban taníttatnak mindazon tantárgyak, melyek a népiskolai szervezetben kijelöltettek? Ugyanazon osztályokban adatnak-e azok elő, mint ki van jelölve? melyek azon tantárgyak, melyek a többi iskolákban előadatnak? melyek azon iskolák, melyek még csak az elemi fokon állnak? hány iskolában van használatban a hangoztató módszer, hányban az írva-olvasás, mely az új rendszer lényegéhez tartozik? hányban van gyakorlatban az ütenyírás és a számtan elemelő előadása? Ki van-e nevezve az egyházközségi felügyelőség, ki vannak-e nevezve a körlátogatók és példányiskolák? megtartattak-e a tanítói értekezletek, mi eredménnyel s hány körre van e részben osztva az egyházmegye? Kéri még az iskolai választmány következő statisztikai adatok összeállítását: Az egyházak neve, az iskolakötelesek száma, iskolások száma; az iskola szellemi állása, felszerelés, a tanító képessége, erkölcse, észrevételek. Továbbá az iskolások száma mi arányban van a lelkek számához? melyek a kitűnő, dicséretes, jó, hitvány iskolák? Az esperesi hivatalok ezekre folyó év szeptember 10-dik napjáig feleleteiket a népiskolai választmány egyházi elnökéhez Hegedüs László urhoz fogják beküldeni.

A lelkészi vizsgák jelen évtől kezdve Sárospatakon fognak tartatni július hónapnak Apostolok osztlását megelőző hetében. Az egyes egyházmegyéből következő egyének választattak kerületi vizsgálótagokul, Gömörből: roffi Borbély László segédgondnok és Maklári Pap Lajos egyházmegyei főjegyző. T o r n á b ó l: Vajányi Lajos, per-

kupai lelkész és Zsarnay Imre. Felsőborsodból: Molnár József hangácsi lelkész és Szathmáry Király György ülnökök. Alsóborsodból: Orbán Mihály tiszánánai lelkész és Szathmáry Király Pál. A borsodújvárosból: Futó Dániel szikszói lelkész és Komáromy László. Felsőzemplénből: Császár Pál gálszécsi lelkész és Juhász Antal. Alsózemplénből: Nagy József szomotori lelkész és Erdélyi János ülnökök.

A lelkészi vizsga megállapított rendje és módja következő:

1. Minden ki rendes lelkészi hivatalba belépni kíván, két vizsgát tartozik tenni, mindkettőt az illető egyházkerületi vizsgáló bizottmány előtt, melynek elnöke mindég a szuperintendens, tagjai az egyházmegyék által e célra választott világi s egyházi küldöttek.

2. A segédlelkészségre képesítő első vizsgát csak azok tehetik le, kik a teljes gimnáziumi pálya bevégezése után, a bölcseleti a paedagógiát is ide értve, és ezen felül a theológiai tanfolyamot 3 év alatt, valamelyik magyarországi ref. főiskolában nyilvánosan bevégezték, és erről kielégítő osztályzattal szabályszerű nyilvános bizonyítványt mutatnak. Ezen szabály alá esnek azok is, kik tanítói vagy nevelői állomáson, egy vagy több évet eltöltenek.

3. Senki exmissiót nem nyer vagy is a sakramentumok kiszolgáltatására ki nem bocsáttathatik, ki élete 22-ik évét be nem töltötte, és rendes kápláni állomása nincs. És így a kápláni évek az exmissió idejétől számíttatnak.

4. Kik theológiai dicséretesen bevégeztek pályájuk után külföldön is kívánják magukat tökéletesíteni, s akadémiái bizonyítványokkal igazolják, hogy ott a theológiai s bölcseleti felolvasásokat szorgalommal hallgatták, azoknak akadémián töltött éveik kápláni évekre beszámítandók: különben, magukra bizatik, mikor tegyék le a vizsgát, kimenetelök előtt-e vagy visszajövetelök után.

5. Kik a segédlelkészségre képesítő vizsgát kiállották, és segédlelkészséget, mint exmissusok egy évig folytattak, azok egy év múlva, ugyancsak a fentebb körülírt vizsgáló küldöttség előtt, a második vizsga letételére is köteleztetnek, mert csak ezen vizsga után képesíttetnek s nyernek jogot a rendes lelkészi állomásra leendő meghívathatásra. Megjegyzendő, hogy senki sem ordináltathatik, kinek külső hivatása nincs, és senki rendes lelkészi állomásra nem alkalmaztatik, ki élte 24-ik évét be nem töltötte. A kik ezen második vizsgát is kellő sikerrel kiállották, több vizsgára nem köteleztetnek.

6. Rendes papi hivatalba lett belépése után kiki a legközelebbi felavatási ünnepély alkalmával magát a rendes papi hivatalra felavatatni köteles legyen, oly szigorú felelősség terhe alatt pedig, hogy ki ezt tenni elmulasztja, évi papi jövedelmének $\frac{1}{4}$ -ét az e kerületi papi özvegy s árvatár javára fizetni köteleztetik.

7. A ki valamelyik vizsgán ismételve megbukik, többé vizsgát nem ismételhet.

8. Mind a két vizsga, kiterjed erkölcsre és tudományra.

9. A vizsgálat helye Sárospatak, a nyári közvizsgák idejét

megelőző héten : azonban ha segédlelkészekre sürgetőleg lenne szükség, a tavaszi közgyűlés alkalmával tartathatnak vizsgák.

10. A vizsga bárkitől is legalább egy hónappal a szuperintendensi hivatalnál történt előleges bejelentés után vétessék fel.

11. Miután megvizsgáltatott valaki, a szerint, a mint osztályzatot nyert, erről szabályosan kiállított s a vizsgáló küldöttség minden tagja által aláírt bizonyítványt kap, és csak ennek előmutatása mellett jelentheti magát azon esperességnél, melynél magát segédlelkészi minőségre alkalmaztatni kívánja.

12. Ezen vizsgálati mód életbe lép 1862. évben a sárospataki vizsgálat alkalmával, tehát ez már kiterjed minden jelenleg hivatalban lévő segédekre, és azon rendes lelkészre is, kik papi állomásukat, az 1861-ik évi szántói papavatás után foglalták el.

A szoros értelemben vett vizsga módja.

A 8-ik pont szerint mind a két vizsga kiterjed erkölcsre és tudományra.

a) Az erkölcsi jellem és tisztaság különösen Isten ígéje sáfáriban legfőbb kellék lévén, minden tudományos vizsgát az erkölcsi vizsga előz meg, úgy hogy az oly egyén, ki felől az egyházkerületi vizsgáló bizottság kételkedhetik, vajjon az erkölcsi magaviseletre nézve lehet-e jó példa az úr nyája előtt, a tudományos vizsgálatról is egyszerűen eltiltatik. E végre szükséges, hogy a megvizsgáltatandó erkölcsi jellemére s önviseletére illető előjáróitól ajánló bizonyítványokat mutasson elő, a mire különösen az esperességek, szükség, hogy kiváló gondot fordítsanak.

b) A tudományos vizsga lesz írásbeli és szóbeli.

a) Az írásbeli.

Az első vizsgán a vizsgálandók a kiadott szövegről egyházbeszédet irnak délelőtt zárt ajtó mellett, segédkönyvül csak bibliát és egyezményes szótárt (Concordantia) használhatván.

Délután dissertatió dolgozására magyar nyelven szinte zárt szobában, minden segédkönyvek nélkül adatik fel theológiai tudományos tárgy, melyet a ki latin nyelven dolgozand, különösen fogja ajánlani magát, mindkét munkát élől szóval fogják a küldöttség előtt felolvasni.

A második vizsgára előlegesen adatik ki egyházi beszédre szöveg és katekhizációra katekhizmusi kérdés, s ezen munkáikat a bizottság előtt élől szóval is felmondani köteleztetnek, hogy előadási képességök is kitűnjék.

β) A szóbeli vizsga következő tantárgyakra terjed az első vizsgán.

1. Ó és újtestamentom magyarázata (exegesis).

2. Az ószövetségi és keresztyén egyháztörténelem.

3. Theológiai encyclopaedia.
4. Apologetika.
5. Hittan.
6. Keresztyén erkölces tan.
7. Keresztyén felekezetek tanrendszere.

A második vizsgai tantárgyak.

1. Homiletika, katechetika, liturgika s papigond.
2. Egyházjog.
3. Magyar protestáns egyháztörténelem.
4. Gyakorlati bibliai magyarázat.

Megjegyzendő, hogy a vizsgálandónak nagy dicséretére szolgál az, ha kápláni éve alatt készített saját művét, mint tanulmányozásának bizonyos gyümölcsét mutatandja be.

A szóbeli vizsga modorára nézve általános elvül mondatik ki, hogy a vizsgálatandó egyén eleibe, ne apróbb szaggatott kérdések tétessenek, hanem tárgy tűzessék ki, melyről minden közbeszólás nélkül saját erejéből, kimerítőleg szabadon értekezheessenék.

A fent elsorolt tudományokra nézve, addig míg examinatoriumok készítettnek, vizsgálati kézikönyvekül fogadtatnak el: a hittanra nézve, néhai Somossy tanár úr 1842-ben kijött hittana. Az erkölces tanra nézve főt. Zsarnay Lajos úr morálja, szinte praktika theológiára nézve paptanja. Egyháztörténelemre nézve néhai Kálniczky Benedek úr egyháztörténete, az ó szövevényesség magyarázatára nézve a zsoltárok könyve, az újszövevényesség magyarázatára nézve az egész újtestamentom tiszta görög szövege. Egyházjogra nézve a közgyakorlat, geleji s budai kánonok.

A főiskolai uszoda rögtöni felállíttatása elhatározottatott. Kérjük azért mindazokat, kiknél uszodai részvények vannak, hogy ezekről méltóztassanak számadásaikat folyó év július 15-dik napjaira a közigazgatói hivatalhoz beküldeni.

A közgyűlést több rendbeli kegyes adományozások bejelentései az alapítók iránt hálás elismerésre s köszönetre buzdíták. Tályai lakos bártfai Szabó Károly ur, mint néhai b. e. Szabó János ur, volt országos szemorvos örököse, főiskolánk iránti ön szives hajlamától ösztönöztetve, tápintézetünkre 1000 o. é. forintot és könyvtárunkra mintegy 2000 becses értékű könyvet adományozott. Gróf Pallavicini Róger és neje gr. Vay Eulália ő méltóságai hasonlag tápintézetünk gyarapítására 1000 o. é. forintot kegyeskedtek alapítani. Okolicsányi Viktor ur, néhai sárospataki jogtanár Kövy Sándor emléke iránti kegyeletből 400. o. é. forintot alapítványozott, melynek folyó kamatait szorgalomdíjul évenként a legjobb jogásznak rendeli kiadatni.